МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

ТАВРІЙСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ В.І. ВЕРНАДСЬКОГО

Журнал заснований у 1918 році

ВЧЕНІ ЗАПИСКИ

ТАВРІЙСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ В.І. ВЕРНАДСЬКОГО

Серія: Юридичні науки

Том 37 (76) № 4 2026

Видавничий дім
«Гельветика»
2026

Головний редактор:
Добрянська Наталія Валеріївна, кандидат юридичних наук, професор, професор кафедри державно-правових і гуманітарних наук, завідувач аспірантури, докторантури, Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського, Україна

Члени редакційної колегії:
Бортняк Катерина Василівна, доктор юридичних наук, доцент, доцент кафедри державно-правових і гуманітарних наук, Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського, Україна
Гончаренко Ганна Анатоліївна, доктор юридичних наук, доцент, професор спеціальної кафедри № 1 Центру захисту національної державності, Навчально-науковий інститут державної безпеки Національної академії Служби безпеки України, Україна
Криворучко Лариса Сергіївна, доктор юридичних наук, старший дослідник, професор кафедри державно-правових і гуманітарних наук, Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського, Україна
Мосьондз Сергій Олександрович, доктор юридичних наук, професор, проректор з наукової роботи, Приватний вищий навчальний заклад «Університет сучасних знань», Україна
Шабалін Андрій Валерійович, кандидат юридичних наук, старший дослідник, завідувач відділу захисту прав інтелектуальної власності, Науково-дослідний інститут інтелектуальної власності Національної академії правових наук України, Україна
Marianna Muravyeva, Professor, Director, Global Governance Law Master's Program, Faculty of Law/Aleksanteri Institute, University of Helsinki, Helsinki, Finland
Lorena Bachmaier, Doctor of Law, Professor, Faculty of Law, Universidad Complutense de Madrid, Madrid, Spain
Jarosław Dobkowski, Dr. Sci. in Law, Assistant Professor, Aead of the Department of Administrative Law and Security Studies, University of Warmia and Mazury in Olsztyn, Olsztyn, Poland

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

Рекомендовано до друку та поширення через мережу Internet
Вченою радою Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського
(протокол № 3 від 28 серпня 2026 року)

Науковий журнал «Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Юридичні науки»
зареєстрований друкованим медіа (рішення Національної ради України
з питань телебачення і радіомовлення № 1136 від 11.04.2024 року). Ідентифікатор медіа – R30-04003.

Суб'єкт у сфері друкованих медіа – Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського
(просп. Берестейський, 10, м. Київ, 01135, e-mail: crimea.tnu@gmail.com. Тел.: +38 (044) 529-05-16).

Періодичність – 6 разів на рік.
Мови видання: українська, англійська, польська, німецька, французька, словацька, румунська.

Журнал включений до Переліку наукових фахових видань України (категорія «Б»)
у галузі юридичних наук (спеціальності D8 Право, D9 Міжнародне право)
відповідно до Наказу Міністерства освіти і науки України
№ 928 від 11.06.2026 р. (додаток 14)

Журнал включений до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus International
(Республіка Польща)

Сторінка журналу: www.juris.vernadskyjournals.in.ua

ISSN 2707-0581 (print)
ISSN 2707-059X (online)

© Таврійський національний університет
імені В.І. Вернадського, 2026

ЗМІСТ

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА; ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ

Голець В. В.
ПРАВОВІ ІНСТРУМЕНТИ НАЦІЄТВОРЕННЯ В УКРАЇНІ:
РОЛЬ ДЕРЖАВНИХ ІНСТИТУТІВ У ФОРМУВАННІ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІЇ..... **1**

Савенко В. В.
КОМПАРАТИВНИЙ МЕТОД У СИСТЕМІ СПЕЦІАЛЬНО-ЮРИДИЧНИХ МЕТОДІВ
ДОСЛІДЖЕННЯ ПРАВА..... **10**

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО; МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

Ваолевська Л. А., Мищак І. М.
УДОСКОНАЛЕННЯ ЗАКОНОДАВЧОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАРОДОВЛАДДЯ
НА РІВНІ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ В УКРАЇНІ..... **16**

Коротич О. В.
ПРАВО НА МІСЦЕВЕ САМОВРЯДУВАННЯ В УКРАЇНІ:
ОБМЕЖЕННЯ І ЗАХИСТ В УМОВАХ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ВОЄННОГО СТАНУ..... **24**

Цьомра В. Ю.
КОНСТИТУЦІЙНА СКАРГА ЯК МЕХАНІЗМ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ
В СИСТЕМІ ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА УКРАЇНИ..... **33**

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС; СІМЕЙНЕ ПРАВО; МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО

Баранкова В. В.
ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ОФОРМЛЕННЯ НОТАРІАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ:
ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ..... **39**

Подолян Ю. О.
ОЦІНОЧНА ВАРТІСТЬ МАЙНА ЯК ПРАВОВА КАТЕГОРІЯ:
ПРОБЛЕМИ НОРМАТИВНОГО ВИЗНАЧЕННЯ ТА СПІВВІДНОШЕННЯ
З РИНКОВОЮ ВАРТІСТЮ..... **48**

Тулянцева В. А.
МЕТОДИКА ВИКЛАДАННЯ ПРАВОЗНАВСТВА: ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ
РЕАЛІЗАЦІЇ ОСОБИСТОГО НЕМАЙНОВОГО ПРАВА ОСОБИ НА ОСВІТУ..... **55**

ТРУДОВЕ ПРАВО; ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Кузьма Т. М.
ПРАВОВІ АСПЕКТИ ЗАЙНЯТОСТІ В МЕЖАХ ЦИФРОВИХ ПЛАТФОРМ:
ПЕРСПЕКТИВИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ЗАКОНОДАВСТВА..... **60**

Ласько І. М., Синчук С. М.
ГНУЧКИЙ РЕЖИМ РОБОЧОГО ЧАСУ: ДО ПИТАННЯ ЗАХИСТУ ПРАВ ПРАЦІВНИКА..... **67**

Лубінець Д. В.
КОНЦЕПТУАЛЬНО-СТРАТЕГІЧНИЙ НАПРЯМ УДОСКОНАЛЕННЯ ПРАВОВОГО
МЕХАНІЗМУ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ПРАВ ПРАЦІВНИКІВ
КРИТИЧНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ..... **73**

Мельничук Р. В.
ГАЛУЗЕВІ ПРИНЦИПИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ДИСЦИПЛІНИ ПРАЦІ
В ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНАХ..... **79**

ЗЕМЕЛЬНЕ ПРАВО; АГРАРНЕ ПРАВО; ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО; ПРИРОДОРЕСУРСНЕ ПРАВО

Легеза Ю. О., Циганов О. Г.
ВИЗНАЧЕННЯ НАПРЯМІВ РОЗВИТКУ ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ У СФЕРІ ОХОРОНИ ДОВКІЛЛЯ ТА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОЛОГІЧНИХ ПРАВ ГРОМАДЯН В КОНТЕКСТІ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ..... **85**

Юсупов В. А., Барган С. С.
ҐЕНЕЗА РОЗВИТКУ ГІРНИЧОГО ЗАКОНОДАВСТВА В УКРАЇНІ..... **91**

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС; ФІНАНСОВЕ ПРАВО; ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

Гаркот А. І.
ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО СТАТУСУ ЗАРЕЄСТРОВАНИХ ТА НЕЗАРЕЄСТРОВАНИХ СУБ'ЄКТІВ У СФЕРІ ОНЛАЙН-МЕДІА..... **99**

Захарчук Р. А.
ПОНЯТТЯ ТА ЕЛЕМЕНТИ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО МЕХАНІЗМУ ОРГАНІЗАЦІЇ ТА НАДАННЯ ГУМАНІТАРНОЇ ДОПОМОГИ В УКРАЇНІ В УМОВАХ ОСОБЛИВОГО ПЕРІОДУ..... **106**

Іванова А. В.
ЕКОЛОГІЧНІСТЬ ТА «РОЗУМНІСТЬ» ПОРТІВ ЯК ФАКТОРИ ЇХ СТІЙКОГО РОЗВИТКУ: МОДЕЛІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ..... **113**

Кравченко О. В.
ПРАВОВИЙ РЕЖИМ ФУНКЦІОНУВАННЯ ЕЛЕКТРОННИХ СИСТЕМ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я ДЛЯ НАДАННЯ МЕДИЧНИХ ПОСЛУГ ПУБЛІЧНОГО ХАРАКТЕРУ..... **121**

Кропивний Є. В.
ЦИФРОВІЗАЦІЯ ПУБЛІЧНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ У СФЕРІ ТУРИЗМУ..... **132**

Лісніченко А. С.
ТЕОРЕТИКО-ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ ВИЗНАЧЕННЯ КОЛА ПОСАДОВИХ ОСІБ, УПОВНОВАЖЕНИХ ВИКОНУВАТИ ОБОВ'ЯЗКИ СІЛЬСЬКОГО, СЕЛИЩНОГО, МІСЬКОГО ГОЛОВИ У РАЗІ ЙОГО ВІДСУТНОСТІ..... **138**

Макарова Т. П.
ЮРИДИЧНІ МЕХАНІЗМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КОНСТИТУЦІЙНИХ ПРАВ ГРОМАДЯН ПРИ ВИКОНАННІ ВІЙСЬКОВОГО ОБОВ'ЯЗКУ: ПРАВОВА ВИЗНАЧЕНІСТЬ, МОТИВАЦІЯ ТА СОЦІАЛЬНИЙ СУПРОВІД..... **144**

Пєшков В. В.
ПОНЯТТЯ ТА КЛАСИФІКАЦІЯ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИХ ЗАСОБІВ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ..... **152**

Присяжнюк О. В.
МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО ДОСЛІДЖЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ДЕРЖАВНОЇ СУДОВОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ УКРАЇНИ..... **158**

Самойленко Г. В.
ЗАСОБИ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ..... **168**

Холодков А. В.
ТРАНСФОРМАЦІЯ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИХ ЗАСАД НАДАННЯ СОЦІАЛЬНИХ ПОСЛУГ В УКРАЇНІ В УМОВАХ ОСОБЛИВОГО ПЕРІОДУ..... **175**

Щербатюк О. О.
ЕКОЛОГІЧНА БЕЗПЕКА ЯК ОБ'ЄКТ ПУБЛІЧНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ..... **181**

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ; КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

Громко В. Я.
КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ТА ЗАПОБІГАННЯ КІБЕРШАХРАЙСТВУ В УКРАЇНІ: СУЧАСНІ ТРЕНДИ ТА ВІКТИМОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ..... **188**

Луценко Ю. В.
ВІД КРАЇНИ-ТРАНЗИТЕРА ДО ЕКСПОРТЕРА: ЗМІНА РОЛІ УКРАЇНИ В МІЖНАРОДНОМУ НАРКОТРАФІКУ ПІД ЧАС ВІЙНИ..... **195**

Паризький І. В.
КРИТИКА «КАРАЛЬНОГО» ПІДХОДУ НА КОРИСТЬ ВІДНОВНОГО ПРАВОСУДДЯ..... **205**

Пушкар О. А.
ДОСВІД ДЕЯКИХ ЄВРОПЕЙСЬКИХ ДЕРЖАВ У ПИТАННЯХ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА КОРУПЦІЙНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ..... **215**

Токар П. Т.
КРИМІНОГЕННІ РИЗИКИ ВІДНОВЛЕННЯ ДЕОКУПОВАНИХ ТЕРИТОРІЙ: РЕГІОНАЛЬНИЙ КРИМІНОЛОГІЧНИЙ ВИМІР..... **221**

Фіалка М. І.
ЗЛОЧИННІСТЬ І КРИМІНАЛЬНО ПРОТИПРАВНА ДІЯЛЬНІСТЬ: ПРОБЛЕМИ СПІВВІДНОШЕННЯ ПОНЯТЬ У СУЧАСНІЙ КРИМІНОЛОГІЧНІЙ ТЕОРІЇ..... **227**

Харитонов С. О., Єсауленко П. М.
ЗАПОБІГАННЯ ЛЕГАЛІЗАЦІЇ ЗЛОЧИННИХ ДОХОДІВ ТА ЗАХИСТ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ В УМОВАХ ДІДЖИТАЛІЗАЦІЇ ФІНАНСОВИХ СИСТЕМ: КОМПЛЕКСНИЙ АНАЛІЗ РЕГУЛЮВАННЯ ВІРТУАЛЬНИХ АКТИВІВ..... **233**

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА; СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА; ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

Воробйова Я. М.
ПРАВОВІ ПРОБЛЕМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВІДПОВІДНОСТІ ПОРІВНЯЛЬНИХ ЗРАЗКІВ МОВЛЕННЯ ДЛЯ СУДОВОЇ ЕКСПЕРТИЗИ ВІДЕО-, ЗВУКОЗАПИСУ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: УКРАЇНСЬКО-РОСІЙСЬКИЙ МОВНИЙ АСПЕКТ..... **239**

Горбунова К. В., Піддубна А. В., Нечаєва І. О.
ПРОЦЕСУАЛЬНА ПРИРОДА ТА ПРОБЛЕМИ РОЗМЕЖУВАННЯ «ВИТРЕБУВАННЯ» ТА «ОТРИМАННЯ» ДОКАЗІВ СТОРОНОЮ ОБВИНУВАЧЕННЯ **248**

Горєлова В. Ю.
ВАГОМІСТЬ ДОКАЗІВ: ЕТИЧНО-ЕМПІРИЧНИЙ ВИМІР «П'ЯТОГО ЕЛЕМЕНТА»..... **253**

Погорецький М. А., Сергєєва Д. Б.
ВИКОРИСТАННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ЗНАНЬ ПІД ЧАС ДОПИТУ НЕПОВНОЛІТНІХ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ: ПРОЦЕСУАЛЬНІ ФОРМИ, ТАКТИЧНІ ЗАСАДИ ТА ДОКАЗОВЕ ЗНАЧЕННЯ ПОКАЗАНЬ..... **259**

СУДОУСТРІЙ; ПРОКУРАТУРА ТА АДВОКАТУРА

Пєтков С. В.
ПЕРЕВИБОРНІСТЬ СУДДІВ ЯК ЕЛЕМЕНТ БАЗОВОГО КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРИНЦИПУ НАРОДОВЛАДДЯ..... **271**

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО. ПОРІВНЯЛЬНЕ ПРАВОЗНАВСТВО

Боровик Л. А.
ЗАГАЛЬНОСИСТЕМНІ ІНСТРУМЕНТИ ОРГАНІЗАЦІЇ ОБ'ЄДНАНИХ НАЦІЙ (ООН),
ЯКІ СПРЯМОВАНІ НА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СВОБОДИ СЛОВА ТА БЕЗПЕКИ ЖУРНАЛІСТІВ..... **281**

Шамрай Б. М.
НАПРЯМИ ПРОТИДІЇ ЮРИДИЧНИМ ОПЕРАЦІЯМ РФ ПРОТИ СИСТЕМИ
СТРАТЕГІЧНОГО КЕРІВНИЦТВА УКРАЇНИ..... **287**

ФІЛОСОФІЯ ПРАВА

Шевченко Л. А.
ПРАВОРОЗУМІННЯ ЯК МЕТОДОЛОГІЧНА ОСНОВА СУЧАСНОЇ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ
ПРИНЦИПУ ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА..... **295**

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ЮРИДИЧНОЇ НАУКИ

Чечотка В. Д.
ПРАВО ОСОБИ НА ОСКАРЖЕННЯ ПУБЛІЧНО-УПРАВЛІНСЬКОГО РІШЕННЯ,
ПРИЙНЯТОГО З ВИКОРИСТАННЯМ ІНФОРМАЦІЙНИХ СИСТЕМ..... **301**

Куценко А. О.
СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПРАВОВОГО ЗАХИСТУ ПРАВ ПАЦІЄНТІВ
У СИСТЕМІ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я..... **307**

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ..... **313**

CONTENTS

THEORY AND HISTORY OF STATE AND LAW; THE HISTORY OF POLITICAL AND LEGAL STUDIES

Holets V. V.
LEGAL INSTRUMENTS OF NATION-BUILDING IN UKRAINE:
THE ROLE OF STATE INSTITUTIONS IN THE FORMATION OF THE UKRAINIAN NATION..... **1**

Savchenko V. V.
THE COMPARATIVE METHOD IN THE SYSTEM OF SPECIAL LEGAL METHODS
OF LEGAL RESEARCH..... **10**

CONSTITUTIONAL LAW; MUNICIPAL LAW

Vaolevska L. A., Myshchak I. M.
IMPROVEMENT OF LEGISLATIVE SUPPORT FOR PUBLIC POWER
AT THE LOCAL SELF-GOVERNMENT LEVEL IN UKRAINE **16**

Korotych O. V.
THE RIGHT TO LOCAL SELF-GOVERNMENT IN UKRAINE:
ITS RESTRICTIONS AND PROTECTION UNDER MARTIAL LAW..... **24**

Tsomra V. Yu.
CONSTITUTIONAL COMPLAINT AS A MECHANISM FOR THE PROTECTION
OF HUMAN RIGHTS WITHIN THE RULE-OF-LAW SYSTEM OF UKRAINE..... **33**

CIVIL LAW AND CIVIL PROCESS; FAMILY LAW; INTERNATIONAL PRIVATE LAW

Barankova V. V.
PROCEDURAL FORMALITIES OF NOTARIAL ACTIVITY:
THEORETICAL AND PRACTICAL ASPECTS..... **39**

Podolian Yu. O.
APPRAISED VALUE OF PROPERTY AS A LEGAL CATEGORY:
PROBLEMS OF NORMATIVE DEFINITION AND CORRELATION WITH MARKET VALUE..... **48**

Tuliantseva V. A.
METHODOLOGY OF TEACHING JURISPRUDENCE: CIVIL LAW ASPECT
OF THE IMPLEMENTATION OF THE PERSONAL NON-PROPERTY RIGHT TO EDUCATION..... **55**

LABOR LAW; THE RIGHT TO SOCIAL SECURITY

Kuzma T. M.
LEGAL ASPECTS OF DIGITAL PLATFORM EMPLOYMENT:
PROSPECTS FOR LEGISLATIVE IMPROVEMENT..... **60**

Lasko I. M., Synchuk S. M.
FLEXIBLE WORKING HOURS: ON THE ISSUE OF PROTECTING EMPLOYEES' RIGHTS..... **67**

Lubinets D. V.
CONCEPTUAL AND STRATEGIC DIRECTION FOR IMPROVING THE LEGAL MECHANISM
OF SOCIAL PROTECTION FOR CRITICAL INFRASTRUCTURE WORKERS..... **73**

Melnychuk R. V.
SECTOR-SPECIFIC PRINCIPLES OF LEGAL REGULATION OF LABOR DISCIPLINE
IN LAW ENFORCEMENT AGENCIES..... **79**

LAND LAW; AGRARIAN LAW; ENVIRONMENTAL LAW; NATURAL RESOURCE LAW

Leheza Yu. O., Tsyganov O. G.
DETERMINING THE DIRECTIONS OF DEVELOPMENT OF UKRAINIAN LEGISLATION IN THE FIELD OF ENVIRONMENTAL PROTECTION AND ENSURING THE ENVIRONMENTAL RIGHTS OF CITIZENS IN THE CONTEXT OF EUROPEAN INTEGRATION..... **85**

Yusupov V. A., Barhan S. S.
GENESIS OF THE DEVELOPMENT OF MINING LEGISLATION IN UKRAINE..... **91**

ADMINISTRATIVE LAW AND PROCESS; FINANCE LAW; INFORMATION LAW

Harkot A. I.
SPECIFIC FEATURES OF THE LEGAL STATUS OF REGISTERED AND UNREGISTERED ENTITIES IN THE FIELD OF ONLINE MEDIA..... **99**

Zakharchuk R. A.
CONCEPT AND ELEMENTS OF THE ADMINISTRATIVE-LEGAL MECHANISM FOR ORGANIZING AND PROVIDING HUMANITARIAN AID IN UKRAINE DURING A SPECIAL PERIOD..... **106**

Ivanova A. V.
ENVIRONMENTAL FRIENDLINESS AND “SMARTNESS” OF PORTS AS FACTORS OF THEIR SUSTAINABLE DEVELOPMENT: THE MODELS OF LEGAL REGULATION..... **113**

Kravchenko O. V.
LEGAL REGIME FOR THE OPERATION OF ELECTRONIC HEALTH SYSTEMS FOR THE PROVISION OF PUBLIC MEDICAL SERVICES..... **121**

Kropyvnyi Ye.V.
DIGITALIZATION OF PUBLIC ADMINISTRATION IN THE FIELD OF TOURISM..... **132**

Lisnichenko A. S.
THEORETICAL AND PRACTICAL ASPECTS OF DETERMINING CIRCLE OF OFFICIALS AUTHORIZED TO PERFORM DUTIES OF VILLAGE, SETTLEMENT, AND CITY MAYOR IN CASE OF HIS ABSENCE..... **138**

Makarova T. P.
LEGAL MECHANISMS FOR ENSURING THE CONSTITUTIONAL RIGHTS OF CITIZENS IN THE PERFORMANCE OF MILITARY DUTY: LEGAL CERTAINTY, MOTIVATION, AND SOCIAL SUPPORT..... **144**

Pieshkov V. V.
CONCEPT AND CLASSIFICATION OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL MEANS OF ENSURING FOOD SECURITY..... **152**

Prysiazhniuk O. V.
METHODOLOGICAL APPROACHES TO THE RESEARCH OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL SUPPORT OF THE ACTIVITIES OF THE STATE JUDICIAL ADMINISTRATION OF UKRAINE..... **158**

Samoilenko H. V.
MEANS OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL PROTECTION OF CULTURAL HERITAGE..... **168**

Kholodkov A. V.
TRANSFORMATION OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL PRINCIPLES OF SOCIAL SERVICE PROVISION IN UKRAINE UNDER A SPECIAL PERIOD..... **175**

Shcherbatiuk O. O.
ENVIRONMENTAL SAFETY AS AN OBJECT OF PUBLIC ADMINISTRATION..... **181**

CRIMINAL LAW AND CRIMINOLOGY; CRIMINAL ENFORCEMENT LAW

Hromko V. Ya.
CRIMINOLOGICAL CHARACTERISTICS AND PREVENTION OF CYBERFRAUD IN UKRAINE: CURRENT TRENDS AND VICTIMOLOGICAL ASPECT..... **188**

Lutsenko Yu. V.
FROM A TRANSIT COUNTRY TO AN EXPORTER: UKRAINE'S CHANGING ROLE IN INTERNATIONAL DRUG TRAFFICKING DURING THE WAR..... **195**

Paryzkyi I. V.
CRITICISM OF THE "PUNITIVE" APPROACH IN FAVOR OF RESTORATIVE JUSTICE..... **205**

Pushkar O. A.
THE EXPERIENCE OF SOME EUROPEAN STATES IN MATTERS OF CRIMINAL LIABILITY FOR CORRUPTION OFFENSES..... **215**

Tokar P. T.
CRIMINOGENIC RISKS IN THE RECOVERY OF DE-OCCUPIED TERRITORIES: A REGIONAL CRIMINOLOGICAL DIMENSION..... **221**

Fialka M. I.
CRIME AND CRIMINALLY UNLAWFUL ACTIVITY: PROBLEMS OF CORRELATION BETWEEN CONCEPTS IN CONTEMPORARY CRIMINOLOGICAL THEORY..... **227**

Kharytonov S. O., Yesaulenko P. M.
PREVENTION OF MONEY LAUNDERING AND PROTECTION OF NATIONAL SECURITY IN THE CONTEXT OF THE DIGITALIZATION OF FINANCIAL SYSTEMS: A COMPREHENSIVE ANALYSIS OF VIRTUAL ASSET REGULATION..... **233**

CRIMINAL PROCEEDINGS AND CRIMINALISTICS; FORENSIC EXAMINATION; OPERATIONAL SEARCH ACTIVITY

Vorobiova Ya. M.
LEGAL PROBLEMS OF ENSURING THE CORRESPONDENCE OF COMPARATIVE SPEECH SAMPLES FOR FORENSIC VIDEO AND AUDIO RECORDING EXAMINATION UNDER MARTIAL LAW: THE UKRAINIAN-RUSSIAN LANGUAGE ASPECT..... **239**

Horbunova K. V., Piddubna A. V., Nechaeva I. O.
THE DIFFERENCE BETWEEN REQUESTING AND OBTAINING EVIDENCE BY THE PROSECUTION IN CRIMINAL PROCEEDINGS..... **248**

Horielova V. Yu.
THE WEIGHT OF EVIDENCE: THE ETHICAL-EMPIRICAL DIMENSION OF «THE FIFTH ELEMENT»..... **253**

Pohoretskyi M. A., Serhieieva D. B.
USE OF PSYCHOLOGICAL KNOWLEDGE WHEN QUESTIONING MINORS IN CRIMINAL PROCEEDINGS: PROCEDURAL FORMS, TACTICAL PRINCIPLES AND EVIDENTIARY VALUE OF TESTIMONY..... **259**

JUDICIAL SYSTEM; PROSECUTOR'S OFFICE AND ADVOCACY

Pietkov S. V.
THE RE-ELECTABILITY OF JUDGES AS AN ELEMENT OF THE FUNDAMENTAL CONSTITUTIONAL PRINCIPLE OF POPULAR SOVEREIGNTY..... **271**

INTERNATIONAL LAW. COMPARATIVE LAW

Borovyk L. A.
SYSTEM-WIDE INSTRUMENTS OF THE UNITED NATIONS (UN) AIMED AT ENSURING FREEDOM OF SPEECH AND SAFETY OF JOURNALISTS..... **281**

Shamrai B. M.
DIRECTIONS OF COUNTERACTION TO THE LEGAL OPERATIONS OF THE RUSSIAN FEDERATION AGAINST THE STRATEGIC GUIDANCE SYSTEM OF UKRAINE..... **287**

PHILOSOPHY OF LAW

Shevchenko L. A.
LEGAL UNDERSTANDING AS THE METHODOLOGICAL BASIS OF THE MODERN INTERPRETATION OF THE PRINCIPLE OF THE RULE OF LAW..... **295**

TOPICAL ISSUES OF JURIDICAL SCIENCE

Chechotka V. D.
THE RIGHT OF AN INDIVIDUAL TO APPEAL A PUBLIC ADMINISTRATIVE DECISION MADE USING INFORMATION SYSTEMS..... **301**

Kutsenko A. O.
CURRENT STATE AND PROSPECTS OF LEGAL PROTECTION OF PATIENTS' RIGHTS IN THE HEALTHCARE SYSTEM..... **307**

INFORMATION ABOUT AUTHORS..... **313**

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА; ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ

УДК 342.1
DOI https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2026.4/01

Голець В. В.
https://orcid.org/0000-0001-9308-1361
Північноукраїнський інститут імені Героїв Крут
ПрАТ «ВНЗ «Міжрегіональна Академія управління персоналом»

ПРАВОВІ ІНСТРУМЕНТИ НАЦІЄТВОРЕННЯ В УКРАЇНІ: РОЛЬ ДЕРЖАВНИХ ІНСТИТУТІВ У ФОРМУВАННІ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІЇ

У статті здійснюється комплексне теоретико-правове дослідження інструментів націєтворення в Україні крізь призму системного функціонування державних інститутів та їх безпосередньої ролі у формуванні й консолідації української нації як політико-правової, громадянської та соціальної спільноти. Особливу увагу приділено сутнісному аналізу конституційно-правових, адміністративно-правових та організаційно-інституційних механізмів, які спрямовані на зміцнення національної ідентичності, збереження державного суверенітету та забезпечення стійкої соціокультурної єдності суспільства в умовах сучасних геополітичних викликів. Детально розглядається діяльність органів державної влади у стратегічних сферах, що виступають базовими опорами націєтворчих процесів: мовної політики, національної системи освіти, культурної безпеки та правового регулювання інституту громадянства. У межах дослідження проаналізовано динаміку розвитку вітчизняного законодавства, покликаного нівелювати деструктивні регіональні ізоляціоністські тенденції та утвердити об'єднуючий потенціал державної мови без порушення європейських стандартів захисту прав меншин. Вагоме місце в роботі займає компаративний аналіз: розглядаються передові європейські підходи до державного формування націй, зокрема концепція багаторівневого врядування, та досліджуються специфічні правові шляхи їх адаптації й імплементації в сучасну правову систему України. На основі вивчення міжнародних стандартів та практики вітчизняних державотворчих процесів обґрунтовується засадниче значення правовладдя як фундаментального принципу діяльності інститутів публічної влади. Автор доводить, що ефективність націєтворення безпосередньо залежить від верховенства права та багаторівневої координації між центральними органами виконавчої влади й органами місцевого самоврядування. За результатами аналізу сформульовано низку науково обґрунтованих пропозицій щодо вдосконалення адміністративно-правових механізмів державної гуманітарної політики.

Ключові слова: *націєтворення, українська нація, державні інститути, правові інструменти, конституційне право, національна ідентичність, правовладдя.*

Постановка проблеми. Сучасний стан правового забезпечення націєтворення в Україні характеризується наявністю низки системних суперечностей між нормативно закріпленими цілями державної політики та практикою їх реалізації. Це проявляється у нерівномірності функціонування державних інститутів, які залучені до формування національної ідентичності.

Проблемним аспектом є недостатня узгодженість між різними рівнями правового регулювання, зокрема між конституційними положеннями, законами та підзаконними актами. Така

© Голець В. В., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

фрагментарність ускладнює формування єдиної державної політики у сфері націєтворення та знижує її ефективність.

Окрему увагу привертає питання інституційної спроможності органів публічної влади, які відповідають за реалізацію політик у сфері мови, освіти та культури. Обмеженість ресурсів та недостатня координація між ними призводять до зниження системності націєтворчих процесів.

Додатковою проблемою виступає необхідність забезпечення балансу між формуванням національної ідентичності та дотриманням прав і свобод людини. Недотримання цього балансу може створювати ризики соціальної напруженості та правових колізій.

Проблема дослідження полягає у виявленні та аналізі правових і інституційних дисбалансів у системі націєтворення та визначенні шляхів їх подолання.

Додатковим виміром проблематики націєтворення є недостатня концептуальна визначеність ролі держави як основного суб'єкта формування національної спільноти. У правовій доктрині відсутній єдиний підхід до меж і способів державного впливу на процес формування національної ідентичності, що ускладнює вироблення послідовної політики.

Суттєвим викликом є також неоднорідність правозастосовної практики у сфері реалізації державних політик, пов'язаних із мовою, освітою та культурою. Різний рівень інституційної спроможності органів влади на центральному та місцевому рівнях призводить до нерівномірності впровадження націєтворчих заходів.

Окрему проблему становить недостатня інтеграція європейських правових підходів до регулювання питань національної ідентичності та культурного різноманіття. Це обмежує можливості гармонізації українського законодавства з практиками держав Європейського Союзу у сфері націєтворення.

Водночас зростає значення правового забезпечення інклюзивності національного розвитку, що передбачає врахування інтересів усіх соціальних груп у процесі формування державної політики. Відсутність належних механізмів інклюзії може негативно впливати на рівень суспільної консолідації.

Постановка проблеми полягає у необхідності комплексного переосмислення ролі державних інститутів у процесі націєтворення та розробки більш узгоджених правових механізмів їх функціонування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У зарубіжній науковій літературі питання націєтворення переважно розглядається у межах теорій націоналізму, державного будівництва та конституційного патріотизму. Центральним є підхід, згідно з яким нація формується не лише як етнокультурна спільнота, а як політико-правовий конструкт, закріплений через інститути держави.

Е. Ґеллнер [1] у своїх дослідженнях підкреслює, що нації є продуктом модернізації та потреб індустріального суспільства, де держава відіграє ключову роль у стандартизації культури та освіти як інструментів інтеграції населення.

Б. Андерсон [2, p. 15–20] розглядає націю як уявлену спільноту, яка формується через символічні та комунікативні механізми, включаючи правові та адміністративні практики держави, що забезпечують відчуття єдності серед громадян.

У працях Ю. Габермаса [3, p. 102–107] розвивається концепція конституційного патріотизму, відповідно до якої інтеграція суспільства повинна базуватися не на етнічній належності, а на спільному прийнятті правових норм і демократичних процедур.

Таким чином, зарубіжні дослідження формують три ключові підходи до націєтворення: модернізаційний, конструктивістський та нормативно-правовий, що створює теоретичну основу для аналізу ролі державних інститутів у формуванні української нації.

Подальший розвиток зарубіжної теоретичної думки у сфері націєтворення пов'язаний із переходом від класичних модернізаційних підходів до більш складних інституційно-правових моделей, у яких держава розглядається як ключовий конструктор національної єдності через систему права та публічної політики.

У цьому контексті особливого значення набуває концепція державного націоналізму, яка акцентує увагу на ролі державних інститутів у формуванні спільної ідентичності шляхом освіти, адміністративної уніфікації та правового регулювання громадянства. Такий підхід дозволяє розглядати націєтворення як керований правовий процес, а не як стихійне соціальне явище.

У дослідженнях Р. Брубейкер [4] також підкреслюється, що ефективність націєтворчих процесів залежить від здатності держави забезпечувати інклюзивність та недискримінаційний характер політик, що формують національну єдність.

Подальші зарубіжні дослідження акцентують увагу на тому, що націєтворення у сучасних умовах нерозривно пов'язане з функціонуванням

правових інституцій, які забезпечують інтеграцію суспільства через встановлення спільних правил та процедур. У цьому контексті право виступає не лише регулятором, але й інструментом конструювання соціальної єдності.

Особливе місце у сучасній науковій думці займають підходи, що розглядають державу як активного архітектора національної ідентичності. Відповідно до цих підходів, саме інститути публічної влади формують рамки для культурної, мовної та політичної інтеграції громадян, що забезпечує стабільність національної спільноти.

У цьому аспекті підкреслюється значення правових механізмів, які забезпечують баланс між уніфікацією та збереженням культурного різноманіття. Такий баланс розглядається як ключова умова стабільного розвитку багатонаціональних держав [5].

Українська наукова думка у сфері націєтворення характеризується поєднанням конституційно-правового та державноуправлінського підходів, у межах яких держава розглядається як ключовий інститут формування національної ідентичності. Особлива увага приділяється ролі права як інструменту консолідації суспільства.

У сучасних дослідженнях підкреслюється, що правові інструменти націєтворення в Україні реалізуються через систему конституційних норм, які закріплюють засади державності, громадянства та мовної політики. Вони формують базові умови для інтеграції суспільства та забезпечення його єдності.

Важливим напрямом українських досліджень є аналіз інституційної спроможності органів державної влади у сфері реалізації національної політики. Зазначається, що ефективність націєтворчих процесів залежить від узгодженості дій різних гілок влади та рівнів управління [6].

Подальший аналіз української наукової літератури свідчить про зростання уваги до інституційного виміру націєтворення, зокрема до ролі державних органів у формуванні спільного правового та культурного простору. Держава розглядається як ключовий актор, що забезпечує нормативне закріплення національної ідентичності.

У працях з теорії держави і права наголошується, що правові механізми націєтворення включають не лише нормативне регулювання, але й практичну реалізацію державної політики у сферах освіти, культури та громадянства. Від ефективності цих механізмів залежить рівень суспільної інтеграції.

Окрему увагу приділено проблемі узгодженості правових актів різного рівня, що впливають на процес формування нації. О. Ф. Скакун [7, с. 118–123] зазначає, що фрагментарність правового регулювання розглядається як чинник, що знижує ефективність державної політики у сфері націєтворення.

Подальші українські дослідження акцентують увагу на взаємозв'язку між правовими інструментами держави та процесами формування громадянської ідентичності як складової української нації. У цьому контексті право розглядається як механізм не лише регулювання, але й інституційного закріплення спільних цінностей.

У науковій літературі підкреслюється, що ефективність націєтворення значною мірою залежить від якості реалізації конституційних принципів, зокрема принципу верховенства права та рівності громадян. Недостатня імплементація цих принципів призводить до зниження рівня довіри до державних інститутів.

Також відзначається важливість адміністративно-правового механізму у забезпеченні практичного втілення державної політики у сфері національної інтеграції. П. М. Рабінович [8, с. 77–82] у своїх дослідженнях підкреслює, що саме на цьому рівні відбувається трансформація нормативних положень у реальні суспільні практики, що впливають на формування національної єдності.

Постановка завдання. Метою статті є комплексний науково-правовий аналіз правових інструментів націєтворення в Україні та визначення ролі державних інститутів у формуванні української нації як цілісної політико-правової спільноти.

Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити такі завдання:

– уточнити теоретико-правовий зміст категорії «націєтворення» в системі конституційного права;

– проаналізувати нормативно-правову базу України щодо формування національної ідентичності;

– дослідити роль державних інститутів у сферах мовної політики, громадянства, освіти та культури;

– оцінити ефективність інституційної взаємодії органів влади у процесі національної консолідації;

– виявити проблеми правового регулювання та впровадження механізмів націєтворення в Україні.

Виклад основного матеріалу. Правові інструменти націєтворення в Україні формуються як багаторівнева система нормативних і організацій-

них засобів, спрямованих на забезпечення консолідації суспільства. Центральне місце у цій системі займає Конституція України, яка закріплює засади державності, громадянства та рівності, що створюють юридичну основу національної єдності.

Важливу роль відіграють закони у сфері мовної політики, які визначають статус державної мови та механізми її функціонування в публічному просторі. Вони виступають інструментом формування спільного комунікативного середовища, що є одним із ключових чинників націєтворення.

Окреме значення має законодавство у сфері освіти, яке забезпечує передачу культурних та історичних цінностей наступним поколінням. Через освітню систему держава формує базові елементи громадянської ідентичності та правової культури.

У сфері громадянства правові норми визначають умови набуття та припинення громадянства, що безпосередньо впливає на формування політико-правової спільноти. Громадянство виступає юридичною формою належності до української нації як державної спільноти.

Таким чином, нормативно-правова база України створює комплексний механізм правового забезпечення націєтворення, який охоплює ключові сфери суспільного життя та забезпечує їх інституційну узгодженість.

Інституційний вимір націєтворення в Україні визначається діяльністю органів публічної влади, які реалізують державну політику у сферах, що безпосередньо впливають на формування національної ідентичності. До таких інститутів належать органи законодавчої, виконавчої та судової влади, кожен з яких виконує специфічні функції у межах загальної державної стратегії.

Законодавчі органи формують нормативну основу націєтворчих процесів шляхом ухвалення законів, які регулюють мовну, освітню, культурну та інформаційну політику. Виконавча влада забезпечує реалізацію цих норм через систему державного управління та спеціалізовані інституції.

Особливу роль відіграють органи, відповідальні за гуманітарну політику, які здійснюють практичне впровадження державних програм, спрямованих на розвиток національної свідомості та зміцнення єдності суспільства. Їх діяльність безпосередньо впливає на рівень інтеграції громадянського простору.

Судова влада забезпечує контроль за дотриманням конституційних принципів у процесі реалізації державної політики, зокрема щодо недопущення дискримінації та захисту прав людини. Це створює правові гарантії збалансованого розвитку націєтворчих процесів.

Система державних інститутів функціонує як взаємопов'язаний механізм, що забезпечує нормативне та організаційне підґрунтя формування української нації.

Ефективність правових інструментів націєтворення значною мірою залежить від узгодженості взаємодії між державними інститутами та стабільності адміністративних процедур. У цьому контексті важливим є забезпечення єдиного підходу до реалізації державної політики у сферах, що формують національну ідентичність.

Координаційна функція органів виконавчої влади виступає ключовим елементом у забезпеченні практичного втілення законодавчих приписів. Від рівня такої координації залежить послідовність реалізації мовної, освітньої та культурної політики, які є базовими складовими націєтворення.

Додаткове значення має діяльність центральних органів виконавчої влади, які відповідають за гуманітарний розвиток. Їх функціонування спрямоване на формування спільного інформаційного та культурного простору, що сприяє консолідації суспільства.

Водночас судова практика відіграє роль коригуючого механізму, який забезпечує дотримання принципу рівності та недискримінації у процесі реалізації державної політики. Це дозволяє підтримувати баланс між інтересами держави та правами людини.

Європейський підхід до інституційної взаємодії у сфері національної політики підкреслює необхідність багаторівневої координації між органами влади для забезпечення ефективності державних стратегій [10, p. 61–67].

Правове забезпечення націєтворення в Україні також передбачає аналіз механізмів формування та підтримання громадянської ідентичності як базового елементу національної єдності. Громадянська ідентичність виступає інтеграційною категорією, що поєднує правовий статус особи з її участю у політичному та соціальному житті держави.

У цьому контексті особливе значення має правове регулювання участі громадян у державотворчих процесах, включаючи виборчі процедури, інститути громадської участі та механізми місцевого самоврядування. Вони формують простір взаємодії між державою та суспільством.

Важливим інструментом націєтворення є освітня політика, яка забезпечує формування

спільних ціннісних орієнтирів та історичної пам'яті. Через систему освіти держава закріплює базові уявлення про громадянство, права людини та національну ідентичність.

Також значну роль відіграють інформаційні політики держави, спрямовані на формування єдиного інформаційного простору та протидію деструктивним впливам, що можуть підривати суспільну єдність.

Європейський досвід підкреслює, що ефективне націєтворення можливе лише за умов поєднання правових механізмів участі громадян та стабільних демократичних інституцій [11, p. 74–80].

Суттєвим аспектом правових інструментів націєтворення є мовна політика держави, яка виконує функцію забезпечення єдиного комунікативного простору та виступає одним із ключових факторів формування національної ідентичності. Мова в цьому контексті розглядається як правовий та соціальний інститут.

Правове регулювання статусу державної мови визначає обов'язковість її використання в органах публічної влади, освіті та сфері обслуговування. Це сприяє уніфікації адміністративної практики та посиленню інтеграційних процесів у суспільстві.

Водночас мовна політика повинна реалізовуватися з урахуванням принципу недискримінації та поваги до культурного різноманіття. Баланс між уніфікацією та захистом прав національних меншин є важливою умовою стабільного націєтворення.

Державні інститути відіграють ключову роль у реалізації мовного законодавства через систему контролю та адміністрування. Від ефективності їх діяльності залежить реальний рівень впровадження мовних норм у суспільну практику.

Європейські стандарти у сфері мовної політики наголошують на необхідності поєднання захисту державної мови з гарантіями прав меншин, що забезпечує гармонійний розвиток багатокультурного суспільства [12, p. 49–55].

Інформаційна політика держави виступає одним із ключових правових інструментів націєтворення, оскільки вона формує спільний інформаційний простір та впливає на процеси суспільної консолідації. У сучасних умовах інформаційні потоки безпосередньо впливають на рівень національної єдності та стійкість державних інститутів.

Правове регулювання інформаційної сфери передбачає встановлення стандартів щодо достовірності, прозорості та безпеки інформації. Це дозволяє зменшити вплив деструктивних інформаційних практик, які можуть підривати довіру до держави та її інституцій.

Особливого значення набуває протидія дезінформації, яка розглядається як складова захисту національної безпеки. У цьому контексті держава використовує правові механізми регулювання медіа та цифрового простору.

Водночас інформаційна політика повинна забезпечувати баланс між безпековими інтересами держави та свободою вираження поглядів. Дотримання цього балансу є необхідною умовою демократичного націєтворення.

Європейський підхід до регулювання інформаційної сфери підкреслює важливість пропорційності обмежень свободи слова та прозорості державного втручання [13, p. 88–94].

Інституційний розвиток націєтворення в Україні також пов'язаний із функціонуванням системи громадянства як юридичного механізму визначення належності особи до державної спільноти. Громадянство виступає базовим елементом формування політико-правової єдності нації.

Правове регулювання питань громадянства встановлює умови набуття, припинення та відновлення громадянства, що безпосередньо впливає на структуру населення держави та її інтеграційний потенціал. Через ці механізми держава формує правові межі національної спільноти.

Важливим є також питання натуралізації, яке в сучасних умовах виконує функцію інтеграції осіб до українського правового та культурного простору. Від прозорості та ефективності процедур залежить рівень довіри до державних інститутів.

Державні органи, відповідальні за реалізацію політики громадянства, забезпечують практичне застосування законодавства та контроль за дотриманням встановлених процедур. Їх діяльність є важливою складовою інституційного механізму націєтворення.

Європейські стандарти у сфері громадянства наголошують на необхідності поєднання суверенного права держави визначати громадянство з дотриманням принципів прав людини та недискримінації [14, p. 53–58].

Правові інструменти націєтворення також реалізуються через систему публічної служби, яка забезпечує функціонування державних інститутів та безпосередню імплементацію державної політики. Публічна служба виступає організаційною основою реалізації нормативних приписів у сфері національної інтеграції.

Нормативне регулювання публічної служби визначає принципи професіоналізму, політичної нейтральності та законності, що забезпечують стабільність діяльності державного апарату. Це створює передумови для послідовного впровадження націєтворчих стратегій.

Важливим є також підвищення інституційної спроможності державних службовців у сфері реалізації політик, пов'язаних із культурним, освітнім та інформаційним розвитком. Їх компетентність безпосередньо впливає на ефективність державного управління.

У цьому контексті особливу роль відіграє принцип доброго врядування, який передбачає прозорість, підзвітність та ефективність адміністративних процедур. Його реалізація сприяє зміцненню довіри до державних інститутів.

Європейські підходи до публічного управління підкреслюють значення ефективної та неупередженої адміністрації як одного з ключових факторів національної інтеграції [10].

Судова система України виконує важливу функцію у забезпеченні правових інструментів націєтворення через гарантування верховенства права та захисту конституційних прав і свобод. Судовий контроль виступає механізмом корекції державної політики у випадках її невідповідності правовим стандартам.

Особливе значення має практика адміністративних судів, які розглядають спори у сфері публічного управління, включаючи питання мовної, освітньої та соціальної політики. Це дозволяє забезпечувати баланс між діями держави та правами громадян.

Конституційний контроль є ключовим елементом системи гарантій націєтворення, оскільки забезпечує відповідність законів Конституції та принципам правовладдя. Його рішення формують базові стандарти правозастосування.

Судова практика також виконує функцію уніфікації підходів до тлумачення норм права, що сприяє стабільності правової системи та передбачуваності державної політики.

Європейські стандарти підкреслюють, що незалежна судова влада є необхідною умовою ефективного функціонування демократичної держави та захисту національної єдності [16, p. 91–97].

Важливим напрямом правового забезпечення націєтворення є розвиток механізмів участі громадян у формуванні та реалізації державної політики. Громадська участь виступає інструментом легітимації державних рішень та посилення соціальної консолідації.

Правові форми участі включають вибори, референдуми, громадські консультації та інші інструменти прямої і представницької демократії. Вони забезпечують включення громадян у процеси прийняття рішень, що впливають на формування національної політики.

Особливе значення має інститут місцевого самоврядування, який дозволяє враховувати регіональні особливості у процесі реалізації державної політики. Це сприяє більш гнучкому та інклюзивному підходу до націєтворення.

Водночас ефективність громадської участі залежить від рівня правової культури та доступу громадян до інформації про діяльність державних інститутів. Недостатня прозорість може знижувати рівень довіри до держави.

Європейські стандарти демократичного врядування підкреслюють, що участь громадян є ключовим елементом стабільної політичної системи та інструментом зміцнення суспільної єдності [17, p. 58–64].

Ключовим чинником ефективності правових інструментів націєтворення є рівень інституційної взаємодії між органами державної влади, які реалізують політики у сферах освіти, культури, мовної політики та інформаційного простору. Від узгодженості їх діяльності залежить цілісність державної політики.

Фрагментація управлінських рішень між різними інституціями може призводити до зниження ефективності націєтворчих процесів, оскільки ускладнює формування єдиного стратегічного підходу. У цьому контексті важливим є впровадження координаційних механізмів міжвідомчої взаємодії.

Особливу роль відіграють стратегічні документи державної політики, які визначають довгострокові цілі у сфері національної ідентичності та суспільної консолідації. Їх реалізація потребує стабільної інституційної підтримки та чіткої системи моніторингу.

Важливим елементом є також цифровізація державного управління, яка підвищує прозорість, доступність та ефективність реалізації державних політик у сфері націєтворення.

Європейські підходи до публічного управління підкреслюють необхідність інтегрованої моделі координації державних інституцій для забезпечення ефективності політики національної інтеграції [18, p. 70–76].

Суттєвим елементом правових інструментів націєтворення є формування національної ідентичності через систему культурної політики дер-

жави. Культура у цьому контексті виступає не лише сферою суспільного життя, але й об'єктом правового регулювання, що забезпечує збереження та розвиток спільних цінностей.

Державні інститути реалізують культурну політику через фінансування програм, підтримку культурних інституцій та регулювання у сфері охорони культурної спадщини. Це створює нормативно-організаційні умови для формування спільного культурного простору.

Важливим є також забезпечення доступу громадян до культурних благ, що сприяє соціальній інтеграції та зміцненню національної єдності. У цьому контексті держава виконує функцію гаранта рівного доступу до культурних ресурсів.

Культурна політика повинна реалізовуватися з урахуванням принципів плюралізму та поваги до різноманіття, що дозволяє уникати конфліктів і забезпечує інклюзивний характер націєтворення.

Європейські підходи до культурної політики наголошують на необхідності поєднання державної підтримки культури з гарантіями культурної свободи та різноманітності [19, p. 81–86].

Сучасні правові інструменти націєтворення дедалі більше інтегрують підходи, пов'язані з цифровою трансформацією держави, що істотно впливає на механізми формування національної ідентичності. Цифрові технології стають частиною інституційної архітектури державного управління.

Електронне урядування забезпечує підвищення доступності державних послуг та прозорості діяльності органів влади, що сприяє зміцненню довіри громадян до державних інститутів. Це має безпосередній вплив на процеси суспільної консолідації.

Важливим аспектом є також використання цифрових платформ для участі громадян у прийнятті рішень, що розширює можливості демократичного впливу на формування державної політики у сфері націєтворення.

Разом з тим цифровізація потребує належного правового регулювання у сфері захисту персональних даних та інформаційної безпеки, що є необхідною умовою стабільного функціонування цифрової держави.

Європейські стандарти цифрового врядування підкреслюють необхідність поєднання інноваційності з дотриманням прав людини та принципів правовладдя [20, p. 92–98].

Фінансово-економічні механізми також відіграють важливу роль у реалізації правових інструментів націєтворення, оскільки забезпечують матеріальну основу функціонування державних інститутів у гуманітарній сфері. Без належного ресурсного забезпечення реалізація державної політики є обмеженою.

Бюджетна політика держави визначає пріоритети фінансування освіти, культури, науки та інформаційної сфери, що безпосередньо впливає на процес формування національної ідентичності. Розподіл фінансових ресурсів виступає інструментом державного впливу на суспільні процеси.

Ефективність використання бюджетних коштів у сфері націєтворення залежить від рівня прозорості та підзвітності державних інституцій. Недостатній контроль може призводити до зниження результативності політик.

Важливим елементом є також міжнародна фінансова підтримка програм, спрямованих на розвиток демократичних інституцій та зміцнення правовладдя, що додатково підсилює націєтворчі процеси.

Європейський підхід до публічних фінансів підкреслює необхідність ефективного управління ресурсами як умови стабільного державного розвитку [21, p. 77–83].

Висновки. Проведений аналіз дозволяє констатувати, що правові інструменти націєтворення в Україні формують багаторівневу систему нормативного та інституційного забезпечення процесу становлення української нації як політико-правової спільноти.

Встановлено, що центральне місце у цій системі займають державні інститути, діяльність яких охоплює сферу освіти, культури, мовної політики, громадянства та інформаційного простору. Саме через ці напрями здійснюється правове закріплення та практична реалізація національної ідентичності.

Доведено, що ефективність націєтворчих процесів залежить від рівня узгодженості між нормативною базою та інституційною практикою. Наявність правових колізій або фрагментарності регулювання знижує результативність державної політики у цій сфері.

Також встановлено, що принцип правовладдя виступає базовою гарантією збалансованого розвитку націєтворення, забезпечуючи дотримання прав людини та недопущення дискримінаційних практик у процесі формування національної спільноти.

Подальше узагальнення результатів дослідження підтверджує, що націєтворення в Україні має складний правовий характер і реалізується

через взаємодію конституційних норм, галузевого законодавства та практики державного управління.

Особливу роль у цьому процесі відіграють державні інститути, які забезпечують реалізацію політик у гуманітарній сфері та формують інституційні умови для розвитку національної ідентичності. Їх діяльність є визначальною для стабільності націєтворчих процесів.

Встановлено, що ключовим викликом залишається необхідність забезпечення балансу між інтеграційною функцією держави та гарантіями прав і свобод людини. Порушення цього балансу може негативно впливати на рівень суспільної довіри до державних інститутів.

Окремо підкреслено, що ефективність правових інструментів націєтворення залежить від якості інституційної координації та здатності держави забезпечувати узгоджене функціонування всіх елементів системи публічної влади.

Подальші наукові дослідження у сфері правових інструментів націєтворення в Україні доцільно зосередити на поглибленому аналізі трансформацій ролі державних інститутів в умовах цифровізації та глобалізаційних процесів.

Особливо перспективним є вивчення впливу цифрових платформ державного управління на формування національної ідентичності та рівень громадянської участі у державотворчих процесах. Це дозволить оцінити нові форми взаємодії між державою та суспільством.

Окремого дослідження потребує питання гармонізації українського законодавства з правом Європейського Союзу у сфері націєтворення, зокрема щодо забезпечення балансу між інтеграційними процесами та збереженням національної специфіки.

Також актуальним є подальше вивчення інституційної спроможності органів державної влади у забезпеченні ефективної реалізації гуманітарної політики та зміцнення суспільної консолідації.

Список літератури:

1. Anderson B. Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism. London ; New York : Verso, 2006. 240 p.

2. Brubaker R. Nationalism Reframed: Nationhood and the National Question in the New Europe. Cambridge : Cambridge University Press, 1996. URL: https://nationalismstudies.org/wp-content/uploads/2021/03/Nationalism-Reframed-Nationhood-and-the-National-Question-in-the-New-Europe-by-Rogers-Brubaker-z-lib.org_.pdf (дата звернення: 26.06.2026).

3. Culture and sustainable development : note / by the Secretary-General ; United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (UNESCO). New York : United Nations, 2019. 17 p. (General Assembly, Seventy-fourth session ; document A/74/286). URL: https://digitallibrary.un.org/record/3826015 (дата звернення: 26.06.2026).

4. European Charter for Regional or Minority Languages : Council of Europe Treaty (ETS No. 148), 5 November 1992. Refworld. URL: https://www.refworld.org/legal/agreements/coe/1992/en/41001 (дата звернення: 26.06.2026).

5. European Convention on Nationality. Strasbourg : Council of Europe, 1997. 12 p. (European Treaty Series ; № 166). URL: https://www.refworld.org/legal/agreements/coe/1997/en/17343 (дата звернення: 26.06.2026).

6. Gellner E. Nations and Nationalism. Ithaca, New York : Cornell University Press, 1983. URL: https://zubairabid.com/Semester7/subjects/nationalism/readings/Ernest%20Gellner%20-%20Nations%20and%20Nationalism-Cornell%20University%20Press%20(1983).pdf (дата звернення 26.06.2026)

7. Government at a Glance 2021. Paris : OECD Publishing, 2021. 281 p. URL: https://www.oecd.org/content/dam/oecd/en/publications/reports/2021/07/government-at-a-glance-2021_70df9612/1c258f55-en.pdf (дата звернення: 26.06.2026).

8. Habermas J. Between Facts and Norms: Contributions to a Discourse Theory of Law and Democracy. Cambridge, Massachusetts : MIT Press, 1996. 674 p. URL: https://teddykw2.wordpress.com/wp-content/uploads/2012/07/jc3bcrgen-habermas-between-facts-and-norms.pdf (дата звернення: 26.06.2026).

9. Habermas J. The Postnational Constellation. Cambridge, Massachusetts : MIT Press, 2001. 210 p.

10. Independence of the justice system : Factsheet / European Court of Human Rights. Strasbourg : Council of Europe, 2021. 33 p. URL: https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/fs_independence_justice_eng (дата звернення: 26.06.2026).

11. Principles of Good Democratic Governance / Council of Europe. Strasbourg : Council of Europe, 2018. URL: https://www.coe.int/en/web/congress/12-principles-of-good-governance (дата звернення: 26.06.2026).

12. Shaping Europe's digital future : Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions. Brussels : European Commission, 2020. (COM(2020) 67 final). URL: https://commission.europa.eu/system/files/2020-02/communication-shaping-europes-digital-future-feb2020_en_4.pdf (дата звернення: 26.06.2026).

13. Smith A. D. The Ethnic Origins of Nations. Oxford ; New York : Blackwell Publishing, 1986. URL: https://smerdaleos.files.wordpress.com/2014/08/198589879-anthony-smith-the-ethnic-origins-of-nations.pdf (дата звернення: 26.06.2026).

14. The 2022 Strengthened Code of Practice on Disinformation. Brussels : European Commission, 2022. 48 p. URL: https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/library/2022-strengthened-code-practice-disinformation (дата звернення: 26.06.2026).

15. The OECD Digital Government Policy Framework. Paris : OECD Publishing, 2020. 40 p. URL: https://www.oecd.org/content/dam/oecd/en/publications/reports/2020/10/the-oecd-digital-government-policy-framework_11dd6aa8/f64fed2a-en.pdf (дата звернення: 26.06.2026).

16. The Principles of Public Administration. Paris : OECD Publishing, 2023. 44 p. URL: https://www.sigmaweb.org/content/dam/sigma/en/publications/reports/2023/11/the-principles-of-public-administration_5e68f805/7f5ec453-en.pdf (дата звернення: 26.06.2026).

17. Конституційне право України : підручник / [І. М. Алмаші, М. М. Алмаші, І. М. Берназюк та ін.]. 11-те вид. Ужгород : РІК-У, 2023. 536 с. URL: https://fpk.in.ua/images/biblioteka/1bac_pravo/Konstytutsiyne-pravo_2023.pdf (дата звернення: 26.06.2026)

18. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.

19. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави : навч. посіб. Вид. 9-е, зі змінами. Львів : Край, 2007. 192 с. URL: https://studfile.net/preview/5777500/ (дата звернення: 26.06.2026).

20. Скакун О. Ф. Теорія держави і права : підручник / пер. з рос. Харків : Консум, 2001. 656 с. URL: https://fpk.in.ua/images/biblioteka/2FMB_Pravo/Skakun-O.F.-Teoriya-derzhavy-i-prava.pdf (дата звернення: 26.06.2026).

Holets V. V. LEGAL INSTRUMENTS OF NATION-BUILDING IN UKRAINE: THE ROLE OF STATE INSTITUTIONS IN THE FORMATION OF THE UKRAINIAN NATION

This article presents a comprehensive theoretical and legal study of nation-building instruments in Ukraine through the lens of the systemic functioning of state institutions and their direct role in the formation and consolidation of the Ukrainian nation as a political-legal, civic, and social community. Particular attention is paid to an in-depth analysis of constitutional-legal, administrative-legal, and organizational-institutional mechanisms aimed at strengthening national identity, preserving state sovereignty, and ensuring the sustainable sociocultural unity of society in the context of contemporary geopolitical challenges. The study examines in detail the activities of state authorities in strategic areas that serve as the cornerstones of nation-building processes: language policy, the national education system, cultural security, and the legal regulation of citizenship. The study analyzes the dynamics of the development of domestic legislation designed to counteract destructive regional isolationist tendencies and to affirm the unifying potential of the state language without violating European standards for the protection of minority rights. Comparative analysis plays a significant role in this work: it examines leading European approaches to state-led nation-building – in particular, the concept of multilevel governance – and explores specific legal pathways for their adaptation and implementation within Ukraine's contemporary legal system. Based on a study of international standards and the practice of domestic state-building processes, the author substantiates the fundamental importance of the rule of law as a core principle guiding the activities of public authorities. The author argues that the effectiveness of nation-building directly depends on the rule of law and multilevel coordination between central executive bodies and local self-government bodies. Based on the results of the analysis, a series of scientifically grounded proposals are formulated to improve the administrative and legal mechanisms of state humanitarian policy.

Keywords: *nation-building, Ukrainian nation, state institutions, legal instruments, constitutional law, national identity, rule of law.*

Дата першого надходження статті до видання: 08.07.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 24.07.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 10.09.2026

УДК 340.5:340.6
DOI https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2026.4/02

Савенко В. В.
https://orcid.org/0000-0002-9334-6785
Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова

КОМПАРАТИВНИЙ МЕТОД У СИСТЕМІ СПЕЦІАЛЬНО-ЮРИДИЧНИХ МЕТОДІВ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРАВА

У статті досліджено компаративний (порівняльно-правовий) метод, який належить до ключових спеціально-юридичних методів дослідження права, а також визначено його місце в сучасній методології юридичної науки. Актуальність дослідження зумовлена потребою вдосконалення методологічного інструментарію правознавства в умовах глобалізації та європейської інтеграції України, а також цифрової трансформації правової системи. Додатковим чинником є посилення ролі порівняльно-правових досліджень у процесах правотворчості, правозастосування й гармонізації національного законодавства з міжнародними та європейськими стандартами.

Обґрунтовано, що компаративний метод ґрунтується на системному зіставленні правових норм, інститутів, галузей права, юридичної практики та національних правових систем з метою виявлення закономірностей їх розвитку, спільних і відмінних ознак, функціональних особливостей та можливостей використання позитивного зарубіжного досвіду. Встановлено, що його методологічну основу становить інтеграція функціонального, системного, формально-юридичного, історико-правового та герменевтичного підходів, що забезпечує комплексність і об'єктивність порівняльного аналізу.

З'ясовано особливості застосування методу у правотворчості та правозастосуванні, зокрема під час підготовки законопроєктів, проведення правових реформ, тлумачення норм права, аналізу практики міжнародних судових інституцій та адаптації законодавства України до права ЄС. Доведено, що його використання сприяє підвищенню якості законодавства, удосконаленню юридичної аргументації, гармонізації національного права з міжнародними стандартами та мінімізації ризиків механічного запозичення іноземних моделей із урахуванням національної специфіки правової системи.

Зроблено висновок, що ефективність компаративного методу забезпечується його поєднанням з іншими спеціально-юридичними методами, дотриманням принципів порівнюваності, функціоналізму, об'єктивності та комплексності, що розширює методологічні можливості юридичної науки та підвищує обґрунтованість наукових висновків.

Ключові слова: *компаративний метод, порівняльне правознавство, методологія права, правова система, правозастосування, правові дослідження.*

Постановка проблеми. Сучасний розвиток юридичної науки супроводжується переосмисленням її методологічного інструментарію, що зумовлено глобалізаційними процесами, трансформацією національних правових систем та європейською інтеграцією України. У цих умовах посилюється потреба адекватного пізнання права як складного, багаторівневого соціального явища, яке не може бути повністю охоплене традиційними методами правового аналізу.

Переважання формально-догматичного підходу обмежує можливості комплексного дослідження права, оскільки орієнтація лише на текст нормативно-правового акта не дозволяє враховувати його функціональне призначення та реальну ефективність у правозастосуванні [13, с. 52–55; 15, с. 114–118]. Це зумовлює необхідність застосування спеціально-юридичних методів, здатних забезпечити багатовимірний аналіз правових явищ.

Одним із таких методів є порівняльно-правовий метод, що передбачає системне зіставлення правових норм, інститутів і правових систем з метою виявлення закономірностей їх розвитку, спільних і відмінних ознак та можливостей використання зарубіжного досвіду [3, с. 18–21]. Його

© Савенко В. В., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

застосування дозволяє досліджувати право у ширшому, міжсистемному контексті.

Водночас у науковій практиці порівняльно-правовий метод нерідко використовується фрагментарно як допоміжний інструмент без належного методологічного обґрунтування [5, с. 11–13; 7, с. 38–40]. Це знижує його аналітичний потенціал і ускладнює формування цілісного уявлення про його роль у системі спеціально-юридичних методів.

Аналіз наукових публікацій. Проблематика порівняльно-правового методу як елемента системи спеціально-юридичних методів активно розробляється у вітчизняній загальнотеоретичній та галузевій юридичній науці, а також у працях із порівняльного правознавства.

Загальнотеоретичні засади юридичної компаративістики та методології порівняльно-правових досліджень висвітлено у працях А. І. Дмитрієва та А. О. Шепеля, де метод розглядається як інструмент виявлення закономірностей розвитку правових систем і правових сімей та засіб удосконалення законодавства [5, с. 22–25].

Методологічні основи порівняльно-правового методу розроблено у працях Є. В. Зозулі, О. С. Туренка та І. В. Іванова, де визначено його структуру, принципи (порівнюваності, функціоналізму, об'єктивності) та рівні аналізу [3, с. 24–28]. Наголошується на переході від формального зіставлення до функціонального аналізу правових явищ.

Окремі аспекти застосування методу досліджено у працях А. М. Кучука та Ю. С. Завгородньої, де визначено його місце у системі спеціально-юридичних методів та взаємодію з іншими підходами [3, с. 29–31].

У дослідженнях А. О. Фальковського акцентовано значення методу в умовах євроінтеграції України та гармонізації законодавства з правом ЄС [7, с. 41–44].

У роботах В. В. Копчі та В. І. Ковальчука увага приділяється цифровій трансформації правових досліджень, використанню електронних баз даних і аналітичних систем у порівняльному праві [8, с. 122–126; 10, с. 46–49].

У правозастосовному контексті ефективність методу розкривається у працях В. В. Городовенка та Л. О. Дударєвої, де підкреслюється його роль у судовій аргументації та конституційному тлумаченні [6, с. 18–22; 11, с. 8–10].

У той же час у сучасній доктрині порівняльно-правовий метод здебільшого розглядається як допоміжний інструмент, а його системне місце у структурі методології права залишається дискусійним.

Постановка завдання. Метою дослідження є комплексний аналіз порівняльно-правового методу як складової системи спеціально-юридичних методів, з'ясування його місця в сучасній юридичній методології, функціонального призначення та специфіки застосування в умовах трансформації правової науки і практики.

Виклад основного матеріалу. Компаративний (порівняльно-правовий) метод належить до спеціально-юридичних методів дослідження права та є одним із базових інструментів сучасної юридичної науки, що забезпечує системне пізнання правових явищ у порівняльному та міжсистемному вимірі. Його сутність полягає у цілеспрямованому зіставленні правових норм, інститутів, галузей права, моделей правового регулювання та національних правових систем з метою виявлення закономірностей їх формування і розвитку, спільних і відмінних ознак, функціональних характеристик і причинних зв'язків. Такий підхід дозволяє не лише фіксувати зовнішні відмінності, а й розкривати глибинні детермінанти правових явищ, встановлювати тенденції їх еволюції та визначати перспективні напрями вдосконалення національного законодавства на основі адаптації релевантного зарубіжного досвіду [3, с. 14–18].

Значення компаративного методу визначається функціонуванням сучасного права в умовах правової багатоманітності, коли національні системи перебувають у постійній взаємодії через гармонізацію, уніфікацію та рецепцію правових рішень. У цьому контексті порівняльний аналіз виступає інструментом виявлення спільних регулятивних моделей і оцінювання ефективності різних правових конструкцій у подібних соціальних умовах.

На відміну від загальнонаукового порівняння, компаративний метод має чітко визначений предмет, систему принципів і спеціальний аналітичний інструментарій, що забезпечує його відносну автономність у структурі спеціально-юридичних методів. Це дає змогу здійснювати комплексний аналіз правових явищ не лише на рівні норм, а й у межах міжінституційного та міжсистемного вимірів [8, с. 36–39]. Унаслідок цього метод набуває ознак структуроутворюючого елемента сучасної юридичної методології, формуючи цілісне уявлення про право як багаторівневу та динамічну систему.

У сучасній доктрині відсутній єдиний підхід до визначення статусу юридичної компаративістики, яка трактується як метод, науковий

напрям або самостійна сфера юридичного знання [4, с. 114–116]. Така багатовимірність підходів відображає складність об'єкта дослідження та його міждисциплінарний характер. Водночас домінує позиція, згідно з якою саме компаративний метод забезпечує виявлення закономірностей розвитку права через системне зіставлення моделей правового регулювання та формування узагальнених тенденцій у глобальному правовому просторі [5, с. 20–23].

Методологічна самостійність компаративного методу зумовлена специфікою його об'єкта і предмета, що визначає його як відносно автономний інструмент юридичного пізнання та дозволяє розглядати його як окремий елемент сучасної методології права. Об'єктами виступають нормативно-правові акти, правові інститути, юридична практика, доктринальні конструкції та національні правові системи, тоді як предмет охоплює закономірності їх функціонування й розвитку, структурні особливості, рівні організації та механізми взаємодії в умовах правової багатоманітності, включаючи трансформаційні процеси та міжсистемні зв'язки [6, с. 11–18].

Завдяки такому підходу компаративний метод забезпечує реалізацію не лише описової, а й пояснювальної, аналітичної та прогностичної функцій, що підсилює його значення як інструменту наукового передбачення та моделювання тенденцій розвитку правових систем [7, с. 36–39]. Це дає змогу розглядати право як динамічну, багаторівневу систему соціального регулювання, здатну до безперервної трансформації під впливом економічних, соціальних і культурних змін.

Сучасна компаративістика характеризується переходом від формально-нормативного зіставлення до функціонального аналізу права, який орієнтується не на текст норми, а на реальний результат її застосування у соціальній практиці та рівень ефективності правового регулювання. У центрі дослідження перебуває здатність правових конструкцій досягати поставлених регулятивних цілей у різних соціально-правових умовах.

Такий підхід дозволяє виявляти функціонально еквівалентні моделі правового регулювання навіть за умов істотних структурних, термінологічних або інституційних відмінностей між правовими системами. Це розширює аналітичні можливості порівняльного методу, даючи змогу зіставляти правові інститути, які відрізняються за формою, але виконують ідентичні соціальні функції.

Методологічну основу компаративного методу становить система взаємопов'язаних принципів порівнюваності, функціоналізму, об'єктивності та комплексності, які забезпечують наукову достовірність, логічну узгодженість і відтворюваність результатів дослідження, а також підвищують його аналітичну глибину та обґрунтованість.

Принцип порівнюваності виключає зіставлення несумірних правових явищ і вимагає попереднього встановлення їх функціональної подібності як обов'язкової умови коректного компаративного аналізу [3, с. 31–33]. Це забезпечує методологічну коректність дослідження та дозволяє уникати помилок, пов'язаних із довільним або штучним ототожненням різнорівневих, несумісних чи функціонально різних правових конструкцій.

Принцип функціоналізму орієнтує дослідника на виявлення способів вирішення однакових або подібних соціально-правових проблем у різних правових системах, незалежно від їх нормативної форми чи галузевої належності [2, с. 116–118]. У результаті акцент зміщується з формальної структури правової норми на її реальну регулятивну дію, практичну ефективність та здатність забезпечувати досягнення соціально значущих результатів у правовідносинах.

Принцип об'єктивності передбачає обов'язкове врахування історичного, культурного, соціального та інституційного контексту функціонування іноземного права [7, с. 38–42]. Це забезпечує неупереджене та всебічне розуміння правових явищ, запобігає їх спрощеному, однобічному або викривленому тлумаченню і сприяє більш коректному порівняльно-правовому аналізу.

Принцип комплексності передбачає необхідність залучення не лише нормативно-правового матеріалу, а й судової практики, доктринальних підходів та емпіричних даних правозастосування [1, с. 62–66]. Це забезпечує багатовимірний аналіз і дозволяє розглядати правові явища як складні, багаторівневі системи з урахуванням їх структурних і функціональних зв'язків.

Компаративний метод поєднує формально-юридичний, системний, історико-правовий і герменевтичний підходи, утворюючи цілісну аналітичну конструкцію, спрямовану на багатовимірне дослідження правових явищ. Формально-юридичний підхід забезпечує детальний аналіз нормативного змісту правових актів і їх структурних характеристик, історико-правовий – дає змогу простежити походження, становлення та еволюцію правових явищ у часовій перспективі, системний – визначає їх місце, функціональні зв'язки та взаємодію в межах цілісної правової системи,

а герменевтичний – спрямований на глибинне інтерпретування правових текстів із урахуванням мовного, культурного та контекстуального виміру [8, с. 112–118; 7, с. 170–176].

Практичне застосування методу передбачає послідовність етапів, кожен з яких виконує окрему аналітичну функцію. Спочатку визначається мета дослідження, що задає його логіку, межі та очікувані результати. Далі здійснюється добір об'єктів порівняння, які мають бути функціонально зіставними та релевантними дослідницькому завданню.

Наступним етапом є формування критеріїв порівняння, які забезпечують єдину методологічну основу аналізу та визначають параметри зіставлення правових явищ. Вони дозволяють структурувати дослідження та уникнути фрагментарності результатів. Після цього проводиться безпосередній порівняльний аналіз, у межах якого виявляються спільні та відмінні риси правових моделей, а також чинники їх формування.

Завершальним етапом є узагальнення результатів і формування науково обґрунтованих висновків, що забезпечує цілісність дослідження, внутрішню логічну узгодженість його елементів та підвищує достовірність отриманих результатів [5, с. 13–15].

У сфері правотворчості компаративний метод виступає інструментом аналітичного обґрунтування законопроєктів і оцінювання ефективності правових моделей. Його застосування дозволяє не лише запозичувати окремі правові рішення, а й здійснювати їх критичне порівняння з урахуванням соціально-правових умов функціонування. Це сприяє виявленню сильних і слабких сторін іноземних моделей та запобігає механічній рецепції, забезпечуючи підвищення якості національного законодавства і його узгодження з міжнародними стандартами [3, с. 84–91].

У правозастосовній діяльності компаративний метод виконує функцію аналітичної аргументації, розширюючи інтерпретаційні можливості правових норм через залучення зарубіжного досвіду та практики міжнародних судових інституцій [6, с. 72–76]. Його використання дає змогу обґрунтовувати правові позиції шляхом зіставлення різних моделей правового регулювання, що підвищує аргументованість, логічну узгодженість і послідовність правозастосовних рішень.

Важливим напрямом є адаптація законодавства України до права Європейського Союзу, яка охоплює виявлення прогалин у національному регулюванні та комплексне оцінювання його відповідності стандартам acquis ЄС [1, с. 88–93]. Такий підхід забезпечує не лише формальне зближення правових норм, а й їх змістовну гармонізацію, що сприяє підвищенню узгодженості правових систем.

Цифровізація правової сфери істотно розширює інструментарій компаративного аналізу за рахунок застосування електронних баз даних, інформаційно-аналітичних платформ і автоматизованих систем обробки правової інформації, що забезпечує вищий рівень точності, оперативності та глибини досліджень [8, с. 122–126; 10, с. 46–49].

Разом із тим застосування методу пов'язане з ризиками формального зіставлення правових явищ, термінологічної неоднозначності та механічної рецепції іноземних моделей, що може призводити до викривлення результатів порівняльного аналізу і потребує обов'язкового врахування соціокультурного, історичного та інституційного контексту функціонування правових систем [7, с. 148–151].

У підсумку компаративний метод виступає самостійним і багатофункціональним інструментом юридичної науки, що поєднує пізнавальну, аналітичну та прогностичну функції, забезпечує комплексне дослідження правових явищ і сприяє подальшому розвитку сучасної методології права в умовах трансформації правових систем.

Висновки. Проведене дослідження дає підстави стверджувати, що компаративний (порівняльно-правовий) метод є одним із базових спеціально-юридичних методів пізнання права, який забезпечує системне зіставлення правових норм, інститутів, галузей права, юридичної практики та національних правових систем. Його методологічне значення полягає у виявленні закономірностей розвитку права, встановленні спільних і відмінних ознак правового регулювання, оцінюванні ефективності юридичних конструкцій та обґрунтуванні напрямів удосконалення законодавства.

Ефективність застосування компаративного методу забезпечується дотриманням принципів порівнюваності, функціоналізму, об'єктивності та комплексності, а також його взаємодією з формально-юридичним, історико-правовим, системним і герменевтичним методами. Така інтеграція дозволяє здійснювати комплексний аналіз правових явищ, підвищує об'єктивність наукових результатів і знижує ризики поверхневого порівняння або механічної рецепції іноземного правового досвіду.

Встановлено, що компаративний метод має не лише пізнавальне, а й прикладне значення,

оскільки сприяє підвищенню якості правотворчої та правозастосовної діяльності, гармонізації національного законодавства з міжнародними та європейськими стандартами, а також науковому забезпеченню правових реформ. В умовах європейської інтеграції та цифрової трансформації правової системи його значення посилюється як інструменту оцінювання ефективності правових моделей і прогнозування тенденцій розвитку законодавства.

Список літератури:

1. Кресін О. В. Порівняльне правознавство в умовах трансформації правових систем: методологічні виклики. *Право України*. 2022. № 6. С. 34–46.
2. Шевчук С. В. *Методологія сучасного правознавства: компаративний вимір*. Київ : Юрінком Інтер, 2022. 312 с.
3. Зозуля Є. В., Туренко О. С., Іванов І. В. *Юридична компаративістика : навчальний посібник*. Київ : Алерта, 2023. 304 с.
4. Тищук В. В. *Порівняльне правознавство та європейська інтеграція України: теоретико-методологічні аспекти*. Київ : Юридична думка, 2023. 256 с.
5. Мельник Р. С. Спеціально-юридичні методи дослідження права: сучасна система та структура. *Підприємництво, господарство і право*. 2023. № 10. С. 12–19.
6. Городовенко В. В. Використання порівняльно-правового методу у практиці конституційного правосуддя. *Вісник Конституційного Суду України*. 2024. № 1. С. 18–27.
7. Олійник Б. І. Порівняльно-правовий метод у правотворчій діяльності України. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2024. № 3. С. 14–23.
8. Копча В. В. Порівняльно-правові дослідження в умовах глобалізації та цифровізації права. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2024. № 1. С. 122–130.
9. Фальковський А. О. Порівняльне правознавство в умовах європейської інтеграції України. *Нове українське право*. 2025. № 1. С. 72–78.
10. Ковальчук В. І. Порівняльно-правовий метод у цифровій трансформації правової системи. *Правова держава*. 2025. Вип. 36. С. 45–54.
11. Дударєва Л. О., Ляшук Р. М. Спеціально-юридичні методи у сучасному правознавстві. *Київський часопис права*. 2025. № 4. С. 7–12. DOI: 10.32782/klj/2025.4.1.
12. Селіхов Д. А. *Юридична компаративістика: методичні рекомендації*. Дніпро : ДДУВС, 2022. 82 с.
13. Коваль В. М. *Методологія юридичної науки в умовах правової трансформації*. Київ : Право, 2024. 284 с.
14. Бондаренко-Зелінська Н. Л. Методологічні проблеми застосування порівняльно-правового аналізу. *Наукові записки університету*. 2024. № 1 (97). С. 31–44.
15. Рабінович П. М. *Загальна теорія права та держави: сучасний вимір методології*. Львів : Край, 2022. 236 с.
16. Скакун О. Ф. *Теорія права і держави: оновлений курс*. Харків : Право, 2023. 528 с.

Savchenko V. V. THE COMPARATIVE METHOD IN THE SYSTEM OF SPECIAL LEGAL METHODS OF LEGAL RESEARCH

The article examines the comparative (comparative-law) method as one of the key special legal methods of legal research and determines its place in the contemporary methodology of legal science. The relevance of the study is conditioned by the need to improve the methodological toolkit of legal scholarship in the context of globalization and Ukraine's European integration, as well as the digital transformation of the legal system. An additional factor is the growing role of comparative legal research in law-making, law enforcement, and the harmonization of national legislation with international and European standards.

It is substantiated that the comparative method is based on the systematic comparison of legal norms, institutions, branches of law, legal practice, and national legal systems in order to identify patterns of development, common and distinctive features, functional characteristics, and possibilities of using positive foreign experience. Its methodological foundation consists of an integration of functional, systemic, formal-dogmatic, historical-legal, and hermeneutic approaches, ensuring comprehensiveness and objectivity of comparative analysis.

The features of its application in law-making and law enforcement are clarified, in particular during the preparation of draft legislation, legal reforms, interpretation of legal norms, analysis of international judicial practice, and adaptation of Ukrainian legislation to EU law. It is proven that its use contributes to improving legislation quality, enhancing legal argumentation, harmonizing national law with international standards,

and reducing risks of mechanical transplantation of foreign legal models while considering the specific features of the national legal system.

It is concluded that the effectiveness of the comparative method is ensured by its combination with other special legal methods and adherence to the principles of comparability, functionalism, objectivity, and comprehensiveness, which expands the methodological potential of legal science and strengthens the validity of scientific conclusions.

Keywords: *comparative method, comparative jurisprudence, methodology of law, legal system, law enforcement, legal research.*

Дата першого надходження статті до видання: 02.07.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 20.07.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 10.09.2026

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО; МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

УДК 342(477)
DOI https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2026.4/03

Ваолевська Л. А.
https://orcid.org/0000-0002-3659-3851
Дослідницька служба Верховної Ради України

Мищак І. М.
https://orcid.org/0000-0002-4466-9836
Дослідницька служба Верховної Ради України

УДОСКОНАЛЕННЯ ЗАКОНОДАВЧОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАРОДОВЛАДДЯ НА РІВНІ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ В УКРАЇНІ

У статті розглянуто особливості законодавчого забезпечення реформи місцевого самоврядування в частині розширення гарантій народовладдя та контролю громадян за діяльністю органів і посадових осіб місцевого самоврядування. Окреслено ініціативи Кабінету Міністрів України, передбачені Планом заходів з реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні на 2024–2027 роки. Проаналізовано основні законодавчі акти, прийняті Верховною Радою України в умовах правового режиму воєнного стану, спрямовані на залучення громадян до вироблення політики й участі у вирішенні місцевих справ. Приділено увагу законодавчим нормам, спрямованим на розширення громадського контролю за діяльністю органів і посадових осіб місцевого самоврядування. Відзначено розширення переліку форм участі територіальної громади у вирішенні питань місцевого значення, який включає: 1) місцевий референдум; 2) загальні збори (конференцію) жителів; 3) місцеву ініціативу; 4) громадські слухання; 5) участь жителів у плануванні та розподілі коштів місцевого бюджету; 6) публічні консультації; 7) консультативно-дорадчий орган при органах та/або посадових особах місцевого самоврядування; 8) громадське оцінювання діяльності органів та посадових осіб місцевого самоврядування; 9) інші форми участі, що не суперечать закону. Охарактеризовано основні новели законодавства, спрямовані на розширення правових гарантій громадян на участь у народовладді на рівні місцевого самоврядування. На прикладі зниження усталеного вікового цензу щодо участі у прийнятті рішень на рівні місцевого самоврядування вказано на тенденції залучення молоді з 14 років до участі у вирішенні питань місцевого значення у таких формах, як місцева ініціатива, громадські слухання, публічні консультації, консультативно-дорадчий орган при органі та/або посадовій особі місцевого самоврядування тощо. Підкреслено, що частина законодавчих змін вступить у дію після скасування чи припинення правового режиму воєнного стану. Наголошено, що проаналізовані законодавчі зміни є складовою реформи децентралізації і місцевого самоврядування, а подальші зміни повинні враховувати особливості функціонування місцевого самоврядування в умовах воєнного стану й повоєнного відновлення України. Також реформа в частині місцевого самоврядування повинна узгоджуватися з міжнародними зобов'язаннями нашої держави як держави-кандидата на вступ до ЄС.

Ключові слова: *закон, народовладдя, місцеве самоврядування, територіальна громада, публічні консультації, громадяни.*

© Ваолевська Л. А., Мищак І. М., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

Постановка проблеми. Україна як правова та демократична держава визнає людину найвищою соціальною цінністю, вбачаючи своєю основною функцією гарантування прав і свобод громадян. Право на здійснення управління на державному та місцевому рівнях, тобто здійснення народовладдя, є невід'ємним правом кожного громадянина, визначальною засадою організації влади в Україні, гарантованою Конституцією нашої держави. Так, відповідно до положень статті 5 Основного Закону України «носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є народ. Народ здійснює владу безпосередньо і через органи державної влади та органи місцевого самоврядування» [1]. На розвиток норм Конституції України статтею 4 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21 травня 1997 року № 280/97-ВР визначено, що місцеве самоврядування в Україні здійснюється, серед іншого, на принципах народовладдя [2].

Незважаючи на зазначені гарантії, ефективне здійснення народовладдя на місцевому рівні упродовж тривалого часу залишається проблемою, яка потребує комплексного вирішення у процесі реформи децентралізації та місцевого самоврядування в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання народовладдя уже були предметом окремих наукових досліджень. Так, у колективній монографії «Народовладдя в Україні: глобалізаційні виклики» [3] простежується розвиток інституту народовладдя в Україні з найдавніших часів до сьогодення, розкрито сучасні тенденції законодавчого забезпечення участі громадян у здійсненні влади. Шипілов Л. М. у своїй монографії розглядає функції та форми здійснення народовладдя, аналізує проблеми їх застосування в Україні [4]. Любченко П. М. досліджує сутність народовладдя і місцевого самоврядування у їх взаємозв'язку, стан конституційно-правового регулювання місцевого самоврядування в механізмі народовладдя [5]. Баймуратов М. О. та Кофман Б. Я. охарактеризували роль органів місцевого самоврядування в період воєнного стану в Україні [6] тощо. У низці авторських праць розглянуто проблемні аспекти законопроєкту про внесення змін до Конституції України щодо децентралізації влади [7], особливості законодавчого забезпечення контролю громади за діяльністю органів місцевого самоврядування в Україні [8], роль територіальної громади у вирішенні питань місцевого значення [9] та ін. Водночас зміни до законодавства, ухвалені під час воєнного стану з метою розширення участі громадян у здійсненні народовладдя на рівні місцевого самоврядування, ще не стали предметом докладного аналізу науковців, що актуалізує дослідження зазначеної проблеми.

Постановка завдання. Метою статті є аналіз законодавства, прийнятого під час правового режиму воєнного стану в Україні, щодо народовладдя на рівні місцевого самоврядування.

Виклад основного матеріалу. Однією з основних проблем, які потребували вирішення в процесі реформування місцевого самоврядування та були виокремлені в Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні, схваленій розпорядженням Кабінету Міністрів України від 1 квітня 2014 року № 333-р, визнавалася «нерозвиненість форм прямого народовладдя, неспроможність членів громад до солідарних дій, спрямованих на захист своїх прав та інтересів, у співпраці з органами місцевого самоврядування і місцевими органами виконавчої влади та досягнення спільних цілей розвитку громади» [10]. Зазначені проблеми на законодавчому рівні планувалося вирішити у процесі здійснення реформи децентралізації влади. У цілому реформа децентралізації влади розглядалася у нерозривному зв'язку із забезпеченням народовладдя.

Як відомо, основні засади децентралізації влади та реформування місцевого самоврядування мають бути визначені на рівні Конституції України. Однак після початку повномасштабного російського вторгнення та запровадження правового режиму воєнного стану в Україні внесення змін до Основного Закону України є неможливим. Разом із тим Верховна Рада України та Кабінет Міністрів України навіть в умовах правового режиму воєнного стану продовжують втілювати реформи, спрямовані на розширенні участі громадян у виробленні політики, прийнятті рішень та здійсненні контролю за діяльністю органів державної влади і місцевого самоврядування. Серед знакових законодавчих актів у цьому контексті слід відзначити Закон України «Про всеукраїнський референдум» від 26 січня 2021 року № 1135-IX [11], яким урегульовано правові засади здійснення народного волевиявлення через всеукраїнський референдум, Закон України «Про правотворчу діяльність» від 24 серпня 2023 року № 3354-IX [12], яким, серед іншого, упорядковано забезпечення участі громадянського суспільства у правотворчій діяльності тощо.

Відповідна робота проводиться й на рівні Кабінету Міністрів України. Так, Планом захо-

дів з реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні на 2024–2027 роки, затвердженим розпорядженням Кабінету Міністрів України від 26 березня 2024 року № 270-р [13], було передбачено розроблення й супровід у парламенті законопроєктів, спрямованих на розширення можливостей громадян у частині реалізації ними права на народовладдя на рівні місцевого самоврядування. Слід зазначити, що оскільки в Україні територіальна громада досі сприймається «не як унікальна форма самоорганізації населення у вирішенні місцевих справ, а як лише функція волевиявлення цього населення» [9, с. 199], то для зміни ситуації Кабінет Міністрів України зобов'язався розробити методичні рекомендації щодо сприяння залученню жителів до вирішення питань місцевого значення та розвитку форм місцевої демократії, тобто надати практичні поради, як реалізувати положення відповідних законів на практиці.

Зазначені підходи щодо залучення громадян до вирішення питань місцевого значення цілком відповідають європейській практиці. Так, місцеве самоврядування в державах Європи базується на принципі субсидіарності, наділяючи основними повноваженнями ті органи місцевого самоврядування, які створені на найнижчому (найближчому до громадян) рівні. Відповідний принцип імплементовано в частину третю статті 4 Європейської хартії місцевого самоврядування [14], ратифікованої Законом України від 15 липня 1997 року № 452/97-ВР [15], згідно з якою «публічні повноваження, як правило, здійснюються переважно тими органами публічної влади, які мають найтіснішій контакт з громадянином».

Виходячи із такого розуміння сутності народовладдя, Верховна Рада України навіть в умовах правового режиму воєнного стану послідовно працює над удосконаленням законодавчого забезпечення участі громадян у прийнятті рішень.

Істотні зміни щодо правового забезпечення участі громадян у прийнятті рішень та посиленні їхнього контролю за діяльністю органів і посадових осіб місцевого самоврядування було внесено Законом України «Про внесення змін до деяких законів України щодо народовладдя на рівні місцевого самоврядування» від 9 травня 2024 року № 3703-IX [16] (далі – Закон 3703-IX). Законом 3703-IX, зокрема, внесено зміни до законів України «Про місцеве самоврядування в Україні» та «Про статус депутатів місцевих рад».

Головною новелою Закону 3703-IX стало доповнення Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» новою статтею 6-1, яка визначає форми участі територіальної громади у вирішенні питань місцевого значення. Такими формами є: 1) місцевий референдум; 2) загальні збори (конференція) жителів; 3) місцева ініціатива; 4) громадські слухання; 5) участь жителів у плануванні та розподілі коштів місцевого бюджету; 6) публічні консультації; 7) консультативно-дорадчий орган при органах та/або посадових особах місцевого самоврядування; 8) громадське оцінювання діяльності органів та посадових осіб місцевого самоврядування; 9) інші форми участі, що не суперечать закону [16].

Відповідні зміни регламентують порядок участі територіальної громади у вирішенні питань місцевого значення, визначають суб'єктів такої участі, порядок прийняття рішень чи висловлення ініціатив, порядок підготовки і розгляду рішень чи ініціатив на сесії ради, ухвалення рішення органу місцевого самоврядування за результатами розгляду цих питань та ін. Так, наприклад, загальні збори жителів можуть проводитися на території всієї територіальної громади або в окремих її частинах (у межах міста, одного чи кількох районів у місті, села, селища, мікрорайону, кварталу, вулиці, майдану, площі, бульвару, проспекту, шосе, шляху, провулка, узвозу, проїзду, будинку). Відповідно до частини четвертої статті 8 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» в редакції Закону 3703-IX рішення загальних зборів (конференції) жителів приймаються більшістю голосів жителів з правом голосу, які беруть участь у відповідних зборах (конференції), оформлюються протоколом та підлягають врахуванню органами місцевого самоврядування у їхній діяльності. Імперативною є норма про те, що рішення загальних зборів (конференції) жителів розглядаються радою на наступній черговій сесії з обов'язковим запрошенням осіб, уповноважених загальними зборами (конференцією) жителів, з правом на виступ, а за результатами розгляду рішень загальних зборів (конференції) жителів рада приймає рішення [2].

Серед інших новел Закону 3703-IX варто відзначити участь жителів у плануванні та розподілі коштів місцевого бюджету, що передбачено новою статтею 13-1 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» в редакції Закону 3703-IX. Відповідно до цієї статті жителі мають право брати участь у плануванні та розподілі коштів місцевого бюджету шляхом внесення відповідних пропозицій. Форми та порядок внесення таких пропозицій жителями щодо коштів місце-

вого бюджету визначаються рішенням ради або статутом територіальної громади. І хоча пропозиції жителів щодо планування та розподілу коштів місцевого бюджету не обов'язково повинні враховуватися відповідною радою, вони беруться радою «до уваги» [2]. Фахівці окремо відзначають, що згідно із Законом № 3703-IX внутрішньо переміщені особи отримали рівні права з місцевими жителями щодо голосування за місцеві бюджети, подання місцевих ініціатив, участі у громадських слуханнях тощо [17].

Важливою новелою Закону 3703-IX є запровадження громадського оцінювання діяльності органів та посадових осіб місцевого самоврядування. Ініціатором громадського оцінювання згідно зі статтею 13-4 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» в редакції Закону 3703-IX може бути: 1) громадське об'єднання; 2) професійна спілка (об'єднання професійних спілок); 3) творча спілка; 4) організація роботодавців (об'єднання організацій роботодавців); 5) благодійна організація; 6) орган самоорганізації населення. Відповідно предметом громадського оцінювання є діяльність органів та посадових осіб місцевого самоврядування, пов'язана із здійсненням ними своїх повноважень, прийняттям та виконанням рішень [2]. Документи та інформація на запит ініціатора громадського оцінювання готуються та надаються відповідно до Закону України «Про доступ до публічної інформації» [18], із дотриманням вимог Закону України «Про захист персональних даних» [19]. Висновки та пропозиції, підготовлені за результатами громадського оцінювання, мають бути розглянуті виконавчим комітетом сільської, селищної, міської ради за участю його ініціаторів протягом 30 робочих днів з дня їх надходження, а місцевою радою – на наступній черговій сесії ради. За наслідками розгляду висновків та пропозицій, підготовлених за результатами громадського оцінювання, відповідна рада, виконавчий комітет приймає рішення, яке підлягає оприлюдненню [2].

Прикметно, що Закон 3703-IX знижує усталений віковий ценз щодо участі у прийнятті рішень на рівні місцевого самоврядування. Із цією метою Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» доповнено статтею 13-5 «Участь молоді у місцевому самоврядуванні», згідно з якою «жителі, яким виповнилося 14 років, мають право ініціювати та брати участь у таких формах участі територіальної громади у вирішенні питань місцевого значення, як місцева ініціатива, громадські слухання, публічні консультації, консультативно-дорадчий орган при органі та/або посадовій особі місцевого самоврядування та в інших формах участі, що не суперечать закону» [2]. Водночас згідно з нормами цієї самої статті форми та порядок залучення молоді до вирішення питань місцевого значення визначають органи та посадові особи місцевого самоврядування.

У цьому контексті слід відзначити, що окрім норм закону, відповідно до статті 19 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» в редакції Закону 3703-IX «засади відносин органів та посадових осіб місцевого самоврядування з органами самоорганізації населення, об'єднаннями громадян, іншими суб'єктами; форми та порядок здійснення громадського контролю за діяльністю органів та посадових осіб місцевого самоврядування; засади відкритості та прозорості діяльності органів та посадових осіб місцевого самоврядування, порядок їх реалізації; порядок інформування, звітування перед територіальною громадою сільського, селищного, міського голови, депутатів ради та старост; інші питання місцевого значення, що стосуються життєдіяльності територіальної громади», визначаються статутом територіальної громади, який приймається сільськими, селищними та міськими радами [2]. Норма про обов'язковість затвердження статуту територіальної громади (частина друга статті 19 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні») набирає чинності з 1 січня 2027 року.

Важливе місце у контексті залучення громадян до прийняття рішень на рівні місцевого самоврядування посідає Закон України «Про публічні консультації» від 20 червня 2024 року № 3841-IX [19] (далі – Закон 3841-IX) (Закон 3841-IX набирає чинності через 12 місяців з дня припинення або скасування воєнного стану в Україні). Предмет правового регулювання, серед іншого, охоплює вирішення питань місцевого значення шляхом підготовки проєктів програмних документів і нормативно-правових актів. Згідно зі ст. 5 Закону 3841-IX суб'єктом проведення публічних консультацій може бути, зокрема, орган місцевого самоврядування. З іншого боку, за визначенням Закону 3841-IX, заінтересованою стороною у проведенні публічних консультацій можуть бути: громадяни України, громадські об'єднання, професійні спілки та їх об'єднання, творчі спілки та їх об'єднання, благодійні і релігійні організації, асоціації органів місцевого самоврядування, органи самоорганізації населення, непідприємницькі товариства, суб'єкти господарювання, їх об'єднання, організації роботодавців, їх об'єднання, саморегулівні

організації, на яких вплине прийняття рішення, інші особи, прав, свобод, інтересів чи обов'язків яких стосується рішення, а також інші особи, які виявили бажання брати участь у публічних консультаціях [20].

Відповідно до ст. 9 Закону 3841-IX публічні консультації проводяться у формі: 1) електронних консультацій шляхом оприлюднення консультаційного документа на онлайн-платформі для публічних консультацій та/або на офіційному вебсайті суб'єкта проведення публічних консультацій щодо предмета консультацій; 2) адресних консультацій шляхом надсилання заінтересованим сторонам консультаційного документа, проведення опитування, анкетування; 3) публічного обговорення шляхом проведення публічних заходів (засідань у формі круглих столів, слухань, конференцій, фокус-груп, зустрічей, інтернет-, відеоконференцій) [20]. Також Закон 3841-IX допускає можливість проведення публічних консультацій одночасно в різних формах.

Строк проведення публічних консультацій визначається суб'єктом проведення публічних консультацій та не може становити менше 15 робочих днів (суб'єкт проведення публічних консультацій може прийняти рішення про продовження визначеного ним строку проведення публічних консультацій) й обчислюється з дня оприлюднення консультаційного документа чи отримання заінтересованою стороною звернення суб'єкта проведення публічних консультацій (у разі проведення адресних консультацій). Слід відзначити, що відповідно до ст. 18 Закону 3841-IX розгляд та прийняття проєктів актів (окрім виняткових, визначених Законом 3841-IX), щодо яких не проведено публічних консультацій, відкладаються до завершення проведення таких консультацій, а прийняття акта без проведення публічних консультацій чи порушення встановленого Законом порядку проведення публічних консультацій можуть бути підставою для скасування акта або визнання його нечинним судом [20].

Проаналізовані законодавчі акти є істотним кроком вперед у розширенні прав громадян на участь у народовладді на рівні місцевого самоврядування. Крім того, на розгляді Верховної Ради України перебуває низка законопроєктів, спрямованих на подальше розширення такої участі або правове врегулювання порядку такої участі. Ідеться, зокрема, про Проєкт Закону про місцевий референдум (реєстр. № 5512 від 19.05.2021) [21], Проєкт Закону про засади розмежування та розподілу повноважень між рівнями публічного врядування (реєстр. № 14412 від 30.01.2026) [22] та ін.

Разом із тим зазначені законодавчі акти та законодавчі ініціативи не вичерпують проблематику залучення громадян до народовладдя на рівні місцевого самоврядування, а також громадського контролю за діяльністю органів і посадових осіб місцевого самоврядування. Крім того, повномасштабне російське вторгнення спричинило низку нових проблем, пов'язаних із можливістю повноцінної участі громадян у місцевому самоврядуванні. Окремо слід відзначити міжнародні зобов'язання України у контексті європейської інтеграції, які також потребують вирішення назрілих у місцевому самоврядуванні проблем. Ці проблеми та виклики постійно аналізуються органами влади й оприлюднені, зокрема, у схваленому постановою Кабінету Міністрів України від 12 грудня 2025 року № 1748 документі «Особливості реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в умовах воєнного стану і підготовки до набуття членства України в Європейському Союзі» [23]. Серед проблем, які потребують розв'язання на поточному етапі реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні, відзначено, що: «відносно низький розвиток форм прямого народовладдя обумовлює неспроможність членів громад, насамперед сільських, до солідарних дій, спрямованих на захист своїх прав та інтересів, у співпраці з органами місцевого самоврядування і місцевими органами виконавчої влади та досягнення спільних цілей розвитку громади; регіональні та місцеві політики з питань соціально-економічного розвитку не завжди узгоджені з реальними інтересами територіальних громад та регіонів» [22]. З огляду на зазначені проблеми законодавче забезпечення участі громадян у народовладді на рівні місцевого самоврядування є важливою складовою реформи децентралізації та місцевого самоврядування в цілому.

Висновки. Реформа місцевого самоврядування в Україні передбачає, серед іншого, розширення участі громадян у народовладді на рівні місцевого самоврядування та контролю громадян за діяльністю органів і посадових осіб місцевого самоврядування. Основні засади здійснення реформи були закладені Кабінетом Міністрів Україні у Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні від 1 квітня 2014 року, переглянуті й доповнені в Особливостях реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в умовах воєнного

стану і підготовки до набуття членства України в Європейському Союзі від 12 грудня 2025 року. Урядова правотворчість у цій сфері провадиться згідно з Планом заходів з реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні на 2024–2027 роки, затвердженим розпорядженням Кабінету Міністрів України від 26 березня 2024 року.

Верховна Рада України навіть в умовах правового режиму воєнного стану послідовно працює над розширенням законодавчих гарантій участі громадян у народовладді на рівні місцевого самоврядування. Прикладом такої діяльності стало прийняття Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо народовладдя на рівні місцевого самоврядування» від 9 травня 2024 року, яким розширено перелік форм участі територіальної громади у вирішенні питань місцевого значення, унормовано відповідну діяльність суб'єктів, запроваджено громадське оцінювання діяльності органів та посадових осіб місцевого самоврядування, створено можливості для участі молоді з 14 років у місцевому самоврядуванні тощо. Законом України «Про публічні консультації» від 20 червня 2024 року регламентовано питання проведення таких консультацій з питань місцевого значення, підготовки проєктів програмних документів і нормативно-правових актів. На розгляді парламенту перебуває низка інших законопроєктів, спрямованих на розширення участі громадян у вирішенні місцевих справ. Відповідні законодавчі ініціативи враховують як особливості функціонування місцевого самоврядування в умовах воєнного стану й повоєнного відновлення України, так і міжнародні зобов'язання нашої держави в контексті європейської інтеграції.

Перспективи подальших наукових досліджень пов'язані із висвітленням проблематики законодавчого врегулювання участі громадян у прийнятті рішень на місцевому рівні та контролю громадян за діяльністю органів і посадових осіб місцевого самоврядування. Ідеться, зокрема, про врегулювання питань проведення місцевих референдумів, розмежування повноважень між різними рівнями місцевого самоврядування, між органами місцевого самоврядування й органами влади на місцях, забезпечення законності в діяльності органів місцевого самоврядування тощо.

Список літератури:

1. Конституція України від 28 червня 1996 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text

2. Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України від 21 травня 1997 року № 280/97-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text

3. Народовладдя в Україні: глобалізаційні виклики : монографія / Р. О. Стефанчук, С. О. Кузніченко, І. М. Мищак та ін. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2020. 764 с.

4. Шипілов Л. М. Народовладдя як основа демократичної держави: Монографія. Харків : Видавництво «ФІНН», 2009. 216 с.

5. Любченко П. Народовладдя та місцеве самоврядування: сутність і взаємообумовленість розвитку. *Право України.* 2019. № 10. С. 195–211.

6. Баймуратов М., Кофман Б. Про роль органів місцевого самоврядування в період воєнного стану в Україні. *Деокупація. Юридичний фронт* [Електронне видання] : матеріали Міжнародного експертного круглого столу (Київ, 18 березня 2022 р.) / Державний торговельно-економічний університет, Українська асоціація порівняльного правознавства, Українська асоціація міжнародного права, Асоціація реінтеграції Криму; упоряд. і наук. ред. О. В. Кресін. К. : Держ. торг. екон. ун-т, 2022. С. 138–141.

7. Мищак І. М. Деякі проблемні аспекти законопроекту про внесення змін до Конституції України (щодо децентралізації влади). *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2020. № 1. С. 60–67. DOI: https://doi.org/10.32886/instzak.2020.01.06

8. Копиленко О. Л., Мищак І. М. Контроль громади за діяльністю органів місцевого самоврядування в Україні: проблемні питання законодавчого забезпечення. *Розумовські зустрічі: збірник наукових праць* / Інститут законодавства Верховної Ради України; Дніпропетровський регіональний інститут державного управління Національної академії державного управління при Президентові Україні; Сіверський центр післядипломної освіти; Сіверський інститут регіональних досліджень. Чернігів : Сіверський центр післядипломної освіти, 2018. Вип. 5. С. 53–62.

9. Мищак І. М. Територіальна громада як самоврядна форма участі населення у вирішенні питань місцевого значення. *Наукові перспективи*. 2023. № 8(38). С. 190–201. DOI: https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-8(38)-190-201

10. Концепція реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні : Схвалено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 1 квітня 2014 року № 333-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-%D1%80#Text

11. Про всеукраїнський референдум : Закон України від 26 січня 2021 року № 1135-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1135-IX#Text

12. Про правотворчу діяльність : Закон України від 24 серпня 2023 року № 3354-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3354-20#Text

13. План заходів з реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні на 2024–2027 роки : Затверджено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 26 березня 2024 року № 270-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/270-2024-%D1%80#Text

14. The European Charter of Local Self-Government. URL: European Charter of local self-government

15. Про ратифікацію Європейської хартії місцевого самоврядування : Закон України від 15 липня 1997 року № 452/97-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/452/97-%D0%B2%D1%80#Text

16. Про внесення змін до деяких законів України щодо народовладдя на рівні місцевого самоврядування : Закон України від 9 травня 2024 року № 3703-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3703-20#Text

17. Закон щодо народовладдя в громадах: ключові новели та значення. URL: https://par.in.ua/information/news/413-zakon-shchodo-narodovladdia-v-hromadakh-kliuchovi-novely-ta-znachennia

18. Про доступ до публічної інформації : Закон України від 13 січня 2011 року № 2939-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-17#Text

19. Про захист персональних даних : Закон України від 1 червня 2010 року № 2297-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17#Text

20. Про публічні консультації : Закон України від 20 червня 2024 року № 3841-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3841-20#Text

21. Проєкт Закону про місцевий референдум (реєстр. № 5512 від 19.05.2021). URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=71942

22. Проєкт Закону про засади розмежування та розподілу повноважень між рівнями публічного врядування (реєстр. № 14412 від 30.01.2026). URL: https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/69554

23. Особливості реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в умовах воєнного стану і підготовки до набуття членства України в Європейському Союзі : Схвалено постановою Кабінету Міністрів України від 12 грудня 2025 року. № 1748. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1748-2025-%D0%BF#Text

Vaolevska L. A., Myshchak I. M. IMPROVEMENT OF LEGISLATIVE SUPPORT FOR PUBLIC POWER AT THE LOCAL SELF-GOVERNMENT LEVEL IN UKRAINE

The article examines the features of the legislative support for the local self-government reform in terms of expanding the guarantees of popular power and citizens' control over the activities of local self-government bodies and officials. The initiatives of the Cabinet of Ministers of Ukraine, provided for by the Action Plan for the Reform of Local Self-Government and Territorial Organization of Power in Ukraine for 2024–2027, have been outlined. The main legislative acts adopted by the Verkhovna Rada of Ukraine under the legal regime of martial law, aimed at involving citizens in policymaking and local affairs solvation participation, have been analyzed. Attention is paid to legislative norms aimed at expanding public control over the activities of local self-government bodies and officials. The expansion of the list of forms of the territorial community participation in resolving issues of local importance is noted, including: 1) a local referendum; 2) a general meeting (conference) of residents; 3) a local initiative; 4) public hearings; 5) residents' participation in planning and distributing local budget funds; 6) public consultations; 7) an advisory and consultative body under local government bodies and/or officials; 8) public assessment of the activities of local government bodies and officials; 9) other forms of participation that do not contradict the law. The main legislative amendments aimed at expanding citizens' legal guarantees to participate in democracy at the local government level are characterized. Using the example of lowering the established age limit for participation in decision-making at the local government level, the article indicates the trends of involving young people from the age of 14 in solving issues of local importance in such forms as a local initiative, public hearings, public consultations, a consultative and advisory body under a local government body and/or official, etc. It is emphasized that some of the legislative changes will come into effect after the abolition or termination of the legal regime of martial law. It is emphasized that the analyzed legislative changes are a component of the decentralization and local government reform, and further changes must take into account

the peculiarities of the local government functioning under martial law and post-war reconstruction of Ukraine. The local government reform must also be consistent with the international obligations of our state as a candidate country for accession to the EU.

Keywords: *law, democracy, local government, territorial community, public consultations, citizens.*

Дата першого надходження статті до видання: 16.07.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 27.07.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 10.09.2026

УДК 342.25:342.78(477)
DOI https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2026.4/04

Коротич О. В.
https://orcid.org/0009-0002-1870-4332
Київський національний університет технологій та дизайну

ПРАВО НА МІСЦЕВЕ САМОВРЯДУВАННЯ В УКРАЇНІ: ОБМЕЖЕННЯ І ЗАХИСТ В УМОВАХ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ВОЄННОГО СТАНУ

У статті досліджено проблему недосконалості українського законодавства, що регулює реалізацію військовими адміністраціями населених пунктів повноважень, необхідних для забезпечення прав та свобод людини та громадянина на територіях, на яких з об'єктивних причин не може діяти місцеве самоврядування. Шляхом дослідження конституційної дефініції місцевого самоврядування, її зіставлення з юридичними позиціями Конституційного Суду України та подальшого розвитку поняття територіальної громади у законодавстві, встановлено безпосереднього та опосередкованого суб'єкта права на місцеве самоврядування. Визначено, що право на місцеве самоврядування ґрунтується на праві на вибір місця проживання громадянина України. Як наслідок, висловлено припущення, що право на місцеве самоврядування є залежним від права на вибір місця проживання. З цього виведена правова можливість обмеження чи припинення права на місцеве самоврядування шляхом обмеження права на вибір місця проживання, яке не є абсолютним. Окреслено перелік конституційних повноважень територіальної громади та висловлено позицію, згідно з якою такі повноваження не можуть здійснювати інші органи публічного управління, зокрема військові адміністрації населених пунктів. На прикладі Одеської міської військової адміністрації окреслено вади приписів законодавства, які визначають умови для утворення військової адміністрації населеного пункту, що призводить до подальшого обмеження конституційних повноважень місцевого самоврядування на відповідній території. Досліджено питання захисту права на місцеве самоврядування в судовому порядку в контексті компетенційного спору між органами місцевого самоврядування та військовою адміністрацією населеного пункту, з'ясовані вади нормативного регулювання для такого права. За результатами проведеного дослідження висловлено пропозиції щодо зміни підходів до нормативного регулювання в частині механізмів захисту прав та свобод людини та громадянина на території територіальної громади, де утворена військова адміністрація населеного пункту, шляхом запровадження окремих правових механізмів для військових адміністрацій, що відділені від конституційних повноважень територіальної громади.

Ключові слова: *місцеве самоврядування, конституційність, воєнний стан, обмеження конституційних прав, територіальна громада, компетенційний спір, військова адміністрація населеного пункту.*

Постановка проблеми. З 2014 року держава поступово змінює нормативне регулювання місцевого самоврядування в Україні. Такі зміни спрямовані на децентралізацію влади, яка заснована на принципі субсидіарності, що притаманний європейському публічному праву. Дотримання означеного принципу забезпечує наближення ухвалення рішень до найнижчого рівня публічного управління, на якому воно може бути ефективно забезпечено. З цього випливає розширення повноважень місцевого самоврядування.

Однак, збройна агресія проти України, що триває з 2014 року, прямо і опосередковано спотворює можливості реалізації права на місцеве самоврядування. На заміну Закону України «Про правовий режим воєнного стану» від 06.04.2000 № 1647-III, нормативне регулювання якого виявилось недостатньо якісним за реальних умов їх можливого застосування, ухвалено

© Коротич О. В., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

Закон України «Про правовий режим воєнного стану» від 12.05.2015 № 389-VIII, що зазнав додаткових змін у зв'язку з повномасштабним вторгненням в Україну у 2022 році. Останній передбачає можливість утворення військової адміністрації населеного пункту, начальнику якої можуть бути надані повноваження, передбачені для органів та посадових осіб місцевого самоврядування.

Станом на 1 січня 2026 року в Україні утворено 214 військових адміністрацій населених пунктів, начальники 197 з яких наділені повноваженнями, що передбачені частиною другою статті 10 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» [1] (повноваження місцевого самоврядування). Проте не всі такі військові адміністрації наближені до зони активних бойових дій.

Водночас, попри відсутність законодавчого регулювання місцевого референдуму, безпосереднє здійснення територіальною громадою права на місцеве самоврядування не є можливим також з огляду на заборону проведення місцевого референдуму в умовах правового режиму воєнного стану. Отже, цілком реальною є можливість обмеження чи зупинення права територіальної громади здійснювати місцеве самоврядування безпосередньо й опосередковано (через органи місцевого самоврядування та відповідних посадових осіб) в умовах правового режиму воєнного стану.

З цього випливає актуальність обраної теми – визначення умов обмеження конституційного права на місцеве самоврядування людини і громадянина та його захист в умовах правового режиму воєнного стану.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням функціонування місцевого самоврядування в умовах воєнного стану присвячені дослідження вчених з різних галузей знань (право, публічне управління та ін.). Так, особливості правового регулювання місцевого самоврядування були предметом наукового дослідження Ю. Ключковського [2] одноосібно або разом з В. Венгером [3], а реалізації місцевого самоврядування в умовах правового режиму воєнного стану – О. Скоморовського [4]. Означені питання досліджував також В. Ковальчук [5]. Повноваження органів місцевого самоврядування в умовах воєнного стану розглядав Ю. Голик [6]. Стан та проблеми розподілу компетенцій між органами місцевого самоврядування та органами державної влади в умовах сучасних викликів вивчав А. Самойлов [7].

У своїх працях вони, серед іншого, висловлюють захоплення стійкістю місцевого самоврядування в нових умовах та обґрунтовують можливості обмеження чи зупинення повноважень місцевого самоврядування в умовах воєнного стану досягненням легітимної мети. Водночас вбачаємо, що їхня увага оминула допустимі межі втручання держави у право на місцеве самоврядування в умовах воєнного стану, а також питання можливого зловживання державою цією умовою, збереження балансу між забезпеченням права на місцеве самоврядування та здійсненням заходів з оборони держави.

Постановка завдання. Метою статті є з'ясування допустимих меж втручання держави у право на місцеве самоврядування територіальної громади в умовах воєнного стану та визначення засобів юридичного захисту цього права у разі його порушення.

Об'єктом дослідження виступає право людини та громадянина брати участь в управлінні місцевими справами на рівні територіальних громад в Україні в умовах правового режиму воєнного стану, а предметом – межі обмеження такого права державою, юридичний захист права на місцеве самоврядування в умовах воєнного стану.

Виклад основного матеріалу. Приписами Конституції України – установчого акта Українського народу – визнається та гарантується місцеве самоврядування в Україні (стаття 7). Заразом визначається, що місцеве самоврядування є правом територіальної громади самостійно вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції і законів України (стаття 140) [8]. З означеного висновуємо, що компетенція місцевого самоврядування визначається виключно Конституцією та законами України, тобто не може бути змінена підзаконними актами.

Оскільки Конституція України, як це визначено у її частині другій статті 8, має найвищу юридичну силу, а закони та інші нормативні акти ухвалюються на основі Конституції України та повинні відповідати їй [8], то відповідними є межі законодавчого регулювання місцевого самоврядування. Право законодавця полягає саме у розвитку конституційних приписів з метою створення умов для належного функціонування місцевого самоврядування.

Вихідним питанням, з якого доцільно розпочати це дослідження, є можливість існування в Україні територій, на яких із дотриманням приписів Конституції України може не діяти місцеве самоврядування.

Пошук відповіді на це питання починається з дефініції місцевого самоврядування, що міститься у приписі частини першої статті 140 Конституції України. Конституцієдавцем визначено, що місцеве самоврядування є правом територіальної громади [8]. Отже, визначення місцевого самоврядування здійснюється через суб'єкта, якому належить відповідне право, – територіальну громаду. У цьому ж приписі її визначено як «жителів села чи добровільного об'єднання у сільську громаду жителів кількох сіл, селища та міста» [8]. З цього висновується, що територіальна громада як цілісний суб'єкт визначається через сукупність інших суб'єктів – жителів.

У частині другій статті 140 Конституції України встановлюються особливості місцевого самоврядування у містах Києві та Севастополі, які визначаються окремими законами [8]. З означеного випливає, що або у цих містах місцеве самоврядування здійснює не територіальна громада, а якийсь інший суб'єкт, або визначення територіальної громади, надане у частині першій статті 140 Конституції України, є неповним, оскільки жителі Києва, який є містом, не є жителями села чи добровільного об'єднання кількох сіл, селища та міста. До другого висновку нас схиляють юридичні позиції Конституційного Суду України.

Так, у 2002 році Конституційний Суд України, здійснюючи тлумачення частини першої статті 140 Конституції України, змінив розуміння змісту територіальної громади, визначивши її як «жителів села, селища, міста чи добровільне об'єднання жителів кількох сіл у сільську громаду» [9], а у 2005 році у мотивувальній частині свого рішення фактично констатував, що у місті Києві місцеве самоврядування здійснює територіальна громада міста Києва [10]. Отже, зміна конституційного визначення територіальної громади стала можливою без зміни конституційного тексту з дотриманням умови – територіальну громаду складають житлі населених пунктів або окремих адміністративно-територіальних одиниць.

На сьогодні законодавець ще більше розвинув визначення поняття «територіальної громади», передбачивши *ex lege*, що територіальна громада – це «жителі, об'єднані постійним проживанням у межах села, селища, міста, що є самостійними адміністративно-територіальними одиницями, або добровільне об'єднання жителів кількох сіл, селищ, міст, що мають єдиний адміністративний центр» [11]. Водночас визначено також поняття «житель», під яким розуміється «громадянин України, який задекларував або зареєстрував місце проживання на території територіальної громади або фактичне місце проживання/перебування якого підтверджується довідкою про взяття на облік внутрішньо переміщеної особи <…>, крім військовослужбовця строкової служби, фізичної особи, яка за вироком суду перебуває у місці позбавлення волі» [11].

Отже, право на місцеве самоврядування належить як окремому громадянину України (через право входити до складу територіальної громади), так і сукупності громадян України, які проживають на відповідній території. Місцеве самоврядування безпосередньо пов'язане з правом на постійне проживання на визначеній території та з фактичною реалізацією громадянином України останнього. Висновуємо, що право на місцеве самоврядування не може бути застосовним на території України, в межах якої не дозволяється постійне проживання громадян України.

У цьому контексті звертаємо увагу на припис частини першої статті 33 Конституції України, який гарантує кожному, хто на законних підставах перебуває на території України, вільний вибір місця проживання за винятком обмежень, які встановлюються законом [8]. Тобто вибір місця проживання може бути обмежений у випадках, визначених законом.

Так, наприклад, у Законі України «Про правовий режим території, що зазнала радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи» введено терміни «зона відчуження» та «зона безумовного (обов'язкового) відселення» і водночас встановлено, що у таких зонах забороняється постійне проживання населення [12], що виключає можливість існування в межах таких зон територіальних громад, а заразом і права на місцеве самоврядування.

З окресленого виводимо, що право на місцеве самоврядування в Україні не є абсолютним. Таке право залежить від права на вибір місця проживання, яке може бути обмежене законом.

У аспекті правового режиму воєнного стану відповідно до частини другої статті 64 Конституції України право на вільний вибір місця проживання може бути обмежене. Таке обмеження можливе, до прикладу, у разі оголошення обов'язкової евакуації населення, що фактично позбавляє людей права на проживання у населених пунктах на відповідній території. У разі, якщо така обов'язкова евакуація є загальною, то подальше функціонування місцевого самоврядування на відповідній території не вбачається за можливе, хоча правовий механізм зупинення функціонування органів

місцевого самоврядування відповідної територіальної громади у такому випадку на сьогодні не визначений.

Реалізація територіальними громадами права на місцеве самоврядування пов'язана з повноваженнями, якими Конституція та закони України наділяють територіальну громаду, органи та посадових осіб місцевого самоврядування. Як зауважував Конституційний Суд України у мотивувальній частині одного зі своїх рішень «Конституція України визнає право за територіальною громадою та органами місцевого самоврядування самостійно вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції і законів України <…>» [13].

У статті 142 Конституції України встановлено право власності територіальної громади на рухоме та нерухоме майно, а у статті 143 – перелік конституційних повноважень територіальної громади. До таких повноважень належать: 1) управління майном, що є у комунальній власності; 2) затвердження програм соціально-економічного та культурного розвитку, контроль за їх виконанням; 3) затвердження власних бюджетів, контроль за їх виконанням; 4) встановлення місцевих податків і зборів відповідно до закону; 5) забезпечення проведення місцевих референдумів та реалізації їх результатів; 6) утворення, реорганізація та ліквідація комунальних підприємств, установ та організацій, контроль за їх діяльністю. Водночас встановлено, що територіальні громади можуть вирішувати також інші питання місцевого значення, віднесені законом до їх компетенції [8].

Однак, у Законі України «Про правовий режим воєнного стану» передбачені випадки, за якими повноваження місцевого самоврядування здійснюють військові адміністрації населених пунктів та їхні начальники.

Вбачається, що визначений Конституцією України перелік повноважень територіальної громади не може бути звужений чи обмежений законом, так само як не може бути змінений суб'єкт їхньої реалізації – територіальна громада або утворені нею органи місцевого самоврядування (навіть під час дії правового режиму воєнного стану). Передача конституційних повноважень місцевого самоврядування органам державної влади, зокрема військовим адміністраціям населених пунктів, на наше переконання, є неконституційною. До такого ж висновку ми доходили, досліджуючи питання конституційності здійснення бюджетних повноважень військовими адміністраціями населених пунктів [14, с. 55–56]. Отже, звуженими можуть бути тільки ті повноваження територіальної громади з вирішення питань місцевого значення, які прямо не визначені Конституцією України, а передбачені законом, тобто саме ті «інші питання місцевого значення, віднесені законом до їх компетенції», оскільки такі повноваження не відносяться до конституційних.

Допускаючи інший висновок щодо конституційних повноважень територіальної громади з вирішення питань місцевого значення, можна було б стверджувати, що законом під час дії правового режиму воєнного стану аналогічно могли б бути передані всі або окремі конституційні повноваження, наприклад, від Президента України до Кабінету Міністрів України, попри те, що їх повноваження визначаються саме Конституцією України. І це все можна було б обґрунтувати (на догоду агресору) «легітимною метою» – строк повноважень Президента України вже сплив, а його продовження конституційними приписами *прямо* не передбачено.

Хтось може зауважити, що в даному випадку застосовано доволі формалізований підхід до визначення неконституційності звуження чи навіть обмеження повноважень територіальної громади, перелік яких визначений у конституційних приписах, у зв'язку з їх здійсненням військовими адміністраціями населених пунктів – через текстуальне зіставлення змісту нормативних актів різної юридичної сили. Однак, ми не обмежуємося лише таким методом.

На принципах верховенства права, юридичної визначеності, справедливості, рівності, пропорційності, поділу державної влади та інших, як критеріях конституційності, зауважував С. Різник, акцентуючи разом з тим на необхідності їхнього застосування «розумно, повноцінно, з адекватним запозиченням зарубіжного досвіду» [15, с. 261–262]. На доктрину правомірних обмежень у здійсненні конституційних прав і свобод у практиці Конституційного Суду України звертали увагу Ю. Барабаш та Л. Летнянчин, за якої обмеження: 1) не повинні бути свавільними та несправедливими; 2) мають встановлюватися виключно Конституцією і законами України; 3) мають переслідувати легітимну мету, бути обумовленими суспільною необхідністю досягнення цієї мети; 4) бути пропорційними та обґрунтованими. Окрім того, запровадження такого правового регулювання має дати «можливість оптимально досягти легітимної мети з мінімальним втручанням у реалізацію цього права або свободи і не порушувати сутнісний зміст такого права» [16, с. 132–135]. Проте, якщо щодо дотри-

мання означених засад в частині встановлення обмежень законом та обумовленості суспільною необхідністю питань не виникає, то дотримання інших – піддається сумніву.

Законодавець, як вже згадувалось, не встановив однозначних критеріїв для утворення військових адміністрацій населених пунктів [14, с. 52–55; 2, с. 66–67; 17, с. 40], що не передбачає пропорційних та обґрунтованих критеріїв для обмеження конституційних прав на місцеве самоврядування. Це не додає відповідному обмеженню ні легітимності загалом, ні конституційності зокрема.

Так, наприклад, 15 жовтня 2025 року Президент України своїм Указом утворив Одеську міську військову адміністрацію Одеського району Одеської області. Прикметно, що мотивувальна частина цього Указу не містить жодного обґрунтування доцільності утворення такої адміністрації [18]. Реалізуючи повноваження, якими наділяє його Закон України «Про правовий режим воєнного стану», начальник Одеської міської військової адміністрації своїми розпорядженнями затвердив бюджет територіальної громади на 2026 рік, вносив до нього зміни, затвердив місцеві програми та вносив до них зміни тощо [19]. Водночас продовжує функціонувати Одеська міська рада, а також здійснювати свої повноваження в. о. Одеського міського голови. Питання про те, яку саме легітимну мету, обумовлену суспільною необхідністю, переслідувало утворення цієї військової адміністрації, а заразом у чому полягали пропорційність та обґрунтованість – залишаються на сьогодні без відповіді.

З іншого боку, на засіданні Тимчасової слідчої комісії Верховної Ради України з питань розслідування можливих порушень законодавства України у сфері оборони, антикорупційного законодавства України та дотримання прав і свобод людини під час дії воєнного стану створенні перешкод у діяльності місцевого самоврядування, яке проходило 25 травня 2026 року, про перешкоди у реалізації повноважень місцевого самоврядування з боку військової адміністрації населеного пункту заявив О. Ломако, колишній секретар Чернігівської міської ради, а заразом колишній виконувач обов'язків Чернігівського міського голови [20]. Хоча достовірність висловлених ним тверджень не є однозначно встановленою, однак такі висловлювання можуть вказувати на наявну проблему у функціонуванні публічного управління під час дії воєнного стану в Україні.

Законодавець обрав досить простий шлях, запроваджуючи право військових адміністрацій населених пунктів та їх начальників реалізовувати повноваження місцевого самоврядування, оскільки це не потребувало складного нормотворення, зокрема формування нових правових механізмів. М. Козюбра стверджував, що «недолугість законів підриває віру в них, поглиблюючи правовий нігілізм, що зрештою призводить до хаосу як у системі законодавства, так і в суспільстві загалом» [21, с. 363]. Саме такий своєрідний хаос у системі законодавства, що регулює реалізацію повноважень місцевого самоврядування в умовах правового режиму воєнного стану, можемо спостерігати сьогодні.

Беручи до уваги, що перелік конституційних повноважень місцевого самоврядування не такий вже і значний, законодавцю слід було б сформувати нові механізми забезпечення прав людей на територіях, на яких тимчасово з об'єктивних підстав не діє місцеве самоврядування, передбачивши: новий територіальний бюджет військової адміністрації з відповідним спрямуванням фінансових ресурсів до нього, а не затвердження такою адміністрацією бюджету територіальної громади; не управління військовою адміністрацією комунальним майном, а державну опіку за комунальним майном або навіть тимчасове вилучення комунального майна у державну власність з подальшим його поверненням або компенсацією вартості (за аналогією із вилученням приватного майна для потреб Сил Оборони); не затвердження місцевої програми соціально-економічного та культурного розвитку, а затвердження відповідної державної програми тощо.

Необхідність запровадження окремих механізмів правового регулювання означених питань полягає у тому, що військові адміністрації населених пунктів конституційно не уповноважені діяти від імені та в інтересах територіальних громад, не реалізовують їх представницьку функцію.

Права місцевого самоврядування, як це визначено у статті 145 Конституції України, захищаються у судовому порядку [8]. Водночас на сьогодні законодавство не передбачає для органів місцевого самоврядування права на звернення до Конституційного Суду України щодо визнання актів законодавства такими, що не відповідають Конституції України, з метою захисту прав місцевого самоврядування. Попри неможливість здійснення конституційного контролю щодо значної частки актів публічної адміністрації, як слушно зауважує М. Савчин, судовий контроль щодо них можливий через адміністративне судочинство [22, с. 144].

Правовий захист повноважень місцевого самоврядування передбачений у статті 11 Європейської хартії місцевого самоврядування [23]. У приписах Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» міститься право органів місцевого самоврядування, сільського, селищного, міського голови на звернення до суду щодо визнання незаконними актів *місцевих* органів виконавчої влади (стаття 18^1, пункт 15 частини четвертої статті 42, підпункт 4 пункту «а» частини першої статті 38, частина четверта статті 71) [11]. Отже, за буквального тлумачення, можливість на звернення до суду щодо визнання незаконними указів Президента України, постанов Верховної Ради України чи актів центральних органів виконавчої влади для органів місцевого самоврядування не встановлена.

У органів місцевого самоврядування, як вбачається, відсутні підстави для оскарження указу Президента України, яким на території відповідної територіальної громади утворюється військова адміністрація населеного пункту, оскільки місцевим самоврядуванням не може заперечуватися право держави на утворення певних органів державної влади. Сумнівним видається також право органів місцевого самоврядування на оскарження постанови Верховної Ради України про здійснення начальником військової адміністрації населеного пункту повноважень відповідних сільської, селищної, міської ради, її виконавчого комітету, сільського, селищного, міського голови, оскільки з моменту затвердження такої постанови повноваження перелічених суб'єктів, зокрема право на звернення до суду, будуть припиненими відповідно пункту 3 частини першої статті 78, абзацу другого частини другої статті 79 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні».

Водночас цілком можливим видається захист повноваження сільської, селищної, міської ради на, наприклад, затвердження бюджету територіальної громади у порядку адміністративного судочинства через «компетенційний» спір до затвердження згаданої постанови Верховної Ради України. Метою такого спору, як зауважував Касаційний адміністративний суд у складі Верховного Суду, є «гарантування принципу правової визначеності, унеможливлення дублювання однакових повноважень декількома суб'єктами владних повноважень або ухилення держави в особі створених нею органів від виконання певних функцій» [24]. Умовою для захисту відповідного права органу місцевого самоврядування буде виступати застосування судом конституційних норм, зокрема приписів частини першої статті 143 Конституції України, як норм прямої дії.

Проте увагу можна звернути не лише на конституційні повноваження місцевого самоврядування. У статті 19 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» передбачається затвердження сільською, селищною, міською радою статуту територіальної громади, який має забезпечувати «врахування історичних, національно-культурних, соціально-економічних та інших особливостей здійснення місцевого самоврядування та забезпечення реалізації права жителів на участь у вирішенні питань місцевого значення» [11]. У такому статуті визначаються: загальні характеристики та особливості територіальної громади; засади здійснення місцевого самоврядування на її території, символіка територіальної громади; форми та порядок участі територіальної громади у вирішенні питань місцевого значення; вимоги до кількості підписів громадян на підтримку електронної петиції до органу місцевого самоврядування та строку збору підписів; засади розвитку територіальної громади та ін. [11].

Станом на початок лютого 2026 року відомо про щонайменше 7 статутів територіальних громад [25, с. 53], які затверджені військовими адміністраціями населених пунктів. Однак, означені акти, які часто визначають як основні акти місцевого самоврядування (їхні «міні-конституції»), вміщують державну волю, а не волю територіальної громади, оскільки затверджені органами державної влади, а не органами місцевого самоврядування. З означених статутів лише статут Петропавлівської сільської територіальної громади Куп'янського району Харківської області, що затверджений розпорядженням начальника відповідної військової адміністрації населеного пункту, визначений як тимчасовий, що «діє протягом воєнного стану, запровадженого відповідно до законодавства України» [26]. Хоча такому припису бракує належної конкретизації.

Висновки. У висновку маємо невідповідність приписів законів України конституційним приписам – військові адміністрації населених пунктів як органи державної влади реалізовують повноваження місцевого самоврядування, хоча мали б бути наділені власними правовими механізмами забезпечення прав, свобод та інтересів людей на території відповідної територіальної громади. Унаслідок такої невідповідності конституційні повноваження місцевого самоврядування обмежуються, що виключає можливості для громадян брати участь у вирішенні питань місцевого значення.

Механізми правового захисту місцевого самоврядування є недосконалими, адже законодавець не передбачив для сільського, селищного, міського голови та виконавчого комітету сільської, селищної, міської ради права на звернення до суду з метою захисту власних повноважень у спорах з органами державної влади, якщо такі органи не віднесені до категорії місцевих. У «компетенційних» спорах захист місцевого самоврядування залежить від факту затвердження постанови Верховної Ради України, якою начальник військової адміністрації населеного пункту наділяється повноваженнями відповідної ради, її виконавчого комітету та голови територіальної громади, а також від готовності суду застосувати конституційні приписи безпосередньо.

Законодавство України потребує комплексних змін у частині функціонування військових адміністрацій населених пунктів: від чіткого визначення підстав для її утворення – до введення окремих правових механізмів забезпечення її функціонування (замість простого перекладання на них конституційних повноважень місцевого самоврядування). Територіальні громади та їхні органи місцевого самоврядування мають бути наділені однозначними правами на судовий захист власних повноважень, тобто має бути дотриманим принцип *lex semper dabit remedium*. Означене має усунути прогалини законодавства, забезпечити утвердження правової культури, визначеність і чіткість нормативних приписів, а заразом довіру до дій держави, що є особливо необхідним в умовах воєнного стану.

З огляду на те, що правовий режим воєнного стану в Україні триває вже понад 4 роки, а також враховуючи невизначеність строків його подальшого продовження, виправдання збереження «тимчасових» недосконалих механізмів правового регулювання самим лише фактом війни вже не виглядає достатнім. Така тимчасовість набуває характеру довгостроковості, а в подальшому – невизначеної перманентності, у якій змушені залишатися люди в України. Завдання ж держави – пристосуватися до наявних умов, забезпечити конституційні гарантії та правову визначеність.

Список літератури:

1. Моніторинг реформи місцевого самоврядування та територіальної організації влади станом на 01.01.2026. *Міністерство розвитку громад та територій України*. URL: https://mindev.gov.ua/storage/app/sites/1/uploaded-files/monitoring-iv-kvartal-2025-roku2001.pdf (дата звернення: 26.04.2026).

2. Ключковський Ю. Правове регулювання місцевого самоврядування в умовах воєнного стану. *Юридичний журнал «Право України»*. 2024. № 6/2024. С. 6–76. URL: https://doi.org/10.33498/louu-2024-06-061 (дата звернення: 23.04.2026).

3. Ключковський Ю., Венгер В. Правове регулювання місцевого самоврядування в умовах війни та передумови проведення місцевих виборів після припинення воєнного стану. *Вплив війни на систему управління. Роздуми в контексті збройної агресії Російської Федерації проти України* : монографія / Rzeszowska Szkoła Wyższa, Wyższa Szkoła Prawa i Administracji; red. : P. Stetsyuk, K. Eckhardt. Rzeszów : Bonus Liber, 2023. С. 33–69. (Monografie; nr 43). С. 33–68. URL: https://ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/31916 (дата звернення: 25.04.2026).

4. Скоморовський О. Особливості реалізації місцевого самоврядування в умовах правового режиму воєнного стану. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 7/2022. С. 608–609. URL: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-7/147 (дата звернення: 23.04.2026).

5. Ковальчук В. Особливості правового регулювання функціонування органів місцевого самоврядування в період воєнного стану в Україні. *Український часопис конституційного права*. 2023. № 4. С. 37–46. URL: https://doi.org/10.30970/jcl.4.2023.2 (дата звернення: 25.04.2026).

6. Голик Ю. Повноваження органів місцевого самоврядування в умовах воєнного стану: ключові виклики, обмеження та напрями подальшого розвитку. *Науковий вісник Дніпровського державного університету внутрішніх справ*. 2025. № 2. С. 88–93. URL: https://doi.org/10.32782/2078-3566-2025-2-11 (дата звернення: 23.04.2026).

7. Самойлов А. Стан та проблеми розподілу компетенцій органів місцевого самоврядування та органів державної влади в Україні в умовах сучасних викликів. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського*. *Серія: Публічне управління та адміністрування.* 2025. Т. 36 (75), № 5. С. 129–136. URL: https://doi.org/10.32782/TNU-2663-6468/2025.5/21 (дата звернення: 25.04.2026).

8. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр (дата звернення: 25.04.2026).

9. Рішення Конституційного Суду України від 18.06.2002 № 12-рп/2002 у справі № 1-16/2002. URL: https://ccu.gov.ua/sites/default/files/docs/12-pn_2002.doc (дата звернення: 25.04.2026).

10. Рішення Конституційного Суду України від 13.10.2005 № 9-рп/2005 у справі № 1-22/2005. URL: https://ccu.gov.ua/sites/default/files/ndf/9-rp/2005.doc (дата звернення: 25.04.2026).

11. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21.05.1997 № 280/97-ВР (у редакції станом на 12.04.2026). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-вр/ed20260412 (дата звернення: 25.04.2026).

12. Про правовий режим території, що зазнала радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи: Закон України від 27.02.1991 № 791а-XII (у редакції станом на 01.10.2023). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/791a-12/ed20231001 (дата звернення: 25.04.2026).

13. Рішення Конституційного Суду України від 13.07.2001 № 11-рп/2001 у справі № 1-39/2001. URL: https://ccu.gov.ua/sites/default/files/ndf/11-rp/2001.doc (дата звернення: 25.04.2026).

14. Коротич О. Конституційність здійснення бюджетних повноважень військовими адміністраціями населених пунктів. *UNIVERSUM*. 2023. № 2. С. 45–57. URL: https://doi.org/10.36074/universum.2.2023 (дата звернення: 25.04.2026).

15. Різник С. Конституційність нормативних актів: сутність, методологія оцінювання та система забезпечення в Україні: монографія / С. Різник. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2020. 542 с.

16. Барабаш Ю., Летнянчин Л. Офіційна конституційна доктрина України: генеза та сучасний стан. *Правова наука України: сучасний стан, виклики та перспективи розвитку*: монографія / редкол.: О. Петришин, В. Журавель, Н. Кузнєцова [та ін.]. Харків: Право, 2021. С. 115–137.

17. Жовнірчик Я., Куйбіда В. Розвиток адміністративного законодавства про організацію та діяльність місцевого самоврядування. *Концептуальні засади розвитку адміністративного законодавства та адміністративного процесу в Україні*: наукова записка / О. Банчук, Д. Беззубов, В. Бевзенко та ін. Київ, Юрінком Інтер, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2025. С. 40. URL: https://idpnan.org/publications-1355 (дата звернення: 26.04.2026).

18. Про утворення військової адміністрації: Указ Президента України від 15.10.2025 № 789/2025. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/789/2025 (дата звернення: 26.04.2026).

19. Розпорядження начальника Одеської міської військової адміністрації. *Офіційний вебсайт міста Одеса*. URL: https://omr.gov.ua/ua/acts/omva/ (дата звернення: 26.04.2026).

20. Стенограма засідання Тимчасової слідчої комісії Верховної Ради України з питань розслідування можливих порушень законодавства України у сфері оборони, антикорупційного законодавства України та дотримання прав і свобод людини під час дії воєнного стану від 25.05.2026. URL: https://www.rada.gov.ua/uploads/documents/76966.pdf (дата звернення: 02.07.2026).

21. Козюбра М. Практична філософія права: монографія. Київ: «Дух і літера», 2024. 496 с.

22. Савчин М. Основні тенденції розвитку правового регулювання екстраординарних юридичних режимів та інституційної спроможності держави. *Обмеження прав людини та екстраординарні юридичні режими:* монографія / за ред. Я. Лазура, М. Савчина, Т. Попович. Одеса: Видавництво «Юридика», 2025. С. 142–177. URL: https://www.academia.edu/165003380/Savchyn_Lazur_Popovych_eds_Restrictions_on_human_rights_and_extraordinary_legal_regimes_Odessa_Yuridica_Publishing_2025_ (дата звернення: 26.04.2026).

23. Європейська хартія місцевого самоврядування: Міжнародний документ від 15.10.1985. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_036 (дата звернення: 27.04.2026).

24. Постанова Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду від 16.08.2023 у справі № 440/3862/18. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/112850427 (дата звернення: 28.04.2026).

25. Коротич О. В. Правове регулювання концепту «засади розвитку» у статутах територіальних громад в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2026. № 5/2026. С. 50–55. URL: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2026-5/10 (дата звернення: 02.07.2026).

26. Про затвердження Статуту Петропавлівської сільської територіальної громади та додатків до нього на період воєнного стану: розпорядження Петропавлівської сільської військової адміністрації Куп'янського району Харківської області від 09.09.2025 № 134/ОД. URL: https://pp-gromada.gov.ua/statut-petropavlivskoi-silskoi-teritorialnoi-gromadi-18-24-46-27-07-2025/ (дата звернення: 28.04.2026).

Korotych O. V. THE RIGHT TO LOCAL SELF-GOVERNMENT IN UKRAINE: ITS RESTRICTIONS AND PROTECTION UNDER MARTIAL LAW

This article examines the deficiencies of Ukrainian legislation regulating the exercise of powers by settlement military administrations necessary to secure the rights and freedoms of individuals on territories where, for objective reasons, local self-government cannot function. By analysing the constitutional definition of local self-government, juxtaposing it with the legal positions of the Constitutional Court of Ukraine, and tracing the subsequent legislative development of the concept of the territorial community, the study identifies

both direct and indirect subjects of the right to local self-government. The article demonstrates that the right to local self-government is grounded in the citizens' right to choose their place of residence. Consequently, the article argues that the right to local self-government is contingent upon the right to choose one's place of residence and infers the legal possibility of restricting or suspending the right to local self-government through limitations on the right to choose a place of residence, which is not absolute. The constitutional powers of the territorial community are delineated and it is argued that such competences cannot be exercised by other public administration bodies, including settlement military administrations. Using the Odesa City Military Administration as a case study, the article highlights defects in statutory provisions governing the establishment of settlement military administrations and which lead to subsequent curtailment of the constitutional powers of local self-government within the affected territory. The study explores judicial protection of the right to local self-government in the context of competence disputes between local self-government bodies and settlement military administrations and identifies shortcomings in the legal framework governing such protection. Based on these findings, the article proposes revisions to the regulatory approach, recommending the introduction of distinct legal mechanisms for military administrations designed not encroach upon the constitutional powers of territorial communities to ensure effective protection of human rights and freedoms within the territory of the territorial community where a settlement military administration has been established.

Keywords: *local self-government, constitutionality, martial law, limitations on constitutional rights, territorial community, jurisdictional dispute, settlement military administrations.*

Дата першого надходження статті до видання: 11.07.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 24.07.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 10.09.2026

УДК 342.565.2
DOI https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2026.4/05

Цьомра В. Ю.
https://orcid.org/0000-0003-2331-9084
Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського

КОНСТИТУЦІЙНА СКАРГА ЯК МЕХАНІЗМ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ В СИСТЕМІ ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА УКРАЇНИ

Стаття присвячена комплексному дослідженню конституційної скарги як особливого правозахисного інституту, що функціонує в системі верховенства права України та забезпечує захист прав людини і громадянина. Автор розглядає конституційну скаргу не лише як процесуальний засіб оскарження закону, а насамперед як практичний індикатор того, наскільки принцип верховенства права, закріплений у статті 8 Конституції України, є реально діючим, а не суто декларативним положенням установчого акту. Саме в цьому зміщенні дослідницького фокуса (від суто догматичного опису процедури до оцінки інституту крізь призму rule of law) полягає концептуальна новизна роботи.

Розкрито юридичну природу конституційної скарги, зокрема як поєднання об'єктивної функції конституційного контролю та суб'єктивної правозахисної функції, а також її субсидіарний характер серед національних засобів захисту прав, за яким скарга спрямована проти неконституційної оскаржуваної норми, а не проти судового рішення як акту правозастосування.

Проаналізовано дворівневу нормативну конструкцію інституту, закладену конституційною реформою правосуддя 2016 року (ч. 3 ст. 55, ст. 151-1 Конституції України, Закон України «Про Конституційний Суд України»): коло суб'єктів права на скаргу, предмет оскарження, умови прийнятності та інституційний механізм її розгляду.

На підставі порівняльно-правового аналізу нормативної (української) та повної моделей конституційної скарги виявлено системні обмеження вітчизняної конструкції: насамперед звуження предмета оскарження до закону, застосованого в остаточному судовому рішенні, відсутність можливості оскарження підзаконних нормативно-правових актів та проблему індивідуального відновлення прав скаржника, пов'язану з умовою перегляду справи за виключними обставинами лише за невиконаним судовим рішенням. Проілюстровано практику Конституційного Суду України 2024–2025 років. Окреслено напрями вдосконалення інституту в контексті євроінтеграційних зобов'язань України, зокрема усунення обмеження «невиконаного рішення», обережне розширення предмета скарги та посилення інституційної незалежності Конституційного Суду в умовах воєнного стану.

Ключові слова: *конституційна скарга, Конституційний Суд України, верховенство права, захист прав людини, конституційне провадження, прийнятність, нормативна модель.*

Постановка проблеми. Верховенство права та захист прав людини і громадянина належать до тих принципів, реальність яких вимірюється не текстом установчого акту, а наявністю дієвих процесуальних засобів, за допомогою яких особа здатна протиставити свою позицію державі та домогтися перегляду норми, що порушує її права. Тривалий час національна система конституційного контролю мала суттєву прогалину: доступ до Конституційного Суду України був опосередкований через коло уповноважених суб'єктів (народних депутатів, Президента, омбудсмена тощо), тоді як приватна особа була позбавлена можливості безпосередньо ініціювати перевірку конституційності закону, застосованого у її справі.

Конституційна реформа правосуддя 2016 року усунула цю прогалину, доповнивши статтю 55 Конституції України правом на конституційну скаргу та запровадивши відповідний механізм у статті 151-1 [1]. Тим самим систему захисту прав було добудовано «знизу»: особа отримала пряму, хоч і субсидіарну, ланку доступу до конституційної юрисдикції. Запровадження цього інституту стало якісно новим рубежем у розвитку вітчизня-

© Цьомра В. Ю., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

ного конституціоналізму та водночас випробуванням спроможності держави втілити проголошене верховенство права в конкретну правозахисну процедуру.

Функціонування Конституційного Суду України в умовах воєнного стану та неповноти складу актуалізує питання інституційної спроможності розгляду скарг і своєчасності захисту прав. Євроінтеграційний курс держави висуває до конституційної юстиції підвищені вимоги щодо незалежності, прозорості добору суддів та ефективності правозахисних механізмів. Нагромаджена практика розгляду конституційних скарг дає підстави для першого ґрунтовного підсумку: наскільки нормативна модель, обрана українським законодавцем, відповідає завданню реального, а не символічного захисту особи.

Таким чином, проблема полягає у з'ясуванні того, якою мірою чинна конструкція конституційної скарги реалізує свій правозахисний потенціал у системі верховенства права та які нормативні й інституційні чинники цей потенціал обмежують.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика конституційної скарги перебуває в полі активної уваги вітчизняної конституційно-правової доктрини від моменту її запровадження. У літературі усталено виокремлюються кілька дослідницьких напрямів. Перший зосереджений на юридичній природі та функціональному призначенні скарги як субсидіарного засобу захисту, що системно осмислюється, зокрема, у науково-практичному коментарі Конституції України за загальною редакцією Р. Стефанчука та О. Петришина [2]. Другий напрям охоплює догматичний аналіз умов прийнятності та підстав відмови у відкритті провадження як «фільтра» доступу до конституційної юстиції. Третій напрям пов'язаний із проблемою ефективності рішень за скаргами та відновлення прав скаржника: показовою тут є праця Ю. Барабаша, який сформулював дилему «засіб захисту прав – юридична визначеність» як вузлове питання вітчизняної офіційної конституційної доктрини [3]. Четвертий напрям стосується виконання рішень органу конституційної юрисдикції як умови дієвості захисту [4], а також змістового наповнення категорії «прав і свобод», що захищаються скаргою [5].

Попри значний доробок, невирішеною частиною загальної проблеми залишається системна оцінка конституційної скарги саме у зв'язці з принципом верховенства права: не лише як процесуального інституту, а як індикатора дієвості rule of law. Саме цей ракурс і визначає наукову новизну пропонованої статті.

Постановка завдання. Метою статті є комплексне з'ясування ролі конституційної скарги як механізму захисту прав людини в системі верховенства права України та визначення напрямів підвищення її правозахисної ефективності.

Виклад основного матеріалу. Конституційна скарга є особливим засобом правового захисту, за допомогою якого фізична або юридична особа ініціює перевірку Конституційним Судом України конституційності положень закону, застосованого в остаточному судовому рішенні в її справі. На відміну від звернень уповноважених суб'єктів права на конституційне подання, скарга має чітко виражену індивідуально-правозахисну спрямованість: її рушієм є не абстрактний інтерес у правопорядку, а конкретне порушення основоположного права особи, що вже відбулося внаслідок застосування дефектної норми. У цьому полягає подвійна природа інституту. З одного боку, скарга зберігає об'єктивну функцію конституційного контролю, а саме очищення правової системи від неконституційних законів, а з іншого вона виконує суб'єктивну, власне правозахисну функцію, надаючи особі процесуальний інструмент протистояння законодавчій владі.

Засадничою рисою конституційної скарги є її субсидіарний характер. Скарга не дублює і не заміщує ординарні засоби захисту, а вступає в дію лише тоді, коли вони вичерпані й не дали результату через ваду самого закону, а не його неправильного застосування. Звідси випливає принципове розмежування: конституційна скарга спрямована проти норми, а не проти судового рішення як акту правозастосування. Конституційний Суд України в провадженні за скаргою не діє як додаткова інстанція і не переглядає фактичні обставини справи чи правильність тлумачення норм судами. Предметом його оцінки є конституційність самого законодавчого припису, який був застосований при вирішенні конкретної справи.

У співвідношенні з звичайним судочинством (цивільним, господарським, адміністративним, кримінальним) скарга є не альтернативою, а надбудовою: вона стає доступною лише після проходження особою всіх передбачених законом судових інстанцій. Суди загальної юрисдикції захищають право шляхом застосування закону, а конституційна юрисдикція захищає право шляхом перевірки самого закону на відповідність Конституції України. У співвідношенні з конвенційним механізмом (зверненням до Європей-

ського суду з прав людини) конституційна скарга постає як національний засіб захисту, що передує наднаціональному.

Зв'язок інституту з принципом верховенства права не є декларативним. По-перше, скарга обслуговує вимогу доступу до правосуддя, добудовуючи систему захисту тією ланкою, що раніше була для приватної особи недосяжною. По-друге, скарга слугує принципу правової визначеності: усуваючи з правопорядку неконституційний закон, вона усуває джерело систематичного порушення прав і запобігає його повторному застосуванню. По-третє, скарга пов'язана з вимогою ефективного засобу юридичного захисту: саме від реальної, а не номінальної ефективності залежить, чи виконує цей інститут роль, відведену йому в системі rule of law. Отже, конституційна скарга є тим механізмом, у якому абстрактний принцип верховенства права набуває операційного виміру.

Юридичним фундаментом інституту є дворівнева конструкція, закладена конституційною реформою правосуддя 2016 року. Частина третя оновленої статті 55 Конституції України закріпила за кожним суб'єктивне право звертатися з конституційною скаргою: «*Кожному гарантується право звернутись із конституційною скаргою до Конституційного Суду України з підстав, установлених цією Конституцією, та у порядку, визначеному законом*». Спеціальна стаття 151-1 визначила компетенцію Конституційного Суду вирішувати питання про конституційність закону за скаргою особи, яка вважає, що застосований в остаточному судовому рішенні в її справі закон суперечить Конституції України [1]. Ця компетенція реалізується лише після вичерпання всіх інших національних засобів юридичного захисту. Системний зв'язок із статтею 8 та статтею 147 Конституції України вмонтовує скаргу в нормативну площину верховенства права як його логічне продовження на рівні індивідуального захисту.

Деталізацію інституту здійснює Закон України «Про Конституційний Суд України». Так, ч. 1 статті 55 визначає конституційну скаргу як «подане до Суду письмове клопотання щодо перевірки на відповідність Конституції України (конституційність) закону України (його окремих положень), що застосований в остаточному судовому рішенні у справі суб'єкта права на конституційну скаргу» [6]. При цьому, стаття 56 вказаного Закону визначає, що «суб'єктом права на конституційну скаргу є особа, яка вважає, що застосований в остаточному судовому рішенні в її справі закон України (його окремі положення) суперечить Конституції України». До цього кола належать фізичні особи (громадяни України, іноземці, особи без громадянства) та юридичні особи [7, с. 192]. Принциповим є виключення: правом на скаргу не наділені юридичні особи публічного права, що виражає природу інституту як засобу захисту особи від держави, а не інструмента, яким носії владних повноважень оспорювали б закони у власних інтересах.

Предмет конституційної скарги є найвужчою і водночас найбільш визначальною характеристикою української моделі цього правового інституту. Ним може бути виключно закон України (його окремі положення), застосований в остаточному судовому рішенні. Як зазначає О. Кулявець, «на даний момент в Україні існує нормативна модель конституційної скарги. Нормативна конституційна скарга пов'язана з розглядом конкретної справи, проте оскарженню підлягає лише нормативний акт, покладений в основу ухвалення індивідуального акта, тоді як сам індивідуальний акт не підлягає оскарженню» [8, с. 60].

Стаття 77 Закону України «Про Конституційний Суд» формулює прийнятність як сукупність вимог: відповідність статтям 55 і 56 даного Закону (належний суб'єкт, форма та зміст) і додержання двох спеціальних умов – вичерпання всіх національних засобів юридичного захисту та тримісячний строк із дня набрання законної сили остаточним судовим рішенням [6]. Як виняток, скаргу може бути прийнято поза межами строку з мотивів суспільного інтересу.

Найпоширенішою підставою є недотримання пункту 6 частини другої статті 55 Закону України «Про Конституційний Суд», а саме: скаржник не зазначає, яке гарантоване Конституцією України право порушено та в чому полягає зв'язок між оспорюваним приписом закону й положенням Конституції України. Це підтверджують, зокрема, ухвала від 26 лютого 2024 року № 15-у(II)/2024 (за скаргою Т. Ворони щодо Закону «Про санкції») [9] та ухвала від 5 червня 2024 року № 38-у(II)/2024 (за скаргою В. Саприки щодо Закону «Про правовий режим воєнного стану») [10]. Сукупно ці підстави утворюють доволі щільний фільтр: значна частина звернень не доходить до розгляду по суті. З одного боку, фільтр об'єктивно необхідний, оскільки він убезпечує Конституційний Суд від перевантаження, а з іншого боку високий поріг прийнятності фактично презюмує юридичну грамотність скаржника, що порушує питання реальної доступності інституту для пересічної особи.

Конституційний Суд здійснює провадження через систему внутрішніх структур із розмежованою компетенцією: Велику палату (усі судді), два сенати (по дев'ять суддів) і шість колегій (по три судді). Стосовно скарг ця структура працює за принципом послідовного звуження: попередню перевірку здійснює Секретаріат (повертаючи скаргу за невідповідності формальним вимогам). Наступним етапом колегія вирішує питання про відкриття провадження (одностайне рішення колегії про відмову є остаточним, інакше питання передається сенату). В свою чергу сенат розглядає переважну більшість справ по суті. Велика палата розглядає справи, передані сенатом, зокрема за потреби відступити від раніше сформованої юридичної позиції, та справи особливої складності чи суспільної ваги [11]. Така диференціація забезпечує пропускну спроможність Конституційного Суду й водночас резервує за Великою палатою функцію забезпечення єдності конституційної доктрини.

Особливим інструментом, передбаченим статтею 78 Закону України «Про Конституційний Суд», є забезпечення скарги: Конституційний Суд може видати забезпечувальний наказ, якщо існує загроза незворотних наслідків, пов'язаних із виконанням остаточного судового рішення, зокрема зупинивши його дію. Суд повинен мати можливість відновити права на підставі обов'язкового рішення по справі. Просте декларативне рішення щодо неконституційності не є достатнім засобом правового захисту, і скарга повинна бути «ефективною» як з правової, так і з практичної точок зору. Якщо порушення конвенційних прав, а також Конституції, стосується позитивного зобов'язання [12, с. 22].

Підсумкове рішення Конституційного Суду є обов'язковим, остаточним і не може бути оскаржене. Відповідно статті 91 Закону України «Про Конституційний суд», «закони, інші акти або їх окремі положення, що визнані неконституційними, втрачають чинність з дня ухвалення Конституційним Судом рішення про їх неконституційність, якщо інше не встановлено самим рішенням, але не раніше дня його ухвалення» [6], окрім того Конституційний Суд наділений дискрецією відкласти втрату чинності на перспективу. Це породжує доктринальну колізію: суд не «робить» норму неконституційною, а лише констатує її невідповідність Конституції України, що існувала вже на момент застосування норми у справі скаржника [13, с. 96].

Найсуттєвіша вада чинного механізму має не процедурний, а структурний характер і випливає із самого вибору нормативної моделі. Звуження предмета скарги виключно до закону, застосованого в остаточному судовому рішенні, залишає поза конституційним контролем за зверненням особи цілі пласти правової дійсності: підзаконні акти, індивідуальні акти правозастосування, а головне, судові рішення та неконституційне тлумачення норм судами , натомість повні моделі (німецька, іспанська, чеська) дозволяють оскаржити будь-який акт публічної влади, що порушує конституційні права [14, с. 42]. Ще гострішою є проблема індивідуального відновлення прав скаржника: визнання норми неконституційною за загальним правилом діє на майбутнє, а перегляд справи самого скаржника за виключними обставинами процесуальні кодекси допускають лише за умови, що рішення суду ще не виконання. Унаслідок цього особа, яка пройшла всі інстанції й виборола рішення Конституційного Суду на свою користь, нерідко не отримує реального поновлення в правах, зокрема коли рішення в її справі вже виконане або за природою (відмова в позові) виконанню не підлягає.

Висновки. Запровадження конституційної скарги конституційною реформою 2016 року добудувало національну систему захисту прав тією ланкою, якої вона історично була позбавлена: прямим, хоч і субсидіарним, доступом приватної особи до конституційної юрисдикції. За юридичною природою скарга поєднує об'єктивну функцію конституційного контролю із суб'єктивною правозахисною функцією.

Чинна конструкція скарги є нормативною, а не повною: предметом оскарження може бути виключно закон, застосований в остаточному судовому рішенні. Цей вибір визначає і переваги моделі (чіткість предмета, захищеність Конституційного Суду від перетворення на «надкасаційну» інстанцію), і її системні обмеження. Високий поріг прийнятності виконує необхідну фільтрувальну функцію, але фактично презюмує юридичну грамотність скаржника, що порушує питання реальної доступності інституту.

Аналіз практики Конституційного Суду засвідчує, що інститут вийшов за межі декларативного існування: рішеннями за скаргами 2025 року Конституційний Суд наповнив конкретним змістом гарантії доступу до правосуддя, юридичної визначеності, пропорційності обмежень прав і рівності сторін, застосовуючи гнучкий інструментарій узгодження правопорядку з Конституцією без його дестабілізації.

Ключовою невирішеною проблемою залишається розрив між визнанням неконституційності та реальним відновленням прав скаржника. Обмеження перегляду справи за виключними обставинами умовою «якщо рішення суду ще не виконане» позбавляє значну частину скаржників відновлювального ефекту, зводячи цінність скарги переважно до превентивної. До цього додаються виклики інституційної спроможності Конституційного Суду, тривалість провадження в умовах воєнного стану й невизначеність статусу скарги як беззаперечно «ефективного національного засобу».

Напрями вдосконалення, що набувають додаткової ваги в євроінтеграційному контексті, охоплюють: усунення обмеження «невиконаного рішення» та побудову цілісного механізму відновлення прав скаржника (а за неможливості – компенсації); обережне розширення предмета скарги в напрямі елементів повної моделі за збереження запобіжників проти перевантаження Конституційного Суду; посилення інституційної незалежності, прозорості добору суддів і послідовності виконання рішень Конституційного Суду. Реалізація цих напрямів є умовою перетворення конституційної скарги з потенційно дієвого на реально дієвий механізм: її утвердження як практичного мірила, а не декларації верховенства права в Україні.

Список літератури:

1. Конституція України: від 28.06.1996 № 254к/96-ВР: станом на 1 січ. 2020 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text (дата звернення: 01.07.2026).

2. Конституція України: науково-практичний коментар / редкол.: Р. О. Стефанчук, О. В. Петришин та ін.; за заг. ред. Р. О. Стефанчука, О. В. Петришина; Нац. акад. прав. наук України; Конституційний Суд України. Харків: Право, 2024. 1176 с.

3. Барабаш Ю. «Засіб захисту прав vs. юридична визначеність» як дилема вітчизняної офіційної конституційної доктрини в контексті функціонування інституту індивідуальної скарги. *Український часопис конституційного права.* 2020. Т. 4. С. 47–60. https://doi.org/10.30970/jcl.4.2020.2 (дата звернення: 01.07.2026).

4. Бєлова М.В., Данко В.Й., Бєлов Д.М. Виконання рішень Конституційного Суду України: окремі доктринальні підходи. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія «Право».* 2024. Вип. 83. Ч. 1 С. 107–113. URL: https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2024/07/16.pdf (дата звернення: 01.07.2026).

5. Фулей Т.І. «Право на довідку»: погляд крізь призму суті «прав і свобод». *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 1. С. 70–76. https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-1/12 (дата звернення: 01.07.2026).

6. Про Конституційний Суд України : Закон України від 13.07.2017 № 2136-VIII : станом на 20 серп. 2023 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-19#Text (дата звернення: 01.07.2026).

7. Куньовський О.В. Суб'єкти права на конституційну скаргу в Україні, Чехії та Польщі: компаративний аналіз. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія Право*. 2024. Т. 1, № 82. С. 191–197. https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.82.1.28 (дата звернення: 01.07.2026).

8. Кулявець О.С. Предмет конституційної скарги в Україні. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія Право*. 2022, № 69. С. 59–64. https://doi.org/10.24144/2307-3322.2021.69.9 (дата звернення: 01.07.2026).

9. Ухвала Другого сенату Конституційного Суду України про відмову у відкритті конституційного провадження у справі за конституційною скаргою Ворони Тетяни Сергіївни про відповідність Конституції України (конституційність) пункту 1-1 частини першої статті 4 Закону України «Про санкції» : Ухвала Конституц. Суду України від 26.02.2024 № 15-у(II)/2024. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v015u710-24#Text (дата звернення: 16.07.2026).

10. Неприйнятність конституційної скарги | Конституційний Суд України. *Конституційний Суд України | Офіційний вебсайт*. URL: https://ccu.gov.ua/storinka-knygy/332-nepryynyatnist-konstytuciynoyi-skargy-0 (дата звернення: 16.07.2026).

11. Селіванов А. Конституційні умови прийняття та судового розгляду «конституційної скарги». *Голос України – газета Верховної Ради України*. URL: https://www.golos.com.ua/article/296718 (дата звернення: 16.07.2026).

12. Брезіна Т.М. Конституційна скарга в механізмі захисту прав, свобод та інтересів громадян, прав та інтересів юридичних осіб. *Правові засоби забезпечення та захисту прав людини: вітчизняний та зарубіжний досвід*: збірник за наслідками Міжнародної науково-практичної конференції, м. Харків, 17–18 листопада 2017 року. Частина І. Харків, 2017. С. 20–23.

13. Єзеров А. Неконституційність закону як підстава для перегляду судових рішень за виключними обставинами в адміністративному судочинстві. *Юридичні наслідки визнання нормативного акта неконституційним для захисту прав людини в адміністративному судочинстві* : матеріали Міжнар. семінару-практикуму, м. Київ, 31 лип. 2020 р. Харків, 2020. С. 96–103.

14. Щебетун І. С., Міхайліна Т. В. Конституційна скарга як засіб захисту прав людини: теоретико-прикладний аспект. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2022. № 56. С. 41–45. https://doi.org/10.32841/2307-1745.2022.56.9 (дата звернення: 16.07.2026).

Tsomra V. Yu. CONSTITUTIONAL COMPLAINT AS A MECHANISM FOR THE PROTECTION OF HUMAN RIGHTS WITHIN THE RULE-OF-LAW SYSTEM OF UKRAINE

The article is devoted to a comprehensive study of the constitutional complaint as a special human-rights-protection institution that operates within the rule-of-law system of Ukraine and ensures the protection of the rights of individuals and citizens. The author examines the constitutional complaint not merely as a procedural means of challenging a statute, but primarily as a practical indicator of the extent to which the rule-of-law principle enshrined in Article 8 of the Constitution of Ukraine is genuinely operative, rather than a purely declarative provision of the founding act. It is precisely in this shift of research focus – from a strictly dogmatic description of the procedure to an assessment of the institution through the lens of the rule of law – that the conceptual novelty of the work lies.

The legal nature of the constitutional complaint is revealed, in particular as a combination of the objective function of constitutional review and the subjective rights-protective function, as well as its subsidiary character among national remedies, whereby the complaint is directed against the unconstitutional norm being challenged rather than against the court decision as an act of law application.

The two-tier normative construction of the institution, established by the 2016 constitutional justice reform (Article 55(3), Article 151-1 of the Constitution of Ukraine, and the Law of Ukraine «On the Constitutional Court of Ukraine»), is analyzed: the subjects entitled to lodge a complaint, its subject matter, admissibility requirements, and the institutional mechanism for its review.

Based on a comparative-legal analysis of the normative (Ukrainian) and full models of the constitutional complaint, systemic limitations of the domestic construction are identified: above all, the narrowing of the complaint's subject matter to a statute applied in a final court decision, the absence of any possibility to challenge subordinate (by-law) legal acts, and the problem of individually restoring a complainant's rights, linked to the condition that review under exceptional circumstances is permitted only where the court decision remains unenforced. The analysis is illustrated by the 2024–2025 case law of the Constitutional Court of Ukraine. Directions for improving the institution are outlined in the context of Ukraine's European integration commitments, including removing the "unenforced decision" limitation, cautiously expanding the complaint's subject matter, and strengthening the institutional independence of the Constitutional Court under martial law.

Keywords: *constitutional complaint, Constitutional Court of Ukraine, rule of law, protection of human rights, constitutional proceedings, admissibility, normative model.*

Дата першого надходження статті до видання: 17.07.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 31.07.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 10.09.2026

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС; СІМЕЙНЕ ПРАВО; МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО

УДК 347.922
DOI https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2026.4/06

Баранкова В. В.
https://orcid.org/0000-0002-1355-2897
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ОФОРМЛЕННЯ НОТАРІАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ: ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ

Статтю присвячено дослідженню особливостей процесуального оформлення нотаріальної діяльності, складу документів, що ним охоплюються, та їх правовій характеристиці.

Обґрунтовано, що система процесуального оформлення у нотаріальному процесі охоплює дві групи процесуальних документів: нотаріальні акти – документи, що фіксують правові висновки нотаріуса в межах вчинення (або неможливості вчинення) нотаріальних дій та документи, що подаються для вчинення нотаріальних дій заінтересованими учасниками і фіксують їх волевиявлення (тексти нотаріально посвідчуваних правочинів, заяв тощо). Наголошено на необхідності розмежування документів, що фіксують волевиявлення різних суб'єктів нотаріального процесу, за їх формою та вимогами, що до них ставляться.

Виснувано, що нотаріальні акти – документи – це різновид юрисдикційних правозастосовних актів, що є юридичною формою закріплення висновків та рішень нотаріуса в межах вчинення нотаріальної дії або відмови в її вчиненні, наділені офіційною та доказовою силою.

Висвітлено специфічні правові ознаки нотаріальних актів – документів, проведено їх класифікацію за юридичним значенням і функціям.

Констатовано, що нотаріальні акти – документи постановлюються у сфері безспірної цивільної юрисдикції, і тому, на відміну від рішень суду, не набувають якостей виключності, незмінності та неспростовності, при цьому під час чинності офіційної сили нотаріальних актів їх слід характеризувати як загальнообов'язкові, а виконавча сила є властивою лише виконавчим написам.

Окреслено практичні проблеми, зумовлені невизначеністю поняття нотаріальних актів – документів, та запропоновано способи їх вирішення.

Доведено, що нотаріальні акти – документи слід закріпити у правилах ст. 50 Закону «Про нотаріат» як самостійний об'єкт судового оскарження. Сформульовано пропозиції унормувати оскарження незаконності нотаріальних дій та нотаріальних актів – документів за відсутності спору про право як одну з категорій справ окремого провадження у цивільному судочинстві, а також законодавчо закріпити такі підстави для скасування нотаріальних актів – документів як їх незаконність та необґрунтованість.

Ключові слова: *нотаріус, нотаріальні акти – документи, нотаріат, нотаріальна діяльність, оскарження нотаріальних дій, посвідчувальний напис, свідоцтво про право на спадщину.*

Постановка проблеми. Нотаріальна форма охорони та захисту цивільних прав та інтересів у системі цивільної юрисдикції є унікальною та незамінною, маючи власні предмет, функції та визначений законом порядок реалізації, зважаючи на її наслідки. Нотаріальна діяльність – різновид правозастосовної діяльності, яка внаслідок своєї правової природи, особливого змісту та правових

© Баранкова В. В., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

наслідків здійснюється в межах процесуальної форми. Одним з конститутивних елементів нотаріальної процесуальної форми є належне процесуальне оформлення вчинюваних нотаріальних дій, що набувають правового значення лише за умови постановлення відповідних нотаріальних процесуальних актів – документів, порядок складання, зміст та реквізити яких передбачені нотаріальним законодавством. Разом з тим поняття нотаріальних актів – документів досі не набуло законодавчого врегулювання, а питання їх правової характеристики, визначення різновидів та визначальних ознак є дискусійними у науці нотаріального права. Відсутність достатнього теоретичного висвітлення та обґрунтування зазначеної проблематики, єдиного розуміння змісту достатньо широковживаного терміну «нотаріальний акт – документ» зумовила існування й низки практичних проблем. Так, саме відсутність єдиних сталих підходів до визначення змісту поняття нотаріального акту – документа зумовило зміни редакції ст. 50 Закону України «Про нотаріат» у 2020 році, внаслідок яких нотаріальні акти необґрунтовано було виключено з об'єктів судового оскарження, попри той факт, що і сьогодні досить великий прошарок судових цивільних справ становлять такі справи як визнання незаконними постанов про відмову у вчиненні нотаріальних дій, визнання недійсними нотаріальних свідоцтв та визнання таким, що не підлягає виконанню, виконавчого напису нотаріуса. Крім того, з огляду на недосконаліть унормування процесуального оформлення та фіксації змісту нотаріальних дій існує необхідність законодавчого вирішення питань щодо низки процесуальних документів, які сьогодні не передбачені нотаріальним законодавством.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання правової характеристики нотаріальних актів – документів нотаріальної діяльності обговорюються у теорії нотаріального процесу достатньо давно, вони розглядалися у роботах таких науковців як Дякович М., Снідевич О., Нелін О., Вдовічена Л., Дергільова О. та ін., але одностайності поглядів на цю проблематику так і не напрацьовано. Здебільшого роботи з означеної проблематики обмежувалися теоретичними підходами, зв'язок із правозастосовною практикою та негативний вплив на неї через невизначеність та недостатність правового регулювання процесуального оформлення нотаріальної діяльності окремо не висвітлювались.

Постановка завдання. Метою даної роботи є розробка визначення нотаріальних актів – документів, висвітлення їх характерних ознак, проведення класифікації документів, що складають систему процесуального оформлення нотаріальної діяльності, а також формулювання на цій підставі пропозицій щодо внесення змін у законодавство, які сприятимуть вирішенню низки існуючих проблем правозастосовної практики у цій царині.

Виклад основного матеріалу. Нотаріальна діяльність, спрямована на забезпечення превентивного захисту та охорони цивільних прав та запобігання виникненню судових спорів з правовідносин, що набули нотаріального посвідчення, є різновидом правозастовної юрисдикційної діяльності, здійснюваної на підставі закону та у порядку, визначеному законом. Надання юридичної вірогідності правам, фактам та документам відбувається через вчинення системи нотаріальних дій, віднесених законом до компетенції нотаріусів.

В межах вчинення нотаріальної дії, а також під час відмови у її вчиненні нотаріусом ухвалюються різноманітні процесуальні документи, однак внаслідок недостатнього унормування процесуального характеру нотаріальної діяльності в цілому досі недостатньо урегульованими залишається й інститут її процесуального оформлення. При цьому жодна нотаріальна дія не може вважатися вчиненою без постановлення фінального нотаріального процесуального акту – документу, в якому закріплюється правовий висновок нотаріуса щодо реалізації його повноважень як органу безспірної цивільної юрисдикції. Крім того, юридичне значення мають й процесуальні документи, що постановлюються нотаріусом у випадку необхідності фіксування неможливості вчинення конкретної нотаріальної або інших процесуальних питань, що виникають в ході вчинення нотаріальної дії. До недоліків чинного нотаріального законодавства слід віднести відсутність законодавчого закріплення поняття та системи нотаріальних актів – документів, а також визначення підстав для їх скасування.

У літературі неодноразово наголошувалось, що у чинному законодавстві України відсутнє визначення категорії «нотаріальний акт» [1, с. 153], так само як і на нагальній необхідності його розробки й можливого унормування. Так, О. Нелін зазначав, що відсутність законодавчого тлумачення цього терміна породило проблему визначення його сутності та співвідношення з іншими суміжними поняттями [2, с. 5].

Складність наукового аналізу зазначеної проблематики зумовлена також подвійним змістом

теоретичного поняття акту, який у вітчизняній науці вживається і у розумінні правової дії, і у розумінні юридичного документу. У даній роботі надається характеристика нотаріальних актів саме як документів, що складають процесуальне оформлення нотаріального провадження.

У теорії нотаріального процесу також немає одностайності щодо поглядів та підходів до характеристики нотаріальних актів – документів. Детальний аналіз розроблених сучасних підходів до визначення поняття нотаріального акту було свого часу проведено М. Дякович, і на його підставі авторка запропонувала наступне визначення нотаріального акта – це публічне рішення нотаріуса, яке приймається та виражається у формі документа на підставі правових норм та закріплює волю сторін або нотаріуса, спрямоване на виникнення, зміну або припинення відповідних правовідносин, яке забезпечує охорону прав та інтересів суб'єктів цих правовідносин і наділене доказовою й виконавчою силою [3, с. 25–26].

Запропоноване визначення викликає деякі заперечення. Так, не можна погодитися з твердженням, що нотаріальний акт – документ закріплює волю сторін або нотаріуса, позаяк, по-перше, серед суб'єктів різних нотаріальних дій не завжди є сторони, тому доцільніше вживати такий термін як заінтересовані учасники нотаріальної дії (або нотаріального процесу). По-друге, нотаріальний акт – документ є результатом реалізації публічних повноважень нотаріуса як уповноваженої державою особи, а тому, відповідно, закріплює він саме волевиявлення нотаріуса з приводу вчинення конкретної нотаріальної дії. Винятково волевиявлення нотаріуса як правозастосовника й утворює юридичну вірогідність нотаріально посвідчених прав, фактів та документів, офіційну та доказову силу нотаріального посвідчення. Звісно, волевиявлення заінтересованих учасників нотаріальної дії також фіксується в межах нотаріального процесу, але в інших за своїми правовими характеристиками документах. Наведене зумовлює необхідність чітко розділяти документи, що є складовими системи процесуального оформлення, але фіксують волевиявлення різних суб'єктів нотаріального процесу. Розмежування таких документів, окрім теоретичного, має й практичне значення в аспекті проблеми, висвітленої у роботі Бондарєвої М. та Шкрібляк К., де справедливо зазначалося, що нерідкі випадки небажання нотаріусів використовувати підготовані іншими особами тексти договорів. Підтримуємо позицію авторок, які вважають, що у таких випадках особа по суті втрачає право на свободу договору, і в зазначеному можна побачити порушення принципу законності в матеріально-правовому аспекті [4, с. 58].

Нотаріальні акти – документи закріплюють судження, висновки, волевиявлення нотаріуса як органу цивільної безспірної юрисдикції (ст. 48 Закону «Про нотаріат»). Документи ж, які закріплюють волевиявлення заінтересованих учасників нотаріальної дії – це документи, що подаються для вчинення нотаріальних дій (ст. 47 Закону «Про нотаріат»). Виділені групи документів розрізняються між собою за вимогами, що до них ставляться законом, за своїм правовим значенням, реквізитами та змістом. Наприклад, у випадку вчинення такої нотаріальної дії як посвідчення договору купівлі – продажу сам текст договору буде фіксувати волевиявлення сторін цього правочину і саме до нього буть ставитися вимоги, передбачені статтею 47 Закону як до документу, що подається для вчинення нотаріальної дії, а нотаріальним актом – документом, що фіксує волевиявлення нотаріуса є посвідчувальний напис на цьому договорі. При цьому договір є документом, що посвідчує право (але лише за умови, якщо він містить посвідчувальний напис нотаріуса), а сам посвідчувальний напис – актом органу безспірної цивільної юрисдикції.

Отже, наведене дозволяє виснувати, що система процесуального оформлення у нотаріальному процесі охоплює дві групи процесуальних документів: нотаріальні акти – документи, що фіксують правові висновки нотаріуса в межах вчинення (або неможливості вчинення) нотаріальних дій, склад яких передбачено ст. 48 Закону, та документи, що відповідно до ст. 47 Закону подаються для вчинення нотаріальних дій і фіксують волевиявлення їх заінтересованих учасників (тексти нотаріально посвідчуваних правочинів, заяв тощо). Підтримуючи пропозиції щодо необхідності законодавчого врегулювання механізму фіксування процедури вчинення нотаріальних дій з метою мінімізації подальших правових претензій щодо порушення процесуального порядку їх вчинення, вважаємо за необхідне наголосити, що до системи процесуального оформлення можуть увійти і документи, що фіксують хід нотаріального процесу (наприклад, протокол вчинення певної нотаріальної дії).

Також не можна погодитися з твердженням, що усі нотаріальні акти – документи наділені виконавчою силою [5, с. 176; 3, с. 24] з наступних міркувань. Самими ж авторами, які обстоюють цю позицію, відзначалося, що виконавча

сила нотаріального акта повинна пов'язуватися та пов'язується у законодавстві з його примусовим виконанням органами примусового виконання рішень [5, с. 180]. Оскільки зазначена якість є характерною лише для таких нотаріальних актів як виконавчий напис та протест векселя, то вона є радше винятком із загального правила, аніж визначальною ознакою усіх нотаріальних актів. Законодавчим підтвердженням такого висновку є й зміст глави 12 розд. І Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України, що має назву «Виконавча сила нотаріального документу» і стосується винятково виконавчих написів, позаяк у п. 1 цієї глави визначено, що захист цивільних прав здійснюється нотаріусом шляхом вчинення виконавчого напису. Натомість, вважаємо, нотаріальні акти як юрисдикційні рішення мають характеризуватися юридичною силою, складовими елементами якої є офіційна та доказова сила.

Виходячи з наведеного, можна виснувати, що нотаріальні акти – документи – це юрисдикційні правозастосовні акти, що є юридичною формою закріплення висновків та рішень нотаріуса в межах вчинення нотаріальної дії або відмови в її вчиненні, наділені офіційною та доказовою силою.

Специфічну правову характеристику нотаріальних актів – документів складає сукупність їх наступних визначальних ознак. Конститутивною рисою нотаріальних актів – документів є те, що вони ухвалюються нотаріусом при здійсненні ним своїх повноважень, якими він наділений державою (ч. 1 ст. 3акону), і саме цей факт зумовлює одночасно і правосуб'єктність нотаріуса як правозастосовника у царині безспірної цивільної юрисдикції, і юридичну силу нотаріального посвідчення, набуття вірогідності правами, фактами та документами, що були об'єктами такого посвідчення.

Далі, визначальною рисою нотаріальних актів – документів є їх правозастосовний характер. Ухвалення таких документів відбувається на підставі закону та у порядку, визначеному законом, отже, є результатом застосування матеріальних та процесуальних норм права до конкретної правової ситуації за участю певних осіб. Як правозастосовні документи нотаріальні акти можуть бути скасовані з підстав їх незаконності та необґрунтованості, і закріплення таких підстав для скасування у Законі, вважаємо, утворило б систему додаткових правових гарантій для учасників нотаріального провадження та вчинило б позитивний вплив на розгляд судових справ, пов'язаних із попереднім вчиненням нотаріальних дій.

Наступна характерна риса нотаріальних актів полягає у тому, що вони постановлюються у відповідь на процесуальну ініціативу заінтересованих осіб, що звернулися до нотаріуса з проханням вчинити нотаріальну дію та брали участь у її вчиненні, тому саме на них поширюється юридична чинність цих актів, а їх поведінка у нотаріальному процесі підкорюється диспозитивним засадам.

Офіційний характер нотаріальних актів – документів відбивається не лише у тому, що вони оформляються спеціально уповноваженими на те суб'єктами, але й у тому, що їх природа, структура, порядок їх складання і оформлення, а також їх реквізити закріплені у нотаріальному законодавстві, що унормовує вимоги до їх форми та змісту. Порушення закріпленої законом форми нотаріальних актів – документів, так само як і процесуального порядку вчинення нотаріальних дій тягне визнання їх недійсними. З точки зору потреб правозастосовної практики можна виснувати, що це положення має бути прямо закріплене в ст. 48 Закону. Такий варіант унормування значно полегшив би розв'язання судових справ, пов'язаних із попереднім вчиненням нотаріальних дій або відмови у їх вчиненні.

Нотаріальні акти – документи постановлюються у сфері безспірної цивільної юрисдикції, і тому, на відміну від рішень суду, не набувають якостей виключності, незмінності та неспростовності. Скасування нотаріальних актів може відбуватися або внаслідок приписів закону щодо забезпечення диспозитивних можливостей зміни напряму волевиявлення заінтересованих осіб – їх учасників (наприклад, розірвання договору, скасування довіреності, скасування або зміна заповіту заповідачем), або судом внаслідок постановлення рішення у відповідній цивільній справі.

При цьому під час чинності офіційної сили нотаріальних актів їх слід характеризувати як загальнообов'язкові навіть попри те, що нотаріальне законодавство, на відміну від цивільного процесуального, що закріплює обов'язковість судових рішень у ст. 18 ЦПК, аналогічної норми, на жаль, не містить. При цьому обов'язковість є загальною рисою усіх нотаріальних актів – документів й означає, що всі суб'єкти правових відносин (і також ті, що не були учасниками вчинюваної нотаріальної дії) мають враховувати їх зміст, визначаючи свою правову поведінку. Наприклад, якщо за приписами свідоцтва про право власності на спадкове майно певна фізична особа набула

такого права власності, то в усіх подальших відносинах за її участі усі інші суб'єкти права мають виходити з наявності її правосуб'єктності як власника. Натомість, як вже зазначалося, виконавчою силою наділені винятково лише такі нотаріальні акти – документи як виконавчий напис та протест векселя, для низки всіх інших актів обов'язковість поєднується не із здатністю до примусового виконання, а із здійсненністю, тобто можливістю добровільної непримусової реалізації їх змісту, адже компетенція нотаріальних органів визначається сферою безспірної юрисдикції.

Заперечення викликає й визначення нотаріальних актів, запропоноване О. Дергільовою, яка стверджує, що нотаріальні акти – це юридично обов'язкова форма вираження результату нотаріальних дій у письмових індивідуальноправових актах [6, с.3], позаяк актами, які фіксують результат нотаріальної дії, склад нотаріальних актів – документів не вичерпується, він є набагато ширшим за складом.

У ході розгляду нотаріальної справи і здійснення нотаріальної діяльності можливе постановляння цілого ряду нотаріальних актів-документів. За юридичним значенням і функціям їх можна розділити на три групи: акти, що виступають підсумком діяльності нотаріуса, і фіксують результат застосування норм матеріального права та вирішення нотаріальної справи; акти, що фіксують відсутність умов для застосування норм матеріального права і не виникнення чи припинення нотаріального процесу з цієї причини; акти, що оформляють процесуальні дії, необхідність здійснення яких виникає в ході розгляду нотаріальної справи.

До першої групи відносяться наступні види нотаріальних актів –документів: нотаріальні свідоцтва; посвідчувальні написи; виконавчі написи; акти про протест векселів; написи про заборону відчуження нерухомого майна; акти про морський протест. Форми всіх перерахованих документів були затверджені наказом Міністерства юстиції України від 22 грудня 2010 р. № 3253/5 «Про затвердження правил ведення нотаріального діловодства». У разі відсутності необхідних посвідчувальних написів чи свідоцтв, які б відповідали вчинюваній нотаріальній дії, нотаріус може застосовувати ту з форм, яка найбільше відповідає цій нотаріальній дії, із застосуванням окремих елементів інших посвідчувальних написів та свідоцтв. Зміст виконавчого напису регулюється ст. 89 Закону. Виконавчі написи не тільки засвідчують факт заборгованості, але й надають документу виконавчої сили.

Відмітною рисою цих нотаріальних актів-документів є те, що вони наділяють якістю безспірності і вірогідності права, факти і документи, впливають на правовий статус заінтересованих у вчиненні нотаріальної дії осіб, і дозволяють їм згодом (поза рамками нотаріального процесу) реалізувати свої права й інтереси, вчинити певні дії. Такі правозастосовні акти, виступаючи підсумком діяльності нотаріуса, фіксують результати вирішення нотаріальної справи та, відповідно, вчинення нотаріальної дії, оформляють основні висновки, отримані в ході нотаріального процесу. Наприклад, визначальною рисою такого нотаріального акту як свідоцтво про право на спадщину, є його владний характер, що дозволяє розглядати його як юрисдикційний документ. Зміст цього правовстановлювального акту закріплює владне судження про законність спадкування. За своїм правовим значенням свідоцтво близьке до судового рішення у справах безспірного окремого провадження, позаяк воно змінює правовий статус і спадщини, і осіб, яким його видали або яких воно стосується.

До другої групи актів – документів відносяться постанова про відмову у вчиненні нотаріальної дії (ст. 49 Закону), акт про неможливість вжиття заходів до охорони спадкового майна (п. 8 гл. 9 розд. П Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України, далі – Порядок). Винесена нотаріусом постанова про відмову у вчиненні нотаріальної дії має відповідати вимогам, закріпленим у п. 3 гл.13 Порядку. Юридичне значення цих документів полягає у створенні процесуальних гарантій законності, обґрунтованості відмови у вчиненні нотаріальної дії і забезпечення реалізації прав і законних інтересів громадян та юридичних осіб, заінтересованих у виникненні нотаріального процесу.

Третю групу документів, що характеризують процесуальне оформлення нотаріальної діяльності, складають такі документи як: акт опису спадкового майна (п. 3 гл. 9 розд. П Порядку); постанова про призначення хранителя спадкового майна (ч. 2 ст. 61 Закону); розпорядження про видачу зі спадкового майна грошових сум на покриття витрат, зв'язаних з доглядом за спадкодавцем, його похороном і т.д. (ст. 64 Закону). Усе це документи, що фіксують дії нотаріуса, здійснювані на підставі застосування нотаріальних процесуальних норм, і забезпечують хід нотаріального процесу.

Виходячи з того, що вимоги нотаріальної процесуальної форми передбачають необхідність

відповідного процесуального оформлення будь-якого юридично значущого рішення чи висновку нотаріуса, вважаємо за доцільне підтримати пропозиції законодавчо передбачити також необхідність постановлення низки процесуальних документів, які сьогодні не унормовані нотаріальним законодавством: постанов нотаріуса про направлення документів на експертизу (ч. 2 ст. 51 Закону), про видачу грошових сум із спадкового майна (сьогодні оформлюється розпорядженням – ст. 64 Закону) про відкладення та про зупинення вчинення нотаріальної дії (ч. 2 – 4 ст. 42 Закону), постанови про відмову у видачі копій нотаріально посвідчених документів тощо [7, с. 14].

Норми нотаріального законодавства обумовлюють можливість прийняття нотаріусом таких процесуальних рішень, але не передбачають їх відповідного процесуального оформлення. На практиці це призводить до проблем, пов'язаних із унеможливленням дотримання належної процедури нотаріального провадження для нотаріуса, постановлення законних та обґрунтованих рішень у справах про оскарження нотаріальних дій або відмови у їх вчиненні судом та неналежним забезпеченням права на оскарження для заінтересованих осіб – учасників нотаріальних дій.

Наприклад, 7 серпня 2024 р. Красногвардійський районний суд м. Дніпропетровська розглянув цивільну справу за позовом Особи 2 до Третьої Дніпровської державної нотаріальної контори про скасування постанови про відмову у вчиненні нотаріальної дії. В обґрунтування позовних вимог позивачка зазначила, що вона є спадкоємцем за заповітом після смерті Особи 3, яка померла. У зв'язку зі смертю спадкодавиці відкрилася спадщина, яка складається із квартири. На своє звернення до Третьої Дніпровської державної нотаріальної контори з заявою про видачу свідоцтва про право на спадщину позивачка отримала постанову про відмову у здійсненні нотаріальної дії у видачі свідоцтва про право на спадщину за заповітом на підставі п. 9 ст. 49 Закону «Про нотаріат» та п.п.8 п.1 Глави 13 Порядку вчинення нотаріальної дії нотаріусами України, яка вмотивована тим, що на момент подачі заяви про видачу свідоцтва про право на спадщину за заповітом у Красногвардійському районному суді м. Дніпропетровська розглядається цивільна справа за позовною заявою Особи 4 про визнання заповіту недійсним та рішення у цій справі ще не прийнято. Розглянувши справу, суд відмовив у задоволенні цього позову, мотивувавши своє рішення наступним чином. За обґрунтованою письмовою заявою заінтересованої особи, яка звернулась до суду, та на підставі отриманого від суду повідомлення про надходження позовної заяви заінтересованої особи, яка оспорює право або факт, про посвідчення якого просить інша заінтересована особа, вчинення нотаріальної дії зупиняється до вирішення справи судом.

Суд дійшов висновку, що рішення відповідача про відмову позивачу у видачі свідоцтва про право на спадщину за заповітом після смерті Особи 3, станом на 19.12.2023 р. є правомірним, оскільки нотаріальна діяльність в якості свого предмета має безспірні справи щодо реалізації цивільних прав, як наслідок, нотаріус позбавлений можливості самостійно встановити розмір (склад) спадкового майна померлої Особи 3 за умови наявності спору між особами, які подали заяви про прийняття спадщини**,** який розглядається у порядку цивільного судочинства, та результати вирішення якого можуть безпосередньо вплинути на нього. Державний нотаріус правомірно відмовила у вчиненні нотаріальної дії щодо видачі свідоцтва про право на спадщину за заповітом Особі 2 до вирішення спору в суді щодо дійсності заповіту, оскільки результат розгляду даної справи може вплинути на визначення кола спадкоємців та розміру (складу) спадкового майна.

При цьому посилання представника позивача у судовому засіданні на ту обставину, що закон не містить такої підстави для відмови у видачі свідоцтва про право на спадщину, суд визнав безпідставними та необґрунтованими, оскільки відповідно до п. 9 ч. 1 ст. 49 Закону «Про нотаріат» нотаріус відмовляє у вчиненні нотаріальної дії в інших випадках, передбачених законом [8]. І от саме це твердження суду є наслідком недосконалості нотаріального законодавства, позаяк «інші випадки» як підстави для відмови у вчиненні нотаріальної дії все ж таки мають бути передбачені законом, а даний випадок чітко унормований правилами ч. 4 ст. 42 Закону, за приписами якої нотаріус мав би не відмовляти у вчиненні нотаріальної дії, закріплюючи таке своє рішення у постанові про відмову, а зупиняти вчинення нотаріальної дії до вирішення справи судом.

Відмова у вчиненні та зупинення вчинення нотаріальної дії є різними за своїм характером та наслідками процесуальними діями нотаріуса, але, на жаль, нотаріального процесуального акту – документа, що фіксував би висновок нотаріуса про необхідність зупинення вчинення нотаріальної дії та надавав би йому можливість викласти мотиви й обґрунтування такого рішення,

ані Закон, ані Порядок вчинення нотаріальних дій нотаріусами України не передбачають. Обставини даної справи висвітлюють ситуацію, коли навіть у випадку задоволення судом позову про визнання такої постанови незаконною та скасування її, вчинення нотаріальної дії все одно було б неможливим до постановлення відповідного рішення судом. Зарадити таким правовим ситуаціям, безумовно, має належне унормування питань процесуального оформлення нотаріальної діяльності.

Також практичне значення проведеної у даній роботі класифікації нотаріальних актів – документів полягає й у можливостях обґрунтування недосконалості чинної редакції ст. 50 Закону щодо унормування об'єктів судового оскарження нотаріальної діяльності. Так, за Законом № 775-IX від 14.07.2020 р. «Про внесення змін до Закону України «Про нотаріат» щодо усунення законодавчих колізій та прогалин» у частині першій статті 50 слова «нотаріальний акт» було виключено, тобто з тих пір нотаріальний акт не розглядається законодавцем як самостійний об'єкт судового оскарження, що, на нашу думку, суттєво суперечить інтересам правозастосовної практики і нею вочевидь не сприймається, про що свідчать численні судові справи за позовами, наприклад, про скасування постанови про відмову у вчиненні нотаріальної дії та визнання її незаконною [9; 10; 11]; про визнання виконавчого напису таким, що не підлягає виконанню тощо. У всіх цих та багатьох інших подібних до них справах суди приймали рішення саме стосовно нотаріального акту – документа, і саме він був самостійним об'єктом оскарження.

Справді, у багатьох випадках неможливо відокремити втрату чинності нотаріальним актом – документом від визнання недійсними правових дій, що посвідчувалися цим документом. Наприклад, у випадку визнання недійсними договору купівлі – продажу, довіреності, заповіту немає сенсу окремо чи додатково ставити питання про скасування посвідчувального напису на цих правочинах, адже їх чинність та офіційна сила є складовою чинності та офіційної сили самих правочинів.

Проте посвідчувальними написами на правочинах усе різноманіття нотаріальних актів – документів не вичерпується і у правозастосовній практиці існує безліч випадків, коли оскаржується незаконність саме нотаріальних актів – документів і вони є самостійним об'єктом оскарження попри те, що позовні вимоги у таких справах мають бути звернені не до нотаріуса, а до інших суб'єктів спірних матеріально-правових відносин: визнання недійсним свідоцтва про право власності на спадщину, внесення змін до свідоцтва про право на спадщину, визнання недійсним свідоцтва про право власності на частку у спільному майні подружжя, визнання недійсним свідоцтва про придбання жилих будинків з прилюдних торгів, визнання виконавчого напису таким, що не підлягає виконанню тощо. У таких судових справах намірами та юридичним інтересом їх учасників не охоплюється визнання незаконними або недійсними документів, поданих для вчинення нотаріальних дій, а самостійним об'єктом оскарження є саме нотаріальні акти – документи, їх законність та обґрунтованість.

Отже, проблема, вочевидь, існує, але її вирішення перебуває геть в іншій площині, ніж виключення нотаріальних актів – документів з об'єктів судового оскарження. Задля вирішення цієї проблеми потрібно розв'язати наступні завдання: провести чітке розмежування між такими категоріями судових цивільних справ як а) визнання недійсними нотаріально посвідчених правочинів та нотаріальних актів та б) оскарження незаконності нотаріальних дій або відмови у їх вчиненні; а далі – визнати нарешті, що друга категорія справ не може розглядатися в межах позовного провадження, а має становити собою одну з категорій справ окремого провадження, позаяк предметом судового розгляду тут не є спір про право, він тут відсутній.

Не можна погодитись з позицією тих авторів, які вважають, що при подачі позову про оскарження нотаріальних дій чи відмови в їх вчиненні виникає спір про право цивільне, оскільки перевіряється правомірність нотаріального оформлення даного права або відмови в його оформленні. Нотаріус стає відповідачем за даним позовом, так як він несе відповідальність за вчинення чи не вчинення нотаріальної дії [12, с. 160]. Нотаріус не може бути відповідачем у таких справах, тому що він не є особою, що порушила матеріальне право заінтересованої особи – позивача, який в окремому провадженні мав би бути заявником. Відповідальність за вчинення чи не вчинення нотаріальної дії не є різновидом матеріально-правової відповідальності. Цивільно-правова відповідальність нотаріуса перед суб'єктом нотаріальної дії визначається за правилами ст. 27 Закону, проте має іншу природу та власні підстави. Встановлення такої відповідальності становить предмет іншої категорії судових цивільних справ – справ про відшкодування шкоди, заподіяної незакон-

ними чи недбалими діями нотаріуса, що є класичними справами позовного провадження, і саме тут нотаріус є відповідачем як особа, яка, на думку позивача, порушила його право.

Справи ж, де предметом судового розгляду є вимога про визнання незаконними нотаріальної дії або відмови у вчиненні нотаріальної дії, не обтяжена спором про право цивільне між суб'єктами матеріальних правовідносин, мають розглядатися за правилами окремого провадження (як, до речі, це питання й було унормовано цивільним процесуальним законодавством до 2004 року), процесуальними особливостями якого є відсутність сторін з протилежними інтересами: у таких справах нотаріус не може бути відповідачем, тому що їх треба розглядати в межах процесуальної конструкції окремого провадження, де відповідач взагалі відсутній.

Стаття 50 Закону «Про нотаріат» не може регулювати процесуальний порядок розгляду справ судом, бо це є сфера врегулювання Цивільного процесуального кодексу. Правила ст. 50 просто передбачають наявність певних прав у осіб, що були суб'єктами нотаріального процесу, а ось процесуальний порядок реалізації таких прав в царині цивільного судочинства визначається цивільним процесуальним законодавством. Виключення нотаріальних актів – документів з об'єктів судового оскарження нівелює визнання їх правового значення як правозастосовних юрисдикційних актів, тому вважаємо за доцільне повернути статті 50 Закону стару редакцію, а у Цивільному процесуальному кодексі врегулювати процесуальний порядок розгляду такої категорії справ окремого провадження як оскарження нотаріальних дій або відмови у їх вчиненні.

Висновки. Систему процесуального оформлення у нотаріальному процесі складають різні за своїм правовим характером та призначенням документи, серед яких доцільно вирізняти нотаріальні акти – документи, що фіксують правові висновки нотаріуса в межах вчинення (або неможливості вчинення) нотаріальних дій, склад яких передбачено ст. 48 Закону, та документи, що відповідно до ст. 47 Закону подаються для вчинення нотаріальних дій і фіксують волевиявлення їх заінтересованих учасників (тексти нотаріально посвідчуваних правочинів, заяв тощо). У випадку подальшого законодавчого врегулювання механізму фіксування процедури вчинення нотаріальних дій, до цієї системи можуть увійти і документи, що фіксують хід нотаріального процесу (наприклад, протокол вчинення певної нотаріальної дії).

Нотаріальні акти – документи – це юрисдикційні правозастосовні акти, що є юридичною формою закріплення висновків та рішень нотаріуса в межах вчинення нотаріальної дії або відмови в її вчиненні, наділені офіційною та доказовою силою.

Не можна погодитися з твердженням, що усі нотаріальні акти – документи наділені виконавчою силою, остання є характерною лише для виконавчих написів. Натомість, вважаємо, нотаріальні акти як юрисдикційні рішення мають характеризуватися юридичною силою, складовими елементами якої є офіційна та доказова сила.

У ході розгляду нотаріальної справи і здійснення нотаріальної діяльності можливе постановляння цілого ряду нотаріальних актів-документів. За юридичним значенням і функціям їх можна розділити на три групи: акти, що виступають підсумком діяльності нотаріуса, і фіксують результат застосування норм матеріального права та вирішення нотаріальної справи; акти, що фіксують відсутність умов для застосування норм матеріального права і не виникнення чи припинення нотаріального процесу з цієї причини; акти, що оформляють процесуальні дії, необхідність здійснення яких виникає в ході розгляду нотаріальної справи.

Як правозастосовні документи нотаріальні акти можуть бути скасовані з підстав їх незаконності та необґрунтованості, і закріплення таких підстав для скасування у Законі, вважаємо, утворило б систему додаткових правових гарантій для учасників нотаріального провадження та вчинило б позитивний вплив на розгляд судових справ, пов'язаних із попереднім вчиненням нотаріальних дій.

Нотаріальні акти – документи можуть становити самостійний об'єкт судового оскарження, що слід закріпити у правилах ст. 50 Закону. Оскарження незаконності нотаріальних актів – документів, як і незаконності нотаріальних дій, має становити одну з категорій справ окремого провадження у цивільному судочинстві.

Список літератури:

1. Вдовічена Л., Нотаріальні акти як елемент функціонування нотаріальної юрисдикції. *Публічне право.* № 3 (51). 2023. С. 152–159. DOI 10.32782/2306-9082/2023-51-16.

2. Нелін О. І. Правова природа нотаріального акта в новітній парадигмі українського права. *Юридична Україна*. 2013. № 11. С. 4–8. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/urykr_2013_11_3

3. Дякович М. М. Нотаріальний акт як інструмент охорони (захисту) прав та законних інтересів учасників цивільних правовідносин. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2013. № 9. С. 20–27. URL: URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/bmju_2013_9_4

4. Бондарєва М.В., Шкрібляк К.П. Принцип законності та обґрунтованості нотаріальних актів: практичні аспекти. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2023. № 5. С. 57–59. DOI https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-5/11.

5. Снідевич О. С. Теоретичні проблеми юридичної сили нотаріального акта у доктрині нотаріального процесу України. *Право України.* 2020. № 9. С. 170–182. DOI: 10.33498/louu-2020-09-170.

6. Дергільова О. Г. Нотаріальні акти в системі правових актів сучасного права: загальнотеоретичне дослідження. Автореф. канд. дис. Одеса. 2017. 18 с. URL: https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/6db36af5-0713-4b22-9f18-43a50a4e66da/content

7. Череватенко І.М. Нотаріальне провадження щодо посвідчення безспірних прав. Автореф…. канд. дис. 12.00.03. Харків. 2015. 20 с. URL: https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/AFTOREF/Cherevatenko_I_M_2015.pdf

8. Рішення Красногвардійського районного суду м. Дніпропетровська від 7 серпня 2024 р. у справі № 204/203/24. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/121230085

9. Постанова Рівненського апеляційного суду від 22 грудня 2022 р. у справі № 562/3169/21. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/108044872

10. Постанова Івано-Франківського апеляційного суду від 25 квітня 2023 р. у справі № 346/3606/21. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/110452162

11. Постанова Херсонського апеляційного суду від 14 грудня 2021 р. у справі № 766\24022\19. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/101907837

12. Джуга М.В. Спір про право за позовом про оскарження нотаріальних дій чи відмови в їх вчиненні. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2024. № 5. С. 155–162. DOI https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.05.24

Barankova V. V. PROCEDURAL FORMALITIES OF NOTARIAL ACTIVITY: THEORETICAL AND PRACTICAL ASPECTS

The article is devoted to the study of the features of procedural registration of notarial activity, the composition of documents covered by it, and their legal characteristics.

It is substantiated that the system of procedural registration in the notarial process covers two groups of procedural documents: notarial acts – documents that record the legal conclusions of a notary within the framework of performing (or impossibility) of notarial actions and documents submitted for notarial actions by interested participants and fixing their expression of will (texts of notarized transactions, statements, etc.). It is emphasized the need to distinguish between documents that record the expression of the will of different subjects of the notarial process, according to their form and requirements for them.

It has been concluded that notarial acts – documents are a type of jurisdictional law enforcement acts, which are a legal form of consolidation of conclusions and decisions of a notary within the framework of a notarial act or refusal to perform it, endowed with official and evidentiary force.

Specific legal features of notarial acts – documents are highlighted, their classification by legal meaning and functions is carried out.

It is stated that notarial acts – documents are issued in the sphere of indisputable civil jurisdiction, and therefore, unlike court decisions, they do not acquire the qualities of exclusivity, immutability and irrefutableness, while during the validity of the official force of notarial acts they should be characterized as generally binding, and the executive force is inherent only in executive inscriptions.

Practical problems caused by the uncertainty of the concept of notarial acts – documents are outlined, and ways to solve them are proposed.

It is proved that notarial acts – documents should be enshrined in the rules of Art. 50 of the Law «On Notaries» as an independent object of judicial appeal. Proposals are formulated to regulate the appeal of illegality of notarial acts and notarial acts – documents in the absence of a dispute about the right as one of the categories of cases of separate proceedings in civil proceedings, as well as to legislate such grounds for the cancellation of notarial acts – documents as their illegality and unreasonableness.

Keywords: *notary, notarial deeds – documents, notarial activity, appeal of notarial actions, certifying inscription, certificate of inheritance.*

Дата першого надходження статті до видання: 10.07.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 24.07.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 10.09.2026

УДК 347.2
DOI https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2026.4/07

Подолян Ю. О.
https://orcid.org/0000-0001-5063-4018
Національний транспортний університет

ОЦІНОЧНА ВАРТІСТЬ МАЙНА ЯК ПРАВОВА КАТЕГОРІЯ: ПРОБЛЕМИ НОРМАТИВНОГО ВИЗНАЧЕННЯ ТА СПІВВІДНОШЕННЯ З РИНКОВОЮ ВАРТІСТЮ

Статтю присвячено дослідженню оціночної вартості майна як правової категорії, проблемам її нормативного визначення та співвідношенню з ринковою вартістю. Констатовано парадоксальну ситуацію: термін «оціночна вартість» широко застосовується у законодавстві України – у Податковому кодексі України як база оподаткування операцій з нерухомим майном, у порядку ведення єдиної бази даних звітів про оцінку, у законодавстві про визначення шкоди та збитків, завданих збройною агресією проти України, у сфері гарантування вкладів фізичних осіб, – однак жодним законом України цей термін не визначено. Єдина нормативна дефініція міститься на підзаконному рівні – у Національному стандарті № 1 «Загальні засади оцінки майна і майнових прав», де оціночна вартість визначається суто процедурно, як вартість, яка визначається за встановленими алгоритмом та складом вихідних даних, тобто без розкриття економічного та правового змісту поняття. Доведено, що в різних нормативно-правових актах термін використовується у неоднакових значеннях, унаслідок чого категорія набула властивостей полісемічної. Проаналізовано співвідношення оціночної вартості з ринковою вартістю, визначення якої закріплено в Національному стандарті № 1, і обґрунтовано, що в механізмі оподаткування операцій з нерухомістю оціночна вартість функціонує як формалізований алгоритмічний замінник ринкової вартості та за правовою природою становить спростовну презумпцію вартості об'єкта. Розкрито значення категорії оціночної вартості для цивільного обороту: нотаріального посвідчення правочинів, спадкових відносин, поділу майна подружжя, виконавчого провадження, відносин у сфері гарантування вкладів. Виявлено ризики, пов'язані з визначенням елементів податкової бази алгоритмом підзаконного рівня, з позицій принципу правової визначеності. Сформульовано пропозиції щодо законодавчого закріплення визначення оціночної вартості та уніфікації термінології законодавства про оцінку майна.

Ключові слова: *майно, майнове право, оцінка майна, оціночна вартість, ринкова вартість, оціночна діяльність, регулювання оціночної діяльності, оцінювач майна, державний контроль, Фонд державного майна.*

Постановка проблеми. Вартість майна є універсальною категорією, через яку майнові відносини набувають грошового виміру: без визначення вартості неможливі ані справедливе оподаткування, ані еквівалентний обмін, ані відшкодування шкоди, ані поділ спільного майна. У законодавстві України для позначення вартості, що визначається у формалізованому порядку, дедалі частіше вживається термін «оціночна вартість»: саме оціночна вартість слугує нижньою межею бази оподаткування доходів від продажу нерухомості, саме довідку про оціночну вартість формує єдина база даних звітів про оцінку, саме через оціночну вартість описуються окремі складові шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії. Парадокс, однак, полягає в тому, що жоден закон України визначення цього терміна не містить. Базовий Закон України «Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні» від 12 липня 2001 року № 2658-III (далі – Закон № 2658-III) категорією «оціночна вартість» взагалі не оперує [1]. Єдина нормативна дефініція існує лише на підзаконному рівні – у Національному стандарті № 1 «Загальні засади оцінки майна і майнових прав», затвердженому постановою Кабі-

© Подолян Ю. О., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

нету Міністрів України від 10 вересня 2003 року № 1440 (далі – НСО № 1), і є суто процедурною: оціночна вартість визначається як вартість, яка визначається за встановленими алгоритмом та складом вихідних даних [2].

Така нормативна конструкція породжує щонайменше три проблеми. По-перше, дефініція через алгоритм не розкриває економічного та правового змісту поняття: вона відповідає на питання «як обчислюється», але не на питання «що це таке». По-друге, термін вживається в різних актах у неоднакових значеннях, що суперечить вимозі єдності термінології законодавства. По-третє, у податкових відносинах оціночна вартість фактично виконує функцію елемента податкової бази, тоді як зміст цього елемента визначається не законом, а алгоритмом програмного модуля, налаштування якого перебувають поза межами законодавчого регулювання. Усе це зумовлює актуальність дослідження оціночної вартості саме як правової категорії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вартість майна як об'єкт наукового аналізу традиційно перебуває на перетині економічної та юридичної науки. В економічній літературі досліджуються методичні підходи до визначення вартості та відповідність національної практики міжнародним стандартам оцінки; зокрема, О. Корецька та В. Жихарєва, аналізуючи міжнародні та вітчизняні стандарти оцінки вартості бізнесу, звернули увагу на неузгодженість термінології вітчизняного законодавства з міжнародною практикою та на множинність видів вартості, які застосовуються в оціночній діяльності [3]. Правові аспекти визначення вартості майна розглядалися також у контексті управління державною власністю та державно-приватного партнерства, де оцінка об'єкта є передумовою законності його передачі приватному партнеру, зокрема в концесійних відносинах [4]. Водночас саме категорія оціночної вартості – її правова природа, співвідношення з ринковою вартістю, наслідки відсутності законодавчої дефініції – комплексному цивілістичному аналізу досі не піддавалася, що й визначило спрямованість цієї статті.

Постановка завдання. Мета статті полягає у з'ясуванні правової природи оціночної вартості майна, аналізі стану її нормативного визначення, встановленні співвідношення оціночної та ринкової вартості, характеристиці значення цієї категорії для цивільного обороту та формулюванні пропозицій щодо вдосконалення відповідного правового регулювання.

Виклад основного матеріалу. Систему видів вартості у вітчизняному оціночному законодавстві сформовано НСО № 1, який є обов'язковим для застосування під час проведення оцінки майна та майнових прав суб'єктами оціночної діяльності, а також особами, які здійснюють рецензування звітів про оцінку [2]. Центральне місце в цій системі посідає ринкова вартість – вартість, за яку можливе відчуження об'єкта оцінки на ринку подібного майна на дату оцінки за угодою, укладеною між покупцем та продавцем, після проведення відповідного маркетингу за умови, що кожна із сторін діяла із знанням справи, розсудливо і без примусу. Поряд з ринковою НСО № 1 визначає ліквідаційну вартість, спеціальну вартість, інвестиційну вартість, вартість відтворення, вартість заміщення, дійсну вартість майна для цілей страхування та інші види, порядок визначення яких встановлюється окремими національними стандартами. У цьому переліку оціночна вартість вирізняється принципово: якщо всі інші види вартості визначаються через економічний зміст (умови продажу, мету використання, спосіб відшкодування), то оціночна вартість – виключно через процедуру її обчислення: за встановленими алгоритмом та складом вихідних даних [2].

Генетично категорія оціночної вартості пов'язана з податковими відносинами. Відповідно до статті 172 Податкового кодексу України дохід від продажу об'єкта нерухомості визначається виходячи з ціни, зазначеної в договорі купівлі-продажу, але не нижче оціночної вартості такого об'єкта, розрахованої модулем електронного визначення оціночної вартості єдиної бази даних звітів про оцінку, або не нижче ринкової вартості такого об'єкта, визначеної суб'єктом оціночної діяльності (оцінювачем) відповідно до законодавства та зазначеної у звіті про оцінку, зареєстрованому в єдиній базі [5]. Звіт про оцінку, не зареєстрований у єдиній базі даних звітів про оцінку, без присвоєного унікального номера є недійсним. Отже, у податковому законодавстві оціночна вартість – це результат роботи програмного алгоритму, який автоматично, без участі оцінювача, обчислює вартість об'єкта нерухомості на підставі даних про співставні об'єкти. Порядок функціонування єдиної бази та модуля електронного визначення оціночної вартості врегульовано наказом Фонду державного майна України від 17 травня 2018 року № 658 [6].

Зіставлення дефініції НСО № 1 з механізмом статті 172 Податкового кодексу України виявляє змістовну розбіжність. У НСО № 1 оціночна вар-

тість – це родове поняття для будь-якої вартості, що обчислюється за встановленим алгоритмом, і в цьому сенсі вона протиставляється вартості, яка визначається професійним судженням оцінювача на основі методичних підходів. У податковому ж законодавстві оціночна вартість – це конкретний різновид такої алгоритмічної вартості: величина, згенерована модулем єдиної бази для цілей оподаткування операції з нерухомістю. Ту саму дефініцію, що й НСО № 1, відтворюють й інші підзаконні акти: Порядок визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 20 березня 2022 року № 326 [7], а також Положення щодо організації продажу активів (майна) банків, що ліквідуються, затверджене рішенням виконавчої дирекції Фонду гарантування вкладів фізичних осіб від 24 березня 2016 року № 388 [8]. Таким чином, у чинному законодавстві співіснують щонайменше три значення терміна: родове процедурне (НСО № 1 та акти, що відтворюють його дефініцію), податково-функціональне (стаття 172 Податкового кодексу України) та побутово-узагальнене, за якого оціночною вартістю нерідко називають будь-яку вартість, визначену оцінювачем, – саме в останньому значенні термін часто вживається у правозастосовній практиці, зокрема судовій.

Ключовим для розуміння правової природи оціночної вартості є її співвідношення з ринковою вартістю. Ринкова вартість – це оцінне поняття з визначеним економічним змістом: воно описує найбільш вірогідну ціну відчуження об'єкта на відкритому конкурентному ринку і встановлюється професійним судженням оцінювача із застосуванням методичних підходів, передбачених НСО № 1 [2]. Оціночна вартість у податковому механізмі, навпаки, є формалізованим замінником ринкової вартості: алгоритм модуля єдиної бази апроксимує ринкову вартість на підставі статистики співставних об'єктів, не досліджуючи індивідуальних характеристик конкретного об'єкта. Законодавець сам визнає похідний, допоміжний характер цієї величини: особа, яка не погоджується з результатами автоматичного визначення оціночної вартості, має право звернутися до суб'єкта оціночної діяльності для визначення ринкової вартості об'єкта, і зареєстрований у єдиній базі звіт про оцінку з визначеною ринковою вартістю заміщує алгоритмічний результат [5]. Реєстрація такого звіту, своєю чергою, можлива за умови, що визначена оцінювачем ринкова вартість перебуває в межах допустимого 25-відсоткового цінового діапазону ринкових цін на співставні об'єкти; у разі виходу за межі діапазону єдина база автоматично відмовляє в реєстрації, а звіт може бути зареєстрований лише після рецензування [5; 6].

Викладене дає підстави кваліфікувати оціночну вартість у податкових відносинах як спростовну презумпцію вартості об'єкта нерухомості. Держава презюмує, що вартість об'єкта дорівнює величині, обчисленій алгоритмом на основі ринкових даних; платник податку вправі спростувати цю презумпцію, довівши іншу – ринкову вартість у встановленому порядку, тобто через звіт про оцінку, складений оцінювачем і зареєстрований у єдиній базі. Така конструкція за своєю логікою подібна до інших презумпційних механізмів податкового права (звичайні ціни, мінімальна база оподаткування), однак вирізняється тим, що зміст презумпції формує не норма права, а програмний алгоритм, параметри якого визначає держатель єдиної бази. З позицій принципу правової визначеності як складової верховенства права це вразливе рішення: платник податку не має можливості ані заздалегідь передбачити результат роботи алгоритму, ані перевірити коректність вибору співставних об'єктів, тоді як від цього результату безпосередньо залежить розмір його податкового обов'язку. Ситуація, за якої фактичний елемент податкової бази визначається інструментом підзаконного і навіть позанормативного рівня, потребує законодавчої корекції.

Значення категорії оціночної вартості для цивільного обороту не вичерпується оподаткуванням. У нотаріальній практиці довідка про оціночну вартість або зареєстрований звіт про оцінку є умовою посвідчення правочинів щодо переходу права власності на нерухомість, крім успадкування та дарування у визначених законом випадках [5]. У відносинах поділу спільного майна подружжя вартість майна є вихідною величиною для обчислення часток та грошової компенсації: частина четверта статті 71 Сімейного кодексу України прямо пов'язує присудження грошової компенсації з її попереднім внесенням на депозитний рахунок суду, а розмір компенсації визначається виходячи з дійсної (ринкової) вартості майна на час розгляду справи [9]. Судова практика в цій категорії справ послідовно орієнтується саме на ринкову вартість, що встановлюється висновком експерта або звітом про оцінку, і саме тут побутове ототожнення оціночної та ринкової вартості створює практичні ризики: посилання сторони на алгоритмічну довідку єдиної бази замість належ-

ного доказу ринкової вартості може призвести до неправильного визначення розміру компенсації. У виконавчому провадженні визначення вартості майна боржника здійснюється за взаємною згодою сторін, а в разі її відсутності – виконавцем, з обов'язковим залученням суб'єкта оціночної діяльності у випадках, передбачених статтею 57 Закону України «Про виконавче провадження» [10]; і тут базовою величиною виступає ринкова вартість, тоді як оціночна вартість у власному розумінні застосування не знаходить. Нарешті, у сфері гарантування вкладів фізичних осіб оціночна вартість застосовується під час організації продажу активів банків, що ліквідуються [8], – і в цьому сегменті вона знову означає алгоритмічно обчислювану величину, відмінну від ринкової вартості, визначеної незалежним оцінювачем.

Окремий і дедалі вагоміший вимір проблеми пов'язаний з визначенням шкоди та збитків, завданих збройною агресією проти України. Порядок, затверджений постановою Кабінету Міністрів України № 326, оперуючи поняттям оціночної вартості у значенні НСО № 1, закладає алгоритмічні механізми обчислення окремих складових шкоди [7]. Для цілей майбутніх компенсаційних механізмів, включно з міжнародними, критично важливо, щоб застосовувані категорії вартості мали чіткий, законодавчо визначений зміст: розбіжності між алгоритмічною оціночною вартістю та ринковою вартістю, встановленою професійною оцінкою, можуть безпосередньо вплинути на розмір відшкодування, що його отримають держава, територіальні громади та приватні особи. Це додатково актуалізує потребу впорядкування термінології ще на національному рівні.

Аналіз категорії оціночної вартості був би неповним без з'ясування її співвідношення з ціною. Відповідно до статті 632 Цивільного кодексу України ціна в договорі встановлюється за домовленістю сторін, а у випадках, встановлених законом, застосовуються ціни (тарифи, ставки тощо), які встановлюються або регулюються уповноваженими органами державної влади або органами місцевого самоврядування [11]. Ціна і вартість – категорії різного порядку: ціна є умовою конкретного договору, продуктом автономії волі сторін, тоді як вартість – об'єктивованою оцінкою мінової цінності майна безвідносно до конкретного правочину. Механізм статті 172 Податкового кодексу України не обмежує свободи сторін у визначенні договірної ціни: сторони вправі домовитися про будь-яку ціну, однак податковий обов'язок продавця обчислюється з величини, не нижчої за оціночну або ринкову вартість. Отже, оціночна вартість не втручається у сферу цивільно-правового регулювання ціни, а виконує виключно публічно-правову функцію мінімальної бази оподаткування. Розуміння цієї межі має практичне значення: непоодинокими є випадки, коли сторони помилково сприймають довідку про оціночну вартість як обов'язкову ціну правочину, хоча юридично вона такою не є і бути не може.

Не менш показовим є процесуальний вимір категорії. У цивільному судочинстві вартість майна належить до обставин, які підлягають доказуванню на загальних засадах, і суди традиційно приймають як докази вартості звіт про оцінку майна, складений суб'єктом оціночної діяльності, та висновок судового експерта за результатами судової товарознавчої, будівельно-технічної чи іншої експертизи. Довідка про оціночну вартість, сформована модулем єдиної бази, за своєю природою не є ні звітом про оцінку, ні висновком експерта: вона не містить дослідження індивідуальних характеристик об'єкта, не підписується особою, яка несе професійну відповідальність за результат, і не може бути перевірена шляхом рецензування чи допиту експерта. Відтак її доказова цінність у спорах про вартість майна є суттєво обмеженою: вона може слугувати хіба що орієнтовним відомостям про ціновий рівень на співставні об'єкти. Проте на практиці сторони нерідко подають такі довідки як основний доказ вартості, зокрема у справах про поділ майна подружжя чи відшкодування шкоди, а окремі суди помилково беруть їх до уваги нарівні з професійною оцінкою. Законодавче визначення оціночної вартості з прямою вказівкою на її презумпційне, допоміжне призначення сприяло б і впорядкуванню доказової практики.

Вітчизняному законодавству відома й інша алгоритмічно обчислювана величина вартості – нормативна грошова оцінка земельних ділянок, передбачена Законом України «Про оцінку земель» від 11 грудня 2003 року № 1378-IV [12]. Нормативна грошова оцінка здійснюється за встановленою методикою, без дослідження ринкових даних щодо конкретної ділянки, і застосовується для визначення розміру земельного податку, орендної плати за земельні ділянки державної та комунальної власності, втрат сільськогосподарського і лісогосподарського виробництва тощо; поряд з нею закон передбачає експертну грошову оцінку, яка здійснюється оцінювачами з експертної грошової оцінки і застосовується під час укладення цивільно-правових угод щодо земельних

ділянок. Порівняння двох моделей є повчальним: у земельному законодавстві розмежування алгоритмічної (нормативної) та професійної (експертної) оцінки проведено чітко, на рівні закону, з визначенням сфери застосування кожної; у законодавстві ж про оцінку майна аналогічне за суттю розмежування оціночної та ринкової вартості існує лише фактично, розпорошене між кодексом, підзаконними актами та програмними рішеннями держателя єдиної бази. Досвід земельного законодавства може бути використаний як модель для впорядкування категорії оціночної вартості: законодавче визначення, вичерпний перелік випадків застосування, чітке співвідношення з професійною оцінкою.

Конституційний вимір проблеми пов'язаний з принципом верховенства права, закріпленим статтею 8 Конституції України [13], невід'ємною складовою якого є правова визначеність. Вимога якості закону передбачає, що правові норми мають бути доступними, передбачуваними та сформульованими з достатньою чіткістю, аби особа могла узгоджувати з ними свою поведінку та передбачати наслідки своїх дій. Стосовно оціночної вартості ця вимога не виконується у двох аспектах. По-перше, особа, яка планує правочин з нерухомістю, не може заздалегідь передбачити величину, яку згенерує модуль єдиної бази, а отже – і розмір свого податкового обов'язку: алгоритм і масив вихідних даних для неї непрозорі. По-друге, сам зміст терміна «оціночна вартість» особа не може встановити з закону, оскільки закон його не визначає, а звернення до підзаконних актів виявляє неоднакові значення. Додатковий вимір проблеми становить стаття 7 Податкового кодексу України, за якою елементи податку, включно з базою оподаткування, визначаються виключно цим Кодексом [5]: делегування визначення фактичного розміру бази оподаткування алгоритму, що встановлюється актами держателя єдиної бази, щонайменше межує з порушенням цього припису. Наведене підтверджує, що впорядкування категорії оціночної вартості є не лише питанням юридичної техніки, а й питанням додержання конституційних засад правового регулювання.

Показовим прикладом диспозитивного підходу до визначення вартості майна є іпотечні відносини. Відповідно до статті 5 Закону України «Про іпотеку» вартість предмета іпотеки визначається за згодою між іпотекодавцем і іпотекодержателем або шляхом проведення оцінки предмета іпотеки відповідним суб'єктом оціночної діяльності у випадках, встановлених законом або договором [14]. Законодавець, отже, визнає два рівноцінні способи встановлення вартості: консенсуальний (домовленість сторін) і професійний (оцінка), – і жодного місця для алгоритмічної оціночної вартості ця модель не залишає. Аналогічний підхід простежується і в заставних відносинах загалом, і в корпоративному праві (визначення вартості вкладів, вартості частки учасника), де вихідними величинами слугують або домовленість сторін, або ринкова вартість, встановлена оцінювачем. Це підтверджує загальну закономірність: у приватноправових відносинах, побудованих на автономії волі, категорія оціночної вартості не застосовується – її природне середовище становлять публічно-правові механізми, де держава потребує масової, швидкої та дешевої, хоч і приблизної, оцінки великої кількості об'єктів. Саме цим функціональним призначенням – бути інструментом масової фіскальної оцінки – і має визначатися законодавчо закріплений зміст категорії, сфера та межі її застосування.

Порівняння з міжнародною практикою підтверджує аномальність вітчизняної конструкції. Міжнародні стандарти оцінки оперують ринковою вартістю (market value) та низкою баз оцінки з визначеним економічним змістом (справедлива вартість, інвестиційна вартість, ліквідаційна вартість), однак не знають родової категорії, аналогічної вітчизняній оціночній вартості, – вартості, що визначається виключно через алгоритм [3]. Автоматизовані моделі оцінки (automated valuation models) розглядаються у міжнародній практиці як інструмент, результат застосування якого не є оцінкою у власному розумінні і не заміняє професійного судження оцінювача. Вітчизняний законодавець, навпаки, надав результату роботи автоматизованої моделі самостійного правового значення, не забезпечивши його належною законодавчою основою.

Проведений аналіз дає змогу сформулювати напрями вдосконалення правового регулювання. По-перше, визначення оціночної вартості має бути закріплене на рівні закону – шляхом доповнення статті 3 Закону № 2658-III або в межах нового закону про оціночну діяльність, потреба в якому є давно назрілою. Пропонується таке визначення: оціночна вартість – вартість об'єкта оцінки, що визначається без залучення оцінювача, за встановленими законом алгоритмом та складом вихідних даних, і застосовується у випадках, прямо передбачених законом, доки заінтересо-

вана особа не доведе ринкову або іншу вартість об'єкта в порядку, встановленому законодавством про оцінку майна. Таке визначення відображає і процедурний спосіб обчислення, і презумпційну правову природу категорії. По-друге, у статті 172 Податкового кодексу України засадничі параметри алгоритму модуля електронного визначення оціночної вартості (перелік вихідних даних, критерії співставності об'єктів, межі цінового діапазону) мають бути закріплені безпосередньо законом, а не актами держателя єдиної бази. По-третє, необхідна термінологічна ревізія масиву підзаконних актів, які відтворюють дефініцію НСО № 1, з метою усунення полісемії; зокрема, у сфері визначення шкоди та збитків, завданих збройною агресією, доцільно прямо розмежувати випадки застосування алгоритмічних величин і професійної оцінки. По-четверте, слід нормативно закріпити правило про пріоритет ринкової вартості, визначеної суб'єктом оціночної діяльності, над оціночною вартістю в усіх випадках конфлікту цих величин, з одночасним збереженням контрольних механізмів проти заниження вартості, розглянутих у попередніх дослідженнях автора щодо державного контролю у сфері оціночної діяльності.

Висновки. За результатами проведеного дослідження сформульовано такі висновки. Перше: термін «оціночна вартість» законом України не визначено – базовий Закон № 2658-III цією категорією не оперує, а єдина нормативна дефініція міститься в НСО № 1 на підзаконному рівні та має суто процедурний характер, визначаючи вартість через алгоритм її обчислення без розкриття економічного і правового змісту поняття. Друге: у чинному законодавстві термін вживається у неоднакових значеннях – як родове поняття алгоритмічно обчислюваної вартості (НСО № 1, постанова № 326, акти Фонду гарантування вкладів фізичних осіб) та як конкретна величина, згенерована модулем єдиної бази даних звітів про оцінку для цілей оподаткування (стаття 172 Податкового кодексу України), що засвідчує полісемію категорії та суперечить вимозі єдності законодавчої термінології. Третє: за правовою природою оціночна вартість у податкових відносинах є спростовною презумпцією вартості об'єкта нерухомості, яка може бути подолана визначенням ринкової вартості суб'єктом оціночної діяльності; при цьому ринкова і оціночна вартість співвідносяться як економічно змістовне оцінне поняття, що встановлюється професійним судженням, та його формалізований алгоритмічний замінник. Четверте: визначення елементів податкової бази алгоритмом, параметри якого встановлюються поза законом, не відповідає принципу правової визначеності та потребує законодавчої корекції. П'яте: запропоновано закріпити законодавче визначення оціночної вартості, яке відображає її процедурний спосіб обчислення і презумпційну природу, закріпити засадничі параметри алгоритму модуля електронного визначення оціночної вартості безпосередньо у статті 172 Податкового кодексу України, здійснити термінологічну уніфікацію підзаконних актів та встановити пріоритет ринкової вартості, визначеної оцінювачем, у випадках конфлікту величин. Перспективи подальших наукових пошуків пов'язані з дослідженням особливостей оцінки майна та застосування категорій вартості в умовах воєнного стану, насамперед для цілей фіксації і відшкодування шкоди та збитків, завданих збройною агресією проти України.

Список літератури:

1. Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні: Закон України від 12.07.2001 № 2658-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2658-14 (дата звернення: 06.07.2026).

2. Про затвердження Національного стандарту № 1 «Загальні засади оцінки майна і майнових прав»: постанова Кабінету Міністрів України від 10.09.2003 № 1440. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1440-2003-п (дата звернення: 06.07.2026).

3. Корецька О., Жихарєва В. Огляд міжнародних та вітчизняних стандартів оцінки вартості бізнесу в системі правового регулювання оціночної діяльності. Економіка та суспільство. 2023. № 48. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-48-18

4. Подолян Ю. О. Концесія як форма державно-приватного партнерства: аналіз чинного законодавства. Dictum Factum. 2020. № 1(6). С. 58-67.

5. Податковий кодекс України: Закон України від 02.12.2010 № 2755-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17 (дата звернення: 06.07.2026).

6. Про затвердження Порядку ведення єдиної бази даних звітів про оцінку: наказ Фонду державного майна України від 17.05.2018 № 658. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0677-18 (дата звернення: 06.07.2026).

7. Про затвердження Порядку визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації: постанова Кабінету Міністрів України від 20.03.2022 № 326. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/326-2022-п (дата звернення: 06.07.2026).

8. Про затвердження Положення щодо організації продажу активів (майна) банків, що ліквідуються: рішення виконавчої дирекції Фонду гарантування вкладів фізичних осіб від 24.03.2016 № 388. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0606-16 (дата звернення: 06.07.2026).

9. Сімейний кодекс України: Закон України від 10.01.2002 № 2947-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14 (дата звернення: 06.07.2026).

10. Про виконавче провадження: Закон України від 02.06.2016 № 1404-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1404-19 (дата звернення: 06.07.2026).

11. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 № 435-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15 (дата звернення: 06.07.2026).

12. Про оцінку земель: Закон України від 11.12.2003 № 1378-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1378-15 (дата звернення: 06.07.2026).

13. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр (дата звернення: 06.07.2026).

14. Про іпотеку: Закон України від 05.06.2003 № 898-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/898-15 (дата звернення: 06.07.2026).

Podolian Yu. O. APPRAISED VALUE OF PROPERTY AS A LEGAL CATEGORY: PROBLEMS OF NORMATIVE DEFINITION AND CORRELATION WITH MARKET VALUE

The article is devoted to the study of the appraised value of property as a legal category, the problems of its normative definition and its correlation with market value. A paradoxical situation is stated: the term «appraised value» is widely used in the legislation of Ukraine – in the Tax Code of Ukraine as the tax base for transactions with real estate, in the procedure for maintaining the unified database of valuation reports, in the legislation on determining damage and losses caused by the armed aggression against Ukraine, in the sphere of guaranteeing deposits of individuals – however, this term is not defined by any law of Ukraine. The only normative definition is contained at the by-law level – in the National Standard No. 1 «General Principles of Valuation of Property and Property Rights», where the appraised value is defined purely procedurally, as a value determined according to the established algorithm and composition of input data, that is, without disclosing the economic and legal content of the concept. It is proven that in different normative legal acts the term is used in different meanings, as a result of which the category has acquired the properties of a polysemic one. The correlation of the appraised value with the market value, the definition of which is enshrined in the National Standard No. 1, is analyzed, and it is substantiated that in the mechanism of taxation of real estate transactions the appraised value functions as a formalized algorithmic substitute for the market value and, by its legal nature, constitutes a rebuttable presumption of the value of the object. The significance of the category of appraised value for civil turnover is revealed: notarization of transactions, inheritance relations, division of matrimonial property, enforcement proceedings, relations in the sphere of deposit guarantee. The risks associated with determining the elements of the tax base by an algorithm of the by-law level are identified from the standpoint of the principle of legal certainty. Proposals are formulated regarding the legislative consolidation of the definition of appraised value and the unification of the terminology of the legislation on property valuation.

Keywords: *property, property law, property valuation, appraised value, market value, valuation activity, regulation of valuation activity, property appraiser, state control, State Property Fund of Ukraine.*

Дата першого надходження статті до видання: 15.07.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 27.07.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 10.09.2026

УДК 347.1
DOI https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2026.4/08

Тулянцева В. А.
https://orcid.org/0000-0001-8275-2051
Національний технічний університет «Дніпровська політехніка»

МЕТОДИКА ВИКЛАДАННЯ ПРАВОЗНАВСТВА: ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ РЕАЛІЗАЦІЇ ОСОБИСТОГО НЕМАЙНОВОГО ПРАВА ОСОБИ НА ОСВІТУ

У статті досліджено методичні засади викладання правознавства крізь призму цивільно-правового регулювання реалізації особистого немайнового права особи на освіту. Актуальність дослідження зумовлена необхідністю формування у здобувачів освіти сучасного розуміння права на освіту як одного з фундаментальних особистих немайнових прав, що забезпечує всебічний розвиток особистості, професійну самореалізацію та ефективну участь у суспільному житті. Обґрунтовано, що викладання правознавства має бути орієнтоване не лише на засвоєння нормативного матеріалу, а й на формування практичних навичок реалізації та захисту права на освіту у цивільно-правових відносинах. Розкрито особливості цивільно-правової природи права на освіту, його співвідношення з конституційними гарантіями та міжнародними стандартами у сфері прав людини. Визначено методичні підходи до викладання відповідної тематики, які передбачають використання проблемного навчання, аналізу судової практики, кейс-методу, моделювання правових ситуацій, роботи з нормативно-правовими актами та цифровими освітніми ресурсами. Доведено, що інтеграція цивільно-правової проблематики реалізації права на освіту у зміст навчальної дисципліни «Правознавство» сприяє формуванню правової компетентності, розвитку критичного мислення та здатності застосовувати норми цивільного законодавства під час захисту особистих немайнових прав. Зроблено висновок, що запропоновані методичні підходи забезпечують практичну спрямованість навчання та підвищують ефективність формування правової культури здобувачів освіти.

Ключові слова: *методика викладання правознавства, цивільне право, особисті немайнові права, право на освіту, цивільно-правовий захист, правова компетентність, компетентнісний підхід.*

Постановка проблеми. Право на освіту належить до фундаментальних особистих немайнових прав людини, реалізація яких забезпечує інтелектуальний, духовний і професійний розвиток особистості, створює передумови для здійснення інших прав і свобод та сприяє повноцінній участі особи у суспільному житті. У сучасних умовах реформування системи освіти, цифровізації освітнього процесу, розвитку дистанційних форм навчання та інтеграції України до європейського освітнього простору особливого значення набуває формування у здобувачів освіти знань щодо цивільно-правових механізмів реалізації та захисту права на освіту.

Водночас практика викладання правознавства свідчить, що питання реалізації особистих немайнових прав, зокрема права на освіту, нерідко розглядаються фрагментарно, переважно через призму конституційного права або загальної теорії прав людини. Натомість цивільно-правова природа цього права, особливості його здійснення, гарантії захисту, а також механізми відновлення порушених прав залишаються недостатньо висвітленими у навчальному процесі. Такий підхід не забезпечує формування у здобувачів цілісного уявлення про практичну реалізацію права на освіту та можливості його захисту засобами цивільного права.

За цих умов виникає потреба у вдосконаленні методики викладання правознавства шляхом інтеграції цивільно-правової проблематики реалізації особистого немайнового права особи на освіту, використання практикоорієнтованих методів навчання, аналізу законодавства та судової практики, що сприятиме формуванню високого рівня правової компетентності майбутніх фахівців.

© Тулянцева В. А., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання реалізації права на освіту є предметом наукових досліджень представників різних галузей юридичної науки – конституційного, цивільного, адміністративного та освітнього права. Теоретичні засади права людини на освіту, його місця у системі основоположних прав і свобод, а також міжнародно-правових стандартів забезпечення цього права досліджували Ю. Бисага, М. Козюбра, П. Рабінович, О. Скакун, Ю. Шемшученко та інші вчені. Значний внесок у розвиток цивільно-правової доктрини особистих немайнових прав зробили І. Спасибо-Фатєєва, Р. Стефанчук, В. Луць, Я. Шевченко, Н. Кузнєцова, у працях яких розкрито правову природу особистих немайнових благ, механізми їх реалізації та захисту. Питання методики викладання правознавства, компетентнісного підходу та сучасних педагогічних технологій знайшли відображення у працях В. Андрущенка, С. Гончаренка, І. Зязюна, В. Кременя, Н. Ничкало, О. Савченко та С. Сисоєвої, які обґрунтували концептуальні засади розвитку правової освіти, професійної компетентності та модернізації освітнього процесу.

Водночас аналіз сучасної наукової літератури свідчить, що переважна більшість досліджень присвячена або загальним питанням забезпечення права на освіту, або особливостям його конституційно-правового гарантування. Натомість цивільно-правові аспекти реалізації особистого немайнового права особи на освіту, а також методичні підходи до їх висвітлення у процесі викладання правознавства залишаються недостатньо розробленими. Недостатня увага приділяється питанням формування у здобувачів освіти практичних навичок застосування норм цивільного законодавства під час реалізації та захисту права на освіту, що зумовлює необхідність подальшого наукового дослідження цієї проблематики.

Постановка завдання. Метою статті є обґрунтування методичних підходів до викладання правознавства, спрямованих на формування у здобувачів освіти системних знань щодо цивільно-правової природи особистого немайнового права особи на освіту, особливостей його реалізації, гарантій забезпечення та способів цивільно-правового захисту.

Виклад основного матеріалу. Право на освіту належить до фундаментальних особистих немайнових прав людини, що забезпечують вільний розвиток особистості, реалізацію її інтелектуального потенціалу та створюють передумови для здійснення інших суб'єктивних прав. Незважаючи на те, що конституційне закріплення права на освіту визначає його загальні гарантії, безпосередня реалізація цього права значною мірою здійснюється у сфері цивільно-правових відносин. Саме цивільне право регулює значний масив відносин між фізичною особою та закладами освіти, визначає договірні засади надання освітніх послуг, забезпечує захист особистих немайнових інтересів здобувача освіти та встановлює механізми відновлення порушених прав.

У процесі викладання правознавства доцільно акцентувати увагу здобувачів освіти на тому, що право на освіту не обмежується лише можливістю вступу до закладу освіти або отримання документа про освіту. Його зміст охоплює комплекс взаємопов'язаних правомочностей, серед яких право на вільний вибір форми здобуття освіти, рівний доступ до освітніх послуг, повагу до людської гідності під час освітнього процесу, захист персональних даних, свободу академічної діяльності у визначених законом межах, а також можливість ефективного судового захисту у разі порушення відповідних прав.

Саме тому методика викладання правознавства повинна забезпечувати формування у здобувачів не лише теоретичних знань щодо нормативного регулювання права на освіту, але й практичного розуміння механізмів його реалізації. Такий підхід відповідає компетентнісній моделі сучасної освіти, яка передбачає здатність особи використовувати отримані знання для вирішення конкретних життєвих і професійних ситуацій [1].

Одним із базових методичних принципів є принцип практичної спрямованості навчання. Він передбачає розгляд права на освіту через аналіз типових юридичних ситуацій, що виникають у діяльності закладів освіти. Доцільно моделювати кейси, пов'язані з укладенням договору про надання освітніх послуг, академічною мобільністю, переведенням між закладами освіти, відрахуванням здобувачів, захистом честі, гідності та ділової репутації учасників освітнього процесу, забезпеченням права на інклюзивну освіту, відшкодуванням шкоди, завданої неналежним виконанням договірних зобов'язань, а також із захистом персональних даних здобувачів освіти [2; 3; 4].

Ефективному засвоєнню навчального матеріалу сприяє використання кейс-методу, який дозволяє аналізувати реальні або змодельовані конфліктні ситуації між учасниками освітніх правовідносин. Під час розгляду таких кейсів здобувачі навчаються визначати предмет спору, встановлювати юридично значущі факти, знахо-

дити відповідні норми цивільного законодавства, аналізувати судову практику та формулювати правову позицію щодо можливих способів захисту порушеного права.

Важливе місце у методиці викладання займає проблемне навчання. Викладач пропонує студентам правову ситуацію, яка не має очевидного розв'язання та потребує комплексного аналізу норм цивільного законодавства, спеціального освітнього законодавства, міжнародних договорів та практики судів. Такий підхід формує юридичне мислення, навички тлумачення правових норм і здатність аргументовано відстоювати власну правову позицію.

Особливого значення набуває використання судової практики як навчального інструменту. Аналіз судових рішень щодо поновлення порушеного права на освіту, визнання незаконними рішень закладів освіти, захисту честі, гідності та ділової репутації учасників освітнього процесу, компенсації моральної шкоди або захисту персональних даних дозволяє здобувачам зрозуміти практичний механізм реалізації цивільно-правових способів захисту особистих немайнових прав.

Важливою складовою сучасної методики викладання правознавства є використання цифрових технологій. Робота з електронними базами нормативно-правових актів, Єдиним державним реєстром судових рішень, електронними ресурсами закладів освіти, освітніми платформами та сервісами правової інформації сприяє розвитку навичок самостійного пошуку, аналізу та критичної оцінки юридичної інформації. Використання сучасних цифрових інструментів також дозволяє інтегрувати елементи змішаного навчання, забезпечуючи більш ефективне поєднання аудиторної та самостійної роботи студентів.

Наступним важливим елементом методики є формування у здобувачів навичок правового аналізу договорів про надання освітніх послуг. Саме аналіз змісту договору, прав та обов'язків сторін, підстав зміни або припинення договірних відносин, порядку вирішення спорів дозволяє поєднати теоретичні положення цивільного права із практикою функціонування сучасної системи освіти.

Комплексне використання зазначених методичних підходів сприяє формуванню у здобувачів освіти не лише знань про зміст особистого немайнового права на освіту, але й практичної готовності реалізовувати це право, використовувати передбачені законом способи його захисту та ефективно застосовувати цивільно-правові механізми у реальних правовідносинах.

Важливим методичним завданням викладання правознавства є формування у здобувачів освіти розуміння того, що особисте немайнове право на освіту не існує ізольовано від інших особистих немайнових прав, передбачених цивільним законодавством. Його реалізація безпосередньо пов'язана із забезпеченням права на повагу до честі, гідності та ділової репутації, права на недоторканність приватного життя, права на інформацію, права на безпечне освітнє середовище, а також права на захист персональних даних. Саме комплексний характер зазначених правовідносин обумовлює необхідність їх системного висвітлення під час викладання правознавства, що сприяє формуванню цілісного сприйняття цивільно-правового механізму охорони особистості.

У сучасних умовах особливого значення набуває розгляд цифрової трансформації освітньої сфери. Використання дистанційних технологій навчання, електронних журналів, платформ управління освітнім процесом, сервісів відеоконференцій та електронного документообігу істотно розширює зміст реалізації права на освіту, водночас породжуючи нові юридичні ризики. До таких ризиків належать неправомірне поширення персональних даних, порушення авторських прав на навчальні матеріали, несанкціонований доступ до електронних освітніх ресурсів, кібербулінг, дискримінація під час використання цифрових технологій та інші порушення особистих немайнових прав учасників освітнього процесу. Саме тому під час викладання правознавства доцільно аналізувати не лише традиційні способи реалізації права на освіту, але й сучасні цифрові механізми його забезпечення та захисту.

Не менш важливим є висвітлення договірної природи окремих освітніх правовідносин. Незважаючи на публічно-правовий характер державної політики у сфері освіти, значна частина взаємовідносин між закладами освіти та здобувачами будується саме на договірних засадах. Укладення договору про надання освітніх послуг, визначення прав та обов'язків сторін, порядку оплати навчання, підстав зміни чи припинення договору, відповідальності за його неналежне виконання є питаннями, які безпосередньо регулюються нормами цивільного законодавства. Аналіз таких договорів дозволяє студентам усвідомити практичне значення цивільного права для реалізації права на освіту та зрозуміти особливості застосування загальних положень договірного права до освітніх правовідносин.

Значний дидактичний потенціал має застосування порівняльно-правового методу навчання. Аналіз національного законодавства поряд із положеннями міжнародних договорів, практикою Європейського суду з прав людини та законодавством держав – членів Європейського Союзу дає змогу сформувати у здобувачів комплексне бачення сучасних стандартів забезпечення права на освіту. Такий підхід сприяє розвитку навичок критичного аналізу законодавства, вмінню співвідносити міжнародні стандарти із національним правовим регулюванням та оцінювати ефективність існуючих механізмів правового захисту.

Важливим напрямом удосконалення методики викладання є використання інтегрованого міждисциплінарного підходу. Питання реалізації права на освіту доцільно розглядати у взаємозв'язку з конституційним правом, цивільним правом, сімейним правом, міжнародним правом, правом соціального забезпечення та інформаційним правом. Такий підхід дозволяє продемонструвати здобувачам складний комплексний характер правового регулювання освітніх відносин та сформувати навички комплексного застосування норм різних галузей права під час вирішення конкретних юридичних ситуацій.

Окрему увагу доцільно приділити формуванню навичок використання способів цивільно-правового захисту особистого немайнового права на освіту. Під час навчання студенти повинні навчитися визначати належний спосіб захисту залежно від характеру порушення права. Зокрема, необхідно аналізувати можливість визнання незаконними рішень суб'єктів освітньої діяльності, припинення дій, що порушують право, відновлення становища, яке існувало до порушення права, відшкодування майнової та компенсації моральної шкоди, спростування недостовірної інформації, а також застосування інших передбачених цивільним законодавством способів захисту особистих немайнових прав.

Ефективність запропонованої методики значною мірою залежить від використання активних форм організації навчального процесу. Проведення модельних судових засідань, юридичних дебатів, групових дискусій, аналізу практичних кейсів, підготовка процесуальних документів, складання правових висновків щодо конкретних ситуацій сприяють розвитку юридичного мислення, навичок аргументації та застосування норм цивільного законодавства. Такий підхід дозволяє перетворити засвоєння теоретичного матеріалу на практичну діяльність, максимально наближену до реальних умов правозастосування.

Запропонована методика повністю відповідає сучасній компетентнісній моделі юридичної освіти, відповідно до якої кінцевим результатом навчання є не лише засвоєння нормативного матеріалу, а й формування здатності самостійно вирішувати юридичні проблеми, здійснювати правовий аналіз конкретних життєвих ситуацій, використовувати механізми реалізації та захисту суб'єктивних цивільних прав, а також аргументовано відстоювати законні інтереси особи у сфері освітніх правовідносин.

Висновки. Методика викладання правознавства у контексті цивільно-правового аспекту реалізації особистого немайнового права особи на освіту має ґрунтуватися на поєднанні компетентнісного, практикоорієнтованого та міждисциплінарного підходів. Її зміст повинен забезпечувати формування у здобувачів цілісного розуміння цивільно-правової природи права на освіту, особливостей його здійснення, гарантій забезпечення та способів судового й позасудового захисту.

Ключовими складовими запропонованої методики є використання проблемного навчання, кейс-методу, аналізу судової практики, моделювання юридичних ситуацій, роботи з нормативно-правовими актами, договорами про надання освітніх послуг, цифровими правовими ресурсами та сучасними інформаційними технологіями. Застосування зазначених методів сприяє розвитку правового мислення, здатності аналізувати юридичні факти, правильно визначати способи захисту порушених прав та ефективно застосовувати норми цивільного законодавства у сфері освітніх правовідносин.

Запропонований підхід дозволяє розглядати викладання правознавства не лише як процес передачі теоретичних знань про право, а як важливий інструмент формування правової культури, розвитку практичних юридичних компетентностей і підготовки особи до ефективної реалізації та захисту особистого немайнового права на освіту в умовах сучасного розвитку цивільного законодавства та цифрової трансформації освітнього середовища.

Список літератури:

1. Про вищу освіту : Закон України від 01.07.2014 № 1556-VII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18
2. Про освіту : Закон України від 05.09.2017 № 2145-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19
3. Про затвердження Національної рамки кваліфікацій : Постанова Кабінету Міністрів України від 23.11.2011 № 1341. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1341-2011-п
4. Стандарти вищої освіти України / Міністерство освіти і науки України. URL: https://mon.gov.ua/ua/osvita/visha-osvita/naukovo-metodichna-rada-ministerstva-osviti-i-nauki-ukrayini/zatverdzheni-standarti-vishoyi-osviti

Tuliantseva V. A. METHODOLOGY OF TEACHING JURISPRUDENCE: CIVIL LAW ASPECT OF THE IMPLEMENTATION OF THE PERSONAL NON-PROPERTY RIGHT TO EDUCATION

The article examines the methodological foundations of teaching jurisprudence through the prism of the civil law regulation of the implementation of the personal non-property right to education. The relevance of the study is determined by the need to develop students' understanding of the right to education as one of the fundamental personal non-property rights ensuring comprehensive personal development, professional self-realization and effective participation in public life. It is substantiated that the teaching of jurisprudence should be aimed not only at mastering legal provisions but also at developing practical skills for the implementation and protection of the right to education within civil legal relations. The article reveals the civil law nature of the right to education and its correlation with constitutional guarantees and international human rights standards. Methodological approaches to teaching this topic are proposed, including problem-based learning, case studies, analysis of judicial practice, simulation of legal situations, work with legal acts and digital educational resources. It is proved that integrating civil law issues concerning the implementation of the right to education into the content of the jurisprudence course contributes to the development of legal competence, critical thinking and the ability to apply civil law provisions in protecting personal non-property rights. It is concluded that the proposed methodology enhances the practical orientation of legal education and improves the effectiveness of developing students' legal culture.

Keywords: *teaching methodology, jurisprudence, civil law, personal non-property rights, right to education, civil law protection, legal competence, competency-based approach.*

Дата першого надходження статті до видання: 10.07.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 27.07.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 10.09.2026

ТРУДОВЕ ПРАВО; ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

УДК 34(477):004
DOI https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2026.4/09

Кузьма Т. М.
https://orcid.org/0000-0001-6761-4873
Рівненський державний гуманітарний університет

ПРАВОВІ АСПЕКТИ ЗАЙНЯТОСТІ В МЕЖАХ ЦИФРОВИХ ПЛАТФОРМ: ПЕРСПЕКТИВИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ЗАКОНОДАВСТВА

У статті досліджено особливості правового регулювання зайнятості на цифрових платформах в умовах розвитку гіг-економіки та трансформації ринку праці. Проаналізовано сутність платформної зайнятості як особливої форми нестандартної зайнятості, сучасний стан її нормативно-правового регулювання, ключові правові виклики та прогалини в даній сфері. Особливу увагу приділено дослідженню міжнародних та європейських підходів до регулювання платформної зайнятості. В результаті Міжнародних конференцій праці в червні 2025 р. та в червні 2026 р. було визначено ключові аспекти платформної зайнятості, а Директива (ЄС) 2024/2831 визначила презумпцію трудових відносин та правила алгоритмічного управління. Запропоновані стандарти охоплюють широкий спектр питань, таких як основоположні принципи та права на роботі, справедлива оплата праці, соціальне забезпечення, безпека та гігієна праці, вплив автоматизованих систем на умови праці та доступ до роботи, захист персональних даних та конфіденційності, а також ефективні механізми вирішення спорів на цифрових трудових платформах.

Визначено, що українське законодавство як і законодавство більшості країн знаходиться на початковому етапі формування правової бази для регулювання зайнятості на цифрових платформах. Встановлено, що основними ризиками зайнятості через цифрові платформи для України є масштабування тіньової зайнятості в онлайн просторі, у зв'язку з чим відсутні правовий і соціальний захист працівників платформ, належна система оподаткування. Автором сформульовано пропозиції щодо напрямків вдосконалення законодавства з метою мінімізації притаманних платформній зайнятості ознак прекарності праці, ризиків порушень базових трудових прав працівників цифрових майданчиків, можливостей уникнення оподаткування і сплати соціальних внесків, посилення соціального захисту та розробка інструментів моніторингу і контролю.

Зроблено висновок, що формування комплексного правового механізму регулювання платформної зайнятості є необхідністю для балансу між потребами цифрової економіки та забезпечення прав учасників платформної онлайн-зайнятості.

Ключові слова: *платформна зайнятість, цифрові платформи, працівник цифрової платформи, гіг-економіка, нестандартна зайнятість, трудові права.*

Постановка проблеми. В останні роки в світі, і втому числі в Україні, у зв'язку із діджиталізацією набуває популярності платформна зайнятість. Це нестандартна форма зайнятості, яка появилася під впливом глобальної тенденції цифровізації. Динамічний розвиток онлайн-платформ і взагалі дистанційної роботи відбувся під час пандемії коронавірусу і в Україні поглибився під час повномасштабної війни, коли економічно активне населення змогло продовжувати працювати з різних місць у зручний час. Таке посилення ринкових позицій зумовлене мінімальним залученням економічних та трудових ресурсів, використанням працівниками цифрових платформ гнучких

© Кузьма Т. М., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

форм зайнятості, самостійної організації режиму праці та відпочинку, можливостей зайнятості для різних категорій населення, поєднання основного і додаткового заробітку, доступності тощо.

Однак, через свою специфіку платформна зайнятість не завжди відповідає вимогам законодавства щодо традиційної зайнятості, зокрема через підвищені ризики неформальних умов праці, що породжує нестабільний характер доходів, відсутність соціального захисту, нормованості робочого часу, дискримінаційні загрози тощо. Все це негативно впливає на стандарти гідної праці в платформній зайнятості, які активно обговорювалися на 113-ї та 114-ї сесіях Міжнародної конференції праці, що відбулися відповідно в червні 2025 та в червні 2026 років.

Під час конференцій було узгоджено ключові аспекти платформної зайнятості, розроблено форму документів, встановлено основні визначення та сферу застосування. Запропоновані стандарти охоплюють широкий спектр таких питань, як: основоположні принципи та права на роботі, справедлива оплата праці, соціальне забезпечення, безпека та гігієна праці, вплив алгоритмів і автоматизованих систем на умови праці та доступ до роботи, захист персональних даних та конфіденційності, а також ефективний доступ до вирішення спорів. На основі них було ухвалено підсумкові документи та тексти Конвенції про гідну працю в платформній економіці [5; 6].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням платформної економіки присвячено чимало праць вітчизняних науковців. Особливості платформної зайнятості досліджували Т. Перегудова, Н. Ушенко, П. Швець, О. Панькова, О. Касперович та інші, визначенню ризиків цифровізації трудової сфери присвячені праці Н.Азьмук, Н. Швець, Є. Зіменс. Однак, незважаючи на дослідницьку активність, проблема потребує подальшого вивчення у зв'язку з напрацюванням нових міжнародних стандартів, до того ж цифровий ринок зайнятості постійно розвивається, тому дане питання є динамічним і на практиці потребує як фактичного, так і правового врегулювання.

Постановка завдання. Метою дослідження є аналіз особливостей розвитку платформної зайнятості, визначення основних проблем правового регулювання та можливих шляхів їх вирішення.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні платформна зайнятість не щось інноваційне, а звичне для нас явище. Провадження економічної діяльності через цифрові платформи виражається широким спектром визначень: гіг-економіка, економіки сумісного користування, платформна економіка тощо. Це яскраві приклади світової тенденції трансформації економіки в умовах цифровізації, де ринок праці базується ситуативно на тимчасових проєктних завданнях у різних компаніях, а не на традиційних довгострокових трудових відносинах. Таким чином, ми можемо визначити платформну зайнятість, як явище, яке узагальнює взаємодію цифрових платформ із ринком праці.

Відповідно до Довідника з вимірювання зайнятості та праці на цифровій платформі 2023 р., платформна зайнятість включає в себе всі дії, які здійснюються особою за допомогою або на цифровій платформі з наміром отримати оплату або прибуток, і водночас: цифрова платформа або телефонний застосунок контролює та/або організовує основні аспекти діяльності, такі як доступ до клієнтів, оцінка виконаної діяльності, інструменти, необхідні для виконання роботи, спрощення платежів, розподіл і визначення пріоритетів роботи, яка буде проводитися тощо [7, с. 3–4].

Варто зазначити, що дане визначення доволі комплексне, яке охоплює різні форми платформної зайнятості: працю на цифровій платформі як самозайнятого; зайнятість на цифровій платформі як найманого працівника; неоплачувану працю стажерів на цифровій платформі; волонтерську працю стажерів на цифровій платформі; іншу робочу діяльність, що виконується на цифровій платформі або завдяки її використанню [7, с. 4]. Отже, ключовим тут є те, що зайнятість на цифровій платформі є значно ширшим поняттям і включає в себе власне саме працевлаштування на цифровій платформі, її використання для працевлаштування та інші форми зайнятості.

Платформи у цифровому середовищі є провайдерами, які виконують та певною мірою перебирають на себе функції кадрових агенцій, служб зайнятості та інших посередників ринку праці. Трудова послуга на платформі виступає як «товар», який підлягає обміну за грошову винагороду. Трудова послуга залежно від форми її реалізації може надаватися у цифровій формі (наприклад, розробка програмного забезпечення, письмовий переклад), нецифровій формі (послуги кур'єра, ремонтні послуги) та змішаній формі (комбінування видів діяльності). Суб'єктами цифрового майданчика виступають виконавці – ті надають трудову послугу та замовники – ті хто виплачують винагороду за виконане замовлення [1, с. 70].

Важливим аспектом, що підкреслює гнучкість нових форматів, є посилення ролі мобільності працівників, коли їхнє місцезнаходження більше не є суттєвим фактором для виконання роботи, що особливо актуально в умовах масової зовнішньої міграції. Як зазначають Н. Ушенко та П. Швець, змінилися не лише технологічні аспекти праці, але й сам інститут робочого місця. Традиційне уявлення про робоче місце як фізично визначений простір, де працівник виконує свої функції у межах певного часу та під безпосереднім контролем роботодавця, поступово втрачає актуальність. В умовах цифрової економіки місце роботи дедалі частіше набуває віртуального, динамічного й мережевого характеру. Внаслідок цього відбувається деконструкція просторово-часових меж праці. Така тенденція не лише змінює організаційну культуру, а й вимагає від працівників уміння самостійно організовувати свій час, добре володіти цифровими технологіями та швидко адаптовуватися до нових умов [15, с. 659].

Сучасний ландшафт платформної зайнятості, особливо в умовах нестабільності, включає в себе чимало ризиків, особливо враховуючи той факт, що такий формат роботи найчастіше включає молодь, яка не має належного життєвого досвіду для їх оцінки. Особа, яка працює на платформі може стикнутися з несправедливим ставленням, зокрема, незабезпеченням належних умов праці, недотриманням правил охорони праці та здоров'я працівників, неналежною оплатою праці, відсутністю лікарняних та відпусток, ухилення від сплати податків та ЄСВ тощо. У зв'язку з цим платформна зайнятість потребує кращого правового врегулювання.

Слід зазначити, що наразі нормативно-правова база для регламентації платформної зайнятості перебуває на стадії формування. Підходи до законодавчого унормування платформної праці у різних країнах відбувається на основі адаптації чинних та ухвалення нових нормативно-правових актів. Осмислення можливостей цифрової економіки поєднується із ризиками трансформації традиційних трудових відносин.

Н. Азьмук визначає наступні особливості діяльності цифрових платформ у трудовій сфері. По-перше, бізнес через цифрові платформи мінімізує потребу компаній у трудових ресурсах для здійснення економічної діяльності; по-друге, цифрові платформи сприяють глобальному перерозподілу робочої сили через створення можливостей отримання замовлень на виконання трудових послуг з усього світу, т.зв. транскордонний характер платформної зайнятості; по-третє, платформи створюють умови для зростання нетипової зайнятості, зокрема самозайнятості, неповної, мульті- і надзайнятості. Гнучкість виконання замовлення для таких зайнятих проявляється у нетиповому часі роботи, до прикладу, у нічний, вечірній час, у різниці часових поясів; по-четверте, платформи формують нову реальність на ринку праці – зайнятість поза межами дії національних інститутів регулювання ринків праці, зокрема, у випадку виконання послуг для замовника з іншої країни; по-п'яте, цифрові платформи віддзеркалюють вади національних ринків праці та масштабують їх у глобальному вимірі, скажімо, поширення у цифровому сегменті прихованої дискримінації за віком, статтю, країною проживання виконавця [1, с. 71, 73].

Таким чином, у зв'язку з розвитком цифрових трудових платформ формується зовсім новий вид зайнятості, який потребує також правового врегулювання як і звичайна зайнятість. Наразі флагманом правового статусу зайнятості на платформах виступає Європейський Союз. В 2024 р. Європейський парламент та Рада ЄС ухвалили Директиву (ЄС) 2024/2831 щодо покращення умов праці при платформній зайнятості [14]. Директива спрямована на покращення умов праці та захист персональних даних осіб, які працюють через цифрові платформи і ґрунтується на трьох базових принципах: допомога у визначенні правового статусу зайнятості працівників платформи, забезпечення прозорості, справедливості та людського контролю за тим, як алгоритми ШІ керують роботою та покращення прозорості транскордонної зайнятості.

Директива містить ключові визначення, зокрема, «цифрова платформа праці» – це будь-який онлайн-сервіс, який пов'язує працівників із завданнями та використовує автоматизовані системи для організації або прийняття рішень щодо їхньої роботи [14]. Тобто, якщо компанія працює через додаток, веб-сайт, приймає на роботу осіб, платить за неї та ґрунтується на алгоритмах управління цією роботою, вона підпадає під визначення Директиви.

Держави-члени повинні забезпечити, щоб працівники платформ, зокрема ті, чиї трудові відносини припинилися, мали доступ до ефективного вирішення спорів та право на звернення за захистом, якщо їх права згідно Директиви порушуються. Важливо, що положення Директиви передбачають, що платформам потрібно буде переглянути, як вони класифікують осіб, що

працюють через платформи, щоб забезпечити їх відповідність новій презумпції зайнятості, якщо відносини з платформою мають ознаки трудових (скажімо, періодичність, контроль). Щоб оскаржити цю презумпцію, платформа повинна адекватно довести, що ці відносини не є трудовими. Також компанії повинні оцінити як їхні договірні відносини впливають на доступ працівників до соціального захисту (пільги, відпустки, лікарняні), у зв'язку з чим платформи можуть зіштовхнутися зі збільшенням зобов'язань щодо внесків на соціальне страхування.

Директива застосовується до усіх цифрових платформ зайнятості, які організовують роботу в ЄС, незалежно від її розташування [15]. Держави-члени повинні транспонувати положення Директиви у своє національне законодавство до 2 грудня 2026 р.

В ухваленій в червні 2026 р. в Женеві МОП Конвенції про гідну працю в платформній економіці, також наводяться визначення «цифрова трудова платформа», «працівник цифрової платформи», а також «посередник», який надає доступ до праці працівнику цифрової платформи. Документ визначає основні принципи та права працівників цифрової трудової платформи: свободи об'єднання у профспілки та дієвого визнання права на ведення колективних переговорів; викорінення всіх форм примусової чи обов'язкової праці; дієвої заборони дитячої праці; ліквідації дискримінації у сфері праці та зайнятості; безпечного та здорового виробничого середовища. Працівники отримують право на безпечні умови праці та право відмовитися від виконання роботи у разі, якщо у них є обґрунтовані підстави вважати таку роботу небезпечною для життя без ризику покарання (наприклад, безпідставного відключення від платформи). Стаття 6 передбачає захист від насильства та домагань у сфер праці, в тому числі і того, яке відбувається в інтернеті або за участю третіх сторін, таких як замовники та клієнти [6].

В сфері соціального захисту документ встановлює право на справедливу оплату (не нижче мінімальної за національним законодавством розташування платформи), покриття витрат, пов'язаних із виконанням роботи, та доступ до соціального страхування. Важливу роль у Конвенції приділяється прозорості алгоритмів, наслідків використання автоматизованих систем, захисту персональних даних недоторканності особистого життя працівників цифрових платформ, законності призупинення або деактивації облікового запису та припинення трудових відносин платформою тощо [6]. Таким чином, дана Конвенція стала перший глобальним стандартом, який встановлює базові трудові права працівників цифрових платформ. Однак, її положення тепер потребують ратифікації державами членами МОП.

В межах 114-ї сесії Міжнародної конференції праці в Женеві Україна та МОП підписали Програму гідної праці для України на 2026–2029 роки. Документ визначає спільні пріоритети держави, МОП, роботодавців і профспілок для відновлення та модернізації українського ринку праці [12].

Не зважаючи на те, що цифрові платформи зайнятості все більше присутні в нашому житті, досі в Україні їх законодавче врегулювання не перебуває у належному фокусі держави. Основний недолік полягає у відсутності законодавчо закріпленого визначення таких понять, як «цифрова трудова платформа», «працівник цифрової трудової платформи (платформний працівник)», «платформна зайнятість» та інших, що сприяє прекаризації зайнятості та порушенню засад соціальної стійкості.

Врегулювання нестандартних форм зайнятості, до яких відноситься і робота на цифрових платформах, передбачена Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо трудових відносин з нефіксованим робочим часом» 2022 р., яким було додано нову ст. 21-1 до Кодексу законів про працю України [4]. Нею дозволяється укладати договори без встановлення конкретного робочого часу, роботодавець не гарантує роботу постійно, а працівник залучається лише тоді, коли виникає потреба. Заробітна плата виплачується працівникові за фактично відпрацьований час, тривалість роботи не може перевищувати 40 год. на тиждень,і не менше 32 год. протягом календарного місяця, які є гарантованими для оплати. За відрядної системи оплати праці заробітна плата виплачується працівникові за фактично виконану роботу за відрядними розцінками.

Отже, цей закон спрямований на легалізацію праці осіб, які виконують роботу нетрадиційними способами, дистанційно тощо. Логічно, що і специфіка роботи на цифрових платформах частково тут відображена, однак даний закон не врахував ключових аспектів платформної зайнятості, зокрема особливостей умов праці та змісту таких трудових договорів, тож ці норми потребують відповідних коректив і доповнень.

В Стратегії зайнятості населення України на період до 2030 року передбачена стратегічна ціль 4: стимулювання формальної зайнятості та

забезпечення гідної оплати праці, де в п. 19 операційного плану заходів передбачена необхідність правового врегулювання платформної зайнятості і прийняття в IV кварталі відповідного нормативно-правового акту [10]. Тобто, розробляються законодавчі зміни в контексті реформування і модернізації всієї галузі трудового права відповідно до викликів цифрової епохи, наслідків війни та європейської інтеграції.

Також згідно даної Стратегії, одним із ключових інструментів нової політики зайнятості стане платформа ринку праці «Обрій», яку в тестовому режимі запустять до кінця червня цього року, а повноцінно з 2027 р. За словами міністра економіки О.Соболєва, це – «нова цифрова система ринку праці. Вона об'єднає людей, роботодавців, освітні можливості та державні сервіси в одному середовищі… Це цифровізація всього ринку праці в Україні… Поступово на платформах з'являтимуться нові можливості: електронне працевлаштування, розумний підбір вакансій, навчання відповідно до навичок, а також сервіси підтримки тих, хто шукає роботу» [3].

Соціально-трудові відносини у межах платформної зайнятості охоплюють чимало позитивних аспектів, як ми зазначали, гнучкість і кращий баланс між роботою та особистим життям, можливості зайнятості працівників, які через проблеми зі здоров'ям можуть працювати тільки з дому, трудових мігрантів, біженців, молоді, відносно низькокваліфікованих працівників, людей у районах з недостатньою кількістю робочих місць тощо. Однак є чимало негативних чинників у подібній зайнятості, що потребують їх законодавчого врегулювання.

Передусім – це загроза прекаризації та масштабування тіньової зайнятості через цифрові платформи; зосередження на платформах виконання мікрозавдань, де незначний розмір оплати праці спонукає працівників одночасно залучаться до кількох видів зайнятості; алгоритмічне управління цифрових платформ часто стимулюють до надмірного залучення до роботи (системи бонусів, рейтинги тощо), що порушує баланс між працею і відпочинком, призводить до професійного вигоряння, погіршення здоров'я працівника та його залежності від платформи; соціальної незахищеності працівників, їх медичного страхування, оплати праці та лікарняних, умов і безпеки праці, профспілкового представництва тощо. Також проблемою є уникнення оподаткування трудових доходів платформних працівників.

Оскільки ні в чинному КЗпПУ, ні в проєктах нового Трудового кодексу не міститься положень про особливості праці працівників на цифрових платформах, наразі пропонується розробити проєкт Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо регулювання платформної зайнятості та захисту соціально-трудових прав працівників цифрових платформ», взявши за основу ключові положення Директиви ЄС про платформну працю, насамперед, щодо впровадження правової презумпції наявності трудових відносин при платформній зайнятості. Важливо в цивільному законодавстві визначити цифрову трудову платформу як одну з організаційно-правових форм юридичних осіб в Україні, запровадити обов'язкову реєстрацію цифрових трудових платформ, зробити алгоритми в управлінні працівниками платформ зрозумілими та прозорими; передбачити можливість оскаржувати автоматизовані рішення, прийняті ШІ і розробити правила деактивації облікових записів платформою.

Фахівці пропонують розробити положення, якими детально врегулювати договірні відносини між цифровою трудовою платформою та працівником такої платформи, порядок укладення трудового договору між суб'єктами платформної зайнятості, взаємні права та обов'язки, особливості зміни умов і припинення трудових відносин, оплати їх праці, гарантій захисту персональних даних працівників платформ тощо [7, с. 39–43]. Важливим є моніторинг і контроль за легальністю діяльності працівників, передусім тих, які виконують роботи, що містять ризики для життя і здоров'я, до прикладу, пасажирські перевезення тощо. Також виникає необхідність у запровадженні механізмів вирішення трудових спорів у платформній економіці.

Проблему уникнення оподаткування і сплати соціальних внесків зроблено спробу вирішити законопроектом № 4838-IX, який Парламент України прийняв в цілому 9 червня 2026 р. [9]. Він передбачає запровадження міжнародного автоматичного обміну інформацією відповідно до Модельних правил ОЕСР, що відповідають Директиві ЄС 2021/514 (DAC 7). Згідно них Державна податкова служба України щороку отримуватиме від компетентних органів іноземних юрисдикцій інформацію про доходи резидентів України, отримані через цифрові платформи, а також передаватиме аналогічну інформацію про резидентів цих країн.

Положення законопроєкту встановлюють єдиний податковий платіж у розмірі 10% ПДФО, який

сплачується оператором платформи як податковим агентом, додатковий військовий збір із таких доходів не сплачуватиметься. Для порівняння, наразі податок на доходи фізичних осіб становить 18% плюс 5% військового збору, тобто разом 23% [9]. Таким чином, новий підхід, зменшуючи податкове навантаження для громадян, покликаний стимулювати детінізацію доходів цифрової економіки, в тому числі і зайнятості. Прогнозується, що більшість положень набудуть чинності з 1 січня 2027 р.

Висновки. З огляду на швидкі темпи цифровізації галузь трудового права України, зокрема і платформна зайнятість, потребують відповідного врегулювання і модернізації. Ця тенденція притаманна більшості країн світу, які адаптовують своє законодавство під сучасні виклики. Трансформувалося поняття робоче місце, змінилися технологічні аспекти праці, які з фізичного виміру перейшли у віртуальний.

Наразі зайнятість на цифрових платформах є недостатньо врегульованим сегментом нестандартної зайнятості, що створює умови для поширення прекарних умов праці, незахищеності трудових прав працівник платформ, ухилення від сплати податків та соціальних внесків. Все це підриває соціальну та економічну стійкість держави, особливо в умовах реалій воєнного стану. Тому невідкладним є оновлення законодавства з урахуванням цифрової специфіки та включення нових форм зайнятості у національне трудове право, з урахуванням принципів Директиви ЄС 2024/283 та стандартів гідної праці для працівників цифрових платформ, а також розробка і впровадження інструментів моніторингу та контролю за нею.

Список літератури:

1. Азьмук Н. А. Зайнятість через цифрові платформи – нова реальність сучасної економіки: виклики та стратегії адаптації. *Економічний простір*. № 152. 2019. С. 66–80. URL: https://prostir.pdaba.dp.ua/index.php/journal/article/view/428/417

2. Близнюк В., Бурлай Т., Гук Л. Законодавчо-правове регулювання платформної зайнятості у контексті соціальної стійкості держави. *Економічна теорія*. 2024. № 4. С. 49–84. URL: file:///C:/Users/Tania/Downloads/ecte_2024_4_5.pdf

3. В Україні з'явиться цифрова платформа для працевлаштування з грантами на навчання. *Соцпортал*. 8 червня 2026. URL: https://socportal.info/ua/news/v-ukraini-zyavitsya-tcifrova-platforma-dlya-pratcevlashtuvannya-z-grantami-na-navchannya/#google_vignette

4. Кодекс законів про працю України від 10 грудня 1971 р. [зі змінами]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text

5. Підсумки 113-ї Міжнародної конференції праці. Національна тристороння соціально-економічна рада. URL: https://ntser.gov.ua/novyny/pidsumky-113-mizhnarodnoyi-konferencziyi-praczi/

6. Підсумковий документ Комітету з розробки норм з питань гідної праці у платформній економіці: Протокол Міжнародної організації праці від 11 червня 2026 р. URL: https://www.ilo.org/sites/default/files/2026-06/ILC114-Record-5A-%5BRELMEETINGS-260522-001%5D-RU_0.pdf

7. Платформна зайнятість: зміст, специфіка і законодавчо-правове регулювання в Європейському Союзі та світі: аналітично-рекомендаційні матеріали. ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України». Київ. 2024. 52 с. URL: https://komspip.rada.gov.ua/uploads/documents/32131.pdf

8. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо трудових відносин з нефіксованим робочим часом: Закон України від 18 липня 2022 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2421-20#Text

9. Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо впровадження міжнародного автоматичного обміну інформацією про доходи, отримані через цифрові платформи, та оподаткування таких доходів: Законопроєкт від 8 квітня 2026 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4838-20#Text

10. Про схвалення Стратегії зайнятості населення України на період до 2030 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2026 – 2028 роках: Розпорядження КМУ від 7 січня 2026 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/92-2026-р#Text

11. Трудовий кодекс України: проєкт Закону України № 14386 від 16 січня 2026 р. URL: https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/69516

12. Україна та МОП підписали програму гідної праці на 2026–2029 роки. Міністерство економіки, довкілля та сільського господарства України. 12 червня 2026 р. URL: https://me.gov.ua/News/Detail/c584f4eb-70cc-4ec1-8160-42f4307517d9?lang=uk-UA&title=UkrainaTaMopPidpisaliProgramuGidnoiPratsiNa2026-2029-Roki

13. Ушенко Н.В., Швець П.А. Інституційні трансформації соціально-трудових відносин в Україні під впливом цифровізації. *European scientific journal of Economic and Financial innovation.* № 4(18). 2025. С. 655–667. DOI: http://doi.org/10.32750/2025-0455

14. European Parliament (2024, April 24). Improving working conditions in platform work. European Parliament legislative resolution of 24 April 2024 on the proposal for a directive of the European Parliament and of the Council on improving working conditions in platform work. URL: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-9-2024-0330_EN.pdf

15. From gig to guarantee how the EU is transforming platform work. *CMS Law Home*. 05 mar 2026. URL: https://cms.law/en/ukr/legal-updates/from-gig-to-guarantee-how-the-eu-is-transforming-platform-work?__cf_chl_tk=PrJYGkzA0tfMSQzKbP5AwDIKvv1s56IGfAvA7MrLQ7s-1777909464-1.0.1.1-wK.5fIYECsseU2Gp9X8XMfoJVnnGuj1SQtrV6MnHBcE

Kuzma T. M. LEGAL ASPECTS OF DIGITAL PLATFORM EMPLOYMENT: PROSPECTS FOR LEGISLATIVE IMPROVEMENT

The article examines the peculiarities of the legal regulation of employment through digital platforms in the context of the development of the gig economy and the transformation of the labour market. It analyzes the nature of platform employment as a specific form of non-standard employment, the current state of its legal regulation, as well as the key legal challenges and regulatory gaps in this area. Particular attention is paid to the study of international and European approaches to the regulation of platform employment. As a result of the International Labour Conferences held in June 2025 and June 2026, the key aspects of platform employment were identified, while Directive (EU) 2024/2831 established the presumption of an employment relationship and introduced rules on algorithmic management. The proposed standards cover a wide range of issues, including fundamental principles and rights at work, fair remuneration, social security, occupational safety and health, the impact of automated systems on working conditions and access to work, the protection of personal data and privacy, as well as effective dispute resolution mechanisms on digital labour platforms.

It has been established that Ukrainian legislation, similarly to the legislation of most countries, is at an early stage of developing a legal framework for the regulation of employment through digital platforms. The study demonstrates that the main risks associated with platform employment in Ukraine include the expansion of informal employment in the online environment, resulting in the absence of adequate legal and social protection for platform workers, as well as the lack of an effective taxation system. The author formulates proposals for improving legislation aimed at minimizing the precarious nature of platform employment, reducing the risks of violations of fundamental labour rights of workers engaged through digital platforms, preventing tax and social contribution avoidance, strengthening social protection mechanisms, and developing effective monitoring and enforcement tools.

It is concluded that the establishment of a comprehensive legal framework for the regulation of platform employment is essential for achieving a balance between the needs of the digital economy and ensuring the rights of participants engaged in platform-based online employment.

Keywords: *platform employment, digital platforms, digital platform worker, gig economy, non-standard employment, labour rights.*

Дата першого надходження статті до видання: 11.07.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 24.07.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 10.09.2026

УДК 349.3
DOI https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2026.4/10

Ласько І. М.
https://orcid.org/0000-0002-8303-7161
Львівський національний університет імені Івана Франка

Синчук С. М.
https://orcid.org/0009-0005-5250-9348
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

ГНУЧКИЙ РЕЖИМ РОБОЧОГО ЧАСУ: ДО ПИТАННЯ ЗАХИСТУ ПРАВ ПРАЦІВНИКА

У статті досліджено гнучкий режим робочого часу як елемент суб'єктивного права працівника на справедливі умови праці. Обґрунтовано, що особливості вітчизняного правового регулювання гнучкого режиму робочого часу, закріпленого у статті 60 Кодексу законів про працю України, самі по собі стають перешкодами при реалізації права працівника на справедливі умови праці. Автор доводить, що незначна кількість судової практики у цій сфері пояснюється не безконфліктністю відповідних відносин, а конструкцією «письмового погодження», яка блокує судовий захист уже на стадії первинного встановлення гнучкого режиму робочого часу. Проаналізовано міжнародні та європейські стандарти організації робочого часу, зокрема статтю 7 Міжнародного пакту про економічні, соціальні та культурні права, Загальний коментар Комітету ООН № 23, статтю 2 Переглянутої Європейської соціальної хартії та Директиву 2019/1158/ЄС. З'ясовано, що ці стандарти розглядають організацію робочого часу як складову справедливих умов праці й передбачають кореспондуючий обов'язок роботодавця розглянути звернення працівника та обґрунтувати відмову. Розкрито правову природу права на гнучкий режим через чотири правомочності суб'єктивного права та встановлено, що чинне регулювання позбавляє працівника можливості вимагати встановлення режиму, унаслідок чого це право набуває характеру лише «права ініціювання». Аналіз практики Верховного Суду щодо зміни істотних умов праці продемонстрував, що одностороннє скасування вже встановленого режиму без реальних змін в організації виробництва є порушенням трудових прав працівника. Сформульовано пропозиції щодо вдосконалення статті 60 Кодексу законів про працю України, зокрема щодо закріплення загального права кожного працівника звернутися із заявою про встановлення гнучкого режиму, обов'язку роботодавця мотивувати відмову виробничими потребами та переважного права окремих категорій осіб на встановлення такого режиму.

Ключові слова: *трудові відносини, робочий час, гнучкий режим робочого часу, справедливі умови праці, працівник, роботодавець, трудові спори, захист трудових прав.*

Постановка проблеми. Пандемія COVID-19 та запровадження воєнного стану в Україні зумовили частіше застосування гнучкого режиму робочого часу роботодавцями. Поряд із цим непоодинокими є випадки, коли роботодавець відмовляє у встановленні такого режиму або в односторонньому порядку скасовує його. Закономірно постає питання, чи не порушуються цим трудові права працівника.

Аналіз судової практики засвідчує, що вона не є численною. На перший погляд, це можна пояснити відсутністю трудових спорів (конфліктів) між працівником і роботодавцем щодо застосування гнучкого режиму. З іншого боку, така правозастосовна практика може бути наслідком специфіки правового регулювання цього режиму в Україні. На нашу думку, справедливим є саме друге пояснення.

Гнучкий режим робочого часу є відносно новим інститутом українського трудового права. Його детальне нормативне закріплення у ст. 60 Кодексу законів про працю України (далі – КЗпП України)

© Ласько І. М., Синчук С. М., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

[1] відбулося лише упродовж 2020–2021 років унаслідок ухвалення Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів, спрямованих на забезпечення додаткових соціальних та економічних гарантій у зв'язку з поширенням коронавірусної хвороби (COVID-19)» від 30 березня 2020 року [2] та Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення правового регулювання дистанційної, надомної роботи та роботи із застосуванням гнучкого режиму робочого часу» від 04.02. 2021 р. [3].

За змістом ст. 60 КЗпП України гнучкий режим робочого часу встановлюється за звичайних умов як під час укладення трудового договору, так і згодом, за письмовим погодженням між працівником і роботодавцем. На час загрози поширення епідемії, пандемії або збройної агресії роботодавець може встановити гнучкий режим одностороннім наказом, ознайомивши працівника протягом двох днів, без дотримання двомісячного строку, передбаченого частиною третьою статті 32 КЗпП України.

Законодавчо закріплена конструкція «за письмовим погодженням» дала підстави розглядати цей режим традиційно, як результат договірної домовленості сторін. Проте саме така конструкція перетворює роботодавця із зобов'язаного суб'єкта на добровільного контрагента. Стаття 60 КЗпП України не встановлює жодного його обов'язку, зокрема ані розглянути заяву працівника, ані обґрунтувати відмову. Єдиною законодавчо закріпленою підставою виправданої відмови є несумісність режиму з вимогами безпеки праці. Усі інші підстави, серед яких виробнича необхідність або специфіка технологічного процесу, КЗпП України не називає, що наділяє роботодавця фактично необмеженою дискрецією.

Це суттєво відрізняє українську модель реалізації трудових прав працівниками від стандарту Директиви 2019/1158/ЄС, яка зобов'язує роботодавців розглядати звернення, надавати відповідь у розумний строк і мотивувати відмову [4]. Зобов'язання України щодо імплементації цієї Директиви випливає з Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом [5] і на сьогодні залишається невиконаним у частині механізму захисту права працівника на встановлення власного режиму праці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні та прикладні аспекти права на справедливі умови праці й гнучкого режиму робочого часу висвітлено у працях В. В. Анатійчук [6], О. Є. Костюченко [7], Д. В. Мензатула [8], О. С. Олексієнка [9], Ю. О. Остапенка [10], Я. В. Сімутіної [11] та О. А. Трюхан [12]. Водночас питання співвідношення особливостей вітчизняного регулювання гнучкого режиму з міжнародними стандартами та їх впливу на реалізацію права на справедливі умови праці та його захист потребує окремого дослідження.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження особливостей вітчизняного та міжнародного регулювання гнучкого режиму робочого часу, що зумовлюють виникнення трудових спорів (конфліктів), а також обґрунтування гнучкого режиму як елемента справедливих умов праці, порушення якого потребує ефективного захисту.

Виклад основного матеріалу. Насамперед потрібно звернути увагу на те, що режим робочого часу є складовою права на справедливі умови праці. На міжнародному та національному рівнях це право визнається основним. Стаття 23 Загальної декларації прав людини проголошує право кожної людини на справедливі та сприятливі умови праці [13]. Стаття 7 Міжнародного пакту про економічні, соціальні та культурні права 1966 року (далі – Пакт) конкретизує його через справедливу винагороду, безпечні умови роботи, рівні можливості просування, а також право на відпочинок і розумне обмеження робочого часу [14]. Стаття 2 Переглянутої Європейської соціальної хартії (далі – ЄСХ (п)) формулює це право через деталізований перелік конкретних зобов'язальних норм, насамперед у сфері робочого часу і відпочинку [15]. Стаття 31 Хартії основних прав ЄС проголошує право кожного працівника на справедливі та належні умови праці, що охоплюють здоров'я, безпеку та гідність [16].

Я. В. Сімутіна підкреслює, що саме стаття 2 ЄСХ (п), на відміну від Пакту, який закріплює абстрактну концепцію, містить конкретний механізм реалізації права на справедливі умови праці [11, с. 170]. Місце гнучкого режиму робочого часу в системі справедливих умов праці можна пояснити тим, що право на розумне обмеження робочого часу (стаття 7(d) Пакту) у сучасному розумінні охоплює не лише кількісне обмеження тривалості, а й якісний вимір, яким є право впливати на розподіл часу в межах встановленої норми. Директива 2019/1158/ЄС закріплює це через право на ініціювання гнучкого режиму насамперед для осіб із сімейними обов'язками [4].

Наведене дає підстави для висновку, що міжнародні норми закріплюють не лише право бути захищеним від надмірного робочого часу, а й право

брати участь у формуванні власного режиму здійснення трудової діяльності за трудовим договором. Це відображає перехід від охоронної до партисипативної парадигми, який простежується і в актах Міжнародної організації праці. Зокрема у межах концепції «гідного робочого часу» вона виокремлює п'ять вимірів організації робочого часу, п'ятим з яких є надання працівникам певного ступеня вибору та впливу щодо їхнього робочого часу з урахуванням їхніх потреб і побажань [17]. Натомість чинне регулювання, за якого встановлення гнучкого режиму базується на договірній конструкції «погодження» без кореспондуючого обов'язку роботодавця, робить відповідне право працівника значною мірою номінальним.

Комітет ООН з економічних, соціальних і культурних прав надав авторитетне тлумачення ст. 7 Пакту в Загальному коментарі № 23 [18]. Комітет розрізняє негайні та основні зобов'язання, наголошуючи, що перелік елементів права за ст. 7 Пакту є невичерпним і доповнюватиметься в міру еволюції стандартів, а держава не може скасовувати чи суттєво погіршувати вже досягнутий рівень захисту (заборона регресу). Еволюційний характер стандарту простежується і на рівні співвідношення міжнародних актів. Як зауважує О. А. Трюхан, якщо у Загальній декларації прав людини та Пакті право на відпочинок розглядається у взаємозв'язку з розумним обмеженням робочого часу, то за ЄСХ (п) воно входить безпосередньо до змісту права на справедливі умови праці [12, с. 64]. Організація робочого часу, таким чином, поступово інтегрується у структуру цього права як його іманентний елемент.

У науковій літературі право на справедливі умови праці розглядається як суб'єктивне право. На думку Д. В. Мензатула, воно відповідає таким ознакам суб'єктивного права. По-перше, воно належить конкретному суб'єкту, яким є працівник. По-друге, спрямоване на задоволення його інтересу, зокрема безпеки та гідної тривалості робочого часу. По-третє, забезпечене юридичними обов'язками роботодавця. По-четверте, гарантується державою і може захищатися у встановленому порядку [8, с. 4].

Відповідно до загальної теорії права суб'єктивне право розкривається через чотири правоможності. Першою є право на власні дії, тобто можливість певної поведінки уповноваженого суб'єкта. Другою є право вимагати відповідної поведінки від зобов'язаної сторони. Третьою є право на захист, а саме можливість звернутися за державним примусом у разі порушення. Четвертою є право користуватися певним соціальним благом [19, с. 344–346].

Застосування цієї структури до права на гнучкий режим виявляє суттєву ваду регулювання. Перша правоможність, якою є подання заяви, наявна. Третя, якою є захист уже встановленого режиму, формально існує. Проте друга правоможність, що полягає у можливості вимагати від роботодавця встановлення режиму, у КЗпП України відсутня, а без неї працівник не набуває і четвертої правомочності, тобто можливості фактично користуватися гнучким графіком як соціальним благом.

Як зазначає Ю. О. Остапенко, механізм реалізації трудових прав охоплює вчинення дій, спрямованих на реалізацію права, виконання кореспондуючого обов'язку зобов'язаною стороною, отримання працівником належного блага – об'єкта права, а у разі невиконання – застосування засобів захисту [10, с. 23]. Відсутність другої складової під час первинного встановлення режиму перетворює право на гнучкий режим із повноцінного суб'єктивного права на лише «право ініціювання». Подолання цієї прогалини є завданням законодавця.

Ідея посилення захисту для працівників із сімейними обов'язками підтримується в доктрині. Зокрема, О. С. Олексієнко обґрунтовує доповнення статті 60 КЗпП України нормою про пріоритетне право на встановлення гнучкого режиму для працівників, які виховують дитину до трьох років або дитину з інвалідністю чи доглядають членів сім'ї з інвалідністю [9, с. 76–77].

Модель «права на ініціювання» уже апробована в законодавстві держав – членів Європейського Союзу. Показовим є досвід Нідерландів, де Закон про гнучку працю (Wet flexibel werken) надає працівникові право звернутися із заявою про зміну умов праці й покладає на роботодавця низку процедурних обов'язків. Правом наділені всі працівники, які відпрацювали в роботодавця щонайменше 26 тижнів. Причому, на відміну від Директиви 2019/1158/ЄС, воно не обмежене працівниками із сімейними обов'язками, а працівник не зобов'язаний повідомляти причини звернення [20]. Заява подається письмово щонайменше за два місяці до бажаної дати змін. Роботодавець зобов'язаний обговорити заяву із працівником і задовольнити її щодо зміни кількості або часу роботи, якщо тільки відмову не виправдовують вагомі виробничі чи службові причини, а якщо роботодавець не повідомив рішення за місяць до бажаної дати, зміни набувають чинності

відповідно до звернення [20, с. 15–17]. Цей досвід засвідчує, що процедурна конструкція «права на ініціювання» із кореспондуючим обов'язком роботодавця та судовим контролем за вмотивованістю відмови забезпечує реальний, а не номінальний захист права працівника на участь у формуванні режиму власної праці.

На нашу думку, правове регулювання гнучкого режиму робочого часу доцільно вибудовувати на трьох взаємопов'язаних елементах з огляду на міжнародно-правові стандарти, закріплені у статті 9 Директиви 2019/1158/ЄС. По-перше, слід закріпити загальне право кожного працівника звернутися до роботодавця із заявою про встановлення гнучкого режиму робочого часу. По-друге, цьому праву має кореспондувати обов'язок роботодавця розглянути таку заяву у визначений строк і, у разі відмови, обґрунтувати її конкретними виробничими потребами. По-третє, поверх загального механізму доцільно передбачити переважне право на встановлення гнучкого режиму для окремих категорій осіб, а саме для батьків дітей до восьми років, осіб, які здійснюють догляд за родичами чи особами з інвалідністю. Така трирівнева конструкція, з одного боку, надає загальну гарантію всім працівникам, а з іншого – забезпечує посилений захист тим, для кого можливість поєднання трудової та сімейної функцій є особливо значущою. З огляду на це пропонуємо доповнити статтю 60 КЗпП України відповідними положеннями.

Варто звернути увагу, що порушення прав працівника на справедливі умови праці має місце і тоді, коли гнучкий режим робочого часу вже встановлено. Ідеться про одностороннє скасування роботодавцем встановленого режиму без законної підстави. Оскільки режим роботи є істотною умовою праці, його скасування без обґрунтованих змін в організації виробництва є посяганням на право працівника на збереження справедливих умов праці. Зазначений підхід узгоджується з усталеною практикою Верховного Суду щодо зміни істотних умов праці.

Верховний Суд неодноразово наголошує, що зміна істотних умов праці, зокрема режиму роботи, може бути визнана законною лише тоді, коли доведено наявність реальних змін в організації виробництва і праці [21]. Показовою є постанова Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду від 20 вересня 2023 року у справі № 442/4475/22, у якій суд визнав неправомірним наказ про зміну істотних умов праці, оскільки відповідний наказ «про внесення змін в організацію виробництва і праці» фактично стосувався лише одного працівника, а не структурного підрозділу, тобто реальних змін в організації виробництва не відбулося [22]. В іншій справі Верховний Суд наголосив, що зміни в організації виробництва і праці не можуть бути підставою для зловживань та незаконного обмеження прав працівника, який є слабшою стороною трудових правовідносин [23].

Ще однією підставою для зловживань є передбачене статтею 60 КЗпП України право роботодавця в односторонньому порядку скасувати гнучкий режим у разі «порушення умов режиму». Роботодавець може зловживати цією підставою, якщо під час встановлення режиму не було письмово та чітко погоджено фіксованого часу, змінного часу й облікового періоду. Без конкретизації та письмового закріплення структурних елементів гнучкого режиму належна реалізація цього права не може бути забезпечена, а посилання роботодавця на порушення умов, які фактично не погоджувалися, є безпідставним.

Особливої гостроти проблема невизначеності структурних елементів гнучкого режиму набуває у контексті дисциплінарної відповідальності. Відповідно до пункту 4 частини першої статті 40 КЗпП України прогулом визнається відсутність працівника на роботі без поважних причин протягом усього робочого дня або понад три години. Кваліфікація прогулу вимагає доведення того, що працівник був відсутній саме у визначені для нього робочі години, тоді як за гнучкого режиму, який передбачає саморегулювання працівником часу початку та закінчення роботи, чітко фіксованим є лише час обов'язкової присутності. Якщо цей час не був погоджений письмово, роботодавець позбавляється можливості довести факт прогулу. Такий висновок випливає з практики Верховного Суду, зокрема у справі № 367/569/23, де гнучкий графік роботи було запроваджено наказом підприємства з правом працівника самостійно обирати форму організації праці, Суд визнав, що за таких умов відсутність працівника на фіксованому робочому місці не може кваліфікуватися як прогул, оскільки вона зумовлена нормативним документом самого роботодавця [24]. Отже, недоліки погодження гнучкого режиму обертаються проти самого роботодавця, унеможливлюючи притягнення працівника до відповідальності, і водночас створюють для працівника стан правової невизначеності щодо меж його обов'язків.

Висновки. Проведене дослідження засвідчує, що особливості реалізації в Україні права

працівника на встановлення гнучкого режиму робочого часу як складової суб'єктивного права на справедливі умови праці зумовлені насамперед особливостями його правового регулювання, а не відсутністю реальних порушень. Конструкція «письмового погодження» у статті 60 КЗпП України блокує захист на стадії первинного встановлення режиму, а відсутність критеріїв правомірності відмови та визначення поняття «порушення умов режиму» наділяє роботодавця необмеженою дискрецією. Натомість міжнародні та європейські стандарти, серед яких стаття 7 Пакту, Загальний коментар № 23, стаття 2 ЄСХ (п), стаття 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та Директива 2019/1158/ЄС, розглядають організацію робочого часу як елемент справедливих умов праці, що передбачає кореспондуючий обов'язок роботодавця та ефективний захист. З огляду на це під час реформування трудового законодавства в частині правового регулювання гнучкого режиму робочого часу необхідно застосовувати не лише договірну конструкцію «за погодженням», а й правозахисний підхід, за якого необґрунтована відмова у встановленні режиму або його незаконне скасування визнаються порушенням суб'єктивного права працівника, що тягне самостійні правові наслідки.

Список літератури:

1. Кодекс законів про працю України : Закон України від 10 груд. 1971 р. № 322-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08 (дата звернення: 01.07.2026).

2. Про внесення змін до деяких законодавчих актів, спрямованих на забезпечення додаткових соціальних та економічних гарантій у зв'язку з поширенням коронавірусної хвороби (COVID-19) : Закон України від 30 берез. 2020 р. № 540-IX. Відомості Верховної Ради України. 2020. № 18. Ст. 123 (дата звернення: 01.07.2026).

3. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення правового регулювання дистанційної, надомної роботи та роботи із застосуванням гнучкого режиму робочого часу : Закон України від 4 лют. 2021 р. № 1213-IX. Відомості Верховної Ради України. 2021. № 20. Ст. 178 (дата звернення: 01.07.2026).

4. Directive (EU) 2019/1158 of the European Parliament and of the Council of 20 June 2019 on work-life balance for parents and carers and repealing Council Directive 2010/18/EU. Official Journal of the European Union. 2019. L 188. P. 79–93 (дата звернення: 29.06.2026).

5. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони : ратифікована Законом України від 16 верес. 2014 р. № 1678-VII. Офіційний вісник України. 2014. № 75. Т. 1. Ст. 2125 (дата звернення: 29.06.2026).

6. Анатійчук В. В. Право на справедливі умови праці та соціальний захист працівників цифрових платформ праці через призму міжнародних правових стандартів. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2025. № 1. С. 310–316. DOI: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.01.49 (дата звернення: 30.06.2026).

7. Костюченко О. Є. Справедливість умов праці як базова основа для реформування трудового законодавства України. Підприємництво, господарство і право. 2019. № 11. С. 96–101. DOI https://doi.org/10.32849/2663-5313/2019.11.21 (дата звернення: 30.06.2026).

8. Мензатул Д. В. Право на справедливі умови праці як суб'єктивне трудове право. *Академічні візії*. 2026. Вип. 51. DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.19131662 (дата звернення: 30.06.2026)

9. Олексієнко О. С. Правове регулювання нестандартних режимів робочого часу : дис. … д-ра філософії : 081 / Донец. держ. ун-т внутр. справ. Кропивницький, 2026. 220 с. (дата звернення: 01.07.2026).

10. Остапенко Ю. О. Теоретична та практична сутність правового механізму реалізації трудових прав працівників. *Соціальне право*. 2022. № 1. С. 17–24. DOI: 10.32751/2617-5967-2022-01-02 (дата звернення: 30.06.2026).

11. Сімутіна Я. В. Право на справедливі умови праці крізь призму положень Європейської соціальної хартії. *Часопис Київського університету права*. 2021. № 3. С. 214–219. DOI: 10.36695/2219-5521.2.2021.33 (дата звернення: 30.06.2026).

12. Трюхан О. А. Право на справедливі умови праці: міжнародно-правовий аспект. Альманах міжнародного права. 2016. Вип. 14. С. 60–70. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgibin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe ?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/amp_2016_14_10.pdf (дата звернення: 30.06.2026).

13. Загальна декларація прав людини : прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 груд. 1948 р. Офіційний вісник України. 2008. № 93. Ст. 3103 (дата звернення: 30.06.2026).

14. Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права : прийнятий Генеральною Асамблеєю ООН 16 груд. 1966 р. : ратифікований Указом Президії Верховної Ради УРСР від 19 жовт. 1973 р. № 2148-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042 (дата звернення: 01.07.2026).

15. Європейська соціальна хартія (переглянута) : від 3 трав. 1996 р. : ратифікована Законом України від 14 верес. 2006 р. № 137-V. Відомості Верховної Ради України. 2007. № 51. Ст. 2096 (дата звернення: 01.07.2026).

16. Хартія основних прав Європейського Союзу : від 7 груд. 2000 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_524 (дата звернення: 01.07.2026).

17. Guide to developing balanced working time arrangements. Geneva : International Labour Office, 2019. 48 p. URL: https://www.ilo.org/media/402936/download (дата звернення: 02.07.2026).

18. General Comment No. 23 (2016) on the right to just and favourable conditions of work (article 7 of the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights) : UN Committee on Economic, Social and Cultural Rights, 27 April 2016. UN Doc. E/C.12/GC/23. URL: https://www.refworld.org/legal/general/cescr/2016/122360 (дата звернення: 02.07.2026).

19. Загальна теорія держави і права : підручник / за ред. М. В. Цвіка, О. В. Петришина. Харків : Право, 2011. 584 с. (дата звернення: 02.07.2026).

20. Waddington L., Bell M. The right to request flexible working arrangements under the Work-life Balance Directive – a comparative perspective. European Labour Law Journal. 2021. Vol. 12, № 4. P. 508–528. DOI: https://doi.org/10.1177/20319525211038270 (дата звернення: 02.07.2026)

21. Постанова Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду від 31 серп. 2022 р. у справі № 712/10591/21. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/106079159 (дата звернення: 03.07.2026).

22. Постанова Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду від 20 верес. 2023 р. у справі № 442/4475/22. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/113967267 (дата звернення: 03.07.2026).

23. Постанова Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду від 31 жовт. 2024 р. у справі № 203/2164/21. URL: https://reyestr.court.gov.ua (дата звернення: 03.07.2026).

24. Постанова Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду від 6 черв. 2024 р. у справі № 367/569/23. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/119653141 (дата звернення: 03.07.2026).

Lasko I. M., Synchuk S. M. FLEXIBLE WORKING HOURS: ON THE ISSUE OF PROTECTING EMPLOYEES' RIGHTS

This article examines flexible working hours as an element of an employee's subjective right to fair working conditions. It is argued that the specific features of the domestic legal regulation of flexible working hours, as enshrined in Article 60 of the Labour Code of Ukraine, in themselves constitute obstacles to the realisation of an employee's right to fair working conditions. The author argues that the scarcity of case law in this area is not due to the absence of conflict in the relevant relationships, but rather to the concept of 'written agreement', which precludes judicial protection as early as the stage of the initial establishment of flexible working hours. International and European standards on the organisation of working time are analysed, in particular Article 7 of the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights, General Comment No. 23 of the UN Committee, Article 2 of the Revised European Social Charter and Directive 2019/1158/EU. It has been established that these standards regard the organisation of working time as a component of fair working conditions and impose a corresponding obligation on the employer to consider an employee's request and justify any refusal. The legal nature of the right to a flexible working arrangement is analysed through the four characteristics of a subjective right, and it is established that the current regulations deprive the employee of the ability to demand the introduction of such an arrangement, as a result of which this right takes on the character of merely a 'right of initiative'. An analysis of the Supreme Court's case law on changes to essential terms and conditions of employment has shown that the unilateral revocation of an already established working arrangement, without any actual changes to the organisation of production, constitutes a breach of the employee's labour rights. Proposals have been put forward to improve Article 60 of the Labour Code of Ukraine, in particular regarding the enshrinement of the general right of every employee to apply for the establishment of a flexible working arrangement, the employer's obligation to justify any refusal on the grounds of operational needs, and the preferential right of certain categories of persons to have such an arrangement established.

Keywords: *labour relations, working hours, flexible working hours, fair working conditions, employee, employer, labour disputes, protection of labour rights.*

Дата першого надходження статті до видання: 06.07.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 20.07.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 10.09.2026

УДК 349.2
DOI https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2026.4/11

Лубінець Д. В.
https://orcid.org/0009-0009-8544-1561

КОНЦЕПТУАЛЬНО-СТРАТЕГІЧНИЙ НАПРЯМ УДОСКОНАЛЕННЯ ПРАВОВОГО МЕХАНІЗМУ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ПРАВ ПРАЦІВНИКІВ КРИТИЧНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ

У статті досліджено потенціал концептуально-стратегічного напряму удосконалення правового механізму соціального захисту працівників критичної інфраструктури. Обґрунтовано, що в умовах повномасштабної війни соціальний захист цієї категорії працівників набуває значення не лише окремого напряму соціальної політики, а й передумови стійкості критичної інфраструктури, соціальної безпеки працівника та належного виконання державою її соціальної функції. Доведено, що відповідна сфера не може бути належно врегульована шляхом фрагментарних змін до окремих нормативно-правових актів, оскільки має виразно міжгалузевий характер і охоплює трудове право, право соціального забезпечення, цивільний захист, ветеранську політику, правові режими воєнного й надзвичайного станів, а також законодавство про критичну інфраструктуру. Особливу увагу приділено доцільності розроблення Концепції забезпечення соціального захисту працівників критичної інфраструктури як підзаконного концептуально-стратегічного акта, спрямованого на визначення мети, засад, напрямів та очікуваних результатів державної політики у цій сфері. Розкрито ключові проблеми, які мають бути враховані під час підготовки такої Концепції: юридичну «невидимість» працівника критичної інфраструктури, фрагментарність нормативно-правової основи соціального захисту, недостатню узгодженість приватних і публічних інтересів, недостатнє врахування воєнного ризику у сфері праці, переважання компенсаційної логіки соціального захисту над превентивною та відновлювальною, нерівномірність гарантій для працівників різних секторів, а також недостатню диференціацію соціального захисту вразливих підгруп працівників критичної інфраструктури. Зроблено висновок про необхідність переходу від об'єктно-операторського підходу до функціонально-персоніфікованої моделі соціального захисту, у межах якої вирішальне значення має фактичне виконання працівником критично значущої трудової функції, а не лише формальна належність роботодавця чи об'єкта до сфери критичної інфраструктури.

Ключові слова: *державна політика, правовий механізм, працівники критичної інфраструктури, соціальна безпека, соціальний захист, трудові гарантії.*

Постановка проблеми. У сучасних умовах критична інфраструктура (далі – КІ) дедалі частіше осмислюється як особлива сфера суспільної взаємодії, пов'язана з реалізацією соціальної функції держави. Саме у сфері КІ реалізуються трудові права працівників, від діяльності яких залежить безперервність надання життєво важливих для суспільства послуг. Разом із тим досвід пандемії коронавірусної хвороби, а також подальше згортання окремих соціально-захисних заходів щодо таких працівників у державах-членах Європейського Союзу і в Сполучених Штатах Америки після завершення пандемії засвідчили, що розвиток відповідного підходу не має послідовного й незворотного характеру. Крім того, слід констатувати, що в практиці розвитку законодавства у сфері соціального захисту (далі – СЗ) зарубіжних держав досі не сформувалася стала тенденція до закріплення спеціального соціально-правового режиму захисту працівників КІ. Проте необхідно наголосити, що сама по собі відсутність такої усталеної тенденції не може розглядатися як аргумент проти формування відповідного режиму в Україні, адже в нашій державі повномасштабна війна істотно змінила умови виникнення, реалізації та припинення трудових відносин, а також виконання трудових функцій у сфері КІ. За цих обставин соціальні ризики для працівників від-

© Лубінець Д. В., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

повідної сфери суттєво зросли, а їхній СЗ перестав бути лише питанням надання окремих пільг, компенсацій чи додаткових гарантій в сфері соціального забезпечення працюючих громадян. Як убачається, за таких обставин СЗ працівників КІ набув значення однієї з передумов забезпечення стійкості КІ, соціальної безпеки працівника та належного виконання державою її соціальної функції. З огляду на це виникає потреба у формуванні спільного концептуально-стратегічного розуміння подальшого вдосконалення правового механізму СЗ працівників КІ, що має знайти окремий вираз на підзаконному рівні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На сьогоднішній день можемо констатувати відсутність наукових досліджень вітчизняних учених, спрямованих на розкриття практичного потенціалу концептуально-стратегічного напряму вдосконалення правового механізму СЗ прав працівників КІ. Поряд із тим, вказана проблема може бути вирішена з урахуванням наукових досліджень учених, в яких окреслювалась проблематика СЗ в Україні та зарубіжних кранах у цілому (серед яких В. Д. Бєлоусов [1], З. С. Варналій [2], О. І. Кадикало [3], Ю. В. Пасічник [4], Д. В. Татаренко [5] та ін.), а також проблемні питання СЗ у сфері праці та зайнятості зокрема (М. А. Барсук [6], О. В. Гоц-Яковлєвою [7], Р. І. Коваленком [8], Л .І. Мазуренко [9], В. М. Шкодою [10, с. 166–193]).

Постановка завдання. Метою статті є з'ясування потенціалу концептуально-стратегічного напряму вдосконалення правового механізму СЗ прав працівників КІ. Досягнення цієї мети передбачає виконання таких *завдань*: 1) розкрити зміст концептуально-стратегічного напряму удосконалення правового механізму СЗ працівників КІ; 2) обґрунтувати доцільність розроблення Концепції забезпечення СЗ таких працівників; 3) визначити її мету, структуру та функціональне призначення; 4) окреслити ключові проблеми, що мають бути враховані під час її підготовки.

Виклад основного матеріалу. Розкриваючи концептуально-стратегічний напрям удосконалення правового механізму СЗ працівників КІ, передусім необхідно виходити з того, що він має забезпечити формування цілісного програмного підходу до становлення та подальшого розвитку державної політики у відповідній сфері. Потреба в такому підході зумовлена тим, що проблематика СЗ працівників КІ в цілому не може бути належно розв'язана шляхом фрагментарних змін до окремих нормативно-правових актів чи практики правозастосовної діяльності суб'єктів СЗ таких працівників. Вказане можемо пояснити тим, що в практичній дійсності СЗ цієї категорії працівників має виразно міжгалузевий характер, охоплюючи питання трудового права, права соціального забезпечення, цивільного захисту, ветеранської політики, правових режимів воєнного й надзвичайного станів, а також захисту об'єктів КІ.

З огляду на вказане, можемо дійти висновку, що: по-перше, першочергового значення набуває врахування вимог принципу науковості удосконалення чинного законодавства, який передбачає попереднє визначення правової логіки майбутніх законодавчих змін, принципів, мети, завдань і належної послідовності реформування законодавства у відповідній сфері правового регулювання; по-друге, в межах концептуально-стратегічного напряму вдосконалення правового механізму СЗ прав працівників КІ доцільним є розроблення і затвердження Концепції забезпечення СЗ працівників КІ. Як убачається, така Концепція має окреслювати ключові проблеми забезпечення права на СЗ відповідної категорії працівників, визначати основні напрями й завдання державної політики в цій сфері, а також установлювати засади розвитку системи запобігання соціальним ризикам, протидії їм і компенсації їхніх наслідків. При цьому призначення такого підзаконного концептуально-стратегічного акта не повинно зводитися до безпосереднього закріплення всього комплексу суб'єктивних прав працівників і юридичних обов'язків відповідних суб'єктів, оскільки такі положення мають визначатися на рівні закону. Це дає підстави визначити мету пропонованої Концепції як забезпечення узгодженої, послідовної та ефективної реалізації державної політики у сфері СЗ працівників КІ. При цьому така політика має охоплювати умови мирного часу, особливий період, правові режими надзвичайного чи воєнного стану, а також етапи післявоєнного відновлення об'єктів і послуг КІ. Відтак можемо дійти висновку, що: по-перше, зміст Концепції повинен бути спрямований на формування загальнодержавної системи СЗ відповідного кола працівників, здатної забезпечувати запобігання соціальним ризикам, зменшення їхніх негативних наслідків, компенсацію заподіяної шкоди тощо; по-друге, одним із ключових орієнтирів розбудови цієї системи має стати збереження кадрового потенціалу КІ, адже саме він є необхідною передумовою стійкості відповідної сфери та підтримання належного рівня національної безпеки в мирний час та особливо в умовах повномасштабної війни.

За своєю структурою Концепція забезпечення СЗ працівників КІ може охоплювати такі розділи: «Загальні положення»; «Проблеми, які потребують розв'язання»; «Мета, засади та напрями реалізації Концепції»; «Шляхи і способи розв'язання проблем»; «Міжнародне співробітництво»; «Очікувані результати»; «Фінансове забезпечення реалізації Концепції». Між тим особливе значення в цій структурі має розділ «Проблеми, які потребують розв'язання», адже саме від коректного визначення цих проблем залежить формування мети, принципів, завдань, засобів і очікуваних результатів Концепції. Саме тому в цьому розділі необхідно не лише констатувати недоліки правового регулювання та правореалізації, а й показати їх системний характер, міжгалузеву зумовленість і вплив на реальну здатність працівників КІ користуватися правом на СЗ.

Так, урахуванням наукових напрацювань у сфері СЗ загалом [див., напр.: 1–5], а також СЗ у сфері праці та зайнятості зокрема [див., напр.: 6–9; 10, с. 166–193], можна дійти висновку, що однією з ключових проблем у цій сфері є юридична «невидимість» або неоднозначність розуміння поняття «працівник КІ». Зазначимо, що чинне законодавство у сфері функціонування КІ переважно зосереджується на регулюванні статусу об'єктів, операторів, правил і стандартів забезпечення безпеки та безперервності надання критично важливих послуг, що в цілому є дещо обґрунтованим підходом з огляду на мету й завдання захисту КІ як системи, однак не є достатнім зокрема з урахуванням потреби належного СЗ осіб, праця яких безпосередньо забезпечує функціонування КІ, її охорону та відновлення. При цьому практичний зміст цієї проблеми виявляється насамперед у тому, що за відсутності законодавчого визначення поняття «працівник КІ» залишається нечітким коло осіб, на яких мають поширюватися спеціальні соціально-захисні гарантії у сфері функціонування КІ. Крім того, подальше ігнорування вимоги юридичної визначеності в цій частині може спричинити нерівний рівень захисту працівників залежно від їх формальної належності до певного роботодавця, організаційної структури чи складової сфери функціонування КІ.

Отже, можемо дійти висновку, що пропонована нами Концепція має передбачати відхід від суто формального, об'єктно-операторського підходу та перехід до функціонально-персоніфікованої моделі СЗ. У межах такої моделі вирішальне значення повинна мати не стільки належність роботодавця до сфери КІ (об'єкта до сфери КІ), скільки фактичне виконання працівником критично значущої трудової функції або вплив цієї функції на безперервність, захист, відновлення чи підтримання КІ. Відтак, для забезпечення нормативно-правового закріплення такого підходу доцільно доповнити ст. 1 Закону України «Про КІ» визначеннями низки понять у сфері СЗ відповідного кола працівників (зокрема таких понять як «працівник КІ», «соціальна стійкість персоналу КІ» тощо [див., напр.: 11; 12]), що сприятиме виконанню вимог принципу юридичної визначеності.

Наступною істотною проблемою, яка має бути відображена в Концепції, є фрагментарність нормативно-правової основи СЗ працівників КІ. Зміст цієї проблеми зумовлений тим, що СЗ розглядуваної категорії працівників має міжгалузевий характер і формується на перетині трудового права, права соціального забезпечення та адміністративно-правового регулювання. Разом із тим, слід зробити застереження, що сама по собі наявність значної кількості нормативних джерел не є недоліком, якщо між ними забезпечено належний функціональний зв'язок, що утворює правовий режим. Тобто, проблема в цьому контексті виникає тоді, коли така множинність норм не складається в узгоджену систему, а призводить до невиправданої розпорошеності законодавства, дублювання норм, прогалин і суперечностей у регулюванні СЗ відповідного кола працівників. Відтак, у цьому аспекті передусім слід констатувати недостатню узгодженість положень КЗпП України, законодавства про зайнятість населення, охорону праці, соціальне страхування, реабілітацію, статус ветеранів війни, СЗ осіб з інвалідністю та захист КІ. Зазначені акти врегульовують окремі елементи правового становища працівника, однак не утворюють єдиного механізму, здатного комплексно реагувати на його соціально-захисні потреби. Унаслідок цього особа, котра в дійсності виконує трудову функцію підвищеного суспільного значення в умовах професійного ризику, посиленого іншими обставинами, що можуть зумовити складні життєві обставини (зокрема, воєнна небезпека, посилене навантаження або інші кризові обставини, що виникають в особливий період), може формально підпадати під дію кількох правових режимів, але жоден із них повною мірою не відображатиме особливості її реального становища. Як убачається, особливого значення виокремлена проблема набуває під час дії правового режиму воєнного стану, адже в таких умовах законодавство може допускати збільшення трудо-

вого навантаження, зміну режиму робочого часу, обмеження окремих трудових гарантій або залучення працівників до виконання роботи в небезпечних умовах. Відтак, за відсутності узгодженої нормативної основи такі додаткові обов'язки й ризики не завжди супроводжуються пропорційним комплексом соціально-захисних, медичних, психологічних, реабілітаційних і компенсаційних гарантій.

Отже, можемо наголосити, що фрагментарність правового регулювання полягає не стільки у формальній роз'єднаності нормативних актів, адже її головний прояв полягає у відсутності єдиної логіки, за якою підвищений рівень професійного ризику, суспільної значущості праці та трудового навантаження має зумовлювати відповідне посилення СЗ працівника. Саме тому пропонована нами Концепція повинна передбачати поступове впровадження комбінованої моделі комплексного удосконалення чинного законодавства, що охоплюватиме кілька взаємопов'язаних напрямів, а саме: 1) прийняття спеціального закону про СЗ працівників, залучених до функціонування, захисту та відновлення КІ; 2) внесення ряду змін до КЗпП України для забезпечення урахування вимог принципів адресності та загальності СЗ; 3) доповнення Закону України «Про КІ» положеннями соціально-захисного характеру; 4) узгодження законодавства про охорону праці, соціальне страхування, зайнятість, реабілітацію, ветеранів війни та осіб з інвалідністю; 5) прийняття підзаконних актів, які визначатимуть процедури забезпечення мінімального обсягу базових гарантій реалізації права працівника КІ на СЗ.

Також істотною проблемою, яка має бути відображена в Концепції, є недостатня узгодженість приватних і публічних інтересів у сфері функціонування КІ, значимість якої обумовлена тим, що вона полягає передусім в односторонності посилення відповідальності працівників, інтенсивності їхньої праці та загального трудового навантаження (особливо в особливий період), без належного урахування того, що такий винятковий режим має супроводжується належним розширенням спеціальних соціальних гарантій, здатних компенсувати підвищення вимог до виконання трудових функцій. Так, слід констатувати, що в умовах воєнного стану законодавство об'єктивно надає роботодавцеві більш широкі організаційні можливості для підтримання безперервності критично важливих функцій. Зокрема, щодо працівників КІ може збільшуватися нормальна тривалість робочого часу, скорочуватися тривалість щотижневого безперервного відпочинку, а також обмежуватися реалізація права на окремі види відпусток. Як убачається, такі винятковi можливості упорядкування трудових відносин та організації праці мають зрозуміле функціональне призначення, адже за вказаних умов держава повинна гарантувати сталість надання життєво важливих послуг в ряді сфер, а особливо за умов, коли держава-агресор цілеспрямовано намагається унеможливити їх надання. Разом із тим правова допустимість підвищеного трудового навантаження не може означати перекладення основного тягаря забезпечення стійкості КІ на працівника ціною зниження рівня його соціальної безпеки. Так, якщо законодавство розширює можливості роботодавця щодо організації праці, зміни режиму робочого часу або залучення працівника до виконання роботи у складних і небезпечних умовах, воно одночасно повинно передбачати підвищений рівень соціально-захисних гарантій, а за відсутності такого балансу працівник фактично отримує додаткові обов'язки, зазнає більшого фізичного та психоемоційного навантаження, підвищеного ризику втрати здоров'я, працездатності й трудового доходу, але не набуває пропорційного соціально-правового захисту. З огляду на це пропонована Концепція має виходити з положення, що будь-яке нормативне посилення трудових обов'язків і відповідальності працівників КІ повинно супроводжуватися компенсаційним правовим механізмом, застосування якого не залежить від «доброї волі» роботодавця. Зміст такого механізму має визначатися характером виконуваної роботи, тривалістю підвищеного навантаження, рівнем соціального ризику, місцем виконання трудової функції, наявністю воєнної, аварійної чи іншої кризової небезпеки, а також наслідками такого навантаження для фізичного й психічного здоров'я працівника (в окремих випадках й членів його сім'ї).

Висновки. Узагальнюючи викладене, можна стверджувати, що для формування цілісної державної політики у сфері СЗ працівників КІ України наразі істотне значення має концептуально-стратегічний напрям удосконалення відповідного правового механізму. Така позиція пояснюється тим, що СЗ цієї категорії працівників не може забезпечуватися лише шляхом фрагментарних змін до окремих нормативно-правових актів, адже правовідносини, пов'язані з реалізацією права працівника на СЗ, мають міжгалузевий характер, охоплюючи положення трудового права, права соціального забезпечення, а також адміністративного законодавства

у сфері цивільного захисту населення, ветеранської політики, правові режими воєнного та надзвичайного станів і забезпечення функціонування системи КІ. У зв'язку з цим доцільним є розроблення та затвердження Концепції забезпечення СЗ працівників КІ, яка визначатиме мету, засади, напрями й очікувані результати державної політики в зазначеній сфері. Передусім пропонована Концепція має передбачати перехід від об'єктно-операторського підходу до функціонально-персоніфікованої моделі СЗ, у межах якої вирішальне значення має фактичне виконання працівником критично значущої трудової функції. Крім того, такий концептуально-стратегічний акт має окреслювати засади й підходи, з урахуванням яких подальше удосконалення законодавства у сфері СЗ працівників КІ дасть змогу належним чином подолати юридичну «невидимість» цієї категорії працівників, фрагментарність правового регулювання, дисбаланс приватних і публічних інтересів у сфері їх СЗ та інші проблеми, що перешкоджають розвитку механізму СЗ працівників КІ.

Список літератури:

1. Бєлоусов В. Д. Проблематика забезпечення соціальної безпеки сучасної України. *Право.ua*. 2024. № 4. С. 215–221.

2. Соціальний захист людини у світі: моделі, виклики та проблеми / О. В. Чеберяко, З. С. Варналій, І. В. Толок та ін. *Економічна парадигма*. 2024. № 8 (88), т. 1. С. 163–174.

3. Кадикало О. І. Актуальні проблеми соціального захисту населення України в умовах воєнного стану. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: Юридичні науки*. 2022. Т. 33, № 2 (72). С. 10–14.

4. Пасічник Ю. В., Сукач О. М. Розвиток системи соціального захисту в Україні у контексті європейського виміру. *Журнал європейської економіки*. 2022. № 4. С. 457–481.

5. Татаренко Д. В., Гриценко Г. М. Розвиток правових механізмів соціального захисту в умовах збройних конфліктів: історичний аспект. *Актуальні проблеми права: теорія і практика*. 2025. № 49. С. 76–88.

6. Барсук М. А. Актуальні питання соціального захисту суддів, які є особами з інвалідністю. *Соціальне право*. 2023. № 2. С. 6–12.

7. Гоц-Яковлєва О. В. Дистанційна робота як нова реальність: проблеми соціального захисту для окремих категорій працівників. *Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. Серія: Право*. 2024. № 40. DOI:10.34142/23121661.2024.40.34

8. Коваленко Р. І. Правове регулювання соціального захисту нових форм зайнятості: сучасні проблеми та перспективи розвитку. *Право та державне управління*. 2023. № 2. С. 555–560.

9. Мазуренко Л. І. Основні засади державної політики у сфері соціального захисту військовослужбовців: нормативно-правове забезпечення. *Актуальні проблеми політики*. 2023. Вип. 71. С. 223–231.

10. Шкода В. М. Правове регулювання соціального захисту працівників митних органів : дис. … д-ра філос. : 081 / Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. Київ, 2023. 256 с.

11. Лубінець Д. В. Поняття і ознаки працівника критичної інфраструктури України. *Вісник Пенітенціарної асоціації України*. 2023. № 4 (26). С. 24–31.

12. Лубінець Д. В. Спеціальні ознаки працівника критичної інфраструктури України. *Соціальне право*. 2023. № 1. С. 44–50.

Lubinets D. V. CONCEPTUAL AND STRATEGIC DIRECTION FOR IMPROVING THE LEGAL MECHANISM OF SOCIAL PROTECTION FOR CRITICAL INFRASTRUCTURE WORKERS

The article examines the potential of a conceptual and strategic approach to improving the legal mechanism for the social protection of critical infrastructure workers. It argues that, in the context of full-scale war, such protection is not merely a separate area of social policy, but also a prerequisite for the resilience of critical infrastructure, the social security of workers, and the proper performance of the state's social function. The article shows that this sphere cannot be regulated through fragmented amendments to individual legal acts, since it has an intersectoral character and involves labour law, social security law, civil protection, veterans' policy, the legal regimes of martial law and states of emergency, and legislation on critical infrastructure. Particular attention is paid to the need to develop a Concept for Ensuring the Social Protection of Critical Infrastructure Workers as a subordinate conceptual and strategic act defining state policy in this field. The key problems to be reflected in such a Concept are identified: the legal "invisibility" of critical infrastructure workers, the fragmentation of regulation, the insufficient coordination of private and public interests, and the absence of a proportionate compensatory mechanism where labour duties, responsibility, and workload are intensified. It is concluded that the relevant legal mechanism requires a transition from an object- and operator-centred approach to a functional and personified model of social protection, focused on the actual performance

of a critically significant labour function and its impact on the continuity, protection, and restoration of critical infrastructure.

Keywords: *critical infrastructure workers, labour guarantees, legal mechanism, social protection, social security, state policy.*

Дата першого надходження статті до видання: 03.07.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 20.07.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 10.09.2026

УДК 349.2
DOI https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2026.4/12

Мельничук Р. В.
https://orcid.org/0009-0006-0095-5650
Приватний вищий навчальний заклад «Європейський університет»

ГАЛУЗЕВІ ПРИНЦИПИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ДИСЦИПЛІНИ ПРАЦІ В ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНАХ

У статті досліджується сутнісний зміст, а також визначається актуальна видова структура галузевих (трудо-правових) принципів правового регулювання дисципліни праці в правоохоронних органах України. Під такими галузевими принципами правового регулювання дисципліни праці в правоохоронних органах пропонується розуміти слід властиві трудовому праву базові ціннісні орієнтири, що визначають, як саме і в яких конкретно межах має вибудовуватися режим забезпечення дисципліни праці у сфері відповідних службово-трудових відносин. Серед основних галузевих принципів правового регулювання дисципліни праці в правоохоронних органах виокремимо наступні: принцип охоронної спрямованості трудового права; принцип свободи праці; принцип недопустимості звуження змісту та обсягу трудових прав і гарантій працівника актами локального регулювання; принцип взаємності трудових обов'язків і гарантій; принцип поєднання єдності та диференціації правового регулювання праці. У висновках до статті узагальнюються результати проведеного наукового дослідження, а також уточняється теоретичне та практичне значення галузевих принципи правового регулювання дисципліни праці в правоохоронних органах. По-перше, такі трудо-правові засади встановлюють гарантійні трудо-правові межі дисциплінарної влади. По-друге, завдяки цим принципам дія режиму дисципліни праці та її розвиток об'єктивується в парадигмі пріоритетів і цінностей трудового права, не допускаючи зведення цього правового режиму до відомчого режиму управління кадрами органу публічної служби в сфері правоохорони. По-третє, ці принципи визначають ієрархію та допустимі межі локального (відомчого) нормування правових відносин у сфері праці, а насамперед – стосовно дисципліни праці. По-четверте, галузеві принципи трудового права слугують критеріями справедливої оцінки правомірності дисциплінарних вимог і рішень, які враховуються також в процесі оскарження дій суб'єкта дисциплінарної влади в адміністративному чи судовому порядку. По-п'яте, такі принципи запобігають довільності та вибірковості дисциплінарного впливу, зберігаючи баланс обов'язків працівника та гарантій їх реалізації (у цьому контексті ключовою є засада, згідно з якою дисципліна праці є юридично виправданою лише за умов належного виконання органом своїх організаційних обов'язків і забезпечення працівників необхідними гарантіями).

Ключові слова: *дисципліна праці, правоохоронний орган, працівники, принципи трудового права, публічна служби, трудове право.*

Постановка проблеми. Принципи галузі трудового права України охоплюють загальноправові, міжгалузеві, галузеві та інституційні принципи. У свою чергу галузеві принципи трудового права становлять нормативні орієнтири й ціннісні координати, відповідно до яких трудове право, а також відносини й процеси, що охоплюються сферою дії цієї галузі, мають узгоджуватися з ідеєю права та відображати його практичний зміст у сфері праці й зайнятості загалом і в контексті дисципліни праці (далі – ДП) зокрема [див., напр.: 1, с. 125]. Отже, принципи трудового права виступають непорушними (імперативними) та універсальними стандартами, що забезпечують стабільність, справедливість і передбачуваність взаємодії суб'єктів у сфері трудових правовідносин, а відтак – формують нормативну основу нетерпимості до порушень (як з боку працівника, так і роботодавця) мінімальних державних норм і гарантій у сфері ДП.

У цьому контексті важливо підкреслити, що галузеві принципи становлять підґрунтя як для формування й еволюції предмета трудового права загалом, так і для конкретизації правового регулю-

© Мельничук Р. В., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

вання відносин щодо забезпечення ДП зокрема. При цьому вказані правовідносини характеризуються виразною особливістю, адже у їх межах можуть формуватися: по-перше, основа для реалізації трудового потенціалу працівника, що має істотне соціально-економічне значення і впливає на рівень соціальної безпеки держави; по-друге, передумови для недобросовісної поведінки як роботодавця, так і працівника. З огляду на це актуальним є дослідження галузевих принципів трудового права як концептуально-ідейної основи правового регулювання ДП. Особливого значення зазначене питання набуває щодо працівників правоохоронних органів (далі – ПО), оскільки: по-перше, воно досі не було предметом цілеспрямованого дослідження в такому контексті; по-друге, триває процес реформування органів правопорядку як складника сектору безпеки і оборони України (до 2027 р.), що передбачає масштабний перегляд законодавства, який повинен відбуватись із урахуванням вимог галузевих принципів трудового права.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Попри те, що принципи трудового права в цілому та принципи правового регулювання ДП залишаються недостатньо дослідженим теоретичним питанням галузі, що має істотне практичне значення, слід констатувати, що вітчизняні юристи-трудовики (серед яких Л.В. Вакарюк, Т.А. Занфірова, Л.В. Котова, С.С. Лукаш, С.Д. Олійник, О.В. Сєвідова, О.А. Ситницька, Д.І. Сіроха, А.М. Соцький, Д.А. Паньков, Є.Ю. Подорожній, Г.І. Чанишева, К.П. Чорна, В.І. Щербина, О.М. Ярошенко та ін.) вже приділяли цьому питанню (передусім у частині визначення сутнісного змісту та видової структури відповідних засадничих ідей) значну увагу. Аналіз їхніх підходів дає змогу погодитися з тим, що принципи трудового права загалом постають як результат правосвідомості та відображають комплекс об'єктивно наявних суспільних відносин між людьми (як суб'єктами цієї галузі права) у різноманітних процесах праці [2, с. 42]. Таким чином, можемо дійти висновку про наявність теоретичної основи для окреслення сутнісного змісту галузевих принципів правового регулювання ДП в ПО.

Постановка завдання. Мета статті полягає в дослідженні сутнісного змісту та видової структури галузевих принципів правового регулювання ДП у ПО України. Для досягнення цієї мети слід конати такі *завдання*: 1) сформулювати визначення поняття «галузеві принципи правового регулювання ДП в ПО»; 2) окреслити видову структуру галузевих цих принципів; 3) проаналізувати зміст і вимоги принципів правового регулювання ДП у ПО.

Виклад основного матеріалу. Галузеві принципи трудового права в цілому є засадничими ідеями, що діють лише в межах цієї галузі права, зосереджуючись переважно на таких особливостях упорядкування суспільних відносин: утвердження пріоритету охорони прав і законних інтересів працівника як слабшої сторони без нівелювання законних інтересів роботодавця [3, с. 86]; визнання соціальної зумовленості дисциплінованої поведінки та дисциплінарної відповідальності [3, с. 88]; поєднання організації праці з гарантіями захисту трудових прав; посилення ролі колективно-договірних і локальних механізмів у врегулюванні питань праці, включно з ДП. Враховуючи це, а також позиції науковців стосовно сутнісного змісту та видової структури принципів трудового права [див., напр.: 1, с. 125; 4; 5, с. 163; 6; 7, с. 42], зазначимо, що галузевими принципами правового регулювання ДП в ПО слід розуміти властиві трудовому праву базові ціннісні орієнтири, що визначають, як саме і в яких конкретно межах має вибудовуватися режим забезпечення ДП у сфері відповідних службово-трудових відносин. Тобто, ці принципи за своєю суттю: 1) відображають специфіку предмета та методу трудового права в частині забезпечення належної поведінки працівника під час виконання трудової (службової) функції та організації трудового процесу за його участі; 2) окреслюють основні напрями, межі й інструменти правового впорядкування ДП (як трудоправового інституту) в ПО; 3) забезпечують узгодження управлінської потреби в дисципліні з трудовими правами та гарантіями працівника, виходячи із соціальної природи трудового права та її гуманістичним напрямом розвитку; 4) становлять засадничу основу для належної реалізації контрольної функції у сфері відносин щодо упорядкування ДП у ПО.

Таким чином, серед основних галузевих принципів правового регулювання ДП в ПО виокремимо наступні:

1) принцип охоронної спрямованості трудового права, відповідно до якого праця як соціально значуща діяльність загалом потребує як організаційного впорядкування, так і правового захисту працівника як сторони, що зазвичай перебуває у слабшому становищі щодо суб'єкта (суб'єктів) дисциплінарної влади. Значущість цього принципу зумовлена насамперед тим, що правове регулювання ДП за своєю природою

пов'язане з можливістю застосування примусових заходів і тому створює підвищені ризики довільного (надмірного) втручання у сферу трудових прав і законних інтересів працівників. У зв'язку з цим зазначений принцип вимагає від суб'єкта нормотворчої діяльності передусім того, щоб правове регулювання забезпечення ДП не зводилося виключно до окреслення дисциплінарних проступків і системи санкцій за них, а враховувало необхідність узгодження дисциплінарних вимог: з вимогами адекватності, справедливості, передбачуваності та співмірності; з балансом між інтересами публічної служби у сфері правоохорони (що виявляються у належному виконанні трудових обов'язків та дисциплінованій поведінці загалом) і потребою забезпечення охоронюваних трудових прав та законних інтересів працівника;

2) принцип свободи праці. Осмислюючи широту свободи у цілому слід відзначити, що свобода є об'єктивним феноменом, укоріненим у природі та цінності людини, що виявляється у здатності самостійно обирати або ж відмовлятися від вибору серед реально доступних альтернатив, впливати на умови формування такого вибору та нести відповідальність за його наслідки, включно зі свідомою відмовою від певної моделі поведінки. При цьому юристами-трудовиками наголошується на потребі розуміння в цьому контексті: неоднаковості внутрішньої свободи (сферу переконань і волевиявлення) й зовнішньої свободи, яка обмежується правом і належить до сфери правового регулювання [8, с. 28]; практичної обмеженості свободи, адже свобода в сфері праці та свобода праці в цілому є умовною, оскільки відносно залежить від ряду об'єктивних і суб'єктивних факторів дійсності, які неможливо ігнорувати [3, с. 86–87]. Утім, поза сумнівом, свобода праці є базовою засадничою ідеєю, на якій тримається вся система сучасного трудового права. Крім того, навіть за умов її ідеологічного заперечення (як це було в колишньому СРСР) вона в цілому не може бути усунена з механізму правового регулювання, оскільки тоді трудове право фактично підміняло б її антитезою – примусом до праці, а отже вибудовувало б правопорядок у сфері праці на неприйнятних засадах [8, с. 17]. Відтак, саме свобода, а не її заперечення, визначає належну галузеву нормативно-правову спрямованість формування трудових відносин і визначає їх законні та справедливі межі в цілому (визнаючи, що праця є сферою вільного самовизначення особи). Це стосується й ДП в ПО, адже свобода праці в цьому сенсі означає право працівника на вільний вибір виду діяльності та місця роботи, абсолютну заборону примусової праці, а також недопустимість примушування до відмови від застосування до конкретних трудових відносин установлених норм і гарантій у сфері забезпечення ДП;

3) принцип недопустимості звуження змісту та обсягу трудових прав і гарантій працівника актами локального регулювання. У цілому зміст цього принципу полягає у забороні звуження або скасування досягнутого рівня трудових прав і гарантій, насамперед під час установлення умов праці на локальному та індивідуально-договірному рівнях, а також у вимозі до їх послідовного, системного поліпшення. Відтак, у сучасному трудовому праві ця засаднича ідея формулюється як правило в контексті «концепту сприятливості», крізь призму якого договори про працю (індивідуальні й колективні), так само як і локальні акти роботодавця, не можуть погіршувати становище працівника порівняно із законом, але можуть і повинні забезпечувати вищий рівень захисту та забезпечення прав. Показовим в цьому контексті є те, що, як слушно зауважує М.П. Дибань, актуальна практика організації та перебігу трудових відносин в Україні свідчить, що порушення цього принципу найчастіше проявляється у сфері оплати праці, а саме через відступи від установлених норм і гарантій, шляхом неправомірного розширення переліку дисциплінарних стягнень за рахунок «штрафів» тощо [9, с. 248]. Таким чином, розглядуваний принцип полягає у нормативному обмеженні дискреції роботодавця у сфері локальної регламентації трудового процесу, з огляду на що локальні правила допустимі як інструмент конкретизації та організаційного впорядкування, але вони не є правовою підставою для встановлення додаткових обмежень, санкцій або процедур, які фактично звужують трудові права і гарантії працівника;

4) принцип взаємності трудових обов'язків і гарантій. Зазвичай цей принцип сутнісним чином зводиться до того, що працівник забезпечується роботою та умовами її належного виконання, а отже зобов'язаний виконувати її належним чином; будь-яка робота, виконана за трудовим договором (контрактом), підлягає оплаті, а «безоплатні» форми використання праці (зокрема у вигляді заборонених законодавством штрафних санкцій як заходів дисциплінарного впливу) є несумісними з трудовим правом і потребують контролю та належного реагування держави з огляду на ризики трудової експлуатації та інших форм примусу до праці. Поряд із тим, слід

зазначити, що ця засаднича основа нормотворчої діяльності є ширшою за своїм змістом, відображаючи одну з базових закономірностей трудового права, відповідно до якої трудові відносини не зводяться до одностороннього підпорядкування працівника організаційній владі роботодавця, а становлять юридично врівноважений (збалансований) зв'язок взаємних прав та обов'язків сторін. Таким чином сутність розглядуваного принципу полягає в тому, що належне виконання працівником трудових (службових) обов'язків кореспондує обов'язку роботодавця (державного органу) забезпечити такі умови, організацію та гарантії, без яких виконання цих обов'язків стає фактично неможливим або надмірно ризиковим. Відтак крізь призму цього принципу нормотворець має розуміти ДП та її забезпечення не як однобічну «сферу обов'язків працівника», а як взаємопов'язаний комплекс вимог, крізь призму яких працівник добросовісно виконує обов'язки за умови належного виконання роботодавцем своєї частини трудового зобов'язання, що уможливлює повноцінне виконання працівником його функцій. З огляду на це в законодавстві та правозастосовній практиці дисциплінарна вимога роботодавця має визнаватися правомірною та підлягати належному виконанню лише тоді, коли вона: по-перше, випливає з трудової (службової) функції та правомірним чином встановлених правил поведінки; по-друге, адресована працівникові за таких організаційних, матеріальних і правових умов, які роблять її об'єктивно здійсненною і при цьому не зумовлюють стану соціальної вразливості (а щодо працівників ПО – критичної вразливості);

5) принцип поєднання єдності та диференціації правового регулювання праці. Зміст цієї засадничої ідеї в цілому виражає одну з фундаментальних закономірностей сучасного трудового права України, згідно якого ця галузь права формує універсальний нормативний мінімум трудових прав, гарантій і стандартів у сфері праці, яким охоплюються всі працівники, а разом із тим – допускає спеціалізацію (диференціацію) правового регулювання щодо окремих категорій працівників з огляду на об'єктивні відмінності умов, змісту, ризиків та організації праці [10, с. 40, 43]. При цьому з урахуванням вимог принципів рівності та недопустимості звуження змісту та обсягу трудових прав і гарантій працівника актами локального регулювання, розглядуваний принцип не допускає ситуацій, коли спеціальні правила не уточнюють загальні правила, пристосовуючи їх до специфіки певної сфери виконання трудових обов'язків, а підміняють (чи скасовують) собою загальний обсяг трудових прав, гарантій і стандартів у сфері праці. З огляду на це, відзначимо, що реалізація такої засадничої ідеї в сфері дії правового режиму ДП повинна враховувати, що ДП насамперед є: а) загальним інститутом трудового права, спрямованим на впорядкування трудового процесу; б) інститутом, який безумовно має враховувати особливості різних сфер виникнення і перебігу трудових відносин, а також виконання в межах такої сфери трудових (службових) обов'язків. Таким чином, єдність у цьому контексті означає, що будь-яка модель нормативно-правового упорядкування ДП повинна зберігати фундаментальні трудо-правові вимоги до належного регулювання ДП (зокрема, визначеність обов'язків, охоронну спрямованість дисциплінарного впливу, гарантії від довільного дисциплінарного впливу, співвіднесеність дисциплінарних вимог із трудовою функцією тощо), диференціація виявляється у тому, що стандарти ДП можуть бути деталізовані й посилені у тих межах, у яких цього об'єктивно потребує конкретний вид виконання трудових обов'язків. Відтак, цілком закономірним є те, що нормотворець, упорядковуючи відносини у сфері ДП в ПО зобов'язаний враховувати: підвищену публічну відповідальність службових дій і рішень працівників ПО, а також їх поведінки у цілому (зокрема, в кіберпросторі, в позаробочий час); ризиковість виконання поставлених завдань і вплив їх результатів на спроможність держави належним чином реалізовувати правоохоронну функцію; особливу режимність і стандарти субординації в ПО, що забезпечують оперативність управління кадрами та ДП; підвищені вимоги до доброчесності та лояльності публічних службовців до держави; необхідність дотримання правил безпеки, конфіденційності та професійних стандартів поведінки тощо. Поряд із тим, виокремлений принцип вимагає, щоб така спеціалізація в регулюванні ДП не перетворювалася на нормативне вилучення працівників ПО з-під сфери поширення на них трудо-правових гарантій в сфері забезпечення ДП, а також не легітимувала довільне посилення дисциплінарного впливу під приводом службової необхідності та інших неузгоджених із правом управлінських мотивів.

Висновки. Узагальнюючи викладене, зазначимо, що галузеві принципи правового регулювання ДП у ПО України дають змогу відобразити у правовому режимі ДП та його нормативно-пра-

вовому забезпеченні нормативно-ціннісні ідеї трудового права, які унеможливлюють: 1) тенденцію до перетворення ДП в ПО на адміністративно-правовий інститут, а також забезпечують цілісну оцінку розвитку правового регулювання у цій сфері щодо дотримання трудо-правових заборон (зокрема, звужувати трудові права і гарантії, ігнорувати охоронну природу трудового права, виходити під час кваліфікації дисциплінарного проступку за межі трудової функції працівника, підміняти гарантії вимогами службової доцільності чи управлінсько-організаційної необхідності); 2) розпад цілісності нормативно-правової основи режиму забезпечення ДП на відомчі правила, які формулюються та діють відокремлено від нормативно-ціннісних засад сучасного трудового права.

Таким чином, галузеві принципи правового регулювання ДП в ПО, на відміну від міжгалузевих, забезпечують баланс не між трудовим та іншими галузями права, а між трудовими обов'язками працівника та трудовими гарантіями їх реалізації. Отже, галузеві принципи правового регулювання ДП в ПО постають як трудо-правові засади, які: 1) встановлюють гарантійні трудо-правові межі дисциплінарної влади; 2) утримують ДП в парадигмі пріоритетів і цінностей трудового права, не допускаючи її зведення до відомчого режиму управління кадрами; 3) визначають ієрархію та допустимі межі локального (відомчого) нормування у сфері праці; 4) слугують критеріями справедливої оцінки правомірності дисциплінарних вимог і рішень; 5) запобігають довільності та вибірковості дисциплінарного впливу, зберігаючи баланс обов'язків працівника та гарантій їх реалізації (у цьому контексті ключовою є засада, згідно з якою ДП є юридично виправданою лише за умов належного виконання органом своїх організаційних обов'язків і забезпечення працівників необхідними гарантіями).

Список літератури:

1. Олійник С.Д. Правове регулювання трудової дисципліни за трудовим законодавством України: дис. … д-ра філософ.: 081. Київ, 2020. 226 с.

2. Щербина В.І., Сіроха Д.І., Соцький А.М. Трудове право України: підручник; 2-ге вид., перероб. і допов. Київ: Вид-во Людмила, 2025. 680 с.

3. Гладкий В.В. Конструктивізм нормативних стандартів виникнення трудових правовідносин. *Соціальне право*. 2020. № 4. С. 84–89.

4. Олійник С.Д. Принципи правового регулювання трудової дисципліни. *Право як ефективний суспільний регулятор*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Львів, 15–16 лютого 2019 р.). Львів: ЗУО «Центр правничих ініціатив», 2019. С. 89–90.

5. Сєвідова О.В. Принципи правового регулювання трудових прав працівників органів прокуратури. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 1. С. 161–164. doi:10.32782/2524-0374/2022-1/39.

6. Чанишева Г.І. Основні принципи правового регулювання трудових відносин за проектом Трудового кодексу України. *Університетські наукові записки*. 2016. № 59. С. 8–17.

7. Чорна К.П. Принципи правового регулювання трудових відносин, які закріплені в проекті Трудового кодексу України. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Юридичні науки*. 2015. № 4, Ч. 2. С. 41–44.

8. Занфірова Т.А. Свобода праці в трудовому праві України: дис. ... д-ра юрид. наук. Київ, 2017. 499 с.

9. Дибань М.П. Особливості реалізації принципу «in favorem» у трудових правовідносинах. *Соціальне право*. 2017. № 1. С. 241–251.

10. Сіроха Д.І. Єдність і диференціація правового регулювання припинення повноважень посадових осіб: на прикладі прокурорів, суддів і посадових осіб правоохоронних органів. *Соціальне право.* 2024. № 4. С. 36–44. doi:10.32751/2617-5967-2024-04-05.

Melnychuk R. V. SECTOR-SPECIFIC PRINCIPLES OF LEGAL REGULATION OF LABOR DISCIPLINE IN LAW ENFORCEMENT AGENCIES

This article examines the essential content and proposes a contemporary structure of the sectoral (labour-law) principles governing the legal regulation of labour discipline in Ukraine's law enforcement agencies. For the purposes of this study, sectoral principles of the legal regulation of labour discipline in law enforcement agencies are understood as the basic value orientations inherent in labour law which determine how, and within what limits, the regime for ensuring labour discipline within the relevant service and employment relations should be constructed. Sectoral principles of labour law are fundamental ideas operating within labour law as a distinct branch. They are chiefly expressed through: (a) affirming the priority of protecting the employee's rights and legitimate interests as the weaker party, without negating the employer's legitimate

interests; (b) recognising the social conditioning of disciplined conduct and disciplinary liability; (c) combining the organisation of labour with guarantees for the protection of labour rights; and (d) strengthening the role of collective bargaining and local mechanisms in the resolution of labour issues, including matters of labour discipline. Against that background, the article identifies the following sectoral principles as central to the legal regulation of labour discipline in law enforcement agencies: the protective orientation of labour law; freedom of labour; the inadmissibility of narrowing the content and scope of employees' labour rights and guarantees through local regulatory acts; the reciprocity of labour duties and guarantees; and the combination of unity and differentiation in the legal regulation of labour. The conclusions synthesise the research findings and clarify the theoretical and practical significance of sectoral labour-law principles for the regulation of labour discipline in law enforcement agencies. First, they establish labour-law constraints on disciplinary powers. Secondly, they frame both the operation and the development of the labour-discipline regime within the priorities and values of labour law, thereby preventing its reduction to a merely departmental model of personnel management within law enforcement bodies. Thirdly, they determine the hierarchy and permissible limits of local (departmental) regulation of labour relations, above all in relation to labour discipline. Fourthly, they operate as criteria for the fair assessment of the legality of disciplinary allegations and decisions, including in administrative or judicial appeals against the exercise of disciplinary authority. Fifthly, they mitigate arbitrariness and selectivity in disciplinary practice while maintaining a balance between employee responsibilities and the guarantees required for their fulfilment (in this regard, labour discipline is legally justified only where the competent body properly discharges its organisational duties and provides employees with the necessary safeguards).

Keywords: *employees, labour discipline, labour law, law enforcement agencies, principles of labour law, public service.*

Дата першого надходження статті до видання: 06.07.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 24.07.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 10.09.2026

ЗЕМЕЛЬНЕ ПРАВО; АГРАРНЕ ПРАВО; ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО; ПРИРОДОРЕСУРСНЕ ПРАВО

УДК 342.9+349.6
DOI https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2026.4/13

Легеза Ю. О.
https://orcid.org/0000-0002-4896-3178
Інститут правотворчості та науково-правових експертиз
Національної академії наук України

Циганов О. Г.
https://orcid.org/0000-0002-8924-1139
Інститут правотворчості та науково-правових експертиз
Національної академії наук України

ВИЗНАЧЕННЯ НАПРЯМІВ РОЗВИТКУ ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ У СФЕРІ ОХОРОНИ ДОВКІЛЛЯ ТА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОЛОГІЧНИХ ПРАВ ГРОМАДЯН В КОНТЕКСТІ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ

Стаття присвячена теоретико-правовому осмисленню пріоритетних напрямів розвитку екологічного законодавства України у сфері охорони довкілля та забезпечення екологічних прав громадян в умовах поглиблення європейської інтеграції. Актуальність дослідження зумовлена набуттям Україною статусу держави-кандидата на членство в Європейському Союзі, що зробило нагальним приведення національного законодавства у відповідність до правового доробку ЄС, а також масштабною екологічною шкодою, завданою внаслідок збройної агресії, яка потребує паралельного формування правового механізму подолання її наслідків.

На основі аналізу зобов'язань, що випливають з Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом, положень статті 191 Договору про функціонування ЄС та відповідних директив, обґрунтовуються концептуальні засади трансформації національної системи охорони довкілля. Автор доводить, що адаптація вітчизняного законодавства до acquis communautaire у сфері довкілля не зводиться до механічної рецепції окремих нормативних приписів, а передбачає системну зміну методології правового регулювання екологічних відносин із переходом від переважно дозвільно-заборонної до превентивно-стимулюючої моделі та засвоєнням засадничих принципів європейської екологічної політики – перестороги, превентивних дій і принципу «забруднювач платить».

У роботі виокремлено та обґрунтовано ключові напрями розвитку законодавства: впровадження інтегрованого запобігання забрудненню на основі найкращих доступних технологій; удосконалення інститутів оцінки впливу на довкілля та стратегічної екологічної оцінки; зміцнення гарантійного механізму реалізації екологічних прав громадян на засадах Орхуської конвенції; реформування інституту екологічної відповідальності; узгодження законодавства з цілями Європейського зеленого курсу. Наголошено, що ефективність екологічних прав визначається не їх нормативним проголошенням, а наявністю дієвих процедурних та інституційних гарантій реалізації й судового захисту. Сформульовані висновки мають значення для подальшого розвитку доктрини екологічного права та вдосконалення законотворчої практики.

© Легеза Ю. О., Циганов О. Г., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

Ключові слова: *екологічне право, охорона довкілля, екологічні права громадян, європейська інтеграція, адаптація законодавства, acquis communautaire, Угода про асоціацію, Орхуська конвенція, сталий розвиток.*

Постановка проблеми. Набуття Україною 23 червня 2022 року статусу держави-кандидата на членство в Європейському Союзі актуалізувало проблематику приведення національного законодавства у відповідність до правового доробку ЄС. Сфера охорони довкілля посідає особливе місце в цьому процесі з огляду на її транскордонний характер, високу питому вагу екологічного acquis у загальному масиві права ЄС (глава 27 переговорного досьє), а також безпосередній зв'язок екологічної проблематики з реалізацією фундаментальних прав людини.

Ускладнюючим чинником виступає масштабна екологічна шкода, завдана внаслідок повномасштабної збройної агресії Російської Федерації, що ставить перед правовою наукою завдання одночасного вирішення двох взаємопов'язаних завдань: гармонізації законодавства з європейськими стандартами та формування правового механізму подолання наслідків екоциду. За цих умов визначення науково обґрунтованих напрямів розвитку екологічного законодавства набуває не лише доктринального, а й практичного значення.

Проблема полягає в тому, що процес адаптації досі значною мірою здійснюється фрагментарно, шляхом інкорпорації окремих директив без належного концептуального осмислення системних засад європейського екологічного права, що породжує внутрішні суперечності в національному законодавстві та знижує ефективність правового регулювання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні засади екологічного права та проблематика забезпечення екологічних прав громадян розроблялися у працях В. І. Андрейцева, Г. І. Балюк, А. П. Гетьмана, М. В. Краснової, Н. Р. Кобецької, В. В. Костицького, П. Ф. Кулинича, Н. Р. Малишевої, В.Л. Мунтяна, В. В. Носіка, Ю. С. Шемшученка та інших науковців. Питання адаптації екологічного законодавства до права ЄС досліджувалися у контексті виконання Угоди про асоціацію.

Водночас нова геополітична та правова реальність, зумовлена наданням Україні статусу кандидата та потребою відбудови в повоєнний період, вимагає переосмислення усталених доктринальних підходів. Наявні дослідження здебільшого зосереджені на аналізі окремих інститутів, тоді як цілісна концепція напрямів розвитку екологічного законодавства в контексті євроінтеграції потребує подальшого опрацювання.

Постановка завдання. Метою статті є теоретико-правове обґрунтування пріоритетних напрямів розвитку законодавства України у сфері охорони довкілля та забезпечення екологічних прав громадян в умовах європейської інтеграції.

Виклад основного матеріалу. Розбудова національного екологічного законодавства в контексті європейської інтеграції ґрунтується на низці засадничих принципів, що становлять ядро екологічної політики ЄС і закріплені у статті 191 Договору про функціонування Європейського Союзу [1]. Йдеться передусім про принцип високого рівня охорони довкілля, принцип перестороги (precautionary principle) [2], принцип превентивних дій, принцип усунення шкоди довкіллю переважно в місці її виникнення та принцип «забруднювач платить» (polluter pays principle) [3].

Слід наголосити на методологічно важливому положенні: адаптація не тотожна імплементації в її спрощеному розумінні. Нерідко ці поняття вживаються як синонімічні, однак таке ототожнення затемнює сутнісну відмінність між формально-технічним відтворенням нормативного припису та досягненням тотожного регуляторного результату. Імплементація у вузькому значенні передбачає введення норми до національної правової системи; адаптація ж означає забезпечення реального функціонування правового механізму в спосіб, що відповідає меті та логіці відповідного акта права ЄС. Саме тому критерієм успішності адаптації виступає не факт прийняття акта, а досягнення того рівня охорони довкілля, який гарантується європейським правопорядком.

Механічне перенесення нормативних конструкцій без урахування системних зв'язків правового доробку ЄС не забезпечує досягнення регуляторної мети. Практика виявляє характерну ваду такого підходу: норма, запозичена ізольовано від свого процедурного та інституційного контексту, залишається декларативною, оскільки в національному правопорядку відсутні ті механізми, що надають їй чинності в державі походження. Директива, позбавлена в процесі рецепції своїх процедурних гарантій, системи моніторингу чи механізму відповідальності, перетворюється на формальний припис, нездатний змінити фактичний стан суспільних відносин. Відтак фрагмен-

тарна рецепція не лише не наближає національну правову систему до європейських стандартів, а й здатна породжувати внутрішні суперечності, коли новий інститут вступає в колізію з успадкованими елементами дозвільно-заборонної парадигми.

Європейське екологічне право становить цілісну систему, у якій матеріальні норми нерозривно пов'язані з процедурними механізмами їх реалізації, інституційним забезпеченням та системою моніторингу й контролю [4]. Ця системність має не випадковий, а сутнісний характер: кожен матеріально-правовий припис забезпечується відповідним процедурним інструментарієм, розподілом компетенції між органами публічної влади, механізмами збору й оприлюднення інформації, а також засобами юридичної відповідальності. Так, обов'язок дотримання екологічних стандартів підкріплюється дозвільними процедурами, ці процедури – вимогами щодо участі громадськості та доступу до інформації, а виконання приписів – системою інспекційного контролю та відповідальності за їх порушення. Вилучення будь-якого з цих елементів руйнує функціональну цілісність механізму. Тому напрями розвитку національного законодавства мають визначатися з урахуванням не лише змісту, а й функціональної логіки acquis – тобто того, у який спосіб окремі норми взаємодіють між собою задля досягнення спільної регуляторної мети [5].

Методологічно виправданим за таких умов є перехід від атомістичного до системного розуміння адаптації, за якого предметом гармонізації виступає не окремий нормативний акт, а цілісний правовий інститут у сукупності його матеріальних, процедурних та інституційних складових. Такий підхід вимагає попереднього доктринального аналізу функціональних зв'язків усередині відповідного сегмента acquis та ідентифікації тих елементів національного правопорядку, які потребують синхронного реформування для забезпечення дієвості запозичуваного інституту.

Зазначене дозволяє сформулювати перший засадничий висновок: розвиток екологічного законодавства України має відбуватися не за принципом рецепції окремих актів, а на основі системної трансформації методології правового регулювання екологічних відносин з переходом від переважно дозвільно-заборонної до превентивно-стимулюючої моделі. Зміст такого переходу полягає у зміщенні центру тяжіння правового регулювання з реагування на вже вчинені правопорушення на попередження екологічно шкідливого впливу, а також у доповненні заборонних приписів системою правових стимулів, що заохочують суб'єктів господарювання до добровільного підвищення рівня екологічної безпеки. Лише за умови такої методологічної переорієнтації адаптація здатна набути сутнісного, а не формального характеру.

Одним із пріоритетних напрямів виступає впровадження системи інтегрованого запобігання та контролю забруднення, що ґрунтується на положеннях Директиви 2010/75/ЄС про промислові викиди. Прийняття Закону України «Про запобігання, зменшення та контроль промислового забруднення» [6] заклало нормативну основу такого підходу, однак його повноцінна реалізація потребує формування дієвого механізму видачі інтегрованих дозволів на основі найкращих доступних технологій (best available techniques).

Концептуальна новизна цього підходу полягає у відмові від секторального регулювання окремих видів впливу на довкілля (окремо на атмосферне повітря, водні об'єкти, ґрунти) на користь комплексної оцінки сукупного екологічного навантаження від діяльності підприємства. Такий перехід вимагає докорінної перебудови дозвільної системи та формування відповідного інституційного потенціалу.

Прийняття Законів України «Про оцінку впливу на довкілля» [7] та «Про стратегічну екологічну оцінку» [8] стало важливим кроком у гармонізації з Директивами 2011/92/ЄС [9] та 2001/42/ЄС [10]. Разом з тим, практика застосування цих інститутів виявила потребу в подальшому вдосконаленні процедур участі громадськості, забезпеченні якості звітності та посиленні відповідальності за порушення відповідних вимог.

Теоретичне значення інституту оцінки впливу на довкілля полягає в тому, що він втілює принцип превенції на процедурному рівні, забезпечуючи врахування екологічного чинника ще на стадії планування господарської діяльності. Цим досягається зміщення акценту правового регулювання з ліквідації наслідків забруднення на його попередження – що відповідає загальній логіці європейського екологічного права.

Особливого доктринального осмислення потребує проблематика забезпечення екологічних прав громадян. Стаття 50 Конституції України гарантує право кожного на безпечне для життя і здоров'я довкілля, право на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди, а також право вільного доступу до інформації про стан довкілля.

Концептуальною основою європейського підходу до екологічних прав виступає Конвенція про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля (Орхуська конвенція 1998 року), ратифікована Україною. Зазначена Конвенція встановлює три взаємопов'язані «стовпи» екологічних прав: доступ до екологічної інформації, участь громадськості у прийнятті екологічно значущих рішень та доступ до правосуддя з екологічних питань [11].

Аналіз стану реалізації цих прав дозволяє виокремити такі проблемні аспекти. По-перше, право на доступ до екологічної інформації потребує вдосконалення механізмів його реалізації, зокрема формування єдиної загальнодержавної системи екологічного моніторингу та забезпечення проактивного оприлюднення інформації. По-друге, участь громадськості нерідко має формальний характер, що знижує її реальний вплив на прийняття рішень. По-третє, доступ до правосуддя з екологічних питань ускладнюється проблемами доведення причинно-наслідкового зв'язку та обчислення екологічної шкоди.

Звідси випливає важливий теоретичний висновок: забезпечення екологічних прав не може зводитися до їх нормативного проголошення. Ефективність екологічних прав визначається наявністю дієвих процедурних і інституційних гарантій їх реалізації та захисту. Відтак розвиток законодавства має спрямовуватися на зміцнення саме гарантійного механізму.

Наближення до європейських стандартів вимагає реформування інституту юридичної відповідальності за екологічні правопорушення на засадах Директиви 2004/35/ЄС про екологічну відповідальність [12]. Її концептуальна цінність полягає у втіленні принципу «забруднювач платить» через механізм відповідальності за запобігання та усунення екологічної шкоди.

Ключовим для національної правової системи є питання адекватної оцінки екологічної шкоди та забезпечення її повного відшкодування, включно зі шкодою, завданою природним ресурсам як таким (а не лише майновим інтересам конкретних осіб). Особливої гостроти ця проблематика набуває в контексті документування та правової кваліфікації екологічної шкоди, завданої внаслідок збройної агресії, а також формування міжнародно-правового механізму притягнення держави-агресора до відповідальності [13].

Сучасним викликом виступає необхідність узгодження національного законодавства з амбітними цілями Європейського зеленого курсу (European Green Deal), спрямованого на досягнення кліматичної нейтральності. Це передбачає розвиток законодавства у сферах скорочення викидів парникових газів, впровадження системи торгівлі квотами на викиди, декарбонізації економіки та переходу до засад циркулярної економіки.

Запровадження Європейським Союзом механізму прикордонного вуглецевого коригування (CBAM) надає цьому напряму не лише екологічного, а й вагомого економічного значення, оскільки безпосередньо впливає на конкурентоспроможність української продукції на європейському ринку. Це наочно демонструє тезу про інтегрований характер сучасного екологічного регулювання, у якому природоохоронні, кліматичні та економічні цілі становлять нерозривну єдність.

Висновки. Розвиток екологічного законодавства України в контексті європейської інтеграції має ґрунтуватися не на фрагментарній рецепції окремих актів права ЄС, а на системній трансформації методології правового регулювання екологічних відносин з засвоєнням засадничих принципів європейської екологічної політики.

Пріоритетними напрямами такого розвитку виступають: впровадження інтегрованого підходу до запобігання забрудненню; удосконалення процедур оцінки впливу на довкілля та стратегічної екологічної оцінки; зміцнення гарантійного механізму реалізації екологічних прав громадян на засадах Орхуської конвенції; реформування інституту екологічної відповідальності; узгодження законодавства з цілями Європейського зеленого курсу.

Забезпечення екологічних прав громадян потребує зміщення акценту з їх нормативного проголошення на розбудову дієвих процедурних та інституційних гарантій, що уможливлюють реальну реалізацію та ефективний судовий захист цих прав.

Специфіка сучасного етапу зумовлює потребу одночасного вирішення завдань євроінтеграційної гармонізації та формування правового механізму подолання наслідків екологічної шкоди, завданої збройною агресією, що відкриває перспективний напрям подальших наукових досліджень.

Розвиток екологічного законодавства України, побудований на окреслених засадах, має забезпечити не формальне, а сутнісне наближення національної правової системи до європейських стандартів охорони довкілля та гарантування екологічних прав людини як складової права на гідне життя.

Список літератури:

1. Консолідовані версії Договору про Європейський Союз та Договору про функціонування Європейського Союзу з протоколами та деклараціями. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_b06#Text
2. Precautionary principle URL: https://eur-lex.europa.eu/EN/legal-content/glossary/precautionary-principle.html
3. Ensuring that polluters pay – toolkit URL: https://environment.ec.europa.eu/economy-and-finance/ensuring-polluters-pay_en
4. Directive 2010/75/EU of the European Parliament and of the Council on industrial emissions. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2010/75/oj/eng
5. Про інтегроване запобігання та контроль промислового забруднення: Закон України від 16 липня 2024 року № 3855-IX URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3855-20#Text
6. Про оцінку впливу на довкілля: Закон України від 23 травня 2017 року № 2059-VIII URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2059-19#Text
7. Про стратегічну екологічну оцінку: Закон України від 20 березня 2018 року № 2354-VIII URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2354-19#Text
8. Директива Європейського Парламенту і Ради 2011/92/ЄС від 13 грудня 2011 року про оцінювання впливу деяких публічних і приватних проектів на довкілля. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_022-11#Text
9. Directive 2001/42/EC of the European Parliament and of the Council of 27 June 2001 on the assessment of the effects of certain plans and programmes on the environment. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2001/42/oj/eng
10. Конвенція про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_015#Text
11. Директива 2004/35/ЄС Європейського Парламенту та Ради «Про екологічну відповідальність за попередження та ліквідацію наслідків завданої навколишньому середовищу шкоди від 21 квітня 2004 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_965#Text
12. Купіна Л.Ф., Легеза Ю.О. Правовий вимір категорії «відновлення України» в контексті Сталого розвитку. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: юридичні науки.* 2026. Том 37 (76) № 3. DOI https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2026.3/46

Leheza Yu. O., Tsyganov O. G. DETERMINING THE DIRECTIONS OF DEVELOPMENT OF UKRAINIAN LEGISLATION IN THE FIELD OF ENVIRONMENTAL PROTECTION AND ENSURING THE ENVIRONMENTAL RIGHTS OF CITIZENS IN THE CONTEXT OF EUROPEAN INTEGRATION

The article is devoted to the theoretical and legal understanding of the priority areas of development of environmental legislation of Ukraine in the field of environmental protection and ensuring the environmental rights of citizens in the context of deepening European integration. The relevance of the study is due to Ukraine's acquisition of the status of a candidate country for membership in the European Union, which has made the issue of bringing national legislation into line with the EU acquis relevant, as well as the large-scale environmental damage caused as a result of armed aggression, which requires the parallel formation of a legal mechanism for overcoming its consequences.

Based on the analysis of the obligations arising from the Association Agreement between Ukraine and the European Union, the provisions of Article 191 of the Treaty on the Functioning of the EU and the relevant directives, the conceptual principles of the transformation of the national environmental protection system are substantiated. The author proves that the adaptation of domestic legislation to the acquis communautaire in the environmental sphere is not reduced to the mechanical reception of individual regulatory provisions, but involves a systemic change in the methodology of legal regulation of environmental relations with the transition from a predominantly permissive-prohibitive to a preventive-stimulating model and the assimilation of the fundamental principles of European environmental policy – precaution, preventive action and the polluter pays principle. The paper identifies and substantiates key areas of legislative development: the implementation of integrated pollution prevention based on the best available technologies; improving the institutions of environmental impact assessment and strategic environmental assessment; strengthening the guarantee mechanism for the implementation of citizens' environmental rights on the basis of the Aarhus Convention; reforming the institution of environmental responsibility; harmonizing legislation with the goals of the European Green Deal. It is emphasized that the effectiveness of environmental rights is determined not by their regulatory proclamation, but by the presence of effective procedural and institutional guarantees of implementation and judicial protection.

The formulated conclusions are important for the further development of the doctrine of environmental law and the improvement of legislative practice.

Keywords: *environmental law, environmental protection, environmental rights of citizens, European integration, adaptation of legislation, acquis communautaire, Association Agreement, Aarhus Convention, sustainable development.*

Дата першого надходження статті до видання: 05.07.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 24.07.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 10.09.2026

УДК 349.41
DOI https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2026.4/14

Юсупов В. А.
https://orcid.org/0000-0003-3028-8845
Криворізький національний університет

Барган С. С.
https://orcid.org/0000-0002-1706-0355
Криворізький національний університет

ҐЕНЕЗА РОЗВИТКУ ГІРНИЧОГО ЗАКОНОДАВСТВА В УКРАЇНІ

У статті досліджено ґенезу розвитку гірничого законодавства в Україні крізь призму періодів його становлення та розвитку. Зазначено, що євроінтеграційні процеси зумовлюють потребу не лише в оновленні нормативно-правових актів, а й у глибокому осмисленні історичних передумов регулювання гірничих відносин. Виявлено проблему щодо врахування спадкоємності правових підходів до надрокористування для подальшого визначення напрямів модернізації гірничого законодавства. Обґрунтовано, що розвиток гірничого законодавства був пов'язаний із процесами державотворення, зміною політичної належності українських земель, правом власності на землю і надра, господарськими потребами тощо. Вказано, що вихідним етапом становлення передумов гірничого законодавства доцільно вважати період Київської Русі, коли, попри відсутність спеціального гірничого регулювання, формувалися загальні засади охорони права власності на майно, користування природними благами та владного впорядкування суспільних відносин. Наголошено, що у XIII–XVII ст. розвиток гірничої справи зазнав впливу монголо-татарського нашестя, а згодом відроджувався в умовах перебування українських земель у складі Галицько-Волинського князівства, Великого князівства Литовського, Речі Посполитої та під впливом магдебурзького права й австрійсько-німецької традиції. Звернуто увагу, що початкові спроби нормувати гірничі відносини встановлювали принцип гірничої свободи, проте з часом відбувалось нормативне ускладнення доступу до надр. Доведено, що в імперський період закріплено посилення державного впливу з охороною прав землевласників. Констатовано, що радянська доба утвердила модель державної власності, планового використання надр і адміністративного контролю, відображену в низці нормативно-правових актів. Зазначено, що сучасний етап, започаткований незалежністю України, пов'язаний із прийняттям Кодексу України про надра, Конституції України та Гірничого закону України. Підсумовано, що історико-правовий аналіз дозволяє визначити напрями гармонізації вітчизняного гірничого законодавства з європейськими стандартами.

Ключові слова: *гірниче законодавство, надра, надрокористування, історичний розвиток, гірничі правовідносини.*

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку України характеризується поглибленням євроінтеграційних процесів, що зумовлює необхідність системного переосмислення змісту, структури та функціонального призначення національного законодавства у стратегічно важливих сферах суспільного й економічного життя. Однією з таких сфер є гірництво, що історично відіграє важливу роль у формуванні промислового потенціалу держави, забезпеченні енергетичної та економічної безпеки, становленні правових механізмів регулювання використання надр, організації гірничих робіт, охорони праці, екологічної безпеки тощо. Водночас подальше удосконалення гірничого законодавства України в умовах адаптації до права Європейського Союзу неможливо належним чином осягнути без звернення до історичних періодів його становлення та розвитку. Саме історико-правовий аналіз дозволяє виявити закономірності формування нормативно-правового регулювання гірничих відносин, простежити еволюцію державних підходів до управління надрами, встановити ті правові явища, що з плином часу потребують якісного оновлення з урахуван-

© Юсупов В. А., Барган С. С., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

ням сучасних соціально-економічних, екологічних та безпекових викликів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Стан опрацювання проблематики свідчить про наявність наукового інтересу до питань становлення, розвитку та трансформації гірничого законодавства, що зумовлено важливим значенням гірничої галузі для забезпечення сталого економічного розвитку держави. Окремі аспекти еволюції правового регулювання гірничих відносин були предметом наукових досліджень таких дослідників як М. О. Вебер, Р. С. Кірін, В. С. Кульчицький, О. Ю. Макаренко, О. П. Письменна, Ю. С. Шемшученко та інших. Водночас проблематика ґенези розвитку гірничого законодавства України не втрачає своєї актуальності. Це пов'язано з тим, що сучасний етап реформування національного законодавства відбувається в умовах євроінтеграційних змін, які вимагають з'ясування історичних передумов виникнення та розвитку відповідної галузі правового регулювання, без чого складно уявити, які елементи правового регулювання мають історично зумовлений характер і можуть бути збережені в оновленій моделі законодавства, а які сформувалися в межах застарілих адміністративно-командних підходів і потребують свого перегляду. Особливої наукової та практичної ваги набуває питання визначення історичних періодів розбудови гірничого законодавства, що дає змогу послідовно простежити зміну правових підходів до регулювання гірничих правовідносин.

Постановка завдання. Метою статті є аналіз основних періодів становлення, розвитку та вдосконалення гірничого законодавства в Україні, з'ясування їх змістовних особливостей, закономірностей правового регулювання гірничих відносин на різних етапах державного й суспільно-економічного розвитку, а також обґрунтування значення історичного досвіду для формування сучасних напрямів модернізації гірничого законодавства в умовах євроінтеграційних процесів.

Виклад основного матеріалу. Розвиток гірничого законодавства в Україні формувався під впливом різних історичних, територіальних, політичних та економічних чинників, які на різних етапах визначали зміст правового регулювання відносин у сфері використання надр, видобування корисних копалин, організації праці та державного контролю за відповідною діяльністю. Гірниче законодавство у цьому контексті виступає результатом тривалого історико-правового розвитку, що відображає зміну уявлень про роль і значення надр, характер права власності на природні ресурси, роль держави у їх використанні та правовий статус суб'єктів гірничих відносин.

Варто зазначити, що потреба у належному унормуванні гірничих правовідносин об'єктивно виникала разом із появою та поступовим розвитком гірничої галузі, ускладненням господарських відносин, зростанням значення корисних копалин для зростання економіки держави та появою необхідності впорядкування доступу до природних ресурсів. На ранніх етапах суспільного розвитку така потреба ще не набула самостійного галузевого вираження, оскільки видобування корисних копалин мало переважно локальний, ремісничий характер. Водночас саме в період появи перших державних формувань закладалися передумови для подальшої правової регламентації відносин, пов'язаних із використанням природних багатств, майновими правами, відповідальністю за порушення вироблених загальнообов'язкових правил поведінки тощо. Також не можна не враховувати, що історичні етапи розвитку гірничого законодавства України тісно пов'язані з процесами державотворення. Зміна політичної належності українських земель, трансформація форм державної влади, поширення різних моделей управління безпосередньо впливали на зміст нормативного регулювання. Саме тому становлення гірничого законодавства не може бути розглянуте поза загальною історією розвитку української державності. У різні періоди правове регулювання гірничих відносин зазнавало як внутрішньої еволюції, зумовленої потребами розвитку господарських правовідносин, так і зовнішніх впливів, пов'язаних із перебуванням українських земель у складі різних державних утворень, рецепцією чужих правових традицій, адміністративних практик і нормативних підходів.

З огляду на зазначене, першим етапом становлення передумов гірничого законодавства доцільно вважати період існування Київської Русі (XI–XIII ст.) [1, с. 54]. Хоча цей історичний етап ще не характеризувався широким розвитком гірництва та не передбачав існування письмового права, спрямованого безпосередньо на регулювання гірничої діяльності, саме в цей проміжок часу простежуються перші спроби унормування різних сфер суспільного життя. Правові пам'ятки Київської Русі відображали прагнення влади впорядкувати майнові, зобов'язальні, охоронні та господарські відносини, що мало важливе значення для подальшого розвитку правового регулювання використання природних ресурсів.

Як зауважують В. С. Білецький і Г. І. Гайко, у період розквіту культури Київської Русі великого розвитку досягли залізоробний, ковальський, ливарний, ювелірний промисли та інші ремесла. Широко використовуються як залізні, так і сталеві вироби. Залізо отримували в сиродутних горнах, куди під час плавки за допомогою ручних міхів нагнітали непрогріте повітря [2, с. 186]. Однак у ці часи правове регулювання ще не розмежовувало окремо земельні, природоресурсні, господарські та гірничі відносини, а відповідні норми існували у межах загального правового порядку. Водночас загальна нормативна основа, що була відображена в Руській правді, створювала первинні умови для правового осмислення природних багатств як об'єкта господарського використання та владного впливу [3, с. 89]. Подальше закріплення правил щодо охорони майна, відповідальності за його пошкодження чи привласнення, порядку користування землею та іншими об'єктами матеріального світу свідчило про зародки формування правової культури, у межах якої в майбутньому виокремились спеціальні підходи до регулювання відносин з надрокористування. Тому період Київської Русі слід розглядати як етап початкової історико-правової передумови виникнення потреби в унормуванні гірничих правовідносин. Його значення полягає у виникненні перших форм нормативного впорядкування суспільних відносин за допомогою Руської правди, утвердженні владного впливу на суспільне життя та формуванні базових уявлень про правову охорону природних благ. Саме ці обставини дають підстави визначати XI–XIII ст. як вихідний етап у загальній періодизації розвитку гірничого законодавства на теренах сучасної України.

Наступний етап становлення передумов розвитку гірничого законодавства на українських землях охоплює період XIII–XVII ст., який був неоднорідним за своїм історичним змістом і характеризувався як руйнівними наслідками зовнішніх вторгнень, так і поступовим відродженням господарських відносин. Протягом цього часу розвиток гірничої справи був істотно ускладнений монголо-татарським нашестям, яке негативно позначилося на загальному стані економічного життя, ремісничого виробництва, торгівлі та організації використання природних ресурсів [4, с. 127]. Але починаючи з XIV ст. і до XVII ст. на теренах України поступово відбувається відродження господарських відносин, у межах яких особливого значення набуває використання природних багатств. Гірничий промисел у цей період проявлявся, зокрема, у видобуванні залізної руди, бурого вугілля, солі та інших корисних копалин, які мали практичне значення для місцевого господарства, військової справи, ремісничого виробництва та торгівлі. Хоча розвиток відповідних відносин відбувався не в межах єдиної державності, а в умовах перебування територій сучасної України у складі різних державних утворень, зокрема Галицько-Волинського князівства, Великого князівства Литовського, а згодом і Речі Посполитої. Зокрема у межах польсько-литовської державності родовища корисних копалин розглядалися як об'єкти особливого владного інтересу, а тому їх використання значною мірою залежало від волі короля [5, с. 8]. Показовим у цьому контексті є правове регулювання видобутку залізної руди. Воно мало дозвільний характер, що означало неможливість вільного й безконтрольного освоєння родовищ. Дозвіл на розробку корисних копалин надавався через відповідні територіальні або князівсько-адміністративні структури, що засвідчувало залежність гірничого промислу від публічної влади. Важливим етапом у розвитку правового регулювання на українських землях стало ухвалення Судебника Казимира 1468 р., який об'єднав частину правових норм, що діяли у Великому князівстві Литовському. Хоча цей акт не був спеціальним джерелом гірничого права, його значення для дослідження ґенези гірничого законодавства полягає у закріпленні загальних засад охорони власності, майнових прав, земельних відносин і відповідальності за посягання на майно [6, с. 28].

У цей же період на західноукраїнських землях значного поширення набуває Магдебурзьке право, джерельну основу якого становили німецькі середньовічні правові традиції, зокрема Саксонське зерцало. Його значення для розвитку гірничого законодавства було опосередкованим, але важливим. Магдебурзьке право сприяло розвитку міського самоврядування, ремесел, торгівлі, майнового обігу та судового захисту прав міських громад. Унаслідок цього формувалися більш складні господарські зв'язки, а разом із ними зростала потреба у правовому врегулюванні використання природних ресурсів, необхідних для ремісничого й промислового виробництва [7, с. 56].

Окремої уваги заслуговує вплив австрійсько-німецької гірничо-правової традиції, яка демонструвала значно вищий рівень спеціалізації правового регулювання гірничих відносин. Указ по Гірничому відомству 1553 р., у якому зазначалося, що мінерали не можна було ані продавати,

ані купувати без відома гірничого судді, свідчив про формування спеціального адміністративно-судового контролю за обігом корисних копалин [1, с. 55]. Зміст такого підходу полягав у тому, що мінеральні ресурси визнавалися об'єктом особливого правового режиму. Цей нормативно-правовий акт мав важливе значення для подальшого розвитку гірничого права, оскільки засвідчував поступове виокремлення гірничих відносин із загальної системи нормативного регулювання.

У складі Речі Посполитої регулювання гірничих відносин набуло порівняно більш розвинених і юридично визначених форм. На відміну від фрагментарного врегулювання, польська правова традиція поступово виробила спеціальні підходи до організації гірничої справи, які були спрямовані не лише на охорону інтересів монарха, а й на стимулювання пошуку, відкриття та промислового освоєння родовищ. У цьому контексті важливе значення мав Гірничий статут короля Яна Ольбрахта 1505 р., який є одним із показових нормативних актів тогочасного гірничого законодавства. Значення цього статуту полягало насамперед у закріпленні принципу гірничої свободи, що виражався формулою «homo aliquis» [8, с. 24]. За своїм змістом цей принцип передбачав можливість здійснення гірничорозвідувальних і гірничодобувних робіт широким колом осіб, незалежно від їхнього попереднього майнового чи станово-правового зв'язку з конкретною земельною ділянкою. Такий підхід був прогресивним для свого часу, оскільки створював передумови для залучення приватної ініціативи, праці, капіталу та спеціальних знань до розвитку гірничої справи. Водночас таке право не мало абсолютно безоплатного або необмеженого характеру, оскільки його реалізація пов'язувалася зі сплатою відповідного податку чи іншого платежу на користь королівської влади.

Разом із тим подальший розвиток польсько-литовської державності зумовив трансформацію підходів до співвідношення прав на землю та надра. У 1573 р. у документі «Pacta conventa», пов'язаному з обранням короля Генріха Валуа, було проголошено принцип акцесії, за яким надра визнавалися приналежністю земельної ділянки. Зміст цього принципу полягав у посиленні правового зв'язку між земельною власністю та природними ресурсами, що знаходилися під поверхнею відповідної ділянки [6, с. 49]. Якщо принцип гірничої свободи виходив із можливості самостійного доступу до надр для осіб, які виявляли корисні копалини, то принцип акцесії, навпаки, посилював значення землевласника у правовому режимі надрокористування. Водночас для процесів становлення гірничого законодавства це мало принципове значення, оскільки засвідчувало поступовий перехід від звичаєво-дозвільних і привілейованих форм регулювання до більш складних юридичних конструкцій, що визначали суб'єктів, об'єкти та умови користування надрами.

Окремий напрям розвитку гірничих правовідносин формувався на землях Війська Запорозького та Гетьманщини. У цьому середовищі правове регулювання гірничої справи не набуло вигляду кодифікованого гірничого законодавства, однак проявлялося через універсали, розпорядження та інші акти гетьманської влади, спрямовані на підтримку промислів, пов'язаних із видобуванням і переробленням корисних копалин. Гетьмани України усвідомлювали господарське, військове та фінансове значення гірництва, оскільки рудні, селітряні заводи, ковальські цехи й пов'язані з ними виробництва забезпечували потреби оборони, ремесла, торгівлі та місцевого економічного розвитку. У цьому контексті показовими є універсали Івана Мазепи, серед яких відомі акти про виділення земель українській шляхті та козацькій старшині під устаткування рудень, селітряних заводів, ковальських цехів та інших виробничих об'єктів [2, с. 187]. Їхнє значення полягає не лише у фіксації конкретних майнових надань, а й у тому, що через такі акти гетьманська влада фактично стимулювала розвиток гірничо-металургійного та промислового виробництва.

Отже, період XIII–XVII ст. можна охарактеризувати як етап поступового відновлення господарських передумов і виникнення окремих правових механізмів регулювання гірничого промислу.

Наступний етап розвитку гірничого законодавства на українських землях пов'язаний із поширенням правового впливу Московської держави, а згодом Російської імперії. Власне формування гірничої промисловості в цьому правовому просторі розпочинається ще у середині XVII ст., коли зростання потреб держави у металах, зброї, промисловій сировині тощо. Особливе значення для розвитку гірничого законодавства мав Перший загальний закон 1719 р., відомий як Берг-привілея Петра I. Цей акт став важливою правовою основою організації гірничої справи, оскільки вперше на загальному рівні закріплював правила пошуку, розробки корисних копалин і функціонування гірничозаводського виробництва [9, с. 38]. З одного боку, допускалася можливість пошуку корисних

копалин на різних землях, що відповідало ідеї гірничої свободи й було спрямовано на активізацію розвідувальних робіт. З іншого боку, при фактичному використанні земельної поверхні для будівництва заводів, облаштування рудників чи інших виробничих об'єктів виникала необхідність погодження з власником земельної ділянки. Подальший розвиток зазначених підходів відбувся за правління Катерини ІІ. У Маніфесті 1782 р. було визначено право землевласників шукати, копати, плавити, варити та чистити всякі метали, а також передавати відповідні можливості іншим особам за добровільними умовами. Маніфест 1782 р. закріплював більш виразну приватновласницьку модель, у якій саме землевласник набував ширших прав щодо використання надр у межах належної йому земельної ділянки [9, с. 38–39].

Таким чином, розвиток гірничого законодавства на українських землях у складі Російської імперії характеризувався поєднанням імперативного державного впливу та земельно-власницьких прав. Укази, що дозволяли пошук руди на різних землях, Берг-привілея 1719 р. та Маніфест 1782 р. засвідчили ускладнення правового режиму надрокористування.

Наступний етап розвитку гірничого законодавства на українських землях пов'язаний із радянською добою, яка принципово змінила правову природу надрокористування, характер державного впливу на гірничу промисловість і співвідношення публічного та приватного інтересу у сфері використання природних ресурсів. Початковою нормативною основою радянського підходу став Декрет «Про землю» 1917 р., який започаткував радикальну зміну правового режиму земельних і пов'язаних із ними природоресурсних відносин [10, с. 257]. Його значення для ґенези гірничого законодавства полягає не стільки у спеціальному регулюванні гірничої справи, скільки у формуванні нової ідеології правового режиму природних ресурсів. Земля, надра, ліси, води та інші природні багатства вилучалися з приватного обігу й розглядалися як об'єкти, що мають належати державі або використовуватися в інтересах трудового народу.

Подальший розвиток цих засад на українських землях пов'язаний із Законом Української СРР про землю 1920 р. [11] Хоча цей акт насамперед був спрямований на регулювання земельних відносин, його значення для розвитку гірничого законодавства проявлялося у закріпленні радянських підходів до організації використання природних ресурсів. Закон відображав прагнення радянської влади встановити контроль над земельним фондом, визначити порядок його розподілу та використання, а також підпорядкувати природоресурсні відносини загальним політичним і господарським завданням держави.

Особливе місце у розвитку радянського гірничого законодавства посідає Гірниче положення Союзу РСР 1927 р., яке відображало потребу у спеціальному нормативному врегулюванні гірничої діяльності в умовах формування союзної системи управління промисловістю [12, с. 32]. Його прийняття було зумовлене необхідністю уніфікувати підходи до використання надр, визначити організаційні засади гірничого виробництва, порядок ведення робіт, компетенцію відповідних органів управління та загальні правила експлуатації мінеральних ресурсів. У межах радянської системи гірнича промисловість розглядалася як стратегічна галузь народного господарства, а тому її правове регулювання категорично не могло обмежуватися приватноправовими чи договірними конструкціями. Логічним продовженням цього процесу стало прийняття Гірничого положення Союзу РСР 1927 р. та Гірничого кодексу УСРР від 20 серпня 1928 р. Значення цих нормативно-правових актів полягає в тому, що на рівні республіканського законодавства було здійснено спробу систематизувати правові норми, які регулювали гірничі відносини [13, с. 158–159]. Гірничий кодекс УСРР став важливою правовою формою закріплення радянської моделі надрокористування, у якій ключове місце посідали державна власність на надра, плановість гірничих робіт, адміністративний порядок допуску до користування корисними копалинами та підконтрольність діяльності гірничих підприємств.

Завершеним проявом радянської кодифікації у сфері надрокористування став Кодекс України РСР про надра 1976 р. Його прийняття засвідчило перехід від фрагментарного чи галузево-виробничого регулювання до більш комплексного правового врегулювання відносин, пов'язаних із геологічним вивченням, використанням і охороною надр [14, с. 200–201]. Цей кодекс закріплював основні засади користування надрами, визначав компетенцію органів державного управління, права та обов'язки користувачів надр, вимоги щодо охорони надр і відповідальність за порушення законодавства. Кодекс України РСР про надра 1976 р. відображав характерні риси радянської правової системи: централізацію управління, пріоритет публічного інтересу, плановий характер використання природних ресурсів,

адміністративний порядок надання надр у користування та підпорядкування гірничої діяльності завданням народного господарства. З огляду на зазначене вбачається, що у межах радянського минулого України сформувалась модель, відповідно до якої надра визнавалися об'єктом виключного публічного інтересу, а їх використання підпорядковувалося державному плануванню, централізованому управлінню та жорсткому адміністративному контролю.

Сучасний етап розвитку гірничого законодавства України розпочинається з часу проголошення державної незалежності. Цей період принципово відрізняється від радянської доби, оскільки правове регулювання гірничих відносин поступово почало розвиватися не лише в межах адміністративно-планової моделі, а з урахуванням конституційних засад права власності Українського народу на природні ресурси та розбудови ринкової економіки. Важливе значення для становлення сучасного правового режиму природних ресурсів мало прийняття низки базових кодифікованих актів. Земельний кодекс України в редакції 1992 р. започаткував формування національної системи земельного законодавства, що мало безпосереднє значення для гірничої діяльності, оскільки використання надр практично завжди пов'язане із зайняттям земельної поверхні, зміною цільового призначення земель, встановленням прав на земельні ділянки тощо. Кодекс України про надра 1994 р. став центральним актом сучасного надрового законодавства, оскільки безпосередньо визначив правові засади регулювання гірничих відносин. Його прийняття мало системоутворююче значення, адже саме цей кодекс закріпив основні підходи до геологічного вивчення, раціонального й комплексного використання надр, їх охорони, порядку надання надр у користування, прав та обов'язків користувачів надр. Важливе місце у формуванні сучасної природоресурсної основи гірничого законодавства посідають також Лісовий кодекс України 1994 р. та Водний кодекс України 1995 р. Їх значення полягає у тому, що гірнича діяльність часто впливає не лише на надра, а й на інші природні об'єкти, зокрема ліси, води, ґрунти, ландшафти та екосистеми.

Конституційне закріплення основ правового режиму природних ресурсів відбулося з прийняттям Конституції України 1996 р. Особливого значення для гірничого законодавства набули положення ст. 13 Конституції України, відповідно до яких земля, її надра, атмосферне повітря, водні та інші природні ресурси, що знаходяться в межах території України, є об'єктами права власності Українського народу. Подальшим важливим кроком стало прийняття у 1999 р. Гірничого закону України, який спеціалізував правове регулювання саме у сфері проведення гірничих робіт. Його значення полягає у тому, що він визначив правові та організаційні засади функціонування гірничих підприємств, проведення гірничих робіт, забезпечення протиаварійного захисту, охорони праці, безпеки виробництва та ліквідації або консервації гірничих об'єктів. Прийняття цього закону засвідчило перехід від загального надрового регулювання до більш спеціалізованого законодавчого впорядкування гірничої діяльності.

Станом на сьогодні під гірничим законодавством розуміють сукупність правових норм, які регулюють гірничі відносини та встановлюють правила ведення гірничих робіт [15]. Тому з огляду на ґенезу становлення гірничого законодавства, розпочаті євроінтеграційні процеси в Україні не можуть бути ефективними без визначення всіх історичних досягнень в частині унормування правових засад регулювання гірничих правовідносин. Вивчення історії розвитку гірничого законодавства дає змогу не лише встановити спадкоємність і специфіку національної правової традиції надрокористування, але й визначити напрями її подальшої модернізації, враховуючи як європейські стандарти, так і потреби забезпечення сталого економічного розвитку України.

Висновки. На різних етапах державотворення правове регулювання гірничої діяльності змінювалося залежно від характеру права власності на надра, моделі державного управління промисловістю, рівня розвитку науки і техніки, потреб економіки, а також уявлень про співвідношення приватного, публічного та загальносуспільного інтересу у сфері надрокористування. У зв'язку з цим сучасне гірниче законодавство не може розглядатися як ізольований масив розрізнених нормативно-правових актів, відірваних від історичного підґрунтя. Навпаки, його зміст значною мірою є результатом тривалої трансформації правових підходів, що охоплювали як імперативні засади державного контролю, так і поступове формування гарантій безпечного, раціонального та відповідального використання надр. Разом з тим, євроінтеграційний вектор нашої держави вимагає не лише формального оновлення нормативно-правових актів, але й глибшого осмислення того, які історично сформовані правові підходи відповідають сучасним потребам, а які, навпаки, стримують розвиток гірничої галузі та потребу-

ють поступового концептуального перегляду на шляху до гармонізації українського законодавства з європейськими стандартами сталого розвитку, екологічної відповідальності, прозорості дозвільних процедур, безпеки праці та ефективного державного нагляду у сфері гірничої діяльності.

Список літератури:

1. Письменна О. П. Історико-правовий аналіз становлення законодавства у сфері видобування корисних копалин. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2017. № 2. С. 54–57. URL: https://lsej.org.ua/2_2017/17.pdf (дата звернення: 22.06.2026).

2. Білецький В. С., Гайко Г. І. Хронологія гірництва в країнах світу. Донецьк: Донецьке відділення НТШ, «Редакція гірничої енциклопедії», УКЦентр, 2006. 224 с.

3. Пасічник М. С. Руська правда як основний законодавчий документ Давньої Русі. *Кваліологія книги.* 2013. № 1. С. 89–98. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Kk_2013_1_21 (дата звернення: 22.06.2026).

4. Білецький В., Гайко Г. Історія гірництва в Україні. *Донецький вісник Наукового товариства ім. Шевченка.* Донецьк: Східний видавничий дім, Донецьке відділення НТШ. 2007. Т. 18. С. 122–138. URL: https://repository.kpi.kharkov.ua/server/api/core/bitstreams/5d75bb04-dbaa-4933-b62f-efaa44afff33/content (дата звернення: 22.06.2026).

5. Кравець В. Г., Терентьєв О. М., Білецький В. С., Смирнов В. О., Чала О. М. Техніка і технологія переробки гірських порід: навч. посіб. Київ: КПІ ім. Ігоря Сікорського, 2019. 315 с.

6. Кірін Р. С. Історія гірничого права: навч. посіб. Дніпропетровськ: Державний ВНЗ «Національний гірничий університет», 2011. 246 с.

7. Лушпієнко Ю. О. Адміністративно-правовий режим надрокористування в Україні: дис. … докт. філософії з права. Суми. 2021. 260 с.

8. Андрейцев В. І. Право екологічної безпеки: навч. та наук. практ. посіб. Київ: Знання, 2002. 332 с.

9. Макаренко О. Ю. Становлення законодавства щодо використання надр та надання для цієї мети земель. *Адвокат*. 2011. № 11 (134). С. 38–41. URL: https://rep.dnuvs.ukr.education/handle/123456789/2948 (дата звернення: 22.06.2026).

10. Гайдай А. М. Становлення і розвиток конституційних засад екологічного права в УСРР-УРСР (1917–1977 рр.). *Часопис Київського університету права*. 2013. № 3. С. 257–261. URL: http://jnas.nbuv.gov.ua/uk/article/UJRN-0000162285 (дата звернення: 22.06.2026).

11. Закон Української СРР про землю 1920. Wikipedia. URL: https://w.wiki/Rjui (дата звернення: 22.06.2026).

12. Барабаш Н. П. Розвиток правового регулювання земельних відносин, пов'язаних із користуванням надрами. *Форум права*. 2009. № 2. С. 30–37. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2009_2_7.pdf (дата звернення: 22.06.2026).

13. Кірін Р. С. Радянська доба розвитку гірничого законодавства України. *Актуальні проблеми теорії та історії прав людини, права і держави: матеріали II Всеукраїнської наукової конференції*. Одеса: «Юридична література», 2003. С. 158–160.

14. Кірін Р. С. Кодифікація законодавства про надра: дис. … докт. юрид. наук. Київ. 2016. 440 с.

15. Гірничий закон України: Закон України від 06.10.1999 № 1127-XIV. *Відомості Верховної Ради України.* 1999. № 50, ст. 433. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1127-14#Text (дата звернення: 22.06.2026).

Yusupov V. A., Barhan S. S. GENESIS OF THE DEVELOPMENT OF MINING LEGISLATION IN UKRAINE

This article examines the genesis of mining legislation in Ukraine through the lens of the periods of its formation and development. It is noted that European integration processes necessitate not only the updating of regulatory acts but also a thorough understanding of the historical preconditions for the regulation of mining relations. The article identifies a challenge regarding the consideration of the continuity of legal approaches to subsoil use for the purpose of further defining directions for the modernization of mining legislation. It is argued that the development of mining legislation was linked to processes of state-building, changes in the political affiliation of Ukrainian lands, property rights to land and subsoil resources, economic needs, and other factors. It is noted that the period of Kievan Rus' should be considered the initial stage in the formation of the preconditions for mining legislation, when despite the absence of specific mining regulations–general principles were established for the protection of property rights, the use of natural resources, and the authoritative regulation of social relations. It is emphasized that in the 13th–17th centuries, the development of mining was influenced by the Mongol-Tatar invasion and later revived while the Ukrainian lands were part of the Principality of Galicia-Volhynia, the Grand Duchy of Lithuania, and the Polish-Lithuanian

Commonwealth, as well as under the influence of Magdeburg law and the Austrian-German tradition. It is noted that initial attempts to regulate mining relations established the principle of mining freedom; however, over time, regulatory restrictions on access to mineral resources were introduced. It is demonstrated that during the imperial period, state influence was strengthened while protecting the rights of landowners. It is noted that the Soviet era established a model of state ownership, planned use of subsoil resources, and administrative control, as reflected in a series of regulatory and legal acts. It is noted that the current stage, which began with Ukraine's independence, is associated with the adoption of the Code of Ukraine on Subsurface Resources, the Constitution of Ukraine, and the Mining Law of Ukraine. It is concluded that a historical and legal analysis allows for the identification of directions for harmonizing domestic mining legislation with European standards.

Keywords: *mining legislation, subsoil, subsoil use, historical development, mining legal relations.*

Дата першого надходження статті до видання: 28.06.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 20.07.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 10.09.2026

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС; ФІНАНСОВЕ ПРАВО; ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

УДК 342.7
DOI https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2026.4/15

Гаркот А. І.
https://orcid.org/0009-0006-7316-7348
Львівський національний університет імені Івана Франка

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО СТАТУСУ ЗАРЕЄСТРОВАНИХ ТА НЕЗАРЕЄСТРОВАНИХ СУБ'ЄКТІВ У СФЕРІ ОНЛАЙН-МЕДІА

У статті досліджено відмінності у правовому статусі зареєстрованих та незареєстрованих суб'єктів у сфері онлайн-медіа. Окреслено значення добровільної реєстрації суб'єкта у сфері онлайн-медіа за Законом України «Про медіа» та обґрунтовано, що така реєстрація не є обов'язковою передумовою здійснення діяльності у сфері онлайн-медіа, однак істотно впливає на практичний обсяг правових можливостей відповідного суб'єкта. Вказано, що ключовим критерієм належності особи до суб'єктів у сфері онлайн-медіа є здійснення редакційного контролю щодо створення, добору, організації та поширення масової інформації, що загалом узгоджується з європейською логікою визначення медіа через критерій редакційної відповідальності.

Проаналізовано проблему правової визначеності статусу незареєстрованих суб'єктів у сфері онлайн-медіа, зокрема щодо моменту фактичного набуття та припинення такого статусу. Окреслено відмінності у застосуванні заходів реагування до зареєстрованих і незареєстрованих суб'єктів у сфері онлайн-медіа, а також значення реєстрації для участі у механізмах спільного регулювання, підтвердження статусу журналістів, проходження акредитації, отримання державної підтримки та доступу до окремих видів рекламної діяльності.

Зроблено висновок, що чинне медіа-законодавство України фактично передбачає дві паралельні моделі існування суб'єктів у сфері онлайн-медіа: зареєстровану та незареєстровану. Водночас подальше вдосконалення правового регулювання потребує конкретизації критеріїв віднесення осіб до суб'єктів у сфері онлайн-медіа з метою забезпечення правової визначеності, передбачуваності правозастосування та недопущення формального набуття статусу суб'єкта у сфері онлайн-медіа без реальної спрямованості на медійну діяльність.

Ключові слова: *онлайн-медіа, суб'єкт у сфері онлайн-медіа, редакційний контроль, медіа-законодавство, Інтернет, інформація, цифрове середовище.*

Постановка проблеми. Реформа медіа-законодавства України, завершена прийняттям Закону України «Про медіа» від 13 грудня 2022 року № 2849-IX (далі – Закон), істотно змінила підхід до нормативного регулювання всієї медіасфери. На рівні закону вперше онлайн-медіа було виокремлено як окрему категорію медіа, що дало змогу не лише поширити на них загальні принципи регулювання діяльності медіа, а й встановити спеціальні правила, зумовлені особливостями поширення інформації саме в мережі Інтернет. Однією з таких особливостей є добровільний характер реєстрації для суб'єктів у сфері онлайн-медіа, який фактично означає, що набуття статусу зареєстрованого суб'єкта не є загальною передумовою здійснення його діяльності, але впливає на правовий статус, порядок взаємодії з регулятором та механізми юридичної відповідальності. Фактично, такий підхід призводить до існування двох паралельних режимів діяльності суб'єктів у сфері онлайн-медіа: зареєстрованих і незареєстрованих [4].

© Гаркот А. І., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

Актуальність дослідження зумовлена необхідністю виокремлення основних відмінностей у правовому статусі зареєстрованих і незареєстрованих суб'єктів у сфері онлайн-медіа на тлі зростання ролі онлайн-медіа у структурі медіаспоживання в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Стан наукового опрацювання цієї проблеми перебуває на початковому етапі. Через новизну законодавчого регулювання порівняльний правовий статус зареєстрованих і незареєстрованих суб'єктів у сфері онлайн-медіа досі не був предметом комплексного дослідження. Водночас окремі аспекти правового регулювання діяльності суб'єктів у сфері онлайн-медіа висвітлено у працях таких учених, як М. М. Войнарівський, І. П. Зеленко, В. Троцька, Т. А. Трачук, М. Ю. Андрющенко.

Постановка завдання. Метою цієї статті є окреслення основних відмінностей між зареєстрованими та незареєстрованими суб'єктами у сфері онлайн-медіа як бази для подальшого аналізу ефективності відповідного законодавчого підходу та можливих напрямів удосконалення правового регулювання. Досягнення цієї мети передбачає з'ясування правового значення добровільної реєстрації суб'єктів у сфері онлайн-медіа, визначення її впливу на реалізацію професійних гарантій журналістської діяльності, на участь у спільному регулюванні, на особливості відповідальності та доступ до окремих спеціальних можливостей, передбачених законодавством.

Виклад основного матеріалу. Першим аспектом, який необхідно врахувати під час порівняння правового статусу зареєстрованих і незареєстрованих суб'єктів у сфері онлайн-медіа, є те, що реєстрація не є обов'язковою умовою функціонування як суб'єкта у сфері онлайн-медіа. Закон визначає суб'єкта у сфері онлайн-медіа не через факт внесення відомостей про нього до відповідного реєстру, а через характер його діяльності. Відповідно до частини першої статті 16 Закону, суб'єктом у сфері онлайн-медіа вважається особа, що здійснює редакційний контроль щодо створення або добору, організації та поширення масової інформації у формі онлайн-медіа [4]. Отже, первинною ознакою такого суб'єкта є саме редакційний контроль, а не формальна реєстрація такого суб'єкта Національною радою. Цей висновок додатково підтверджується положеннями статті 63 Закону, за якими суб'єкти у сфері онлайн-медіа можуть зареєструватися добровільно [4].

Такий підхід загалом узгоджується з європейською логікою визначення медіа через критерій редакційної відповідальності. У Директиві 2010/13/ЄС про аудіовізуальні медіапослуги зазначено, що поняття редакційної відповідальності є основним для визначення ролі постачальника медіапослуги. У цьому ж акті редакційна відповідальність розуміється як здійснення ефективного контролю над добором програм та їх організацією [2]. Подібний підхід закріплено і в Регламенті ЄС 2024/1083 про європейську свободу медіа, який визначає постачальника медіапослуги як особу, що має редакційну відповідальність за вибір контенту медіапослуги та визначає спосіб його організації [8]. Відтак в українському та європейському підходах ключовим є не формальна процедура реєстрації, а наявність реального контролю над змістом, добором та організацією інформації.

У цьому сенсі реєстрація суб'єкта у сфері онлайн-медіа виконує не правоустановчу, а правопідтверджувальну та інформаційну функцію. Вона дозволяє фізичній або юридичній особі офіційно ідентифікувати себе як суб'єкта у сфері онлайн-медіа, зафіксувати власне правове становище та діяти у більш передбачуваному режимі взаємодії з регулятором, іншими суб'єктами та державою.

Водночас добровільність реєстрації зумовлює певну невизначеність правового становища незареєстрованих суб'єктів. Такий суб'єкт може фактично відповідати ознакам онлайн-медіа внаслідок самої діяльності: регулярного поширення масової інформації в мережі Інтернет, наявності постійної назви та здійснення редакційного контролю. Однак за відсутності формального запису до Реєстру суб'єктів у сфері медіа (далі – Реєстр) він не завжди може однозначно визначити, чи поширюються на нього вимоги медіа-законодавства та чи може його діяльність бути оцінена саме як діяльність суб'єкта у сфері онлайн-медіа.

Ця проблема посилюється тим, що Закон поширює свою дію також на суб'єктів у сфері онлайн-медіа, які не були зареєстровані у встановленому порядку. При цьому питання про те, чи є особа, яка поширює інформацію з використанням мережі Інтернет, суб'єктом у сфері онлайн-медіа, має вирішуватися Національною радою України з питань телебачення і радіомовлення із застосуванням критеріїв, встановлених органом спільного регулювання. Отже, у випадку незареєстрованих суб'єктів у сфері онлайн-медіа правовий статус має оціночний характер: він не є наперед публічно зафіксованим, а визначається через аналіз фактичних ознак діяльності конкретного суб'єкта [4].

Особливо проблемним у зв'язку з цим є питання моменту набуття та припинення такого статусу. Якщо для зареєстрованого суб'єкта існує чітка юридична прив'язка до моменту внесення відомостей до Реєстру та скасування реєстрації, то для незареєстрованого суб'єкта у сфері онлайн-медіа такої формальної межі немає. Наприклад, якщо вебсайт протягом певного часу регулярно поширював масову інформацію, а згодом припинив оновлення або змінив характер діяльності, дискусійним залишається питання, з якого саме моменту відповідна особа перестає вважатися суб'єктом у сфері онлайн-медіа. Так само у разі відновлення активної інформаційної діяльності не завжди очевидним є момент, з якого до такого суб'єкта знову мають застосовуватися спеціальні вимоги медіа-законодавства.

Саме тому одна з ключових відмінностей між зареєстрованими та незареєстрованими суб'єктами у сфері онлайн-медіа полягає у різному рівні правової визначеності. Зареєстрований суб'єкт перебуває у більш прогнозованому правовому режимі, тоді як незареєстрований суб'єкт може фактично відповідати ознакам онлайн-медіа, але не усвідомлювати цього або помилково вважати, що відсутність реєстрації автоматично виводить його діяльність за межі спеціального медіа-регулювання.

У цьому контексті добровільна реєстрація має значення не лише як спосіб отримання додаткових правових можливостей, а й як інструмент забезпечення правової визначеності. Вона дозволяє суб'єкту офіційно зафіксувати власний правовий статус, чіткіше розуміти межі своїх прав та обов'язків і зменшити ризик неоднозначної оцінки своєї діяльності.

Однією з ключових відмінностей у правовому статусі зареєстрованих і незареєстрованих суб'єктів у сфері онлайн-медіа є відповідальність за порушення медіа-законодавства. Як зазначає М. М. Войнарівський, Закон сформував зведений перелік засобів реагування на правопорушення у сфері медіа замість їх розпорошення у попередніх профільних законах. До таких заходів належать, зокрема, припис, штраф, скасування реєстрації, тимчасова заборона поширення онлайн-медіа та заборона поширення онлайн-медіа. При цьому автор обґрунтовано звертає увагу, що поняття «заходи реагування» охоплює різні за правовою природою механізми: припис має превентивно-відновлювальний характер, тоді як інші заходи можуть розглядатися як адміністративно-господарські санкції, оскільки мають майновий або організаційно-обмежувальний вплив на суб'єкта [1, с. 18].

У межах цієї системи Закон поділяє порушення онлайн-медіа на незначні, значні та грубі. Для зареєстрованих і незареєстрованих суб'єктів наслідки таких порушень не є тотожними. Зокрема, щодо незначних порушень штраф для зареєстрованого суб'єкта у сфері онлайн-медіа може застосовуватися у разі вчинення протягом одного місяця п'яти незначних порушень, за які були винесені приписи і вимоги яких не були виконані. Для незареєстрованого суб'єкта поріг є нижчим – три і більше незначні порушення окремих видів [4].

Більш істотна відмінність проявляється щодо значних порушень. Якщо до зареєстрованого онлайн-медіа протягом одного місяця було застосовано п'ять штрафів за значні порушення, можливим наслідком є скасування його реєстрації. Для незареєстрованого суб'єкта такий захід не може застосовуватися, тому Закон передбачає тимчасову заборону поширення онлайн-медіа строком на чотирнадцять календарних днів. Отже, у першому випадку санкція спрямована на втрату формалізованого статусу, а в другому – на безпосереднє обмеження поширення відповідного онлайн-медіа [4].

Для зареєстрованого суб'єкта заборона поширення онлайн-медіа за рішенням суду можлива у разі четвертого грубого порушення протягом одного місяця, тоді як для незареєстрованого суб'єкта такий наслідок може наставати вже у разі третього грубого порушення за той самий період. Це свідчить, що відсутність реєстрації не звільняє від спеціальної відповідальності у сфері медіа, а в окремих випадках навіть зумовлює суворіший режим реагування.

Окрім цього, Закон регулює ситуацію, коли особу незареєстрованого суб'єкта у сфері онлайн-медіа неможливо встановити. У такому випадку регулятор намагається повідомити суб'єкту про наявність у його діях порушень відповідними приписами, за невиконання яких Національна рада може прийняти рішення про заборону поширення такого онлайн-медіа [4].

З метою стимулювання добровільної реєстрації Закон фактично встановлює для зареєстрованого суб'єкта у сфері онлайн-медіа більш сприятливий режим реагування на допущені ним порушення медіа-законодавства з боку Національної ради. Такий підхід сприяє формуванню офіційного каналу комунікації між суб'єктом у сфері онлайн-медіа та регулятором, а також дозволяє у більшості випадків реагувати на порушення шляхом

застосування приписів або штрафів, не вдаючись до найсуворішого заходу реагування – заборони поширення онлайн-медіа.

Ще однією відмінністю у правовому статусі зареєстрованих і незареєстрованих суб'єктів у сфері онлайн-медіа є можливість участі у механізмах спільного регулювання. Закон передбачає, що членом органу спільного регулювання у певній сфері медіа може бути ліцензіат, реєстрант або об'єднання підприємств – суб'єктів у відповідній сфері медіа [4]. Відповідно, саме зареєстровані онлайн-медіа мають можливість долучатися до роботи органу спільного регулювання у сфері онлайн-медіа, тоді як незареєстровані суб'єкти такої інституційної участі не мають.

Практичне значення цієї участі полягає в першу чергу у можливості впливати на формування спільних правил регулювання діяльності онлайн-медіа. Зокрема, до повноважень органу спільного регулювання належить ухвалення рішень про встановлення критеріїв віднесення осіб до суб'єктів у сфері онлайн-медіа, затвердження кодексів і правил створення та поширення інформації, а також забезпечення механізму надання висновків щодо відповідності поширеної інформації таким кодексам і правилам у випадках, коли Національна рада виявляє ознаки можливого порушення. Це має особливе значення саме для онлайн-медіа, оскільки такі критерії та правила можуть впливати не лише на визначення меж статусу суб'єкта у сфері онлайн-медіа, а й на оцінку його поведінки у конкретних правозастосовних ситуаціях.

Крім того, питання, що перебуває на розгляді Національної ради, може бути передане на експертизу органу спільного регулювання до ухвалення остаточного рішення. Суб'єкт у сфері медіа має право ініціювати таку передачу, якщо питання стосується можливого порушення ним вимог законодавства щодо змісту поширеної інформації та за умови, що він підписав відповідний кодекс або правила. Хоча висновок експертної колегії має рекомендаційний характер, Національна рада повинна врахувати його при прийнятті рішення або відхилити з наведенням причин. Отже, участь у спільному регулюванні надає зареєстрованим суб'єктам онлайн-медіа не лише доступ до формування загальних правил, а й додатковий інструмент участі у практичному застосуванні цих правил.

Інша практична відмінність між зареєстрованими та незареєстрованими суб'єктами у сфері онлайн-медіа проявляється у сфері підтвердження статусу журналіста та реалізації гарантій журналістської діяльності. Відповідно до Закону України «Про інформацію» журналіст має низку спеціальних професійних гарантій, зокрема право здійснювати записи із застосуванням необхідних технічних засобів, відвідувати відкриті заходи суб'єктів владних повноважень, не розкривати джерело інформації та користуватися іншими гарантіями, передбаченими законом [3]. Водночас ці гарантії пов'язані не лише з формальним існуванням документа, що посвідчує статус журналіста, а насамперед із фактичним здійсненням професійної журналістської діяльності.

У цьому контексті показовою є позиція Верховного Суду, викладена у постанові Касаційного кримінального суду від 19 серпня 2020 року у справі № 214/4970/18. Аналізуючи поняття журналіста для цілей кримінально-правового захисту, Суд зазначив, що визначення, наведене у примітці до статті 345-1 КК України, є ширшим, ніж визначення у спеціальному законодавстві про державну підтримку медіа та соціальний захист журналістів. Верховний Суд наголосив, що в основу такого поняття покладено функціональний аспект професії журналіста, тобто статус журналіста пов'язується саме з відповідною діяльністю [7].

Такий підхід дозволяє зробити висновок, що відсутність реєстрації онлайн-медіа не повинна автоматично ототожнюватися з відсутністю журналістської діяльності або неможливістю захисту особи, яка фактично виконує журналістські функції. Водночас реєстрація суб'єкта у сфері онлайн-медіа має важливе практичне значення, оскільки спрощує зовнішнє підтвердження зв'язку журналіста з відповідним суб'єктом у сфері медіа. Зареєстрований суб'єкт може видати документ, у якому зазначаються його найменування, вид медіа та ідентифікатор у Реєстрі, що полегшує доведення професійної належності журналіста у відносинах із третіми особами, органами державної влади та іншими суб'єктами.

Окремо це проявляється у процедурі акредитації журналістів. Закон України «Про інформацію» передбачає, що акредитація здійснюється з метою створення сприятливих умов для професійної діяльності журналістів, а її відсутність не може бути підставою для відмови у допуску журналіста на відкриті заходи суб'єкта владних повноважень. Водночас подання суб'єкта у сфері медіа для акредитації має містити, зокрема, повне найменування, вид медіа та його ідентифікатор у Реєстрі [3]. Отже, зареєстрований суб'єкт у сфері онлайн-медіа має більш зручний і формалізований меха-

нізм підтвердження статусу своїх журналістів та можливість їх акредитації.

Таким чином, різниця полягає не в повній відсутності професійних гарантій у журналістів незареєстрованих суб'єктів у сфері онлайн-медіа, а в тому, що реєстрація забезпечує значно простіший механізм для їх реалізації та захисту. Такий підхід є виправданим, оскільки відповідні гарантії не можуть поширюватися на необмежену кількість осіб, які в конкретний момент часу здійснюють пошук інформації чи інші, близькі до журналістських функцій, а спрямовані саме на осіб, для яких журналістська діяльність є основною, професійною. Треті особи, наприклад державні органи при здійсненні ними акредитації, не можуть самостійно визначити, чи представляє певна особа незареєстрований суб'єкт у сфері онлайн-медіа та чи має її діяльність професійний журналістський характер. Тому реєстрація суб'єкта у сфері онлайн-медіа у цій ситуації виступає інструментом підтвердження професійного характеру діяльності осіб, які його представляють.

Зареєстрований статус для суб'єкта у сфері онлайн-медіа може створювати й інші практичні переваги, які виходять за межі простішого підтвердження статусу журналістів чи участі у спільному регулюванні. Зокрема, Закон прямо передбачає, що органи державної влади та органи місцевого самоврядування мають право надавати державні гранти й інші види державної підтримки, а також замовляти роботи та послуги виключно у зареєстрованих медіа [4]. Крім того, на практиці зареєстрований статус може сприяти участі в окремих грантових програмах міжнародних організацій, оскільки спрощує ідентифікацію суб'єкта як медіа та підтвердження характеру його діяльності.

Такий підхід забезпечує більшу прозорість використання державних коштів, обмежуючи можливість отримання грантів чи державних замовлень суб'єктами, відповідність яких статусу суб'єкта у сфері онлайн-медіа перевірено Національною радою. Водночас для зареєстрованих суб'єктів можливість отримання грантової або іншої інституційної підтримки створює додаткові джерела фінансування. У цьому аспекті реєстрація може опосередковано сприяти зміцненню редакційної незалежності, оскільки розширює коло легальних і прозорих механізмів фінансування діяльності суб'єкта у сфері онлайн-медіа, що зменшує залежність редакції від окремих приватних спонсорів, рекламодавців чи інших зацікавлених осіб.

Однією з найбільш помітних переваг зареєстрованого статусу стало отримання доступу до розміщення реклами азартних ігор. В оновленій редакції стаття 22-1 Закону України «Про рекламу» встановлює загальну заборону реклами азартних ігор, однак передбачає винятки, серед яких прямо названо розміщення такої реклами у зареєстрованих відповідно до Закону України «Про медіа» онлайн-медіа, призначених для осіб старше 21 року. Відповідно, незареєстрований суб'єкт, навіть якщо він фактично відповідає ознакам онлайн-медіа, не може законно здійснювати таку рекламу [5].

Така зміна мала на меті обмежити безконтрольне поширення реклами азартних ігор у мережі Інтернет, сконцентрувавши її саме в онлайн-медіа, спрямованих на дорослу аудиторію, а процедура реєстрації була необхідною, щоб забезпечити можливість ідентифікації відповідного суб'єкта та перевірки його реальної належності до сфери онлайн-медіа. Водночас такі зміни фактично стали викликом для Національної ради, оскільки кількість суб'єктів, що виявили бажання зареєструватися як суб'єкти у сфері онлайн-медіа, помітно збільшилася, а серед заявників з'явилися також особи, зокрема блогери чи інфлюенсери, зацікавлені не стільки у професійній діяльності як онлайн-медіа, скільки в отриманні доступу до комерційно привабливої реклами азартних ігор [6]. Як зазначає О. М. Цапок, у вітчизняному законодавстві відсутнє чітке правове визначення поняття «блогер», однак таким особам дозволено реєструвати власні облікові записи як медіа; при цьому блогери й інфлюенсери є привабливими суб'єктами для рекламної співпраці з огляду на довіру аудиторії та вплив на її споживчий вибір [9, с. 189]. Це ще раз підкреслює потребу у чітких критеріях віднесення осіб до суб'єктів у сфері онлайн-медіа, оскільки за їх відсутності ускладнюється як діяльність Національної ради щодо оцінки заявників, так і становище самих суб'єктів, які не завжди можуть належно визначити, чи відповідає їхня діяльність ознакам онлайн-медіа.

Висновки. Отже, чинне медіа-законодавство України фактично передбачає дві паралельні моделі існування суб'єктів у сфері онлайн-медіа: зареєстровану та незареєстровану. Відсутність реєстрації не означає автоматичної відсутності статусу онлайн-медіа, якщо відповідна особа фактично здійснює діяльність, що має ознаки онлайн-медіа, насамперед редакційний контроль щодо створення, добору, організації та поширення масової інформації в мережі Інтернет.

Водночас реєстрація істотно змінює практичний зміст правового статусу такого суб'єкта, оскільки забезпечує більшу правову визначеність, спрощує підтвердження статусу журналістів, відкриває доступ до участі у спільному регулюванні, впливає на режим відповідальності та надає окремі додаткові можливості, зокрема у сфері державної підтримки й рекламної діяльності.

Водночас сучасний стан правового регулювання залишає низку дискусійних питань. Насамперед йдеться про недостатню визначеність фактичного моменту набуття та припинення статусу незареєстрованого суб'єкта у сфері онлайн-медіа. Якщо до зареєстрованого суб'єкта у сфері онлайн-медіа відповідні межі пов'язані з внесенням відомостей до Реєстру та скасуванням реєстрації, то для незареєстрованих суб'єктів у сфері онлайн-медіа такі часові рамки залишаються оціночними. Це може створювати ситуації, коли особа не усвідомлює, що її діяльність уже підпадає під вимоги медіа-законодавства, або навпаки – незрозуміло, з якого моменту після припинення чи зміни характеру діяльності вона перестає вважатися суб'єктом у сфері онлайн-медіа. Відповідно, подальше доопрацювання критеріїв віднесення осіб до суб'єктів у сфері онлайн-медіа є необхідним для забезпечення правової визначеності та передбачуваності правозастосування.

Загальна логіка розвитку правового регулювання свідчить про тенденцію до поступового розширення практичних переваг для зареєстрованих суб'єктів у сфері онлайн-медіа. Такий підхід може розглядатися як спосіб стимулювання добровільної реєстрації, підвищення прозорості медіаринку та спрощення правозастосовної діяльності Національної ради. Водночас розширення таких переваг має супроводжуватися чіткими й недискримінаційними критеріями віднесення осіб до суб'єктів у сфері онлайн-медіа, щоб реєстрація залишалася інструментом правової визначеності та професіоналізації медіасфери, а не механізмом штучного набуття вигідного для здійснення рекламної діяльності статусу без реальної спрямованості на діяльність як суб'єкта у сфері онлайн-медіа.

Список літератури:

1. Войнарівський М. М. Застосування адміністративно-господарських санкцій у сфері медіа. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2025. DOI: https://naukovipraci.nuoua.od.ua/arhiv/tom36/5.pdf

2. Директива 2010/13/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 10 березня 2010 року про координацію окремих положень, установлених законами, підзаконними актами чи адміністративними діями держав-членів щодо надання аудіовізуальних медіапослуг. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32010L0013 (дата звернення: 07.07.2026).

3. Закон України «Про інформацію» від 02.10.1992 № 2657-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12 (дата звернення: 07.07.2026).

4. Закон України «Про медіа» від 13.12.2022 № 2849-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2849-20#Text (дата звернення: 07.07.2026).

5. Закон України «Про рекламу» від 03.07.1996 № 270/96-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/270/96-%D0%B2%D1%80#Text (дата звернення: 07.07.2026).

6. Позиція Національної ради щодо питань реєстрації онлайн-медіа спортивної тематики. Національна рада України з питань телебачення і радіомовлення: сайт. URL: https://webportal.nrada.gov.ua/pozytsiya-natsionalnoyi-rady-shhodo-pytan-reyestratsiyi-onlajn-media-sportyvnoyi-tematyky/ (дата звернення: 07.07.2026).

7. Постанова Верховного Суду у складі Касаційного кримінального суду від 19.08.2020 у справі № 214/4970/18, провадження № 51-5467км19. Єдиний державний реєстр судових рішень : сайт. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/91089431 (дата звернення: 07.07.2026).

8. Регламент ЄС 2024/1083 Європейського Парламенту та Ради від 11 квітня 2024 року про створення спільної рамки для медіапослуг на внутрішньому ринку та внесення змін до Директиви 2010/13/ЄС. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2024/1083/oj/eng (дата звернення: 07.07.2026).

9. Цапок О. М. Правові норми та відповідальність за розміщення блогерами реклами на платформах спільного доступу. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Журналістика*. 2025. Т. 36 (75). № 6. Ч. 2. DOI: https://philol.vernadskyjournals.in.ua/journals/2025/6_2025/part_2/30.pdf

Harkot A. I. SPECIFIC FEATURES OF THE LEGAL STATUS OF REGISTERED AND UNREGISTERED ENTITIES IN THE FIELD OF ONLINE MEDIA

The article examines the differences in the legal status of registered and unregistered entities in the field of online media. The significance of voluntary registration of an entity in the field of online media under the Law of Ukraine "On Media" is outlined, and it is substantiated that such registration is not a mandatory prerequisite for carrying out activities in the field of online media, but it significantly affects the practical scope of legal opportunities available to the relevant entity. It is indicated that the key criterion for attributing a person to entities in the field of online media is the exercise of editorial control over the creation, selection, organization and dissemination of mass information, which generally corresponds to the European approach to defining media through the criterion of editorial responsibility.

The article analyzes the problem of legal certainty of the status of unregistered entities in the field of online media, in particular regarding the moment of actual acquisition and termination of such status. The differences in the application of response measures to registered and unregistered entities in the field of online media are outlined, as well as the significance of registration for participation in co-regulation mechanisms, confirmation of journalists' status, accreditation, obtaining state support and access to certain types of advertising activity.

It is concluded that the current media legislation of Ukraine effectively provides for two parallel models of existence of entities in the field of online media: registered and unregistered. At the same time, further improvement of legal regulation requires specification of the criteria for attributing persons to entities in the field of online media in order to ensure legal certainty, predictability of law enforcement and prevent the formal acquisition of the status of an entity in the field of online media without a real focus on media activity.

Keywords: *online media, entity in the field of online media, registered entity in the field of online media, unregistered entity in the field of online media, editorial control, co-regulation, media legislation.*

Дата першого надходження статті до видання: 14.07.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 27.07.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 10.09.2026

УДК 342.9:351.86:364.4
DOI https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2026.4/16

Захарчук Р. А.
https://orcid.org/0009-0006-7832-842X

ПОНЯТТЯ ТА ЕЛЕМЕНТИ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО МЕХАНІЗМУ ОРГАНІЗАЦІЇ ТА НАДАННЯ ГУМАНІТАРНОЇ ДОПОМОГИ В УКРАЇНІ В УМОВАХ ОСОБЛИВОГО ПЕРІОДУ

У статті досліджено поняття та елементи адміністративно-правового механізму організації та надання гуманітарної допомоги в Україні в умовах особливого періоду. Обґрунтовано, що гуманітарна допомога в умовах воєнного стану є не лише формою благодійної підтримки осіб, які постраждали від збройної агресії, а й важливим інструментом забезпечення публічного інтересу, соціальної стійкості, захисту населення та підтримання функціонування критично важливих сфер суспільного життя. З'ясовано, що особливий період, відповідно до законодавства України, охоплює час мобілізації, воєнний час і частково відбудовний період після завершення воєнних дій, що зумовлює необхідність спеціального адміністративно-правового режиму організації гуманітарного реагування.

Адміністративно-правовий механізм організації та надання гуманітарної допомоги запропоновано розуміти як цілісну систему правових норм, суб'єктів публічної адміністрації, адміністративних процедур, цифрових реєстрів, контрольних повноважень, форм міжсекторальної взаємодії та юридичних гарантій, спрямованих на своєчасне, адресне, прозоре й ефективне забезпечення гуманітарних потреб населення, територіальних громад, закладів охорони здоров'я, соціальної сфери, сил цивільного захисту та інших набувачів допомоги.

Визначено основні елементи такого механізму: нормативно-правовий, інституційний, процедурний, інформаційно-обліковий, контрольний, координаційний, ресурсний та гарантійний. Особливу увагу приділено положенням Законів України «Про гуманітарну допомогу», «Про правовий режим воєнного стану», «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію», постанові Кабінету Міністрів України «Деякі питання пропуску та обліку гуманітарної допомоги в умовах воєнного стану» № 953 від 5 вересня 2023 року, а також актам, що регулюють благодійну та волонтерську діяльність. Зроблено висновок, що подальше вдосконалення адміністративно-правового механізму має відбуватися шляхом посилення координації між державою, органами місцевого самоврядування, міжнародними організаціями, благодійними фондами та волонтерами, розвитку цифрового обліку, прозорої звітності та ризик-орієнтованого контролю за цільовим використанням гуманітарної допомоги.

Ключові слова: *гуманітарна допомога, адміністративно-правовий механізм, особливий період, воєнний стан, публічна адміністрація, благодійна діяльність, волонтерська діяльність, гуманітарне реагування, набувачі гуманітарної допомоги, контроль, цифровий облік.*

Постановка проблеми. Повномасштабна збройна агресія проти України істотно змінила зміст і практичне значення гуманітарної допомоги. Якщо у мирний час гуманітарна допомога переважно розглядалася як форма підтримки осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах, то в умовах особливого періоду вона стала одним із ключових засобів забезпечення виживання населення, підтримки критичної інфраструктури, медичної системи, евакуаційних заходів, соціального захисту внутрішньо переміщених осіб та реагування на наслідки бойових дій.

Актуальність теми зумовлюється тим, що гуманітарна допомога в умовах особливого періоду потребує не лише добровільної активності донорів, благодійних організацій і волонтерів, а й належної організації з боку публічної адміністрації. Йдеться про створення правових процедур, визначення компетенції органів державної влади, налагодження митного оформлення, ведення реєстрів, цифровий облік, контроль за цільовим використанням допомоги та відповідальність за порушення законодавства. Саме тому гуманітарна допомога в умовах особливого пері-

© Захарчук Р. А., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

оду є предметом адміністративно-правового регулювання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика адміністративно-правового механізму традиційно розглядається в українській адміністративно-правовій науці через категорії державного управління, публічної адміністрації, адміністративно-правового регулювання, компетенції суб'єктів владних повноважень, адміністративної процедури та контролю. У працях В. Б. Авер'янова адміністративно-правовий механізм пов'язується з функціонуванням публічної влади, її організаційно-правовими формами та засобами впливу на суспільні відносини [1]. Ю. П. Битяк, В. М. Гаращук та О. В. Дьяченко розглядають адміністративне право як галузь, що визначає порядок організації та діяльності органів виконавчої влади, форми управлінської діяльності, адміністративний примус і контроль [2]. В. К. Колпаков і О. В. Кузьменко акцентують увагу на тому, що адміністративно-правове регулювання реалізується через систему норм, правовідносин, актів управління, процедур та гарантій законності [3]. Т. О. Коломоєць підкреслює значення адміністративно-правових засобів, процедур і режимів у забезпеченні публічного інтересу [4]. У сучасних підручниках з адміністративного права також наголошується на сервісній і правозахисній природі публічної адміністрації, що особливо важливо для сфери гуманітарного реагування [5].

Водночас організація та надання гуманітарної допомоги в умовах особливого періоду потребує окремого наукового осмислення. Це пов'язано з тим, що така діяльність перебуває на перетині адміністративного, митного, соціального, благодійного, волонтерського, мобілізаційного та безпекового законодавства. Крім того, у період воєнного стану змінюється співвідношення між загальними адміністративними процедурами і спеціальними спрощеними порядками, які мають забезпечити швидке надходження допомоги, але не допустити її нецільового використання.

Постановка завдання. Метою статті є визначення поняття адміністративно-правового механізму організації та надання гуманітарної допомоги в Україні в умовах особливого періоду.

Виклад основного матеріалу. Поняття «особливий період» має базове значення для розуміння специфіки організації гуманітарної допомоги в сучасних умовах. Відповідно до ст. 1 Закону України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію», особливий період – це період функціонування національної економіки, органів державної влади, інших державних органів, органів місцевого самоврядування, сил оборони і сил безпеки, підприємств, установ і організацій, а також виконання громадянами України конституційного обов'язку щодо захисту Вітчизни, який настає з моменту оголошення рішення про мобілізацію або з моменту введення воєнного стану та охоплює час мобілізації, воєнний час і час демобілізації після закінчення воєнних дій [6]. Отже, особливий період охоплює не лише безпосереднє ведення бойових дій, а й ширший режим функціонування держави, суспільства та економіки в умовах підвищеної небезпеки.

Закон України «Про правовий режим воєнного стану» у ч. 1 ст. 1 визначає воєнний стан як особливий правовий режим, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності та територіальній цілісності України. Цей режим передбачає надання органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози, відсічі агресії та забезпечення національної безпеки [7]. У ст. 4 цього Закону передбачено можливість утворення військових адміністрацій як тимчасових державних органів на територіях, де введено воєнний стан, для забезпечення дії Конституції та законів України, оборони, цивільного захисту, громадської безпеки, захисту критичної інфраструктури, прав і свобод громадян [7]. Це безпосередньо впливає на організацію гуманітарної допомоги, оскільки в умовах воєнного стану до її координації можуть залучатися не лише звичайні органи виконавчої влади, а й військові адміністрації.

Закон України «Про гуманітарну допомогу» визначає гуманітарну допомогу у п. 2 ст. 1 як цільову адресну безоплатну допомогу у грошовій або натуральній формі, у вигляді безповоротної фінансової допомоги, добровільних пожертвувань, виконання робіт чи надання послуг, що надається іноземними або вітчизняними донорами з мотивів гуманності отримувачам гуманітарної допомоги в Україні або за кордоном. Закон прямо пов'язує гуманітарну допомогу з потребами, що виникають у зв'язку із соціальною незахищеністю, матеріальною незабезпеченістю, скрутним фінансовим становищем, введенням воєнного або надзвичайного стану, виникненням надзвичайної ситуації, тяжкою хворобою, а також з підготовкою до збройного

захисту держави та її захистом у разі збройної агресії або збройного конфлікту [8].

Особливе значення має п. 2-1 ст. 1 Закону України «Про гуманітарну допомогу», в якому закріплено поняття гуманітарного реагування. Воно охоплює комплекс дій і заходів органів державної влади, органів місцевого самоврядування та гуманітарних організацій, спрямованих на забезпечення життєдіяльності населення, подолання або мінімізацію негативних наслідків складних життєвих обставин, захист життя і здоров'я населення, проведення евакуації, надання гуманітарної допомоги, соціальних послуг, запобігання надзвичайним ситуаціям, ліквідацію їх наслідків, а також подолання наслідків збройної агресії або збройного конфлікту [8]. Це положення є принципово важливим, оскільки переводить гуманітарну допомогу з площини окремої благодійної дії у площину комплексної адміністративно організованої діяльності.

Отже, адміністративно-правовий механізм організації та надання гуманітарної допомоги в умовах особливого періоду можна визначити як систему адміністративно-правових норм, суб'єктів публічної адміністрації, процедур, цифрових інструментів, форм контролю та заходів відповідальності, за допомогою яких держава організовує отримання, визнання, митне оформлення, облік, розподіл, надання та контроль за цільовим використанням гуманітарної допомоги з метою захисту життя, здоров'я, безпеки та мінімальних соціальних потреб населення.

Першим елементом такого механізму є **нормативно-правовий елемент.** Він охоплює закони та підзаконні нормативно-правові акти, які визначають правовий режим гуманітарної допомоги, порядок її визнання, ввезення, розподілу, обліку та контролю. Стаття 2 Закону України «Про гуманітарну допомогу» встановлює, що законодавство України про гуманітарну допомогу складається із Закону України «Про благодійну діяльність та благодійні організації», самого Закону «Про гуманітарну допомогу», інших нормативно-правових актів та міжнародних договорів України. Ця ж стаття передбачає, що відносини щодо прийняття, набрання чинності, оскарження в адміністративному порядку, виконання і припинення дії адміністративних актів у сфері гуманітарної допомоги регулюються Законом України «Про адміністративну процедуру» з урахуванням особливостей, установлених спеціальним законом [8].

До нормативно-правового елементу належать також положення Закону України «Про благодійну діяльність та благодійні організації». Відповідно до ч. 2 ст. 3 цього Закону, сферами благодійної діяльності є, зокрема, охорона здоров'я, запобігання природним і техногенним катастрофам та ліквідація їх наслідків, допомога постраждалим унаслідок катастроф, збройних конфліктів і нещасних випадків, допомога біженцям та особам, які перебувають у складних життєвих обставинах, соціальний захист, розвиток територіальних громад, розвиток міжнародної співпраці України, а також сприяння обороноздатності та мобілізаційній готовності країни і захисту населення у надзвичайних ситуаціях мирного і воєнного стану [10]. Стаття 5 цього Закону визначає види благодійної діяльності, серед яких безоплатна передача коштів, майна, майнових прав, безоплатне надання послуг і виконання робіт [10]. Ці положення формують приватно-правову та громадську основу гуманітарної допомоги, яка в умовах особливого періоду поєднується з адміністративно-правовим регулюванням.

Важливим суміжним актом є Закон України «Про волонтерську діяльність». Частина 1 ст. 1 визначає волонтерську діяльність як добровільну, соціально спрямовану, неприбуткову діяльність, що здійснюється волонтерами шляхом надання волонтерської допомоги; у цій же статті зазначено, що волонтерська діяльність є формою благодійної діяльності [11]. Частина 2 ст. 1 закріплює принципи законності, гуманності, рівності, добровільності, безоплатності та неприбутковості [11]. Для сфери гуманітарної допомоги це означає, що волонтери та організації, які їх залучають, є важливою частиною гуманітарного реагування, однак їхня діяльність має здійснюватися в межах установленого правового порядку.

Другим елементом адміністративно-правового механізму є **інституційно-суб'єктний елемент**. Він охоплює систему суб'єктів, які беруть участь в організації та наданні гуманітарної допомоги. За п. 3 ст. 1 Закону України «Про гуманітарну допомогу», донорами гуманітарної допомоги є юридичні та фізичні особи, які добровільно надають гуманітарну допомогу [8]. Пункт 5 ст. 1 визначає отримувачів гуманітарної допомоги, до яких належать, зокрема, громадські об'єднання, неприбуткові державні та комунальні підприємства, установи, організації та органи місцевого самоврядування, центральний орган виконавчої влади у сфері цивільного захисту, Товариство Червоного Хреста України, благодійні організації, релігійні організації, надавачі медичних та реабілітаційних послуг, представництва міжнародних організацій

та інші суб'єкти [8]. Пункт 6 ст. 1 визначає набувачів гуманітарної допомоги як фізичних і юридичних осіб, які потребують допомоги і яким вона безпосередньо надається [8].

Третім елементом є **процедурний елемент**. Він охоплює порядок започаткування процедури визнання допомоги гуманітарною, оформлення документів, ввезення товарів, розподілу, перерозподілу та передачі допомоги набувачам. Відповідно до ст. 3 Закону України «Про гуманітарну допомогу», підставою для започаткування процедури визнання допомоги гуманітарною є письмова пропозиція донора про її надання, а підставою для здійснення гуманітарної допомоги в Україні – письмова згода отримувача на її одержання [8].

В умовах воєнного або надзвичайного стану процедурний елемент набуває спрощеного характеру. Частина 5 ст. 3 Закону України «Про гуманітарну допомогу» передбачає, що в період дії воєнного або надзвичайного стану та протягом трьох місяців після його припинення чи скасування Кабінет Міністрів України має право встановлювати спрощений порядок визнання допомоги гуманітарною за декларативним принципом без прийняття відповідного рішення спеціально уповноваженим державним органом, а також розглядати та приймати рішення про розширення переліку отримувачів гуманітарної допомоги [8].

Спеціальним підзаконним актом у цій сфері є постанова Кабінету Міністрів України № 953 від 5 вересня 2023 року «Деякі питання пропуску та обліку гуманітарної допомоги в умовах воєнного стану». Пункт 1 затвердженого нею Порядку визначає, що на період воєнного стану встановлюється спрощений механізм визнання товарів гуманітарною допомогою, пропуску через митний кордон України, митного оформлення, отримання, надання, розподілу та контролю за цільовим використанням гуманітарної допомоги, що ввозиться на митну територію України [9]. Пункт 2 цього Порядку передбачає, що формування або подання декларації про перелік товарів, які визнаються гуманітарною допомогою, здійснюється в електронній формі через єдиний державний інформаційний веб-портал «Єдине вікно для міжнародної торгівлі» або через автоматизовану систему реєстрації гуманітарної допомоги, а також у паперовій формі безпосередньо в пункті пропуску через державний кордон України [9].

Пункт 6 Порядку, затвердженого постановою № 953, встановлює, що декларація може створюватися в електронній формі та подаватися до митного органу шляхом інформаційної взаємодії інформаційно-комунікаційних систем або роздруковуватися разом з унікальним електронним ідентифікатором. Подання декларації, що містить номер отримувача в Єдиному реєстрі та унікальний код гуманітарної допомоги, здійснюється шляхом повідомлення митному органу унікального електронного ідентифікатора або подання декларації в паперовій формі; подання декларації без унікального коду гуманітарної допомоги не дозволяється [9]. Цей порядок демонструє поєднання спрощення процедур із цифровим контролем.

Четвертим елементом адміністративно-правового механізму є **інформаційно-цифровий елемент**. Він охоплює автоматизовану систему реєстрації гуманітарної допомоги, електронний кабінет отримувача, електронну декларацію, унікальний код гуманітарної допомоги, електронний обмін даними між митними органами та автоматизованою системою, а також відкритий доступ до інформації про декларації, звіти й інвентаризаційні описи. Значення цього елементу полягає в тому, що гуманітарна допомога в умовах особливого періоду повинна бути швидкою, але водночас відстежуваною.

Пункт 10 Порядку, затвердженого постановою № 953, передбачає, що отримувачі, які є підприємствами, установами чи організаціями, що утримуються за рахунок бюджетів, уповноваженими ними державними установами або органами місцевого самоврядування, не пізніше ніж через 15 календарних днів з дати внесення інформації про митне оформлення гуманітарної допомоги ведуть облік фактично отриманої допомоги шляхом формування інвентаризаційного опису в електронному кабінеті автоматизованої системи [9]. Для отримувачів медичної гуманітарної допомоги встановлено спеціальний строк – не пізніше ніж через 60 календарних днів, із використанням інформаційно-аналітичної системи «MedData» шляхом автоматичного обміну даними через API [9].

П'ятий елемент – **контрольно-наглядовий**. Він полягає у перевірці фактичного отримання гуманітарної допомоги, її обліку, розподілу, відповідності задекларованим відомостям та використання за цільовим призначенням. Пункт 12 Порядку, затвердженого постановою № 953, передбачає, що отримувач, крім отримувачів медичної гуманітарної допомоги, до 15 числа місяця, що настає за місяцем митного оформлення гуманітарної допомоги, формує та подає в електронному кабінеті автоматизованої системи звіт або заван-

тажує копію паперового чи електронного звіту [9]. Звіт подається до 15 числа кожного місяця, що настає за звітним, наростаючим підсумком щодо кожного переліку товарів до повного розподілу гуманітарної допомоги [9].

Пункт 13 цього Порядку встановлює важливу правову презумпцію: задекларована гуманітарна допомога, щодо якої не подано звіт протягом 90 календарних днів з дати внесення інформації про митне оформлення, вважається такою, стосовно якої відсутній облік щодо отримання та цільового використання, і такою, що використана не за цільовим призначенням [9]. Пункт 14 Порядку передбачає блокування облікового запису отримувача в Єдиному реєстрі у разі неподання звіту протягом 90 календарних днів або неподання актуальної інформації про наявність гуманітарної допомоги протягом 90 днів підряд [9]. У разі першого порушення отримувач втрачає статус на три місяці, а в разі повторного порушення повторна реєстрація здійснюється не раніше ніж через шість місяців [9].

Пункт 16 Порядку покладає на Нацсоцслужбу проведення моніторингу даних щодо гуманітарної допомоги та її розподілу [9]. Пункт 17 передбачає, що сформовані в автоматизованій системі або завантажені до неї декларації, звіти, інвентаризаційні описи та копії первинних документів розміщуються у вільному і безоплатному доступі, крім інформації щодо гуманітарної допомоги, отримувачами або набувачами якої є органи військового управління, правоохоронні органи, військові формування, військові адміністрації та інші суб'єкти у сфері безпеки й оборони [9]. Це положення відображає баланс між прозорістю гуманітарної допомоги та захистом інформації, розголошення якої може завдати шкоди обороні чи безпеці держави.

Шостим елементом є юридична відповідальність. Він охоплює юридичні наслідки порушення законодавства про гуманітарну допомогу, неподання звітності, нецільового використання допомоги, порушення порядку її обліку або декларування. Пункт 15 Порядку, затвердженого постановою № 953, прямо передбачає, що особи, винні у порушенні законодавства про гуманітарну допомогу, несуть відповідальність згідно із законом [9]. Крім того, відповідальність може наставати у формі втрати статусу отримувача гуманітарної допомоги, блокування облікового запису, неможливості повторної реєстрації протягом визначеного строку, а в окремих випадках – застосування митних, адміністративних або кримінально-правових наслідків залежно від характеру порушення.

Митний кодекс України також є важливою частиною адміністративно-правового механізму. Відповідно до ч. 1 ст. 287 Митного кодексу України, при ввезенні або пересиланні на митну територію України товари, визнані гуманітарною допомогою відповідно до Закону України «Про гуманітарну допомогу», звільняються від оподаткування ввізним митом. Ця ж стаття передбачає, що гуманітарна допомога, яка надається Україною, при її вивезенні за межі митної території України звільняється від сплати вивізного мита [12]. Митна пільга є важливим стимулюючим інструментом, однак її застосування можливе лише за умови дотримання встановленого порядку визнання товарів гуманітарною допомогою, декларування та контролю за цільовим використанням.

Окремої уваги потребує зв'язок гуманітарної допомоги з адміністративною процедурою. Закон України «Про адміністративну процедуру» у п. 1 ч. 1 ст. 2 визначає адміністративний орган як орган виконавчої влади, орган влади Автономної Республіки Крим, орган місцевого самоврядування, їх посадову особу або іншого суб'єкта, уповноваженого здійснювати функції публічної адміністрації [13]. У сфері гуманітарної допомоги такими адміністративними органами можуть бути центральні органи виконавчої влади, місцеві державні адміністрації, військові адміністрації, митні органи та інші суб'єкти, які приймають юридично значущі рішення щодо отримання, оформлення, розподілу і контролю гуманітарної допомоги.

Висновки. Отже, з урахуванням наведеного адміністративно-правовий механізм організації та надання гуманітарної допомоги в Україні в умовах особливого періоду має комплексну природу. Він поєднує публічно-владні повноваження державних органів, діяльність органів місцевого самоврядування, участь військових адміністрацій, благодійних і волонтерських організацій, міжнародних донорів, митних органів, цифрових систем та контрольно-наглядових процедур. Його ефективність залежить від того, наскільки узгоджено працюють усі елементи: нормативний, інституційний, процедурний, цифровий, контрольний і відповідально-правовий. В умовах особливого періоду гуманітарна допомога виконує не лише соціальну, а й безпекову, стабілізаційну та відновлювальну функції. Саме тому її правове регулювання має поєдну-

вати спрощення процедур із дієвим контролем, відкритість із захистом чутливої інформації, активність громадянського суспільства з належною координацією з боку держави.

Список літератури:

1. Авер'янов В. Б. Державне управління: проблеми адміністративно-правової теорії та практики : монографія / за заг. ред. В. Б. Авер'янова. Київ : Факт, 2003. 384 с.
2. Битяк Ю. П., Гаращук В. М., Дьяченко О. В. Адміністративне право України : підручник. Київ : Юрінком Інтер, 2005. 544 с.
3. Колпаков В. К., Кузьменко О. В. Адміністративне право України : підручник. Київ : Юрінком Інтер, 2003. 544 с.
4. Коломоєць Т. О. Адміністративне право України. Академічний курс : підручник / за заг. ред. Т. О. Коломоєць. Київ : Юрінком Інтер, 2011. 576 с.
5. Галунько В. В., Діхтієвський П. В., Кузьменко О. В. та ін. Адміністративне право України : підручник. Херсон : ОЛДІ-ПЛЮС, 2018. 446 с.
6. Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію : Закон України від 21 жовтня 1993 року № 3543-XII. Відомості Верховної Ради України. 1993. № 44. Ст. 416.
7. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12 травня 2015 року № 389-VIII. Відомості Верховної Ради України. 2015. № 28. Ст. 250.
8. Про гуманітарну допомогу : Закон України від 22 жовтня 1999 року № 1192-XIV. Відомості Верховної Ради України. 1999. № 51. Ст. 451.
9. Деякі питання пропуску та обліку гуманітарної допомоги в умовах воєнного стану : постанова Кабінету Міністрів України від 5 вересня 2023 року № 953. Офіційний вебпортал Верховної Ради України. Дата звернення: 08.07.2026.
10. Про благодійну діяльність та благодійні організації : Закон України від 5 липня 2012 року № 5073-VI. Відомості Верховної Ради України. 2013. № 25. Ст. 252.
11. Про волонтерську діяльність : Закон України від 19 квітня 2011 року № 3236-VI. Відомості Верховної Ради України. 2011. № 42. Ст. 435.
12. Митний кодекс України : Кодекс України від 13 березня 2012 року № 4495-VI. Відомості Верховної Ради України. 2012. № 44–45, № 46–47, № 48. Ст. 552.
13. Про адміністративну процедуру : Закон України від 17 лютого 2022 року № 2073-IX. Відомості Верховної Ради України. 2023. № 15. Ст. 50.

Zakharchuk R. A. CONCEPT AND ELEMENTS OF THE ADMINISTRATIVE-LEGAL MECHANISM FOR ORGANIZING AND PROVIDING HUMANITARIAN AID IN UKRAINE DURING A SPECIAL PERIOD

The article examines the concept and elements of the administrative-legal mechanism for organizing and providing humanitarian aid in Ukraine during a special period. It is substantiated that humanitarian aid under martial law is not only a form of charitable support for persons affected by armed aggression, but also an important instrument for protecting the public interest, ensuring social resilience, safeguarding the population and maintaining the functioning of critical areas of public life. The article emphasizes that the special period under Ukrainian legislation includes mobilization, wartime and certain post-conflict recovery processes, which requires a specific administrative-legal regime for humanitarian response.

The administrative-legal mechanism for organizing and providing humanitarian aid is defined as an integrated system of legal norms, public administration bodies, administrative procedures, digital registers, supervisory powers, forms of intersectoral cooperation and legal guarantees aimed at the timely, targeted, transparent and effective satisfaction of humanitarian needs of the population, territorial communities, healthcare institutions, social protection bodies, civil protection services and other beneficiaries.

The article identifies the main elements of this mechanism: normative-legal, institutional, procedural, informational and accounting, supervisory, coordination, resource and guarantee-related elements. Particular attention is paid to the Law of Ukraine «On Humanitarian Aid», Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine «Some issues of passing and accounting for humanitarian aid under martial law» No. 953 of 5 September 2023, the Law of Ukraine «On the Legal Regime of Martial Law», the Law of Ukraine «On Mobilization Preparation and Mobilization», as well as legal acts regulating charitable and volunteer activities. It is concluded that further improvement of the administrative-legal mechanism should be carried out by strengthening coordination between the state, local self-government bodies, international organizations, charitable foundations and volunteers, developing digital accounting, ensuring transparent reporting and introducing risk-oriented control over the targeted use of humanitarian aid.

Keywords: *humanitarian aid, administrative-legal mechanism, special period, martial law, public administration, charitable activity, volunteer activity, humanitarian response, beneficiaries of humanitarian aid, control, digital accounting.*

Дата першого надходження статті до видання: 01.07.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 20.07.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 10.09.2026

УДК 342.95:351.813.12
DOI https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2026.4/17

Іванова А. В.
https://orcid.org/0000-0002-1953-7372
Національний університет «Одеська морська академія»

ЕКОЛОГІЧНІСТЬ ТА «РОЗУМНІСТЬ» ПОРТІВ ЯК ФАКТОРИ ЇХ СТІЙКОГО РОЗВИТКУ: МОДЕЛІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ

Стаття присвячена визначенню правових моделей розвитку концепцій екологічних та «розумних» («смарт») портів у зарубіжних країнах та оцінці можливостей їх реалізації в Україні. Досліджено нормативні засади екологізації та цифрової трансформації портової діяльності у Європейському Союзі, зокрема акти, що формують політику «зеленого переходу», модернізації інфраструктури та впровадження цифрових платформ управління у портовому секторі. Спеціальну увагу приділено практиці портів Роттердама та Антверпен-Брюгге, які застосовують цифрові «двійники» як інструмент оптимізації операцій і моніторингу екологічних показників, що водночас не виключає стандартних процедур Port State Control. Європейську модель порівняно зі східноазійськими підходами (Японія, Південна Корея, Сінгапур, Китай), де смарт-трансформації одержали пряме закріплення у державних стратегіях та виступають елементом національної політики. Відзначено, що «розумність» та екологічність портів є результатом стратегічного вибору держав та цілеспрямованої побудови інституційних механізмів їх упровадження, а обрана модель побудови галузевого правового базису свідчить, скоріше, про те, яку роль держава (або об'єднання держав) відводить собі у модернізації портового сектору, ніж про значні відмінності у наслідуванні підходів до інноваційного розвитку. Наявність правового базису, незалежно від обраної моделі регулювання, забезпечує узгодженість дій усіх учасників портової екосистеми, підвищує стійкість логістичних операцій і створює передбачуване середовище для інновацій. Відзначено, що комплексна інтеграція цифрових та екологічних рішень разом із належним правовим забезпеченням здатна забезпечити сталість розвитку портів та їх ефективну адаптацію до глобальних викликів. Для України врахування цього досвіду є важливим фактором оновлення національної моделі секторального регулювання, що має охопити стимулювання інноваційного розвитку, співпраці у місцевому контексті, фінансової та податкової підтримки.

Ключові слова: *морські порти, цифрова трансформація, публічне адміністрування, портова діяльність, «розумні порти», попередження забруднення, контроль держави порту, приморські регіони, екологічний контроль, інноваційний розвиток.*

Постановка проблеми. Сучасні порти перебувають на етапі значних інноваційних трансформацій. Розпочата під час COVID-кризи оптимізація основних портових операцій за допомогою досягнень Четвертої індустріальної революції розвинулася та засвідчує стабільне зростання. Інноваційні «розумні порти» поступово перетворюються на повсякденну практику, забезпечуючи безперервність і надійність морських ланцюгів постачання, оперуючи великими масивами даних, ефективно керуючи ризиками та мінімізуючи вплив людського фактора на виробничі процеси. Водночас, поряд із позитивними результатами модернізації, постають і нові виклики: актуалізується потреба у надійнішому кіберзахисті, гарантованій стабільності електропостачання та забезпеченні безперебійної взаємодії інформаційних мереж, автоматизованих систем та програмних продуктів, від яких стає дедалі більш залежним функціонування портової інфраструктури. Не останні позиції у переліку таких викликів посідає й рівень кваліфікації та досвідченості персоналу, своєчасність його навчання і підвищення кваліфікації. До цього додаються також постійно посилювані вимоги екологізації та зменшення «тиску» на навколишнє середовище як від основної портової діяльності, так й від судноплавства. У результаті формуються нові моделі організаційно-правового забезпечення функціонування портової системи, базовані на прагненні досягнення Цілей сталого розвитку

© Іванова А. В., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

[1] та інтегрованому управлінні у приморських регіонах [2] з метою їх збереження та підтримання у найбільш наближеному до природнього стані. Вони дають змогу практично у режимі реального часу відстежувати та аналізувати виробничі і транспортні процеси, погодні умови, щільність судноплавного трафіку, рівень забруднення, ситуацію на контейнерному ринку та оперативно адаптувати до них внутрішньопортові процеси. До формування таких моделей залучаються портові адміністрації, оператори, судновласники, муніципальні та державні владні актори, які змушені поєднувати цифрові інструменти управління з екологічними стандартами, орієнтованими на скорочення викидів і мінімізацію впливу на морські та суходольні екосистеми. Часто відбувається й обмін позитивним досвідом у рамках міжнародних партнерств, зокрема ініціативи "C40 Cities" [3], що є майданчиком для співпраці найбільших портових міст світу у сфері декарбонізації, зниження негативного впливу портів на місцеві громади і створення ефективних практик корисної та екологічно відповідальної взаємодії. Досвід провідних зарубіжних портів сьогодні демонструє, що їхня «розумність» та екологічність ґрунтуються на комплексному нормативному забезпеченні, яке охоплює інфраструктурні, технологічні та управлінські аспекти, і створює необхідний політико-правовий бази для реалізації інновацій різного характеру – від переобладнання основних потужностей до моніторингу забруднень довкілля за допомогою безпілотних апаратів. Така стратегія дозволяє підвищувати конкурентоспроможність портів, забезпечувати стійкість логістичних операцій і формувати надійні відповіді на поточні та прогнозовані ризики. Для України вивчення такого досвіду має особливу цінність, адже сприяє оновленню національної моделі публічного адміністрування та правового забезпечення роботи портів та її адаптації до сучасних стандартів сталого розвитку і кращих практик управління цими стратегічними та критично важливими транспортними хабами.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання екологізації портової діяльності, цифрової трансформації морської транспортної інфраструктури та формування концепцій «розумних портів» останніми роками активно досліджуються у науковій літературі економічного, технічного, управлінського та правничого спрямування. Зарубіжні автори зосереджуються на різноманітних аспектах використання цифрових платформ для управління портовими операціями, впровадженні штучного інтелекту, систем автоматизованого моніторингу довкілля та нормативних моделях регулювання портових інновацій (B. Behdani [4], A. Belsa et al. [5], W. Kosek, N. Chamier-Gliszczynski & T. Królikowski [6], A. Rodrigo González et al. [7], B.B. Szymanowska et al. [8], M.E. Vaca-Recalde et al. [9], Y.-C. Yang & Y.-H. Hsieh [10] та інші). В українській доктрині ці питання поки не отримали настільки інтенсивного опрацювання і розглядаються, переважно, у контексті окремих аспектів модернізації портів або використання цифрових сервісів у сфері морського транспорту (А. Бондар та О. Лапкін [11], Б. Кормич та Т. Аверочкіна [12], А. Насарая [13; 14], Д. Решетков, М. Бондарюк та С. Онищенко [15], Ю. Сергєєв та Н. Коваль [16;17]). При цьому правничі дослідження, в яких було би системно опрацьовано зарубіжний досвід правового регулювання реалізації концепцій екологічних і «розумних портів» та на підставі такого аналізу окреслено напрями можливого оновлення українського законодавства, наразі відсутні.

Постановка завдання. У зв'язку з цим, метою статті є визначення ключових моделей правового забезпечення розвитку концепцій екологічних і «розумних» портів у зарубіжних країнах та формування на цій основі пропозицій щодо вдосконалення українського законодавства для забезпечення стійкого розвитку портової галузі як під час дії правового режиму воєнного стану, так й упродовж повоєнного відновлення.

Виклад основного матеріалу. За складеною практикою реалізація концепцій екологічних та «розумних портів» відбувається завдяки синергії цифрових технологій, природоохоронних стандартів та моделей багаторівневого управління. Під час їх вироблення зазвичай поєднуються зусилля держав та їх об'єднань, портових адміністрацій і приватного сектору. В ЄС нормативний базис таких трансформацій формують акти, що визначають базові засади «зеленої» та цифрової політики, – Європейський зелений курс (European Green Deal) [18], Регламент про автоматизований та централізований обмін даними за принципом європейського єдиного морського вікна (EU Maritime Single Window Environment, Regulation (EU) 2019/1239 [19]), Директива про інфраструктуру для альтернативних видів палива (AFIR, 2023) [20], а також оновлені стандарти енергоефективності та скорочення викидів у морському секторі (FuelEU Maritime, 2023 [21]). У комплексі вони створюють правове середовище, в якому порти зобов'язані модернізувати інфраструктуру, зокрема для використання нових, більш еколо-

гічних палив, впроваджувати берегове електропостачання для пришвартованих біля причалів суден, а також автоматизовані системи екологічного моніторингу та інтегровані платформи управління операціями. Результатом схвалення актів, що охоплюють за принципом сходження від загального до конкретного фундаментальні політичні аспекти «зеленого переходу» та обов'язкові правові норми, сформовано комплексний правовий базис, у межах якого модернізація портів уже не є факультативним та спрямованим на майбутнє напрямком розвитку, а перетворюється на обов'язковий елемент політики декарбонізації та цифрової трансформації у рамках загального курсу на формування екологічно (кліматично) нейтрального європейського регіонального простору з органічним поєднанням природоохоронних контрольних (моніторингових) заходів та інноваційних технологій.

Наслідком реалізації зазначених та низки інших норм, а також портових ініціатив з модернізації стало те, що сучасні європейські порти перетворюються на комплексні інтелектуальні ланки логістичної інфраструктури, що мають гарантовано забезпечувати мінімізацію викидів під час стоянки суден, оптимізацію потоків вантажів і транспортних операцій у режимі реального часу, а також прозорий і уніфікований за принципом «єдиного вікна» обмін даними між усіма учасниками транспортного процесу. Крім того, підходи ЄС передбачають інтеграцію портів у ширший контекст регіональної екосистеми – з урахуванням впливу на приморські регіони, міські громади, природні ресурси та морські екосистеми, адже для того, щоб стати дійсно «розумним портом», інноваційні технології мають бути поєднані у ньому із захистом навколишнього середовища та перспективним «зеленим розвитком» не лише у межах портової території та акваторії, а й у прилеглих районах [10]. У результаті комфортність сформованого регуляторного середовища дозволяє європейським портам виступати сьогодні не лише логістичними вузлами, а й активними драйверами «зеленого» енергетичного переходу, демонструючи нові моделі сталого управління та партнерства між державою, бізнес-структурами і місцевими спільнотами. Така модернізація також органічно вкладається у концепції Блакитного зростання, інтегрованого управління прибережними регіонами та морського просторового планування, що набули достатнього розвитку та активно підтримуються в ЄС [22–25].

Показовим у контексті реалізації інноваційних програмних продуктів є приклад Роттердамського порту, який демонструє, що «смарт-порт» – це не лише цифровізація та автоматизація окремих процесів, а й створення цілісної «екосистеми» даних. Управління порту використовує його цифрового «двійника» (або «близнюка») (Port Digital Twin), який забезпечує прогнозування трафіку, оптимізацію швартування, управління ризиками та координацію екологічних показників у реальному часі [26]. Відомо, що цифровий «двійник» – це точне віртуальне представлення (симуляція) реального або попередньо призначеного фізичного об'єкта, процесу або системи, яке існує виключно у цифровому просторі, може оновлюватися за допомогою відомостей (даних) з фізичного аналога та інших джерел, а також застосовувати машинне навчання та моделювання для покращення планування та схвалення рішень [27]. Цифровий «двійник» забезпечує комплексний підхід до розуміння та удосконалення складних систем і процесів, пропонуючи комплексний погляд, що охоплює безліч технологій та методів. Фактичне розташування транспортних засобів, контейнерів і суден може впливати на модель, що знаходиться у цифровому «двійнику» порту, перетворюючи її на цінний інструмент для управління і поліпшення різних процесів та виконуваних завдань. Часто такі цифрові моделі вирішують завдання оптимізації розподілу транспортних засобів, причалів та кранів, зберігання контейнерів та керування рухом [28].

Ще одним вдалим прикладом є порт Антверпен-Брюгге, де створено систему цифрового «двійника» APICA (Advanced Port Information and Control Assistant) [29], що інтегрує дані з тисяч датчиків, дронів, розумних камер та цифрових "iNoses" для моніторингу діяльності порту, інфраструктури, екологічних умов та енергоспоживання у режимі реального часу, та фактично стала «цифровою нервовою системою» порту [30]. При цьому, цифрові «двійники» не замінюють стандартних формальностей Port State Control [31] (далі – PSC), які виконуються щодо суден, зокрема й у сфері екологічного контролю. Базовим актом для перевірок є MARPOL 73/78 [32], якою встановлено вимоги щодо заборони та обмеження викидів нафтових забруднень, шкідливих рідких речовин, стічних вод, сміття тощо з суден, і зобов'язує держави-учасниці контролювати їх дотримання.

Такий поступовий перехід європейських портів до використання комплексних інноваційних платформ, де цифрові технології та екологічні

стандарти взаємно підсилюють одне одного, формує набори кращих практик для запозичення. При цьому, європейське законодавство не використовує та не визначає категорію «смарт-порт», а розглядає її як концепт технологічного переобладнання, екологізації та цифрової трансформації, що також підтверджується дослідженнями [33; 34]. Звітна доповідь "Green and Smart Ports" (2021) у рамках регіональних ініціатив ЄС та макрорегіональних стратегій упродовж доволі тривалого періоду розглядає «смарт-порти» як стратегічну інфраструктуру майбутнього та елемент імплементації «зелених» та цифрових політик, орієнтованих на сталий розвиток, модернізацію логістичних ланцюгів і зменшення екологічного навантаження [35]. Таким чином, категорія «смарт-порт» виступає переважно як суспільно-технічна і політична концепція, шаблон розвитку, у межах якого порти можуть модернізуватися (упроваджувати цифрові платформи, «зелену» інфраструктуру, енергоефективні рішення, інтеграцію з міськими та регіональними екосистемами). Відсутність прямого закріплення у законодавстві підкреслює значення переважно технічного, управлінського та політичного, а не юридичного підходу, але водночас схваленими актами європейського законодавства надається можливість та імперативно передбачається необхідність переобладнання і оновлення портової та морської галузей відповідно до основних глобальних та регіональних трендів, ініціатором яких часто виступає сам ЄС. Як справедливо відзначається у літературі, «розумні порти» є новим поколінням технологічно розвинених портових систем, організованих так, щоб забезпечувати вищий рівень ефективності, сталості та інноваційності порівняно з традиційними портами. Вони використовують новітні технології, цифрові рішення та системи автоматизації для підвищення продуктивності та оптимізації операційних процесів. Зазвичай концепція «смарт-порту» ґрунтується на трансформації портових послуг в інтерактивні, динамічні та прозорі сервіси, здатні швидше та точніше реагувати на потреби клієнтів і користувачів. При цьому екологічна сталість, орієнтація на міський простір та урахування інтересів громадян розглядаються як ключові складники цього підходу, що формують якісно новий тип портової інфраструктури та управління [6; 7].

Наслідуючи основні переваги та базові підходи до впровадження новітніх інформаційно-комунікаційних технологій у портові процеси, східні порти (зокрема Південної Кореї, Сінгапуру, Японії тощо) демонструють дещо відмінну модель регулювання реалізації концепцій екологічних і «розумних портів», що ґрунтується на державному стратегічному плануванні. У національних програмах розвитку портового сектору закріплюється необхідність інтеграції цифрових, автоматизованих і «зелених» рішень у портову діяльність, що надає таким трансформаціям статусу державного пріоритету, а пряме використання у них категорії «смарт-порт» свідчить про нормативне сприйняття новітніх змін і перетворення концептуальної моделі технічного та управлінського розвитку на класичну правничу категорію. Цими актами також спеціально підкреслюється важливість портового екологічного контролю, що здійснюється у рамках PSC, і не може бути замінений моніторингом, здійснюваним за допомогою роботизованих систем. Прикладами є корейська "2030 Port Policy and Implementation Strategy" [36], сінгапурська "Sea Transport Industry Transformation Map 2025" [37], японська "PORT 2030" [38], китайські "Guidelines on Building World-Class Ports" [39] та "Opinions on Accelerating the Construction of Smart Ports and Smart Waterway" [40] тощо. Такий підхід формує послідовну та передбачувану траєкторію модернізації портів, перетворюючи екологічну та цифрову трансформацію з початково добровільної ініціативи окремих операторів на інституційно та нормативно підтриманий (гарантований та часто стимульований/субсидований [41; 42]) напрям розвитку логістичних спроможностей і забезпечення сталого розвитку. У правовому вимірі це свідчить, що «розумність» порту забезпечується не лише інноваціями бізнесу, а й прив'язкою (з чітким закріпленням) до державних програм розвитку галузі.

Відомими японськими проєктами у цій сфері є "Cyberport" [43], що почав функціонувати у 2021 р. в якості електронної системи для процедур портової логістики, "CONPAS" [44], що є її спеціалізованим модулем, спрямованим на оптимізацію контейнерних операцій, та "Colins" – система централізованого обміну інформацією про контейнерну логістику між операторами терміналів, вантажовідправниками, морськими експедиторами, перевізниками та іншими пов'язаними підприємствами. Система управління портами (Terminal Operation Systems, далі – TOS), яка керує процесами експлуатації терміналів, була впроваджена менеджерами портів та операторами портів у Японії, та їх вдосконалення і модернізація наразі залишається у сфері їхніх інтересів [45]. У 2025 р. було повідомлено, що уряд Півден-

ної Кореї інвестує 31 млрд вон ($22,7 млн USD) до 2028 р. у розробку основних технологій для «розумних» портів у рамках зусиль зі зміцнення конкурентоспроможності судноплавної галузі. Інвестиції буде спрямовано на розробку ключового обладнання та технологій для будівництва інтелектуальних портових споруд (автоматизована вантажно-розвантажувальна техніка та безпілотні транспортні засоби для вантажних перевезень) [42].

Таким чином, східноазійська модель розвитку екологічних і «розумних портів» характеризується високим рівнем «залученості» інновацій як у нормативне регулювання (з безпосереднім закріпленням відповідної термінології), так й у конкретні портові проєкти упродовж доволі тривалого часу. Це забезпечує не лише технологічну модернізацію портів, а й довгострокову правову визначеність, фінансову підтримку та стабільність умов для реалізації новітніх технологій, що дозволяє розглядати «смарт-порт» не лише як управлінську концепцію, а як елемент галузевої політики, інтегрований у систему публічного адміністрування і нормативного забезпечення функціонування морського та портового секторів.

Висновки. Розглянуті моделі правового регулювання реалізації концепцій розвитку портів демонструють, що успішна модернізація портових систем ґрунтується на поєднанні цифрових рішень, класичних екологічних стандартів і політик сталого управління. В ЄС такий розвиток підтримується комплексом загальних стратегічних та спеціальних галузевих актів, які формують обов'язкове регуляторне середовище для декарбонізації, цифровізації та інтегрованого управління, що у сукупності сприяє розвитку екологічних та «розумних портів». Водночас у країнах Східної Азії простежується інша правова модель, базована на державних довгострокових програмах, де категорія «смарт-порт» виступає не лише концептом розвитку, а й нормативно закріпленим орієнтиром модернізації. Порівняння цих підходів дозволяє стверджувати, що «розумність» та екологічність портів є результатом стратегічного вибору держав та цілеспрямованої побудови інституційних механізмів їх упровадження, а обрана модель побудови галузевого правового базису свідчить, скоріше, про те, яку роль держава (або об'єднання держав) відводить собі у модернізації портового сектору, ніж про значні відмінності у наслідуванні підходів до інноваційного розвитку. Наявність правового базису, незалежно від обраної моделі регулювання, забезпечує узгодженість дій усіх учасників портової екосистеми, підвищує стійкість логістичних операцій і створює передбачуване правове середовище для інновацій. Для України врахування цього досвіду є важливим фактором оновлення національної моделі секторального програмно-цільового і правового регулювання, яка на теперішній час обмежується поодинокими згадками про інноваційний розвиток та концепції «смарт-порт», «енергоефективний порт» і «зелений порт» у Стратегії розвитку морських портів України на період до 2038 року [46] і не має необхідного «продовження» в законодавстві щодо стимулювання інноваційного розвитку, співпраці у місцевому контексті, фінансової та податкової підтримки тощо, яке, на наше переконання, може стати гарною основою для адаптації портової системи до сучасних викликів та провідних галузевих трендів, сформувати підґрунтя для стійкого розвитку галузі як у період воєнного стану, так і під час повоєнного відновлення.

Список літератури:

1. The 17 Goals. URL: https://sdgs.un.org/goals (дата звернення: 4.05.2026 р.).

2. Alterman R., Pellach C. Regulating coastal zones: international perspectives on land management instruments. Routledge, London, 2020. 456 p. https://doi.org/10.4324/9780429432699

3. C40 Cities. URL: https://www.c40.org (дата звернення: 7.05.2026 р.).

4. Behdani B. Port 4.0: a conceptual model for smart port digitalization. *Transportation Research Procedia*. 2023. Vol. 74. P. 346–353. https://doi.org/10.1016/j.trpro.2023.11.154

5. Belsa A. et al. Innovative cognitive data platform to improve processes in European seaports. *Transportation Research Procedia*. 2023. Vol. 72. P. 1232–1239. https://doi.org/10.1016/j.trpro.2023.11.582

6. Kosek W., Chamier-Gliszczynski N., Królikowski T. The importance of modern technologies in the development of sea ports on the example of the Port of Gdynia. *Procedia Computer Science*. 2024. Vol. 246. P. 4307–4315. https://doi.org/10.1016/j.procs.2024.09.280

7. Rodrigo González A. et al. Preparation of a Smart Port Indicator and Calculation of a Ranking for the Spanish Port System. *Logistics*. 2020. Vol. 4(2). 9. https://doi.org/10.3390/logistics4020009

8. Szymanowska B.B. et al. Seaport innovation trends: Global insights. *Marine Policy*. 2023. Vol. 152. 105585. https://doi.org/10.1016/j.marpol.2023.105585

9. Vaca-Recalde M.E. et al. Spanish approach for the Smart Digital Ports through highly automated logistics. *Transportation Research Procedia*. 2023. Vol. 72. P. 155–162. https://doi.org/10.1016/j.trpro.2023.11.389

10. Yang Y.-C., Hsieh Y.-H. The critical success factors of smart port digitalization development in the post-COVID-19 era. *Case Studies on Transport Policy*. 2024. Vol. 17. 101231. https://doi.org/10.1016/j.cstp.2024.101231

11. Бондар А.В., Лапкін О.О. Методи й моделі формування портфелю проєктів розвитку міського транспорту на базі концепції Смарт Порт-Сіті. *Сучасний стан наукових досліджень та технологій в промисловості*. 2023. № 2. С. 179–190. https://doi.org/10.30837/ITSSI.2023.24.179

12. Кормич Б.А., Аверочкіна Т.В. Публічне адміністрування морського сектору: цифровізація, автоматизація та оновлення правового базису. *Право та державне управління.* 2024. № 1. С. 294–301. https://doi.org/10.32782/pdu.2024.1.41

13. Насарая А.В. Правові основи інноваційного розвитку морських портів України. *Актуальні проблеми політики*: зб. наук. праць. 2024. Вип. 74. С. 178–184. https://doi.org/10.32782/app.v74.2024.22

14. Насарая А.В. Публічне адміністрування цифровізації портової діяльності в Україні. *Сучасні політичні процеси: глобальний та національний виміри*: матеріали IV Міжнар. наук.-практ. інтернет-конференції (м. Одеса, 6–7 березня 2025 р.). / за заг. ред. С.В. Ківалова. Одеса, 2025. С. 108–113. https://doi.org/10.32837/11300.29245

15. Решетков Д.М., Бондарюк М.А., Онищенко С.П. Сутність, переваги та існуючий досвід розвитку розумних портів. *Розвиток транспорту*. 2022. Вип. 4. С. 108–122. https://doi.org/10.33082/td.2022.4-15.09

16. Сергєєв Ю.В., Коваль Н.О. Екологізація портової діяльності: кращі практики та оновлення правового регулювання в Україні. *Право і суспільство*. 2024. № 2. С. 410–415. https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.2.57

17. Коваль Н.О., Сергєєв Ю.В. Інструменти публічного адміністрування портової галузі України: правовий базис та принципи «good governance». *Право та державне управління*. 2024. № 1. С. 244–253. https://doi.org/10.32782/pdu.2024.1.34

18. European Green Deal. URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/api/files/attachment/879954/3%20European%20Green%20Deal.pdf (дата звернення: 10.05.2026 р.).

19. Consolidated text: Regulation (EU) 2019/1239 of the European Parliament and of the Council of 20 June 2019 establishing a European Maritime Single Window environment and repealing Directive 2010/65/EU. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A02019R1239-20250815 (дата звернення: 12.05.2026 р.).

20. Consolidated text: Regulation (EU) 2023/1804 of the European Parliament and of the Council of 13 September 2023 on the deployment of alternative fuels infrastructure, and repealing Directive 2014/94/EU. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A02023R1804-20250414 (дата звернення: 10.05.2026 р.).

21. Regulation (EU) 2023/1805 of the European Parliament and of the Council of 13 September 2023 on the use of renewable and low-carbon fuels in maritime transport, and amending Directive 2009/16/EC. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32023R1805 (дата звернення: 15.05.2026 р.).

22. The EU Blue Economy Report, 2024. European Commission. Publications Office of the European Union. Luxembourg. URL: https://ossermare.org/wp-content/uploads/2024/03/the-eu-blue-economy-report-2024-compresso.pdf (дата звернення: 12.05.2026 р.).

23. The Blue Economy in Cities and Regions: A Territorial Approach, OECD Urban Studies, OECD Publishing, Paris, 2024. https://doi.org/10.1787/bd929b7d-en

24. Innocenti A., Attombri C. The current policyscape affecting land-sea interactions in the European Union. *Ocean & Coastal Management*. 2024. Vol. 251. 107093. https://doi.org/10.1016/j.ocecoaman.2024.107093

25. Common Regional Framework for Integrated Coastal Zone Management, 2019. URL: https://iczmplatform.org/storage/documents/Ab5KKfiwRSrOLYPvVRYdKBdr0GAkl0Mx14KtOfRo.pdf (дата звернення: 5.05.2026 р.).

26. Smart infrastructure. *Port of Rotterdam*. URL: https://www.portofrotterdam.com/en/port-future/smart-infrastructure (дата звернення: 7.05.2026 р.).

27. Wootton M. Role of a digital twin to improve the design and operations of ports. Haskoning. URL: https://www.haskoning.com/en/newsroom/blogs/2023/the-role-of-a-digital-twin-in-ports (дата звернення: 16.05.2026 р.).

28. Neugebauer J., Heilig L., Voß S. Digital Twins in the Context of Seaports and Terminal Facilities. *Flexible Services and Manufacturing Journal*. 2024. Vol. 36. P. 821–917. https://doi.org/10.1007/s10696-023-09515-9

29. Port of Antwerp-Bruges – APICA Digital Twin. URL: https://sustainableworldports.org/project/port-of-antwerp-bruges-apica-digital-twin/ (дата звернення: 17.05.2026 р.).

30. Smart port. *Port of Antwerp Bruges*. URL: https://www.portofantwerpbruges.com/en/our-port/port-future/smart-port (дата звернення: 17.05.2026 р.).

31. Rocedures for Port State Control, 2023. URL: https://wwwcdn.imo.org/localresources/en/OurWork/IIIS/Documents/A%2033-Res.1185%20-%20PROCEDURES%20FOR%20PORT%20STATE%20CONTROL,%202023%20(Secretariat)%20(1).pdf (дата звернення: 14.05.2026 р.).

32. International Convention for the Prevention of Pollution from Ships, 1973/1978. URL: https://library.arcticportal.org/1699/1/marpol.pdf (дата звернення: 16.05.2026 р.).

33. Belmoukari, B., Audy, JF. & Forget, P. Smart port: a systematic literature review. *European Transport Research Review*. 2023. Vol. 15(4). https://doi.org/10.1186/s12544-023-00581-6

34. Bojic, F., Bošnjak, R., & Gudelj, A. (2021, January). Review of Smart Ports in the European Union. URL: https://www.researchgate.net/publication/348564344_REVIEW_OF_SMART_PORTS_IN_THE_EUROPEAN_UNION (дата звернення: 12.05.2026 р.).

35. Issue Paper IV. Green and Smart Ports. URL: https://www.adriatic-ionian.eu/wp-content/uploads/2023/08/Issue_Paper_IV_2021_-_Green__Smart_Ports.pdf (дата звернення: 5.05.2026 р.).

36. 2030 Port Policy and Implementation Strategy. URL: https://www.mof.go.kr/page/en/selectPage.do?menuSeq=1590&pageSeq=1019&listUpdtDt=2026-05-28++10%3A00 (дата звернення: 30.05.2026 р.).

37. Sea Transport Industry Transformation Map 2025. URL: https://www.mpa.gov.sg/media-centre/details/sea-transport-industry-transformation-map-2025-to-achieve-singapore-s-vision-as-a-global-maritime-hub-for-connectivity-innovation-and-talent (дата звернення: 25.05.2026 р.).

38. Japan Artificial Intelligence at Ports. URL: https://www.trade.gov/market-intelligence/japan-artificial-intelligence-ports (дата звернення: 23.05.2026 р.).

39. Guidelines on Building World-Class Ports. URL: https://zjhy.mot.gov.cn/zzhxxgk/jigou/zhghc/202007/t20200708_3428215.html (дата звернення: 17.05.2026 р.).

40. Opinions on Accelerating the Construction of Smart Ports and Smart Waterway. URL: https://www.gov.cn/zhengce/zhengceku/202312/content_6918874.htm (дата звернення: 30.05.2026 р.).

41. Kosmajac S. Busan Port set for 'major' overhaul as part of South Korea's $10 billion maritime strategy. URL: https://www.offshore-energy.biz/busan-port-set-for-major-overhaul-as-part-of-multibillion-dollar-strategy/ (дата звернення: 30.05.2026 р.).

42. Seoul to offer 31 bln won to support development of smart port technologies. URL: https://www.invest-korea.org/ik-en/bbs/i-5073/detail.do?ntt_sn=492976 (дата звернення: 26.05.2026 р.).

43. About Cyber Port. URL: https://www.cyber-port.net/en/about/ (дата звернення: 27.05.2026 р.).

44. CONPAS to be Operated on Trial Basis to Test New Function. URL: https://www.jiffa.or.jp/en/news/entry-9269.html (дата звернення: 21.05.2026 р.).

45. Inutsuka H. et al. Study on the Relationship between Port Governance and Terminal Operation System for Smart Port: Japan Case. *Logistics.* 2024. Vol. 8. 59. https://doi.org/10.3390/logistics8020059

46. Стратегія розвитку морських портів України на період до 2038 року, затверджена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 11 липня 2013 р. № 548-р (в редакції розпорядження Кабінету Міністрів України від 23 грудня 2020 р. № 1634-р). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/548-2013-р#Text (дата звернення: 27.05.2026 р.).

Ivanova A. V. ENVIRONMENTAL FRIENDLINESS AND "SMARTNESS" OF PORTS AS FACTORS OF THEIR SUSTAINABLE DEVELOPMENT: THE MODELS OF LEGAL REGULATION

The article is devoted to the definition of legal models of development of concepts of ecological and "smart" ports in foreign countries and estimation of the possibilities of their realization in Ukraine. The normative principles have been studied of greening and digital transformation of port activities in the European Union, in particular the acts that form the policy of "green transition", the modernization of infrastructure and the implementation of digital management platforms in the port sector. The special attention has been paid to the practice of the ports of Rotterdam and Antwerp-Bruges, which use the digital "twins" as a tool for optimizing operations and monitoring environmental indicators, which at the same time does not exclude the standard procedures of the Port State Control. The European model was compared to the East Asian approaches (Japan, South Korea, Singapore, China), where the smart-transformations have received a direct fixation in the state strategies and are the element of national policy. It has been noted that the "smartness" and environmental friendliness of ports are the result of the strategic choice of states and the purposeful construction of institutional mechanisms for their implementation, and the chosen model of building a sectoral legal basis indicates, rather, what role is assigned a part by a state (or association of states) in the modernization of the port sector, rather than significant differences in the imitation of approaches to the innovative development. The presence of a

legal basis, regardless of the chosen regulatory model, ensures the coherence of the actions of all participants in the port ecosystem, increases the stability of logistics operations and creates a predictable environment for innovation. It has been noted that the complex integration of the digital and environmental solutions, together with the proper legal support, can ensure the sustainability of port development and their effective adaptation to global challenges. Taking into account this experience it is an important factor in updating the national model of sectoral regulation for Ukraine, which should include stimulating the innovative development, cooperation in the local context, financial or tax support.

Keywords: *seaports, digital transformation, public administration, port activity, "smart ports", pollution prevention, port state control, coastal regions, ecological control, innovative development.*

Дата першого надходження статті до видання: 05.07.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 20.07.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 10.09.2026

УДК 342.9
DOI https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2026.4/18

Кравченко О. В.
https://orcid.org/0000-0003-2617-8950
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

ПРАВОВИЙ РЕЖИМ ФУНКЦІОНУВАННЯ ЕЛЕКТРОННИХ СИСТЕМ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я ДЛЯ НАДАННЯ МЕДИЧНИХ ПОСЛУГ ПУБЛІЧНОГО ХАРАКТЕРУ

У статті здійснено адміністративно-правове дослідження правового режиму функціонування електронних систем охорони здоров'я, безпосередньо пов'язаного з наданням медичних послуг публічного характеру. Розмежовано поняття медичної допомоги, медичного обслуговування та медичної послуги, обґрунтовано публічний характер останньої, який визначається не лише формою власності надавача, а насамперед участю держави в організації, гарантуванні, фінансуванні та нормативному впорядкуванні її надання. З'ясовано співвідношення електронної охорони здоров'я, електронної системи охорони здоров'я, медичної інформаційної системи, електронного медичного інформаційного ресурсу та електронного медичного сервісу. Доведено, що електронна система охорони здоров'я є не тільки інформаційно-технічним засобом, а й самостійним об'єктом адміністративно-правового регулювання, за допомогою якого забезпечуються ідентифікація учасників, оформлення направлень, організація запису, документування результатів медичної послуги та безперервність маршруту пацієнта. Запропоновано авторське визначення правового режиму функціонування електронних систем охорони здоров'я для надання медичних послуг публічного характеру. Розкрито цільовий, об'єктний, суб'єктний, нормативний, процедурний і гарантійний елементи цього режиму. Охарактеризовано адміністративно-правові процедури, що супроводжують звернення пацієнта, його направлення, запис, безпосереднє отримання послуги, документування її результату та продовження медичного маршруту. Сформульовано спеціальні вимоги й гарантії функціонування електронних систем. Обґрунтовано, що технічна несправність не повинна автоматично ставати визначальною підставою для відмови або необґрунтованого відкладення медичної послуги, а наслідки неналежної взаємодії між адміністратором, оператором і надавачем не можуть перекладатися на пацієнта. Виокремлено проблеми правового режиму функціонування електронних систем у частині надання медичних послуг, а також запропоновано напрями вдосконалення законодавства.

Ключові слова: *медичні послуги, електронна система охорони здоров'я, адміністративно-правове регулювання, правовий режим, електронні медичні сервіси, медична інформаційна система, електронне документування, цифровізація, публічне адміністрування.*

Постановка проблеми. Цифровізація сфери охорони здоров'я істотно змінила організаційно-правовий порядок надання медичних послуг публічного характеру. Електронна система охорони здоров'я сьогодні забезпечує ідентифікацію учасників, оформлення направлень і рецептів, ведення медичних записів, підтвердження результатів послуг та взаємодію між пацієнтом, медичним працівником, надавачем і суб'єктами публічної адміністрації. Водночас розширення значення електронних процедур породжує ризик надмірної залежності можливості отримати медичну послугу від належної роботи цифрової інфраструктури. Технічна недоступність системи, помилки в електронних записах, недостатня сумісність інформаційних компонентів або невизначеність обов'язків їх адміністраторів здатні спричинити затримку обслуговування, переривання маршруту пацієнта чи фактичну відмову в послузі. У зв'язку із цим важливим науковим і практичним завданням є формування цілісного адміністративно-правового розуміння режиму функціонування електронних систем охорони здоров'я, визначення його структури, суб'єктного складу, процедур і гарантій, а також вироблення такого порядку нормативного регулювання, за

© Кравченко О. В., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

якого електронні інструменти забезпечуватимуть, а не ускладнюватимуть своєчасне, безперервне та належно документоване надання конкретної медичної послуги.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти адміністративно-правового регулювання медичних послуг, цифровізації охорони здоров'я та захисту прав пацієнтів досліджували І. Г. Алєксєєнко, С. Б. Булеца, А. І. Висоцький, А. І. Калько, Е. В. Кулага, М. В. Менджул, В. В. Миргород-Карпова, О. А. Музика-Стефанчук, І. В. Патерило, М. В. Старинський, М. О. Стефанчук, Л. М. Шаталова, Д. С. Шеін, Т. В. Шлапко та Н. Я. Якимчук. Водночас комплексного адміністративно-правового дослідження правового режиму функціонування електронних систем саме як засобу забезпечення медичних послуг публічного характеру досі не сформовано. Недостатньо визначеними залишаються його поняття, ознаки та структура, межі залежності медичної послуги від електронної процедури, розподіл компетенції й відповідальності між учасниками системи, резервний порядок дій у разі технічної недоступності, а також гарантії безперервності маршруту пацієнта і правові наслідки неналежного електронного документування фактично наданої послуги. Саме ці питання становлять предмет подальшого дослідження у статті.

Мета статті – визначити адміністративно-правову природу, зміст, ознаки та структуру правового режиму функціонування електронних систем охорони здоров'я для надання медичних послуг публічного характеру, розкрити пов'язані з ним процедури й гарантії, встановити правові наслідки неналежної роботи таких систем та обґрунтувати напрями вдосконалення законодавства.

Виклад основного матеріалу. Для визначення місця електронних систем у сфері охорони здоров'я необхідно розмежувати поняття медична допомога, медичне обслуговування та медична послуга. Медична допомога відповідно до статті 3 Основ законодавства України про охорону здоров'я [1], передусім відображає професійний зміст діяльності медичного працівника, тоді як медичне обслуговування охоплює ширше організаційне середовище її здійснення. Медична послуга має конкретного одержувача, надавача та медично-обґрунтовану мету. На нашу думку, її доцільно розуміти як сукупність професійних медичних дій і пов'язаних із ними організаційно-правових процедур, що здійснюються уповноваженим надавачем для профілактики, діагностики, лікування, реабілітації або досягнення іншого належного результату та підлягають обов'язковому документуванню. Отже, медична допомога становить клінічну основу відповідної діяльності, медичне обслуговування – форму її організації, а медична послуга – персоніфікований прояв такої діяльності у правовідносинах із пацієнтом.

Публічний характер медичної послуги визначається не лише формою власності закладу або джерелом оплати. Вирішальне значення має спеціальний порядок її організації, де держава встановлює вимоги до надавачів, правила доступу, умови фінансування, процедури контролю та гарантії захисту пацієнта. Саме тому медична послуга, надана приватним закладом або фізичною особою – підприємцем у межах програми державних медичних гарантій, не втрачає публічного характеру [2]. Такий надавач включається до створеної державою системи медичного обслуговування, діє на підставі ліцензії та договору про медичне обслуговування населення. Отже, публічність послуги зумовлюється не майновою належністю закладу, а участю публічної адміністрації в її гарантуванні, закупівлі, організації та нормативному впорядкуванні.

Надання медичної послуги охоплює звернення пацієнта, його ідентифікацію, вибір надавача, оформлення направлення, запис, безпосереднє здійснення медичних дій, документування результату та визначення подальшого маршруту. У разі надання медичної послуги в межах установлених державою гарантій наведені дії утворюють послідовну адміністративно-процедурну модель, у якій звернення пацієнта започатковує відповідні правовідносини, організаційні дії забезпечують доступ до послуги, а документування її результату завершує певний етап або створює правову основу для подальшого медичного маршруту. На одних стадіях електронна система виконує допоміжну функцію, спрощуючи комунікацію або організацію прийому. На інших її використання набуває юридичного значення, оскільки в системі створюються медичні записи, направлення, рецепти та інші документи, від яких залежить належне оформлення послуги [3]. Проте електронна процедура не може перетворюватися на самостійну мету. Її ефективність повинна оцінюватися за тим, чи сприяє вона своєчасному отриманню пацієнтом медичної послуги, збереженню безперервності його маршруту та недопущенню ситуації, коли технічна помилка стає фактичною підставою для відмови в медичному обслуговуванні. Тому

правовий режим електронних систем має похідний і забезпечувальний характер щодо медичної послуги.

У свою чергу, в понятійному аспекті електронну охорону здоров'я слід розглядати як широке цифрове середовище, що охоплює державну політику, інформаційні ресурси, технології, суб'єктів і сервіси, пов'язані з організацією медичного обслуговування. Електронна система охорони здоров'я має вужче, нормативно визначене значення Вона складається із центральної бази даних та підключених до неї електронних медичних інформаційних систем, між якими здійснюється автоматизований обмін інформацією і документами. Електронна медична інформаційна система є робочим цифровим середовищем конкретного надавача, через яке медичний працівник взаємодіє із центральною базою даних. Натомість електронний медичний інформаційний ресурс доцільно розуміти як упорядковану сукупність електронних записів, документів, реєстрів і довідників, а електронний медичний сервіс, як окрему функціональну можливість, за допомогою якої здійснюється певна юридично значуща дія: оформлення направлення, рецепта, запису або медичного висновку. Отже, система утворює інфраструктуру, ресурс становить її змістове наповнення, а сервіс забезпечує практичну взаємодію під час надання медичної послуги.

На нашу думку, електронна система охорони здоров'я є не звичайним програмним продуктом, а самостійним об'єктом публічно-правового регулювання. Держава визначає її структуру, власника й адміністратора центральної бази даних, порядок реєстрації користувачів, обсяг їхніх повноважень, правила електронної ідентифікації та вимоги до обміну документами. У межах цієї системи пацієнт, медичний працівник, надавач медичних послуг, Міністерство охорони здоров'я України та Національна служба здоров'я України включаються в єдиний юридично впорядкований процес. Його кінцевою метою має залишатися конкретна медична послуга. Система забезпечує встановлення особи пацієнта, підтвердження статусу надавача, оформлення направлення, фіксацію виконаних медичних дій і зв'язок між наступними етапами обслуговування. Масштаб цього впливу є значним: станом на квітень 2026 року в центральній базі даних було накопичено майже 5,3 млрд електронних медичних записів, а щодня створювалося близько 2 млн нових записів [4]. Ці показники свідчать, що електронне документування вже стало постійною складовою організації медичних послуг, хоча не може підміняти їх безпосередній професійний зміст.

Публічно-правова природа відповідних відносин виявляється в тому, що умови використання системи встановлюються державою, а електронні дії впливають на доступ пацієнта до послуги, її фінансування, документальне підтвердження та подальший маршрут. У цьому контексті С. Б. Булеца, М. В. Менджул і А. І. Калько слушно пов'язують цифровізацію з розширенням можливостей реалізації прав пацієнта, водночас звертаючи увагу на ризики, зумовлені відсутністю технічних засобів або доступу до цифрових сервісів [5, с. 359]. Крім цього, Л. М. Шаталова та Е. В. Кулага також наголошують на необхідності оцінювати цифрові перетворення через якість медичних послуг і захищеність інтересів пацієнта [6, с. 622]. Розвиваючи ці положення, вважаємо, що допустима залежність медичної послуги від електронної процедури завершується там, де цифрова вимога починає створювати загрозу своєчасності обслуговування. Направлення, рецепт або запис можуть мати обов'язкову електронну форму, проте несправність системи не повинна перетворюватися на самостійну підставу для відкладення необхідної послуги, особливо коли зволікання здатне погіршити стан пацієнта. У такій ситуації пріоритет належить медичній потребі, а електронне документування має бути здійснене після відновлення належної роботи системи.

У науковій літературі механізм адміністративно-правового регулювання медичних послуг пов'язують із діяльністю суб'єктів публічної адміністрації, нормативною основою, адміністративними процедурами, контролем і відповідальністю. Такий підхід дає підстави розглядати функціонування електронної системи охорони здоров'я ширше, ніж сукупність програмних і технічних операцій. Постановою Кабінету Міністрів України від 25 квітня 2018 р. № 411 урегульовано не лише структуру системи, а й реєстрацію користувачів, внесення та обмін електронними документами, права доступу, діяльність адміністратора, технічні вимоги до медичних інформаційних систем і підстави припинення їх взаємодії із центральною базою даних [3].

Отже, правовий режим функціонування електронних систем охорони здоров'я для надання медичних послуг публічного характеру пропонуємо визначити як установлений нормами публічного права спеціальний, процедурно впорядкований порядок створення, адміністрування та використання електронних компонентів, доку-

ментів і сервісів, а також взаємодії їх учасників, призначений забезпечити доступне, безперервне, належно оформлене та юридично підтверджене надання конкретної медичної послуги пацієнтові. На відміну від технічного режиму роботи програмного забезпечення, запропоноване поняття охоплює компетенцію публічних суб'єктів, права й обов'язки надавачів, адміністративні процедури та гарантії одержувача медичної послуги.

Ознаки цього режиму доцільно об'єднати у три взаємопов'язані блоки. Перший нормативно-інституційний блок – охоплює його публічно-правове призначення, спеціальний склад учасників, обов'язковість ідентифікації та авторизації, а також поєднання юридичних, організаційних і технологічних вимог. Другий процедурно-результативний блок – виявляється в юридичній значущості електронних направлень, рецептів, медичних записів та інших дій, які супроводжують виникнення, розвиток і завершення правовідносин із надання медичної послуги, підтверджують її одержувача, надавача, час, обсяг і результат та забезпечують подальший маршрут пацієнта. Третій гарантійний блок – передбачає сумісність компонентів, достовірність електронної взаємодії, стабільність і відновлюваність роботи системи. Водночас ми вважаємо, що основною ознакою цього правового режиму є спрямованість усіх його нормативних, організаційних, процедурних і технологічних елементів на забезпечення належного результату медичної послуги. Тому технічний збій не повинен автоматично перетворюватися на юридичну підставу для відмови в її наданні або необґрунтованого зволікання.

У свою чергу варто наголосити, що структуру правового режиму функціонування електронних систем охорони здоров'я не можна зводити лише до технічної архітектури системи або переліку нормативних актів. Ідеться про цілісну адміністративно-правову конструкцію, у межах якої кожний елемент виконує окреме завдання, але набуває значення лише у зв'язку з наданням конкретної медичної послуги. І. В. Патерило та І. Г. Алєксєєнко до складових механізму адміністративно-правового регулювання медичних послуг відносять суб'єктів публічної адміністрації, нормативну основу, адміністративні процедури, засоби контролю та відповідальності [7, с. 218]. Розвиваючи цей підхід стосовно електронного середовища, пропонуємо виокремлювати цільовий, об'єктний, суб'єктний, нормативний, процедурний і гарантійний елементи правового режиму. Вони не існують відокремлено, адже, нормативні приписи визначають компетенцію суб'єктів, суб'єкти реалізують електронні процедури, а гарантії мають запобігати тому, щоб недоліки цих процедур перешкоджали отриманню медичної послуги.

1. Цільовий елемент – відображає службове призначення електронної системи охорони здоров'я щодо медичних послуг. Її функціонування має забезпечувати не накопичення максимальної кількості цифрових записів саме по собі, а організаційну та юридичну можливість пацієнта отримати необхідну послугу. Це передбачає підтвердження статусу учасників, фіксацію звернення, направлення і результату обслуговування, електронну взаємодію між пацієнтом, медичним працівником, надавачем та уповноваженими публічними суб'єктами. Водночас ціль режиму не вичерпується оформленням окремої дії. Він повинен підтримувати наступність між первинним зверненням, діагностуванням, лікуванням, реабілітацією та подальшим спостереженням, не допускаючи переривання маршруту пацієнта через неузгодженість інформаційних компонентів.

2. Об'єктний елемент – має складну будову. До нього належать електронна система охорони здоров'я загалом, центральна база даних, підключені електронні медичні інформаційні системи, реєстри, електронні кабінети, програмні інтерфейси, документи, записи та повідомлення. Проте об'єктом правового впливу є також самі електронні процедури, зокрема: ідентифікація пацієнта, створення направлення, фіксація звернення, відображення факту надання послуги та формування наступного етапу маршруту. Тому об'єктний елемент охоплює не лише матеріалізовані компоненти цифрової інфраструктури, а й юридичні результати їх використання, які підтверджують виникнення або виконання обов'язків надавача перед пацієнтом.

3. Суб'єктний елемент – поєднує учасників із різним правовим статусом і неоднаковим зв'язком із безпосереднім наданням медичної послуги. Міністерство охорони здоров'я України – формує державну політику та нормативні засади розвитку електронної охорони здоров'я. Національна служба здоров'я України – забезпечує функціонування системи й адмініструє центральну базу даних. Технічний адміністратор – здійснює її підтримку, тестує медичні інформаційні системи та приймає рішення щодо їх підключення, зупинення доступу або відключення. Оператори – забезпечують роботу окремих медичних інформаційних систем, а надавачі й медичні працівники –

використовують їх для оформлення конкретних послуг. Пацієнт – у цій моделі є не лише користувачем цифрового сервісу, а насамперед одержувачем медичної послуги. Звідси випливає необхідність розподіляти обов'язки залежно від того, хто реально контролює відповідну ділянку процесу, адже технічну несправність не можна покладати на медичного працівника, так само як адміністратор системи не повинен відповідати за помилкове професійне оформлення запису користувачем.

4. Нормативний елемент – характеризується багаторівневістю. Законодавчий рівень утворюють Основи законодавства України про охорону здоров'я [1], Закон України «Про державні фінансові гарантії медичного обслуговування населення» [2], а також акти про електронні документи [8], електронну ідентифікацію та довірчі послуги [9]. Підзаконний рівень конкретизує механізм функціонування системи, ведення реєстрів, створення направлень, рецептів і медичних записів [3]. Техніко-нормативний рівень охоплює вимоги до сумісності, тестування та підключення медичних інформаційних систем, які визначаються технічним адміністратором і затверджуються Національною службою здоров'я України. Нарешті, локальний рівень представлений договорами з операторами, внутрішніми правилами доступу й організації роботи надавача. Проте кількість нормативних рівнів не гарантує їх узгодженості. Кожний припис має оцінюватися за тим, чи забезпечує він належне надання медичної послуги, а не створює додатковий цифровий бар'єр для пацієнта або медичного працівника.

5. Процедурний елемент – перетворює загальні нормативні вимоги на послідовність дій, унаслідок яких пацієнт отримує конкретну медичну послугу. Така послідовність може охоплювати реєстрацію звернення, ідентифікацію пацієнта і надавача, встановлення підстави для обслуговування, оформлення направлення, організацію запису, внесення медичного запису, підтвердження завершення послуги або формування наступного етапу лікування [10]. Електронне направлення при цьому не є самодостатнім цифровим документом. Воно юридично пов'язує рішення медичного працівника з можливістю пацієнта звернутися до іншого надавача. Так само медичний запис має значення не лише для обліку, а й для підтвердження фактично здійснених дій [11]. Окремою частиною процедури повинно бути виправлення помилок без заперечення факту вже наданої послуги. У частині індивідуальних рішень публічних суб'єктів щодо доступу, реєстрації або обмеження взаємодії орієнтиром мають виступати вимоги обґрунтованості, своєчасності та можливості оскарження, закріплені законодавством про адміністративну процедуру [12].

6. Гарантійний елемент – завершує структуру режиму, але водночас пронизує всі попередні складові. Він має охоплювати юридичні, організаційні й технічні засоби, завдяки яким несправність системи не перетворюється на порушення права пацієнта на медичну послугу. Чинний порядок передбачає технічну підтримку, зупинення та відновлення доступу медичних інформаційних систем після усунення порушень, однак аналіз нормативних актів дає підстави говорити про відсутність універсальної резервної процедури, однаково придатної для всіх видів медичних послуг. Тому до гарантійного елемента доцільно включити альтернативне первинне оформлення послуги під час збою, подальше внесення або відновлення відомостей, визначені строки усунення перешкод, можливість оскарження та чіткий розподіл відповідальності. Отже, гарантійна модель повинна захищати пацієнта не лише від помилки, а й від перекладення на нього наслідків неналежної взаємодії між надавачем, оператором та адміністратором системи.

Що стосується питання адміністративно-правових процедур функціонування електронної системи охорони здоров'я, то їх доцільно розглядати не як сукупність відокремлених технічних операцій, а як цифрове супроводження послідовного руху пацієнта до необхідної медичної послуги. Саме через реєстрацію, ідентифікацію, направлення, погодження прийому та внесення медичного запису загальні нормативні приписи перетворюються на конкретні права й обов'язки пацієнта, медичного працівника та надавача. З цього приводу О. А. Музика-Стефанчук, М. О. Стефанчук і Н. Я. Якимчук слушно пов'язують цифрову платформу охорони здоров'я з інформаційною взаємодією учасників процесу надання та одержання медичних послуг [13, с. 361–362]. Водночас на нашу думку, така взаємодія має оцінюватися за її практичним результатом, а саме, чи отримав пацієнт потрібну послугу, чи було збережено її послідовність і чи не перетворилася електронна процедура на самостійну перешкоду для медичного обслуговування. Виходячи із цього, у процесі надання медичної послуги доцільно виокремити основні адміністративно-процедурні стадії, а в разі порушення прав пацієнта, також факультативну захисну стадію їх внутрішньо-інституційного або адміністративного оскарження.

1. Електронне забезпечення звернення пацієнта за медичною послугою. На цій початковій стадії електронна процедура має забезпечити однозначну ідентифікацію пацієнта, реєстрацію його звернення та встановлення можливості одержати конкретну медичну послугу в обраного надавача. Порядок ведення Реєстру пацієнтів визначає нормативну основу створення та ведення відповідних записів, однак юридичне значення реєстрації не повинно зводитися до формальної відповідності електронного профілю [14]. Помилка в написанні імені, змінені документи або технічна невідповідність окремих відомостей мають бути підставою для перевірки й коригування запису, а не для автоматичної відмови в обслуговуванні, якщо особу можна ідентифікувати законним способом. На нашу думку, тягар усунення технічної суперечності не повинен покладатися лише на пацієнта. Надавач зобов'язаний організувати перевірку відомостей і запропонувати правомірний спосіб продовження процедури отримання послуги.

2. Електронне оформлення направлення та маршруту пацієнта. Електронне направлення є юридично значущим способом оформлення професійного рішення лікаря про необхідність отримання пацієнтом іншої консультації, дослідження, лікування, реабілітації або госпіталізації. Воно не створює самої медичної потреби, а документально пов'язує її з подальшим надавачем послуги. Ініціатор направлення визначає його зміст на підставі стану пацієнта та медичних показань, повідомляє строк дії, який не може перевищувати одного календарного року, і роз'яснює можливості отримання відповідної послуги. При цьому направлення не є універсальною передумовою медичного обслуговування. Воно не вимагається для первинних, платних та деяких інших послуг, а дія відповідного Порядку не поширюється на екстрену медичну допомогу. Важливо й те, що в умовах воєнного стану за відсутності технічної можливості законодавство допускає паперову форму направлення. Це підтверджує пріоритет фактичної медичної потреби над способом цифрового оформлення маршруту пацієнта.

3. Електронна організація запису та доступу до медичної послуги. Після звернення пацієнта надавач перевіряє статус направлення, повідомляє про можливість отримати відповідну послугу та погоджує дату, час і, за можливості, медичного працівника. Якщо точну дату одразу встановити неможливо або очікування перевищуватиме один місяць, пацієнтові має бути повідомлено орієнтовний строк, а після визначення прийому, його конкретні параметри. Чинний порядок також зобов'язує надавача організувати електронну чергу очікування. Отже, електронний запис виконує не лише комунікаційну функцію, він також забезпечує прозорість черговості та визначеність зобов'язань надавача. Водночас скасування або перенесення прийому не повинно обмежуватися автоматичним повідомленням. Належна адміністративна процедура потребує пояснення причини та пропозиції іншого часу, місця чи законного способу отримання тієї самої медичної послуги.

4. Електронне супроводження безпосереднього надання медичної послуги. Під час безпосереднього обслуговування необхідно розмежовувати клінічні та адміністративно-процедурні дії медичного працівника. Оцінювання стану пацієнта, вибір способу діагностики чи лікування та здійснення медичного втручання мають професійний характер. Відкриття епізоду (історії хвороби), перевірка направлення, створення запису й підтвердження виконаних дій забезпечують юридичне оформлення послуги. Електронний запис за загальним правилом повинен супроводжувати надання послуги, але не підміняти клінічного рішення і тим більше не блокувати його прийняття. Якщо зволікання створює ризик для життя або здоров'я, першочерговим є надання необхідної послуги, а відомості про неї мають бути внесені після відновлення технічної можливості. Інший підхід фактично означав би неправомірне підпорядкування професійної діяльності медичного працівника роботі програмного забезпечення.

5. Електронне документування результату медичної послуги. Електронний медичний запис виконує доказову, організаційну та комунікаційну функції. Він підтверджує факт взаємодії з пацієнтом, виконані дії та результат послуги, а також створює інформаційну основу для її продовження. Проте фактично надана медична послуга та її електронне відображення не є тотожними явищами. Відсутність або неповнота запису свідчить про порушення порядку документування, але сама собою не спростовує факту здійснення медичних дій. Помилкові відомості мають виправлятися у визначеному порядку зі збереженням простежуваності первинного запису й без довільної зміни змісту професійного рішення. Тому електронне документування слід розглядати як юридичне підтвердження медичної послуги, а не як формальну умову визнання самого факту її надання.

6. Завершення та продовження правовідносин із надання медичної послуги. Завершення медич-

ної послуги в електронній системі оформлюється закриттям відповідного епізоду (історії хвороби), однак у багатьох випадках це одночасно створює підставу для наступного етапу медичного обслуговування. Чинний порядок передбачає внесення інформації про закриття епізоду (історії хвороби), а за потреби повторних візитів може створюватися оформлення нового направлення. Отже, електронна фіксація завершує одну адміністративно-процедурну послідовність і започатковує іншу. Втрата або недоступність інформації на цій стадії може спричинити повторне проходження процедур, порушити взаємодію між надавачами або перервати лікування чи реабілітацію. Саме тому обов'язок забезпечити безперервність маршруту пацієнта повинен охоплювати не лише збереження записів, а й можливість їх своєчасного відновлення та використання наступним надавачем медичної послуги.

7. Внутрішньо-інституційне та адміністративне оскарження порушень, пов'язаних із наданням медичної послуги. Оскарження є факультативною стадією відповідних правовідносин і виникає тоді, коли використання електронної системи спричинило відмову або затримку в наданні медичної послуги, перервало маршрут пацієнта, призвело до втрати чи помилковості електронного запису або унеможливило належне документування вже виконаних медичних дій. Внутрішньо-інституційний порядок передбачає звернення пацієнта до керівника надавача медичних послуг чи іншої уповноваженої в межах закладу особи з вимогою перевірити обставини порушення, усунути організаційну або електронну перешкоду та забезпечити продовження обслуговування. Якщо проблема не була вирішена на рівні надавача або стосується виконання державних гарантій, умов договору про медичне обслуговування населення чи діяльності суб'єкта публічної адміністрації, пацієнт може звернутися зі скаргою до компетентного органу, зокрема Національної служби здоров'я України, органу управління охороною здоров'я або Міністерства охорони здоров'я України, а саме залежно від предмета звернення та меж їхньої компетенції. Результатом розгляду скарги має бути не лише надання формальної відповіді, а й, за наявності підстав, відновлення можливості отримати медичну послугу, виправлення або відновлення електронних відомостей, визначення відповідального суб'єкта та недопущення повторного проходження пацієнтом уже виконаних процедур. Право особи оскаржувати неправомірні рішення і дії працівників, закладів та органів охорони здоров'я передбачене статтею 6 Основ законодавства України про охорону здоров'я [1]. НСЗУ уповноважена розглядати скарги щодо реалізації прав пацієнтів у сфері державних фінансових гарантій та виконання договорів про медичне обслуговування населення.

Спеціальні вимоги правового режиму функціонування електронних систем охорони здоров'я, пов'язані з наданням медичних послуг, пропонуємо визначити як нормативно зумовлену сукупність обов'язкових юридичних, організаційних і техніко-функціональних умов створення, адміністрування та використання таких систем, додержання яких забезпечує доступне, безперервне, достовірне й юридично значуще електронне супроводження медичної послуги та не допускає перетворення технічних або організаційних недоліків цифрового середовища на перешкоду для її своєчасного і належного отримання пацієнтом.

Особливість зазначених вимог полягає в їх похідному характері щодо медичної послуги. Вони спрямовані не лише на належну роботу електронної системи як інформаційної інфраструктури, а передусім на збереження реальної можливості пацієнта отримати, завершити або продовжити необхідне медичне обслуговування. Виходячи із цього, до спеціальних вимог відповідного правового режиму доцільно віднести: 1) вимогу безперервності та відновлюваності, що передбачає стабільну роботу, резервне копіювання і відновлення функціонування після збою; 2) вимогу належної доступності, відповідно до якої уповноважені користувачі повинні своєчасно отримувати доступ до функцій, необхідних для надання конкретної медичної послуги; 3) вимогу достовірності, цілісності та простежуваності, яка забезпечує можливість установити автора, час, зміст і послідовність юридично значущих електронних дій; 4) вимогу функціональної сумісності, що охоплює узгоджену взаємодію центральної бази даних, медичних інформаційних систем, реєстрів і програмних інтерфейсів; 5) вимогу нормативно-технічної відповідності та актуальності, яка передбачає належне тестування й своєчасне оновлення програмних компонентів; 6) вимогу захищеності, спрямовану на недопущення несанкціонованого втручання настільки, наскільки воно може порушити доступність, зміст або результат медичної послуги; 7) вимогу процедурної альтернативності, що зобов'язує передбачити резервний порядок дій у разі тимчасової недоступності системи та можливість подальшого внесення відомостей про фактично надану послугу; 8) вимогу паці-

єнтоорієнтованості, відповідно до якої цифрові інструменти мають бути доступними для різних категорій осіб і не можуть покладати на пацієнта обов'язок самостійно усувати недоліки взаємодії між надавачем, оператором та адміністратором системи. Така систематизація узгоджується з нормативно закріпленими в Концепції розвитку електронної охорони здоров'я, напрямами розвитку електронної охорони здоров'я, серед яких визначено безперебійну роботу центральної бази даних, сумісність компонентів, контроль якості даних, стандартизацію обміну інформацією та орієнтацію цифрових рішень на доступність і якість медичних послуг [15].

Системоутворюючою серед названих вимог є підпорядкованість електронної процедури медичній потребі та результату послуги. Це означає, що технічний збій, відсутність зв'язку чи неможливість створити електронний запис не повинні спричиняти відмову або необґрунтоване відкладення медичної послуги. У таких випадках пріоритет мають медичні показання, а документування здійснюється після відновлення роботи системи. Тому ефективність електронних процедур слід оцінювати за їх здатністю забезпечити своєчасність, послідовність і завершеність медичної послуги без погіршення становища пацієнта.

Продовжуючи характеристику спеціальних вимог до функціонування електронних систем охорони здоров'я, доцільно окремо визначити адміністративно-правові гарантії, спрямовані не стільки на стабільність цифрової інфраструктури як такої, скільки на належне надання медичної послуги. До них пропонуємо віднести: 1) компетенційні гарантії, що забезпечують чітке розмежування повноважень власника системи, адміністратора, технічного адміністратора, оператора медичної інформаційної системи та надавача медичних послуг; 2) процедурні, які охоплюють нормативно визначений порядок підключення, авторизації, обмеження доступу та інформування про припинення роботи окремих компонентів; 3) документально-технічні, пов'язані з фіксацією електронних операцій, технічною підтримкою, відновленням записів і своєчасним усуненням несправностей; 4) компенсаційні, що передбачають альтернативне оформлення фактично наданої медичної послуги під час збою, подальше внесення відповідних відомостей і відновлення маршруту пацієнта; 5) захисні, які забезпечують право пацієнта отримати пояснення причин затримки або відмови, оскаржити рішення, дію чи бездіяльність та встановити суб'єкта, відповідального за їх наслідки. У сукупності такі гарантії мають утворювати узгоджений механізм охорони прав пацієнта як одержувача медичної послуги, а не лише як користувача електронного сервісу.

Неналежне функціонування електронної системи охорони здоров'я може спричинити відмову або затримку в наданні медичної послуги, переривання маршруту пацієнта, неналежне документування фактично виконаних дій, повторне проходження діагностичних процедур, неможливість продовження обслуговування іншим надавачем, а також виникнення спору щодо факту, часу, обсягу чи результату послуги. У цьому контексті пропонуємо розмежовувати: 1) технічну помилку як несправність або некоректну роботу електронного компонента; 2) організаційну бездіяльність як невжиття уповноваженим суб'єктом необхідних заходів для відновлення доступу, виправлення запису чи продовження маршруту пацієнта; 3) протиправну відмову як необґрунтоване рішення або фактичну поведінку, що позбавили особу можливості отримати медичну послугу.

Сам по собі технічний збій не завжди утворює правопорушення, однак бездіяльність суб'єкта, який мав обов'язок і реальну можливість усунути відповідну перешкоду, може бути підставою для застосування відновлювальних заходів та юридичної відповідальності. Першочерговим наслідком такого порушення має бути поновлення можливості отримати медичну послугу, виправлення або відновлення електронних записів і продовження маршруту пацієнта без повторного проходження вже виконаних процедур. Отже, відповідальність у цій сфері доцільно пов'язувати не з самим фактом технічної несправності, а з невиконанням установлених обов'язків та спричиненим цим порушенням права пацієнта на своєчасну і належну медичну послугу.

Проведений аналіз дає підстави виокремити не формальні, а реально підтверджені проблеми правового режиму функціонування електронних систем у частині надання медичних послуг, зокрема: 1) Нормативна розосередженість – оскільки функціонування електронної системи, оформлення направлень і ведення медичних записів регулюються різними актами, однак не об'єднані цілісною адміністративною процедурою забезпечення безперервності конкретної медичної послуги; 2) Недостатня взаємодія державних інформаційних ресурсів – за результатами аудиту Рахункової палати центральна база даних електронної системи охорони здоров'я взаємодіяла лише з трьома із дев'яти передбачених держав-

них інформаційних систем, що ускладнює перевірку відомостей та організацію послідовного маршруту пацієнта [16]; 3) Неповна врегульованість резервного порядку дій у разі технічної недоступності системи – законодавство допускає використання паперових направлень і подальше внесення окремих записів, проте універсальної процедури альтернативного оформлення, продовження та підтвердження всіх видів медичних послуг не встановлено; 4) Недостатня визначеність обов'язків учасників системи перед пацієнтом – зокрема щодо інформування про причини технічної перешкоди, строків її усунення, надання альтернативного способу отримання послуги та відновлення вже розпочатого медичного маршруту; 5) Слабкий зв'язок нормативно-технічних вимог із результатом медичної послуги – через що виконання електронної процедури іноді набуває більшого практичного значення, ніж своєчасність і безперервність обслуговування. Отже, основною вадою чинного регулювання є не відсутність цифрових правил, а їх недостатня орієнтація на реальну можливість пацієнта своєчасно отримати, завершити або продовжити необхідну медичну послугу без покладення на нього наслідків технічних та організаційних недоліків системи. У цьому контексті слушною є позиція Т. В. Шлапко, М. В. Старинського, В. В. Миргород-Карпової та інших дослідників про необхідність упровадження цифрових технологій з урахуванням можливостей різних груп населення, інакше наслідки технічних та організаційних недоліків фактично перекладаються на пацієнта [17, с. 145–146].

Ураховуючи виявлені проблеми, вдосконалення правового регулювання доцільно здійснювати за п'ятьма взаємопов'язаними напрямами. По-перше, у Порядку функціонування електронної системи охорони здоров'я слід нормативно закріпити поняття відповідного правового режиму та принцип функціональної підпорядкованості електронних процедур меті належного надання медичної послуги. По-друге, необхідно розмежувати цифрові дії, без яких послуга не може бути юридично оформлена, та допоміжні операції, невиконання яких через технічний збій не повинно перешкоджати її фактичному наданню. По-третє, варто запровадити єдиний резервний порядок роботи в разі відсутності електропостачання, зв'язку або доступу до системи, який передбачатиме альтернативне первинне документування, строки подальшого внесення відомостей, збереження юридичного значення фактично наданої послуги та заборону відмовляти пацієнтові виключно через технічну недоступність електронного компонента. По-четверте, потребують систематизації компетенція й відповідальність володільця, адміністратора центральної бази даних, операторів медичних інформаційних систем та надавачів медичних послуг із нормативним закріпленням доступної процедури оскарження їхніх рішень, дій або бездіяльності, що спричинили затримку чи переривання медичного маршруту пацієнта. По-п'яте, кожна істотна технічна зміна електронної системи має проходити попереднє оцінювання її впливу на своєчасність, безперервність і завершеність медичних послуг, а обов'язок усувати суперечності між електронними компонентами повинен покладатися на уповноважених учасників системи, а не на пацієнта. Реалізація таких пропозицій можлива шляхом узгодженого внесення змін до постанови Кабінету Міністрів України № 411, наказу Міністерства охорони здоров'я України № 587 та плану заходів із реалізації Концепції розвитку електронної охорони здоров'я, яка вже передбачає сумісність систем, належну якість даних і орієнтацію цифрових рішень на потреби користувачів.

Висновки. Підсумовуючи, правовий режим функціонування електронних систем охорони здоров'я для надання медичних послуг публічного характеру пропонуємо визначити як установлений нормами публічного права спеціальний і процедурно впорядкований порядок створення, адміністрування та використання електронних компонентів, документів і сервісів, який регламентує взаємодію уповноважених суб'єктів та спрямовується на доступне, безперервне, належно оформлене й юридично підтверджене надання конкретної медичної послуги пацієнтові. Відповідно, вимоги до такого правового режиму становлять систему обов'язкових юридичних, організаційних і техніко-функціональних умов, додержання яких забезпечує надійність електронного супроводження медичної послуги та не допускає перетворення недоліків цифрового середовища на перешкоду для її отримання. До визначальних із них належать безперервність і відновлюваність роботи системи, доступність її функцій для уповноважених користувачів, достовірність, цілісність і простежуваність електронних дій, сумісність інформаційних компонентів, захищеність, процедурна альтернативність та орієнтованість на потреби пацієнта. Електронна система не повинна набувати самодостатнього значення або підміняти професійний зміст медичного обслуговування, оскільки її призначення полягає у забезпеченні

звернення пацієнта, оформлення направлення, організації запису, документування результату та продовження медичного маршруту. Технічна несправність, відсутність зв'язку чи помилковість електронного запису не можуть автоматично бути підставою для відмови або необґрунтованого відкладення медичної послуги, а наслідки неналежної взаємодії між учасниками системи не повинні покладатися на пацієнта. Отже, подальше вдосконалення законодавства має ґрунтуватися на пріоритеті медичної потреби особи, чіткому розмежуванні компетенції та відповідальності суб'єктів, запровадженні резервних процедур документування і забезпеченні дієвого оскарження порушень, спричинених неналежним функціонуванням електронних систем.

Список літератури:

1. Основи законодавства України про охорону здоров'я : Закон України від 19.11.1992 № 2801-XII : станом на 11 лют. 2026 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12#Text
2. Про державні фінансові гарантії медичного обслуговування населення : Закон України від 19.10.2017 № 2168-VIII : станом на 1 січ. 2026 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2168-19#Text
3. Деякі питання електронної системи охорони здоров'я : Постанова Каб. Міністрів України від 25.04.2018 № 411 : станом на 4 лют. 2025 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/411-2018-п#Text
4. В ЕСОЗ кількість електронних медичних записів сягнула понад 5 млрд. Електронна система охорони здоров'я. 2026. URL: https://ehealth.gov.ua/2026/04/09/v-esoz-kilkist-elektronnyh-medychnyh-zapysiv-syagnula-ponad-5-mlrd/
5. Булеца С. Б., Менджул М. В., Калько А. І. Цифровізація права на медичну допомогу: порівняльний аспект. *Аналітично-порівняльне правознавство.* 2024. № 1. С. 356–360. DOI: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.01.63. URL: https://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/299994
6. Шаталова Л. М., Кулага Е. В. Цифровізація послуг у сфері захисту прав пацієнтів: сучасний стан та перспективи розвитку законодавства. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право.* 2023. Вип. 80, ч. 1. С. 619–624. DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2023.80.1.95. URL: https://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/297200
7. Патерило І. В., Алєксєєнко І. Г. Адміністративно-правове регулювання медичних послуг у системі публічних послуг: теоретико-правовий аналіз. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2026. Т. 2, № 2. С. 215–220. DOI: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2026.02.2.34. URL: https://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/357638
8. Про електронні документи та електронний документообіг : Закон України від 22.05.2003 № 851-IV : станом на 1 січ. 2024 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/851-15#Text
9. Про електронні довірчі послуги : Закон України від 05.10.2017 № 2155-VIII : станом на 18 груд. 2024 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2155-19#Text
10. Про затвердження Порядку направлення пацієнтів до закладів охорони здоров'я та фізичних осіб – підприємців, які в установленому законом порядку одержали ліцензію на провадження господарської діяльності з медичної практики та надають медичну допомогу відповідного виду : Наказ МОЗ України від 28.02.2020 № 586 : станом на 6 берез. 2026 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0235-20#Text
11. Деякі питання ведення Реєстру медичних записів, записів про направлення та рецептів в електронній системі охорони здоров'я : Наказ МОЗ України від 28.02.2020 № 587 : станом на 21 листоп. 2025 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0236-20#Text
12. Про адміністративну процедуру : Закон України від 17.02.2022 № 2073-IX : станом на 15 листоп. 2024 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2073-20#Text
13. Музика-Стефанчук О. А., Стефанчук М. О., Якимчук Н. Я. Система охорони здоров'я в умовах цифровізації та реформування фінансування. *Аналітично-порівняльне правознавство.* 2023. № 5. С. 359–365. DOI: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.05.64. URL: https://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/290721/284350
14. Про затвердження Порядку ведення Реєстру пацієнтів в електронній системі охорони здоров'я : Наказ МОЗ України від 30.11.2020 № 2755 : станом на 26 груд. 2025 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0044-21#Text
15. Про схвалення Концепції розвитку електронної охорони здоров'я : Розпорядж. Каб. Міністрів України від 28.12.2020 № 1671-р : станом на 15 груд. 2021 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1671-2021-р#Text
16. Устінов О. В. Центральна база даних ЕСОЗ несумісна з іншими інформаційними системами. *Український медичний часопис.* 2021. 19 лип. URL: https://umj.com.ua/uk/novyna-210982-tsentralna-baza-danih-esoz-nesumisna-z-inshimi-informatsijnimi-sistemami

17. Шлапко Т. В., Старинський М. В., Миргород-Карпова В. В., Висоцький А. І., Шеін Д. С. Правове забезпечення трансформації сфери охорони здоров'я у світлі медичної реформи з огляду на євроінтеграційні процеси. *Аналітично-порівняльне правознавство.* 2021. № 3. С. 141–147. DOI: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2021.03.27. URL: https://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/252521

Kravchenko O. V. LEGAL REGIME FOR THE OPERATION OF ELECTRONIC HEALTH SYSTEMS FOR THE PROVISION OF PUBLIC MEDICAL SERVICES

The article carries out an administrative and legal study of the legal regime of the functioning of electronic health systems, periodically associated with the provision of public medical services. The concepts of medical care, medical care and medical service are distinguished, the public nature of the latter is substantiated, which has become not only a form of ownership of the provider, but primarily the participation of the state in the organization, guaranteeing, financing and regulatory regulation of its provision. The electronic health system, electronic health systems, medical information system, electronic medical information resource and electronic medical service are clarified. It is proved that the electronic health system is not only an information and technical tool, but also an independent object of administrative and legal regulation, which ensures the identification of participants, registration of referrals, organizational records, documentation of the results of medical services and continuity of the patient's route. The author's definition of the legal regime of the functioning of electronic health systems for the provision of public medical services is proposed. The target, object, subject, normative, procedural and guarantee elements of this regime are revealed. The administrative and legal procedures accompanying the patient's application, his referral, registration, direct receipt of the service, documentation of its result and continuation of the medical route are characterized. Special requirements and guarantees for the functioning of electronic systems are formulated. It is substantiated that a technical malfunction should not automatically establish a determining basis for refusal or unjustified postponement of a medical service, and the study of improper interaction between the administrator, operator and provider cannot be transferred to the patient. The problems of the legal regime of the functioning of electronic systems in connection with the provision of medical services are highlighted, and directions for improving legislation are also proposed.

Keywords: *medical services, electronic health care system, administrative and legal regulation, legal regime, electronic medical services, medical information system, electronic documentation, digitalization, public administration.*

Дата першого надходження статті до видання: 03.07.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 20.07.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 10.09.2026

УДК 342.9:338.48:004.9(477)
DOI https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2026.4/19

Кропивний Є. В.
https://orcid.org/0009-0008-2585-069X

ЦИФРОВІЗАЦІЯ ПУБЛІЧНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ У СФЕРІ ТУРИЗМУ

У статті досліджено цифровізацію публічного адміністрування у сфері туризму як один із ключових напрямів модернізації державної туристичної політики України. Обґрунтовано, що в умовах цифрової трансформації суспільства, розвитку електронного урядування, відкритих даних, електронних реєстрів, онлайн-сервісів та цифрових платформ туристична сфера потребує оновлення адміністративно-правових механізмів управління. Визначено, що цифровізація публічного адміністрування у сфері туризму охоплює не лише впровадження інформаційно-комунікаційних технологій, а й зміну моделі взаємодії між органами публічної влади, суб'єктами туристичної діяльності, територіальними громадами, туристами та міжнародними партнерами.

Акцентовано увагу на тому, що цифровізація у сфері туризму має забезпечувати прозорість управлінських процесів, доступність адміністративних послуг, електронну взаємодію між органами влади та бізнесом, формування достовірної туристичної статистики, цифрове просування туристичних дестинацій, картографування туристичних ресурсів, розвиток електронних реєстрів, а також підвищення безпеки туристів. Доведено, що цифровізація публічного адміністрування туризмом повинна здійснюватися з урахуванням вимог щодо захисту персональних даних, кібербезпеки, достовірності інформації, інклюзивності цифрових сервісів та недопущення цифрової нерівності між регіонами.

Зроблено висновок, що цифровізація публічного адміністрування у сфері туризму є комплексним адміністративно-правовим процесом, який поєднує нормативне регулювання, організаційне забезпечення, цифрову інфраструктуру, електронні адміністративні послуги, відкриті дані, цифрову аналітику, міжвідомчу координацію та публічно-приватну взаємодію. Запропоновано напрями удосконалення адміністративно-правового забезпечення цифровізації туристичної сфери в Україні.

Ключові слова: *цифровізація, публічне адміністрування, туризм, туристична сфера, електронне урядування, цифрові сервіси, електронні реєстри, відкриті дані, туристична статистика, адміністративно-правове регулювання.*

Постановка проблеми. У сучасних умовах цифрова трансформація стала одним із ключових напрямів розвитку публічного адміністрування. Вона охоплює не лише технічне впровадження електронних сервісів, а й зміну характеру взаємодії між державою, суспільством, бізнесом і громадянами. Для сфери туризму цифровізація має особливе значення, оскільки туризм є динамічною, міжгалузевою та інформаційно залежною сферою, у якій якість управління значною мірою залежить від доступності даних, прозорості адміністративних процедур, швидкості комунікації, цифрового просування туристичних продуктів і можливості отримання послуг онлайн.

Актуальність дослідження зумовлена тим, що туристична сфера України функціонує в умовах воєнних викликів, скорочення міжнародних туристичних потоків, переорієнтації на внутрішній туризм, необхідності відновлення туристичної інфраструктури та підвищення безпеки подорожуючих. У таких умовах традиційні адміністративні інструменти управління туризмом є недостатніми, оскільки вони не завжди забезпечують оперативність, прозорість, достовірність статистики, належну координацію між органами влади та швидке інформування туристів про стан туристичних об'єктів, маршрутів і територій.

Правову основу цифровізації у цій сфері формують, зокрема, Закон України «Про туризм» [1], який визначає загальні правові, організаційні та соціально-економічні засади державної політики

© Кропивний Є. В., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

у галузі туризму, Закон України «Про Національну програму інформатизації» [2], Закон України «Про публічні електронні реєстри» [3], Закон України «Про електронну ідентифікацію та електронні довірчі послуги» [4], а також нормативні акти щодо функціонування Єдиного державного вебпорталу електронних послуг.

Разом із тим у чинному законодавстві України відсутня цілісна адміністративно-правова модель цифровізації публічного адміністрування саме у сфері туризму. Недостатньо врегульованими залишаються питання створення єдиної цифрової туристичної екосистеми, електронного обліку туристичних ресурсів, інтеграції туристичних даних у публічні електронні реєстри, цифрової взаємодії між Державним агентством розвитку туризму України, органами місцевого самоврядування та суб'єктами туристичної діяльності, а також використання цифрових інструментів для безпеки, статистики, планування і просування туристичних дестинацій.

Отже, наукова проблема полягає у необхідності формування комплексного адміністративно-правового підходу до цифровізації публічного адміністрування у сфері туризму, який би поєднував норми туристичного, адміністративного, інформаційного, цифрового, регіонального та безпекового законодавства, а також забезпечував ефективну цифрову взаємодію органів публічної влади, туристичного бізнесу, територіальних громад і споживачів туристичних послуг.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика цифровізації публічного адміністрування у сфері туризму має міждисциплінарний характер, оскільки поєднує питання адміністративного права, публічного управління, інформаційного права, туристичної діяльності, електронного урядування, відкритих даних, цифрової економіки та регіонального розвитку.

Н. Сорокіна та В. Філатов у статті «Цифровізація публічного управління в Україні: теоретичний аспект» дослідили теоретичні підходи до розуміння цифровізації та цифрової трансформації публічного управління [11]. Автори звернули увагу на те, що цифровізацію доцільно розглядати не лише як переведення інформації у цифрову форму, а як системний процес зміни управлінських відносин, процедур, комунікації та способів надання публічних послуг.

А. Сурай у статті «Цифровізація публічного управління в Україні: організаційний аспект» розглянула організаційні засади цифровізації публічного управління, зокрема роль державних інституцій у координації цифрової трансформації. Основні положення цієї праці можуть бути використані для визначення суб'єктів цифровізації у сфері туризму, розмежування їх компетенції та обґрунтування необхідності міжвідомчої координації між органами, відповідальними за туризм, цифрову трансформацію, економіку, регіональний розвиток, культуру та безпеку.

Р. Горчак у статті «Цифровізація внутрішнього туризму в Україні: стан, ініціативи та аналітика» [12] проаналізував сучасний стан і перспективи цифровізації внутрішнього туризму в Україні. Автор окреслив бар'єри цифрового розвитку туристичної галузі, серед яких нерівномірність цифрового покриття, недостатність інфраструктури зв'язку, низький рівень цифрової компетентності учасників ринку, фінансові обмеження малого та середнього бізнесу, нормативно-правові проблеми та питання кібербезпеки.

М. Бойко, М. Босовська, Н. Ведмідь, С. Мельниченко та Я. Стопченко у праці «Digitalization: Implementation in the tourism business of Ukraine» [14] дослідили впровадження цифровізації у туристичному бізнесі України. Основні положення цієї праці були використані для розкриття взаємозв'язку між цифровізацією публічного адміністрування і цифровою трансформацією туристичного бізнесу, оскільки ефективне державне управління у цій сфері має створювати умови для використання цифрових інструментів суб'єктами туристичної діяльності.

Х. Васькович у статті «Туристична сфера як об'єкт публічного управління в системі національної економіки: інституційні та регуляторні аспекти» [13] обґрунтувала туристичну сферу як міжгалузевий комплекс, що поєднує транспорт, розміщення, харчування, культуру, рекреацію, дозвілля та креативні індустрії. Для цієї статті важливим є положення про те, що туризм є об'єктом публічного управління, на який має спрямовуватися системний регуляторний та інституційний вплив держави. Це дозволяє довести, що цифровізація туризму повинна охоплювати не окремі електронні сервіси, а всю систему публічного адміністрування туристичною сферою.

О. Долинська у статті «Нормативно-правове забезпечення туристичної діяльності в Україні» проаналізувала систему правового регулювання туризму та звернула увагу на фрагментарність нормативного забезпечення, дублювання норм, недостатню гармонізацію із законодавством Європейського Союзу і потребу цифровізації управлінських процесів.

Отже, аналіз наукових праць свідчить, що в науковій літературі вже досліджено загальні питання цифровізації публічного управління, електронного урядування, цифровізації туристичного бізнесу, внутрішнього туризму та інституційного забезпечення туристичної сфери. Водночас комплексне дослідження саме цифровізації публічного адміністрування у сфері туризму залишається недостатньо розробленим. Недостатньо уваги приділено адміністративно-правовому статусу цифрових туристичних сервісів, електронним реєстрам у сфері туризму, цифровій взаємодії органів влади з туристичним бізнесом, правовим умовам використання туристичних даних, захисту персональних даних туристів, цифровій безпеці та відповідальності органів публічної адміністрації за достовірність туристичної інформації.

Постановка завдання. Метою статті є розкриття адміністративно-правових засад цифровізації публічного адміністрування у сфері туризму, визначення її змісту, суб'єктів, основних напрямів, проблем реалізації та перспектив удосконалення правового регулювання у цій сфері.

Виклад основного матеріалу. Цифровізація публічного адміністрування у сфері туризму є складним і багаторівневим процесом, який передбачає впровадження цифрових технологій у діяльність органів публічної влади, відповідальних за формування та реалізацію державної туристичної політики, надання адміністративних послуг, облік суб'єктів туристичної діяльності, формування туристичної статистики, просування туристичних дестинацій, інформування туристів та забезпечення безпеки туристичної діяльності.

У широкому розумінні цифровізацію публічного адміністрування у сфері туризму доцільно визначати як процес впровадження цифрових технологій, електронних сервісів, інформаційних систем, публічних електронних реєстрів, відкритих даних, цифрової аналітики та онлайн-комунікації у діяльність органів публічної адміністрації з метою підвищення ефективності, прозорості, доступності та безпеки управління туристичною сферою.

З адміністративно-правової точки зору цифровізація у сфері туризму має декілька основних ознак: 1) пов'язана з реалізацією владно-управлінських повноважень органів публічної адміністрації; 2) її зміст охоплює не лише технічні рішення, а й правове регулювання процедур, сервісів, реєстрів, даних і відповідальності; 3) цифровізація має забезпечувати баланс між публічним інтересом, потребами туристичного бізнесу та правами споживачів туристичних послуг; 4) повинна здійснюватися з урахуванням вимог інформаційної безпеки, захисту персональних даних і кібербезпеки.

Нормативною основою цифровізації публічного адміністрування у сфері туризму є не лише спеціальне туристичне законодавство, а й законодавство у сфері інформатизації, електронного урядування, електронної ідентифікації, публічних електронних реєстрів, адміністративної процедури, захисту персональних даних та кібербезпеки. Закон України «Про Національну програму інформатизації» [2] визначає правові засади формування та виконання відповідної програми, Закон України «Про публічні електронні реєстри» [3] встановлює правові, організаційні і фінансові засади створення та функціонування публічних електронних реєстрів, а Закон України «Про адміністративну процедуру» [5] регулює відносини органів публічної адміністрації з фізичними та юридичними особами щодо розгляду і вирішення адміністративних справ.

Особливе значення для цифровізації туризму має діяльність Державного агентства розвитку туризму України. Відповідно до Положення про Державне агентство розвитку туризму України, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 24 грудня 2019 р. № 1162 [9], цей орган є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через відповідного міністра та який реалізує державну політику у сфері туризму і курортів. На офіційному вебсайті ДАРТ окремо зазначено, що агентство формує сучасну, сталу та діджиталізовану систему туризму в Україні, засновану на прозорості, достовірній статистиці, інноваційних сервісах і якісному туристичному продукті.

Важливим інституційним елементом є наявність у структурі ДАРТ напряму, пов'язаного з розвитком туризму та цифровізацією. Зокрема, завданням відповідного відділу визначено забезпечення діяльності ДАРТ у сфері розробки та виконання проєктів з розвитку туристичної сфери, а також реалізацію державної політики у сфері цифровізації і сприяння впровадженню цифрового розвитку на державному рівні у сфері туризму. Це свідчить про поступове інституційне закріплення цифровізації як окремого напряму публічного адміністрування туризмом.

Першим напрямом цифровізації публічного адміністрування у сфері туризму є *цифровізація адміністративних послуг і дозвільних процедур*. Йдеться про можливість подання документів,

отримання дозволів, ліцензій, витягів, довідок або іншої адміністративної інформації у сфері туризму в електронній формі. Наприклад, у сфері туроператорської діяльності важливим є електронний доступ до інформації про суб'єктів, які мають право провадити відповідну діяльність. ДАРТ зазначає, що відповідно до Положення про агентство воно видає ліцензії на право провадження туроператорської діяльності та веде ліцензійний реєстр суб'єктів туроператорської діяльності.

Другим напрямом є *формування та розвиток електронних реєстрів у сфері туризму*. Такі реєстри можуть охоплювати інформацію про туроператорів, туристичні маршрути, туристичні дестинації, об'єкти туристичної інфраструктури, заклади розміщення, туристично-інформаційні центри, об'єкти культурної спадщини, рекреаційні території та інші ресурси, важливі для управління туристичною сферою. Електронні реєстри мають забезпечувати достовірність, актуальність і доступність інформації як для органів влади, так і для бізнесу, туристів та територіальних громад.

Третім напрямом є *цифрове картографування туристичних ресурсів*. Йдеться про створення інтерактивних мап туристичних об'єктів, маршрутів, рекреаційних зон, культурних пам'яток, закладів розміщення, закладів харчування, транспортних вузлів, медичних пунктів, туристично-інформаційних центрів та об'єктів безпекової інфраструктури. Для територій, що постраждали від воєнних дій, цифрове картографування має додаткове значення, оскільки дозволяє позначати безпечні й небезпечні зони, доступні маршрути, тимчасово закриті об'єкти та інші обмеження для туристів.

Четвертим напрямом є *формування достовірної туристичної статистики та цифрової аналітики*. Ефективне публічне адміністрування туризмом неможливе без якісних даних про кількість туристів, туристичні потоки, податкові надходження, завантаженість закладів розміщення, попит на туристичні продукти, стан туристичної інфраструктури та ефективність промоційних кампаній. Цифрова аналітика дозволяє органам публічної адміністрації ухвалювати управлінські рішення не інтуїтивно, а на основі даних. Саме тому цифровізація туристичної статистики має розглядатися як один із ключових елементів адміністративно-правового забезпечення туристичної сфери.

П'ятим напрямом є *цифрове просування туристичних дестинацій*. Органи публічної адміністрації, особливо на місцевому та регіональному рівнях, повинні використовувати офіційні туристичні портали, соціальні мережі, мобільні застосунки, інтерактивні путівники, QR-навігацію, віртуальні тури, цифрові туристичні паспорти громад і відкриті онлайн-каталоги туристичних продуктів. Цей напрям важливий не лише для реклами, а й для формування прозорої та достовірної інформації про туристичний потенціал територій.

Шостим напрямом є *цифрова взаємодія між органами публічної адміністрації, бізнесом і територіальними громадами*. У сфері туризму така взаємодія може охоплювати електронні консультації, онлайн-обговорення місцевих туристичних програм, електронне подання проєктних пропозицій, цифрові платформи для співпраці з інвесторами, грантодавцями та міжнародними партнерами. Це дозволяє підвищити відкритість управлінських рішень і залучити до розвитку туризму ширше коло суб'єктів.

Сьомим напрямом є *забезпечення кібербезпеки та захисту персональних даних у сфері туризму*. Туристична сфера пов'язана з обробкою значного обсягу інформації про фізичних осіб, маршрути, бронювання, документи, платежі, місця перебування та інші дані. Тому цифровізація туристичних сервісів має здійснюватися з урахуванням Закону України «Про захист персональних даних» [6], Закону України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України» [7] та Закону України «Про захист інформації в інформаційно-комунікаційних системах» [8].

Окрему увагу слід приділити проблемам цифровізації публічного адміністрування у сфері туризму. До них належать фрагментарність цифрових сервісів, відсутність єдиної інтегрованої туристичної інформаційної системи, недостатній рівень цифрової компетентності працівників органів місцевого самоврядування та суб'єктів малого туристичного бізнесу, нерівномірність цифрової інфраструктури в регіонах, недостатнє фінансування цифрових туристичних проєктів, ризики недостовірності інформації, проблеми кібербезпеки та захисту персональних даних.

Для вирішення зазначених проблем доцільно запропонувати декілька напрямів удосконалення адміністративно-правового забезпечення цифровізації публічного адміністрування у сфері туризму. По-перше, необхідно розробити державну концепцію цифровізації туристичної сфери, яка б визначала цілі, принципи, суб'єктів, інструменти та етапи цифрової трансформа-

ції туризму. По-друге, доцільно передбачити створення єдиної цифрової туристичної платформи України, яка б поєднувала інформацію про туристичні ресурси, маршрути, дестинації, суб'єктів туристичної діяльності, безпекові обмеження та туристичну статистику. По-третє, необхідно забезпечити інтеграцію туристичних даних з публічними електронними реєстрами та відкритими даними.

По-четверте, важливим є запровадження цифрових паспортів туристичних дестинацій, які можуть містити інформацію про правовий статус дестинації, туристичний потенціал, інфраструктуру, безпековий стан, доступність для осіб з інвалідністю, транспортне сполучення, заклади розміщення, об'єкти культурної спадщини та екологічні обмеження. По-п'яте, необхідно розвивати цифрові компетентності посадових осіб органів публічної адміністрації, які відповідають за туризм, а також суб'єктів туристичної діяльності. По-шосте, потрібно закріпити стандарти достовірності, оновлення та відповідальності за інформацію, що розміщується на офіційних туристичних цифрових ресурсах.

Таким чином, цифровізація публічного адміністрування у сфері туризму має розглядатися не як допоміжний технічний процес, а як самостійний адміністративно-правовий напрям модернізації туристичної політики. Її ефективність залежить від наявності належної нормативної бази, інституційної координації, цифрової інфраструктури, прозорих процедур, якісних даних, кібербезпеки та готовності органів публічної влади до використання цифрових інструментів у щоденному управлінні туристичною сферою.

Висновки. Отже, цифровізація публічного адміністрування у сфері туризму є важливою умовою модернізації державної туристичної політики України. Вона спрямована на підвищення ефективності управління туристичною сферою, забезпечення прозорості адміністративних процедур, розвиток електронних сервісів, формування достовірної туристичної статистики, цифрове просування туристичних дестинацій, підвищення безпеки туристів і розширення участі територіальних громад у розвитку туризму.

Під цифровізацією публічного адміністрування у сфері туризму запропоновано розуміти процес впровадження цифрових технологій, електронних сервісів, інформаційних систем, публічних електронних реєстрів, відкритих даних, цифрової аналітики та онлайн-комунікації у діяльність органів публічної адміністрації з метою підвищення ефективності, прозорості, доступності та безпеки управління туристичною сферою.

Основними напрямами цифровізації публічного адміністрування у сфері туризму є: цифровізація адміністративних послуг і дозвільних процедур; розвиток електронних реєстрів; цифрове картографування туристичних ресурсів; формування туристичної статистики та цифрової аналітики; цифрове просування туристичних дестинацій; електронна взаємодія між органами влади, бізнесом і громадами; забезпечення кібербезпеки та захисту персональних даних.

Встановлено, що основними проблемами цифровізації туристичної сфери є фрагментарність цифрових сервісів, відсутність єдиної туристичної цифрової платформи, нерівномірність цифрової інфраструктури, недостатня цифрова компетентність учасників туристичної сфери, нестача фінансування, недосконаліть правового регулювання, ризики недостовірності інформації та загрози кібербезпеці.

Список літератури:

1. Про туризм: Закон України від 15 вересня 1995 року № 324/95-ВР. Відомості Верховної Ради України, 1995. № 31. Ст. 241.
2. Про Національну програму інформатизації: Закон України від 01 грудня 2022 року № 2807-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2807-20#Text
3. Про публічні електронні реєстри: Закон України від 18 листопада 2021 року № 1907-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1907-20#Text
4. Про електронну ідентифікацію та електронні довірчі послуги: Закон України від 05 жовтня 2017 року № 2155-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2155-19#Text
5. Про адміністративну процедуру: Закон України від 17 лютого 2022 року № 2073-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2073-20
6. Про захист персональних даних: Закон України від 01 червня 2010 року № 2297-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17#Text
7. Про основні засади забезпечення кібербезпеки України: Закон України від 05 жовтня 2017 року № 2163-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2163-19#Text

8. Про захист інформації в інформаційно-комунікаційних системах: Закон України від 05 липня 1994 року № 80/94-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80/94-%D0%B2%D1%80#Text

9. Деякі питання діяльності Державного агентства розвитку туризму: Постанова Кабінету Міністрів України від 24 грудня 2019 року № 1162. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1162-2019-%D0%BF#Text

10. Питання Єдиного державного вебпорталу електронних послуг: Постанова Кабінету Міністрів України від 04 грудня 2019 року № 1137. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1137-2019-%D0%BF#Text

11. Сорокіна Н., Філатов В. Цифровізація публічного управління в Україні: теоретичний аспект. *Public Administration Aspects*. 2025. Т. 13, № 1. С. 77–81. DOI: 10.15421/152509.

12. Горчак Р. Цифровізація внутрішнього туризму в Україні: стан, ініціативи та аналітика. *Інновації та технології в сфері послуг і харчування*. 2025. № 2(16). DOI: 10.32782/2708-4949.2(16).2025.22.

13. Васькович Х. О. Туристична сфера як об'єкт публічного управління в системі національної економіки: інституційні та регуляторні аспекти. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Публічне управління та адміністрування*. 2026.

14. Бойко М. В., Босовська М. В., Ведмідь Н. І., Мельниченко С. В., Стопченко Я. В. Digitalization: Implementation in the tourism business of Ukraine. *Problems and Perspectives in Management*. 2022. № 4. С. 24–41. DOI: 10.21511/ppm.20(4).2022.03.

Kropyvnyi Ye.V. DIGITALIZATION OF PUBLIC ADMINISTRATION IN THE FIELD OF TOURISM

The article examines the digitalization of public administration in the field of tourism as one of the key directions of modernization of Ukraine's state tourism policy. It is substantiated that in the context of digital transformation of society, the development of e-governance, open data, electronic registers, online services and digital platforms, the tourism sector requires the renewal of administrative and legal mechanisms of governance. It is determined that the digitalization of public administration in the field of tourism covers not only the introduction of information and communication technologies, but also a change in the model of interaction between public authorities, tourism entities, territorial communities, tourists and international partners.

Attention is focused on the fact that digitalization in tourism should ensure transparency of administrative processes, accessibility of administrative services, electronic interaction between public authorities and businesses, the formation of reliable tourism statistics, digital promotion of tourist destinations, mapping of tourism resources, development of electronic registers, and improvement of tourist safety. It is proved that the digitalization of public administration in tourism should be carried out with due regard to the requirements of personal data protection, cybersecurity, reliability of information, inclusiveness of digital services and prevention of digital inequality between regions.

It is concluded that the digitalization of public administration in the field of tourism is a complex administrative and legal process that combines regulatory framework, organizational support, digital infrastructure, electronic administrative services, open data, digital analytics, interagency coordination and public-private interaction. Directions for improving the administrative and legal support of digitalization of the tourism sector in Ukraine are proposed.

Keywords: *digitalization, public administration, tourism, tourism sector, e-governance, digital services, electronic registers, open data, tourism statistics, administrative and legal regulation.*

Дата першого надходження статті до видання: 02.07.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 20.07.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 10.09.2026

УДК 342.9
DOI https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2026.4/20

Лісніченко А. С.
https://orcid.org/0000-0003-0422-7467
Департамент публічного права Міністерства юстиції України

ТЕОРЕТИКО-ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ ВИЗНАЧЕННЯ КОЛА ПОСАДОВИХ ОСІБ, УПОВНОВАЖЕНИХ ВИКОНУВАТИ ОБОВ'ЯЗКИ СІЛЬСЬКОГО, СЕЛИЩНОГО, МІСЬКОГО ГОЛОВИ У РАЗІ ЙОГО ВІДСУТНОСТІ

У статті досліджено теоретико-практичні аспекти, пов'язані із визначенням кола посадових осіб, уповноважених виконувати обов'язки сільського, селищного, міського голови у разі його відсутності.

Автором проаналізовано положення законодавства України, наукові та практичні джерела й установлено, що сільський, селищний, міський голова займає центральне місце серед посадових осіб місцевого самоврядування на базовому рівні адміністративно-територіального устрою України, до основних функцій якого належить керівництво місцевою радою і її виконавчим комітетом.

Визначено, що до публічних службовців, які у визначених законом випадках, виконують обов'язки голови у разі його відсутності, належать секретар сільської, селищної, міської ради, заступник голови з питань діяльності виконавчих органів ради, начальник військової адміністрації населених пунктів.

Секретар сільської, селищної, міської ради як посадова особа місцевого самоврядування, що найбільш наближено взаємодіє із сільським, селищним, міським головою, з визначених законом підстав виконує обов'язки голови пов'язані із відкриттям засідань, їх організацією, проведенням засідань місцевої ради та її виконавчого комітету, підписанням рішень цих органів місцевого самоврядування, а також здійснює інші обов'язки голови.

Заступник сільського, селищного, міського голови з питань діяльності виконавчих органів ради ініціює збір (скликає) членів виконавчого комітету для подальшого розгляду відповідних питань.

У свою чергу з метою забезпечення безперервного функціонування системи місцевого самоврядування на відповідній території, начальник військової адміністрації населених пунктів, у випадках передбачених Законом України «Про правовий режим воєнного стану» на період дії воєнного стану та 30 днів після його припинення чи скасування, за умови прийняття Верховною Радою України відповідного рішення також виконує обов'язки сільського, селищного, міського голови.

Ключові слова: *сільські, селищні, міські голови, секретар сільської, селищної, міської ради, виконавчий комітет, заступник голови з питань діяльності виконавчих органів ради.*

Постановка проблеми. Місцеве самоврядування займає важливу ланку в системі публічної влади цивілізованих держав світу та покликане забезпечити максимально наближений зв'язок між місцевим населенням і суб'єктами публічної адміністрації на муніципальному рівні.

З цією метою органи та посадові особи місцевого самоврядування реалізуючи публічні функції та повноваження, спрямовують свою діяльність на вирішення широкого спектру питань місцевого значення задля задоволення потреб місцевого населення у комфортному та безпечному проживанні на відповідній території.

Важливу керівну роль в управлінні відповідними органами місцевого самоврядування відіграють сільські, селищні, міські голови, які не випадково в фундаментальному Законі України «Про місцеве самоврядування в Україні» охарактеризовані як головні посадові особи територіальних громад.

© Лісніченко А. С., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

Наведені вище виборні посадові особи місцевого самоврядування в період своєї діяльності з різних причин можуть бути тимчасово або постійно відсутні, внаслідок чого виникає потреба у забезпеченні відповідними посадовими особами безперервності усіх управлінських процесів, здійснення яких територіальна громада довірила сільському, селищному, міському голові.

Однак доводиться констатувати, що на сьогодні серед представників академічної спільноти та практиків немає єдиної думки щодо визначення кола посадових осіб, які у разі відсутності голови мають виконувати його обов'язки, що призводить до формування різних підходів у визначенні таких суб'єктів та, як наслідок, до потенційних управлінських конфліктів на практиці.

З огляду на вищезгадане, постає необхідність у комплексному висвітленні окресленої тематики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Правові аспекти, пов'язані із діяльністю сільських, селищних, міських голів та відповідних посадових осіб місцевого самоврядування, з якими голови здійснюють керівництво системою органів місцевого самоврядування були предметом наукових досліджень таких вітчизняних вчених, як О. Радишевська, Ю. Бальцій, Ю. Ключковський, І. Віштак, І. Єлісєєва, В. Ладиченко, Ю. Максименко, О. Прієшкіна, О. Проневич, О. Резнік, О. Кулешов та інші.

Постановка завдання. Метою статті є висвітлення теоретико-практичних аспектів пов'язаних із визначенням кола посадових осіб, які виконують обов'язки сільського, селищного, міського голови у разі його відсутності, з урахуванням актуальних положень законодавства України, різних наукових позицій і практичних джерел.

Виклад основного матеріалу. Варто розпочати з того, що відповідно до положень українського законодавства сільський, селищний, міський голова є головною посадовою особою територіальної громади відповідно села (добровільного об'єднання в одну територіальну громаду жителів кількох сіл), селища, міста, який обирається відповідною територіальною громадою на основі загального, рівного, прямого виборчого права шляхом таємного голосування в порядку, визначеному законом, і здійснює свої повноваження на постійній основі [1].

В контексті наведеного вище Конституційний Суд України розглядаючи справу про місцеве самоврядування акцентував увагу, що сільський, селищний, міський голова обирається відповідною територіальною громадою для того, щоб очолювати виконавчий орган ради та головувати на її засіданнях. Ці функції визначають сільського, селищного, міського голову передусім як посадову особу виконавчого органу ради та самої ради, їй підзвітну та перед нею відповідальну як за роботу виконавчого органу ради, так і за організацію роботи самої ради [2].

Схожої думки дотримується і українська дослідниця О. Радишевська, яка серед основних функцій сільського, селищного, міського голови виділяє, зокрема організацію роботи ради, її сесій та органів, що вона утворює, керівництво виконавчим комітетом відповідної ради [3, с. 202].

З цими твердженнями справедливо можна погодитися, адже правовий статус сільського, селищного, міського голови має подвійну функціональну природу.

Від своїх виборців, місцевих жителів, які формують відповідну територіальну громаду сільський, селищний, міський голова отримує представницький мандат, що наділяє його повноваженнями необхідними для забезпечення належного функціонування їх представницького органу – місцевої ради.

Водночас, сільський, селищний, міський голова, як посадова особа місцевого самоврядування виконує не менш важливу функцію, пов'язану із керівництвом виконавчим комітетом сільської, селищної, міської ради, до складу якого входять посадові особи місцевого самоврядування та інші особи необхідні для ефективної реалізації рішень місцевої ради і здійснення виконавчих повноважень місцевого самоврядування.

Крім того, сільський, селищний, міський голова здійснює інші повноваження місцевого самоврядування, визначені Законом України «Про місцеве самоврядування в Україні» та іншими законами, якщо вони не віднесені до виключних повноважень ради або не віднесені радою до відання її виконавчих органів [1].

Подібне поєднання адміністративних функцій забезпечує синергію публічного адміністрування, оскільки при такому підході місцева рада та вся система її виконавчих органів працюють як єдиний управлінський механізм діяльність якого спрямована на здійснення місцевого самоврядування у межах відповідних адміністративно-територіальних одиниць, про що у своєму дослідженні також зазначала українська вчена О. Прієшкіна [4, с. 12–13].

Варто акцентувати увагу, що сільський, селищний, міський голова, як і будь-який інший

публічний службовець, може бути тимчасово або постійно відсутній.

До випадків такої відсутності належать, зокрема відпустка, хвороба, службове відрядження, звільнення з посади у зв'язку із достроковим припиненням повноважень, відсторонення від посади на час проведення розслідування, мобілізація до лав Збройних Сил України тощо.

У такому разі починає діяти правовий механізм покладання виконання обов'язків сільського, селищного, міського голови на інших посадових осіб метою якого є забезпечення безперервності здійснення місцевого самоврядування.

Стосовно вищевказаного, фахівцями з питань місцевого самоврядування у відповідях на запитання представників органів місцевого самоврядування стосовно здійснення повноважень голови під час перебування його у відрядженні або у відпустці була висловлена думка, згідно з якою у випадку постійної відсутності голови (наприклад, дострокове припинення повноважень тощо) його повноваження у повному обсязі здійснюються секретарем відповідної місцевої ради до дати набуття повноважень новообраним головою, а у випадку тимчасової відсутності голови (відрядження, відпустка тощо) його повноваження щодо організації діяльності місцевої ради (скликання сесії, голосування на засіданні, підписання рішень ради тощо) здійснюються секретарем місцевої ради, а щодо організації діяльності виконавчого комітету та виконавчих органів ради – заступником голови з питань діяльності виконавчих органів ради [5].

Комітет Верховної Ради України з питань державного будівництва та місцевого самоврядування у своєму роз'ясненні вказав, що регулюючи питання здійснення повноважень сільського, селищного, міського голови у разі неможливості здійснення ним своїх повноважень, Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» не містить системного підходу при вирішенні питання обсягу та суб'єкта їх здійснення, що призводить до неоднозначного розуміння і застосування його положень [6].

Українським науковцем О. Рєзніком в рамках дослідження проблематики здійснення повноважень сільського, селищного, міського голови у разі їх дострокового припинення в період дії правового режиму воєнного стану, сформульовано тезис, що у разі виникнення випадків, за наявності яких достроково припиняються повноваження сільського, селищного, міського голови, вони надалі мають здійснюватися секретарем відповідної сільської, селищної, міської ради. Проте таке правило не стосується випадків дострокового припинення повноважень сільського, селищного, міського голови відповідно до Закону України «Про військово-цивільні адміністрації» або Закону України «Про правовий режим воєнного стану» [7, с. 74].

На думку вітчизняного вченого Ю. Ключковського, у випадку тимчасової відсутності голови секретар ради здійснює повноваження в частині, що стосується функціонування ради, а якщо посада голови громади вакантна (не обрання, дострокове припинення повноважень, смерть), секретар ради виконує обов'язки голови громади у повному обсязі (у тому числі стосовно виконавчих органів) [8, с. 149].

Відповідно до Регламенту Шполянської міської ради об'єднаної територіальної громади міський голова має право покладати свої обов'язки на іншу, визначену розпорядженням міського голови посадову особу міської ради на час його відсутності. Дана особа, на яку міським головою покладено виконання обов'язків міського голови, має право за дорученням депутатів ради видавати розпорядження про проведення чергової сесії ради [9].

З огляду на викладене доречно звернути увагу на таких посадових осіб місцевого самоврядування як: заступники голови (у тому числі з питань діяльності виконавчих органів ради) та секретаря ради, з якими сільський, селищний, міський голова повсякденно взаємодіє.

Так, Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні», на відміну від заступника голови районної у місті, районної ради, першого заступника голови обласної ради, які у разі відсутності голови на підставі його розпорядження, а також у разі неможливості виконання головою своїх обов'язків з інших причин можуть виконувати його обов'язки [1], не містить положень аналогічного характеру по відношенню до заступників сільського, селищного, міського голови.

Лише частина перша статті 53 згаданого Закону передбачає, що заступник сільського, селищного, міського голови з питань діяльності виконавчих органів ради скликає засідання виконавчого комітету в разі відсутності голови чи неможливості здійснення ним цієї функції [1].

Зважаючи на те, що суб'єкти правозастосування подеколи розцінюють функцію скликання засідання виконавчого комітету як повноцінне керівництво цим органом місцевого самоврядування, слід враховувати, що Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» оперує такими

правовими конструкціями як «організує роботу відповідної ради та її виконавчого комітету», «підписує рішення ради та її виконавчого комітету», «здійснює керівництво виконавчим комітетом ради», «скликає, головує на пленарних засіданнях ради», «веде пленарні засідання ради», «відкриває і веде сесії», «протоколи сесій ради, прийняті нею рішення підписуються», «скликає і веде засідання комісії», «скликає сесії, веде засідання ради та підписує її рішення» тощо [1].

У енциклопедичній літературі термін «скликати», зокрема розкривається у значеннях «кликати, запрошувати прийти, з'явитися куди-небудь з певною метою усіх чи багатьох», «збирати членів колегіального органу для роботи, діяльності, обговорення певних питань», термін «організовувати» охарактеризовано як «здійснювати певні заходи громадського значення, розробляючи їх підготовку та проведення», «згуртовувати, об'єднувати кого-небудь із певною метою», термін «керувати» сформульовано як «спрямовувати діяльність кого, чого-небудь, бути на чолі когось, чогось, давати вказівки, розпоряджатися» [10, с. 536, 853, 1332].

З наведеного вище можна зробити висновок, що термін «скликати» не є тотожним термінології, змістовно пов'язаної із відкриттям засідань відповідного органу, організацією та проведенням засідань, підписанням за результати засідань відповідних рішень, оскільки його зміст зводиться лише до ініціювання початку відповідної процедури, тобто заступник сільського, селищного, міського голови з питань діяльності виконавчих органів ради у разі відсутності голови лише ініціює збір членів виконавчого комітету для подальшого розгляду відповідних питань.

Натомість секретар сільської, селищної, міської ради у разі відсутності реєстрації у міського голови на час проведення першої сесії ради, його неможливості скликати сесію ради, відсутності, звільнення з посади у зв'язку з достроковим припиненням його повноважень, а також у разі неможливості здійснення ним своїх повноважень, виконує обов'язки сільського, селищного, міського голови [1].

Доречно звернути увагу і на той факт, що сільський, селищний, міський голова вносить на розгляд ради пропозицію щодо кандидатури на посаду секретаря ради. Секретар ради працює в раді на постійній основі.

Секретар ради входить до складу виконавчого комітету відповідної ради за посадою і за рішенням ради може одночасно здійснювати повноваження секретаря виконавчого комітету відповідної ради [1].

Таким чином, характер взаємодії сільського, селищного, міського голови та секретаря ради, діяльність секретаря ради на постійній основі у раді та її виконавчому комітеті дають можливість дійти висновку, що у разі відсутності сільського, селищного, міського голови його обов'язки пов'язані із відкриттям засідань, їх організацією, проведенням засідань місцевої ради та її виконавчого комітету, підписанням рішень цих органів місцевого самоврядування здійснюються секретарем сільської, селищної, міської ради.

Визначальним у розрізі вищезгаданого є також те, що Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» не передбачає розподілу обов'язків голови щодо керівництва місцевою радою та виконавчим комітетом між різними посадовими особами місцевого самоврядування, у зв'язку з чим правовий статус секретаря ради має таку ж подвійну функціональну природу як і у сільського, селищного, міського голови.

Не менш важливим в умовах сьогодення є і особливий правовий механізм виконання обов'язків сільського, селищного, міського голови начальником військової адміністрації населених пунктів, що в умовах триваючої збройної агресії російської федерації проти України відіграє важливе значення.

На думку українського науковця О. Проневича, начальники військових адміністрацій є посадовими/службовими особами, наділеними специфічним «функціоналом» щодо одноосібного прийняття управлінських рішень у контексті оперативної реалізації іманентних керівникам органів виконавчої влади класичних організаційно-розпорядчих та адміністративно-господарських функцій, здійснення заходів правового режиму воєнного стану, виконання представницьких повноважень органів місцевого самоврядування [11, с. 481].

В контексті вищезазначеного стаття 10 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» передбачає, що Верховна Рада України за поданням Президента України може прийняти рішення про те, що у період дії воєнного стану та 30 днів після його припинення чи скасування начальник військової адміністрації крім повноважень, віднесених до його компетенції цим Законом, здійснює повноваження сільської, селищної, міської ради, її виконавчого комітету, сільського, селищного, міського голови [12].

Подібні рішення приймаються Парламентом у тих випадках, коли існуюча система місцевого самоврядування на деокупованих територіях або територіях постраждалих внаслідок збройної агресії російської федерації не дає змоги належним чином вирішувати питання місцевого значення (зокрема, відсутній сільський, селищний, міський голова, зменшився правомочний склад місцевої ради або депутати не можуть зібратися на сесію в результаті чого місцева рада не функціонує, тощо).

Разом з тим слід звернути увагу, що особливий правовий механізм виконання обов'язків сільського, селищного, міського голови начальником військової адміністрації населених пунктів не позбавлений проблемних аспектів зумовлених техніко-юридичними недоліками Закону України «Про правовий режим воєнного стану».

Згадане обумовлене тим, що з однієї сторони стаття 10 передбачає необхідність прийняття Верховною Радою України відповідного рішення, а з іншої сторони начальник військової адміністрації населених пунктів наділяється правомочностями у сфері місцевого самоврядування (зокрема, розпорядження коштами місцевого бюджету, звернення до суду щодо визнання незаконними актів органів місцевого самоврядування, місцевих органів виконавчої влади, підприємств, установ та організацій, які обмежують права та інтереси територіальної громади, укладання від імені територіальної громади договорів згідно із законодавством, видання наказів та розпорядження у межах своїх повноважень, які мають таку ж юридичну силу, що і рішення відповідної ради) в силу статті 15 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» [12].

Внаслідок цього між військовими адміністраціями населених пунктів та діючими сільськими, селищними, міськими головами і місцевими радами (зокрема, у містах Києві, Чернігові, Сумах, Нетішині Хмельницької області) виникають спори щодо того хто має реалізовувати місцеве самоврядування у період дії правового режиму воєнного стану та деякий час після його припинення чи скасування.

Оскільки зміни внесенні у 2022 році до статті 10 вступили в дію пізніше, положення цієї статті мають пріоритет над статтею 15 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» (в редакції 2015 року), що узгоджується із правилами подолання колізій норм права під час реалізації нормативно-правових актів встановлених Законом України «Про правотворчу діяльність».

Проте більш доречним було б коригування законодавцем змісту Закону України «Про правовий режим воєнного стану» на предмет визначення чіткого правового механізму виконання обов'язків сільського, селищного, міського голови начальником військової адміністрації населених пунктів.

Висновки. Підсумовуючи результати проведеного дослідження можна констатувати, що у разі відсутності сільського, селищного, міського голови його обов'язки щодо керівництва місцевою радою та її виконавчим комітетом на мають виконуватися секретарем сільської, селищної, міської ради, а заступник з питань діяльності виконавчих органів ради у свою чергу ініціює збір (скликає) засідання виконавчого комітету.

Разом з тим, у разі прийняття Верховною Радою України відповідного рішення начальник військової адміністрації населених пунктів на період дії воєнного стану та 30 днів після його припинення чи скасування як винятковий захід з метою подолання наслідків збройної агресії російської федерації отримує вагомий обсяг місцевої влади, яка належить сільському, селищному, міському голові.

Список літератури:

1. Про місцеве самоврядування в Україні. Закон України від 21 травня 1997 р. № 280/97-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-вр (дата звернення: 15.06.2026).

2. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 46 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частини п'ятої статті 6, частини першої статті 11, частини четвертої статті 16, пунктів 3, 5, 6, 9, 10, 16 частини першої статті 26, частин третьої і четвертої статті 41, частини шостої статті 42, статей 51, 52, 53, 54, частини четвертої статті 61, частини першої статті 62, частин першої, шостої, сьомої статті 63, частин четвертої, п'ятої, шостої статті 78, частин третьої, п'ятої, сьомої статті 79, абзацу третього пункту 2 розділу V «Прикінцеві та перехідні положення» Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» (справа про місцеве самоврядування). Рішення Конституційного Суду України 09 лютого 2000 р. № 1-рп/2000. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-00#Text (дата звернення 15.06.2026).

3. Загальне адміністративне право: підручник / за загальною редакцією Р.С. Мельника. Видання друге. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2023. 690 с.

4. Прієшкіна О.В. Конституційно-правовий статус міського голови в Україні. Вісник ОНУ імені І. І. Мечникова. Правознавство. Т. 24. Вип. 1 (34), 2019. с. 7–15.

5. Здійснення повноважень голови під час перебування його у відрядженні або у відпустці: відповіді на запитання представників ОМС. URL: https://decentralization.ua/en/news/16400 (дата звернення 15.06.2026).

6. Роз'яснення Комітету Верховної Ради України з питань державного будівництва та місцевого самоврядування стосовно деяких питань здійснення повноважень сільських, селищних, міських голів та формування постійних комісій місцевих рад (19 червня 2013 року, Протокол засідання № 11). URL: https://komsamovr.rada.gov.ua/documents/reestr_publinf/rozjasnen_k/79660.html (дата звернення 15.06.2026).

7. Резнік О. Щодо проблематики законодавчого врегулювання питань здійснення повноважень сільського, селищного, міського голови у разі їх дострокового припинення на період дії правового режиму воєнного стану. Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. № 1, 2023. с. 71–77.

8. Ключковський Ю.Б. Муніципальне право: курс лекцій. Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2025. 248 с.

9. Регламент Шполянської міської ради об'єднаної територіальної громади. Рішення Шполянської міської ради від 23 квітня 2025 р. №72-3/IX. URL: https://shpola-otg.gov.ua/publichna-informatsiya/reglament/ (дата звернення 15.06.2026).

10. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.). Уклад. і голов. ред. Бусел Т.В. – К. Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.

11. Проневич О.С. Військові адміністрації як суб'єкт кризового публічного адміністрування в умовах воєнного стану: легальний та організаційні аспекти. Law in the postmodern epoch: general characteristics and manifestation particularities in separate law branches: Scientific monograph. Riga, Latvia: «Baltija Publishing», 2023. 476–499 p.

12. Про правовий режим воєнного стану. Закон України 12 травня 2015 року № 389-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text (дата звернення: 15.06.2026).

Lisnichenko A. S. THEORETICAL AND PRACTICAL ASPECTS OF DETERMINING CIRCLE OF OFFICIALS AUTHORIZED TO PERFORM DUTIES OF VILLAGE, SETTLEMENT, AND CITY MAYOR IN CASE OF HIS ABSENCE

The article explores theoretical and practical aspects related to determining circle of officials authorized to perform duties of village, settlement, and city mayor in case of his absence.

The author analyzed legal provisions of Ukraine, scientific and practical sources and found out that village, settlement, and city mayor occupies a central place among local government officials at basic level of administrative-territorial structure of Ukraine, whose main functions include management of local council and its executive committee.

It has been determined that public servants who, in cases specified by law, may perform duties of chairman in event of his absence include secretary of village, settlement, city council, deputy chairman for the activities of council's executive bodies, and head of military administration of settlements.

Secretary of village, settlement, city council, as local government official who interacts most closely with village, settlement, city mayor, on grounds specified by law, performs duties of chairman related to opening meetings, their organization, holding meetings of local council and its executive committee, signs decisions of these local government bodies, and also exercises other powers of chairman.

Deputy chairman for the activities of council's executive bodies initiate a meeting (convene) members of executive committee for further consideration relevant issues.

In order to ensure continuous functioning of local government system in relevant territory, head of military administration of settlements, in cases provided by Law of Ukraine «On the Legal Regime of Martial Law» for a period of martial law and 30 days after its termination or cancellation, subject to adoption of a relevant decision by the Verkhovna Rada of Ukraine, also perform duties of a village, settlement, or city mayor.

Keywords: *village, settlement, city mayors, secretary of village, settlement, city council, executive committee, deputy chairman for the activities of the council's executive bodies.*

Дата першого надходження статті до видання: 02.07.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 20.07.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 10.09.2026

УДК 342.7:355.211-057.36(477)
DOI https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2026.4/21

Макарова Т. П.
https://orcid.org/0000-0002-2311-8939
Таврійський національний університет імені В.І. Вернадського

ЮРИДИЧНІ МЕХАНІЗМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КОНСТИТУЦІЙНИХ ПРАВ ГРОМАДЯН ПРИ ВИКОНАННІ ВІЙСЬКОВОГО ОБОВ'ЯЗКУ: ПРАВОВА ВИЗНАЧЕНІСТЬ, МОТИВАЦІЯ ТА СОЦІАЛЬНИЙ СУПРОВІД

У статті здійснено комплексний теоретико-правовий та прикладний аналіз функціонування юридичних механізмів, які гарантують захист та реалізацію конституційних прав і свобод громадян України під час виконання ними військового обов'язку в умовах тривалого правового режиму воєнного стану. Досліджено архітектуру конституційних гарантій, яка за науково-практичною класифікацією диференційована на три взаємопов'язані рівні: інституційний (забезпечення доступу до судового захисту, право на звернення до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини та міжнародних судових інстанцій), процесуальний (непорушність презумпції невинуватості, право на професійну правничу допомогу, незворотність дії закону в часі) та матеріальний (гарантування достатнього життєвого рівня, стабільного грошового забезпечення та соціального пакету).

Особливу увагу приділено аналізу статті 64 Конституції України в контексті визначення меж та правомірності тимчасових обмежень окремих прав і свобод (зокрема, свободи пересування, права на страйки, мирні зібрання тощо), зумовлених імперативами національної безпеки та оборони. Наголошено на існуванні категорії «абсолютних прав» (право на життя, повагу до гідності, заборона катувань чи жорстокого поводження), які не підлягають обмеженню за жодних обставин, навіть в умовах війни.

У межах дослідження детально розкрито правовий зміст та внутрішню структуру військового обов'язку відповідно до Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу», який вимагає щоб в умовах правового режиму воєнного стану тисячі громадян змінили свій звичний цивільний статус на специфічний правовий статус військовослужбовця. Проаналізовано базові принципи реалізації цього обов'язку: загальність, пріоритетність військової служби як особливого виду державної діяльності, пов'язаної з підвищеним ризиком для життя та здоров'я, а також соціальної справедливості. Остання розглядається не як акт благодійності з боку держави, а як безальтернативний компенсаторний механізм, покликаний нівелювати обмеження прав особи під час служби шляхом надання розгалуженої системи пільг, преференцій та правових гарантій.

Робота сфокусована на дослідження практичного аспекту імплементації зазначених правових норм у повсякденну діяльність органів військового управління через призму інституту соціального супроводу. Оскільки в умовах сучасних безпекових викликів ефективність виконання військового обов'язку мобілізованими особами та кадровим складом безпосередньо залежить від рівня їхнього морально-психологічного стану та внутрішньої мотивації. В свою чергу, ця мотивація формується під впливом трьох ключових чинників: професійної підтримки (якісної підготовки, що мінімізує бойовий стрес), матеріально-соціальної впевненості (переконаності у захищеності родини військовослужбовця державою) та ідеологічного компоненту (трансформації формальної юридичної вимоги в усвідомлену громадянську дію). Визначено роль офіцера соціального супроводу як ключового суб'єкта трансформації правових конструкцій у реальні інструменти підтримки особового складу. Обґрунтовано, що його професійна діяльність має базуватися на принципі правової визначеності, що унеможливлює суб'єктивізм або подвійне тлумачення прав військових з боку командування. Соціальний супровід позиціонується як стратегічний інструмент забезпечення балансу між потребами

© Макарова Т. П., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

оборони держави та непорушністю фундаментальних прав людини, де належна якість реалізації соціальних нормативів безпосередньо конвертується у високу боєздатність Сил оборони України.

Ключові слова: *конституційні гарантії, військовий обов'язок, Сили оборони України, воєнний стан, Конституція України, соціальний захист військовослужбовців, компенсаторний механізм, правова визначеність, мотивація особового складу, офіцер соціального супроводу, органи військового управління, морально-психологічне забезпечення.*

Постановка проблеми. Утвердження України як суверенної, демократичної та правової держави передбачає, що права і свободи людини, їхні гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави (ст. 3 Конституції України [1]). Цей фундаментальний конституційний імператив набуває особливої гостроти та складності в періоди екзистенційних загроз для державності, коли виникає об'єктивна необхідність мобілізації всього суспільства для відсічі збройній агресії. Виконання конституційного обов'язку щодо захисту Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України (ст. 65 Конституції) вимагає від сотень тисяч громадян трансформації їхнього звичного цивільного статусу у специфічний правовий статус військовослужбовця.

Специфіка військової служби як особливого виду державної діяльності неминуче пов'язана з правовими обмеженнями, обумовленими потребами єдиноначальності, військової дисципліни та бойової ефективності. В умовах правового режиму воєнного стану, відповідно до ст. 64 Основного Закону [1], дозволяють тимчасово обмежувати низку конституційних прав громадян. Разом з тим, таке обмеження не може бути безмежним або свавільним. Держава має прямий обов'язок створити чіткі, прозорі та ефективні юридичні механізми, які б врівноважували ці вимушені обмеження посиленими заходами правового та соціального захисту.

Актуальність постає у площині реалізації цього балансу безпосередньо у військових підрозділах. Правові декларації та норми законів залишаться лише текстом на папері, якщо в органах військового управління не буде дієвого інструменту їхньої імплементації. У цьому контексті ключовою фігурою стає офіцер соціального супроводу (або посадова особа підрозділів морально-психологічного забезпечення, на яку покладено ці функції). Саме на цей інститут покладається завдання забезпечити принцип правової визначеності у відносинах між командуванням та підлеглим, конвертувати державні соціальні гарантії в реальну психологічну впевненість захисника, і як результат – сформувати високу внутрішню мотивацію особового складу Сил оборони України.

Таким чином, проблема полягає в теоретичному осмисленні та практичному вдосконаленні юридичних механізмів, які дозволяють офіцеру соціального супроводу ефективно захищати права військовослужбовців, мінімізувати корупційні та суб'єктивні ризики у сфері забезпечення пільг і виплат, та трансформувати юридичний примус держави у свідоме, вмотивоване виконання військового обов'язку.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Теоретичний фундамент дослідження конституційних гарантій прав і свобод громадян закладено у працях провідних українських конституціоналістів та теоретиків права. Зокрема, у науково-практичному коментарі до Конституції України під редакцією Я.О. Берназюка, В.О. Величко, С.В. Пєткова [2] та інших детально проаналізовано класифікацію гарантій на інституційні, процесуальні та матеріальні, а також розкрито сутність статей Основного Закону як норм прямої дії.

Специфіка трансформації прав особи в умовах воєнного стану та теоретичні аспекти статусу військовослужбовців досліджувалися у роботах Б.М. Шамрая [3], який своїх працях автор детально аналізує нормативно-правове закріплення гарантій конституційних прав та правові аспекти обмеження прав і свобод військових під час дії правового режиму воєнного стану, наголошуючи на необхідності чіткої межі між вимушеними обмеженнями та збереженням «абсолютних прав» особи.

Питання військового права як окремої підгалузі та специфіку його реалізації висвітлено у базовому підручнику «Військове право» за редакцією І.М. Коропатніка та І.М. Шопіної [4], де автори розглядають принципи загальності військового обов'язку та соціальної справедливості як компенсаторної функції держави. Значний вклад в розвиток дослідження питань національної безпеки України внесли Р. В. Алієв, І. М. Копотун [5].

Мотиваційні чинники та психологічну готовність мобілізованих осіб до виконання військо-

вого обов'язку в сучасних реаліях досліджували Ю. Гоман, А. Беспалько та С. Царюк [6]. Ґрунтовні міждисциплінарні дослідження соціальної роботи щодо військовослужбовців та ветеранів здійснили Н. Чернуха [7], Т. Захаріна [8], які довели безпосередній зв'язок між рівнем матеріально-соціальної захищеності військовослужбовця та його родини, що впливає на боєздатність української армії на полі бою в цілому.

Проте, попри наявність ґрунтовних праць, питання оптимізації діяльності саме офіцерів соціального супроводу як безпосередніх виконавців юридичних механізмів на рівні військової частини в умовах повномасштабної війни залишається недостатньо висвітленим і потребує додаткового наукового аналізу.

Постановка завдання. Метою статті є комплексне дослідження юридичних механізмів забезпечення конституційних прав громадян України під час виконання військового обов'язку, визначення ролі офіцера соціального супроводу в забезпеченні правової визначеності та підвищенні мотивації особового складу Сил оборони, а також розробка практичних рекомендацій щодо вдосконалення правозастосовної діяльності у цій сфері під час дії воєнного стану. Для досягнення поставленої мети передбачено вирішення таких завдань: проаналізувати трирівневу систему конституційних гарантій прав людини та специфіку її трансформації (зокрема в межах ст. 64 Конституції України [1]) в умовах воєнного стану. Розкрити правовий зміст, структуру та принципи реалізації військового обов'язку в Україні. Дослідити державну політику у сфері соціального захисту військових та їхніх сімей як компенсаторний механізм. Визначити функціональне місце та завдання офіцера соціального супроводу як гаранта дотримання правової визначеності та стимулятора мотивації особового складу.

Виклад основного матеріалу. Конституція України є непорушним правовим фундаментом усієї національної юридичної системи. Відповідно до засадничих положень статті 3 Основного Закону [1], саме права і свободи людини, а також їх практичні гарантії визначають сутнісний зміст, концептуальну спрямованість і ключові вектори діяльності публічної влади. Концептуалізація системи конституційних гарантій у вітчизняній науково-практичній доктрині традиційно спирається на трирівневу класифікацію, яка дозволяє комплексно оцінити глибину правової захищеності індивіда [9]. Перший рівень становлять інституційні гарантії, що забезпечують безпосередній доступ громадян до дієвих інструментів правового захисту. Центральне місце тут посідає закріплене статтею 55 Конституції України право на судовий захист, а також легітимна можливість звернення за захистом своїх інтересів до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини та відповідних міжнародних судових інстанцій. Другий рівень охоплює процесуальні гарантії, які регламентують справедливість та об'єктивність правозастосовчих процедур. Сюди належать фундаментальний принцип презумпції невинуватості, закріплений у статті 62 Конституції України, гарантоване статтею 59 Конституції України право на професійну правничу допомогу, а також імператив щодо незворотності дії закону в часі. Третій рівень відображає матеріальні гарантії, спрямовані на практичне забезпечення гідного життєвого рівня та умов для гармонійного розвитку особистості. Такий комплексний методологічний підхід покладає на державу імперативний обов'язок не лише декларувати права людини, а й вибудовувати дієву структуру їх реального утвердження.

В умовах правового режиму воєнного стану [10] зазначені конституційні гарантії зазнають суттєвих сутнісних та функціональних трансформацій, що безпосередньо обумовлює специфіку правового статусу військовослужбовців Сил оборони України [11]. Тимчасове обмеження окремих прав і свобод громадян, регламентоване статтею 64 Конституції України [1], виступає вимушеним, але юридично обґрунтованим кроком, спрямованим на забезпечення національної безпеки та збереження суверенітету держави. Подібні обмеження, що стосуються, зокрема, свободи пересування або права на страйк, базуються на суворому дотриманні балансу між легітимними інтересами особистості та оборонними потребами країни. Водночас Основний Закон чітко визначає категорію так званих абсолютних прав, які за жодних обставин, навіть під час збройної агресії та відсічі ворогу, не можуть бути нівельовані чи звужені. Йдеться про невід'ємне право на життя, повагу до людської гідності та абсолютну заборону катувань чи жорстокого поводження.

Особливе місце у системі правового регулювання виконання громадянами свого конституційного обов'язку в умовах тривалого правового режиму воєнного стану посідає Закон України «Про військовий обов'язок і військову службу» [12]. В умовах повномасштабної збройної агресії проти України цей нормативно-правовий акт трансформується із суто регламентного регу-

лятора повсякденної діяльності військ на стратегічний імператив забезпечення національної безпеки, який чітко визначає правові засади мобілізаційного розгортання та комплектування Сил оборони. Нормативні приписи цього Закону виступають гарантом збереження правового статусу особи під час переходу з цивільного стану до лав діючої армії, мінімізуючи ризики правової невизначеності у відносинах між державою та військовослужбовцем. Для офіцера соціального супроводу зазначений закон слугує першоджерелом детермінації прав, обов'язків та юридичних меж функціонування особового складу, дозволяючи збалансувати сувору дисципліну воєнного часу із неухильним дотриманням законодавчо закріплених гарантій для кожного захисника Батьківщини.

У цьому правовому дискурсі державна політика у сфері соціального захисту військовослужбовців та їхніх родин має розглядатися не як прояв абстрактного гуманізму чи благодійності, а як імперативна компенсаторна функція держави за особливі, пов'язані з підвищеним ризиком для життя умови служби [13]. Даний механізм функціонує відповідно до Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» [14] на наріжних принципах правової визначеності, пріоритетності та комплексності. Вказаний Закон інтегрує в собі стабільне грошове забезпечення, всеохоплюючу медичну допомогу, надання житла та специфічні пільги при майбутній демобілізації.

Особливе місце в цій системі посідає захист членів сімей військовослужбовців через гарантування матеріальної та психологічної підтримки у разі загибелі, полону чи зникнення безвісти захисника [15]. Ефективне функціонування цих гарантій виступає наріжним елементом морально-психологічного забезпечення військ, тоді як посадові особи органів військового управління несуть сувору адміністративну та дисциплінарну відповідальність за неналежне виконання обов'язків щодо реалізації соціальних прав ветеранів та діючих військовослужбовців [14].

Для офіцера соціального супроводу [16] зазначені конституційні імперативи є не абстрактними дефініціями, а безпосереднім нормативним інструментарієм у щоденній професійній діяльності. Оскільки норми Конституції України є нормами прямої дії, офіцер покликаний трансформувати складні юридичні конструкції у надійне та передбачуване безпекове середовище. Належна якість імплементації цих нормативних положень безпосередньо корелює з рівнем довіри особового складу до державних інституцій, перетворюючи соціальний захист на міцний фундамент високої мотивації та стійкості українського воїнства.

Захист Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України, відповідно до приписів статті 65 Основного Закону, проголошений священним конституційним обов'язком громадян. Реалізація цього обов'язку являє собою багатоаспектний і динамічний юридичний процес, у якому імперативна вимога держави органічно поєднується із розгалуженою системою правових гарантій, що визначають та легітимізують специфічний статус особи під час проходження військової служби.

Відповідно до базових положень Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу» [12], зазначений інститут має комплексну внутрішню структуру, яка послідовно охоплює підготовку громадян до військової служби, приписку до призовних дільниць, безпосереднє прийняття та проходження служби, а також перебування у запасі та виконання обов'язків у військовому резерві. Правова реалізація цього обов'язку спирається на тріаду фундаментальних принципів, серед яких першочергове значення має принцип загальності, що передбачає поширення військового обов'язку на всіх громадян, які відповідають встановленим критеріям віку та стану здоров'я, за винятком чітко визначених законом випадків звільнення чи відстрочки [17]. Наступним є принцип пріоритетності військової служби, який підкреслює особливий характер цієї форми державної діяльності, нерозривно пов'язаної з підвищеним ризиком і специфічними навантаженнями. Замикає цю тріаду принцип соціальної справедливості, згідно з яким держава бере на себе зобов'язання повністю компенсувати вимушені обмеження прав особи під час служби через дієву систему пільг, преференцій та соціально-економічних гарантій.

Аналіз нормативно-правового закріплення зазначених гарантій свідчить, що реалізація військового обов'язку за жодних обставин не повинна призводити до свавільного чи нерегламентованого обмеження цивільних прав людини. Військовослужбовці продовжують користуватися всім спектром прав громадянина, за винятком тих обмежень, які суворо обумовлені специфікою військової діяльності та прямо прописані в законі. У цьому контексті принцип правової визначеності вимагає чіткої та однозначної фіксації обсягу прав військовослужбовця в актах законодавства,

що нівелює будь-які спроби подвійного тлумачення правових норм або проявів суб'єктивізму з боку військового командування. В сучасних умовах спостерігається унікальна трансформація обов'язку в право, коли для значної частини громадян виконання військового обов'язку стає формою практичної реалізації їхнього права на працю, професійний розвиток та самореалізацію через службу за контрактом [12].

У період тривалої відсічі збройній агресії реалізація військового обов'язку невіддільна від морально-психологічного стану особи, її внутрішньої готовності та мотиваційного профілю [18]. Ефективне виконання покладених завдань мобілізованими громадянами безпосередньо залежить від трьох ключових детермінантів. По-перше, це професійна підтримка, яка виражається у наданні якісної, всебічної підготовки та тренувань, що дозволяє суттєво знизити рівень бойового стресу. По-перше, це матеріально-соціальна мотивація, тобто непохитна впевненість військовослужбовця в тому, що його родина та близькі перебувають під надійним фінансовим та правовим протекторатом держави. По-третє, це ідеологічний компонент, який полягає у глибокому осмисленні екзистенційної цінності захисту державного суверенітету, що перетворює формальний юридичний примус на свідому, високовмотивовану громадянську дію. Для офіцера соціального супроводу цей процес визначає кардинальну зміну професійних пріоритетів [16]. В умовах чинного правового режиму воєнного стану вектор його діяльності зміщується від суто формального моніторингу за дотриманням нормативних стандартів до активного формування та підтримки високої внутрішньої мотивації особового складу. Шляхом забезпечення максимальної правової захищеності та створення цілісного, прозорого безпекового середовища у військовій частині офіцер соціального супроводу виступає ключовим суб'єктом трансформації державного обов'язку в усвідомлений чин захисту Вітчизни. Це дозволяє досягти гармонійного балансу між непорушними інтересами національної безпеки та фундаментальними правами людської особистості.

Формування та послідовна реалізація ефективної державної політики у сфері соціального захисту військовослужбовців, а також членів їхніх родин, виступає однією з наріжних передумов збереження високої боєздатності Сил оборони України та вираженням загальнонаціональної соціальної справедливості [19]. Специфіка військової служби, яка характеризується безперервним перебуванням в умовах підвищеного ризику для життя, суттєвими психоемоційними навантаженнями та вимушеним обмеженням певної частини загальногромадянських прав, імперативно вимагає наявності потужного, стабільного та юридично досконалого компенсаторного інструментарію з боку держави.

Правовий базис цієї діяльності ґрунтується на засадах правової визначеності, де кожна соціальна преференція, виплата чи медична гарантія мають бути чітко інституціоналізовані у спеціальному законодавстві, виключаючи будь-які можливості для дискреційного тлумачення чи суб'єктивного звуження обсягу цих прав органами військового управління [12]. Концептуальна архітектура державної політики у зазначеній царині охоплює кілька стратегічних напрямів, серед яких першочергове значення має матеріально-економічне забезпечення військовослужбовців. Держава зобов'язана гарантувати гідне та конкурентоспроможне грошове забезпечення, яке не лише відповідає суворості виконуваних завдань, а й виступає надійним фінансовим фундаментом для життєдіяльності родин військовослужбовців. Наступним важливим вектором є медико-реабілітаційний супровід. Він передбачає повне, безоплатне та високотехнологічне медичне забезпечення як на етапі безпосереднього проходження служби, так і у тривалій перспективі повоєнної адаптації та лікування поранень, травм чи контузій. Окрім цього, невід'ємною складовою державної доктрини соціального захисту є довгострокові програми житлового забезпечення, надання специфічних податкових преференцій, а також гарантування збереження робочих місць і середнього заробітку для мобілізованих громадян, що дозволяє мінімізувати соціально-економічну турбулентність при їхньому переході з цивільного сектору до лав війська.

Особливої гуманітарної та правової гостроти в умовах тривалого збройного протистояння набуває інститут захисту членів сімей військовослужбовців [20]. Державна політика у цьому контексті орієнтована на створення всеохоплюючої системи протекції для родин тих захисників, які віддали своє життя за суверенітет України, потрапили до ворожого полону або набули статусу зниклих безвісти за надзвичайних обставин [21]. Юридичні механізми забезпечення інтересів таких сімей включають невідкладне призначення та регулярну виплату одноразової грошової допомоги, збереження передбачених законом соціальних пільг на комунальні послуги, медичне обслуговування,

а також надання переважних прав при працевлаштуванні чи здобутті вищої освіти дітьми військовослужбовців. Ефективність функціонування цих механізмів безпосередньо впливає на морально-психологічний стан діючої армії [22]. Коли військовослужбовець на передовій лінії оборони має непохитну внутрішню впевненість у тому, що у разі будь-яких форс-мажорних чи трагічних обставин його родина не залишиться наодинці з фінансовими чи правовими проблемами, а буде повністю захищена державою, це кардинально підвищує його стійкість та концентрацію на виконанні бойових завдань.

У практичній площині імплементації цих високих державних стандартів безпосередньо у військових колективах ключова роль переходить до фігури офіцера соціального супроводу [23]. Саме на цього фахівця покладається колосальна відповідальність за те, щоб задекларовані у законах та урядових постановах норми не перетворювалися на бюрократичні перепони, а працювали як живий, безвідмовний механізм підтримки людини. Офіцер соціального супроводу здійснює безперервний правовий моніторинг повноти та своєчасності нарахування грошового забезпечення, організовує взаємодію з медичними закладами та органами місцевого самоврядування для надання допомоги родинам підлеглих, а також веде активну роз'яснювальну роботу з метою недопущення правового нігілізму чи дезінформації серед особового складу [16]. Його діяльність унеможливлює прояви корупційних ризиків або адміністративного свавілля з боку командування, забезпечуючи суворе дотримання принципу правової визначеності. У такий спосіб соціальний супровід стає ефективним містком між державною стратегією та кожним окремим захисником, перетворюючи соціальні гарантії на вагомий фактор зміцнення обороноздатності та внутрішньої консолідації Сил оборони України.

Висновки. Проведене теоретико-правове та прикладне дослідження юридичних механізмів забезпечення конституційних прав громадян України під час виконання військового обов'язку в умовах правового режиму воєнного стану дозволяє сформулювати низку узагальнюючих висновків, що мають важливе значення як для розвитку вітчизняної юридичної науки, так і для оптимізації правозастосовної практики в органах військового управління. Конституційні гарантії захисту прав і свобод громадян в Україні формують цілісну, стійку та динамічну архітектуру правової безпеки особистості. Диференціація цих гарантій на інституційний, процесуальний та матеріальний рівні дозволяє забезпечити комплексний підхід до захисту прав людини навіть у період екзистенційних викликів для державності. Трансформація правового статусу особи в умовах воєнного стану, що регламентується статтею 64 Конституції України, є легітимним інструментом захисту національного суверенітету, проте вона суворо обмежена неможливістю звуження «абсолютних прав» людини та вимагає дотримання чіткого пропорційного балансу між інтересами оборони та збереженням фундаментальних демократичних цінностей. Виконання конституційного військового обов'язку відповідно до статті 65 Основного Закону та положень профільного законодавства є складним правовим процесом, де безальтернативна імперативна вимога держави врівноважується розгалуженою системою компенсаторних правових механізмів. Реалізація цього обов'язку базується на засадах загальності, пріоритетності військової служби та соціальної справедливості. В умовах сучасної тривалої відсічі збройній агресії ефективність виконання військового обов'язку мобілізованими громадянами напряму залежить від трансформації юридичного примусу у свідому громадянську дію, що досягається через надання якісної професійної підтримки, забезпечення матеріально-соціальної впевненості та зміцнення ідеологічного компоненту. Державна політика у сфері соціального захисту військовослужбовців та членів їхніх родин розглядається як ключова компенсаторна функція держави за особливі та ризиковані умови служби. Вона охоплює матеріальні, медичні, житлові та правові преференції, які мають характер безумовного обов'язку держави перед своїми захисниками. Належна правова захищеність сімей військовослужбовців, зокрема у разі загибелі, полону чи зникнення безвісти військовослужбовця, виступає критично важливим фактором стабілізації морально-психологічного стану особового складу, зміцнення військової дисципліни та загальної боєздатності підрозділів. Інститут соціального супроводу в особі офіцера соціального супроводу є головним практичним інструментом імплементації конституційних норм та державних соціальних гарантій безпосередньо на рівні військової частини. Завдяки реалізації принципу правової визначеності та нівелюванню суб'єктивізму чи бюрократичного свавілля, офіцер соціального супроводу перетворює абстрактні юридичні конструкції на реальне, передбачуване безпекове середовище для військовослужбовця. Ефективна діяльність цього

інституту дозволяє успішно конвертувати державну турботу у високу внутрішню мотивацію та непохитний моральний дух захисників України, що є вирішальним чинником у досягненні перемоги та забезпеченні сталого розвитку правової держави.

Список літератури:

1. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр (дата звернення: 15.06.2026).

2. Конституція України : наук.-практ. комент. : станом на січ. 2020 р. / Я. О. Берназюк, В. О. Величко, С. В. Пєтков [та ін.]. Київ : ВД «Професіонал», 2020. 290 с.

3. Шамрай Б. М. Конституційні гарантії прав та свобод військовослужбовців в Україні : монографія. Київ : Юрінком Інтер, 2025. 256 с.

4. Військове право : підручник / за заг. ред. І. М. Коропатніка, І. М. Шопіної. – Київ : Алерта, 2019. 648 с.

5. Національна безпека України в умовах воєнного стану : загальна характеристика концепції; міжнародний аспект; нормативне регулювання; судова практика / укл.: Р. В. Алієв, О. А. Джус, І. М. Копотун [та ін.]. Київ : ВД «Професіонал», 2024. 480 с.

6. Гоман Ю., Беспалько А., Царюк С. Теоретично-прикладні аспекти формування, підтримки та підвищення мотивації осіб, мобілізованих на військову службу. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Військово-спеціальні науки.* 2025. Вип. 61, № 1(61). С. 13–20. DOI: https://doi.org/10.17721/1728-2217.2025.61.13-20.

7. Соціальна робота у вимірах партнерства і співпраці : навч. посіб. / укл.: А. О. Беспалько, О. А. Джус, Т. І. Захаріна [та ін.] ; за заг. ред. Н. М. Чернухи. Київ : Юрінком Інтер, 2025. 460 с.

8. Захаріна Т. І. Соціальна реінтеграція ветеранів російсько-української війни у закладах вищої освіти : монографія. Київ : Юрінком Інтер, 2025. 460 с.

9. Шамрай Б. М. Правові аспекти обмеження конституційних прав та свобод військовослужбовців під час дії правового режиму воєнного стану. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2020. Вип. 28, № 1(3). С. 70–73. DOI: https://doi.org/10.32837/pyuv.v1i3(28).322.

10. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text (дата звернення: 15.06.2026).

11. Проходження військової служби у ЗСУ під час дії правового режиму воєнного стану : особливості проходження військової служби в умовах дії правового режиму воєнного стану; строки проходження військової служби в період дії правового режиму воєнного стану; звільнення з військової служби під час дії правового режиму воєнного стану / укл.: О. Г. Боднарчук, Ю. Г. Гаврик, В. В. Гудима [та ін.] ; за заг. ред. Б. М. Шамрая. Київ : ВД «Професіонал», 2025. 616 с.

12. Про військовий обов'язок і військову службу : Закон України від 25.03.1992 № 2232-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12 (дата звернення: 15.06.2026).

13. Макарова Т. П. Соціальний захист військовослужбовців та членів їх сімей в Україні : монографія. Київ : Юрінком Інтер, 2025. 300 с.

14. Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей : Закон України від 20.12.1991 № 2011-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2011-12 (дата звернення: 15.06.2026).

15. Закон України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей»: науково-практичний коментар / укл.: Р. В. Алієв, О. Г. Боднарчук, К. В. Бортняк [та ін.] ; за заг. ред. С. В. Пєткова. Київ : Юрінком Інтер, 2026. 348 с.

16. Про затвердження Положення про службу супроводу військовослужбовців та членів їх сімей в системі Міністерства оборони України : наказ Міноборони України від 29.01.2025 № 59. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0213-25#Text (дата звернення: 15.06.2026).

17. Закон України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію»: науково-практичний коментар : станом на 18 трав. 2024 р. / за заг. ред. А. Г. Чубенка. – Київ : ВД «Професіонал», 2024. 360 с.

18. Кобзар А. О., Марценківський В. Т., Слюсаренко П. М. та ін. Морально-психологічне забезпечення підрозділів Збройних Сил України : підручник. Київ : НУОУ ім. Івана Черняховського, 2018. 496 с.

19. Про затвердження Стратегії залучення, розвитку та утримання людського капіталу в силах оборони України на період до 2027 року : наказ Міноборони України від 29.12.2024 № 862/нм. URL: https://mod.gov.ua/diyalnist/normativno-pravova-baza/nakaz-ministerstva-oboroni-ukrayini-vid-vid-29-12-2024-862-nm-pro-zatverdzhennya-strategiyi-zaluchennya-rozvitku-ta-utrimannya-lyudskogo-kapitalu-v-silah-oboroni-ukrayini-na-period-do-2027-roku (дата звернення: 15.06.2026).

20. Державні гарантії захисту соціальних прав військовослужбовців і членів їх сімей : загальний соціальний захист військовослужбовців і членів їх сімей; соціальний захист військовослужбовців і членів їх сімей в особливий період (зокрема під час воєнного стану); міжнародний аспект соціального захисту вій-

ськовослужбовців (стандарти НАТО) / укл.: О. А. Джус, М. К. Золотарьова, І. М. Копотун [та ін.]. Київ : ВД «Професіонал», 2023. 594 с.

21. Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту : Закон України від 22.10.1993 № 3551-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3551-12 (дата звернення: 15.06.2026).

22. Деякі питання надання психологічної допомоги ветеранам війни, членам їх сімей та деяким іншим категоріям осіб : постанова Кабінету Міністрів України від 29.11.2022 № 1338. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1338-2022-п#Text (дата звернення: 15.06.2026).

23. Поруч із воїном і його родиною: як працюють групи соціального супроводу в ЗСУ. *ArmyFM : вебсайт*. URL: https://www.armyfm.com.ua/poruch-iz-voinom-i-ioho-rodynoiu-iak-pratsiuiut-hrupy-sotsialnoho-suprovodu-v-zsu/ (дата звернення: 15.06.2026).

Makarova T. P. LEGAL MECHANISMS FOR ENSURING THE CONSTITUTIONAL RIGHTS OF CITIZENS IN THE PERFORMANCE OF MILITARY DUTY: LEGAL CERTAINTY, MOTIVATION, AND SOCIAL SUPPORT

Legal Mechanisms for Ensuring the Constitutional Rights of Citizens Under Military Duty: Legal Certainty, Motivation, and Social Support. The article provides a comprehensive theoretical, legal, and applied analysis of the functioning of legal mechanisms that guarantee the protection and realization of the constitutional rights and freedoms of Ukrainian citizens during their military duty under the prolonged legal regime of martial law. The architecture of constitutional guarantees is investigated, which according to scientific and practical classification is differentiated into three interconnected levels: institutional (ensuring access to judicial protection, the right to appeal to the Ukrainian Parliament Commissioner for Human Rights, and international judicial institutions), procedural (the inviolability of the presumption of innocence, the right to professional legal assistance, non-retroactivity of the law), and material (guaranteeing a decent standard of living, stable financial support, and a comprehensive social benefits package). Particular attention is paid to the analysis of Article 64 of the Constitution of Ukraine in the context of defining the limits and legality of temporary restrictions on certain rights and freedoms (in particular, freedom of movement, the right to strike, and peaceful assembly) driven by the imperatives of national security and state defense. The existence of a category of "absolute rights" (the right to life, respect for human dignity, prohibition of torture or cruel treatment), which are not subject to restriction under any circumstances, even during wartime, is emphasized.

Within the scope of the study, the legal content and internal structure of military duty are disclosed in detail in accordance with the Law of Ukraine "On Military Duty and Military Service". The core principles of implementing this duty are analyzed: universality, the priority of military service as a special type of state activity associated with an increased risk to life and health, and social justice. The latter is viewed not as an act of charity by the state, but as an alternative compensatory mechanism designed to level out the restrictions on an individual's rights during service by providing an extended system of privileges, preferences, and legal guarantees.

A critical emphasis in the paper is placed on studying the practical aspects of implementing these legal norms into the daily activities of military command bodies through the prism of the social support institution. It is proven that under contemporary security challenges, the effectiveness of military duty performance by mobilized individuals and regular personnel directly depends on the level of their moral-psychological condition and internal motivation. In turn, this motivation is formed under the influence of three key factors: professional support (high-quality training that minimizes combat stress), material and social confidence (the conviction that the serviceman's family is protected by the state), and an ideological component (the transformation of a formal legal requirement into a conscious civic action).

The role of the social support officer is defined as a key actor in transforming legal constructs into real tools for supporting personnel. It is substantiated that their professional activity must be based on the principle of legal certainty, which excludes subjectivity or double interpretation of servicemen's rights by the command. Social support is positioned as a strategic tool for ensuring a balance between the defense needs of the state and the inviolability of fundamental human rights, where the proper quality of implementing social standards is directly converted into the high combat readiness of the Defense Forces of Ukraine.

Keywords: *constitutional guarantees, military duty, Defense Forces of Ukraine, martial law, Constitution of Ukraine, social protection, compensatory mechanism, legal certainty, personnel motivation, social support officer, military command bodies, moral-psychological support.*

Дата першого надходження статті до видання: 12.07.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 27.07.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 10.09.2026

УДК 342.9:351.773:338.439
DOI https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2026.4/22

Пєшков В. В.
https://orcid.org/0009-0007-7286-6259

ПОНЯТТЯ ТА КЛАСИФІКАЦІЯ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИХ ЗАСОБІВ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ

У статті досліджено поняття та класифікацію адміністративно-правових засобів забезпечення продовольчої безпеки.

Обґрунтовано, що продовольча безпека є складовою національної, економічної, соціальної та екологічної безпеки держави, оскільки безпосередньо пов'язана з реалізацією права людини на достатній життєвий рівень, доступом населення до безпечних і якісних харчових продуктів, стабільністю аграрного виробництва, функціонуванням продовольчих ринків, державним контролем, резервуванням матеріальних цінностей та захистом інтересів споживачів.

Визначено, що адміністративно-правові засоби забезпечення продовольчої безпеки становлять систему нормативних, інституційних, процедурних, дозвільних, контрольно-наглядових, інформаційних, превентивних, стимулюючих і примусових інструментів, які застосовуються суб'єктами публічної адміністрації з метою гарантування фізичної та економічної доступності, безпечності, якості, стабільності та достатності продовольства.

Запропоновано класифікацію адміністративно-правових засобів забезпечення продовольчої безпеки залежно від: 1) функціонального призначення на: регулятивні, організаційні, дозвільно-реєстраційні, контрольні, наглядові, превентивні, інформаційні, стимулюючі, резервні та примусові; 2) правової природи на: нормативно-правові, адміністративно-процедурні, адміністративно-дозвільні, адміністративно-контрольні, адміністративно-наглядові, адміністративно-примусові, адміністративно-юрисдикційні та інформаційно-аналітичні; 3) суб'єкта застосування на: засоби, що реалізуються Кабінетом Міністрів України, центральними органами виконавчої влади, Держпродспоживслужбою та її територіальними органами, органами місцевого самоврядування, військовими адміністраціями, уповноваженими лабораторіями, а також іншими суб'єктами публічної адміністрації у межах їх компетенції; 4) стадії впливу: попередні, поточні та наступні, де попередні застосовуються до початку виробництва або обігу харчових продуктів, поточні – у процесі здійснення відповідної діяльності, а наступні – після виявлення порушень або виникнення загроз продовольчій безпеці; 5) характеру адміністративного впливу: імперативні, заборонні, дозвільні, зобов'язальні, рекомендаційні, координаційні, стимулюючі та примусові; 6) сфери реалізації: засоби у сфері виробництва харчових продуктів, їх обігу, зберігання, транспортування, маркування, імпорту та експорту, державного контролю, захисту прав споживачів, формування державних резервів, регулювання цін, соціального забезпечення населення та кризового реагування.

Зроблено висновок, що ефективність таких засобів залежить від системності державної політики, ризик-орієнтованого контролю, належного резервування продовольчих ресурсів, прозорості адміністративних процедур, захисту прав споживачів, підтримки аграрного виробництва та здатності держави реагувати на кризові ситуації.

Ключові слова: *продовольча безпека, адміністративно-правові засоби, державний контроль, безпечність харчових продуктів, продовольчі ресурси, державні резерви, Держпродспоживслужба, публічне адміністрування.*

Постановка проблеми. Продовольча безпека є однією з базових умов існування держави, стабільності суспільства та реалізації соціально-економічних прав людини. Її значення особливо посилюється в умовах воєнного стану, пошкодження аграрної та логістичної інфраструктури, порушення виробничих ланцюгів, нестабільності цін, зростання соціальної вразливості населення та необхідності забезпечення внутрішнього ринку достатньою кількістю безпечних і якісних харчових продуктів.

© Пєшков В. В., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

В Україні питання продовольчої безпеки не врегульовано одним кодифікованим актом, а забезпечується сукупністю норм адміністративного, аграрного, господарського, фінансового, санітарного, споживчого та безпекового законодавства. Це зумовлює необхідність наукового осмислення саме адміністративно-правових засобів забезпечення продовольчої безпеки як системи юридичних інструментів, за допомогою яких держава впливає на виробництво, обіг, контроль, якість, доступність і стабільність постачання харчових продуктів.

Аналіз наукових досліджень та публікацій. Проблематика продовольчої безпеки досліджується у працях представників економічної науки, аграрного права, адміністративного права, публічного управління, міжнародної торгівлі та безпекових студій. У науковій літературі продовольча безпека розглядається як багатовимірне явище, що охоплює виробництво продовольства, доступ населення до харчових продуктів, стабільність постачання, якість харчування, соціальну вразливість, державну аграрну політику та глобальні продовольчі ринки.

К. Барретт, досліджуючи проблематику вимірювання продовольчої незахищеності, наголошував, що продовольча безпека має оцінюватися не лише через наявність продовольства, а й через доступ, використання, стабільність та вразливість домогосподарств [11]. Дж. Клапп звертала увагу на те, що продовольча безпека не повинна зводитися до технічного питання виробництва або міжнародної торгівлі, оскільки вона пов'язана з владою, доступом до ресурсів, правами виробників і споживачів, а також справедливістю продовольчих систем [12]. О. Нів'євський, П. Мартишев і С. Кваша, аналізуючи аграрну політику України, підкреслюють важливість агропродовольчого сектору для національної економіки та глобальної продовольчої безпеки [13]. Їхні висновки є релевантними для цього дослідження, оскільки свідчать про необхідність поєднання аграрної політики, державної підтримки, ринкового регулювання та адміністративного контролю.

Ю.-Т. Чжан, М.-Я. Лі та В.-С. Чжоу досліджували вплив російсько-української війни на міжнародні мережі торгівлі агропродовольчими товарами та дійшли висновку, що збройний конфлікт спричиняє структурні зміни у глобальних торговельних зв'язках і створює ризики для регіональної та глобальної продовольчої безпеки [14]. Це підтверджує, що адміністративно-правові засоби забезпечення продовольчої безпеки мають включати не лише внутрішні механізми контролю, а й антикризові, резервні, експортно-імпортні та інформаційно-моніторингові інструменти.

Отже, аналіз наукових публікацій свідчить, що продовольча безпека є комплексною категорією, яка потребує системного адміністративно-правового забезпечення. Водночас у вітчизняній науці залишається актуальною потреба у чіткому визначенні поняття адміністративно-правових засобів забезпечення продовольчої безпеки та їх класифікації.

Постановка завдання. Метою статті є визначення поняття та видів адміністративно-правових засобів забезпечення продовольчої безпеки.

Виклад основного матеріалу. Продовольча безпека як об'єкт адміністративно-правового забезпечення має складну правову природу. Вона одночасно пов'язана із соціальними правами людини, економічною політикою держави, аграрним виробництвом, якістю та безпечністю харчових продуктів, захистом споживачів, державним контролем, продовольчими резервами, зовнішньою торгівлею та кризовим реагуванням. Тому адміністративно-правові засоби у цій сфері виконують не лише регулятивну, а й гарантійну, превентивну, контрольну, охоронну та стабілізаційну функції.

Конституційною основою забезпечення продовольчої безпеки є положення Конституції України, відповідно до яких людина, її життя і здоров'я визнаються найвищою соціальною цінністю, кожен має право на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї, а також право на безпечне для життя і здоров'я довкілля [1]. У контексті продовольчої безпеки ці положення означають, що держава зобов'язана створювати правові та організаційні умови для доступу населення до достатніх, безпечних і якісних харчових продуктів.

Важливе значення має Закон України «Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів». Відповідно до ст. 4 цього Закону, державне регулювання у сфері безпечності харчових продуктів здійснюється з метою захисту життя, здоров'я та інтересів споживачів. Держава здійснює таке регулювання шляхом встановлення санітарних заходів, вимог до окремих показників якості харчових продуктів, державної реєстрації визначених об'єктів санітарних заходів, видачі експлуатаційного дозволу, інформування операторів ринку і споживачів, встановлення вимог щодо стану здоров'я персоналу, здійснення державного кон-

тролю та притягнення до відповідальності за порушення законодавства [2].

Зазначена норма має принципове значення для визначення змісту адміністративно-правових засобів забезпечення продовольчої безпеки. Вона демонструє, що продовольча безпека забезпечується не лише економічними методами, а й адміністративними інструментами: встановленням обов'язкових вимог, реєстрацією, дозвільними процедурами, контролем, інформуванням, превенцією та юридичною відповідальністю.

Окремим блоком адміністративно-правового регулювання є державний контроль за харчовими продуктами. Закон України «Про державний контроль за дотриманням законодавства про харчові продукти, корми, побічні продукти тваринного походження, здоров'я тварин та благополуччя тварин» визначає систему органів державного контролю, повноваження компетентного органу, принципи здійснення контролю, заходи контролю, планування перевірок, відбір зразків, лабораторні дослідження, контроль на кордоні та відповідальність за порушення [3]. Практичне значення цього Закону полягає в тому, що він формує правову основу ризик-орієнтованого державного нагляду у сфері харчових продуктів.

Інституційним центром реалізації значної частини адміністративно-правових засобів є Державна служба України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів. Постанова Кабінету Міністрів України № 667 «Про затвердження Положення про Державну службу України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів» визначає, що Держпродспоживслужба є центральним органом виконавчої влади, який реалізує державну політику у сферах безпечності та окремих показників якості харчових продуктів, ветеринарної медицини, карантину та захисту рослин, захисту прав споживачів, контролю за цінами, державного нагляду у сфері агропромислового комплексу та інших суміжних сферах [10]. Отже, продовольча безпека має міжгалузевий характер і потребує координації різних напрямів публічного адміністрування.

Важливим засобом забезпечення продовольчої безпеки є державні резерви. Закон України «Про державні резерви» визначає правові, організаційні та фінансово-економічні засади формування, зберігання, резервування, освіження, відпуску матеріальних цінностей державних резервів, а також створення і функціонування Єдиного реєстру державних резервів [8]. Відповідно до статті 1 цього Закону, державний матеріальний резерв охоплює, зокрема, запаси продовольчих товарів, призначених для використання у мирний час та в особливий період [8]. У цьому контексті резервування продовольчих ресурсів є спеціальним адміністративно-правовим засобом кризового забезпечення продовольчої безпеки.

До системи адміністративно-правових засобів належать також засоби державного нагляду у сфері господарської діяльності. Закон України «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності» визначає загальні правила здійснення контролю за суб'єктами господарювання [6]. У сфері продовольчої безпеки ці правила мають застосовуватися з урахуванням спеціального законодавства про харчові продукти, ветеринарну медицину, санітарні заходи та захист прав споживачів.

Окремим напрямом є цінове регулювання. Закон України «Про ціни і ціноутворення» визначає основи державної цінової політики, державне регулювання цін, державний контроль і спостереження у сфері ціноутворення [7]. У контексті продовольчої безпеки такі засоби можуть бути актуальними у випадках різкого зростання цін на соціально значущі товари, кризових ситуацій або необхідності забезпечення економічної доступності базових харчових продуктів для населення.

З огляду на викладене, адміністративно-правові засоби забезпечення продовольчої безпеки можна класифікувати за кількома критеріями.

За функціональним призначенням їх доцільно поділяти на регулятивні, організаційні, контрольні, превентивні, інформаційні, стимулюючі, резервні та примусові. Регулятивні засоби полягають у встановленні обов'язкових правил виробництва, обігу, маркування, зберігання та реалізації харчових продуктів. Організаційні засоби охоплюють визначення компетенції органів публічної адміністрації, розмежування повноважень між центральними органами виконавчої влади, місцевими органами та органами місцевого самоврядування. Контрольні засоби включають перевірки, інспектування, аудит, відбір зразків, лабораторні дослідження та державний контроль на кордоні. Превентивні засоби спрямовані на запобігання порушенням, зокрема через HACCP-процедури, простежуваність, санітарні заходи та аналіз ризиків. Інформаційні засоби забезпечують доступ споживачів і операторів ринку до необхідної інформації. Стимулюючі засоби пов'язані з державною підтримкою

виробників, розвитком сільського господарства та легалізацією аграрного ринку. Резервні засоби полягають у формуванні державних запасів продовольчих товарів. Примусові засоби передбачають застосування санкцій, тимчасове припинення виробництва або обігу продукції, відкликання небезпечних продуктів і притягнення винних осіб до відповідальності.

За правовою природою адміністративно-правові засоби забезпечення продовольчої безпеки можна поділити на нормативно-правові, адміністративно-процедурні, дозвільно-реєстраційні, контрольно-наглядові, адміністративно-примусові та інформаційно-аналітичні. Нормативно-правові засоби проявляються у прийнятті законів, постанов Кабінету Міністрів України, наказів міністерств і технічних вимог. Адміністративно-процедурні засоби визначають порядок подання документів, розгляду заяв, проведення перевірок, ухвалення адміністративних актів. Дозвільно-реєстраційні засоби охоплюють експлуатаційні дозволи, державну реєстрацію потужностей та окремих об'єктів санітарних заходів. Контрольно-наглядові засоби передбачають перевірку дотримання законодавства. Адміністративно-примусові засоби застосовуються у разі порушення обов'язкових вимог. Інформаційно-аналітичні засоби забезпечують моніторинг стану продовольчої безпеки, облік ризиків і прогнозування кризових ситуацій.

За стадією адміністративного впливу такі засоби можна класифікувати на попередні, поточні та наступні. Попередні засоби застосовуються до початку діяльності або введення харчового продукту в обіг: державна реєстрація потужностей, отримання експлуатаційного дозволу, встановлення санітарних вимог, оцінка відповідності. Поточні засоби реалізуються під час виробництва, зберігання, транспортування та реалізації харчових продуктів: державний контроль, моніторинг, інспектування, відбір зразків, лабораторні дослідження. Наступні засоби застосовуються після виявлення порушень: приписи, обмеження обігу, відкликання продукції, санкції, тимчасове припинення діяльності, притягнення до відповідальності.

За характером адміністративного впливу засоби забезпечення продовольчої безпеки можуть бути імперативними, стимулюючими, координаційними та сервісними. Імперативні засоби ґрунтуються на обов'язкових приписах, заборонах, дозволах і санкціях. Стимулюючі засоби передбачають державну підтримку виробників, розвиток аграрної інфраструктури, підтримку малих фермерських господарств і забезпечення стабільності ринку. Координаційні засоби полягають у взаємодії органів публічної адміністрації, операторів ринку, виробників, споживачів і міжнародних партнерів. Сервісні засоби пов'язані з наданням адміністративних послуг, доступом до реєстрів, консультуванням операторів ринку та інформуванням споживачів.

За сферою реалізації адміністративно-правові засоби можна поділити на засоби у сфері виробництва продовольства, обігу харчових продуктів, державного контролю, захисту прав споживачів, аграрної політики, державних резервів, зовнішньої торгівлі та кризового реагування. Така класифікація дозволяє побачити, що продовольча безпека є не вузькою санітарною чи аграрною проблемою, а комплексним об'єктом публічного адміністрування.

Особливе значення в сучасних умовах має ризик-орієнтований підхід. Він передбачає, що державний контроль має бути спрямований передусім на ті об'єкти, продукти, операторів ринку або процеси, які становлять підвищену небезпеку для життя, здоров'я людей або стабільності продовольчої системи. Такий підхід є більш ефективним, ніж формальний контроль усіх суб'єктів однаковою мірою, оскільки дозволяє зосередити ресурси держави на найбільш небезпечних ділянках.

Продовольча безпека також потребує поєднання адміністративно-правових і економічних засобів. Адміністративні процедури, державний контроль і санкції не можуть самостійно забезпечити продовольчу стабільність, якщо відсутні умови для розвитку аграрного виробництва, логістики, переробки, зберігання, експорту та внутрішнього споживання. Тому адміністративно-правові засоби повинні бути узгоджені з державною аграрною політикою, політикою сільського розвитку, соціальною політикою та політикою національної безпеки.

Висновки. Проведене дослідження дає підстави зробити висновок, що адміністративно-правові засоби забезпечення продовольчої безпеки є необхідним елементом публічного адміністрування, спрямованим на гарантування доступності, безпечності, якості, стабільності та достатності продовольства для населення.

Пропонуємо під **адміністративно-правовими засобами забезпечення продовольчої безпеки** розуміти *врегульовану нормами адміністративного права система нормативних, інституційних,*

процедурних, дозвільних, реєстраційних, контрольних, інформаційних, превентивних, стимулюючих, резервних і примусових інструментів, які застосовуються суб'єктами публічної адміністрації з метою забезпечення фізичної та економічної доступності достатніх, безпечних і якісних харчових продуктів, стабільності продовольчого ринку, захисту прав споживачів і здатності держави реагувати на продовольчі ризики.

Особливостями адміністративно-правових засобів забезпечення продовольчої безпеки є: комплексний міжгалузевий характер; поєднання регулятивних, контрольних, превентивних, стимулюючих і примусових інструментів; орієнтація на захист життя, здоров'я та інтересів споживачів; зв'язок із національною та економічною безпекою; необхідність ризик-орієнтованого контролю; участь значної кількості суб'єктів публічної адміністрації; залежність від стану аграрного виробництва, логістики, торгівлі та державних резервів; особлива роль інформації для споживачів і операторів ринку; підвищене значення кризових і резервних механізмів в умовах воєнного стану.

Пропонуємо класифікувати адміністративно-правові засоби забезпечення продовольчої безпеки доцільно за функціональним призначенням, правовою природою, стадією адміністративного впливу, характером впливу та сферою реалізації. Така класифікація дозволяє системно розкрити зміст державного впливу на продовольчу сферу та відмежувати окремі інструменти: від встановлення санітарних вимог і державної реєстрації потужностей до контролю, моніторингу, формування резервів, інформування споживачів і застосування адміністративно-господарських санкцій.

Список літератури:

1. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80.

2. Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів : Закон України від 23 грудня 1997 року № 771/97-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/771/97-%D0%B2%D1%80.

3. Про державний контроль за дотриманням законодавства про харчові продукти, корми, побічні продукти тваринного походження, здоров'я тварин та благополуччя тварин : Закон України від 18 травня 2017 року № 2042-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/2042-19.

4. Про національну безпеку України : Закон України від 21 червня 2018 року № 2469-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/2469-19.

5. Про засади державної аграрної політики та державної політики сільського розвитку : Закон України від 24 червня 2004 року № 1877-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/1877-15.

6. Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності : Закон України від 5 квітня 2007 року № 877-V. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/877-16.

7. Про ціни і ціноутворення : Закон України від 21 червня 2012 року № 5007-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/5007-17.

8. Про державні резерви : Закон України від 9 серпня 2023 року № 3310-IX. Відомості Верховної Ради України. 2023. № 90. Ст. 341. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/3310-20.

9. Про інформацію для споживачів щодо харчових продуктів : Закон України від 6 грудня 2018 року № 2639-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/2639-19.

10. Про затвердження Положення про Державну службу України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів : постанова Кабінету Міністрів України від 2 вересня 2015 року № 667. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/667-2015-%D0%BF.

11. Barrett C. B. Measuring Food Insecurity. *Science.* 2010. Vol. 327. Issue 5967. P. 825–828. DOI: 10.1126/science.1182766.

12. Clapp J. Food security and food sovereignty: Getting past the binary. *Dialogues in Human Geography.* 2014. Vol. 4. Issue 2. P. 206–211. DOI: 10.1177/2043820614537159.

13. Nivievskyi O., Martyshev P., Kvasha S. Agricultural Policy in Ukraine. arXiv preprint. 2023. arXiv:2305.01478. URL: https://arxiv.org/abs/2305.01478.

14. Zhang Y.-T., Li M.-Y., Zhou W.-X. Impact of the Russia-Ukraine conflict on the international staple agrifood trade networks. arXiv preprint. 2024. arXiv:2403.12496. URL: https://arxiv.org/abs/2403.12496.

Pieshkov V. V. CONCEPT AND CLASSIFICATION OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL MEANS OF ENSURING FOOD SECURITY

The article examines the concept and classification of administrative and legal means of ensuring food security.

It is substantiated that food security is a component of the national, economic, social and environmental security of the state, since it is directly related to the implementation of the human right to an adequate standard of living, access of the population to safe and high-quality food products, stability of agricultural production, functioning of food markets, state control, reservation of material values and protection of consumer interests.

It is determined that administrative and legal means of ensuring food security constitute a system of regulatory, institutional, procedural, permitting, control and supervision, information, preventive, stimulating and coercive instruments used by public administration entities to guarantee the physical and economic availability, safety, quality, stability and sufficiency of food.

A classification of administrative and legal means of ensuring food security is proposed depending on: 1) functional purpose: regulatory, organizational, permitting and registration, control, supervision, preventive, information, stimulating, reserve and coercive; 2) legal nature: regulatory, administrative and procedural, administrative and permitting, administrative and control, administrative and supervision, administrative and coercive, administrative and jurisdictional and information and analytical; 3) the subject of application: means implemented by the Cabinet of Ministers of Ukraine, central executive bodies, the State Service for Food and Consumer Protection and its territorial bodies, local self-government bodies, military administrations, authorized laboratories, as well as other subjects of public administration within their competence; 4) stages of influence: previous, current and subsequent, where the previous ones are applied before the start of production or circulation of food products, current ones – in the process of carrying out the relevant activity, and subsequent ones – after detecting violations or the emergence of threats to food safety; 5) the nature of administrative influence: imperative, prohibitive, permissive, mandatory, recommendatory, coordinating, stimulating and coercive; 6) areas of implementation: means in the field of food production, their circulation, storage, transportation, labeling, import and export, state control, consumer rights protection, formation of state reserves, price regulation, social security of the population and crisis response.

It is concluded that the effectiveness of such tools depends on the consistency of state policy, risk-oriented control, proper reservation of food resources, transparency of administrative procedures, protection of consumer rights, support for agricultural production, and the state's ability to respond to crisis situations.

Keywords: *food security, administrative and legal means, state control, food safety, food resources, state reserves, State Service for Food and Consumer Protection, public administration.*

Дата першого надходження статті до видання: 29.06.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 20.07.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 10.09.2026

УДК 342.9
DOI https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2026.4/23

Присяжнюк О. В.
https://orcid.org/0009-0009-1634-1436

МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО ДОСЛІДЖЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ДЕРЖАВНОЇ СУДОВОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ УКРАЇНИ

У статті здійснено комплексне наукове осмислення методологічних підходів до дослідження адміністративно-правового забезпечення (далі – ДСА України). Обґрунтовано, що методологія у цій сфері не може зводитися лише до сукупності окремих методів юридичного аналізу, оскільки діяльність ДСА України має складну адміністративно-правову природу та охоплює організаційні, фінансові, кадрові, інформаційно-технічні, контрольні й управлінські елементи забезпечення функціонування судової системи. У межах статті розкрито поняття методології в сучасній юридичній науці, з'ясовано співвідношення категорій «методологія», «метод», «методика» та «методологічний підхід», а також визначено значення методології для адміністративно-правових досліджень. Окрему увагу приділено специфіці предмета адміністративного права, трансформації адміністративно-правової доктрини в умовах розвитку публічного адміністрування, впливу людиноцентричної концепції та ролі міждисциплінарності у дослідженні публічно-управлінських процесів. Проаналізовано систему загальнонаукових методологічних підходів до дослідження діяльності ДСА України. Доведено, що їх застосування дозволяє розглядати адміністративно-правове забезпечення діяльності ДСА України не як статичну сукупність повноважень, а як динамічну, багаторівневу та внутрішньо пов'язану систему, що функціонує в умовах судової реформи, цифровізації, воєнного стану, бюджетних обмежень і європейської інтеграції України. Розкрито значення спеціально-юридичних та міждисциплінарних підходів, серед яких особливе місце займають формально-юридичний, порівняльно-правовий, аксіологічний, антропоцентричний і міждисциплінарний підходи. У статті запропоновано авторське бачення комплексної методологічної моделі дослідження адміністративно-правового забезпечення діяльності ДСА України. Зроблено висновок, що така модель має поєднувати нормативно-правовий, системний, функціональний, інституційний, емпіричний, цифровий, ціннісний, людиноцентричний, порівняльно-правовий, ризик-орієнтований та прогностичний компоненти.

Ключові слова: *методологія, методологічні підходи, адміністративно-правове забезпечення, Державна судова адміністрація України, судове адміністрування, публічне адміністрування, людиноцентризм, міждисциплінарний підхід.*

Постановка проблеми. Актуальність дослідження методологічних підходів до адміністративно-правового забезпечення діяльності ДСА України зумовлена особливим місцем цього органу у системі правосуддя та його роллю у створенні організаційних, фінансових, кадрових, інформаційно-технічних і управлінських умов функціонування судової системи. В умовах судової реформи, цифровізації, воєнного стану, бюджетних обмежень та європейської інтеграції дослідження діяльності ДСА України потребує не лише аналізу її нормативно визначеного статусу, а й формування цілісної методологічної основи, здатної розкрити адміністративно-правову природу відповідного забезпечення, його зв'язок із публічним адмініструванням, доступністю правосуддя та належною організацією діяльності судів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Методологічні засади правового пізнання та правового дослідження розглядалися у працях P. Simon, L. Donkeodavong, P. Xayyavong, S. Chantavong, B. Sisouk, B. Копчі, О. Данильяна та О. Дзьобаня. Окремі питання адміністративно-правового статусу Державної судової адміністрації України досліджував В. Кібець, тоді як людиноцентричний вектор сучасного адміністра-

© Присяжнюк О. В., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

тивного права розкрито у праці М. Міхровської. Зазначені наукові підходи становлять важливу теоретичну основу для осмислення ДСА України не лише як органу організаційного забезпечення судів, а як особливого суб'єкта публічного адміністрування у системі правосуддя. Водночас у наукових джерелах переважно аналізуються окремі аспекти досліджуваної проблематики: методологія правового пізнання, адміністративно-правовий статус ДСА України, людиноцентризм, нормативні та організаційні засади судового адміністрування. Натомість недостатньо розкритим залишається питання комплексного поєднання загальнонаукових, спеціально-юридичних і міждисциплінарних підходів до дослідження адміністративно-правового забезпечення діяльності ДСА України. Саме цій невирішеній частині загальної проблеми присвячено статтю, у якій адміністративно-правове забезпечення діяльності ДСА України розглядається як складне, багаторівневе та динамічне явище адміністративного права.

Постановка завдання. Мета статті – комплексно визначити та науково обґрунтувати систему методологічних підходів до дослідження адміністративно-правового забезпечення діяльності ДСА України, розкрити систему загальнонаукових, спеціально-юридичних і міждисциплінарних підходів до її вивчення та обґрунтувати комплексну методологічну модель дослідження адміністративно-правового забезпечення діяльності ДСА України з урахуванням сучасних умов функціонування судової системи, цифровізації, людиноцентризму та європейської інтеграції.

Виклад основного матеріалу. Дослідження адміністративно-правового забезпечення діяльності ДСА України потребує не лише аналізу чинного законодавства, інституційної побудови цього органу чи окремих напрямів його діяльності, а передусім чіткого визначення методологічної основи, за допомогою якої можна його пізнати як складний адміністративно-правовий феномен. У цьому контексті методологія виступає не допоміжним елементом наукового дослідження, а його внутрішньою логікою, що визначає спосіб постановки проблеми, межі її аналізу, добір джерел, характер аргументації та критерії оцінювання отриманих результатів. Для адміністративно-правової науки це має особливе значення, оскільки предмет її дослідження охоплює не лише юридичні норми, а й публічно-управлінські зв'язки, організаційні процедури, владно-сервісні відносини, функціонування суб'єктів публічної адміністрації та гарантії реалізації прав людини у сфері публічної влади.

У сучасній юридичній науці методологія дедалі частіше розглядається не як механічна сукупність методів, а як багаторівнева система світоглядних засад, принципів, підходів, способів і прийомів наукового пізнання правової дійсності. Вона поєднує філософський, загальнонауковий, спеціально-юридичний та прикладний рівні пізнання. Такий підхід дає змогу не обмежуватися суто формальним описом правових норм, а простежувати їх соціальне призначення, функціональну ефективність, ціннісну спрямованість та практичний вплив на діяльність відповідних суб'єктів. Саме тому методологія правового дослідження є не лише інструментом пізнання права, а й засобом критичного осмислення того, наскільки право здатне забезпечувати належну організацію публічної влади, правову визначеність, стабільність інституцій та реальний захист прав людини [1, с. 36].

Еволюція наукових підходів до розуміння методології правових досліджень відображає загальну зміну уявлень про право. Якщо для класичного юридичного позитивізму характерним було сприйняття права переважно як системи формально визначених норм, що підлягають тлумаченню та застосуванню, то сучасна юридична наука виходить із ширшого бачення права як соціокультурного, ціннісного, регулятивного й інституційного явища. У межах такого підходу методологія юридичної науки вже не може зводитися лише до аналізу тексту закону. Вона має враховувати взаємодію права з адміністративною практикою, публічними інтересами, організаційною спроможністю державних інституцій, цифровізацією управлінських процесів, бюджетними обмеженнями, кадровими ресурсами та суспільними очікуваннями щодо якості функціонування публічної влади [2, с. 54–55].

На нашу думку, доцільно розмежовувати поняття «методологія», «метод», «методика» та «методологічний підхід». Методологія є найбільш загальною категорією і відображає цілісну систему пізнавальних орієнтирів дослідження. Метод – це конкретний спосіб або прийом пізнання, наприклад формально-юридичний, системний, порівняльно-правовий, історико-правовий чи структурно-функціональний. Методика, на відміну від методології, має більш прикладний характер і означає певну послідовність використання методів для розв'язання конкретного наукового завдання. Методологічний підхід, своєю

чергою, відображає загальний кут зору, з якого дослідник аналізує об'єкт: системний, інституційний, аксіологічний, антропоцентричний, функціональний, міждисциплінарний тощо. Таке розмежування має не лише теоретичне, а й практичне значення, оскільки дозволяє уникнути змішування рівнів наукового аналізу та забезпечує внутрішню логіку дослідження адміністративно-правового забезпечення діяльності ДСА України.

Місце методології в системі юридичного пізнання полягає в тому, що вона забезпечує перехід від опису правового матеріалу до його наукового осмислення. Для дослідження діяльності ДСА України це особливо важливо, адже законодавче визначення її статусу не вичерпує всієї складності відповідного явища. Стаття 151 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» визначає ДСА України як державний орган у системі правосуддя, що здійснює організаційне та фінансове забезпечення діяльності органів судової системи у межах повноважень, установлених законом [3]. Водночас пункт 2 Положення про ДСА України конкретизує, що організаційне забезпечення включає заходи матеріально-технічного, кадрового, інформаційного, організаційно-технічного характеру, ведення судової статистики, діловодства та архіву суду [4]. Тоді, як для адміністративно-правових досліджень методологія має особливе значення, оскільки сучасне адміністративне право охоплює не лише владно-управлінські приписи, а й діяльність публічної адміністрації, баланс публічного інтересу та прав особи, принципи належного врядування, відкритості, пропорційності й сервісної орієнтованості.

Особливість методології адміністративно-правових досліджень полягає також у тому, що вона повинна враховувати динамічність предмета адміністративного права. У цій сфері правове регулювання постійно реагує на зміни в організації публічної влади, адміністративних процедурах, цифровій інфраструктурі, бюджетному плануванні, кадровій політиці, інформаційній відкритості та взаємодії держави з людиною. Наприклад, Закон України «Про адміністративну процедуру» закріпив загальні підходи до врегулювання відносин суб'єктів, уповноважених здійснювати функції публічної адміністрації, з фізичними та юридичними особами щодо розгляду й вирішення адміністративних справ шляхом прийняття та виконання адміністративних актів [5]. Навіть якщо не всі аспекти діяльності ДСА України прямо охоплюються адміністративною процедурою у вузькому значенні, сама процедурна логіка цього Закону є методологічно важливою для аналізу стандартів діяльності суб'єктів публічного адміністрування.

Предмет адміністративно-правової науки у сфері судового адміністрування має специфічний характер. З одного боку, ДСА України не здійснює правосуддя і не може втручатися у судову діяльність, оскільки правосуддя здійснюється виключно судами. З іншого боку, без належного організаційного, кадрового, фінансового, інформаційного та матеріально-технічного забезпечення неможливо гарантувати реальну доступність правосуддя, стабільність функціонування судів та ефективність судового процесу.

Методологічно важливо підкреслити, що дослідження ДСА України не повинно підмінятися аналізом судової системи загалом або статусу судів як органів правосуддя. Об'єктом наукового пізнання у цьому випадку є не здійснення правосуддя, а адміністративно-правове забезпечення умов, за яких судової системи може функціонувати незалежно, стабільно й ефективно. Такий підхід дає змогу відмежувати предмет дослідження від процесуальних, конституційно-правових і судоустрійних аспектів та зосередити увагу саме на адміністративно-правовій природі діяльності ДСА України як суб'єкта, що забезпечує передумови реалізації права на справедливий суд [6, с. 12–20].

Також варто наголосити на важливості людино центричної концепція, яка є однією з ключових методологічних основ сучасного адміністративного права. Її конституційне підґрунтя міститься у положеннях статті 3 Конституції України, відповідно до яких людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються найвищою соціальною цінністю, а права і свободи людини визначають зміст і спрямованість діяльності держави [7]. У контексті дослідження ДСА України це означає, що ресурсне забезпечення судів не може розглядатися як суто внутрішнь це означає, що організаційне й фінансове забезпечення судів нео-адміністративна діяльність. Його кінцевим соціально-правовим призначенням є створення умов для реалізації права особи на судовий захист, доступ до суду, отримання інформації про рух справи, участь у судовому засіданні, у тому числі з використанням сучасних інформаційних технологій.

Виходячи із того, що ДСА України не є органом, який безпосередньо вирішує індивідуальні спори чи надає класичні адміністративні послуги громадянам. На нашу думку, її людиноцентрична

роль є дещо опосередкованою, адже через забезпечення судів ресурсами, організаційними умовами, інформаційними системами, кадровим супроводом, веденням судової статистики, діловодства, функціонуванням веб-порталу судової системи, обміном електронними документами та підтримкою Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи. Саме тому методологія дослідження має враховувати не лише прямі, а й опосередковані форми впливу адміністративної діяльності на реалізацію прав людини [8, с. 243].

З позиції методології правового дослідження адміністративно-правове забезпечення діяльності ДСА України доцільно аналізувати через поєднання доктринального та прикладного рівнів. З'ясування змісту правових норм, понять, принципів і конструкцій має доповнюватися оцінкою реальних показників діяльності, зокрема фінансового, кадрового, матеріально-технічного, інформаційного та цифрового забезпечення судової системи. Саме такий підхід дозволяє перейти від формального опису правового регулювання до реального розуміння ефективності адміністративно-правового забезпечення. Показовими у цьому контексті є результати діяльності ДСА України за 2025 рік. Зокрема, фінансова потреба судової системи у 2025 році становила 36,3 млрд грн, однак фактично було передбачено 22,1 млрд грн, тобто близько 61% від необхідного обсягу фінансування [9, с. 6–7]. Водночас у 2025 році через систему «Електронний суд» було подано понад 5,1 млн документів [9, с. 26]. Крім того, судова система отримала понад 3 000 нових комп'ютерів для деокупованих територій, а середня заробітна плата працівників апаратів судів зросла приблизно на 16%, до 29,6 тис. грн. Наведені показники підтверджують, що адміністративно-правове забезпечення діяльності ДСА України має не лише нормативний, а й вимірюваний ресурсний, організаційний та технологічний характер [9, с. 29, 163].

На нашу думку, методологія дослідження адміністративно-правового забезпечення діяльності ДСА України не може обмежуватися лише визначенням понятійного апарату чи загальною характеристикою юридичних методів. Її наукова цінність розкривається передусім через систему підходів, які дозволяють побачити досліджуване явище у розвитку, взаємозв'язках, структурній побудові та інституційному середовищі. Необхідним видається розкрити загальнонаукові методологічні підходи, що формують базову пізнавальну рамку для адміністративно-правового осмислення діяльності Державної судової адміністрації України. Тому для належного розкриття цієї проблематики особливе значення мають діалектичний, системний, структурно-функціональний та інституційний підходи, а саме:

1. Діалектичний підхід – дозволяє розглядати адміністративно-правове забезпечення діяльності ДСА України не як застиглу нормативну конструкцію, а як явище, що постійно змінюється під впливом судової реформи, цифровізації, воєнного стану, бюджетних обмежень, кадрових потреб та європейської інтеграції. Його застосування дає змогу виявити не лише чинний стан правового регулювання, а й внутрішні суперечності, тенденції та напрями розвитку досліджуваного явища. З позиції адміністративного права особливо показовою є суперечність між нормативно закріпленим обов'язком держави забезпечувати належні умови для функціонування судів і фактичними ресурсними можливостями такого забезпечення. Адже діалектичний підхід дає змогу дослідити адміністративно-правове забезпечення діяльності ДСА України у взаємодії стабільного правового статусу та мінливих практичних умов, нормативних вимог і ресурсних обмежень, традиційних організаційних функцій і нових цифрових інструментів.

2. Системний підхід – є одним із ключових для дослідження адміністративно-правового забезпечення діяльності ДСА України, оскільки дозволяє розглядати його як цілісну сукупність взаємопов'язаних елементів. У цьому вимірі ДСА України постає одночасно як складова системи правосуддя і як самостійна організаційно-правова система, що має власну структуру, завдання, ресурси, процедури та форми взаємодії. У внутрішньому вимірі адміністративно-правове забезпечення діяльності ДСА України охоплює нормативно-правовий, інституційно-організаційний, фінансово-бюджетний, кадровий, інформаційно-технологічний, контрольно-аналітичний та комунікаційний блоки. Кожен із них має самостійне значення, однак лише у взаємодії вони формують цілісну систему забезпечення діяльності судової системи. Зокрема, фінансове забезпечення потребує бюджетного планування, кадрове – прогнозування потреб апаратів судів, а інформаційно-технічне – належного функціонування ЄСІТС, електронного документообігу та захисту інформації [10, с. 22].

3. Структурно-функціональний підхід – дозволяє не лише визначити складові адміністративно-

правового забезпечення діяльності ДСА України, а й з'ясувати функціональне призначення кожної з них. Якщо системний підхід розкриває цілісність досліджуваного явища, то структурно-функціональний – показує, яку роль виконують окремі елементи у створенні належних умов для діяльності судів і суддів. У структурному вимірі адміністративно-правове забезпечення охоплює центральний апарат ДСА України, її територіальні управління, підпорядковані установи й організації, інформаційні системи, фінансово-бюджетні процедури, кадрове забезпечення, внутрішній контроль, аудит, статистику та діловодство. У функціональному вимірі ці елементи реалізують фінансову, організаційну, кадрову, інформаційну, аналітичну, методичну, контрольну та координаційну функції.

4. Інституційний підхід – дає змогу розглядати ДСА України не лише як суб'єкта адміністративного права, а як спеціальну інституцію в системі правосуддя, що має визначений законом статус, компетенцію, структуру, процедури, форми підзвітності та сталі зв'язки з іншими органами. Його значення полягає в тому, що він дозволяє дослідити не тільки нормативне закріплення повноважень, а й реальну організаційну спроможність ДСА України забезпечувати діяльність судової системи. Особливість інституційного становища ДСА України полягає в тому, що вона є державним органом у системі правосуддя, однак не здійснює правосуддя, виконує організаційно-управлінські функції, але не є органом виконавчої влади у класичному розумінні, забезпечує суди ресурсами, однак не має права впливати на здійснення судочинства. Саме ця специфіка потребує обережного методологічного підходу, який одночасно враховує адміністративний характер її діяльності та особливе місце у судової системі. Інституційний підхід дозволяє проаналізувати ДСА України через систему її зв'язків із Вищою радою правосуддя, Радою суддів України, судами, Національною школою суддів України, Вищою кваліфікаційною комісією суддів України, Службою судової охорони, територіальними управліннями, Кабінетом Міністрів України та Верховною Радою України у межах бюджетного процесу. Саме ці зв'язки формують реальний інституційний контекст адміністративно-правового забезпечення діяльності органів судової системи.

У свою чергу, важливими видаються спеціально-юридичні та міждисциплінарні підходи, адже якщо загальнонаукові підходи дозволяють розкрити адміністративно-правове забезпечення діяльності ДСА України у розвитку, системних зв'язках, структурній побудові та інституційному середовищі, то перші конкретизують власне правову природу цього явища. Саме вони дають можливість перейти від загальної методологічної характеристики до аналізу нормативної основи, європейських моделей судового адміністрування, правових цінностей, людиноцентричної спрямованості та практичних управлінських показників діяльності ДСА України. У цьому контексті особливе значення мають формально-юридичний, порівняльно-правовий, аксіологічний, антропоцентричний та міждисциплінарний підходи. Так наприклад:

1. Формально-юридичний підхід – є вихідним інструментом дослідження адміністративно-правового забезпечення діяльності ДСА України, оскільки саме він дозволяє з'ясувати нормативно визначений статус цього органу, межі його компетенції, систему повноважень, підзвітність, організаційну структуру та юридичні форми діяльності. Його значення полягає не у простому цитуванні законодавства, а в науковому тлумаченні правових норм, їх систематизації та виявленні внутрішньої логіки правового регулювання. Водночас формально-юридичний підхід не повинен залишатися суто описовим. Його наукова цінність полягає у здатності виявляти співвідношення між різними нормативними блоками: судоустрійним, адміністративним, бюджетним, інформаційним, антикорупційним, процедурним. Наприклад, фінансове забезпечення діяльності судів неможливо повноцінно дослідити без урахування Бюджетного кодексу України регулювання [11], оскільки ДСА України виступає головним розпорядником бюджетних коштів. Інформаційна відкритість її діяльності потребує звернення до Закону України «Про доступ до публічної інформації» [12], а процедурні стандарти діяльності суб'єктів публічної адміністрації – до Закону України «Про адміністративну процедуру» [5].

2. Порівняльно-правовий підхід – має важливе значення для дослідження діяльності ДСА України, оскільки дозволяє співвіднести українську модель судового адміністрування з європейськими підходами до організації, фінансування, управління та цифрового забезпечення судових систем. Для адміністративно-правового дослідження це особливо важливо, адже компаративістика дає змогу не просто запозичувати зарубіжний досвід, а критично оцінювати, які інституційні рішення можуть бути адаптовані до української системи правосуддя. Так, Європейська комісія з питань

ефективності правосуддя Ради Європи (CEPEJ) у звіті «European judicial systems» за 2024 рік аналізує функціонування судових систем 44 держав Ради Європи та 2 держав-спостерігачів. Цей звіт важливий методологічно, оскільки він пропонує оцінювати судові системи не лише за нормативними моделями, а й за показниками фінансових і людських ресурсів, ефективності судів, рівня цифровізації, доступності правосуддя та якості судових послуг [13].

3. Аксіологічний підхід – орієнтує дослідника на з'ясування ціннісного змісту адміністративно-правового забезпечення діяльності ДСА України. Його застосування дозволяє поставити питання не лише про те, які повноваження має ДСА України, а й про те, які правові цінності реалізуються через її діяльність. У цій площині адміністративно-правове забезпечення набуває значення не як внутрішня управлінська функція, а як засіб підтримання верховенства права, незалежності судової системи, доступності правосуддя, правової визначеності, підзвітності та довіри до судової системи [14, с. 197–199].

4. Антропоцентричний, або людиноцентричний, підхід – є одним із визначальних для сучасної адміністративно-правової науки. Його сутність полягає в тому, що діяльність суб'єктів публічного адміністрування оцінюється не лише за критерієм формальної законності, а й за тим, наскільки вона спрямована на забезпечення прав, свобод і законних інтересів людини. У межах дослідження діяльності ДСА України цей підхід дозволяє побачити кінцевого адресата судового адміністрування – не орган, не установу і не бюджетну програму, а людину, яка потребує доступного, зрозумілого, безпечного та ефективного правосуддя.

5. Міждисциплінарний підхід – є необхідним для дослідження адміністративно-правового забезпечення діяльності ДСА України, оскільки досліджуване явище перебуває на перетині кількох сфер: адміністративного права, судоустрою, бюджетного права, інформаційного права, публічного управління, організаційного менеджменту, цифрового урядування, кадрової політики та аудиту ефективності. Водночас міждисциплінарність не означає втрату адміністративно-правового фокусу. Навпаки, вона дозволяє глибше пояснити, як правові норми реалізуються в реальному управлінському середовищі.

Загалом, попередній аналіз загальнонаукових, спеціально-юридичних та міждисциплінарних підходів наштовхує на необхідність формування цілісної методологічної моделі дослідження адміністративно-правового забезпечення діяльності ДСА України. Така модель має не механічно поєднувати різні методи, а забезпечувати їх внутрішню узгодженість відповідно до предмета дослідження. Така модель може бути визначена як система взаємопов'язаних принципів, підходів, методів і критеріїв наукового аналізу, що дозволяють дослідити адміністративно-правове забезпечення діяльності ДСА України одночасно у нормативному, інституційному, функціональному, ресурсному, цифровому, ціннісному та практичному вимірах.

Комплексна методологічна модель дослідження адміністративно-правового забезпечення діяльності ДСА України повинна будуватися як багаторівнева система. На першому рівні доцільно розмістити філософсько-правові та загальнонаукові підходи, які визначають загальну логіку пізнання: діалектичний, системний, структурно-функціональний та інституційний. Вони дозволяють побачити досліджуване явище у розвитку, зв'язках, структурі та інституційному контексті.

Другий рівень становлять спеціально-юридичні методи. Центральне місце серед них посідає формально-юридичний метод, за допомогою якого аналізуються Конституція України, Закон України «Про судоустрій і статус суддів», Положення про ДСА України, Бюджетний кодекс України, Закон України «Про адміністративну процедуру», Закон України «Про доступ до публічної інформації» та інші нормативно-правові акти. Саме цей рівень дозволяє визначити юридичний статус ДСА України, межі її компетенції, характер підзвітності, зміст повноважень та правові форми діяльності.

Третій рівень охоплює порівняльно-правовий і євроінтеграційний аналіз. Його призначення полягає у співвіднесенні української моделі судового адміністрування з європейськими стандартами ефективності, якості та незалежності правосуддя. Для дослідження ДСА України це важливо, оскільки її діяльність має оцінюватися не ізольовано, а в ширшому контексті європейських підходів до судового адміністрування.

Четвертий рівень становить емпіричний аналіз. Його джерелами є офіційні звіти ДСА України, бюджетна звітність, статистика документообігу, показники функціонування електронних сервісів, дані щодо кадрового забезпечення, внутрішнього контролю, аудиту, міжнародної технічної допомоги та матеріально-технічного забезпечення судів. У цьому аспекті емпіричні дані

дозволяють перевірити, наскільки нормативна модель адміністративно-правового забезпечення відповідає реальному стану функціонування судової системи.

П'ятий рівень комплексної методологічної моделі має міждисциплінарний характер. Він передбачає використання положень публічного управління, фінансового права, інформаційного права, теорії організації, менеджменту, цифрового врядування, ризик-менеджменту та аудиту ефективності. Такий підхід є особливо важливим тому, що ДСА України не лише застосовує правові норми, а й організовує бюджетний процес, забезпечує управління ресурсами, координує цифрові сервіси, здійснює внутрішній контроль, взаємодіє з міжнародними партнерами та забезпечує організаційну стійкість судової системи.

Поєднання цих рівнів дозволяє запропонувати авторську модель дослідження адміністративно-правового забезпечення діяльності ДСА України, яка складається з кількох взаємопов'язаних блоків: нормативно-догматичного, інституційного, функціонально-ресурсного, емпіричного, цифрового, ціннісно-людиноцентричного, порівняльно-правового та прогностичного. Нормативно-догматичний блок відповідає за аналіз правових норм; інституційний – за визначення місця ДСА України у системі правосуддя; функціонально-ресурсний – за оцінку фінансового, кадрового та матеріального забезпечення; емпіричний – за перевірку висновків на основі офіційних даних; цифровий – за дослідження ЄСІТС, «Електронного суду» та відеоконференцзв'язку; ціннісно-людиноцентричний – за оцінку впливу діяльності ДСА України на доступ до правосуддя; порівняльно-правовий – за зіставлення з європейськими стандартами; прогностичний – за визначення напрямів подальшого розвитку.

Важливо, що така модель не повинна перетворюватися на абстрактну схему. Вона має працювати як практичний науковий інструмент. Наприклад, аналіз фінансового забезпечення ДСА України потребує одночасного застосування формально-юридичного методу для з'ясування правового статусу головного розпорядника бюджетних коштів, системного підходу для визначення місця фінансування у загальній моделі судового адміністрування, емпіричного методу для аналізу бюджетних показників, аксіологічного підходу для оцінки впливу фінансування на доступність правосуддя та прогностичного методу для формування пропозицій щодо вдосконалення фінансового планування.

Виходячи з усього вище викладеного, на нашу думку, перспективними напрямами розвитку методології дослідження адміністративно-правового забезпечення діяльності ДСА України є такі:

1. Розвиток доказової моделі адміністративно-правового дослідження – її сутність полягає в тому, що висновки про ефективність адміністративно-правового забезпечення діяльності ДСА України мають ґрунтуватися не лише на аналізі законодавства, а й на офіційних даних: бюджетних показниках, кількості судів, кадровому стані, документообігу, використанні цифрових сервісів, результатах внутрішнього контролю, аудитах Рахункової палати та звітах органів судової системи. Такий підхід робить дослідження більш практично орієнтованим і придатним для формування реальних пропозицій щодо вдосконалення діяльності ДСА України.

2. Формування цифрової методології дослідження судового адміністрування – інформаційно-технологічне забезпечення судів уже не може розглядатися як допоміжний напрям діяльності ДСА України, оскільки воно стало одним із критеріїв доступності правосуддя. Тому методологія дослідження має охоплювати електронний документообіг, цифрову ідентифікацію користувачів, відеоконференцзв'язок, автоматизовану взаємодію інформаційних систем, кіберстійкість, захист персональних даних та інформаційну безпеку. У цьому контексті важливими є також європейські підходи CEPEJ щодо відповідального використання цифрових технологій та штучного інтелекту у сфері правосуддя.

3. Посилення порівняльно-правового та євроінтеграційного виміру методології – адміністративно-правове забезпечення діяльності ДСА України доцільно досліджувати з урахуванням європейських критеріїв ефективності, якості, незалежності судової системи та цифровізації правосуддя. EU Justice Scoreboard щорічно узагальнює показники ефективності, якості та незалежності правосуддя у державах-членах ЄС, а CEPEJ формує ширшу порівняльну базу для аналізу судових систем держав Ради Європи. Це дозволяє перейти від декларативного посилання на європейські стандарти до реального порівняння показників, інституційних моделей і практик судового адміністрування [15].

4. Розвиток ризик-орієнтованого підходу – діяльність ДСА України пов'язана з фінансовими, кадровими, технологічними, безпековими, корупційними, організаційними та репутаційними ризиками. У 2025 році ДСА України приділяла

увагу внутрішньому контролю, ідентифікації ризиків, оновленню відповідних інструкцій і звітності щодо стану функціонування внутрішнього контролю. З методологічної позиції це означає, що адміністративно-правове забезпечення має оцінюватися не лише за фактом виконання повноважень, а й за здатністю системи попереджати, мінімізувати та долати ризики.

5. Розвиток методології дослідження інституційної стійкості судового адміністрування – воєнний стан, пошкодження судової інфраструктури, зміна територіальної підсудності, кадрові втрати, фінансові обмеження та необхідність дистанційної участі у судових засіданнях засвідчили, що адміністративно-правове забезпечення має оцінюватися також через критерій стійкості. У цьому вимірі важливим є не лише питання наявності у ДСА України відповідних повноважень, а й її здатності забезпечувати безперервність функціонування судової системи в умовах кризи.

6. Поглиблення людиноцентричного виміру методології -дослідження діяльності ДСА України повинно виходити з того, що кінцевою метою організаційного, фінансового, кадрового та цифрового забезпечення є не функціонування апарату як такого, а реальна можливість людини звернутися до суду, отримати інформацію, подати документи, взяти участь у засіданні та користуватися судовими сервісами без надмірних бар'єрів. Тому методологія має враховувати доступність судових приміщень, інформаційну відкритість, якість комунікації з громадянами, цифрову інклюзивність та зрозумілість судових сервісів.

7. Інтеграція аудиту ефективності в адміністративно-правову методологію – Рахункова палата у 2025 році аналізувала діяльність ДСА України щодо організаційного та фінансового забезпечення функціонування місцевих та апеляційних судів. Для науки адміністративного права це важливо, оскільки зовнішній аудит дозволяє зіставити нормативно визначені завдання органу з фактичними результатами, виявити проблеми управління ресурсами та сформувати обґрунтовані напрями вдосконалення. Отже, аудит доцільно розглядати не лише як фінансово-контрольну процедуру, а і як джерело емпіричних даних для адміністративно-правового дослідження.

8. Методологічне осмислення міжнародної технічної допомоги у сфері судового адміністрування – у 2025 році ДСА України безоплатно отримала міжнародну технічну допомогу на загальну суму 20,9 млн грн у межах проєктів, пов'язаних із підтримкою реформ у сфері юстиції, цифровізацією правосуддя, покращенням доступу громадян до правосуддя, кіберстійкістю та відновленням судової інфраструктури. Це свідчить про те, що адміністративно-правове забезпечення діяльності ДСА України дедалі більше розвивається не лише у внутрішньодержавному, а й у міжнародному та євроінтеграційному контексті [9, с. 88].

На нашу думку, комплексна методологічна модель дослідження адміністративно-правового забезпечення діяльності ДСА України має включати нормативно-правовий, системний, функціональний, інституційний, емпіричний, цифровий, ціннісний, людиноцентричний, порівняльно-правовий, ризик-орієнтований та прогностичний компоненти. Саме така модель дозволяє досліджувати ДСА України не фрагментарно, а як складний суб'єкт публічного адміністрування в системі правосуддя, діяльність якого спрямована на забезпечення належних умов функціонування судової системи.

Висновки. Проведене дослідження дає підстави стверджувати, що окреслені методологічні підходи до дослідження адміністративно-правового забезпечення діяльності ДСА України мають формуватися як цілісна, багаторівнева та практично орієнтована система наукового пізнання, здатна розкрити не лише нормативно закріплений статус цього органу, а й реальний зміст його організаційної, фінансової, кадрової, інформаційно-технічної, контрольної та управлінської діяльності у системі правосуддя. Забезпечення такої діяльності не може бути зведене лише до сукупності законодавчо визначених повноважень, оскільки воно охоплює складний комплекс публічно-адміністративних відносин, пов'язаних із організацією функціонування судів, бюджетним забезпеченням, кадровою спроможністю апаратів судів, цифровізацією судового адміністрування, доступом до публічної інформації, внутрішнім контролем, підзвітністю та створенням належних умов для реалізації права особи на судовий захист. Найбільш продуктивною для такого дослідження є комплексна методологічна модель, яка поєднує діалектичний, системний, структурно-функціональний, інституційний, формально-юридичний, порівняльно-правовий, аксіологічний, людиноцентричний, міждисциплінарний, емпіричний, цифровий, ризик-орієнтований та прогностичний підходи. Саме така методологія дозволяє досліджувати ДСА України як особливий суб'єкт публічного адміністрування у системі правосуддя, діяльність якого перебуває на перетині адміністративного, фінансового та інформа-

ційного права і спрямована на забезпечення стабільного, доступного, прозорого та ефективного функціонування судової системи. Перспективи подальших наукових розвідок у цьому напрямі вбачаються у поглибленому аналізі адміністративно-правового статусу ДСА України, форм і методів її діяльності, механізмів взаємодії з органами суддівського врядування, фінансово-правового та інформаційно-правового забезпечення, контролю, цифрової трансформації, інституційної стійкості судового адміністрування та адаптації європейських стандартів належного публічного адміністрування у сфері забезпечення діяльності судової системи.

Список літератури:

1. Simon P., Donkeodavong L., Xayyavong P., Chantavong S., Sisouk B. Guidelines on Academic Legal Research Methodology. Vientiane : Faculty of Law and Political Science, National University of Laos, 2022. 57 p. URL: https://cooperationlaos.uni.lu/wp-content/uploads/sites/170/2022/12/Guidelines-on-Legal-Research-29.09.2022-1_compressed.pdf
2. Копча В. Методологія дослідження правового явища: поняття, структура, інструментарій. *Часопис Київського університету права.* 2020. № 1. С. 54–58. DOI: 10.36695/2219-5521.1.2020.08
3. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 02.06.2016 № 1402-VIII : станом на 7 трав. 2026 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text
4. Про затвердження Положення про Державну судову адміністрацію України : рішення Вищої ради правосуддя від 17.01.2019 № 141/0/15-19 : станом на 7 груд. 2023 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/vr141910-19#Text
5. Про адміністративну процедуру : Закон України від 17.02.2022 № 2073-IX : станом на 15 листоп. 2024 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2073-20#Text
6. Кібець В. О. Адміністративно-правовий статус діяльності Державної судової адміністрації України в сучасних умовах : дис. … д-ра філософії в галузі права : 12.00.07. м. Суми, 2016. 190 с. URL: https://dduvs.edu.ua/wp-content/uploads/files/Structure/science/rada/dissertations/4/3.pdf
7. Конституція України : від 28.06.1996 № 254к/96-ВР : станом на 1 січ. 2020 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text
8. Міхровська М. Адміністративне право: від державного управління до людиноцентризму. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство».* 2023. № 2. С. 24–244. DOI https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.02.40
9. Звіт про діяльність Державної судової адміністрації України за 2025 рік. Київ : Державна судова адміністрація України, 2026. 231 с. URL: https://court.gov.ua/storage/portal/dsa/stan_rob_zap_pub_inf/%D0%97%D0%92%D0%86%D0%A2%20%D0%B4%D1%96%D1%8F%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D1%96%D1%81%D1%82%D1%8C%20%D0%94%D0%A1%D0%90%202025%20%D0%BF%D0%BE%D0%B2%D0%BD%D0%B8%D0%B9.pdf
10. Копча В. Правові методи дослідження явища: загальні поняття, структура, інструментарій. *Часопис Київського університету права.* 2021. № 2. С. 20–24. DOI: 10.36695/2219-5521.2.2021.02
11. Бюджетний кодекс України : Кодекс України від 08.07.2010 № 2456-VI : станом на 1 січ. 2026 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17#Text
12. Про доступ до публічної інформації : Закон України від 13.01.2011 № 2939-VI : станом на 8 серп. 2025 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-17#Text
13. Special file – Report "European judicial systems – CEPEJ Evaluation report – 2024 Evaluation cycle (2022 data)". European Commission for the Efficiency of Justice. Council of Europe, 2024. URL: https://www.coe.int/en/web/cepej/special-file
14. Методологія наукових досліджень : підручник / О. Г. Данильян,О. П. Дзьобань. – Харків : Право, 2019. 368 с. URL: https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/SENMK/OMND.pdf
15. The 2025 EU Justice Scoreboard : Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Central Bank, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions. COM(2025) 375. Luxembourg : Publications Office of the European Union, 2025. 70 p. URL: https://commission.europa.eu/document/download/51b21eff-a4b0-4e73-b461-06bd23b43d4e_en?filename=2025+EU+Justice+Scoreboard_template.pdf

Prysiazhniuk O. V. METHODOLOGICAL APPROACHES TO THE RESEARCH OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL SUPPORT OF THE ACTIVITIES OF THE STATE JUDICIAL ADMINISTRATION OF UKRAINE

The article provides a comprehensive scientific understanding of methodological approaches to the study of administrative and legal support (hereinafter referred to as the State Judicial Service of Ukraine). It is substantiated that the methodology in this area cannot be reduced to a set of individual methods of legal analysis, since the activities of the State Judicial Service of Ukraine have a complex administrative and legal nature and include organizational, financial, personnel, information and technical, control and management elements of ensuring the functioning of the judicial system. The article reveals the concept of methodology in modern legal science, clarifies the relationship between the categories «methodology», «method», «methodology» and «methodological approach», and also determines the significance of methodology for administrative and legal research. Special attention is paid to the specificity of the subject of administrative law, the transformation of administrative and legal doctrine in the context of the development of public administration, the influence of the human-centric concept and the role of interdisciplinarity in the study of public administrative processes. The system of general scientific methodological approaches to the study of the activities of the State Judicial Service of Ukraine is analyzed. It is proven that their application allows us to consider the administrative and legal support of the activities of the State Judicial Administration of Ukraine not as a static set of powers, but as a dynamic, multi-level and internally interconnected system that functions in the conditions of judicial reform, digitalization, martial law, budget constraints and European integration of Ukraine. The significance of special legal and interdisciplinary approaches is revealed, among which the formal legal, comparative legal, axiological, anthropocentric and interdisciplinary approaches occupy a special place. The article proposes the author's vision of a comprehensive methodological model for studying the administrative and legal support of the activities of the State Judicial Administration of Ukraine. It is concluded that such a model should combine regulatory, systemic, functional, institutional, empirical, digital, value-based, human-centric, comparative legal, risk-oriented and prognostic components.

Keywords: *methodology, methodological approaches, administrative and legal support, State Judicial Administration of Ukraine, judicial administration, public administration, human-centeredness, interdisciplinary approach.*

Дата першого надходження статті до видання: 09.07.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 24.07.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 10.09.2026

УДК 342.951:351.853
DOI https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2026.4/24

Самойленко Г. В.
https://orcid.org/0009-0002-8146-0115

ЗАСОБИ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ

Статтю присвячено дослідженню засобів адміністративно-правової охорони культурної спадщини України в умовах особливого періоду. Обґрунтовано, що культурна спадщина в сучасних умовах є не лише об'єктом історичної, мистецької чи архітектурної цінності, а й важливою складовою національної безпеки, історичної пам'яті, культурної ідентичності та післявоєнного відновлення держави. Збройна агресія проти України зумовила нові загрози для пам'яток культурної спадщини, історичних ареалів, музейних предметів, археологічних об'єктів, об'єктів монументального мистецтва та інших культурних цінностей, що потребує оновлення адміністративно-правових підходів до їх охорони.

Визначено, що засоби адміністративно-правової охорони культурної спадщини становлять систему нормативних, реєстраційних, дозвільних, погоджувальних способів публічно-владного впливу, спрямованих на виявлення, облік, збереження, захист, використання, відновлення та недопущення пошкодження об'єктів культурної спадщини. Наголошено, що в умовах особливого періоду значення таких засобів посилюється, оскільки вони мають забезпечити не лише звичайний режим охорони, а й оперативне реагування на пошкодження, цифрову фіксацію втрат, документування правопорушень, координацію суб'єктів публічної адміністрації та підготовку доказової бази для відшкодування шкоди.

Акцентовано увагу на тому, що чинна система засобів адміністративно-правової охорони культурної спадщини потребує удосконалення через фрагментарність обліку, недостатню цифровізацію, проблеми координації між органами влади, слабкість превентивного контролю, складність дозвільних процедур та недостатню ефективність адміністративної відповідальності. Запропоновано розглядати засоби адміністративно-правової охорони культурної спадщини як взаємопов'язану систему, що має поєднувати правове регулювання, адміністративні процедури, цифрові реєстри, контрольні повноваження, адміністративний примус і механізми відновлення пошкоджених об'єктів.

Ключові слова: *культурна спадщина, адміністративно-правова охорона, засоби адміністративно-правової охорони, особливий період, охорона культурної спадщини, адміністративні процедури, цифровізація, адміністративна відповідальність, контроль, пам'ятки культурної спадщини.*

Постановка проблеми. В умовах особливого періоду культурна спадщина України зазнає системних загроз, пов'язаних із руйнуванням, пошкодженням, незаконним переміщенням, втратою, неналежним використанням і недостатнім документуванням об'єктів культурної спадщини. Адміністративно-правова охорона цієї сфери не може обмежуватися лише формальним обліком пам'яток або загальними заборонами, оскільки потребує дієвих засобів запобігання, контролю, фіксації, припинення порушень і відновлення пошкоджених об'єктів. Особливого значення набуває поєднання реєстраційних, дозвільних, погоджувальних, контрольних, цифрових, інформаційних і примусових засобів у єдину систему публічно-владного впливу. Проблема полягає в тому, що чинна модель охорони культурної спадщини не повною мірою адаптована до умов війни, швидкого документування пошкоджень, цифрового обліку, міжвідомчої координації та потреб післявоєнного відновлення. Це ускладнює своєчасне реагування на правопорушення, забезпечення належного доказування, контроль за роботами на об'єктах культурної спадщини та притягнення винних осіб до відповідальності. Саме тому актуальним є дослідження засобів

© Самойленко Г. В., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

адміністративно-правової охорони культурної спадщини як системи практичних способів захисту культурного надбання України в умовах особливого періоду.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика охорони культурної спадщини в Україні досліджувалася у працях науковців різних галузей права, публічного управління, культурології та пам'яткознавства. Загальні питання правового режиму культурної спадщини, державної політики у цій сфері, повноважень органів публічної влади, адміністративно-правових засобів охорони, контролю та відповідальності висвітлювалися у працях Є. О. Архипової, О. О. Клевчук, Н. П. Підбережник, Н. М. Головач, Н. В. Кушакової-Костицької, О. В. Писаренко, О. Баїк, О. Остапенка, О. Каліщук, А. Оганова, І. Сурай, Ю. Трач та інших авторів.

Особливу увагу в сучасних дослідженнях приділено двом ключовим позиціям. Перша позиція пов'язана з тим, що культурна спадщина в умовах війни розглядається як об'єкт підвищеного публічного інтересу, охорона якого потребує не лише загального правового регулювання, а й спеціальних організаційно-правових, контрольних, інформаційних і міжнародно-правових механізмів. У цьому аспекті важливими є дослідження Н. П. Підбережник, яка аналізує організаційно-правові засади державної політики захисту національно-культурної спадщини України в умовах війни, а також Н. Кушакової-Костицької та І. Сурай, у працях яких акцентовано увагу на сучасних викликах збереження і охорони культурної спадщини, зокрема масових руйнуваннях, ризиках незаконного переміщення культурних цінностей, інституційній нестабільності та фрагментарності правового регулювання. Ці підходи дозволяють обґрунтувати, що засоби адміністративно-правової охорони мають бути спрямовані не лише на збереження об'єкта як матеріальної речі, а й на захист культурної ідентичності, історичної пам'яті та національного інтересу.

Друга позиція стосується трансформації самих засобів охорони культурної спадщини під впливом цифровізації, воєнних загроз і потреб адміністративної процедури. Н. Головач звертає увагу на значення цифрового документування, створення цифрових копій, релокації культурних цінностей та формування стратегії збереження культурної спадщини в умовах воєнного стану. О. Писаренко досліджує адміністративні договори у сфері охорони культурної спадщини, зокрема охоронні договори, що мають важливе значення для забезпечення обов'язків власників і користувачів пам'яток. О. Баїк та О. Остапенко аналізують адміністративну відповідальність за порушення законодавства у сфері охорони культурної спадщини, що дає підстави розглядати відповідальність як один із необхідних засобів адміністративно-правової охорони. Отже, сучасна наукова думка поступово переходить від загального опису охорони культурної спадщини до аналізу конкретних інструментів її забезпечення, однак цілісна система таких засобів ще не отримала достатнього адміністративно-правового осмислення.

Водночас наявні дослідження переважно зосереджені на окремих аспектах охорони культурної спадщини: державній політиці, цифровізації, міжнародному захисті, адміністративних договорах, контролі або відповідальності. Недостатньо розкритим залишається питання саме системи засобів адміністративно-правової охорони культурної спадщини, їх класифікації, функціонального призначення, взаємозв'язку та особливостей застосування в умовах особливого періоду. Це зумовлює потребу у спеціальному дослідженні реєстраційних, дозвільних, погоджувальних, контрольних, превентивних, інформаційно-цифрових, охоронних і примусових засобів, які у сукупності мають забезпечити реальний захист культурної спадщини України.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження засобів адміністративно-правової охорони культурної спадщини України, визначення їх змісту, системи, функціонального призначення та особливостей застосування в умовах особливого періоду.

Виклад основного матеріалу дослідження. Адміністративно-правова охорона культурної спадщини України в умовах особливого періоду має розглядатися не як сукупність формальних приписів, а як практична система публічно-владного впливу, спрямована на збереження об'єктів, запобігання їх пошкодженню, припинення протиправних дій, забезпечення належного використання пам'яток та створення умов для їх подальшого відновлення. Збройна агресія проти України суттєво змінила зміст такої охорони, оскільки до традиційних ризиків, пов'язаних із самочинними роботами, недотриманням охоронних договорів, незаконною забудовою або неналежним утриманням пам'яток, додалися руйнування внаслідок обстрілів, ризики незаконного переміщення культурних цінностей, потреба в оперативній цифровій фіксації пошкоджень і необхідність

координації дій органів влади, громад, експертів та міжнародних партнерів.

Категорія «засоби адміністративно-правової охорони» у цій сфері має особливе значення, оскільки саме через засоби правові норми переходять у площину реального захисту культурної спадщини. Відповідно до Закону України «Про охорону культурної спадщини», охорона культурної спадщини розглядається як система правових, організаційних, фінансових, матеріально-технічних, містобудівних, інформаційних та інших заходів, спрямованих на облік, захист, збереження, утримання, використання, консервацію, реставрацію, реабілітацію, музеєфікацію та ремонт об'єктів культурної спадщини [1]. Це визначення є принциповим, оскільки воно дозволяє розуміти адміністративно-правову охорону не тільки як заборону завдавати шкоду пам'яткам, а як активну діяльність публічної адміністрації, що включає облік, контроль, погодження, приписи, договори, фіксацію, реагування і відповідальність.

У науковій літературі засоби охорони культурної спадщини досліджуються крізь різні аспекти. Н. Підбережник, аналізуючи державну політику захисту національно-культурної спадщини в умовах війни, звертає увагу на проблеми реалізації правових норм, недостатній контроль за їх виконанням, відсутність чіткого розподілу повноважень і недосконаліть обліку об'єктів культурної спадщини [2]. Ця позиція важлива для розуміння того, що засоби адміністративно-правової охорони не можуть бути ефективними без належної організації суб'єктів, визначених процедур і достовірних даних про об'єкти. О. Писаренко досліджує застосування адміністративних договорів у сфері охорони культурної спадщини і наголошує, що охоронні договори укладаються щодо пам'яток і щойно виявлених об'єктів культурної спадщини, а їх зміст пов'язаний із забезпеченням обов'язку власника або користувача щодо збереження відповідного об'єкта [3]. І. Балакарєва також розглядає охоронний договір як правовий інструмент, що встановлює режим використання конкретної пам'ятки та обмежує реалізацію приватного інтересу на користь публічного інтересу збереження культурної спадщини [4]. О. Остапенко та О. Баїк акцентують увагу на адміністративній відповідальності за порушення законодавства про охорону культурної спадщини, зокрема за порушення режиму використання пам'ятки, ухилення від підписання охоронного договору, проведення робіт без дозволу та невиконання законних вимог органів охорони культурної спадщини [5]. Отже, наукові підходи підтверджують, що засоби охорони мають різну правову природу, але спільну мету, якою є забезпечення реального збереження культурної цінності.

Власний аналіз даної правової категорії дає підстави стверджувати, що засоби адміністративно-правової охорони культурної спадщини не слід зводити лише до заходів примусу або відповідальності. Їх зміст є ширшим, оскільки охоплює превентивний, реєстраційний, процедурний, контрольний вплив. Саме комплексність цих засобів дозволяє забезпечити охорону культурної спадщини до моменту порушення, під час виникнення загрози, після заподіяння шкоди та на етапі відновлення об'єкта, а стан особливого періоду посилює цю багаторівневість, оскільки адміністративно-правова охорона має одночасно виконувати функції запобігання втратам, документування воєнних пошкоджень, забезпечення доказової бази, організації аварійних робіт та підготовки пам'яток до відновлення.

Підводячи підсумок викладеному, вважаємо, що **засоби адміністративно-правової охорони культурної спадщини України в умовах особливого періоду** *це система передбачених законодавством та адміністративною практикою способів публічно-владного впливу, за допомогою яких уповноважені суб'єкти забезпечують виявлення, облік, збереження, належне використання, захист, цифрову фіксацію, контроль, припинення правопорушень, притягнення винних осіб до відповідальності та відновлення об'єктів культурної спадщини.* Особливостями цих засобів є їх публічно-правовий характер, спрямованість на захист культурного інтересу суспільства, поєднання превентивного і примусового впливу, залежність від адміністративних процедур, зв'язок із режимом використання конкретного об'єкта, потреба в міжвідомчій координації, значення цифрового документування та підвищена роль у період воєнних загроз.

Зміст таких засобів доцільно розкривати через їх практичне призначення. Реєстраційно-облікові засоби є базовими, оскільки без достовірного обліку неможливо встановити, які об'єкти підлягають охороні, у якому стані вони перебувають, хто відповідає за їх утримання і які обмеження діють щодо їх використання. Закон України «Про охорону культурної спадщини» передбачає ведення Державного реєстру нерухомих пам'яток України, облік щойно виявлених об'єктів культурної спадщини та правові наслідки набуття об'єктом відповідного статусу [1]. У звичайних умовах

такий облік виконує ідентифікаційну і правозахисну функцію, але в умовах війни він набуває ще й доказового значення, оскільки дозволяє підтвердити статус об'єкта, факт його пошкодження, обсяг втрат та належність до культурної спадщини. Проблема полягає в тому, що облік об'єктів культурної спадщини в Україні тривалий час залишався неповним, неоднорідним і не завжди цифрово доступним. Н. Підбережник серед актуальних проблем у цій сфері окремо виділяє недосконаліть системи обліку об'єктів культурної спадщини та потребу прискорення формування Державного реєстру нерухомих пам'яток України [2, с. 46]. У період війни така проблема стає не лише організаційною, а й безпековою, оскільки відсутність повних даних ускладнює евакуацію рухомих цінностей, пріоритетизацію аварійних робіт, фіксацію руйнувань і підготовку матеріалів для міжнародних претензій. Для її вирішення, на нашу думку, доцільно запровадити обов'язкову цифрову актуалізацію відомостей про пам'ятки з фіксацією координат, охоронних зон, власника або користувача, стану збереженості, наявності охоронного договору, фотофіксації до і після пошкодження, а також інформації про проведені або необхідні протиаварійні заходи.

Дозвільні та погоджувальні засоби мають забезпечувати попередній адміністративний контроль за діяльністю, яка може вплинути на стан культурної спадщини. Йдеться про погодження робіт, встановлення режиму використання, обмеження будівельної діяльності, погодження проєктної документації, контроль за ремонтними, реставраційними, реабілітаційними і консерваційними роботами. Їх призначення полягає не у створенні зайвого бюрократичного навантаження, а у недопущенні шкоди об'єкту до моменту її настання. Саме превентивний характер відрізняє ці засоби від засобів юридичної відповідальності, яка застосовується вже після вчинення порушення. Водночас у цій сфері існує суперечність між потребою швидкого реагування на воєнні пошкодження і необхідністю дотримання спеціальних процедур охорони культурної спадщини. У мирний час погодження робіт може бути тривалим, але в особливий період зволікання із протиаварійними заходами може призвести до остаточної втрати об'єкта. Тому доцільно, на наше переконання, законодавчо відмежувати звичайні реставраційні, будівельні і ремонтні процедури від невідкладних протиаварійних робіт на об'єктах, пошкоджених унаслідок бойових дій. Для останніх варто запровадити скорочену адміністративну процедуру погодження з обов'язковою фотофіксацією, участю фахівця з охорони культурної спадщини, електронним повідомленням уповноваженого органу та подальшим внесенням інформації до реєстру пошкоджень.

Охоронний договір є самостійним засобом адміністративно-правової охорони, оскільки через нього конкретизується режим використання пам'ятки і визначаються обов'язки власника або користувача щодо її збереження. О. Писаренко зазначає, що у сфері охорони культурної спадщини укладаються охоронні договори на пам'ятки та щойно виявлені об'єкти культурної спадщини, а їх істотною умовою є забезпечення власником збереження відповідного об'єкта [3]. І. Балакарєва обґрунтовує публічно-правову природу охоронного договору, оскільки однією зі сторін виступає орган охорони культурної спадщини, а сам договір спрямований на задоволення публічного інтересу і не має майнового характеру [4, с. 341]. Це дозволяє розглядати охоронний договір не як формальну угоду, а як індивідуалізований адміністративно-правовий засіб управління конкретною пам'яткою. Проблема використання даного засобу полягає у тому, що ухилення від укладення охоронних договорів або формальне виконання їх умов знижує ефективність охорони культурної спадщини. У період війни ця проблема загострюється, оскільки власники або користувачі не завжди спроможні самостійно забезпечити охорону, консервацію чи аварійне укріплення об'єкта. У зв'язку з цим охоронний договір в особливий період має містити не лише загальні обов'язки щодо збереження пам'ятки, а й спеціальний блок дій на випадок пошкодження, загрози руйнування, евакуації рухомих елементів, необхідності аварійного укріплення або цифрового документування стану об'єкта. Доцільно також передбачити електронний облік охоронних договорів, що дозволить органам охорони культурної спадщини швидко встановлювати, які пам'ятки залишаються без належного договірного режиму.

Контрольні та наглядові засоби мають забезпечувати перевірку дотримання законодавства, умов охоронних договорів, режимів використання пам'яток, правил проведення робіт та законних вимог органів охорони культурної спадщини. У цій частині важливе значення має не тільки сам факт наявності контрольних повноважень, а й можливість їх реального застосування. О. Остапенко та О. Баїк звертають увагу, що адміністративна відповідальність у цій сфері пов'язана з порушенням режиму використання пам'ятки, проведенням

робіт без дозволу, самовільним нанесенням написів або позначок, ухиленням від передання археологічних предметів і невиконанням законних вимог посадових осіб органів охорони культурної спадщини [5, с. 120]. Це підтверджує, що контрольний засіб повинен мати продовження у формі припинення порушення і притягнення винних осіб до відповідальності.

Натомість треба зазначити, що контроль у сфері охорони культурної спадщини в умовах особливого періоду стикається з об'єктивними обмеженнями. Частина об'єктів може перебувати на територіях, де неможливо провести звичайну перевірку, частина пошкоджень фіксується дистанційно, а частина порушень пов'язана з аварійними або самочинними роботами під приводом швидкого відновлення. Для вирішення цієї проблеми доцільно поєднати традиційний контроль із дистанційним моніторингом, цифровою фотофіксацією, супутниковими даними, повідомленнями органів місцевого самоврядування і матеріалами громадського документування. Така інформація не повинна автоматично замінювати офіційну перевірку, але має бути підставою для відкриття адміністративного провадження, винесення припису або організації огляду об'єкта після відновлення доступу.

Інформаційно-цифрові засоби в умовах особливого періоду набувають самостійного значення. Н. Головач, досліджуючи збереження культурної спадщини під час воєнного стану, акцентує увагу на цифровізації, документуванні воєнних злочинів, створенні цифрових копій і формуванні стратегії збереження культурної спадщини [6, с. 42]. Такий підхід відповідає сучасним потребам адміністративно-правової охорони, оскільки цифрова фіксація дозволяє не лише зберігати інформацію про об'єкт, а й підтверджувати його стан, відстежувати зміни, готувати матеріали для відновлення і забезпечувати доказову базу щодо завданої шкоди. За даними Міністерства культури України, станом на кінець травня 2026 року внаслідок російської агресії в Україні було зруйновано або пошкоджено 1913 пам'яток культурної спадщини та 2573 об'єкти культурної інфраструктури [7]. Такий масштаб втрат об'єктивно вимагає не ручного, а системного цифрового інструментарію обліку і реагування. Проблема реалізації інформаційно-цифрових засобів полягає у фрагментарності даних і відсутності єдиного адміністративного стандарту фіксації пошкоджень. Різні органи, установи, громади, музеї, волонтерські ініціативи та міжнародні організації можуть збирати відомості за різними критеріями, що ускладнює їх подальше використання в управлінні, судових процесах, реставраційному плануванні і міжнародних механізмах компенсації. Саме тому, на нашу думку, доцільно створити єдиний цифровий модуль воєнних пошкоджень культурної спадщини, інтегрований із державними реєстрами і геопросторовими даними. У такому модулі повинні фіксуватися назва об'єкта, правовий статус, місцезнаходження, характер пошкодження, дата і джерело фіксації, фото та відеоматеріали, попередня оцінка ризику, потреба у протиаварійних роботах і відповідальний орган.

Превентивні засоби мають бути спрямовані на недопущення шкоди культурній спадщині до моменту її виникнення. У цій частині важливими є охоронні зони, режими використання територій, інформаційні позначення пам'яток, обмеження робіт, спеціальні вимоги до містобудівної документації, попередні погодження та роз'яснення для власників і користувачів. В умовах особливого періоду превентивний блок має включати також ризик-орієнтоване планування, тобто визначення об'єктів, які потребують першочергової охорони, цифрового сканування, протиаварійного укріплення або переміщення рухомих елементів. Такий підхід дозволяє перейти від реагування на вже завдану шкоду до випереджального захисту найбільш вразливих об'єктів.

Засоби адміністративного припинення застосовуються тоді, коли порушення вже розпочалося або існує реальна загроза пошкодження пам'ятки. Їх зміст може полягати у видачі припису, зупиненні робіт, вимозі усунути порушення, забороні певних дій, забезпеченні доступу посадових осіб до об'єкта, передачі матеріалів для притягнення винних осіб до відповідальності. У період війни ці засоби мають бути максимально оперативними, оскільки затримка з припиненням незаконних робіт або недбалої експлуатації може призвести до втрати об'єкта, який уже був пошкоджений бойовими діями. Тому доцільно розширити можливість електронного винесення приписів і невідкладного повідомлення власника, користувача, органу місцевого самоврядування та військової адміністрації про необхідність припинення дій, що створюють загрозу пам'ятці.

Адміністративна відповідальність є завершальним засобом охорони культурної спадщини. Її призначення полягає не лише у покаранні порушника, а й у формуванні правової

дисципліни власників, користувачів, посадових осіб і суб'єктів господарювання. Кодекс України про адміністративні правопорушення передбачає відповідальність за порушення вимог законодавства про охорону культурної спадщини, а Закон України «Про охорону культурної спадщини» деталізує адміністративну відповідальність за окремі порушення, зокрема ухилення від підписання охоронних договорів, порушення режиму використання об'єкта, незаконне проведення робіт, зміну призначення пам'ятки та невиконання законних вимог органів охорони культурної спадщини [1; 8]. О. Остапенко та О. Баїк слушно підкреслюють, що адміністративно-деліктні посягання у цій сфері стосуються суспільних відносин, урегульованих адміністративним правом, а предметом такого посягання є об'єкти культурної спадщини, які мають відповідне історико-культурне значення [5, с. 121]. Водночас ефективність адміністративної відповідальності в умовах особливого періоду потребує перегляду. Штрафні санкції не завжди відповідають реальній суспільній небезпеці порушень, особливо якщо йдеться про самочинні роботи на пошкодженій пам'ятці, невиконання припису, знищення автентичних елементів або перешкоджання фіксації воєнних пошкоджень. У зв'язку з цим необхідно посилити адміністративну відповідальність за порушення, що вчиняються щодо об'єктів культурної спадщини в умовах особливого періоду, а також передбачити окрему кваліфікуючу ознаку для дій, які ускладнили збереження, документування або відновлення пам'ятки, пошкодженої внаслідок збройної агресії. Крім штрафу, доцільно активніше використовувати приписи про усунення порушень, обов'язок відновити попередній стан, компенсаційні механізми та передачу матеріалів до правоохоронних органів у разі наявності ознак кримінального правопорушення.

Таким чином, засоби адміністративно-правової охорони культурної спадщини утворюють не випадковий набір правових інструментів, а послідовну систему захисту. Їх логіка полягає у тому, що облік встановлює правовий статус об'єкта, дозвільні і погоджувальні процедури запобігають шкоді, охоронний договір індивідуалізує обов'язки власника або користувача, контроль виявляє порушення, цифрова фіксація забезпечує доказову базу, припинення зупиняє протиправні дії, відповідальність реагує на порушення, а відновлювальні засоби забезпечують подальше збереження об'єкта. В умовах особливого періоду ця система має бути швидшою, цифрово підтвердженою, міжвідомчо узгодженою і зорієнтованою на збереження культурної ідентичності України.

Висновки. Засоби адміністративно-правової охорони культурної спадщини України в умовах особливого періоду слід розглядати як цілісну систему публічно-владного впливу, що охоплює облік, дозвільні та погоджувальні процедури, охоронні договори, контроль, цифрову фіксацію, превентивні заходи, припинення порушень, адміністративну відповідальність і відновлення пошкоджених об'єктів. Їх особливість полягає у поєднанні охоронної, процедурної, інформаційної, примусової та відновлювальної функцій, які в умовах війни набувають підвищеного значення.

Подальше удосконалення цієї системи має бути спрямоване на цифрову актуалізацію реєстрів, запровадження єдиного модуля фіксації воєнних пошкоджень, скорочення процедур для невідкладних протиаварійних робіт, посилення контролю за виконанням охоронних договорів, підвищення ефективності адміністративної відповідальності та створення міжвідомчого порядку реагування на пошкодження культурної спадщини. Такий підхід дозволить забезпечити не формальну, а реальну адміністративно-правову охорону культурного надбання України.

Список літератури:

1. Про охорону культурної спадщини: Закон України від 08 червня 2000 року № 1805-III. Відомості Верховної Ради України. 2000. № 39. Ст. 333. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1805-14

2. Підбережник Н. П. Організаційно-правові засади державної політики захисту національно-культурної спадщини України в умовах війни. *Ефективність державного управління*. 2023. Вип. 3/4 (76/77). С. 45–49. DOI: https://doi.org/10.36930/507607

3. Писаренко О. В. Теоретико-правові та прикладні аспекти застосування адміністративних договорів у сфері охорони культурної спадщини місцевими органами публічної адміністрації. *Аналітично-порівняльне правознавство.* 2025. № 1. DOI: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.01.84

4. Балакарєва І. М. Охоронний договір на пам'ятки культурної спадщини як різновид адміністративного договору. *Державне будівництво та місцеве самоврядування.* 2022. Вип. 43. С. 339–351. DOI: https://doi.org/10.31359/1993-0941-2022-1-339-351

5. Остапенко О., Баїк О. Адміністративна відповідальність за порушення законодавства про охорону культурної спадщини. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Юридичні науки.* 2022. № 4(36). С. 116–125.

6. Головач Н. М. Збереження культурної спадщини України в умовах воєнного стану: формування національної стратегії. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв.* 2025. № 4. С. 39–45.

7. Міністерство культури України. Росіяни пошкодили 1913 пам'яток культурної спадщини та 2573 об'єкти культурної інфраструктури. 12.06.2026. URL: https://mincult.gov.ua/news/rosiyany-poshkodyly-1913-pamyatok-kulturnoyi-spadshhyny-ta-2573-obyekty-kulturnoyi-infrastruktury/

8. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07 грудня 1984 року № 8073-X. Відомості Верховної Ради Української РСР. 1984. Додаток до № 51. Ст. 1122. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10

Samoilenko H. V. MEANS OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL PROTECTION OF CULTURAL HERITAGE

The article is devoted to the study of the means of administrative and legal protection of Ukraine's cultural heritage in the conditions of a special period. It is substantiated that cultural heritage in modern conditions is not only an object of historical, artistic or architectural value, but also an important component of national security, historical memory, cultural identity and post-war recovery of the state. The armed aggression against Ukraine has created new threats to cultural heritage monuments, historical areas, museum objects, archaeological sites, monumental art and other cultural values, which requires the renewal of administrative and legal approaches to their protection.

It is determined that the means of administrative and legal protection of cultural heritage constitute a system of normative, registration, permit, approval, control, supervisory, informational, digital, preventive, suppressive and liability-based methods of public authority influence aimed at identifying, recording, preserving, protecting, using, restoring and preventing damage to cultural heritage objects. It is emphasised that in the conditions of a special period the importance of such means increases, since they must ensure not only the ordinary protection regime, but also prompt response to damage, digital recording of losses, documentation of offences, coordination of public administration bodies and preparation of evidence for compensation for damage.

It is emphasised that the current system of means of administrative and legal protection of cultural heritage needs improvement due to fragmented registration, insufficient digitalisation, coordination problems between public authorities, weak preventive control, complexity of permit procedures and insufficient effectiveness of administrative liability. It is proposed to consider the means of administrative and legal protection of cultural heritage as an interconnected system combining legal regulation, administrative procedures, digital registers, control powers, administrative coercion and mechanisms for restoring damaged objects.

Keywords: *cultural heritage, administrative and legal protection, means of administrative and legal protection, special period, protection of cultural heritage, administrative procedures, digitalisation, administrative liability, control, cultural heritage monuments.*

Дата першого надходження статті до видання: 03.07.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 20.07.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 10.09.2026

УДК 342.9:364.4:351.86
DOI https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2026.4/25

Холодков А. В.
https://orcid.org/0009-0003-2907-0248

ТРАНСФОРМАЦІЯ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИХ ЗАСАД НАДАННЯ СОЦІАЛЬНИХ ПОСЛУГ В УКРАЇНІ В УМОВАХ ОСОБЛИВОГО ПЕРІОДУ

У статті досліджено трансформацію адміністративно-правових засад надання соціальних послуг в Україні в умовах особливого періоду. Обґрунтовано, що особливий період істотно змінює зміст, завдання та організаційні форми публічного адміністрування соціальних послуг, оскільки зростає кількість осіб і сімей, які перебувають у складних життєвих обставинах унаслідок воєнних дій, вимушеного переміщення, втрати житла, безробіття, інвалідності, психологічної травматизації, домашнього насильства, втрати соціальних зв'язків та інших кризових чинників.

Визначено, що трансформація адміністративно-правових засад надання соціальних послуг в Україні проявляється у переході від переважно стандартної заявної моделі надання соціальних послуг до кризової, проактивної, міжвідомчої, цифровізованої та орієнтованої на ведення індивідуального випадку моделі.

Розкрито значення екстреного кризового надання соціальних послуг, оцінювання потреб особи або сім'ї, ведення випадку, діяльності соціального менеджера, міжсуб'єктної взаємодії, цифрового обліку, участі територіальних громад, військових адміністрацій і недержавних надавачів соціальних послуг. Акцентовано увагу на тому, що в умовах особливого періоду соціальні послуги набувають не лише соціально-захисного, а й гуманітарного, безпекового та відновлювального значення, оскільки спрямовані на підтримку життєстійкості населення, подолання наслідків воєнних дій і збереження соціальної згуртованості.

Зроблено висновок, що подальше вдосконалення адміністративно-правових засад надання соціальних послуг має здійснюватися шляхом розвитку цифрового Реєстру надавачів та отримувачів соціальних послуг, посилення спроможності територіальних громад, удосконалення механізму соціального замовлення, забезпечення належної координації між суб'єктами публічного адміністрування та збереження адміністративно-процедурних гарантій отримувачів соціальних послуг.

Ключові слова: *соціальні послуги, адміністративно-правові засади, складні життєві обставини, екстрене кризове надання соціальних послуг, соціальний менеджмент.*

Постановка проблеми. В умовах особливого періоду система надання соціальних послуг в Україні зазнає суттєвих змін. Збройна агресія проти України, введення воєнного стану, мобілізаційні процеси, масове внутрішнє переміщення населення, руйнування житла, втрата доходів, зростання кількості осіб з інвалідністю, дітей, які постраждали від війни, сімей загиблих військовослужбовців, ветеранів, осіб похилого віку, маломобільних осіб та інших вразливих категорій населення призвели до істотного збільшення потреби у соціальних послугах. За таких умов соціальні послуги перестають бути лише елементом звичайної соціальної політики і набувають значення інструменту кризового реагування, підтримки життєстійкості населення та мінімізації негативних наслідків воєнних дій. Саме тому адміністративно-правові засади надання соціальних послуг трансформуються в напрямі оперативності, проактивності, міжвідомчої взаємодії, цифрового обліку, ведення випадку, індивідуалізації підтримки та посилення ролі територіальних громад і військових адміністрацій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика соціальних послуг і публічного адміністрування у соціальній сфері досліджується у працях українських учених у галузі адміністративного права, соціальної політики та соціальної роботи. У соціально-правовій

© Холодков А. В., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

літературі І. Д. Звєрєва та О. В. Безпалько розглядали соціальну роботу як діяльність, спрямовану на підтримку особи, сім'ї та громади у подоланні складних життєвих обставин [1]. Т. В. Семигіна обґрунтовувала значення сучасної соціальної роботи як професійної діяльності, що потребує міжсекторальної взаємодії, орієнтації на потреби людини, дотримання етичних стандартів і розвитку спроможності громад [2]. Зазначені підходи є важливими для розуміння того, що адміністративно-правові засади соціальних послуг не можуть обмежуватися формальною процедурою прийняття рішення, а мають забезпечувати реальну доступність і якість підтримки.

Е. М. Лібанова у працях щодо соціально-економічного розвитку та людського потенціалу України звертала увагу на те, що соціальна політика має бути орієнтована на подолання вразливості, бідності та соціального відчуження [3]. В умовах особливого періоду ці положення набувають особливого значення, оскільки війна не лише створює нові соціальні ризики, а й поглиблює вже наявні нерівності між різними категоріями населення.

М. Обрізан у дослідженні наслідків повномасштабної війни для бідності, безробіття та переміщення населення в Україні вказує на зв'язок між вимушеною міграцією, безробіттям і погіршенням матеріального становища окремих груп населення [4]. Це дослідження є релевантним для теми статті, оскільки підтверджує, що соціальні послуги в умовах війни повинні реагувати не лише на традиційні складні життєві обставини, а й на нові воєнно зумовлені соціальні ризики.

У. Мінора, К. Боско, С. Якус, С. Грубанов-Боскович, Ф. Сермі та С. Спіратос у дослідженні переміщення осіб з України до ЄС показали, що цифрові дані можуть використовуватися для оперативного розуміння напрямів переміщення населення та планування гуманітарної і соціальної підтримки [5]. Для системи соціальних послуг це означає, що в умовах особливого періоду управлінські рішення мають ґрунтуватися не лише на заявному принципі, а й на активному виявленні потреб і використанні даних.

Отже, наукова література формує важливу основу для аналізу трансформації соціальних послуг, однак адміністративно-правовий аспект саме в умовах особливого періоду потребує подальшого комплексного дослідження.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження трансформації адміністративно-правових засад надання соціальних послуг в Україні в умовах особливого періоду.

Виклад основного матеріалу. Адміністративно-правові засади надання соціальних послуг слід розуміти як систему правових норм, принципів, адміністративних процедур, повноважень органів публічної влади, організаційних форм, цифрових інструментів, механізмів фінансування, контролю та гарантій, які забезпечують реалізацію права особи або сім'ї на отримання соціальних послуг. У звичайних умовах така система спрямована на профілактику складних життєвих обставин, їх подолання або мінімізацію негативних наслідків. В умовах особливого періоду її призначення розширюється, оскільки соціальні послуги стають інструментом кризового реагування, соціальної стабілізації та підтримки життєдіяльності населення.

Закон України «Про соціальні послуги» визначає соціальні послуги як дії, спрямовані на профілактику складних життєвих обставин, подолання таких обставин або мінімізацію їх негативних наслідків для осіб чи сімей, які в них перебувають [6]. Цей Закон також визначає складні життєві обставини як обставини, що негативно впливають на життя, стан здоров'я та розвиток особи, функціонування сім'ї, які особа або сім'я не може подолати самостійно [6].

Важливо, що чинне законодавче визначення чинників складних життєвих обставин прямо охоплює шкоду, завдану воєнними діями, терористичним актом, збройним конфліктом, тимчасовою окупацією, сексуальним насильством, пов'язаним із збройною агресією Російської Федерації проти України, примусовим переміщенням або депортацією, вимушеним внутрішнім переміщенням, позбавленням особистої свободи внаслідок збройної агресії проти України [6]. Це свідчить про нормативну адаптацію системи соціальних послуг до умов війни й особливого періоду.

Першим напрямом трансформації є перехід від переважно заявної моделі до проактивної моделі виявлення потреб. Традиційно надання соціальних послуг значною мірою залежало від звернення особи або її представника. В умовах особливого періоду така модель є недостатньою, оскільки частина осіб, які потребують допомоги, може не мати фізичної, психологічної, інформаційної або технічної можливості звернутися. Це стосується людей похилого віку, осіб з інвалідністю, маломобільних осіб, дітей, осіб на деокупованих територіях, внутрішньо

переміщених осіб, осіб, які втратили документи, та сімей, що перебувають у кризі.

Саме тому адміністративно-правовий механізм соціальних послуг має передбачати активне виявлення випадків, збір інформації, оцінювання потреб і залучення різних суб'єктів до ідентифікації осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах. Постанова Кабінету Міністрів України «Деякі питання організації надання соціальних послуг» № 64 від 14 січня 2026 року закріплює порядок організації надання соціальних послуг і ведення випадку, у якому важливе місце відведено виявленню випадку, первинному та поглибленому оцінюванню потреб, індивідуальному плану і моніторингу його виконання [9].

Другим напрямом трансформації є посилення екстреного кризового компонента соціальних послуг. Закон України «Про соціальні послуги» передбачає, що рішення про надання або відмову у наданні соціальних послуг за загальним правилом приймається протягом 10 робочих днів, але рішення про надання соціальних послуг екстрено кризово приймається невідкладно, не пізніше однієї доби з моменту одержання заяви, звернення або повідомлення [6]. Крім того, соціальні послуги надаються екстрено кризово у разі наявності загрози життю чи здоров'ю особи або у разі введення надзвичайного чи воєнного стану в Україні або окремих її місцевостях [6].

Це положення є одним із ключових проявів трансформації адміністративно-правових засад. У звичайних умовах соціальна послуга може бути предметом планової адміністративної процедури. В умовах особливого періоду вона може набувати характеру невідкладного втручання, спрямованого на захист життя, здоров'я, безпеки та мінімальних умов існування людини. Наприклад, кризове втручання, тимчасове розміщення, консультування, догляд вдома, натуральна допомога, соціальний супровід або психологічна підтримка можуть надаватися до повного завершення звичайної документальної процедури.

Третім напрямом є перехід до моделі ведення випадку. Ведення випадку означає не разове надання послуги, а послідовну роботу з особою або сім'єю, яка включає оцінювання наявності чи відсутності складних життєвих обставин, визначення потреб, залучення фахівців, складання індивідуального плану, моніторинг його виконання та перегляд рішень залежно від зміни ситуації [6; 9]. Такий підхід є особливо важливим у період війни, коли одна особа або сім'я може одночасно потребувати житла, психологічної підтримки, догляду, правової допомоги, працевлаштування, реабілітації та соціальної адаптації.

Ведення випадку трансформує роль публічної адміністрації. Вона перестає бути лише органом, який формально приймає рішення про надання чи відмову у наданні послуги. Натомість адміністративний орган має забезпечити координацію суб'єктів, супровід особи, взаємодію з надавачами, моніторинг результату та перегляд індивідуального плану. Це зближує систему соціальних послуг із сучасною моделлю сервісної держави, у якій основним критерієм ефективності є не кількість прийнятих рішень, а фактичне подолання або мінімізація складних життєвих обставин.

Четвертим напрямом є посилення ролі соціального менеджера. Постанова Кабінету Міністрів України № 64 «Деякі питання організації надання соціальних послуг» визначає соціального менеджера як посадову особу, яка має повноваження щодо виконання організаційно-розпорядчих та консультативно-дорадчих функцій з питань організації надання соціальних послуг і ведення випадку [9]. Це свідчить про персоналізацію адміністративної відповідальності за організацію соціальної підтримки на рівні громади.

В умовах особливого періоду соціальний менеджер має виконувати не лише технічну функцію прийому документів або внесення інформації до Реєстру. Його роль полягає у виявленні потреб, координації фахівців, взаємодії з надавачами послуг, органами місцевого самоврядування, військовими адміністраціями, закладами охорони здоров'я, освіти, центрами зайнятості, благодійними та громадськими організаціями. Фактично соціальний менеджер стає адміністративним координатором індивідуального випадку.

П'ятим напрямом є цифровізація системи соціальних послуг. Закон України «Про соціальні послуги» визначає Реєстр надавачів та отримувачів соціальних послуг як автоматизовану інформаційно-комунікаційну систему, призначену для збирання, реєстрації, накопичення, зберігання, використання, знеособлення і знищення визначених законом даних про надавачів та отримувачів соціальних послуг [6]. Реєстр створюється для реалізації права особи або сім'ї на соціальні послуги, профілактики складних життєвих обставин, обліку надавачів і отримувачів, а також координації діяльності у системі надання соціальних послуг [6].

Цифровізація в умовах особливого періоду має подвійне значення. З одного боку, вона забезпечує облік, координацію, уникнення дублювання послуг, доступ до інформації та планування ресурсів. З іншого боку, вона створює ризики щодо захисту персональних даних, особливо коли йдеться про внутрішньо переміщених осіб, постраждалих від насильства, дітей, осіб з інвалідністю, ветеранів або осіб, які перебувають на деокупованих територіях. Тому цифровізація соціальних послуг має поєднувати ефективність із конфіденційністю, кібербезпекою та недопущенням дискримінації.

Шостим напрямом трансформації є розширення суб'єктного складу системи надання соціальних послуг. Закон України «Про соціальні послуги» відносить до суб'єктів системи уповноважені органи, отримувачів, надавачів соціальних послуг, об'єднання працівників, об'єднання надавачів і отримувачів [6]. Постанова Кабінету Міністрів України № 64 «Деякі питання організації надання соціальних послуг» додатково конкретизує роль обласних, Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій, військових адміністрацій, виконавчих органів місцевих рад, соціальних менеджерів і надавачів послуг [9].

У період війни така багатосуб'єктність є необхідною, але вона одночасно створює ризики розпорошення відповідальності. Якщо за особу формально відповідають декілька суб'єктів, але жоден не забезпечує фактичне ведення випадку, соціальна послуга може залишитися недоступною. Тому трансформація адміністративно-правових засад має включати не лише розширення кола учасників, а й чітке визначення їх повноважень, каналів взаємодії, строків реагування, відповідальності й обміну інформацією.

Сьомим напрямом є зміна ролі територіальної громади. У звичайних умовах громада є ключовим рівнем організації базових соціальних послуг. В умовах особливого періоду її роль посилюється, оскільки саме на рівні громади найшвидше виявляються потреби населення, формується інформація про внутрішньо переміщених осіб, постраждалі сім'ї, осіб похилого віку, дітей, ветеранів, сім'ї загиблих, осіб із втраченим житлом або потребою в догляді.

Водночас різні громади мають різну інституційну й фінансову спроможність. Громади, які розташовані поблизу зони бойових дій або приймають значну кількість ВПО, мають значно більше навантаження на систему соціальних послуг. Тому трансформація адміністративно-правових засад повинна передбачати гнучкі механізми міжмуніципального співробітництва, соціального замовлення, співфінансування, залучення недержавних надавачів і підтримки громад із підвищеним соціальним навантаженням.

Восьмим напрямом є посилення ролі військових адміністрацій. Закон України «Про правовий режим воєнного стану» визначає правові засади діяльності військових адміністрацій в умовах воєнного стану [7]. Постанова Кабінету Міістрів України «Деякі питання організації надання соціальних послуг» № 64 прямо враховує військові адміністрації у системі організації надання соціальних послуг, зокрема на регіональному й місцевому рівнях [9]. Це є закономірним, оскільки в умовах воєнного стану саме військові адміністрації можуть виконувати функції організації життєзабезпечення населення, евакуації, розміщення, координації гуманітарної та соціальної підтримки.

Проте участь військових адміністрацій не повинна призводити до повної мілітаризації соціальної сфери. Соціальні послуги зберігають людиноцентричний характер і мають надаватися з дотриманням прав людини, поваги до гідності, конфіденційності, індивідуального підходу та недискримінації. Тому в умовах особливого періоду необхідним є баланс між безпековим управлінням і соціальною природою послуг.

Дев'ятим напрямом є адміністративно-процедурна трансформація. Закон України «Про соціальні послуги» прямо передбачає, що відносини щодо прийняття, набрання чинності, оскарження в адміністративному порядку, виконання та припинення дії адміністративних актів у сфері надання соціальних послуг регулюються Законом України «Про адміністративну процедуру» з урахуванням особливостей, визначених спеціальним законом [6]. Це означає, що рішення у сфері соціальних послуг повинні відповідати принципам верховенства права, законності, рівності перед законом, обґрунтованості, пропорційності, відкритості, своєчасності, ефективності, презумпції правомірності дій особи та гарантування права на оскарження [9].

В умовах особливого періоду адміністративна процедура у сфері соціальних послуг повинна бути гнучкою, але не довільною. Спрощення не може означати відсутність правових гарантій. Екстрене надання послуги не скасовує необхідності подальшої фіксації, складання акта, внесення відомостей до Реєстру, оцінки потреб і визначення подальшого супроводу. Водночас

надмірна формалізація не повинна перешкоджати своєчасній допомозі особі, яка перебуває у кризі.

Десятим напрямом є трансформація фінансування та залучення недержавних надавачів. Закон України «Про соціальні послуги» передбачає соціальне замовлення як засіб регулювання діяльності у системі надання соціальних послуг шляхом залучення на договірній основі надавачів для задоволення потреб осіб і сімей [6]. У період особливого періоду соціальне замовлення може стати важливим механізмом розширення доступу до послуг, особливо там, де комунальна мережа не здатна самостійно покрити всі потреби.

Недержавні надавачі, благодійні організації, громадські об'єднання, релігійні організації, волонтери та міжнародні партнери фактично вже виконують значну частину кризової соціальної підтримки. Однак їх участь має бути належно врегульована: через включення до Реєстру, дотримання державних стандартів, прозоре фінансування, контроль якості, захист персональних даних і координацію з уповноваженими органами.

Одинадцятим напрямом є зміна критеріїв ефективності. У звичайних умовах ефективність соціальних послуг часто оцінювалася через кількість прийнятих рішень, укладених договорів, наданих послуг або освоєних бюджетних коштів. В умовах особливого періоду такі критерії є недостатніми. Ефективність повинна оцінюватися через реальне покращення становища особи або сім'ї: чи отримала людина безпечне житло, догляд, психологічну підтримку, реабілітацію, соціальну адаптацію, допомогу у працевлаштуванні, захист від насильства, відновлення документів, доступ до медичних та освітніх послуг.

Отже, трансформацію адміністративно-правових засад надання соціальних послуг в умовах особливого періоду доцільно розглядати як перехід від формально-процедурної моделі до адаптивної кризово-сервісної моделі. Її основними ознаками є: активне виявлення потреб, екстрене кризове реагування, ведення випадку, міжсекторальна взаємодія, цифровий облік, участь громад і військових адміністрацій, залучення недержавних надавачів, орієнтація на результат і збереження адміністративно-процедурних гарантій.

Висновки. Трансформація адміністративно-правових засад надання соціальних послуг в Україні в умовах особливого періоду зумовлена істотним зростанням кількості осіб і сімей, які перебувають у складних життєвих обставинах унаслідок воєнних дій, внутрішнього переміщення, втрати житла, безробіття, інвалідності, психологічної травматизації, домашнього насильства, втрати соціальних зв'язків та інших кризових чинників.

Основний зміст цієї трансформації полягає у переході від звичайної заявної та процедурно-стандартної моделі до кризової, проактивної, міжвідомчої, цифровізованої та орієнтованої на ведення випадку моделі. Така модель передбачає не лише прийняття адміністративного рішення про надання послуги, а й активне виявлення потреб, оцінювання ситуації особи або сім'ї, координацію суб'єктів, індивідуальний план, моніторинг результатів і перегляд підтримки залежно від зміни обставин.

В умовах особливого періоду соціальні послуги мають розглядатися не лише як форма соціальної підтримки окремої особи, а як інструмент забезпечення гуманітарної безпеки, соціальної стійкості та належного функціонування публічної адміністрації. Їх ефективність має оцінюватися не кількістю формально наданих послуг, а здатністю держави і громади реально зменшити вразливість людини, відновити її соціальні зв'язки, забезпечити доступ до базових потреб і створити умови для повернення до самостійного життя.

Список літератури:

1. Звєрєва І. Д., Безпалько О. В. Соціальна робота в Україні : навч. посіб. Київ : Центр навчальної літератури, 2004. 256 с.

2. Семигіна Т. В. Сучасна соціальна робота. Київ : Академія праці, соціальних відносин і туризму, 2020. 275 с.

3. Лібанова Е. М. Бідність населення України: методологія, методика та практика аналізу. Умань : Видавець «Сочінський», 2020. 456 с.

4. Obrizan M. Poverty, Unemployment and Displacement in Ukraine: three months into the war. arXiv preprint. 2022. arXiv:2211.05628. URL: https://arxiv.org/abs/2211.05628

5. Minora U., Bosco C., Iacus S. M., Grubanov-Boskovic S., Sermi F., Spyratos S. The potential of Facebook advertising data for understanding flows of people from Ukraine to the European Union. arXiv preprint. 2022. arXiv:2206.12352. URL: https://arxiv.org/abs/2206.12352

6. Про соціальні послуги : Закон України від 17 січня 2019 року № 2671-VIII. Відомості Верховної Ради України. 2019. № 18. Ст. 73. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/2671-19

7. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12 травня 2015 року № 389-VIII. Відомості Верховної Ради України. 2015. № 28. Ст. 250. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/389-19

8. Про адміністративну процедуру : Закон України від 17 лютого 2022 року № 2073-IX. Відомості Верховної Ради України. 2023. № 15. Ст. 50. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/2073-20

9. Деякі питання організації надання соціальних послуг : постанова Кабінету Міністрів України від 14 січня 2026 року № 64. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/64-2026-%D0%BF

Kholodkov A. V. TRANSFORMATION OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL PRINCIPLES OF SOCIAL SERVICE PROVISION IN UKRAINE UNDER A SPECIAL PERIOD

The article examines the transformation of the administrative and legal principles of social service provision in Ukraine in the context of a special period. It is substantiated that the special period significantly changes the content, tasks and organizational forms of public administration of social services, as the number of individuals and families who are in difficult life circumstances due to military actions, forced displacement, loss of housing, unemployment, disability, psychological trauma, domestic violence, loss of social ties and other crisis factors is increasing.

It is determined that the transformation of administrative and legal principles is manifested in the transition from a predominantly standard application model of social service provision to a crisis, proactive, interagency, digitalized and focused on individual case management model.

The significance of emergency crisis social service provision, assessment of the needs of an individual or family, case management, the activities of a social manager, inter-subject interaction, digital accounting, participation of territorial communities, military administrations and non-state providers of social services is revealed. Attention is drawn to the fact that in a special period, social services acquire not only social protection, but also humanitarian, security and restorative significance, as they are aimed at supporting the vitality of the population, overcoming the consequences of military actions and preserving social cohesion.

It is concluded that further improvement of the administrative and legal framework for the provision of social services should be carried out by developing a digital Register of providers and recipients of social services, strengthening the capacity of territorial communities, improving the mechanism of social ordering, ensuring proper coordination between public administration entities and preserving administrative and procedural guarantees for recipients of social services.

Keywords: *social services, administrative and legal principles, difficult life circumstances, emergency crisis social services, social manager.*

Дата першого надходження статті до видання: 11.07.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 27.07.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 10.09.2026

УДК 342.951:504.06
DOI https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2026.4/26

Щербатюк О. О.
https://orcid.org/0009-0007-3378-7857

ЕКОЛОГІЧНА БЕЗПЕКА ЯК ОБ'ЄКТ ПУБЛІЧНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ

У статті досліджено екологічну безпеку як самостійний та комплексний об'єкт публічного адміністрування. Обґрунтовано, що в сучасних умовах екологічна безпека не може розглядатися лише як складова природоохоронної політики, оскільки її зміст безпосередньо пов'язаний із забезпеченням життя і здоров'я людини, стабільністю функціонування держави, захистом територій, інфраструктури, природних ресурсів та економічного потенціалу суспільства. Особливого значення ця проблематика набуває в умовах воєнного стану та післявоєнного відновлення України, коли екологічні ризики посилюються внаслідок руйнування промислових об'єктів, забруднення земель і водних ресурсів, мінної небезпеки, знищення екосистем, пошкодження об'єктів енергетичної, транспортної та комунальної інфраструктури.

У роботі наголошено, що екологічна безпека як об'єкт публічного адміністрування має міжгалузевий характер, оскільки охоплює адміністративно-правові, управлінські, контрольні та відновлювальні інструменти впливу. Визначено, що публічне адміністрування у цій сфері повинно бути спрямоване не лише на реагування на вже наявні екологічні загрози, а й на їх прогнозування, запобігання наслідків та забезпечення належної координації між суб'єктами публічної адміністрації. Підкреслено необхідність формування цілісного адміністративно-правового механізму забезпечення екологічної безпеки, який має поєднувати нормативне регулювання, інституційну спроможність, відкритість екологічної інформації та використання цифрових технологій.

Зроблено висновок, що екологічна безпека потребує переосмислення як один із ключових напрямів публічного адміністрування, який має стратегічне значення для національної безпеки, сталого розвитку, відновлення територій та захисту прав людини.

Ключові слова: *екологічна безпека, публічне адміністрування, адміністративно-правове регулювання, національна безпека, екологічні ризики, державний контроль, воєнний стан, відновлення територій.*

Постановка проблеми. Екологічна безпека в сучасних умовах набуває значення одного з ключових об'єктів публічного адміністрування, оскільки її забезпечення безпосередньо пов'язане із захистом життя і здоров'я людини, збереженням природного середовища, належним функціонуванням економіки, стабільністю територіальних громад та стійкістю держави до внутрішніх і зовнішніх загроз. Якщо раніше екологічні питання переважно розглядалися у межах природоохоронної діяльності, то нині вони дедалі більше переходять у площину національної безпеки, кризового управління, відновлення територій, державного контролю та стратегічного планування.

Особливої актуальності дослідження екологічної безпеки як об'єкта публічного адміністрування набуває для України в умовах збройної агресії, воєнного стану та необхідності майбутнього післявоєнного відновлення. Руйнування промислових підприємств, об'єктів енергетики, транспортної та комунальної інфраструктури, забруднення земель, водних об'єктів і атмосферного повітря, мінування територій та екосистем створюють довготривалі екологічні ризики. Такі ризики не можуть бути подолані лише шляхом застосування окремих природоохоронних заходів. Вони потребують системного публічного адміністрування, належної координації суб'єктів владних повноважень, державного нагляду та участі громадськості.

У зв'язку з цим наукового значення набуває з'ясування сутності екологічної безпеки саме як об'єкта публічного адміністрування. Такий підхід дозволяє вийти за межі суто екологічного або природоресурсного розуміння цієї категорії та

© Щербатюк О. О., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

розглядати її як комплексну сферу управлінського впливу держави, органів місцевого самоврядування, інших суб'єктів публічної адміністрації та інститутів громадянського суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти адміністративно-правового регулювання екологічних питань, охорони навколишнього природного середовища, реалізації державної екологічної політики, здійснення публічного контролю та забезпечення екологічних прав людини розкриваються у наукових працях О. І. Безпалової, І. А. Городецької, Л. О. Ємець, Т. Є. Кагановської, І. Д. Казанчука, Д. С. Клапоущака, Д. М. Лук'янця, Д. В. Лазаренка, І. Личенко, Л. О. Остапенко та інших учених. У їхніх дослідженнях сформовано важливе теоретичне підґрунтя для розуміння змісту адміністративно-правового впливу у сфері екології, визначення ролі публічної адміністрації, характеристики правових засобів охорони довкілля та особливостей відповідальності за порушення екологічних вимог.

Водночас наявні наукові підходи переважно зосереджені на окремих елементах екологічної сфери. Зокрема, увага приділяється питанням екологічного контролю, дозвільної діяльності, адміністративної відповідальності, охорони окремих природних ресурсів, реалізації екологічних прав громадян та функціонування окремих органів публічної влади. Такий підхід є важливим, однак він не повною мірою розкриває екологічну безпеку як цілісний об'єкт публічного адміністрування.

Недостатньо дослідженим залишається питання формування комплексного адміністративно-правового механізму забезпечення екологічної безпеки як складової національної безпеки України. Потребують подальшого наукового осмислення зміст і межі публічного адміністрування у цій сфері, система суб'єктів, їхні повноваження та взаємодія, співвідношення державного нагляду, контролю, моніторингу, цифрових інструментів, превентивних заходів та відновлювальних процедур. Особливої уваги потребує питання адаптації такого механізму до умов воєнного стану, екологічних наслідків бойових дій та потреб післявоєнного відновлення територій. Отже, сучасний стан наукової розробки проблеми свідчить про наявність значної теоретичної бази щодо адміністративно-правового регулювання екологічних відносин, однак водночас підтверджує необхідність подальшого дослідження екологічної безпеки саме як комплексного об'єкта публічного адміністрування. Саме це зумовлює актуальність обраної теми та визначає її наукову і практичну значущість.

Постановка завдання. Метою статті є визначення сутності, змісту та особливостей екологічної безпеки як об'єкта публічного адміністрування, а також обґрунтування необхідності формування цілісного адміністративно-правового підходу до її забезпечення в Україні з урахуванням сучасних безпекових, екологічних та управлінських викликів.

Виклад основного матеріалу. Екологічна безпека як об'єкт публічного адміністрування повинна розглядатися не лише як стан довкілля, а як сфера організуючого впливу держави, спрямованого на попередження екологічних загроз, мінімізацію шкоди, контроль за діяльністю суб'єктів господарювання та відновлення порушеного стану природного середовища. Такий підхід випливає насамперед із Конституції України, відповідно до ст. 16 якої забезпечення екологічної безпеки і підтримання екологічної рівноваги на території України належить до обов'язків держави. Водночас ст. 50 Конституції України гарантує кожному право на безпечне для життя і здоров'я довкілля та право на відшкодування шкоди, завданої порушенням цього права [1]. Зазначені конституційні положення мають принципове значення для адміністративно-правового розуміння екологічної безпеки. По-перше, вони надають відповідній сфері публічно-правового характеру. По-друге, екологічна безпека пов'язується не лише з охороною природних ресурсів, а й із гарантуванням прав людини. По-третє, держава виступає не пасивним спостерігачем, а суб'єктом, який зобов'язаний створювати належний правовий, організаційний і контрольний механізм запобігання екологічним загрозам.

Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» визначає екологічну безпеку як такий стан навколишнього природного середовища, за якого забезпечується попередження погіршення екологічної обстановки та виникнення небезпеки для здоров'я людей [2]. Це визначення свідчить, що законодавець пов'язує екологічну безпеку передусім із превенцією. Йдеться не тільки про реагування на вже завдану шкоду, а про недопущення небезпечних наслідків. Тому публічне адміністрування у цій сфері повинно бути орієнтоване на виявлення ризиків, моніторинг стану довкілля, контроль за небезпечною діяльністю, своєчасне застосування адміністративно-правових заходів та відновлення порушеного екологічного стану.

Важливим є те, що екологічна безпека не зводиться до природоохоронної діяльності. Охорона навколишнього природного середовища спрямована переважно на збереження природних об'єктів і ресурсів. Натомість екологічна безпека має ширший зміст, оскільки включає захист життя і здоров'я людини, стабільність функціонування територій, безпечність господарської діяльності, належний стан інфраструктури та здатність держави реагувати на екологічні загрози. Саме тому вона виступає самостійним об'єктом публічного адміністрування.

Закон України «Про національну безпеку України» закріплює екологічну безпеку серед напрямів державної політики у сферах національної безпеки і оборони [4]. Це означає, що екологічна безпека повинна розглядатися не як допоміжний елемент екологічної політики, а як складова національної безпеки. Такий підхід є особливо актуальним в умовах воєнного стану, коли екологічні загрози виникають унаслідок руйнування промислових об'єктів, пошкодження енергетичної інфраструктури, забруднення земель і водних ресурсів, пожеж, мінування територій та знищення природних комплексів.

Л. О. Ємець розглядає екологічну безпеку як об'єкт адміністративно-правового регулювання та пов'язує її з необхідністю впорядкування суспільних відносин, що виникають у сфері охорони довкілля і захисту життєво важливих інтересів людини, суспільства та держави [11, с. 61–66]. З цього виходить, що екологічна безпека є не лише фактичним станом навколишнього природного середовища, а й правовою категорією, яка потребує нормативного забезпечення, системи суб'єктів, адміністративних процедур та контролю.

І. Личенко акцентує увагу на тому, що адміністративно-правове забезпечення екологічної безпеки охоплює систему правових гарантій, організаційних засобів і практичної діяльності уповноважених суб'єктів [12, с. 163–169]. На нашу думку, цінність цієї позиції полягає у тому, що вона дозволяє розглядати екологічну безпеку не як декларативну мету, а як результат постійної діяльності публічної адміністрації. Така діяльність має включати планування, дозвільні процедури, державний нагляд, моніторинг, інформаційне забезпечення та відповідальність за порушення екологічних вимог.

І. Д. Казанчук звертає увагу на значення системи суб'єктів охорони навколишнього природного середовища та забезпечення екологічної безпеки [13, с. 95–101]. Ця позиція є важливою, оскільки без належного визначення компетенції органів публічної адміністрації неможливо забезпечити ефективну реалізацію екологічної політики Ми вважаємо, що в умовах воєнного стану особливого значення набуває не лише розмежування повноважень між центральними та місцевими органами публічної влади, а й створення дієвих механізмів координації між Міністерством захисту довкілля та природних ресурсів України, Державною екологічною інспекцією України, Державною службою України з надзвичайних ситуацій, військовими адміністраціями, органами місцевого самоврядування та правоохоронними органами.

М. Сірант розглядає механізм адміністративно-правового регулювання забезпечення екологічної безпеки як комплекс організаційних, економічних і правових засобів [14, с. 158–165]. Такий підхід є вдалим для аналізу екологічної безпеки як об'єкта публічного адміністрування, оскільки адміністративно-правове регулювання у цій сфері не обмежується встановленням заборон або відповідальності. Воно охоплює також планування, дозвільну діяльність, моніторинг, контроль, інформаційне забезпечення та координацію дій суб'єктів публічної адміністрації.

Х. Марич, аналізуючи співвідношення державної екологічної політики і екологічного законодавства, підкреслює, що формальне закріплення цілей і завдань у законодавстві саме по собі не гарантує ефективного захисту довкілля [15, с. 187–191]. Ця позиція має значення для нашого дослідження, оскільки публічне адміністрування не може зводитися до прийняття нормативних актів. Воно повинно забезпечувати їх практичне виконання через адміністративні процедури, фінансування, контроль, цифровий облік та відповідальність.

Д. С. Клапоущак досліджує ефективність адміністративно-правового регулювання екологічної безпеки та звертає увагу на значення адміністративно-попереджувальних заходів, заходів припинення і адміністративної відповідальності [16, с. 159–163]. З цього приводу треба зацважити, що у сучасних умовах лише адміністративно-юрисдикційних засобів недостатньо. Екологічна безпека потребує прогнозування ризиків, цифрового моніторингу, міжвідомчого обміну даними та обов'язкової інтеграції екологічної складової у програми відновлення територій.

Закон України «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року» визначає ключові еколо-

гічні проблеми держави, серед яких забруднення атмосферного повітря, незадовільний стан водних ресурсів, проблеми управління відходами, втрата біорізноманіття та наслідки воєнних дій [3]. У цьому Законі звертається увага на те, що Україна належить до найменш водозабезпечених країн Європи, а екологічні проблеми окремих територій мають довготривалий характер [3]. Ці положення підтверджують, що екологічна безпека має не лише природоохоронний, а й територіальний, соціальний та безпековий вимір.

Стратегія державної екологічної політики до 2030 року має важливе значення для публічного адміністрування, оскільки вона визначає не окремі заходи, а загальні напрями державного впливу. Серед них можна виокремити удосконалення екологічного управління, посилення державного нагляду, розвиток системи моніторингу, підвищення ролі місцевого самоврядування та забезпечення доступу до екологічної інформації [3]. На нашу думку, ці напрями повинні бути покладені в основу адміністративно-правового механізму забезпечення екологічної безпеки.

Особливе місце у такому механізмі займає Закон України «Про оцінку впливу на довкілля». Він встановлює правові та організаційні засади оцінки впливу планованої діяльності на довкілля, спрямованої на запобігання шкоді, забезпечення екологічної безпеки та охорону довкілля [5]. Оцінка впливу на довкілля є адміністративно-правовим інструментом превенції, оскільки дозволяє оцінити ризики ще до початку діяльності. Її значення полягає також у тому, що громадськість отримує можливість брати участь в обговоренні проєктів, які можуть впливати на стан довкілля.

Закон України «Про стратегічну екологічну оцінку» спрямований на врахування екологічних наслідків під час розроблення документів державного планування [6]. Якщо оцінка впливу на довкілля стосується конкретної діяльності, то стратегічна екологічна оцінка застосовується до стратегій, програм, планів і містобудівної документації. Ми вважаємо, що цей інструмент має особливе значення для післявоєнного відновлення України. Відбудова територій без стратегічної екологічної оцінки може призвести до повторного створення небезпечних виробничих або інфраструктурних моделей.

Закон України «Про управління відходами» визначає правові, організаційні та економічні засади діяльності щодо запобігання утворенню відходів, зменшення їх обсягів, рециклінгу, відновлення та безпечного видалення [7]. Для екологічної безпеки цей Закон має особливе значення, оскільки відходи є одним із найбільш стійких джерел екологічного ризику. В умовах війни ця проблема посилюється через появу значних обсягів відходів руйнування, пошкодження промислових об'єктів, забруднення територій небезпечними речовинами та недостатню спроможність окремих громад забезпечити належне управління такими відходами.

Суб'єктний склад публічного адміністрування екологічною безпекою є багаторівневим. Ключову роль у формуванні державної політики виконує Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України, правовий статус якого визначено Положенням, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 25 червня 2020 року № 614 [9]. Контрольно-наглядову функцію здійснює Державна екологічна інспекція України, діяльність якої регулюється Положенням, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 19 квітня 2017 року № 275 [10].

Водночас забезпечення екологічної безпеки неможливе лише на рівні центральних органів виконавчої влади. Екологічні загрози завжди проявляються на конкретній території, тому важливе значення мають місцеві державні адміністрації, військові адміністрації та органи місцевого самоврядування. Саме вони безпосередньо стикаються з проблемами забруднення територій, поводження з відходами, пошкодження комунальної інфраструктури, стану водних об'єктів, зелених зон і санітарної безпеки населених пунктів.

На нашу думку, однією з головних проблем суб'єктного забезпечення екологічної безпеки є недостатня координація між органами публічної адміністрації. Повноваження різних суб'єктів часто перетинаються, однак механізми обміну інформацією, спільного реагування та контролю за виконанням рішень залишаються недостатньо ефективними. Це особливо помітно у випадках, коли екологічна загроза має одночасно природоохоронний, техногенний, санітарний, безпековий та інфраструктурний характер.

Статистичні дані щодо екологічної шкоди, завданої Україні внаслідок збройної агресії, підтверджують практичну значущість досліджуваної проблеми. За даними Державної екологічної інспекції України та її територіальних органів, оприлюдненими Міністерством економіки, довкілля та сільського господарства України, станом на 16 березня 2026 року в Україні було зафік-

совано 10 885 випадків шкоди довкіллю, а розрахована сума збитків становила майже 6,4 трлн грн [19]. Такі показники свідчать про те, що традиційна модель екологічного контролю, розрахована переважно на умови мирного часу, не відповідає масштабу сучасних загроз.

В умовах війни екологічна безпека повинна включати не лише контроль за дотриманням природоохоронного законодавства, а й фіксацію екологічної шкоди, цифрове картографування забруднених територій, оцінку збитків, документування фактів екологічних правопорушень, міжнародну співпрацю та планування відновлення. Ми вважаємо, що ці завдання потребують спеціального адміністративно-правового регулювання, оскільки загальні процедури екологічного контролю не завжди придатні для умов воєнного стану.

Екологічна безпека як об'єкт публічного адміністрування має низку характерних ознак. По-перше, вона має публічно-правовий характер, оскільки її забезпечення пов'язане із захистом невизначеного кола осіб. По-друге, вона має ризикову природу, оскільки стосується не лише наявної шкоди, а й потенційних загроз. По-третє, вона є міжгалузевою, оскільки охоплює адміністративне, екологічне, земельне, водне, господарське, містобудівне та безпекове регулювання. По-четверте, вона має територіальний вимір, оскільки екологічні загрози завжди проявляються на конкретній території.

Зміст публічного адміністрування у сфері екологічної безпеки доцільно розкривати через три взаємопов'язані блоки. Перший блок є превентивним і включає оцінку впливу на довкілля, стратегічну екологічну оцінку, моніторинг, дозвільні процедури та прогнозування ризиків. Другий блок є контрольним і охоплює державний нагляд, перевірки, приписи, адміністративну відповідальність і відшкодування шкоди. Третій блок є відновлювальним і включає фіксацію екологічних збитків, рекультивацію земель, очищення водних об'єктів, відновлення екосистем, управління відходами руйнування та екологічний супровід відбудови.

Окремої уваги потребує цифровізація публічного адміністрування у сфері екологічної безпеки. Ми вважаємо, що доцільно створити єдину цифрову систему екологічної безпеки, яка поєднуватиме дані про стан атмосферного повітря, води, ґрунтів, відходи, пошкоджені об'єкти, забруднені території, природно-заповідний фонд та екологічні збитки. Така система має бути доступною для Міндовкілля, Державної екологічної інспекції України, ДСНС, військових адміністрацій, органів місцевого самоврядування та правоохоронних органів у межах їхньої компетенції.

Важливим напрямом удосконалення є також інтеграція екологічної складової у програми післявоєнного відновлення. Ми вважаємо, що жодна державна, регіональна або місцева програма відновлення територій не повинна затверджуватися без окремого екологічного блоку. Такий блок має містити оцінку стану довкілля, перелік екологічних ризиків, заходи з очищення територій, порядок поводження з відходами руйнування, джерела фінансування, відповідальних суб'єктів та показники виконання.

Отже, екологічна безпека як об'єкт публічного адміністрування є складною системою суспільних відносин, що виникають з приводу попередження, виявлення, припинення та подолання екологічних загроз. Її зміст формується на перетині конституційного обов'язку держави, права людини на безпечне довкілля, національної безпеки, природоохоронної політики та адміністративно-правового механізму управління. Ефективність публічного адміністрування у цій сфері залежить від якості нормативного регулювання, чіткості повноважень суб'єктів, дієвості контролю, відкритості інформації та здатності держави реагувати на екологічні ризики в умовах особливого періоду.

Висновки. Екологічна безпека є самостійним об'єктом публічного адміністрування, оскільки її забезпечення потребує не лише правового регулювання, а й постійної управлінської діяльності держави, органів місцевого самоврядування, контролюючих органів та інших суб'єктів публічної адміністрації.

У сучасних умовах екологічна безпека повинна розглядатися як складова національної безпеки України. Це зумовлено масштабом воєнних, техногенних та інфраструктурних загроз, які безпосередньо впливають на життя і здоров'я населення, стан територій, економіку та перспективи післявоєнного відновлення.

Вдповідно, удосконалення публічного адміністрування у цій сфері має здійснюватися через формування цілісного адміністративно-правового механізму, який поєднує превентивні процедури, державний контроль, цифровий моніторинг, фіксацію шкоди, участь громадськості та екологічний супровід програм відновлення територій.

Список літератури:

1. Конституція України від 28 червня 1996 року. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр

2. Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України від 25 червня 1991 року № 1264-XII. Відомості Верховної Ради України. 1991. № 41. Ст. 546. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12

3. Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року: Закон України від 28 лютого 2019 року № 2697-VIII. Відомості Верховної Ради України. 2019. № 16. Ст. 70. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2697-19

4. Про національну безпеку України: Закон України від 21 червня 2018 року № 2469-VIII. Відомості Верховної Ради України. 2018. № 31. Ст. 241. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19

5. Про оцінку впливу на довкілля: Закон України від 23 травня 2017 року № 2059-VIII. Відомості Верховної Ради України. 2017. № 29. Ст. 315. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2059-19

6. Про стратегічну екологічну оцінку: Закон України від 20 березня 2018 року № 2354-VIII. Відомості Верховної Ради України. 2018. № 16. Ст. 138. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2354-19

7. Про управління відходами: Закон України від 20 червня 2022 року № 2320-IX. Відомості Верховної Ради України. 2023. № 17. Ст. 75. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2320-20

8. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12 травня 2015 року № 389-VIII. Відомості Верховної Ради України. 2015. № 28. Ст. 250. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19

9. Деякі питання Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів: Постанова Кабінету Міністрів України від 25 червня 2020 року № 614. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/614-2020-п

10. Про затвердження Положення про Державну екологічну інспекцію України: Постанова Кабінету Міністрів України від 19 квітня 2017 року № 275. Офіційний вісник України. 2017. № 36. Ст. 1131. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/275-2017-п

11. Ємець Л. О. Екологічна безпека як об'єкт адміністративно-правового регулювання. *Науковий вісник публічного та приватного права.* 2018. Вип. 5. Т. 2. С. 61–66. URL: https://www.nvppp.in.ua/vip/2018/5/tom_2/13.pdf

12. Личенко І. Поняття та ознаки адміністративно-правового забезпечення екологічної безпеки в Україні. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: Юридичні науки.* 2017. № 876. С. 163–169. URL: https://ena.lpnu.ua/handle/ntb/41802

13. Казанчук І. Д. Адміністративно-правова система суб'єктів охорони навколишнього природного середовища та забезпечення екологічної безпеки в Україні. *Право і суспільство.* 2016. № 5. Ч. 1. С. 95–101. URL: https://dspace.univd.edu.ua/handle/123456789/14938

14. Сірант М. Механізми адміністративно-правового регулювання забезпечення екологічної безпеки: інструментальна основа. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: Юридичні науки.* 2020. № 3(27). С. 158–165. DOI: https://doi.org/10.23939/law2020.27.158

15. Марич Х. Співвідношення державної екологічної політики і екологічного законодавства України. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 11. С. 187–191. DOI: https://doi.org/10.32849/2663-5313/2019.11.32

16. Клапоущак Д. С. Ефективність адміністративно-правового регулювання екологічної безпеки. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2022. № 3. С. 159–163. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-3/36

17. Остапенко Л. О., Хомин Д. Р., Басараб М. Ю. Адміністративно-правові аспекти управління у сфері забезпечення екологічної безпеки держави. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2023. № 2. С. 348–350. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-2/81

18. Омаров А. А. Правові засади забезпечення екологічної безпеки України. *Аналітично-порівняльне правознавство.* 2026. № 2. Ч. 2. С. 210–214. DOI: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2026.02.2.33

19. Наслідки збройної агресії росії: в Україні зафіксовано 10 885 випадків шкоди довкіллю на суму 6,4 трлн грн. Міністерство економіки, довкілля та сільського господарства України. 17.03.2026. URL: https://me.gov.ua/News/Detail/ddc09c85-a606-447e-b944-688f5c908f54?lang=uk-UA

Shcherbatiuk O. O. ENVIRONMENTAL SAFETY AS AN OBJECT OF PUBLIC ADMINISTRATION

The article examines environmental security as an independent and complex object of public administration. It is substantiated that, under modern conditions, environmental security cannot be considered solely as a component of environmental protection policy, since its content is directly connected with the protection of human life and health, the stable functioning of the state, the protection of territories, infrastructure, natural resources and the economic potential of society. This issue is of particular importance under martial law and during the post-war recovery of Ukraine, when environmental risks are intensified as a result of the destruction of industrial facilities, pollution of land and water resources, mine contamination, degradation of ecosystems, and damage to energy, transport and municipal infrastructure.

The article emphasizes that environmental security as an object of public administration has an interdisciplinary nature, since it includes administrative, legal, managerial, supervisory, permitting, informational, digital, preventive and restorative instruments of public influence. It is determined that public administration in this field should be aimed not only at responding to existing environmental threats, but also at forecasting them, preventing them, minimizing their consequences and ensuring proper coordination between public administration bodies. The need to form an integrated administrative and legal mechanism for ensuring environmental security is emphasized. Such a mechanism should combine legal regulation, institutional capacity, effective state supervision, participation of territorial communities, openness of environmental information and the use of digital technologies.

It is concluded that environmental security requires reconsideration as one of the key areas of public administration, which has strategic importance for national security, sustainable development, territorial recovery and the protection of human rights. The article also argues that the effectiveness of public administration in the field of environmental security depends on the ability of the state to combine legal, institutional, organizational and digital means in a single system focused on prevention, resilience and recovery.

Keywords: *environmental security, public administration, administrative and legal regulation, national security, environmental risks, state control, martial law, territorial recovery.*

Дата першого надходження статті до видання: 06.07.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 20.07.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 10.09.2026

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ; КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

УДК 343.9
DOI https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2026.4/27

Громко В. Я.
https://orcid.org/0000-0002-7185-317X
ЗВО «Університет Короля Данила»

КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ТА ЗАПОБІГАННЯ КІБЕРШАХРАЙСТВУ В УКРАЇНІ: СУЧАСНІ ТРЕНДИ ТА ВІКТИМОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

У статті досліджено особливості та ключові тенденції трансформації сучасної кіберзлочинності в Україні в специфічних умовах правового режиму воєнного стану. Констатовано, що стрімка цифровізація всіх сфер суспільних відносин, вимушений перехід бізнесу та державних інституцій у дистанційний формат, а також масова міграція населення зумовили системне зростання, безпрецедентну гнучкість та технологічну еволюцію кібершахрайства. У статті запропоновано визначення новітніх детермінантів кіберзлочинності в умовах війни та розробка активних заходів протидії. У процесі дослідження використано методи системно-структурного аналізу, порівняльно-правовий та кримінологічний методи.

Проаналізовано психологічні механізми впливу зловмисників на жертву. Доведено, що сучасні кримінальні стратегії базуються на психоемоційній уразливості громадян, їхньому перманентному стресі, почутті страху, але водночас і на патріотизмі, бажанні допомогти Збройним Силам України та гострosоціальних проблемах сьогодення (виплати матеріальної допомоги, пошук зниклих безвісти, евакуація, тощо). Окрему увагу приділено фактору технологічного ускладнення злочинних схем через інтеграцію інструментів штучного інтелекту, зокрема генерації дипфейків (аудіо та відеоімітації), передових технологій спуфінгу (підміни номерів та адрес) та високоточного таргетованого фішингу. Наголошено, що автоматизація кібератак суттєво підвищує рівень цифрової віктимізації населення, роблячи традиційні методи розпізнавання шахрайства неефективними.

У результаті дослідження обґрунтовано, що виключно каральний підхід та посилення кримінальної відповідальності демонструють обмежену ефективність, оскільки кіберзлочинність є транскордонною та високоанонімною. Доведено гостру потребу у розробці нових гнучких механізмів кримінологічної превенції. Вони мають базуватися на комплексному вивченні причин кібершахрайства, підвищенні рівня цифрової та медіаграмотності громадян, а також на синергетичній взаємодії між державними, правоохоронними органами, приватним ІТ та банківським секторами і міжнародними інституціями. Запропоновано концептуальну модель створення цілісної, динамічної та адаптивної системи захисту громадян у кіберпросторі, здатної реагувати на загрози у режимі реального часу.

Ключові слова: *кібершахрайство, спуфінг, кримінальний процес, кримінальне право, фішинг, цифровізація, кримінологія.*

Постановка проблеми. Стрімка цифровізація суспільних відносин в Україні та вимушена «міграція» соціально-економічних процесів у віртуальний простір в умовах воєнного стану призвели до системного зростання, гнучкості та технологічної трансформації кіберзлочинності. Сучасне кібершахрайство дедалі частіше застосовує у своїй діяльності психологічний вплив на

© Громко В. Я., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

жертву, використовуючи її психоемоційний стан та сприйняття реальності з метою незаконної наживи. Зловмисники філігранно використовують психологічний стан громадян у період війни, їх страх, патріотизм, а також загострене відчуття справедливості.

Додатково ситуація ускладнюється стрімким розвитком технологій штучного інтелекту, які кіберзлочинці оперативно інтегрують у свої схеми (використання дипфейків, технологій спуфінгу та високоточний таргетований фішингу). Це максимально підвищує рівень цифрової віктимізації населення, особливо серед найбільш вразливих категорій громадян.

Водночас традиційні підходи та виключно внутрішньодержавні поліцейські заходи превенції демонструють обмежену ефективність через специфічні ознаки кіберзлочинності.

Посилення лише кримінальної відповідальності є недостатнім, що зумовлює гостру потребу в розробці нових, гнучких механізмів кримінологічної превенції. Також потребує детального вивчення питання співпраці між державними та правоохоронними органами, приватним банківським сектором та міжнародними інституціями.

Таким чином, постає об'єктивна необхідність в комплексному кримінологічному дослідженні соціальних, економічних та організаційних причин кібершахрайства для створення цілісної та динамічної системи захисту громадян у кіберпросторі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Чимала кількість наукових статей присвячена дослідженню проблемних питань протидії кібершахрайству в Україні. Зокрема ці питання висвітлювалися в працях О.М. Бандурки, В.С. Батиргареєвої, В.В. Голіни, О.М. Джужи, О.М. Литвинова, А.П. Закалюка, С.Ф. Денисова, В.І. Трапезнікова, Ю.В. Орлова, В.П. Поповича, В.О. Тулякова, та інших вчених. Їх дослідження є цінними для продовження наукових пошуків, однак без належної уваги залишаються питання протидії кіберзлочинам в умовах воєнного стану, вивчення віктимної поведінки особи в розрізі протидії кіберзлочинам з використанням штучного інтелекту, та інші питання які заслуговують належного опрацювання серед наукової спільноти.

Постановка завдання. Мета дослідження окремих проблемних питань запобігання кібершахрайству в Україні, полягає у комплексному кримінологічному та віктимологічному аналізі суті структури та сучасних тенденцій розвитку кібершахрайства в Україні (зокрема в умовах воєнного стану та активного впровадження технологій штучного інтелекту), а також у розробці цілісної, багаторівневої системи протидії та запобігання цьому явищу через синергію нормативно-правового регулювання, інституційної взаємодії правоохоронних органів, технологічних інновацій приватного сектору та підвищення цифрової гігієни громадян.

Виклад основного матеріалу дослідження. На жаль, сучасне кібершахрайство в Україні набуло системного характеру, стало гнучким і дуже технологічним. Як можна прослідкувати по публікаціях в соцмережах та засобах масової інформації, зловмисники дедалі частіше використовують методи соціальної інженерії, граючи на емоціях, страху, патріотизмі, бажанні допомогти або жазі до легкої наживи. Поширеним є шахрайство на платформах оголошень та маркетплейсах. Цей вид злочину стабільно утримує перше місце за кількістю звернень до правоохоронців. Головний принцип зловмисників змусити жертву вийти за межі безпечного контуру торгового майданчика. За часту зловмисники знаходять оголошення на OLX чи іншому маркетплейсі й пишуть у сторонній месенджер (Viber, Telegram), повідомлення, що вже оформили покупку через вбудовану безпечну доставку, і надсилають посилання, яке візуально копіює офіційний інтерфейс платформи. Перейшовши за посиланням, жертва вводить дані своєї картки (включно з балансом та CVV-кодом) нібито для «зарахування коштів», але натомість їх втрачає. Ще одним поширеним видом шахрайства є фейкові інтернет-магазини. Створення професійно виглядаючих сторінок в Instagram або окремих сайтів-одноденок із дефіцитним товаром чи технікою за заниженими цінами. Шахраї вимагають повну або часткову передоплату, після чого блокують покупця.

Поширеним серед шахраїв способом заволодіння коштами також є так званий фішинг. Цей вид шахрайства еволюціонував від масових розсилок до точкових, психологічно вивірених атак. Зараз він тісно переплетений із актуальним контекстом життя в країні.

Ще один із поширених способів шахрайства є так званий вішинг та фейкові кол-центри.

Попри те, що кіберполіція спільно з банками та мобільними операторами суттєво знизила ефективність класичного «дзвінка зі служби безпеки банку», цей інструмент залишається небезпечним через використання штучного інтелекту та дипфейків. Шахраї вже рідше використовують банальне словосполучення «вашу картку забло-

ковано». Тепер вони можуть представлятися представниками Національного банку, податкової або навіть поліції, заявляючи, що «з вашого рахунку зафіксовано фінансування заборонених організацій». Для так званого порятунку коштів чи закриття справи, жертву змушують переказати гроші на нібито безпечний або транзитний рахунок. Часто шахраї використовують технологію спуфінгу (підміни номера телефону), коли на екрані смартфона жертви дійсно відображається офіційний номер банку чи державної установи, що присипляє пильність.

З 2018 року при Службі безпеки України працює ситуаційний центр забезпечення кібербезпеки. Ця структура створювалася за допомогою Північноатлантичного альянсу, технічне обладнання та програмне забезпечення для роботи центру було надано в рамках виконання першого етапу угоди про реалізацію Трастового фонду Україна НАТО з питань кібербезпеки. На базі ситуаційного центру функціонує система управління подіями інформаційної безпеки, яка моніторить події у режимі реального часу і дозволяє аналізувати стан інформаційної безпеки. І це дає змогу оперативно виявляти, реагувати та попереджувати загрози в національному кіберпросторі. В середньому, за статистикою Держслужби спеціального зв'язку та захисту інформації (Держспецзв'язку), щонеділі в Україні блокувалось до 50 тисяч кібератак на державні інформаційні ресурси [3].

Слід сказати, що з розвитком технологій а саме, появи штучного інтелекту, виявляти такі явища правоохоронним органам стало значно простіше, однак так само як правоохоронні органи використовують штучний інтелект в цілях захисту та безпеки, шахраї використовують його в цілях незаконного збагачення та наживи. Доречі, термін штучний інтелект широко використовується як в науці так і в повсякденному житті, однак єдиного визначення поняття що ж слід розуміти під штучним інтелектом так і немає. Спроби впорядкувати дану ситуацію можна прослідкувати в науковій праці доктора юридичних наук проф. О.А. Баранова, який дає визначення поняття штучного інтелекту зокрема зазначає: Штучний інтелект – це інтелект, що має штучне походження та імітує (моделює) певну сукупність когнітивних функцій еквівалентних відповідним когнітивним функціям людини, або штучний інтелект це певна сукупність методів, способів, засобів та технологій, насамперед, комп'ютерних, що імітує (моделює) когнітивні функції, які мають критерії, характеристики та показники еквівалентні критеріям, характеристикам та показникам відповідних когнітивних функцій людини [2, с. 45–46].

Передбачається, що з розвитком науки та технологій може з'явитись декілька відмінних фундаментальних підходів до побудови штучного інтелекту, які будуть базуватись на різних принципах створення його матеріальної основи, моделювання метакогнітивних функцій, реалізації алгоритмів імітування окремих когнітивних функцій тощо. Вже сьогодні відомі такі фундаментальні підходи щодо побудови штучного інтелекту:

– комп'ютерний, програмні засоби, швидко обчислювальні алгоритми, математичні методи опису складних динамічних систем та обробки великих даних, обчислювальні ресурси комп'ютерів та суперкомп'ютерів, хмарні технології тощо;

– хімічний із врахуванням математичної подібності між мережами хімічних шляхів і штучними нейронними мережами розроблена загальна теорія щодо нової конструкції на основі низькотемпературної плазми для створення штучного інтелекту, що працює із речовиною,

– біологічний, виявлено можливість проведення універсальних обчислень з формою тривимірної клітинної культури із вираховуванням основних властивостей нейронних мереж у ній, що відкриває перспективи створення біологічного штучного інтелекту,

– біологічний (молекулярний), досягнення у молекулярному програмуванні, біологічних обчисленнях, стовбурових клітинах і органоїдах, редагуванні генів для конкретних розробок і побудові нейронних обчислювальних моделей сприятимуть на основі цих структур створенню біологічного штучного інтелекту [4, с. 143–154].

Як можна прослідкувати, з розвитком штучного інтелекту розвивається також інтелект шахраїв. Злочини у кіберпросторі починають вчинятися із ще більшою витонченістю, філігранністю, а правоохоронним органам кожного разу стає все важче і важче з цим боротися. Це зумовлено в першу чергу тим, що кіберзлочинці, на відміну від правоохоронних органів, необмежені у своїх діях правами нормами чи повноваженнями які визначені законом. На жаль, можемо констатувати що закони України є не настільки гнучким, як кіберзлочинці. Однак й не можемо сказати що держава реагує на ці виклики надто пізно.

Так, з прийняттям Закону України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України» ситуація з протидією кіберзлочинам значно покращилася.

Даний Закон не просто визначає технічні параметри захисту інформації, а формує правове підґрунтя для запобігання, виявлення та протидії кіберзлочинності. З погляду сучасної кримінології та правозастосування, ключове значення цього Закону розкривається через кілька ключових аспектів, зокрема з урахуванням останніх масштабних оновлень, Закон безпосередньо впливає на формування стратегії запобігання кіберзлочинності, так званої кримінологічної превенції. У тексті чітко розмежовано поняття, які є базовими для кваліфікації злочинів у кіберсфері. Фокусується увагу правоохоронних органів в першу чергу на виявленні загроз, що в кримінології вважається найбільш ефективним методом нейтралізації злочинності на стадії замаху, або підготовки злочину. Також чітко визначається координаційна архітектура, де кожен суб'єкт виконує свою роль у системі кримінальної юстиції та попередження злочинів. Зокрема встановлюється що:

1. Національна поліція України здійснює безпосередню протидію кіберзлочинності, виявлення та розслідування кіберзлочинів, підвищення обізнаності громадян.

2. Служба безпеки України забезпечує контррозвідувальний захист інтересів держави у кіберсфері, боротьбу з кібертероризмом та кібершпигунством.

3. Міністерство оборони України та Генеральний штаб Збройних Сил України здійснює відсіч кіберагресії у військовій сфері.

4. Держспецзв'язок відповідає за формування та реалізацію державної політики в сфері координації кіберзахисту об'єктів критичної інфраструктури, управління правилами реагування.

5. Національний координаційний центр кібербезпеки (НКЦК) при РНБО забезпечує аналітичну складову, акумулює дані про кіберзагрози, що дозволяє кримінологам прогнозувати тенденції розвитку кіберзлочинності в Україні [6].

Слід сказати, що після початку повномасштабної війни росії проти Українського народу, система кібербезпеки зазнала значної трансформації, що суттєво вплинуло на фіксацію кіберінцидентів як потенційних правопорушень. Зокрема у держорганах та на об'єктах критичної інформаційної інфраструктури запроваджено посилені вимоги до призначення керівників підрозділів кіберзахисту, кандидатури яких погоджуються з установою Держспецзв'язку після перевірки СБУ. Запроваджено посилену відповідальність за неповідомлення або несвоєчасне повідомлення про кіберінциденти. Це мінімізує «латентність» технічних збоїв, які насправді могли бути результатом кримінального втручання.

Для належної роботи правоохоронних органів, критично важливою є норма Закону про взаємодію з приватним сектором, операторами електронних комунікацій та волонтерськими організаціями. Вона створює легальні рамки зокрема для своєчасного отримання цифрових доказів (з урахуванням норм КПК України), блокування джерел кібератак на ранніх етапах, спільного розслідування транскордонних кіберзлочинів.

Важливо відмітити те, що даний Закон діє в синергії з Кримінальним та Кримінально-процесуальним кодексами України що створює організаційно-технічне поле, без якого належним чином кваліфікувати кіберзлочини та кібершахрайства була б значно складніше [6].

Як слушно зазначає А.В. Микитчик, у статті «Заходи запобігання кіберзлочинності в Україні», традиційні підходи та виключно внутрішньодержавні правові заходи не здатні забезпечити ефективну протидію злочинам у віртуальному просторі через специфічні ознаки самої кіберзлочинності (такі як транскордонність, транснаціональність, висока латентність та швидкий динамічний розвиток).

У межах правового підходу, автор пропонує вдосконалення національного законодавства через реалізацію комплексної програми, яка складатиметься з чотирьох взаємопов'язаних рівнів:

1. Гармонізація кримінального законодавства про кіберзлочини. Національні кримінально-правові норми України мають бути уніфіковані та узгоджені з міжнародними стандартами (наприклад, положеннями Будапештської конвенції про кіберзлочинність). Це необхідно для того, щоб правопорушення в інформаційній сфері трактувалися і кваліфікувалися однаково в різних юрисдикціях, що унеможливить ситуації, коли діяння є злочином в одній країні, але залишається безкарним в іншій.

2. Розробка та імплементація процесуальних стандартів розслідування. Оскільки докази в кіберпросторі (цифрові або електронні докази) є специфічними, легко знищуваними та віртуальними, автор наголошує на необхідності імплементації в національне кримінально-процесуальне законодавство міжнародних стандартів. Це стосується процедур збору, фіксації, збереження та перевірки цифрових даних, щоб вони мали належну юридичну силу під час розслідування злочинів у глобальних мережах.

3. Міжнародне співробітництво на оперативному рівні. Законодавство має чітко врегулювати та спростити механізми взаємодії правоохоронних органів різних держав у режимі реального часу. Оскільки кіберзлочинець може перебувати в одній точці планети, а його жертва чи сервери із доказовою базою в іншій, оперативний обмін інформацією між спецпідрозділами є критичним для блокування кібератак та затримання зловмисників.

4. Дієвий механізм вирішення юрисдикційних питань у кіберпросторі. Однією з найбільших правових проблем є визначення того, який саме суд і законодавство якої саме країни мають право розглядати справу, якщо злочин вчинено у віртуальному просторі, що існує поза державними кордонами. Автор пропонує законодавчо закріпити чіткі правові інструменти для врегулювання цих юрисдикційних конфліктів на міжнародному та національному рівнях [7, с. 137–138].

Також, піднімають проблемні питання трансформації кібершахрайства та зростання кіберзлочинності в Україні в умовах воєнного стану співавтори у статті «Кіберзлочинність та кібершахрайство в умовах воєнного стану» Н.В. Сметаніна, Д.О. Пісенко, Т.А. Діброва. Зокрема автори виділяють три напрями боротьби з кіберзлочинністю:

1. Законодавчий (оптимізація відповідальності): Верховна Рада України ухвалила зміни до кримінального кодексу та кримінально процесуального кодексу України, посиливши кримінальну відповідальність за кіберзлочини в умовах воєнного стану.

2. Інформаційний (профілактика): Запуск Національним Банком України та Кіберполіцією масштабних просвітницьких проєктів, створення сервісів для перевірки сайтів на їх справжність.

3. Банківський сектор: Перехід на більш захищені картки (що знижує ризик класичного скімінгу в банкоматах) та впровадження внутрішніх систем запобігання зловживанням.

Автори зазначають, що посилення лише кримінальної відповідальності та санкцій недостатньо. Закликають до масштабного і глибокого кримінологічного дослідження соціальних, економічних та організаційних причин кібершахрайства. Вони наголошують на критичній необхідності постійно підвищувати рівень кібергігієни та інформувати населення про нові витончені методи шахраїв, щоб запобігати злочинам ще на етапі їхнього зародження [8, с. 544–547].

Як можна прослідкувати, єдиного рецепту протидії кіберзлочинності немає, тільки комплексні заходи реалізовані громадськістю та правоохоронними органами можуть здійснити реальний вплив на поширення та протидію такому явищу як кіберзлочинність. Важливу роль у протидії цій групі злочинів відіграє і активна поведінка самої жертви злочину. Так, К.О. Черевко, зазначає, чому громадяни стають жертвами кіберзлочинців, виділяючи кілька ключових факторів уразливості (віктимності), особливо в умовах воєнного стану, це:

1. Вплив воєнного стану та соціально-економічних умов: Зловмисники активно паразитують на гострососціальних проблемах, безпековій та енергетичній ситуаціях. Люди, які перебувають у так званому режимі виживання (зокрема ВПО або ті, хто втратив житло), шукають матеріальну допомогу й стають легкою здобиччю для таргетованої реклами шахраїв. При отриманні інформації про виплати у жертв виникає так зване явище звуження когнітивного фокусу, через що вони не помічають фейкових ресурсів.

2. Психологічний тиск і соціальна інженерія: Сучасне кібершахрайство спирається переважно не на криптографічний злом технічних систем, а в першу чергу на злом людської свідомості. Шахраї використовують тактику штучного дефіциту часу (наприклад, фейкові дзвінки від імені банку про несанкціоноване списання коштів), змушуючи жертву діяти екстрено й необачно.

3. Вікова цифрова нерівність: Люди похилого віку мають високий рівень віктимності. Вони виросли в парадигмі абсолютної довіри до державних інституцій та банків, і автоматично переносять цю довіру на цифровий інтерфейс, маючи при цьому низький рівень цифрової гігієни.

4. Категорії найбільш вразливих груп населення: Внутрішньо переміщені особи (ВПО), пенсіонери, мешканці прифронтових регіонів, особи з низьким рівнем життя, а також молодь і підприємці, які шукають швидкі способи заробітку чи інвестицій через втрату доходу.

Автор також наводить типологію поширених шахрайських схем, кожна з яких орієнтована на певну віктимну групу, зокрема:

1. Фішингові кампанії (копіювання офіційних сайтів банків, служб доставки для отримання даних).

2. Соціальна інженерія (вішинг) телефонні дзвінки з банку для виманювання паролів та SMS кодів.

3. Компрометація аккаунтів, злам месенджерів та розсилка контактним особам прохань терміново позичити гроші.

4. Інвестиційне та криптовалютне шахрайство (псевдотрейдинг).

5. Фейкові маркетплейси та збори коштів. Псевдоволонтерські збори на ЗСУ, евакуацію, або продаж дефіцитних товарів, наприклад, генераторів під час блекаутів [9, с. 151–154].

Висновки. Сучасне кібершахрайство в Україні остаточно трансформувалося з суто технічної проблеми (зламу комп'ютерних систем) у складний психосоціальний феномен, побудований на соціальній інженерії та зломі людської свідомості. Умови воєнного стану, стрес, внутрішнє переміщення та виникнення нових гостросоціальних потреб значно підвищили рівень цифрової віктимності населення. Найбільш уразливими групами залишаються внутрішньо переміщені особи та люди похилого віку, які через низьку цифрову гігієну або звуження когнітивного фокусу в кризових ситуаціях стають жертвами витончених фішингових та вішингових атак, що подекуди вже підсилюються технологіями штучного інтелекту.

З іншого боку, державна система протидії продемонструвала значну еволюцію. Завдяки базовому законодавству сформовано чітку архітектуру кібербезпеки за участю Кіберполіції, СБУ, Держспецзв'язку та НКЦК при РНБО. Створення спеціалізованих ситуаційних центрів (зокрема за підтримки НАТО) та посилення вимог до захисту критичної інфраструктури дозволило ефективно стримувати масові технічні загрози. Проте класичні правоохоронні заходи виявляються обмеженими через транскордонний характер кіберзлочинів та надзвичайну гнучкість шахраїв, які не обмежені правовими нормами.

Ключ до ефективної протидії кіберзлочинам, як думається, лежить виключно в площині комплексної взаємодії:

1. На державному та міжнародному рівнях, необхідна подальша гармонізація українського законодавства з міжнародними стандартами (Будапештська конвенція), впровадження чітких процесуальних норм для електронних доказів та спрощення транскордонної взаємодії правоохоронців у режимі 24/7.

2. На технологічному рівні, продовження впровадження банками та мобільними операторами систем боротьби та виявлення кіберзлочинів.

3. На рівні громадянського суспільства та освіти, критично важливим є перехід від масового інформування до гнучких превентивних інструментів протидії кіберзлочинам. Унікальним прикладом цього є трансформація юридичних клінік при закладах вищої освіти, таких як Університет Короля Данила, що в Івано-Франківську.

Список літератури:

1. Безпека у кіберпросторі. Шлях України до НАТО. *Центр воєнної політики та правових досліджень*. URL: https://defpol.org.ua/index.php/produkty-tsentru/49-shliakh-ukrainy-do-nato/1126-bezpeka-u-kiberprostori

2. Баранов О. А. Визначення терміну штучний інтелект. *Інформація і право*. 2023. № 1 (44). URL: https://orcid.org/0000-0003-3233-6687.

3. Lin L., Keidar M. Artificial Intelligence without Digital Computers: Programming Matter at a Molecular Scale. *Advanced Intelligent Systems*. 2022. Vol. 4, no. 12. DOI: https://doi.org/10.1002/aisy.202200124.

4. Bull L., Uroukov I. S. Towards Neuronal Computing: Simple Creation of Two Logic Functions in 3D Cell Cultures using Multi-Electrode Arrays. *International Journal of Unconventional Computing*. 2008. Vol. 4. P. 143–154.

5. Angeri H. Future of AI is Biological. *Towards Data Science*. 2019. URL: https://towardsdatascience.com/future-of-ai-is-biological-b512d6c40fe6 (дата звернення: 01.03.2023).

6. Про основні засади забезпечення кібербезпеки України : Закон України від 05.10.2017 № 2163-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2163-19

7. Микитчик А. В. Заходи запобігання кіберзлочинності в Україні. *Кримінально-правові та кримінологічні засоби протидії злочинам проти громадської безпеки та публічного порядку* : зб. тез доповідей міжнар. наук.-практ. конф. до 25-річчя ХНУВС (м. Харків, 18 квітня 2019 р.). Харків : ХНУВС ; Кримінологічна асоціація України, 2019. С. 137–138.

8. Діброва Т. А., Пісенко Д. О., Сметаніна Н. В. Кіберзлочинність та кібершахрайство в умовах воєнного стану. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 11. С. 544–547. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-11/132.

9. Черевко К. О. Віктимологічний аспект діяльності юридичних клінік. *Журнал правових часописів Донецького національного університету імені Василя Стуса*. 2026. Т. 2, № 1. Ст. 18. DOI: https://doi.org/10.31558/2786-5835.2026.1.2.18.

Hromko V. Ya. CRIMINOLOGICAL CHARACTERISTICS AND PREVENTION OF CYBERFRAUD IN UKRAINE: CURRENT TRENDS AND VICTIMOLOGICAL ASPECT

The article examines the features and key trends of the transformation of modern cybercrime in Ukraine in the specific conditions of the legal regime of martial law. It is stated that the rapid digitalization of all spheres of social relations, the forced transition of business and state institutions to a remote format, as well as mass migration of the population have led to the systemic growth, unprecedented flexibility and technological evolution of cyberfraud. The article proposes the definition of the latest determinants of cybercrime in wartime and the development of active countermeasures. The research used methods of system-structural analysis, comparative law and criminological methods. The psychological mechanisms of influence of perpetrators on the victim are analyzed. It is proven that modern criminal strategies are based on the psycho-emotional vulnerability of citizens, their permanent stress, a sense of fear, but at the same time on patriotism, the desire to help the Armed Forces of Ukraine and acute social problems of today (payment of material assistance, search for missing persons, evacuation, etc.). Special attention is paid to the factor of technological complication of criminal schemes through the integration of artificial intelligence tools, in particular the generation of deepfakes (audio and video imitations), advanced spoofing technologies (number and address substitution) and highly targeted phishing. It is emphasized that the automation of cyberattacks significantly increases the level of digital victimization of the population, making traditional methods of fraud recognition ineffective. As a result of the study, it is substantiated that an exclusively punitive approach and increased criminal liability demonstrate limited effectiveness, since cybercrime is cross-border and highly anonymous. The urgent need for the development of new flexible mechanisms of criminological prevention is proven. They should be based on a comprehensive study of the causes of cyber fraud, increasing the level of digital and media literacy of citizens, as well as on synergistic interaction between state, law enforcement agencies, private IT and banking sectors and international institutions. A conceptual model for creating a holistic, dynamic and adaptive system for protecting citizens in cyberspace, capable of responding to threats in real time, is proposed.

Keywords: *cyber fraud, spoofing, criminal process, criminal law, phishing, digitalization, criminology.*

Дата першого надходження статті до видання: 17.07.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 31.07.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 10.09.2026

УДК 343
DOI https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2026.4/28

Луценко Ю. В.
https://orcid.org/0000-0002-8731-2941
Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського

ВІД КРАЇНИ-ТРАНЗИТЕРА ДО ЕКСПОРТЕРА: ЗМІНА РОЛІ УКРАЇНИ В МІЖНАРОДНОМУ НАРКОТРАФІКУ ПІД ЧАС ВІЙНИ

У статті проведено комплексний аналіз стану та проблем протидії організованій злочинності у сфері контрабанди наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів. Наголошено, що контрабанда наркотиків є однією з найнебезпечніших загроз для громадської безпеки та здоров'я нації, оскільки вона сприяє поширенню наркоманії, злочинності й насильства. За оцінками міжнародних експертів, через Україну проходить понад 10% загальноєвропейського наркотичного трафіку, що в грошовому еквіваленті перевищує $4–5 млрд на рік. Основну частку трафіку становлять кокаїн, афганський героїн і синтетичні наркотики з Індії та Китаю.

У представленій роботі наркобізнес визначається як системна сукупність дій спеціально створених стійких, законспірованих груп, що діють на постійній основі з метою отримання надприбутків. Окрему увагу приділено транснаціональним злочинним групам, які проникають у національну економіку та політику.

Центральне місце в роботі займає аналіз трансформацій, спричинених повномасштабним вторгненням РФ в Україну. Агресія порушила традиційні логістичні шляхи та призвела до виникнення нових форм незаконного обміну. Встановлено, що Україна фактично втратила статус «країни-транзитера» і перетворюється на країну «експорту кінцевого споживання». Через зниження платоспроможності населення та відтік заможної клієнтури за кордон спостерігається перевиробництво дешевих синтетичних наркотиків всередині країни, які тепер масово постачаються на зовнішні ринки. Одночасно, втрата хімічних потужностей на окупованих територіях України змусила злочинні групи налагодити канали ввезення прекурсорів з країн, де вони перебувають у вільному обігу.

У роботі також звернута увага на системні недоліки у протидії злочинності: відсутність єдиної системи оперативно-розшукової інформації, інформаційний розрив між правоохоронними відомствами, а також корупцію та залучення окремих представників контролюючих органів до злочинних схем. У висновках обґрунтовано необхідність кардинального вдосконалення Кримінального кодексу України та розробки нових методичних рекомендацій для правоохоронних органів.

Ключові слова: *наркотики, наркозлочинність, контрабанда наркотичних засобів, запобігання злочинності, протидія злочинності, організована злочинність, злочинна організація, організовані злочинні групи, транснаціональна злочинність, покарання, кримінальні правопорушення, кримінальний бізнес, розслідування, міжнародне співробітництво, правоохоронні органи, взаємодія, громадська/державна безпека, оперативно-розшукова діяльність.*

Постановка проблеми. Контрабанда наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів або фальсифікованих лікарських засобів є одним із найнебезпечніших явищ сьогодення, що негативно впливає на розвиток будь-якої держави, в тому числі й України, оскільки спричиняє шкоду громадській безпеці, створює загрозу життю та здоров'ю людей. За оцінками міжнародних експертів, через Україну проходить понад 10% загальноєвропейського наркотичного трафіку, що в грошовому еквіваленті перевищує $ 4–5 млрд. на рік. Значну частку становлять кокаїн, синтетичні наркотики з Індії та Китаю, афганський героїн [20].

Досліджуючи даний вид кримінального правопорушення, необхідно звернути увагу, що контрабанда наркотичних засобів має серйозні наслідки для суспільства, вона є порушенням міжнародного права і може мати серйозні наслідки для тих, хто займається такими суспільно небезпечними

© Луценко Ю. В., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

діяннями. Вона сприяє поширенню наркоманії, злочинності, насильства, має негативний вплив на економічну складову держави. Вона призводить до втрати прибутку для легальних галузей, таких як фармацевтика, збитків для держави у вигляді витрат на боротьбу зі злочинністю, лікування наркозалежних і соціальну реабілітацію. Разом з цим, існують різні заходи, які можуть бути прийняті для боротьби з контрабандою наркотичних засобів. Це включає посилення контролю на кордонах, співпрацю між правоохоронними органами іноземних держав, розробку ефективних стратегій протидії наркоманії, а також популяризацію інформації про шкідливість наркотиків. Основна мета боротьби з контрабандою наркотичних засобів полягає в зменшенні поширення наркотиків, захисті громадського здоров'я і безпеки, а також в забезпеченні стабільного розвитку суспільства. Важливо пам'ятати, що це завдання, яке потребує спільних зусиль усіх суспільних груп і держав. Тому важливо підтримувати співпрацю між країнами і правоохоронними органами для ефективної боротьби з контрабандою наркотиків. Необхідно також популяризувати свідомість про шкідливість наркотиків і надавати допомогу тим, хто страждає від наркозалежності. Безпека і благополуччя суспільства залежать від нашої здатності боротися з контрабандою наркотичних засобів. Важливо приділяти увагу цій проблемі і приймати необхідні заходи для її вирішення [2, с. 336].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останнім часом питання, які стосуються протидії контрабанді наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів, а також інших суміжних з ними кримінальних правопорушень присвячені роботи В. В. Арешонкова [1], К. Г. Горелкіної [5], М. М. Денисенка [6], Н. К. Макаренко [14; 19], О. Б. Полторацького [15; 25], А. В. Тарасюка [16; 32; 33; 34; 35; 39; 41] та інших науковців. Не дивлячись на те, що дана проблематика була предметом наукових розвідок у різні часи розвитку держави, праці цих науковців залишаються фундаментальними та актуальними й дотепер.

Постановка завдання. Метою статті є комплексний аналіз стану та проблем протидії організованій злочинності у сфері контрабанди наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів.

Виклад основного матеріалу. З часу повномасштабного вторгнення РФ в Україну з лютому 2022 року Україна зазнала глибоких трансформаційних змін [40]. Агресія вплинула як на легальні, так і на нелегальні торговельні шляхи, порушила діяльність злочинних організацій та породила нові форми неформального й незаконного обміну на лінії фронту та в тилу країни. Це також призвело до виникнення нових викликів, таких як розвиток нових навичок і технологій, які можуть бути використані транснаціональною організованою злочинністю [42, с. 6].

Організовані форми злочинності, як і злочинність загалом, віддзеркалюють соціально-політичні та економічні процеси в нашому суспільстві. Упродовж останнього десятиріччя вони стали одним із визначальних чинників, які переросли в організовану злочинну діяльність та в систему злочинних операцій на внутрішньому і зовнішньому економічному просторі, що загрожує нормальному функціонуванню інститутів державної влади [30, с. 125].

Виявлення причин і умов, що сприяють контрабанді наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів чи прекурсорів, досягається спеціальним вивченням, копіткою аналітичною роботою, що дозволяє виділити типові кримінологічні детермінанти. Така діяльність правоохоронних та інших державних органів (у тому числі митних органів) і недержавних структур забезпечує інформаційну базу для подальших загальнозапобіжних заходів економічного, соціального, виховного, правового, запобіжного характеру.

Державна політика у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів спрямовується на: встановлення державного контролю за обігом в Україні наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів додержанням законодавства про наркотичні засоби; запобігання відтоку наркотичних засобів із законного (легального) обігу; зменшення кількості правопорушень у сфері обігу наркотичних засобів.

Глобальна проблема збільшення масштабів незаконного обігу наркотиків викликає занепокоєння у більшості цивілізованих держав світу. Виключення не становить і Україна. Проте, найбільшою загрозою є збільшення контрабанди наркотиків зростання України як території для їх переміщення. Основною причиною предметної уваги території нашої держави, з боку міжнародних злочинних угруповань наркобізнесу, є вигідне географічне розташування.

Запобігання контрабанді наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів чи прекурсорів вимагає перш за все кардинального вдосконалення системи координації діяльності всіх структур, зокрема митних органів України. Особливу

увагу, необхідно приділити координації органів, наділених правом здійснення оперативно-розшукової діяльності.

З цією метою необхідно систематизувати гласну і негласну інформацію про виявлені і приховані процеси в злочинному світі. На жаль, єдиної системи оперативно-розшукової інформації в країні не створено. Інформаційно-пошукові системи сформовані за різними параметрами, без врахування міжнародних стандартів, між собою не узгоджуються і не дають цілісної картини про злочинність. В результаті різні оперативні підрозділи створюють і використовують закриті бази даних [37, с. 161−162; 11, с. 159–163; 12, с. 61–63; 13, с. 77–79; 38, с. 142–145].

Наркотизація населення набула масштабів, які загрожують здоров'ю нації, соціальній стабільності і безпеці держави. Вказана проблема в країні характеризується значним збільшенням розповсюдження наркотиків іноземного походження, таких як героїн, кокаїн, амфетамін та інших, які потрапляють контрабандним шляхом і вливаються на загальний наркобізнес в Україні [23, с. 1]. Вказаний процес здійснюється організованими злочинними групами та злочинними організаціями з метою отримання надприбутків і фактично став галуззю кримінального бізнесу, який швидко розвивається та пронизує суспільство зсередини.

Ефективність протидії злочинам у сфері обігу наркотичних засобів, зокрема їх контрабанді, залежить від того, наскільки чинне законодавство відповідає сучасним реаліям життя і як воно застосовується у слідчій та судовій практиці. Потрібно вказати і на те, що ситуація щодо поширення наркоманії, яка виникла в державі, пояснюється не лише кризовими явищами в різних сферах суспільного життя, погіршенням соціально-психологічного та соціально-економічного стану окремих груп населення, але й значними недоліками в роботі митних і правоохоронних органів, недостатньому їх матеріально-технічному, інформаційному, правовому забезпеченню щодо протидії контрабанді наркотичних засобів [31, с. 3].

Діяльність, яка пов'язана з наркобізнесом представляє собою індустрію, яка створена організованими злочинними групами. Наявна індустрія наркобізнесу сприяє отриманню багатомільярдних доларових прибутків, створює можливість розвитку транснаціональних злочинних організацій, здійснювати ними відмивання доходів отриманих від обігу наркотиків та фінансування іншої злочинної діяльності. Останнім часом посилюється взаємозв'язок наркобізнесу з торгівлею зброї та тероризмом. У той же час, отримані від наркобізнесу гроші, стали основними засобами підкупу чиновників та для відновлення злочинної діяльності щодо отримання та розповсюдження наркотиків [29, с. 37; 10, с. 134–136].

Прийнято виділяти наступні елементи наркобізнесу, що вчиняють організовані злочинні групи: великі просторові межі діяльності злочинних груп; застосування способів конспіративності наркодиллерів; значний рівень організації керівництва та ін. [28, с. 440].

Наркобізнес – це організована складова незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів, життєзабезпечення якої підтримується завдяки проведенню систематичних незаконних операцій із вказаними речовинами організованими групами (злочинними організаціями), що утворює систему для отримання надприбутків та формує велику кількість активних особистостей. Наркобізнес залежно від його географії та ступеня активності характеризується різними видами. Як правило, принципом поділу виступає територія – від поширення в межах одного або кількох регіонів окремо взятої конкретної країни до такого наркобізнесу, система якого поширюється на території 2−3 країн, а також наркобізнесу, системна злочинна діяльність якого охоплює цілі регіони, континенти. Видами наркобізнесу є: внутрішньодержавний, який поділяється на локально-активний, регіональний та міжрегіональний; міжнародний, який поділяється на формально проміжно-глобально активний та транскордонний транснаціональний [21, с. 480].

Велику небезпеку для держави становить діяльність організованих злочинних груп, яка полягає не в кількості вчинених злочинів, а в об'єднанні злочинних груп у злочинні організації, які посягають на органи управління та влади, заражають їх корумпованістю, впливають на стан суспільства, їх зростаючі масштаби негативно позначаються на економічному процесі розвитку держави, демократизації і суспільного життя країни [9, с. 5].

Злочинні групи транснаціонального спрямування охоплюють більшість Західних (Львівська, Закарпатська, Чернівецька обл.), Східних регіонів (Донецька, Луганська, Харківська обл.) і Південних (Одеська і Херсонська) областей України і їх зв'язки набувають стійкого міжнародного характеру. Найбільш відомими транснаціональними злочинними групами у світі, які переросли в організації є: італійська мафія, китайські, японська «якудза», колумбійські картелі, нігерійські зло-

чинні організації, турецькі організації наркобізнесу, ямайські організації «Посес» та ін. [29, с. 43].

Інтеграція України у європейське співтовариство, інтенсифікація міжнародного співробітництва в усіх сферах суспільного життя, зокрема й у напрямі протидії злочинності, одним із головних завдань визначають розробку дієвих механізмів здійснення міжнародної взаємодії у сфері кримінальної юстиції. Наявний стан злочинності, її професійний та організований характер, створення міжнародних злочинних груп та організацій вимагає від правоохоронних органів використання спільних сил і засобів для створення системи протидії як на території однієї держави, так і на міжнародній арені [22, с. 11].

Тенденції глобалізації наркобізнесу підштовхують різні країни до співробітництва для протидії розповсюдження наркотичних засобів членами організованих злочинних форм. Нині 134 країни світу потерпають від тотального розповсюдження наркоманії. Наша країна за своєї територіальної належність являється зв'язковою ланкою між Східними та Західними державами яка слугує транзитом для постачання наркотиків, що здійснюється транснаціональними, етнічними та економічними злочинними групами у великих масштабах. Як відзначають окремі дослідники, що основним мотивом міжнародного співробітництва є факт неможливості однієї держави протидіяти організованому наркобізнесу, який переріс в міжнародну організовану злочинність [21, с. 93].

У історіографії з проблем та стану протидії організованій злочинності у сфері контрабанди наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів важливе місце в аспекті дослідження процесів її транснаціоналізації посідає компаративний аналіз ролі цього явища в країнах з різним ступенем суспільного розвитку. Незважаючи на економічну та соціальну неоднорідність третього світу, роль організованої злочинності в цих країнах неоднозначна. Деградація економічної та соціальної сфери в більшості таких держав, пов'язана з цим бідність населення, а також розвиток корупції, засилля й тиск іноземного капіталу на державні та суспільні інституції створюють сприятливі умови для формування в них розгалуженої організованої злочинності. Нігілістичне ставлення населення до системи правопорядку та до самої державності сприяє зникненню межі між державною елітою та організованою злочинністю, що зумовлює формування політичного режиму клептократії (від грец. – «клепто» – краду, хапаю та «кратія» – влада, влада злодіїв) [7, с. 36].

Організація та розквіт наркокартелів у латиноамериканському регіоні в цьому контексті виглядають класичним прикладом формування клептократичної системи з огляду як на суми отримуваних наркоприбутків, так і на методи й сфери інвестування капіталу. У своїй сутності картелі виявляються ринковими утвореннями монополістичного характеру, що використовують злочинні методи конкуренції. Зокрема, згідно з висновками колумбійської Служби адміністративної безпеки, гроші Калійської групи «…проникли в будівельну промисловість, аптечну мережу, статутний капітал радіостанцій, автомобільних торговельних компаній, заводів, банків, птахоферм, підприємств з вирощування квітів і тропічних фруктів, а також у спортивні клуби та виборчі фонди політичних партій» [36, с. 46].

Сьогодні, обіг наркотичних засобів в Україні проводиться за допомогою організованих злочинних груп та злочинних організацій з використанням міжрегіональних (у т.ч. етнічною спрямованістю) та закордонних зв'язків. Зазначені злочинні групи та злочинні організації у своїй діяльності використовують недосконаліть вітчизняного законодавства, бездіяльність правоохоронних органів та не перекриті кордони ближнього і дальнього зарубіжжя. У зв'язку з наданням Україні безвізового режиму, організовані злочинні групи та злочинні організації легко інтегруються в міжнародну систему наркобізнесу. Для нашого і міжнародного суспільства необхідним є створення спільної правоохоронної системи, яка б ефективно протистояла вітчизняним і міжнародним організованим формам злочинності, яка здійснює діяння пов'язанні з наркобізнесом [23, с. 1].

В. Маркушин характеризує транснаціональні злочинні групи, як об'єднання, які здійснюють систематичний незаконний обіг наркотичних засобів (інших заборонених товарів) на територіях кількох країн із концентрацією під своїм контролем значних фінансових ресурсів, використанням кримінальної конкуренції і проникненням у національну і міжнародну економіку і політику. Вченим виділені основні ознаки транснаціональних злочинних груп, а саме: захоплення і закріплення для своєї діяльності регіональних просторів на території національної держави; проникнення і закріплення на регіональних просторах інших держав; учинення злочинів транснаціонального характеру; організація діяльності

комерційних структур з легалізації злочинних доходів; постійна тенденція до розширення своєї діяльності шляхом установлення контролю над сусідніми територіями і сферами соціального життя; створення комплексу тактичних і стратегічних рішень, їх реалізація в рамках злочинного мінімального ризику при максимальній користі; організація системи власної безпеки, контррозвідки, охорони, електронного спостереження: формування і розвиток постійних контактів із підрозділами митних та прикордонних органів для оперативного і безперешкодного використання кордонів в усіх напрямах; ведення перемовин із іншими злочинними групами про укладення договорів, про співпрацю [21, с. 1031].

Українська транснаціональна організована злочинність у сфері обігу наркотиків не має специфічної назви, так, як, наприклад, у США, Італії, Японії. Вона є відносно молодою, але вже дуже добре сьогодні можна виділити основні причини зародження транснаціонального наркобізнесу в Україні: 1) наявність тіньової економіки; 2) лібералізація зовнішньоекономічної діяльності; 3) відсутність кордонів, які ефективно охороняються; 4) послаблення держави та її інституцій; політична нестабільність; 5) загострення міжнаціональних конфліктів; 6) корупція та ряд інших факторів [3, с. 51].

Форми організованої злочинної діяльності постійно розвиваються, змінюються її кількісні та якісні характеристики, і не лише під однобічним впливом змін соціального середовища, але й у взаємодії з ним. Діяльність організованих злочинних груп та злочинних організацій характеризує активне бажання залучати та змінювати загальнодержавні інститути у своїх цілях [18, с. 25]. У загальній структурі злочинності вона посідає центральне місце і є «верхівкою злочинності». У злочинних групах їх лідери постійно підтримують відповідний мікроклімат з метою постійного вчинення ними конкретних злочинних діянь [8, с. 192].

На думку О. М. Джужи та Я. Ю. Кондратьєва, одним з актуальних завдань, що постає у теперішній час перед юридичною наукою, є розроблення й здійснення ефективних заходів щодо посилення протидії організованій злочинності у сфері контрабанди наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів та інших пов'язаних кримінальних правопорушень. В подальшому, відзначають дослідники, масштаби існуючої проблеми настільки зростуть, що зараз вони потребують постійного розроблення правового і методичного забезпечення з протидії наркобізнесу [8, с. 30].

У світлі наведених вище теоретичних положень, організовану злочинну діяльність у сфері контрабанди наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів можна визначити як системну сукупність дій підготовлюваних і вчинених спеціально створеними стійкими, законспірованими й захищеними від викриття злочинними групами, що займаються злочинною діяльністю на постійній основі з метою незаконного збагачення й одержання надприбутку [29, с. 39–40].

Досліджуючи стан та проблеми протидії організованій злочинності у сфері контрабанди наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів необхідно відмітити, що починаючи з 2020 по 2021 роки спостерігається тенденція до «класичного» транзиту наркотичних засобів.

Так, період до початку широкомасштабної воєнної агресії РФ до України характеризувався використанням нашої держави як транзитного хабу для важких наркотиків. Високий рівень злочинності, в тому числі транснаціональної, на території України становить загрозу для її суспільства в цілому. Ведення бойових дій в районі окупованих територій України створює передумови для здійснення безконтрольного обігу зброї, що може бути використано для вчинення інших злочинів, у тому числі й для організації контрабанди наркотичних засобів. Така контрабанда переважно вчиняється у співучасті – до її вчинення часто залучені не лише злочинці з різних сторін фронту, перевізники, а й підрозділи на блокпостах, які навпаки мали б припиняти такі злочинні дії. Потреба протидії таким діянням викликає необхідність удосконалення норм чинного КК України, які передбачають відповідальність за контрабанду наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів, прекурсорів, фальсифікованих лікарських засобів.

Водночас, з початком повномасштабного вторгнення РФ на територію Україна у 2022 році наша держава фактично втратила свій неформальний статус т.зв. «країни транзитера» наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів і стає країною т.зв. «експорту кінцевого споживання». При цьому важка економічна ситуація у державі призвела до суттєвого зниження платоспроможності споживачів заборонених речовин, що лишились в Україні, а неконтрольовані міграційні процеси та подальший відтік населення за

кордон через масову мобілізацію призвели до виїзду за межі держави заможної наркоклієнтури.

Водночас про припинення контрабандних процесів сьогодні мова не йдеться, оскільки збільшення виробничих «потужностей» з виготовлення відносно дешевих за собівартістю синтетичних наркотиків та психотропних речовин (метадон, PvP, психостимулятори амфетамінового ряду) на території України призвело до їх перевиробництва, а висока якість та низька ціна спровокували формування контрабандних потоків у яких т.зв. «українська наркоіндустрія» вже відіграє роль постачальника обмежених для вільного обігу речовин за кордон.

При цьому прекурсори, призначені для виготовлення наркотичних засобів та психостимуляторів, переважно мають закордонне походження, оскільки значна частина промислових потужностей хімічної галузі, необхідних для їх вітчизняного виробництва, лишилась на тимчасово окупованих РФ територіях України. Це зумовило формування протягом 2022–2024 років контрабандних каналів ввезення прекурсорів на митну територію України з території тих країн у яких ці хімічні сполуки не є об'єктами предметно-кількісного обліку та є у вільному обігу [26]. Самі ж зміни виробничих циклів майже витіснили з ринку прекурсори кетонової групи (метилетилкетон, бензилметилкетон), замінивши їх нітроетаном, ефедрином, псевдоефедрином та фенілнітропропеном.

Також останнім часом наркозлочинність шукає шляхи для подальшого насичення внутрішнього українського наркоринку, який адаптувався до умов військового часу, дешевими закордонними аналогами наркотиків чи психотропів, такими як 7-метокси-1-метил-9Нпіридо(3,4-b) індол (далі – гармін) та диметилтриптамін (далі – нігерин) [27], факти контрабандного ввезення партій яких на митну територію України неодноразово фіксувались правоохоронцями у 2024−2025 роках.

Так, за десять місяців 2024 року митники виявили 968 спроб незаконного переміщення наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів через державний кордон.

У переважній більшості виявлених фактів заборонені речовини намагалися ввезти в Україну – 766 випадків, тоді як на вивезення припало 202 затримання.

Серед найпоширеніших способів транспортування – автомобільний транспорт (504 випадки) та поштові відправлення (431).

Кордони з Польщею та Молдовою залишаються найбільш «гарячими точками» для наркотрафіку. Тут митники зафіксували найбільше спроб переміщення – 243 і 162 випадки відповідно [17].

У вказаний період характерним для діяльності міжрегіональних наркоформувань було поступове зростання на території держави кількості лабораторних виробництв синтетичних наркотичних засобів та психотропних речовин замкненого циклу.

Також наприкінці 2025 року правоохоронці припинили незаконну діяльність організованої злочинної групи, яка тривалий час займалась виготовленням та збутом наркотичних речовин на території Київщини та Полтавщини. Поліцейські встановили 43-річного організатора, його співучасників та інших учасників злочинної групи, які виготовляли та розповсюджували психотропну речовину – амфетамін та наркотичну речовину – канабіс. Для виготовлення заборонених речовин фігуранти облаштували нарколабораторію на території Київської області. Зловмисників затримали працівники управління карного розшуку поліції Київщини.

Під час проведення 75 обшуків поліцейські вилучили близько 1,5 кг амфетаміну, 3 кг канабісу, обладнання нарколабораторії, прекурсори, а також зброю, мобільні телефони, банківські картки, автомобілі та готівку. Приблизна вартість вилучених наркотичних речовин на «чорному ринку» складає 3,5 мільйона гривень. Правоохоронці затримали п'ятьох осіб у порядку статті 208 КПК України. Слідчі слідчого управління поліції Київщини за процесуального керівництва Київської обласної прокуратури повідомили про підозру вісьмом зловмисникам за фактом незаконного придбання, зберігання з метою збуту та збуту психотропної речовини у великих розмірах, учинених повторно організованою групою (ч. 2, ч. 3 ст. 307 КК України), а також незаконного придбання та зберігання прекурсорів із метою їх використання для виготовлення наркотичних засобів або психотропних речовин, учинених повторно організованою групою (ч. 2 ст. 311 КК України) [4].

На початку 2026 року правоохоронними органами України та Польщі перекрито транскордонний канал контрабанди прекурсорів з Польщі до Україну. Так, зупинено виробничі потужності 34 нарколабораторій, які щомісяця генерували понад 700 кг важких наркотиків (амфетаміну, alpha-PVP, мефедрону та метамфетаміну).

У ході проведення превентивних заходів та митного огляду міжнародних поштових відправлень було виявлено партію прекурсорів та повідо-

мили правоохоронні органи України. Подальші переміщення заборонених речовин з Польщі до України здійснювалися вже під контролем правоохоронних органів України та Польщі, що дозволило відстежити ланцюг постачань і причетних осіб до даного правопорушення.

Так, слідством встановлено, що учасники злочинних угруповань виготовляли психотропні речовини на території Польщі та здійснювали поставки сировини до України, Грузії та Молдови. Паралельно із заходами на території України правоохоронні органи Польщі провели спільні цільові заходи спрямовані на затримання причетних осіб, що дало змогу перекрити транскордонні канали постачання наркотиків та прекурсорів.

У результаті вилучено 220 кг alpha-PVP, 156 кг амфетаміну, 17,6 кг мефедрону, 7 кг метамфетаміну, 47 кг канабісу, 7 тисяч пігулок MDMA, а також понад 20 тонн прекурсорів, з яких можна було б виготовити понад 4 тонн «готової продукції».

Загальний обсяг вилучених заборонених речовин, які не потрапили до незаконного обігу, перевищує 27 мільйонів доз, а їх вартість за цінами «чорного» ринку становить близько 400 мільйонів гривень.

Наразі правоохоронцями вже повідомлено про підозру 123 особам, серед іншого за ч. 2 ст. 305 КК України, що передбачає відповідальність за контрабанду наркотичних засобів, психотропних речовин та їх прекурсорів. Фігурантам загрожує до дванадцяти років позбавлення волі з конфіскацією майна [24].

Висновки. Контрабанда наркотиків є однією з найнебезпечніших загроз для громадської безпеки та здоров'я нації. Україна залишається ключовою ланкою у міжнародному наркотрафіку – через її територію проходить понад 10% загальноєвропейського обігу, що в грошовому еквіваленті становить близько 4–5 млрд доларів на рік.

Повномасштабне вторгнення РФ призвело до докорінної зміни ролі України у світовій системі наркобізнесу. Через зниження платоспроможності населення та відтік заможної клієнтури за кордон спостерігається перевиробництво дешевих синтетичних наркотиків (альфа-PVP, амфетамін) всередині країни, які тепер масово постачаються на зовнішні ринки. Україна фактично втратила статус «країни-транзитера» і перетворюється на країну «експорту кінцевого споживання». Разом з цим, втрата хімічних потужностей на окупованих територіях змусила злочинні групи налагодити нові канали ввезення прекурсорів із країн, де вони перебувають у вільному обігу.

Також необхідно зазначити, що ефективність боротьби зі злочинністю знижується через низку внутрішніх факторів:

Інформаційний розрив. В Україні відсутня єдина система оперативно-розшукової інформації. Різні відомства використовують закриті бази даних, які не узгоджуються між собою та не відповідають міжнародним стандартам;

Правові та кадрові проблеми. Недосконаліть законодавства, корупція, а також залучення окремих представників контролюючих органів (наприклад, на блокпостах) до злочинних схем створюють сприятливі умови для контрабанди.

Таким чином, боротьба з наркобізнесом потребує комплексного підходу: від кардинального вдосконалення кримінального законодавства України до розробки нових методичних рекомендацій для митних та правоохоронних органів. Подальше ігнорування проблеми загрожує не лише внутрішній стабільності, а й міжнародному іміджу України як надійного партнера у сфері безпеки.

Список літератури:

1. Арешонков В. В., Луценко Ю. В., Атаманчук В. М. Виникнення та розвиток криміналістичних досліджень при розслідуванні кримінальних правопорушень на теренах України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 6. С. 384–389. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-6/85.

2. Василевич В. В., Левченко Ю. О. Запобігання контрабанді наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 9. С. 335–339. DOI: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.04.56

3. Вербенський М. Г. Основні фактори транснаціональної злочинності у сфері незаконного обігу наркотичних засобів. *Кримський юридичний вісник*. Сімферополь, КЮІ ОДУВС, 2010. № 1(8). С. 44–52.

4. Вилучено наркотиків на понад 3,5 мільйона гривень: поліція Київщини повідомила про підозру восьмом фігурантам. URL: https://kv.npu.gov.ua/news/vylucheno-narkotykiv-na-ponad-35-miliona-hryven-politsiia-kyivshchyny-povidomyla-pro-pidozru-vismom-fihurantam.

5. Горелкіна К. Г., Луценко Ю. В., Тарасюк А. В. Проблеми протидії кримінальним правопорушенням в умовах надзвичайного чи воєнного стану. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: юридичні науки.* 2025. Том 36 (75). № 3. С. 102–110. DOI: https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2025.3/17.

6. Денисенко М. М., Луценко Ю. В. Протидія злочинності в умовах воєнного стану: теоретико-правові проблеми. *Прикарпатський юридичний вісник.* 2022. Випуск 3(44). С. 70–75. DOI: https://doi.org/10.32782/pyuv.v3.2022.16.

7. Жаровська Г. П. Теорія та практика протидії транснаціональній організованій злочинності в Україні: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08 / Нац. акад. внутр. справ. Київ, 2019. 593 с.

8. Кримінологія: підручник для студ. вищ. навч. закл. О. М. Джужа, Я. Ю. Кондратьєв, О. Г. Кулик, П. П. Михайленко та ін.; за заг. ред. О. М. Джужи. Київ: Юрінком Інтер, 2002. 416 с.

9. Литвиненко В. І., Сервецький І. В. Правові та організаційно-тактичні основи боротьби з організованою злочинністю в Україні: монографія під заг. ред. член-кор. Акад. пед. наук України Я. Ю. Кондратьєва. Київ: РВВ МВС України, 2003. 248 с.

10. Луценко Ю. В. Національний та зарубіжний досвід боротьби з корупцією та організованою злочинністю: сучасний контекст. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: юридичні науки.* 2024. Том 35(74). № 3. С. 132−139. DOI: https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2024.3/22.

11. Луценко Ю. В. Проблеми практичної реалізації введення особи до організованої злочинної групи чи злочинної організації для виконання спеціального завдання з попередження чи розкриття її злочинної діяльності. *Правова держава.* 2023. № 49. С. 157−170. DOI: https://orcid.org/0000-0002-8731-2941.

12. Луценко Ю. В. Протидія злочинності у світлі міжнародного правопорядку. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: юридичні науки.* 2023. Том 34(73). № 5. С. 60−64. DOI: https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2023.5/11.

13. Луценко Ю. В. Протидія організованій злочинності: національний та іноземний досвід. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: юридичні науки.* 2024. Том 35(74). № 2. С. 75−81. DOI: https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2024.2/12.

14. Луценко Ю. В., Макаренко Н. К. Кіберзлочинність у сфері електронної торгівлі як прояв кримінального професіоналізму. *Право.ua.* 2023. № 3. С. 59−65. DOI: https://doi.org/10.32782/LAW.UA.2023.3.9.

15. Луценко Ю. В., Полторацький О. Б. Протидія злочинності в контексті світової безпекової політики. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2024. № 2. С. 215−217. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-2/89.

16. Луценко Ю. В., Тарасюк А. В. Боротьба зі злочинністю та конфіденційне співробітництво: окремі проблеми теорії та практики. *Актуальні проблеми кримінального права:* матеріали XIV Всеукр. наук.-теорет. конф., присвяч. пам'яті проф. П. П. Михайленка (Київ, 23 лист. 2023 р.). Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2023. С. 137−142.

17. Майже тисячу спроб переправлення наркотиків через кордон припинили митники. URL: https://dancor.sumy.ua/news/mosaic/518273?utm_source=ukrnet_news.

18. Макаренко Є. І. Проблеми теорії і практики боротьби з організованою злочинністю. *Вісник Академії правових наук України*. 1997. 1. С. 24–29.

19. Макаренко Н. К., Луценко Ю. В. Виконання спеціального завдання з попередження чи розкриття кримінально протиправної діяльності організованої групи чи злочинної організації, що вчиняють шахрайські та корупційні правопорушення. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2023. № 7. С. 364–368. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-7/85.

20. Малюга Р. В. Кримінальне процесуальне доказування контрабанди наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів чи прекурсорів або фальсифікованих лікарських засобів у досудовому розслідуванні: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.08 / КНУ ім. Т. Шевченка. Київ, 2015. 273 с.

21. Міжнародна поліцейська енциклопедія: у 10 т. відп. ред.: В. В. Коваленко, Є. М. Моісєєв, В. Я. Тацій, Ю. С. Шемшученко. Т. VI. Оперативно-розшукова діяльність поліції (міліції). Київ: Атіка, 2009. 1128 с.

22. Міжнародне співробітництво під час кримінального провадження: наук.-практ. посіб. [С. М. Блажівський, І. М. Козьяков, О. М. Толкаченко, С. С. Мірошніченко, О. В. Приходько, О. В. Ведро, В. В. Мухін, О. В. Сапін, А. П. Слободян, А. О. Штанько]; за заг. ред. Л. О. Фролової. Київ: Алерта, 2013. 348 с.

23. Незаконний обіг наркотиків в Україні: стан та тенденції (аналітичний огляд: 2010–2014 рр.). Київ: РНБО, 2015. 40 с.

24. Перекрито транскордонний канал контрабанди прекурсорів з Польщі в Україну. URL: https://customs.gov.ua/news/zagalne-20/post/perekrito-transkordonnii-kanal-kontrabandi-prekursoriv-z-polshchi-v-ukrayinu-2660.

25. Полторацький О. Б. , Луценко Ю. В. , Тарасюк А. В. Суб'єкт контрабанди наркотичних засобів у теорії кримінального права України. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2018. № 4 (91). С. 73–81.

26. Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування. Єдині звіти про кримінальні правопорушення: веб-сайт Офісу Генерального прокурора України. URL:

https://gp.gov.ua/ua/posts/prozareyestrovani-kriminalni-282pravoporushennya-ta-rezultati-yihdosudovogo-rozsliduvannya-2.

27. Про наркотичні засоби, психотропні речовини і прекурсори: Закон України від 15.02.1995 № 60/95-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/60/95-%D0%B2%D1%80#Text.

28. Профілактика злочинів: підруч. О. М. Джужа, В. В. Василевич, О. Ф. Гіда та ін..: За заг. ред. док. юрид. наук, проф. О. М. Джужи. Київ: Атіка, 2011. 720 с.

29. Рудницький І. Л. Особливості виявлення та розслідування контрабанди наркотичних засобів, що вчиняються організованими злочинними групами: дис. ... д-ра філос.: 081 / Нац. ун-т «Львівська політехніка», Львів, 2019. 250 с.

30. Скулиш Є. Д. Організована злочинність як загроза національної безпеки. *Науковий вісник Національної академії Служби безпеки України.* 2003. № 2 (2). С. 125–132.

31. Сорока С. О. Контрабанда наркотичних засобів: проблеми протидії: автореф. дис. … канд. юрид. наук: 12.00.08 / ЛьвівДУВС. Львів, 2010. 22 с.

32. Тарасюк А. В., Луценко Ю. В. Актуальні проблеми удосконалення окремих положень кримінального та кримінального процесуального законодавства України. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2023. № 1. С. 388−391. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-1/93.

33. Тарасюк А. В., Луценко Ю. В. Проблеми запобігання корупційним правопорушенням юридичних осіб у сфері економіки, безпеки та оборони. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: юридичні науки.* 2025. Том 36 (75). № 1. С. 139–147. DOI: https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2025.1/23.

34. Тарасюк А. В., Луценко Ю. В. Удосконалення окремих положень статті 216 Кримінального процесуального кодексу України в контексті протидії воєнізованим або збройним формуванням. *Актуальні проблеми кримінального права*: матеріали XIII Всеукр. наук.-теорет. конф., присвяч. пам'яті проф. П. П. Михайленка (Київ, 30 лист. 2022 р.). Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2022. С. 73−75.

35. Тарасюк А. В., Луценко Ю. В. Щодо окремих напрямів забезпечення державної безпеки в контексті міжнародного правопорядку. *Нова архітектура безпекового середовища України:* матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Харків, 22 груд. 2022 р.). Харків: Право, 2022. С. 109−113.

36. Уільямс Ф. Транснаціональні кримінальні організації: стратегічні зв'язки. *Спостерігач.* 1995. № 17. С. 43–49.

37. Шалай А. М. Кримінологічна характеристика та запобігання контрабанді наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів чи прекурсорів митними органами України: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.08 / ДДУВС. Дніпро, 2021. 230 с.

38. Lutsenko Yu. V. Countering Organized Crime in the European Context. *Theory and practice of jurisprudence.* 2024. № 1 (25). С. 141−152. DOI: https://doi.org/10.21564/2225-6555.2024.1(25).301243.

39. Lutsenko Yu., Motyl V., Tarasiuk A., Areshonkov V., Diakin Ya., Kamensky D. Globalization of White-Collar Crime: Far and Beyond National Jurisdictions. *Cuestiones políticas.* 2023. № 76. P. 64−75. DOI: https://doi.org/10.46398/cuestpol.4176.03.

40. Resolution ES 11/7, UN General Assembly, adopted 24 February 2025. URL: https://docs.un.org/ en/A/RES/ES-11/7.

41. Tarasiuk A., Prokofieva-Yanchylenko D., Lutsenko Y., Danylevskyi A., & Makarenko T. (2023). Corporate liability and white-collar crime: Comparative review: Responsabilidad de las empresas y delitos de cuello blanco: Revisión comparativa. *Cuestiones Políticas*, 41 (78), P. 523–540. DOI: https://doi.org/10.46398/cuestpol.4178.36.

42. Ukraine: Organized Crime Dynamics in the Context of War. URL: https://www.unodc.org/documents/data-and-analysis/Ukraine/Ukraine_OC_Study.pdf.

Lutsenko Yu. V. FROM A TRANSIT COUNTRY TO AN EXPORTER: UKRAINE'S CHANGING ROLE IN INTERNATIONAL DRUG TRAFFICKING DURING THE WAR

The article provides a comprehensive analysis of the current state and challenges in combating organized crime within the sphere of smuggling narcotic drugs, psychotropic substances, their analogues, and precursors. It is emphasized that drug smuggling represents one of the most dangerous threats to public safety and national health, as it facilitates the spread of drug addiction, crime, and violence. According to international expert estimates, over 10% of the total European drug traffic passes through Ukraine, which in monetary terms exceeds $4–5 billion per year. The bulk of this traffic consists of cocaine, Afghan heroin, and synthetic drugs from India and China.

In the presented work, the drug business is defined as a systemic set of actions carried out by specially created, stable, and clandestine groups operating on a permanent basis to secure excess profits. Special attention is paid to transnational criminal groups that infiltrate the national economy and politics.

Central to the study is an analysis of the transformations caused by the full-scale invasion of Ukraine by the Russian Federation. The aggression disrupted traditional logistical routes and led to the emergence of new forms of illicit exchange. It has been established that Ukraine has effectively lost its status as a «transit country» and is transforming into a country of «final consumption export». Due to the decline in the population's purchasing power and the outflow of wealthy clientele abroad, there is an overproduction of cheap synthetic drugs within the country, which are now being mass-supplied to foreign markets. Simultaneously, the loss of chemical production facilities in occupied territories has forced criminal groups to establish channels for importing precursors from countries where they circulate freely.

The work also highlights systemic deficiencies in crime prevention: the lack of a unified system for operational-investigative information, the information gap between law enforcement agencies, as well as corruption and the involvement of certain representatives of regulatory bodies in criminal schemes. The conclusions substantiate the need for a fundamental improvement of the Criminal Code of Ukraine and the development of new methodological recommendations for law enforcement agencies.

Keywords: *drugs, drug-related crime, drug trafficking, crime prevention, countering crime, organized crime, criminal organization, organized criminal groups, transnational crime, punishment, criminal offenses, criminal business, investigation, international cooperation, law enforcement agencies, interaction, public/state security, operational-search activity.*

Дата першого надходження статті до видання: 01.07.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 20.07.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 10.09.2026

УДК 343.9
DOI https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2026.4/29

Паризький І. В.
https://orcid.org/0000-0001-6835-5930
Вищий навчальний заклад «Національна академія управління»

КРИТИКА «КАРАЛЬНОГО» ПІДХОДУ НА КОРИСТЬ ВІДНОВНОГО ПРАВОСУДДЯ

У статті здійснено критичний аналіз каральної логіки кримінально-правового реагування та обґрунтовано потребу поступового переходу України до ширшого використання відновного правосуддя. Доведено, що каральна модель, орієнтована переважно на встановлення вини та призначення санкції, не завжди забезпечує реальне відшкодування шкоди, участь потерпілого у подоланні наслідків правопорушення, усвідомлення відповідальності правопорушником і профілактику рецидиву. На основі міжнародних стандартів ООН і Ради Європи, положень Кримінального кодексу України (від 05.04.2001 № 2341-III), Кримінального процесуального кодексу України (від 13.04.2012 № 4651-VI), законів України «Про медіацію» (від 16.11.2021 № 1875-IX), «Про пробацію» (від 05.02.2015 № 160-VIII), «Про безоплатну правничу допомогу» (від 02.06.2011 № 3460-VI), підзаконних актів щодо ювенального відновного правосуддя та Національної стратегії захисту прав дитини у сфері юстиції до 2028 року (від 14.07.2025 № 708-р) визначено нормативно-інституційні передумови переходу України від фрагментарного застосування примирних процедур до цілеспрямованої відновної моделі. Наукова новизна полягає у формулюванні авторського висновку про часткову, але перспективну готовність України до інституціоналізації відновного правосуддя за умови посилення процесуальних гарантій, стандартів безпеки потерпілих, ролі пробації, соціальних служб, системи безоплатної правничої допомоги та відкритого моніторингу результатів.

Ключові слова: *відновне правосуддя, каральний підхід, кримінальна політика, медіація, примирення, пробація, потерпілий, неповнолітні, ресоціалізація, Україна.*

Постановка проблеми. У сучасних умовах реформування кримінальної юстиції України особливої ваги набуває питання переосмислення традиційного «карального» підходу до реагування на кримінальні правопорушення. Його сутність полягає в тому, що правопорушення розглядається насамперед як порушення заборони, встановленої державою, а центральним завданням провадження стає встановлення вини та призначення справедливого покарання. Така модель історично виконувала функцію охорони публічного порядку, утвердження авторитету закону і загальної превенції. Однак у практичному вимірі вона не завжди забезпечує відповідь на питання, яке є ключовим для потерпілого, громади й самого правопорушника: якої шкоди було завдано, хто її має відновити, у який спосіб це можливо зробити і як запобігти повторному правопорушенню.

Особливо виразно обмеженість каральної логіки проявляється у справах щодо неповнолітніх. За даними Національної стратегії захисту прав дитини у сфері юстиції до 2028 року, у 2024 році було засуджено 903 неповнолітніх, з них 75% – за тяжкі та особливо тяжкі злочини; третину дітей засуджено за вчинення злочинів у складі групи, а 27% на момент вчинення кримінального правопорушення не навчалися і не працювали. У цьому ж документі зазначено, що до позбавлення волі у 2024 році засуджено 63% неповнолітніх, з яких 48% звільнені від відбування покарання з випробуванням [15].

Наведені дані засвідчують, що проблема полягає не лише у самому факті призначення покарання, а й у соціальному контексті правопорушення: групова поведінка, відсутність навчання або роботи, дефіцит соціального супроводу, вразливість дитини в умовах війни. Тому кримінальна реакція, зведена тільки до санкції, не здатна повною мірою виконати завдання попередження повторної злочинності, реінтеграції неповнолітнього та відновлення прав потерпілої особи.

© Паризький І. В., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

На цьому тлі відновне правосуддя зміщує центр уваги з абстрактного порушення кримінально-правової заборони на конкретну шкоду, конкретну потерпілу особу, конкретного правопорушника і конкретну спільноту, яка також зазнає наслідків злочину. У документах UNODC [22] визначає відновне правосуддя як інклюзивний, гнучкий і партисипативний підхід до злочину, який може бути як доповненням, так і альтернативою традиційному кримінальному процесу та дає можливість потерпілим, правопорушникам, їхнім сім'ям і громаді брати участь у подоланні наслідків злочину й відновленні шкоди.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У науковій літературі відновне правосуддя здебільшого розглядається як комплексна правова, соціальна та комунікативна практика, спрямована на відшкодування шкоди, примирення сторін, ресоціалізацію правопорушника й запобігання повторній злочинності. У наукових публікаціях останніх років увага зосереджується на місці відновного правосуддя в кримінально-правовій системі України [8], можливостях його застосування щодо неповнолітніх [2], ролі медіації в кримінальному провадженні та складнощах реалізації відповідних програм в умовах воєнного стану [3]. Зокрема, у праці Н. В. Хмелевської [17] наголошують, що традиційна система покарань не завжди досягає очікуваного результату щодо виправлення особи, реального відшкодування шкоди потерпілому та запобігання рецидиву.

Міжнародні дослідження також демонструють, що відновне правосуддя має не лише гуманістичне, а й практико-орієнтоване значення. Систематичний огляд Г. Стренга, Л. В. Шермана, Е. Майо-Вілсона, Д. Вудса, Б. Аріель [25], який охопив 10 рандомізованих досліджень, показав, що очні відновні конференції між потерпілим і правопорушником у середньому пов'язані з меншим рівнем повторних правопорушень порівняно зі стандартним кримінальним правосуддям; при цьому ефект для насильницьких злочинів виявився більшим, ніж для майнових. Пізніший метааналіз 27 досліджень і 34 вибірок, який був проведений Л. Фулхемомо, Дж. Блейсом, Т. Ругге, Е. А. Шультхайсом [19] засвідчив, що програми відновного правосуддя асоціюються з невеликим, але статистично значущим зниженням загального рецидиву, хоча не дають однозначного ефекту щодо насильницького рецидиву.

Отже, сучасна література не дозволяє ідеалізувати відновне правосуддя як універсальний засіб для всіх категорій кримінальних правопорушень, але переконливо показує його значення для тих випадків, де можливе добровільне, безпечне та процесуально гарантоване залучення потерпілого і правопорушника до врегулювання наслідків завданої шкоди.

Постановка завдання. Метою статті є обґрунтування необхідності переходу від переважно каральної логіки кримінального реагування до відновної моделі правосуддя в Україні та визначення рівня нормативно-інституційної готовності держави до такого переходу.

Для досягнення мети поставлено такі завдання:

– розкрити обмеження карального підходу в контексті захисту потерпілого, ресоціалізації правопорушника та попередження рецидиву;

– проаналізувати міжнародні стандарти відновного правосуддя;

– визначити національні нормативні передумови для розвитку відновного правосуддя в Україні;

– запропонувати авторську матрицю оцінювання нормативно-інституційної готовності України до відновного правосуддя;

– сформулювати напрями подальшого удосконалення кримінальної політики.

Методологія статті ґрунтується на поєднанні низки загальнонаукових методів пізнання, а саме:

1. Формально-юридичний метод використано для аналізу положень Кримінального кодексу України (від 05.04.2001 № 2341-III) [6], Кримінального процесуального кодексу України (від 13.04.2012 № 4651-VI) [7], Закону України «Про медіацію» (від 16.11.2021 № 1875-IX) [10], Закону України «Про пробацію» (від 05.02.2015 № 160-VIII) [12], а також підзаконних актів щодо пілотних програм відновного правосуддя [13–14].

2. Порівняльно-правовий метод застосовано для зіставлення української моделі з міжнародними стандартами ООН і Ради Європи.

3. Системний метод дав змогу розглядати відновне правосуддя як взаємодію кримінального процесу, пробації, безоплатної правничої допомоги (БПД), соціального супроводу та судового контролю.

Виклад основного матеріалу. Каральний підхід у кримінальному праві історично виконував і продовжує виконувати важливі функції, зокрема охорону публічного порядку, вираження державного осуду кримінального правопорушення, загальну і спеціальну превенцію, а також підтвердження обов'язковості кримінально-правової заборони. Однак його функціональна

обмеженість проявляється тоді, коли кримінально-правова реакція зводиться переважно до відповіді на питання про вид і міру покарання, тоді як питання реального відновлення шкоди та подолання наслідків правопорушення набувають другорядного значення.

Класична каральна логіка розглядає кримінальне правопорушення передусім як порушення закону, а не як комплексну шкоду, завдану потерпілій особі, соціальним зв'язкам і громаді. У такому підході потерпілий нерідко постає процесуально значущою фігурою, але не завжди стає центром відновлення. Його участь може обмежуватися наданням показань, заявленням цивільного позову або підтриманням певної позиції у провадженні. Водночас його потреби у поясненні, визнанні шкоди, вибаченні, компенсації, гарантіях неповторення або емоційному завершенні конфлікту можуть залишатися поза межами традиційного судового рішення.

Натомість міжнародно-правовий розвиток відновного правосуддя засвідчує, що воно вже не може розглядатися як факультативна або суто експериментальна практика. Базові принципи ООН щодо використання програм відновного правосуддя у кримінальних справах визначають відновні програми як такі, що використовують відновні процеси та спрямовані на досягнення відновних результатів [18]. У цій логіці правосуддя розуміється не тільки як покарання винного, а як процес, у якому потерпілий, правопорушник та інші зацікавлені особи за можливості беруть активну участь у вирішенні питань, що виникли внаслідок кримінального правопорушення.

Зважаючи на вищеокреслені відмінності на рис. 1 було здійснено систематизацію ключових аспектів каральної та відновної логіки кримінального реагування.

Отже, одним із центральних міжнародних принципів є добровільність, в межах якого відновний процес не може бути нав'язаний потерпілому або правопорушнику, оскільки примусове примирення суперечить самій сутності відновного правосуддя. UNODC наголошує, що відновні процеси мають ґрунтуватися на вільній і добровільній згоді потерпілого та правопорушника, а кожна сторона повинна мати можливість відкликати згоду на будь-якій стадії процедури [27]. Таке положення особливо важливе для кримінального провадження, де існує ризик нерівності процесуальних позицій, психологічного тиску, вторинної віктимізації або використання примирення як формального способу швидкого завершення справи.

Крім того, відновне правосуддя не може бути ефективним там, де потерпілий повторно травмується, стикається з тиском або фактично змушений погодитися на зустріч із правопорушником. Саме тому міжнародні стандарти вимагають інформованої згоди, неупередженості фасилітатора, реальної можливості відмови від участі, а також процесуальних гарантій, які не допускають використання участі у відновній процедурі як доказу вини у подальшому провадженні [18; 27].

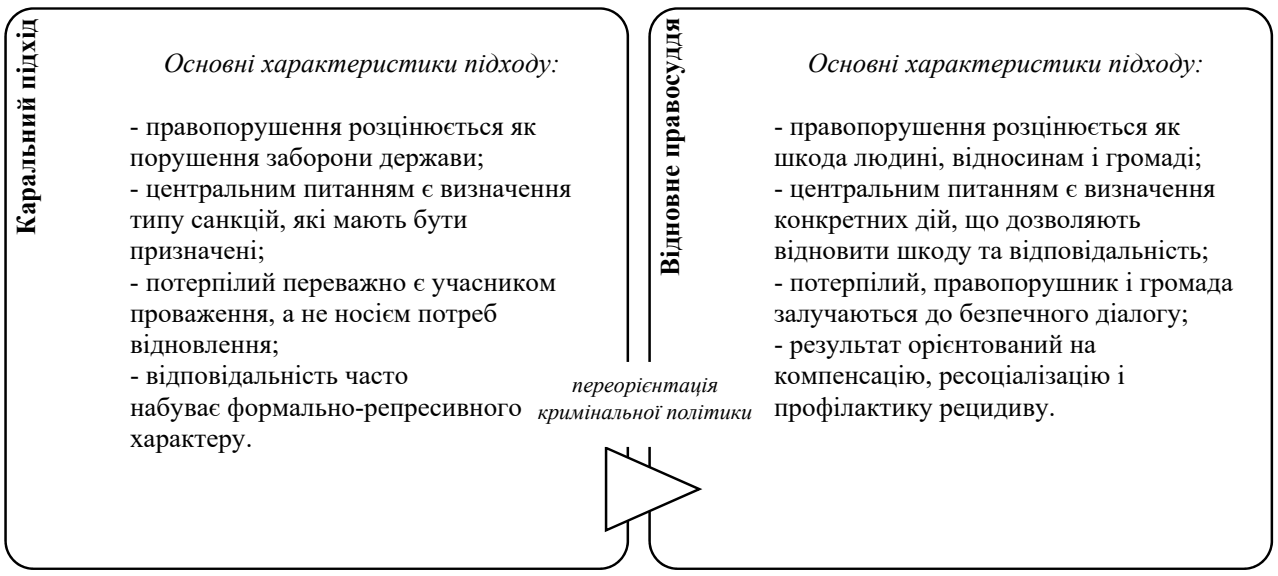

Рис. 1. Каральна та відновна логіка кримінального реагування

Джерело: сформовано автором на основі [18; 21; 27].

Рекомендація Комітету міністрів Ради Європи CM/Rec(2018)8 щодо відновного правосуддя у кримінальних справах має особливе значення для України, оскільки вона пропонує не вузьке розуміння медіації, а ширшу політико-правову рамку. Рада Європи виходить із того, що відновні послуги мають бути доступними на всіх стадіях кримінального процесу, а потерпілі й правопорушники повинні отримувати інформацію про можливість їх використання [21].

Крім того, у сфері правосуддя щодо дітей міжнародні стандарти ще виразніше зміщують акцент від репресивного впливу до виховання, реінтеграції та запобігання негативним наслідкам формального судового переслідування. Конвенція ООН про права дитини виходить із того, що поводження з дитиною, яка підозрюється або визнається такою, що порушила кримінальний закон, має сприяти розвитку в неї почуття гідності та цінності, поваги до прав людини й основних свобод інших осіб, а також враховувати її вік і бажаність сприяння реінтеграції [4]. Пекінські правила, у свою чергу, підкреслюють значення відвернення неповнолітніх від формального кримінального процесу та перенаправлення до підтримувальних громадських механізмів, коли це є доречним і не порушує гарантій прав людини [26].

З іншої перспективи, національна правова база України містить низку норм і підзаконних механізмів, які прямо пов'язані з відновним правосуддям. Їх не можна зводити лише до Закону України «Про медіацію» (від 16.11.2021 № 1875-IX) [10], оскільки відновний підхід формується на перетині кримінального, кримінального процесуального, кримінально-виконавчого, ювенального, соціального та інституційного регулювання. Саме тому аналіз української моделі доцільно здійснювати через сукупність правових актів, які створюють матеріально-правові, процесуальні, організаційні та соціально-виховні передумови для відновного правосуддя (Таблиця 1), а саме:

I. На кримінально-правовому рівні ст. 46 Кримінального кодексу України передбачає можливість звільнення особи від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим за умови відшкодування збитків або усунення заподіяної шкоди [6]. Ця норма прямо пов'язує юридичний наслідок не лише з фактом примирення, а й із реальним подоланням шкоди. Водночас її дія є обмеженою за категоріями кримінальних правопорушень, тому вона створює важливий, але не універсальний вхід до відновного правосуддя.

II. На кримінально-процесуальному рівні КПК України (від 13.04.2012 № 4651-VI) [7] передбачає угоду про примирення між потерпілим та підозрюваним чи обвинуваченим як один із видів угод у кримінальному провадженні [7]. Важливим є те, що домовленості стосовно угоди можуть проводитися за допомогою іншої особи, погодженої сторонами, крім слідчого, прокурора або судді. Це положення відкриває простір для участі медіатора або іншого нейтрального посередника. Однак угода про примирення не завжди тотожна відновному правосуддю, оскільки може бути зорієнтована переважно на процесуальне завершення справи, а не на глибоку роботу зі шкодою, відповідальністю і потребами потерпілого.

III. На медіаційному рівні Закон України «Про медіацію» (від 16.11.2021 № 1875-IX) [10] прямо поширює свою дію на кримінальні провадження з метою примирення потерпілого з підозрюваним або обвинуваченим, а також дозволяє проведення медіації під час досудового розслідування, судового провадження або виконання рішення. Принципи добровільності, конфіденційності, нейтральності, незалежності, неупередженості медіатора, самовизначення та рівності сторін є базовими для відновної процедури, оскільки забезпечують її етичну і правову легітимність.

IV. На пробаційному і кримінально-виконавчому рівні Закон України «Про пробацію» (від 05.02.2015 № 160-VIII) [12] визначає пробацію як систему наглядових і соціально-виховних заходів, спрямованих, зокрема, на виправлення засуджених і запобігання повторним кримінальним правопорушенням. Крім того, КВК України (від 11.07.2003 № 1129-IV) [7] також пов'язує виправлення і ресоціалізацію із пробацією, соціально-виховною роботою, навчанням, працею та громадським впливом. Ці положення наближують українську модель до відновної логіки, оскільки акцентують не тільки на покаранні, а й на зміні поведінки, підтримці та соціальному поверненні особи.

V. На ювенально-інституційному рівні пілотна програма відновного правосуддя за участю неповнолітніх підозрюваних та обвинувачених, затверджена у 2024 році, визначає відновне правосуддя як процес, що дозволяє особам, яким завдано шкоди, і тим, хто бере відповідальність за таку шкоду, за добровільної згоди та за участю медіатора брати участь у вирішенні питань, пов'язаних із кримінальним правопорушенням, з метою примирення, реінтеграції, ресоціалізації, відшкодування шкоди та усунення наслідків правопорушення [14].

Аналіз наведених нормативних актів дає підстави стверджувати, що Україна має не порожнє декларативне поле, а реальні нормативно-інституційні передумови для переходу до відновного

Таблиця 1

Нормативно-правова база формування відновного правосуддя в Україні

Документ	Сутність	Характеристика
1	2	3
Конституція України (від 28.06.1996 № 254к/96-ВР)	Закріплює принцип верховенства права, права людини, судовий захист, повагу до гідності особи.	Формує аксіологічну основу, без якої відновне правосуддя не може бути легітимним: воно має діяти в межах прав людини, добровільності й судового контролю.
ст. 46 Кримінального кодексу України (від 05.04.2001 № 2341-III)	Передбачає звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим та відшкодуванням збитків або усуненням шкоди.	Створює матеріально-правовий наслідок примирення; фокусує увагу на усуненні шкоди, але має обмежену сферу застосування.
глава 35 Кримінального процесуального кодексу України (від 13.04.2012 № 4651-VI)	Передбачає угоду про примирення між потерпілим і підозрюваним чи обвинуваченим; допускає участь іншої погодженої сторонами особи у домовленостях.	Формує процесуальний канал для погоджувальної логіки у кримінальному провадженні, але потребує наповнення відновним змістом, а не лише процесуальною економією.
Закон України «Про медіацію» (від 16.11.2021 № 1875-IX)	Поширюється на кримінальні провадження з метою примирення потерпілого з підозрюваним/обвинуваченим; закріплює добровільність, конфіденційність, нейтральність і рівність сторін.	Є базовим процедурним актом для медіації, однак потребує спеціалізованих кримінально-процесуальних протоколів направлення, безпеки та оцінки результатів.
Закон України «Про пробацію» (від 05.02.2015 № 160-VIII)	Визначає пробацію як систему наглядових і соціально-виховних заходів, спрямованих на виправлення та запобігання повторним правопорушенням.	Забезпечує інституційний ресурс для ресоціалізації правопорушника та індивідуальної роботи з ризиками.
Кримінально-виконавчий кодекс України (від 11.07.2003 № 1129-IV)	Пов'язує виправлення і ресоціалізацію із пробацією, соціально-виховною роботою, навчанням, працею і громадським впливом.	Розширює відновну логіку після судового рішення, дозволяючи поєднати виконання покарання з соціальним поверненням особи.
Закон України «Про безоплатну правничу допомогу» (від 02.06.2011 № 3460-VI)	Закладає інституційні повноваження системи БПД, зокрема щодо залучення медіаторів у відповідних процедурах.	Створює організаційну платформу для доступу до правової допомоги та медіації, особливо для вразливих груп і неповнолітніх.
Постанова КМУ № 63 від 19.01.2024	Врегульовує питання оплати послуг перекладачів і медіаторів, які залучаються центрами БПД.	Надає фінансово-організаційний механізм для фактичного залучення медіаторів, що є необхідною умовою практичної доступності відновних процедур.
Наказ Мін'юсту, МВС, ОГП № 2176/5/501/176 від 22.07.2024	Затверджує порядок реалізації пілотного проєкту програми відновного правосуддя за участю неповнолітніх підозрюваних/обвинувачених.	Найбільш прямо інституціоналізує відновне правосуддя в Україні, визначаючи його мету: примирення, реінтеграцію, ресоціалізацію, відшкодування шкоди.
Наказ Мін'юсту та Генеральної прокуратури № 172/5/10 від 21.01.2019	Запроваджував пілотний проєкт програми відновлення для неповнолітніх, які є підозрюваними у вчиненні кримінального правопорушення.	Сформував першу практичну основу для ювенальної відновної моделі та подальшого розширення програми.
Національна стратегія захисту прав дитини у сфері юстиції до 2028 року (від 14.07.2025 № 708-р)	Визнає потребу впровадження правових і процесуальних гарантій для дітей, які контактують із системою кримінального правосуддя, та необхідність застосування відновних підходів.	Надає стратегічну рамку переходу від дорослоцентричної і травматичної моделі до child-friendly justice та відновного реагування.
Закон України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей» (від 24.01.1995 № 20/95-ВР)	Визначає систему органів і служб, пов'язаних із соціальним захистом і профілактикою правопорушень серед дітей.	Забезпечує соціально-профілактичний компонент, без якого ювенальне відновне правосуддя не може бути зведене до однієї медіаційної зустрічі.

Продовження таблиці 1

1	2	3
Типове положення про сектор ювенальної пробації (від 18.08.2017 № 2649/5)	Визначає організаційні засади діяльності сектору ювенальної пробації.	Створює спеціалізовану інституційну ланку для роботи з неповнолітніми правопорушниками та їх ресоціалізацією.
Конвенція ООН про права дитини від 20.11.1989	Встановлює міжнародні стандарти поводження з дитиною у системі правосуддя, з урахуванням її гідності, віку та перспектив реінтеграції.	Виступає міжнародно-правовою основою для дитиноцентричного, недискримінаційного і відновного підходу до неповнолітніх.
Пекінські правила ООН (Резолюція № 40/33 від 29.11.1985)	Наголошують на доцільності відвернення неповнолітніх від формального кримінального провадження і перенаправлення до підтримувальних громадських механізмів.	Підсилюють аргумент щодо недоцільності суто каральної реакції на поведінку неповнолітніх.

Джерело: сформовано автором на основі [1; 4–7; 9–16; 26].

правосуддя. Проте ці передумови поки що не утворюють завершеної системи. Вони існують як сукупність правових входів, які частково перетинаються між собою, але не завжди об'єднані єдиним процесуальним алгоритмом, стабільною інституційною інфраструктурою та системою оцінювання результативності. Зважаючи на це, існуючі нормативно-інституційні передумови переходу України до відновного правосуддя було об'єднано на Рис. 2 у вигляді схеми, яка відображає загальну логіку переходу України від каральної до відновної моделі кримінального реагування.

Таким чином, однією з найбільш очевидних передумов переходу України від каральної до відновної моделі кримінального реагування є нормативне визнання примирення і відшкодування шкоди як юридично значущих обставин. Зокрема, ст. 46 КК України (від 05.04.2001 № 2341-III) [6] фіксує зв'язок між примиренням, усуненням шкоди та звільненням від кримінальної відповідальності. У межах каральної моделі ця норма може сприйматися як виняток із загального правила покарання. У межах відновної логіки вона має інше значення: вона визнає, що справедливість може досягатися не тільки через санкцію, а й через реальне відновлення порушеного інтересу потерпілого. Водночас обмеженість категорій справ, щодо яких ця норма застосовується, показує, що кримінально-правовий рівень поки що лише частково відкритий для відновної парадигми.

Другою передумовою є процесуалізація примирення, зокрема КПК України (від 13.04.2012 № 4651-VI) [7] передбачає угоду про примирення, її ініціювання потерпілим, підозрюваним або обвинуваченим і можливість участі погодженої сторонами особи у домовленостях; що і створює правову форму для врегулювання кримінально-правового конфлікту не лише шляхом вироку, а й шляхом процесуально контрольованої домовленості. Проте у даному контексті угода про примирення може залишатися процедурою завершення справи, якщо вона не наповнена відновними стандартами – добровільністю, безпекою, роботою з потребами потерпілого, визнанням шкоди, планом її компенсації та механізмом контролю виконання.

Третьою передумовою є наявність Закону України «Про медіацію» (від 16.11.2021 № 1875-IX) [10], який має принципове значення, оскільки прямо дозволяє медіацію у кримінальних провадженнях з метою примирення потерпілого з підозрюваним або обвинуваченим. Проте загальна медіаційна рамка не усуває потреби у спеціалізованих кримінально-правових стандартах. Кримінальний конфлікт відрізняється від цивільного чи господарського спору тим, що містить елемент публічного інтересу, нерівності сторін, психологічної травми, можливої залежності потерпілого від правопорушника, а іноді й ризик повторного насильства. Тому медіація у кримінальних провадженнях має супроводжуватися попередньою оцінкою безпеки, добровільності, інформованої згоди та здатності сторін брати участь у процедурі без шкоди для себе.

Ще однією важливою передумовою є пробаційна інфраструктура. На відміну від суто каральної реакції, пробація орієнтована на соціально-виховну роботу, оцінку ризиків, індивідуальний підхід і запобігання повторному правопорушенню [12]. Відновне правосуддя без пробації ризикує

Рис. 2. Нормативно-інституційна логіка переходу України від каральної до відновної моделі кримінального реагування

Джерело: сформовано автором.

перетворитися на коротку медіаційну зустріч без подальшого супроводу правопорушника. Натомість поєднання медіації та пробації дозволяє пов'язати досягнуті домовленості з реальними змінами поведінки, навчанням, працевлаштуванням, участю у програмах корекції поведінки, виконанням соціально корисних дій або відшкодуванням шкоди.

Крім того, варто виокремити інституційну роль системи безоплатної правничої допомоги. Порядок реалізації пілотної програми відновного правосуддя за участю неповнолітніх передбачає її реалізацію на базі системи БПД [14]. Це є важливим, оскільки відновне правосуддя потребує не лише правової норми, а й інституції, здатної координувати доступ до медіаторів, інформувати учасників, забезпечувати процедурну підтримку і гарантувати рівність доступу. Додаткове значення має постанова Кабінету Міністрів України № 63 від 19 січня 2024 року, яка врегульовує оплату послуг медіаторів, залучених центрами з надання безоплатної правничої допомоги [1]. Без такого фінансово-організаційного механізму відновні процедури залишалися б доступними переважно там, де існують донорські або локальні ресурси.

Також зазначимо, що пілотна програма відновного правосуддя за участю неповнолітніх визначає відновне правосуддя через примирення, реінтеграцію, ресоціалізацію, відшкодування шкоди та усунення наслідків кримінального правопорушення [14]. Ця дефініція є найбільш близькою до міжнародного розуміння поняття «restorative justice», оскільки включає як процесуальне при-

мирення, так і соціальний результат. Водночас концентрація програми переважно на неповнолітніх показує, що для дорослих правопорушників відновні механізми залишаються менш розвиненими і менш системно доступними.

Натомість Національна стратегія захисту прав дитини у сфері юстиції до 2028 року [15] прямо вказує на невідповідність окремих елементів українського законодавства міжнародним стандартам правосуддя, дружнього до дитини, і на потребу впровадження правових та процесуальних гарантій для дітей, які контактують із системою кримінального правосуддя. Важливо, що дана Стратегія при описі проблеми фіксує необхідність моніторингу, щорічного звітування та реалізації операційного плану, що дозволяє перейти від локальних пілотів до керованої державної політики.

Попри зазначені передумови, українська модель поки що має низку слабких місць, зокрема (1) відсутність єдиного законодавчо деталізованого порядку направлення кримінальних проваджень до відновних процедур на різних стадіях процесу; (2) несформованість достатньо чітких стандартів оцінки ризиків для потерпілого, особливо у справах, де можливі залежність, залякування, повторна віктимізація або нерівність сторін; (3) відсутність однакової регіональної доступності підготовлених медіаторів і спеціалізованих соціальних послуг; та (4) відсутність повноцінної відкритої статистики щодо кількості направлень, проведених медіацій, виконаних угод, повторності правопорушень, задоволеності потерпілих і тривалості виконання відновних домовленостей.

Отже, нормативно-інституційна готовність України до переходу до відновного правосуддя може бути оцінена як часткова, але перспективна. Частковість проявляється у фрагментарності регулювання, нерівномірності практики та відсутності цілісного моніторингу. Перспективність зумовлена тим, що існуючі необхідні базові елементи (наприклад, кримінально-правові норми про примирення, процесуальні угоди, законодавство про медіацію, пробація, система БПД, ювенальні пілотні програми та стратегічне планування у сфері правосуддя щодо дітей) формують перспективи мійбутнього розвитку даної тематики. Подальший розвиток має полягати у формуванні узгодженого механізму, у якому відновна процедура має зрозумілий процесуальний статус, інституційних відповідальних суб'єктів, стандарти безпеки, порядок контролю виконання домовленостей і систему оцінювання результатів.

Висновки. Критика карального підходу не означає заперечення кримінальної відповідальності або необхідності покарання у випадках, коли воно є обґрунтованим, пропорційним і необхідним; адже важливим у даному контексті є саме подолання редукціоністського розуміння справедливості, за якого кримінально-правова реакція фактично зводиться до санкції, а питання потерпілого, шкоди, відповідальності правопорушника та соціального відновлення залишаються вторинними. Натомість відновне правосуддя є концептуально іншим способом реагування на кримінально-правовий конфлікт. Воно переносить центр уваги з абстрактного порушення кримінально-правової заборони на конкретну шкоду, конкретного потерпілого, конкретного правопорушника і конкретну соціальну спільноту, яка також зазнає наслідків правопорушення. Такий підхід не усуває відповідальності, а надає їй персоналізованого, відшкодувального і соціально конструктивного змісту. Отже, з одного боку, міжнародні стандарти ООН і Ради Європи формують чітку рамку для впровадження відновного правосуддя: добровільність, інформована згода, право відмови, безпека потерпілого, неупередженість фасилітатора, можливість застосування на різних стадіях кримінального процесу, а також спеціальні гарантії для дітей, які контактують із системою правосуддя. З іншого боку українська нормативно-правова база вже містить значну кількість актів, прямо пов'язаних із відновним правосуддям (наприклад Закони України «Про медіацію», «Про пробацію», «Про безоплатну правничу допомогу» тощо). Однак ці акти наразі не утворюють повністю завершеної моделі, оскільки між ними відсутній достатньо деталізований єдиний алгоритм направлення справ, оцінки безпеки, міжвідомчої взаємодії та моніторингу результативності.

Тобто нормативно-інституційна готовність України до переходу до відновного правосуддя є частковою, але перспективною. Її сильними сторонами є наявність правових входів, стратегічне визнання ювенальної проблематики, розвиток медіації, пробації та системи БПД. Слабкими сторонами залишаються фрагментарність регулювання, переважно пілотний характер ювенальних програм, недостатня інтеграція соціальних служб, нерівномірність регіональної доступності медіаторів, дефіцит відкритої статистики та ризик формалізації примирення як способу швидкого завершення справи без реального відновлення шкоди. Зважаючи на це, подальший розвиток відновного правосуддя в Україні має бути спрямований на: розроблення спеціалізованих стандартів направ-

лення кримінальних проваджень до відновних процедур; запровадження протоколів оцінки безпеки потерпілих; посилення ролі пробації та соціальних служб; розширення підготовки медіаторів у сфері кримінального й ювенального правосуддя; формування відкритої статистики щодо результатів відновних процедур; забезпечення однакової доступності таких послуг у регіонах. Лише за таких умов відновне правосуддя може стати не винятком із каральної логіки, а самостійним напрямом гуманізації та підвищення ефективності кримінальної юстиції України.

Список літератури:

1. Деякі питання оплати послуг перекладачів і медіаторів, які залучаються центрами з надання безоплатної правничої допомоги : постанова Кабінету Міністрів України від 19.01.2024 № 63. База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/63-2024-%D0%BF (дата звернення: 30.06.2026).

2. Доляновська І. М. Можливості застосування інструментів відновного правосуддя та медіації у процесі призначення покарання та попередження кримінальних правопорушень. *Legal Bulletin.* 2025. № 16. С. 169–177. DOI: https://doi.org/10.31732/2708-339X-2025-16-B21

3. Ізотенко К. Т. Застосування відновного правосуддя як спосіб захисту прав і свобод людини та їх трансформація в умовах воєнного стану. *Legal Bulletin*. 2025. № 17. С. 155–163. DOI: https://doi.org/10.31732/2708-339X-2025-17-C20

4. Конвенція про права дитини : міжнародний документ від 20.11.1989. База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/995_021 (дата звернення: 30.06.2026).

5. Кримінально-виконавчий кодекс України : Кодекс України від 11.07.2003 № 1129-IV. База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/1129-15 (дата звернення: 30.06.2026).

6. Кримінальний кодекс України : Кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III. База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/2341-14 (дата звернення: 30.06.2026).

7. Кримінальний процесуальний кодекс України : Кодекс України від 13.04.2012 № 4651-VI. База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/4651-17 (дата звернення: 30.06.2026).

8. Петренко Н. О. Місце та роль відновного правосуддя в сучасній кримінально-правовій системі України. *Аналітично-порівняльне правознавство.* 2025. № 5, ч. 3. С. 229–233. DOI: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.05.3.35

9. Про безоплатну правничу допомогу : Закон України від 02.06.2011 № 3460-VI. База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/3460-17 (дата звернення: 30.06.2026).

10. Про медіацію : Закон України від 16.11.2021 № 1875-IX. База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/1875-20 (дата звернення: 30.06.2026).

11. Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей : Закон України від 24.01.1995 № 20/95-ВР. База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/20/95-%D0%B2%D1%80 (дата звернення: 30.06.2026).

12. Про пробацію : Закон України від 05.02.2015 № 160-VIII. База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/160-19 (дата звернення: 30.06.2026).

13. Про реалізацію пілотного проекту «Програма відновлення для неповнолітніх, які є підозрюваними у вчиненні кримінального правопорушення» : наказ Міністерства юстиції України, Генеральної прокуратури України від 21.01.2019 № 172/5/10. База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/z0087-19 (дата звернення: 30.06.2026).

14. Про реалізацію пілотного проєкту «Програма відновного правосуддя за участю неповнолітніх, які є підозрюваними, обвинуваченими у вчиненні кримінального правопорушення» : наказ Міністерства юстиції України, Міністерства внутрішніх справ України, Офісу Генерального прокурора від 22.07.2024 № 2176/5/501/176. База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/z1116-24 (дата звернення: 30.06.2026).

15. Про схвалення Національної стратегії захисту прав дитини у сфері юстиції на період до 2028 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2025–2028 роках : розпорядження Кабінету Міністрів України від 14.07.2025 № 708-р. База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/708-2025-%D1%80 (дата звернення: 30.06.2026).

16. Типове положення про сектор ювенальної пробації : наказ Міністерства юстиції України від 18.08.2017 № 2649/5. База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/z1031-17 (дата звернення: 30.06.2026).

17. Хмелевська Н. В. Діалектика розвитку відновного правосуддя. *Вісник кримінального судочинства*. 2021. № 3–4. С. 59–67. DOI: https://doi.org/10.17721/2413-5372.2021.3-4/59-67

18. Basic Principles on the Use of Restorative Justice Programmes in Criminal Matters : ECOSOC Resolution 2002/12. United Nations. 2002. URL: https://www.unodc.org/pdf/criminal_justice/Basic_Principles_on_the_use_of_Restorative_Justice_Programs_in_Criminal_Matters.pdf (date accessed: 30.06.2026).

19. Fulham L., Blais J., Rugge T., Schultheis E. A. The effectiveness of restorative justice programs: a meta-analysis of recidivism and other relevant outcomes. *Criminology & Criminal Justice*. 2025. Vol. 25. Issue 5. DOI: https://doi.org/10.1177/17488958231215228

20. Guidelines of the Committee of Ministers of the Council of Europe on child-friendly justice. *Council of Europe*. 2010. URL: https://www.coe.int/en/web/children/child-friendly-justice (date accessed: 30.06.2026).

21. Recommendation CM/Rec(2018)8 of the Committee of Ministers to member States concerning restorative justice in criminal matters. Council of Europe. 2018. URL: https://search.coe.int/cm?i=09000016808e35f3 (date accessed: 30.06.2026).

22. Restorative Justice. United Nations Office on Drugs and Crime. URL: https://www.unodc.org/unodc/en/justice-and-prison-reform/cpcj-restorative-justice.html (date accessed: 30.06.2026).

23. Shem-Tov Y., Raphael S., Skog A. Can Restorative Justice Conferencing Reduce Recidivism? Evidence from the Make-it-Right Program. *California Policy Lab*. 2024. URL: https://capolicylab.org/wp-content/uploads/2024/01/Can-Restorative-Justice-Conferencing-Reduce-Recidivism-Evidence-from-the-Make-it-Right-Program-1.pdf (date accessed: 30.06.2026).

24. Sherman L. W., Strang H. Restorative Justice: The Evidence. London : The Smith Institute, 2007. URL: https://www.iirp.edu/images/pdf/RJ_full_report.pdf (date accessed: 30.06.2026).

25. Strang H., Sherman L. W., Mayo-Wilson E., Woods D., Ariel B. Restorative Justice Conferencing (RJC) Using Face-to-Face Meetings of Offenders and Victims: Effects on Offender Recidivism and Victim Satisfaction. *Campbell Systematic Reviews.* 2013. Vol. 9, Issue 1. P. 1–59. DOI: https://doi.org/10.4073/csr.2013.12

26. United Nations Standard Minimum Rules for the Administration of Juvenile Justice ("The Beijing Rules") : UN General Assembly Resolution 40/33 of 29 November 1985. URL: https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/united-nations-standard-minimum-rules-administration-juvenile (date accessed: 30.06.2026).

27. UNODC. Handbook on Restorative Justice Programmes. 2nd ed. Vienna : United Nations, 2020. URL: https://www.unodc.org/documents/justice-and-prison-reform/20-01146_Handbook_on_Restorative_Justice_Programmes.pdf (date accessed: 30.06.2026).

Paryzkyi I. V. CRITICISM OF THE "PUNITIVE" APPROACH IN FAVOR OF RESTORATIVE JUSTICE

The article critically analyzes the punitive logic of criminal law response and justifies the need for Ukraine to gradually transition to a wider use of restorative justice. It is proven that the punitive model, focused mainly on establishing guilt and imposing sanctions, does not always provide real compensation for damage, the victim's participation in overcoming the consequences of the offense, the offender's awareness of responsibility, and the prevention of relapse. Based on international standards of the UN and the Council of Europe, the provisions of the Criminal Code of Ukraine (dated 05.04.2001 No. 2341-III), the Criminal Procedure Code of Ukraine (dated 13.04.2012 No. 4651-VI), the laws of Ukraine "On Mediation" (dated 16.11.2021 No. 1875-IX), "On Probation" (dated 05.02.2015 No. 160-VIII), "On Free Legal Aid" (dated 02.06.2011 No. 3460-VI), by-laws on juvenile restorative justice and the National Strategy for the Protection of the Rights of the Child in the Sphere of Justice until 2028 (dated 14.07.2025 No. 708-p), the regulatory and institutional prerequisites for Ukraine's transition from the fragmented application of conciliatory procedures to a more holistic restorative models. The scientific novelty lies in the formulation of the author's conclusion about the partial but promising readiness of Ukraine to institutionalize restorative justice, provided that procedural guarantees, victim safety standards, the role of probation, social services, a system of free legal aid, and open monitoring of results are strengthened.

Keywords: *restorative justice, punitive approach, criminal policy, mediation, reconciliation, probation, victim, minors, resocialization, Ukraine.*

Дата першого надходження статті до видання: 09.07.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 24.07.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 10.09.2026

УДК 343.352(4)
DOI https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2026.4/30

Пушкар О. А.
https://orcid.org/0009-0007-9966-9693
Державний податковий університет

ДОСВІД ДЕЯКИХ ЄВРОПЕЙСЬКИХ ДЕРЖАВ У ПИТАННЯХ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА КОРУПЦІЙНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ

У статті здійснено комплексний порівняльно-правовий аналіз кримінальної відповідальності за корупційні правопорушення в окремих європейських державах з метою виявлення сучасних підходів до криміналізації корупційних діянь, визначення особливостей нормативного регулювання відповідальності за їх вчинення та обґрунтування можливостей використання позитивного зарубіжного досвіду для вдосконалення кримінального законодавства України. Автором досліджено законодавчі підходи до визначення складів корупційних кримінальних правопорушень, особливостей кримінальної відповідальності службових осіб у деяких зарубіжних державах.

У статті проведено аналіз положень кримінального законодавства окремих європейських держав, що регламентують відповідальність за одержання, надання та посередництво у наданні неправомірної вигоди, зловживання службовим становищем, торгівлю впливом та інші корупційні кримінальні правопорушення. Встановлено, що законодавство кожної держави характеризується власними особливостями визначення об'єктивних і суб'єктивних ознак складів кримінальних правопорушень, кола суб'єктів відповідальності, системи кримінальних покарань та спеціальних заходів кримінально-правового характеру. Виявлено, що ефективність кримінально-правової протидії корупції у європейських державах забезпечується системністю антикорупційного законодавства, належною взаємодією правоохоронних і судових органів, високим рівнем правової визначеності кримінально-правових норм та функціонуванням дієвих інституцій запобігання корупції.

За результатами проведеного дослідження сформульовано висновки щодо перспектив використання позитивного досвіду європейських держав у процесі вдосконалення кримінального законодавства України. Обґрунтовано доцільність подальшої гармонізації національних кримінально-правових норм із європейськими стандартами, удосконалення законодавчого визначення окремих корупційних кримінальних правопорушень, розширення можливостей застосування спеціальних кримінально-правових заходів щодо незаконно одержаних активів, а також забезпечення більшої узгодженості кримінального, антикорупційного та процесуального законодавства.

Ключові слова: *європейський досвід, протидія корупції, кримінальна відповідальність, корупційні правопорушення, неправомірна вигода.*

Постановка проблеми. Корупція залишається однією з найбільш небезпечних загроз демократичному розвитку держав, принципу верховенства права, належному функціонуванню органів публічної влади та економічній безпеці суспільства. Незважаючи на активний розвиток міжнародних антикорупційних стандартів, законодавство європейських держав щодо кримінальної відповідальності за корупційні правопорушення характеризується різними підходами до визначення складів кримінальних правопорушень, кола суб'єктів відповідальності, видів покарань та інших кримінально-правових заходів. У контексті євроінтеграційного курсу України особливої актуальності набуває дослідження зарубіжного досвіду кримінально-правової протидії корупції з метою виявлення найбільш ефективних моделей правового регулювання та можливостей їх імплементації у національне законодавство.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження зарубіжного досвіду запобігання та протидії корупційним правопорушенням, включа-

© Пушкар О. А., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

ючи криміналізацію таких правопорушень, представлено у роботах таких вітчизняних науковців, як А. І. Берлач, Т. О. Борець, А. В. Боровик, Г. С. Буга, Р. А. Вовченко та ін. Огляд наукових робіт цих та деяких інших вчених показує, що в дослідженнях переважна увага приділяється вузьким аспектам цієї проблематики або окресленню досвіду окремих європейських держав. Водночас у сучасній науці кримінального права недостатньо комплексних наукових досліджень, в яких проводиться порівняльно-правовий аналіз законодавства окремих європейських держав щодо кримінальної відповідальності за корупційні правопорушення в аспекті можливостей використання позитивного досвіду таких держав для вдосконалення кримінального законодавства України.

Постановка завдання. Метою статті є проведення порівняльно-правового аналізу законодавства окремих європейських держав щодо кримінальної відповідальності за корупційні правопорушення, виявлення ефективних моделей кримінально-правової протидії корупції та обґрунтування можливостей використання позитивного зарубіжного досвіду для вдосконалення кримінального законодавства України. Для досягнення поставленої мети визначено такі завдання: проаналізувати особливості криміналізації корупційних правопорушень у законодавстві окремих європейських держав; здійснити порівняльний аналіз підходів до визначення підстав і особливостей кримінальної відповідальності за корупційні правопорушення; сформулювати пропозиції щодо імплементації позитивного європейського досвіду у вітчизняне кримінальне законодавство.

Виклад основного матеріалу. Сучасна антикорупційна політика європейських держав характеризується високим рівнем диференціації підходів до кримінально-правової протидії корупційним правопорушенням, що зумовлює необхідність їх комплексного наукового осмислення. Як справедливо зазначають деякі науковці, незважаючи на уніфікацію європейських стандартів, зокрема антикорупційних конвенцій та рекомендацій міжнародних організацій, національні кримінально-правові системи зберігають суттєві відмінності у визначенні складів корупційних правопорушень, підходів до розмежування їх видів, а також у встановленні меж кримінальної відповідальності [1, с. 727]. Указане, в свою чергу, актуалізує питання виявлення ефективних моделей правового регулювання, які можуть бути адаптовані в інших правових системах, зокрема в Україні.

Досвід окремих європейських держав свідчить про наявність різних моделей кримінально-правового реагування на корупційні прояви, що ґрунтуються на деталізованому розмежуванні форм неправомірної поведінки службових осіб.

У низці країн Європейського Союзу (ЄС) спостерігається тенденція до диференціації відповідальності залежно від характеру службової поведінки та зв'язку між неправомірною вигодою і службовими повноваженнями особи. Такий підхід дозволяє виокремлювати випадки, коли вигода надається за правомірні дії службовця, та ті, коли така вигода пов'язана з порушенням службових обов'язків, що, у свою чергу, впливає на ступінь суспільної небезпеки діяння та суворість санкцій.

Характерною рисою європейського кримінального законодавства є також поступова деталізація складів корупційних правопорушень шляхом виокремлення спеціальних форм кримінально караної поведінки, включаючи ситуації потенційного впливу на службову особу без безпосередньої прив'язки до конкретного рішення [2, с. 152].

Наприклад, кримінально-правова система Австрії вирізняється високим рівнем нормативної деталізації складів корупційних правопорушень та чітким структурним розмежуванням різних форм службової корупції. Основним регулятором є Кримінальний кодекс Австрії, який містить диференційовану систему норм, спрямованих на охоплення як класичного хабарництва, так і ширших проявів неправомірного впливу [3].

Особливістю австрійської моделі, як зазначають деякі дослідники, є чітке розмежування «активної» та «пасивної» корупції, що дозволяє системно відмежовувати поведінку службової особи від дій особи, яка надає неправомірну вигоду [4, с. 201]. При цьому пасивне хабарництво охоплює як випадки отримання вигоди за неправомірні дії, так і ситуації, коли службова особа отримує вигоду за дії, що формально відповідають її обов'язкам, що суттєво розширює межі криміналізації.

Важливою рисою австрійського законодавства є диференціація кримінальної відповідальності залежно від вартості неправомірної вигоди. Законодавець встановлює порогові значення, перевищення яких зумовлює істотне посилення санкцій, включаючи суттєве збільшення строків позбавлення волі. Такий підхід забезпечує принцип пропорційності покарання та підвищує превентивний ефект кримінального закону.

Окремої уваги заслуговує криміналізація так званих передумов впливу на службову особу, коли

неправомірна вигода надається не за конкретне рішення, а з метою формування загальної лояльності чи потенційного впливу на майбутню службову поведінку [3].

Крім того, характерною ознакою австрійського кримінального законодавства є можливість притягнення до відповідальності юридичних осіб, що дозволяє охоплювати корпоративні форми корупції. Водночас австрійське законодавство виключає легітимність навіть незначних видів подарунків, визнаючи їх кримінально караними за наявності ознак неправомірної вигоди.

У свою чергу італійська модель кримінальної відповідальності за корупційні правопорушення характеризується складною багаторівневою структурою складів злочинів та розвиненою системою диференціації відповідальності залежно від статусу службових осіб. В основу розмежування різних форм пасивного хабарництва покладено критерій того, чи пов'язане одержання вигоди з правомірною діяльністю службової особи або з порушенням її обов'язків. У першому випадку йдеться про винагороду за виконання службових функцій, у другому – про більш суспільно небезпечні діяння, пов'язані з умисним відступом від службових обов'язків [4].

Суттєвою особливістю італійської системи кримінальної відповідальності за корупційні порушення є також диференціація суб'єктів залежно від їхнього статусу на6 публічних службових осіб із владними повноваженнями та осіб, які виконують публічні функції технічного чи допоміжного характеру. Такий підхід дозволяє враховувати реальний обсяг владних повноважень при кваліфікації злочину та визначенні міри покарання.

Окремим елементом є криміналізація спеціальних видів корупції у сфері правосуддя, що підкреслює підвищений рівень суспільної небезпеки впливу на судову систему [4].

Важливим інституційним фактором в Італії є комплексне антикорупційне реформування, яке передбачає посилення санкцій, обмеження доступу до публічних посад для осіб, засуджених за корупційні злочини, а також розширення заходів запобігання повторній корупційній поведінці.

Іншим прикладом слугує кримінально-правова система Литви, яка поєднує широкий підходу до визначення суб'єктів корупційних правопорушень та інтеграцію приватного і публічного секторів у єдину систему антикорупційної відповідальності.

Особливістю є включення до кола суб'єктів не лише традиційних публічних службовців, а й осіб, прирівняних до них, у тому числі у приватному секторі [5], що свідчить про розширене розуміння корупційних ризиків і прагнення охопити всі сфери, де може виникати зловживання владними або управлінськими функціями.

Характерною рисою литовської системи кримінальної відповідальності за корупційній правопорушення, на яку звертають увагу деякі науковці, є широке трактування неправомірної вигоди, яка охоплює як матеріальні, так і нематеріальні блага, що суттєво розширює сферу кримінально-правового впливу [7, с. 30].

Литовське законодавство також чітко розрізняє корупційні діяння залежно від їх зв'язку з правомірною або неправомірною поведінкою службової особи, при цьому більш сувора відповідальність встановлюється за дії, що суперечать службовим обов'язкам. Важливою особливістю є визнання юридичних осіб суб'єктами відповідальності за корупційні правопорушення. Санкції щодо них є багатофункціональними та включають не лише штрафи, але й обмеження діяльності або ліквідацію [8].

Португальська модель характеризується поєднанням загального кримінального законодавства та спеціальних норм, спрямованих на регулювання відповідальності політичних і високопосадових службових осіб.

Особливістю є диференціація корупційних правопорушень залежно від ступеня порушення службових обов'язків: законодавство розрізняє випадки одержання неправомірної вигоди за правомірні дії та за дії, що прямо суперечать службовим обов'язкам, встановлюючи різний рівень санкцій [8].

Важливою рисою є використання системи денних штрафів, що дозволяє індивідуалізувати покарання залежно від майнового стану особи, забезпечуючи реальну рівність кримінально-правового впливу [9].

Окремо слід відзначити наявність спеціального антикорупційного законодавства, яке встановлює підвищену відповідальність для політичних діячів та високопосадовців, що вказує на посилений стандарт публічної відповідальності для осіб, які здійснюють найвищі управлінські функції. Додатково законодавство передбачає суворі санкції за пасивну корупцію, що підкреслює пріоритет превентивної функції кримінального права [9].

Загалом, аналіз європейського досвіду у сфері кримінально-правового регулювання відповідальності за корупційні правопорушення показує, що у більшості європейських правових систем засто-

совується чітке розмежування між різними видами службової корупції залежно від змісту службової дії та ступеня порушення службових обов'язків. Також спільною тенденцією є диференціація санкцій залежно від розміру неправомірної вигоди або ступеня суспільної небезпеки діяння. Важливою рисою європейського кримінального антикорупційного законодавства є визнання юридичних осіб суб'єктами відповідальності за корупційні правопорушення, що дозволяє ефективніше реагувати на корпоративні форми корупції та мінімізувати ризики використання юридичних осіб як інструменту протиправної діяльності.

Водночас аналіз законодавства зазначених держав свідчить, що кримінально-правові заходи розглядаються лише як один із елементів комплексної антикорупційної політики, оскільки європейські антикорупційні стандарти передбачають поєднання кримінальної відповідальності із цивільно-правовими, адміністративними та фінансовими заходами впливу, застосування спеціальної конфіскації, повернення незаконно отриманих активів, відповідальності юридичних осіб, міжнародної правової допомоги, екстрадиції правопорушників, а також функціонування ефективних механізмів виявлення та документування корупційних правопорушень [10, с. 28].

На особливу увагу заслуговує інституційне забезпечення реалізації антикорупційної політики. Так, поряд із кримінально-правовими механізмами окремі держави створюють спеціалізовані органи із запобігання корупції, діяльність яких поєднує контрольні, аналітичні, координаційні та превентивні функції. Показовим у цьому аспекті є досвід Франції, де функціонування спеціалізованого антикорупційного агентства забезпечує системний контроль за реалізацією державної антикорупційної політики, моніторинг виконання антикорупційних програм, взаємодію із правоохоронними органами та здійснення превентивних заходів щодо мінімізації корупційних ризиків [11, с. 124].

Проведений порівняльно-правовий аналіз законодавства деяких європейських країн дає підстави дійти висновку, що для удосконалення кримінального законодавства України необхідно врахувати позитивний європейський досвід. Насамперед заслуговує на увагу австрійська модель диференціації кримінальної відповідальності залежно від характеру службової поведінки. На відміну від ст. 368 Кримінального кодексу України (КК України), яка фактично охоплює однією кримінально-правовою конструкцією випадки одержання неправомірної вигоди як за вчинення незаконних дій, так і за вчинення дій, що входять до службових повноважень особи, австрійське законодавство чітко розмежовує зазначені форми поведінки [12]. Такий підхід забезпечує більш точну оцінку ступеня суспільної небезпечності вчиненого та сприяє індивідуалізації кримінальної відповідальності. У зв'язку з цим доцільно розглянути можливість удосконалення диспозиції ст. 368 КК України шляхом нормативного розмежування одержання неправомірної вигоди за правомірне використання службових повноважень і за вчинення чи невчинення службовою особою дій, що суперечать покладеним на неї обов'язкам, із встановленням більш суворої відповідальності саме за останню форму корупційної поведінки.

Перспективним також видається запозичення австрійського та португальського підходів щодо більш чіткої диференціації кримінальної відповідальності залежно від розміру неправомірної вигоди. Хоча чинна редакція ст. 368 КК України містить кваліфікуючі ознаки, пов'язані зі значним, великим та особливо великим розміром неправомірної вигоди [12], слід поєднати кількісні критерії із характером службового становища винної особи та тяжкістю наслідків вчиненого кримінального правопорушення.

Заслуговує на увагу й італійський підхід до нормативного розмежування окремих категорій осіб, які виконують публічні функції. Українське кримінальне законодавство оперує переважно єдиною категорією службової особи, визначеною у ст. 18 та примітці до ст. 364 КК України [12]. Водночас диференціація окремих категорій субєктів залежно від характеру здійснюваних ними владних чи організаційно-розпорядчих повноважень могла б сприяти більш точному визначенню ступеня суспільної небезпечності відповідних корупційних діянь та вдосконаленню механізму індивідуалізації покарання.

Позитивний досвід Литви свідчить про доцільність розширення законодавчого підходу до визначення неправомірної вигоди. Незважаючи на достатньо широке тлумачення цього поняття у примітці до ст. 364-1 КК України [12], доцільним видається законодавче уточнення того, що неправомірною вигодою можуть визнаватися не лише матеріальні блага, а й будь-які нематеріальні переваги, пільги, преференції чи інші вигоди, здатні вплинути на об'єктивність виконання службових повноважень. Таке уточнення сприятиме однаковому застосуванню кримінального закону та усуненню окремих труднощів правозастосовної практики.

Окремим напрямом удосконалення законодавства має стати гармонізація положень КК України із Законом України «Про запобігання корупції» [13]. Аналіз європейського досвіду засвідчує, що ефективність кримінально-правової протидії корупції значною мірою забезпечується єдністю кримінально-правового та превентивного механізмів. Саме тому доцільним є подальше узгодження законодавчих дефініцій «неправомірної вигоди», «подарунка», «конфлікту інтересів», «службової особи» та інших понять, що використовуються у різних галузях антикорупційного законодавства.

Висновки. Проведене дослідження свідчить, що кримінально-правові системи європейських держав, незважаючи на особливості національного законодавства, сформували достатньо ефективну концепцію протидії корупційним правопорушенням, яка ґрунтується на принципах диференціації кримінальної відповідальності, комплексності антикорупційної політики, невідворотності покарання та ефективного інституційного забезпечення. При цьому найбільш характерними тенденціями сучасного розвитку європейського кримінального законодавства є деталізація складів корупційних кримінальних правопорушень, розмежування відповідальності залежно від характеру службової поведінки, розширення кола суб'єктів кримінальної відповідальності, у тому числі юридичних осіб, криміналізація різних форм протиправного впливу на службову діяльність, а також поєднання кримінально-правових засобів із превентивними, організаційними та фінансовими механізмами протидії корупції.

За результатами проведеного порівняльно-правового аналізу обґрунтовано доцільність імплементації окремих позитивних елементів європейського досвіду до кримінального законодавства України. Насамперед необхідним видається удосконалення ст. 368 КК України шляхом більш чіткої диференціації кримінальної відповідальності залежно від характеру використання службових повноважень, уточнення окремих ознак об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення, розширення законодавчого визначення неправомірної вигоди з урахуванням сучасних форм її прояву, а також подальше вдосконалення інституту кримінально-правових заходів щодо юридичних осіб.

Список літератури:

1. Вовченко Р. А. Іноземний досвід запобігання корупційним злочинам, що вчиняються поліцейськими. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2024. № 6. С. 723–728. DOI https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.06.120.

2. Буга Г. С. Досвід зарубіжних країн в боротьбі із запобігання корупції. *Правова позиція*. 2023. № 1(38). С. 149–152. DOI https://doi.org/10.32782/2521-6473.2023-1.29.

3. Bundesgesetz vom 23. Jänner 1974 über die mit gerichtlicher Strafe bedrohten Handlungen (Strafgesetzbuch – StGB). URL: https://www.ris.bka.gv.at/GeltendeFassung.wxe?Abfrage=Bundesnormen&Gesetzesnummer=10002296.

4. Борець Т. О. Досвід Австрії у сфері протидії корупції. *Реалізація державної антикорупційної політики*. 2017. С. 198–201. URL: https://elar.navs.edu.ua/items/f97bf46f-eb08-4812-ac62-c9656179d58b.

5. Italian Penal Code: Penal Code (approved by Royal Decree No. 1398 of October 19, 1930). URL: https://www.wipo.int/wipolex/en/legislation/details/2507.

6. The Criminal Code Republic of Lithuania law 26 September 2000, № VIII-1968 (As last amended on 11 February 2010 – № XI-677). URL: https://policehumanrightsresources.org/content/uploads/2016/08/Criminal-Code-Lithuania-2000.pdf?x80005.

7. Войтенко Ю. М. Європейська практика боротьби з корупцією: досвід для України в рамках євроінтеграційних процесів. *Науковий журнал «Політикус».* 2022. Вип. 4-2. С. 29–33. URL: https://politicus.od.ua/spec_2022/4.pdf.

8. Código Penal – CP Diário da República n. 63/1995, Série I-A de 1995-03-15. URL: https://diariodarepublica.pt/dr/legislacao-consolidada/decreto-lei/1995-34437675.

9. Crimes de responsabilidade de titulares de cargos políticos e altos cargos públicos: Lei n. 34/87, de 16 de julho. URL: https://dre.pt/dre/detalhe/lei/34-1987-175513.

10. Боровик А. В. Щодо європейських стандартів кримінальної відповідальності за корупційні кримінальні правопорушення та їх запобігання. *Актуальні проблеми держави і права*. 2020. Вип. 85. С. 22–29. DOI https://doi.org/10.32837/apdp.v0i85.1820.

11. Берлач А. І., Продан А. О. Зарубіжний досвід реалізації адміністративно-правового статусу антикорупційних суб'єктів. *Київський часопис права*. 2023. № 2. С. 121–126. DOI: https://doi.org/10.32782/klj/2023.2.15.

12. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text.

13. Про запобігання корупції: Закон України від 14.10.2014 № 1700-VII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#n238.

Pushkar O. A. THE EXPERIENCE OF SOME EUROPEAN STATES IN MATTERS OF CRIMINAL LIABILITY FOR CORRUPTION OFFENSES

The article carries out a comprehensive comparative legal analysis of criminal liability for corruption offenses in individual European states in order to identify modern approaches to the criminalization of corruption acts, determine the features of the regulatory regulation of liability for their commission and substantiate the possibilities of using positive foreign experience to improve the criminal legislation of Ukraine. The author has studied legislative approaches to determining the components of corruption criminal offenses, the features of the criminal liability of officials in some foreign states.

The article analyzes the provisions of the criminal legislation of individual European states that regulate liability for receiving, providing and mediating in the provision of illegal benefits, abuse of official position, trading in influence and other corruption criminal offenses. It has been established that the legislation of each state is characterized by its own features in determining the objective and subjective features of the components of criminal offenses, the range of subjects of liability, the system of criminal penalties and special measures of a criminal-legal nature. It was found that the effectiveness of criminal law counteraction to corruption in European countries is ensured by the systematic nature of anti-corruption legislation, proper interaction between law enforcement and judicial bodies, a high level of legal certainty of criminal law norms and the functioning of effective institutions for the prevention of corruption.

Based on the results of the study, conclusions were formulated regarding the prospects for using the positive experience of European countries in the process of improving the criminal legislation of Ukraine. The feasibility of further harmonization of national criminal law norms with European standards, improvement of the legislative definition of individual corruption criminal offenses, expansion of the possibilities of applying special criminal law measures in relation to illegally obtained assets, as well as ensuring greater coherence of criminal, anti-corruption and procedural legislation was substantiated.

Keywords: *European experience, combating corruption, criminal liability, corruption offenses, illicit gain.*

Дата першого надходження статті до видання: 05.07.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 20.07.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 10.09.2026

УДК 343.9:332.025.12:355.4(477.54)
DOI https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2026.4/31

Токар П. Т.
https://orcid.org/0009-0008-8111-7142
Головне управління Національної поліції в Харківській області

КРИМІНОГЕННІ РИЗИКИ ВІДНОВЛЕННЯ ДЕОКУПОВАНИХ ТЕРИТОРІЙ: РЕГІОНАЛЬНИЙ КРИМІНОЛОГІЧНИЙ ВИМІР

У статті досліджено криміногенні ризики, що виникають у процесі відновлення деокупованих територій. Регіональний вимір проблеми розкрито на матеріалах Харківської області, де деокупація, розмінування, повернення населення, відновлення житла, критичної інфраструктури та місцевого управління відбуваються за умов тривалої воєнної загрози. Метою дослідження є формування регіональної моделі криміногенних ризиків відновлення та обґрунтування засобів їх раннього виявлення і мінімізації. Доведено, що відновлення не є лише технічним або господарським процесом: концентрація ресурсів, прискорення управлінських рішень, пошкодження реєстрів, дефіцит кадрів, мінне забруднення, незаконний обіг зброї, соціальна вразливість і травматизація населення створюють умови для корупційних, майнових, насильницьких, експлуатаційних та інформаційних кримінальних практик. Запропоновано розуміти криміногенні ризики відновлення як територіально й часово зумовлену імовірність виникнення, поширення або посилення кримінально протиправних практик у процесі повернення населення, майна, публічної влади, послуг та інфраструктури. Виокремлено ресурсно-корупційні, майнові, безпекові, соціально-віктимологічні, інституційні та інформаційно-ідентифікаційні ризики. Обґрунтовано, що для Харківської області важливо застосовувати диференційовану модель: у прикордонних громадах пріоритетними є захист покинутого майна, евакуація, розмінування і контроль доступу; у деокупованих районних центрах – відновлення реєстрів, перевірка прав на майно, контроль підрядників і гуманітарних потоків; у громадах масового прийому переміщених осіб – житлові, трудові та віктимологічні ризики. Запропоновано кримінологічний паспорт відновлення громади, кримінологічну експертизу проєктів, ризик-орієнтований контроль, поєднання державного, муніципального і громадського моніторингу, а також міжвідомчу координацію на основі карти ризиків.

Ключові слова: *деокуповані території, відновлення, криміногенний ризик, регіональна кримінологія, Харківська область, корупція, незаконний обіг зброї, віктимізація, публічна безпека, запобігання злочинності.*

Постановка проблеми. Деокупація припиняє незаконний контроль над територією, однак не усуває автоматично його криміногенні наслідки. Повернення державної влади відбувається там, де поєднуються руйнування, мінна небезпека, незаконний обіг зброї, переміщення населення, дефіцит публічних послуг, пошкодження документів і реєстрів, конфлікти щодо майна та недовіра до інституцій. Тому відновлення є не лише інфраструктурним, а й кримінологічно значущим процесом.

Ключова складність полягає у накладанні стабілізації безпекової ситуації, реінтеграції населення та реалізації відновлювальних проєктів. Непроведена інвентаризація майна полегшує незаконне заволодіння ним; кадровий дефіцит послаблює контроль закупівель; зруйноване житло підвищує залежність людини від компенсації; непрозора черговість відновлення породжує конфлікти. Харківська область є показовим об'єктом аналізу, оскільки її деокуповані громади відновлюються за умов близькості до кордону, повторних обстрілів і нерівномірного повернення населення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Методологічною основою регіонального виміру є праці А. М. Бабенка щодо територіальних відмінностей злочинності [1, с. 112–114] та підхід О. М. Бандурки й О. М. Литвинова до злочинності як складної соціальної реальності [2, с. 8–10]. Для деокупованих територій це важливо, бо статистика залежить від доступності території, можли-

© Токар П. Т., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

вості повідомити про подію та спроможності правоохоронних органів.

Ю. В. Орлов пов'язує кримінологічний аналіз війни з трансформацією соціальних інститутів і ризиками відновлення влади [3, с. 24–26], а Б. Г. Луценко наголошує на впливі збройної агресії на структуру злочинності [4, с. 149–150]. О. І. Наливайко обґрунтовує модель відновлення публічної безпеки через координацію органів, сумісність реєстрів, фіксацію шкоди, контроль обігу зброї та участь громад [5, с. 401–404].

У підручнику з кримінології злочинність на деокупованих територіях розглядається як окремий предмет аналізу [6, с. 411–413]. С. І. Драп'ятий акцентує на прогнозуванні поширення зброї, насильницьких практик і соціальної дезорганізації [7, с. 114–116], а А. В. Носач – на поєднанні кримінологічних заходів із захистом суверенітету [8, с. 254–256]. Водночас недостатньо розробленою залишається модель, яка пов'язує етапи відновлення з кримінальними можливостями, територіальними індикаторами та адресними запобіжниками.

Постановка завдання. Метою нашої статті є формування регіональної моделі криміногенних ризиків відновлення деокупованих територій та системи їх раннього виявлення і мінімізації на прикладі Харківської області.

Виклад основного матеріалу дослідження. Криміногенний ризик відновлення не є тотожним уже вчиненому кримінальному правопорушенню. Він означає імовірність реалізації кримінальної можливості за наявності певної сукупності умов. Тому слід розрізняти загальний безпековий ризик, пов'язаний з обстрілами, техногенними аваріями чи мінною небезпекою, і криміногенний ризик, що створює умови для протиправної поведінки, її приховування або віктимізації.

Криміногенні ризики відновлення деокупованої території – це територіально й часово зумовлена імовірність виникнення, поширення або посилення кримінально протиправних практик у процесі повернення населення, майна, публічної влади, послуг та інфраструктури внаслідок поєднання воєнних руйнувань, інституційної недостатності, концентрації ресурсів, соціальної вразливості й ослаблення контролю. Його зміст не вичерпується переліком можливих злочинів: він охоплює зв'язок між територією, фазою відновлення, станом інституцій, доступністю ресурсів і вразливістю населення. Саме тому однаковий відновлювальний захід може мати різний криміногенний ефект у великому місті, прикордонній громаді та населеному пункті, який тривалий час перебував в окупації.

Фазовість цих ризиків проявляється так: під час первинної стабілізації домінують незаконне зберігання зброї, мародерство й незаконний доступ до майна; під час масового фінансування – корупційні та закупівельні ризики; під час повернення населення – житлові, трудові, сімейно-побутові й віктимологічні загрози. Відновлення змінює структуру можливостей, бо швидкість витрачання коштів часто випереджає спроможність контролю.

Регіональні умови Харківської області визначаються близькістю до кордону з державою-агресором, збереженням воєнної загрози, масштабом руйнувань, різною тривалістю окупації громад, кількістю переміщених осіб, мінним забрудненням і поєднанням міських, промислових та сільських територій. Єдиний порядок контролю не компенсує різну кадрову, реєстраційну й технічну спроможність громад. Управлінське значення цієї нерівномірності полягає в тому, що показником ризику має бути не лише розмір фінансування, а співвідношення обсягу відновлення з кадровою, реєстраційною, технічною та комунікаційною спроможністю конкретної громади.

За цими ознаками можна виокремити три типи ситуацій: 1) прикордонні громади з постійною загрозою обстрілів і евакуації; 2) деокуповані районні центри та транспортні вузли, де концентруються підрядники й матеріальні потоки; 3) громади масового прийому внутрішньо переміщених осіб, у яких посилюються житлові, трудові та віктимологічні ризики.

Ресурсно-корупційні ризики пов'язані з концентрацією бюджетних, донорських і гуманітарних ресурсів: завищенням вартості робіт, змовою підрядників, оплатою невиконаних робіт і спотворенням пріоритетів відновлення.

Майнові ризики формуються навколо житла, землі, покинутого майна, компенсацій і реєстраційних процедур. Закон про компенсацію за пошкоджене та знищене майно встановлює правову рамку відшкодування [9], але у деокупованих громадах доказування права ускладнюється втратою документів, пошкодженням архівів, відсутністю власника або конфліктом між претендентами.

Безпекові ризики охоплюють незаконний обіг зброї, боєприпасів, вибухонебезпечних предметів і мінне забруднення. Воєнний період актуалізує кримінологічні застереження щодо поширення цивільної зброї [10, с. 101–105].

Соціально-віктимологічні ризики виникають через травму, втрату житла і доходу, безробіття, сімейне роз'єднання та залежність від допомоги. Найуразливішими є самотні літні люди, особи з інвалідністю, діти, постраждалі від насильства, люди без документів, переміщені особи та сім'ї зниклих безвісти. Розрив соціальних зв'язків послаблює згуртованість спільноти [11, с. 62–64].

Інституційні ризики зумовлені кадровими втратами, перевантаженням органів влади, несумісністю даних, втратою архівів і конфліктом між швидкістю та законністю рішення. Інформаційно-ідентифікаційні ризики охоплюють фішингові схеми під виглядом компенсацій, незаконне використання персональних даних, дезінформацію про евакуацію чи виплати та стигматизацію осіб, які проживали в окупації. У таких умовах автоматичне перенесення підозри на всю спільноту руйнує співпрацю з правоохоронними органами і може стимулювати приховування інформації. Тому офіційна комунікація має поєднувати швидкість, перевіреність даних, індивідуалізацію юридичної відповідальності та захист персональної інформації (*Див. Таблицю 1*).

Матриця демонструє, що один чинник може належати до кількох груп. Відсутність реєстрових даних одночасно створює майновий, корупційний та інституційний ризик, тому запобігання має будуватися як спільний ризик-орієнтований контур управління.

Першим елементом регіональної системи раннього виявлення та мінімізації ризиків має бути кримінологічний паспорт відновлення громади. Він поєднує дані про руйнування, фактичну чисельність населення, переміщення, стан реєстрів, мінне забруднення, обіг зброї, кадрову спроможність, закупівлі, звернення потерпілих і локальні конфлікти. Його превентивна цінність виникає лише за умови регулярного оновлення індикаторів відповідно до фази відновлення та використання цих даних під час визначення пріоритетів фінансування і контролю.

Другим елементом є кримінологічна експертиза відновлювального проєкту до ухвалення рішення про фінансування. Її предметом має бути не лише формальна законність закупівлі чи наявність кошторису, а й можливий вплив проєкту на локальне криміногенне середовище. Зокрема, доцільно оцінювати, чи не створює об'єкт додаткових умов для незаконного доступу до майна, непрозорого розподілу допомоги, конфліктів між групами населення, тіньового посередництва або використання персональних даних поза визначеною метою.

Третім елементом є ризик-орієнтований контроль, який має застосовуватися не однаково до всіх відновлювальних заходів, а залежно від рівня криміногенної уразливості конкретного об'єкта чи процедури. Поглибленої уваги потребують проєкти з неконкурентними процедурами, повторною зміною кошторису, новостворeним підрядником, значним авансом, відсутністю незалежного технічного нагляду або реалізацією на території з пошкодженими реєстрами. Екосистема DREAM створює основу для простежуваності проєкту за умови повного і своєчасного внесення даних [12].

Таблиця 1

Матриця криміногенних ризиків відновлення деокупованих територій

Група ризику	Детермінанти та прояви	Індикатори	Запобіжники
Ресурсно-корупційна	Концентрація коштів; завищення вартості, змова.	Один учасник, додаткові угоди, зростання кошторису.	Відкритий цикл проєкту, перевірка бенефіціарів, аудит.
Майнова	Пошкодження реєстрів; підроблення, подвійна компенсація.	Суперечливі заяви, зміна даних, повторне включення.	Інвентаризація, геоприв'язка, перевірка, оскарження.
Безпекова	Зброя, боєприпаси, мінне забруднення; незаконний збут.	Знахідки під час робіт, травмування.	Обстеження ділянки, облік, контроль доступу, декларування.
Соціально-віктимологічна	Втрата житла і доходу; шахрайство, експлуатація.	Посередники, утримання документів, повторні звернення.	Мобільні групи, правнича допомога, супровід.
Інституційна	Кадровий дефіцит, втрата архівів; зловживання.	Ручне дублювання, розрив між рішенням і перевіркою.	Сумісні реєстри, розмежування повноважень, контроль.
Інформаційно-ідентифікаційна	Вакуум інформації, витік даних; фішинг, стигматизація.	Неофіційний збір даних, групові звинувачення.	Офіційний канал, мінімізація даних, кризова комунікація.

Спільним робочим механізмом для цих елементів є система індикаторів криміногенної напруги. До них можна віднести різке зростання звернень щодо компенсацій без зрозумілої динаміки їх розгляду, появу неформальних посередників у процедурах відновлення документів чи житла, концентрацію підрядів у вузького кола суб'єктів, повторні зміни кошторисів, масові скарги на черговість відновлення, збільшення повідомлень про втрату документів або доступ сторонніх осіб до персональних даних. Такі сигнали не доводять правопорушення, але мають запускати перевірку управлінської уразливості.

Алгоритм реагування повинен мати послідовний характер: фіксація індикатора, перевірка його за кількома джерелами, попереднє визначення рівня ризику та вибір заходу. Для низького рівня достатнім є спостереження; для підвищеного – адресна перевірка процедури, підрядника або реєстрової інформації; для критичного – залучення правоохоронних, контрольних чи соціальних служб. Після завершення проєкту дані паспорта, експертизи та контролю мають зіставлятися зі скаргами, результатами аудитів, динамікою повідомлень про правопорушення та оцінкою безпеки жителями.

Четвертим елементом є поєднання державного, муніципального і громадського контролю: відкритих даних, громадського моніторингу, захищеного каналу викривача, професійного технічного контролю та аудиту.

П'ятим елементом є віктимологічна спрямованість: оцінювати потрібно не лише кількість зданих об'єктів, а й доступ постраждалих до житла, документів, правничої та психологічної допомоги.

Шостим елементом є міжвідомча координація обласної військової адміністрації, місцевого самоврядування, поліції, прокуратури, ДСНС, органів соціального захисту, аудиту й антикорупційної інфраструктури.

Для Харківської області доцільна диференційована модель: у прикордонних громадах – захист покинутого майна, евакуація, облік населення, розмінування й контроль доступу; у деокупованих районних центрах – відновлення реєстрів, перевірка прав на майно, контроль підрядників і гуманітарних потоків; у громадах масового прийому переміщених осіб – житлові, трудові та віктимологічні ризики.

Ранніми індикаторами можуть бути повторне коригування кошторису, зростання частки прямих договорів, концентрація контрактів у пов'язаних компаній, розрив між фізичною готовністю і оплатою, хвиля скарг на компенсації, зростання повідомлень про втрату документів, невідповідність між кількістю повернених жителів і навантаженням на послуги, збільшення знахідок зброї та вибухонебезпечних предметів. Кожен індикатор окремо не доводить наявності кримінального правопорушення, однак їх поєднання показує зміну криміногенної ситуації. Після завершення проєкту необхідно порівнювати прогнозовані ризики з фактичними подіями, скаргами, результатами аудитів і змінами у відчутті безпеки.

Висновки. Відновлення деокупованих територій є кримінологічно значущим процесом, оскільки концентрація ресурсів, прискорення процедур, соціальна вразливість та інституційні розриви створюють нові кримінальні можливості. Регіональний вимір визначається тривалістю окупації, характером руйнувань, безпековою ситуацією, поверненням населення і спроможністю громади. Для Харківської області пріоритетними є ресурсно-корупційні, майнові, безпекові, соціально-віктимологічні, інституційні та інформаційно-ідентифікаційні ризики. Ефективна профілактика потребує раннього виявлення криміногенних індикаторів, а оптимальною є модель, що поєднує кримінологічний паспорт громади, експертизу проєктів, ризик-орієнтований контроль, віктимологічний супровід, відкриті дані та міжвідомчу координацію. Перспективним напрямом подальших досліджень є методика кількісної оцінки таких ризиків для різних типів деокупованих громад. Такий підхід дозволяє не протиставляти швидкість відновлення законності, а узгоджувати їх через попереднє виявлення найбільш уразливих точок. Для подальшої практики важливими є уніфіковані стандарти даних, зрозумілі канали скарг, захист викривачів і перенесення успішних рішень між однотипними громадами.

Список літератури:

1. Бабенко А. М. Запобігання злочинності в регіонах України: концептуально-методологічний та праксеологічний вимір : монографія. Одеса : ОДУВС, 2014. 416 с. URL: https://ivpz.kh.ua/wp-content/uploads/2019/02/babenko_monografiya_2.pdf (дата звернення: 22.06.2026).

2. Бандурка О. М., Литвинов О. М. Злочинність як об'єкт феноменологічного аналізу. Право і безпека. 2015. № 3 (58). С. 6–10. URL: https://pb.univd.edu.ua/index.php/PB/article/view/107 (дата звернення: 22.06.2026).

3. Орлов Ю. В. Злочинність і протидія їй в умовах війни: кримінально-правовий та кримінологічний виміри : монографія. Харків : Право, 2023. 252 с. URL: https://dspace.univd.edu.ua/entities/publication/0f42a5da-09e6-48d0-bf93-4341d2b5e98b (дата звернення: 22.06.2026).

4. Луценко Б. Г. Кримінологічна складова під час деокупації тимчасово окупованої території України. Злочинність і протидія їй в умовах війни: глобальний, регіональний та національний виміри : зб. доп. наук.-практ. конф. (м. Вінниця, 12 квіт. 2023 р.). Харків : ХНУВС, 2023. С. 148–151. URL: https://dspace.univd.edu.ua/items/39294e7c-afad-40b2-b876-63e2e9bfc767 (дата звернення: 22.06.2026).

5. Наливайко О. І. Публічна безпека у процесах реінтеграції деокупованих територій: правові інструменти відновлення правопорядку та довіри. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2025. № 6, ч. 2. С. 400–405. DOI: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.06.2.65 (дата звернення: 22.06.2026).

6. Кримінологія : підручник / О. М. Бандурка, І. О. Бандурка, Ю. В. Орлов та ін. Харків : ХНУВС, 2026. 482 с. URL: https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/4aaad3b3-5ba2-4857-a60a-42cbc45f0430/content (дата звернення: 23.06.2026).

7. Драп'ятий С. І. Протидія злочинності у післявоєнний період: актуальні виклики та перспективи. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2022. № 1. С. 112–120. URL: https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/9706a433-f2b4-4d78-a762-2e89ec224cc1/content (дата звернення: 23.06.2026).

8. Носач А. В. Кримінологічне забезпечення захисту державного суверенітету і територіальної цілісності України : дис. ... д-ра юрид. Наук : 12.00.08. Харків, 2022. 384 с. URL: https://dspace.univd.edu.ua/bitstreams/07ccb0fc-8379-42be-83ed-07dfc92b6b99/download (дата звернення: 24.06.2026).

9. Про компенсацію за пошкодження та знищення окремих категорій об'єктів нерухомого майна внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України, та Державний реєстр майна, пошкодженого та знищеного внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України : Закон України від 23.02.2023 р. № 2923-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2923-20#Text (дата звернення: 24.06.2026).

10. Кулик О. Г. Кримінологічні ризики, пов'язані з наданням громадянам України права на придбання у власність цивільної вогнепальної зброї. Кримінологічна теорія і практика: досвід, проблеми сьогодення та шляхи їх вирішення : матеріали наук.-практ. круглого столу (м. Київ, 24 листоп. 2022 р.). Київ : НАВС, 2022. С. 101–105. URL: https://elar.navs.edu.ua/items/ecfe7f05-e423-4f61-8ea8-6f8142e52dd8 (дата звернення: 24.06.2026).

11. Згуртованість суспільства: психологічний вимір : монографія / Н. О. Довгань, В. М. Духневич, З. Ф. Сіверс, О. Г. Цукур, І. М. Коробка ; за наук. ред. Н. О. Довгань, В. М. Духневича. Кропивницький : Імекс-ЛТД, 2025. 350 с. URL: https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/749382/1/DovDuchMon2025maket.pdf (дата звернення: 24.06.2026).

12. Екосистема DREAM : офіційний вебсайт. URL: https://dream.gov.ua/ua (дата звернення: 22.06.2026).

Tokar P. T. CRIMINOGENIC RISKS IN THE RECOVERY OF DE-OCCUPIED TERRITORIES: A REGIONAL CRIMINOLOGICAL DIMENSION

The article examines criminogenic risks arising in the recovery of de-occupied territories. The regional dimension is analysed using Kharkiv Oblast, where de-occupation, demining, population return, housing and critical infrastructure restoration, and the rebuilding of local governance take place under a continuing military threat. The purpose of the study is to formulate a regional model of recovery-related criminogenic risks and to substantiate tools for their early detection and mitigation. It is argued that recovery is not merely a technical or economic process: concentration of resources, accelerated decision-making, damaged registers, staff shortages, mine contamination, illicit arms circulation, social vulnerability and collective trauma create conditions for corruption, property, violent, exploitative and information-related criminal practices. Criminogenic risks in recovery are defined as a territorially and temporally conditioned probability of the emergence, spread or strengthening of criminal practices in the process of returning population, property, public authority, services and infrastructure. The article identifies resource-corruption, property, security, social-victimological, institutional and information-identification risks. It is substantiated that Kharkiv Oblast requires a differentiated model: border communities need priority protection of abandoned property, evacuation, demining and access control; de-occupied district centres require restoration of registers, verification of property rights, contractor

control and monitoring of humanitarian flows; communities receiving internally displaced persons require special attention to housing, labour and victimological risks. The proposed system combines a criminological recovery profile of a community, criminological assessment of projects, risk-oriented control, victimological support, open data and interagency coordination based on a dynamic risk map.

Keywords: *de-occupied territories, recovery, criminogenic risk, regional criminology, Kharkiv Oblast, corruption, illicit arms trafficking, victimisation, public safety, crime prevention.*

Дата першого надходження статті до видання: 01.07.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 20.07.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 10.09.2026

УДК 343.9:343.2/.7
DOI https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2026.4/32

Фіалка М. І.
https://orcid.org/0000-0001-5599-3335
Національний аерокосмічний університет «Харківський авіаційний інститут»

ЗЛОЧИННІСТЬ І КРИМІНАЛЬНО ПРОТИПРАВНА ДІЯЛЬНІСТЬ: ПРОБЛЕМИ СПІВВІДНОШЕННЯ ПОНЯТЬ У СУЧАСНІЙ КРИМІНОЛОГІЧНІЙ ТЕОРІЇ

У статті здійснено теоретико-кримінологічний аналіз співвідношення понять «злочинність» і «кримінально протиправна діяльність». Актуальність дослідження зумовлена тим, що у кримінологічній літературі, кримінально-правових дослідженнях і прикладній правоохоронній практиці ці поняття часто використовуються поряд із категоріями «кримінальне правопорушення», «кримінально протиправна поведінка», «злочинна діяльність», «кримінальна практика», однак їхні змістовні межі не завжди розкриваються послідовно. Обґрунтовано, що злочинність є ширшою кримінологічною категорією, яка характеризує соціально обумовлене, історично мінливе, масове кримінально-правове явище з його рівнем, структурою, динамікою, латентністю, детермінацією, територіальними проявами та соціальними наслідками. Натомість кримінально протиправна діяльність має переважно поведінково-процесуальний зміст і відображає цілеспрямовану, системну або організовану активність одного чи кількох суб'єктів, спрямовану на підготовку, вчинення, забезпечення, повторення або приховування кримінальних правопорушень. Установлено, що ототожнення цих понять звужує злочинність до сукупності діянь і водночас позбавляє кримінально протиправну діяльність її власного аналітичного призначення. Запропоновано розглядати кримінально протиправну діяльність як структурно-функціональний прояв злочинності, що дозволяє поєднати макрорівневий аналіз криміногенного стану із дослідженням конкретних кримінальних практик, способів, ролей, ресурсів і механізмів приховування. Доведено, що таке розмежування має не лише теоретичне, а й прикладне значення, оскільки різні рівні кримінологічного аналізу потребують різних засобів запобігання: від впливу на загальні детермінанти злочинності до руйнування конкретних схем кримінально протиправної діяльності.

Ключові слова: *злочинність, кримінально протиправна діяльність, кримінологічна теорія, кримінальне правопорушення, кримінально протиправна поведінка, кримінальна практика, запобігання злочинності.*

Постановка проблеми. Понятійний апарат кримінології визначає межі наукового аналізу. Від того, як співвідносяться поняття «злочинність» і «кримінально протиправна діяльність», залежить відповідь на питання, що саме досліджується: масове соціально-правове явище, окреме кримінальне правопорушення, поведінка особи або діяльнісний механізм певної кримінальної практики. У цій статті використовується написання «кримінально протиправна діяльність» без дефіса, оскільки йдеться про поєднання прислівника «кримінально» з прикметником «протиправна», а не про складний прикметник на зразок «кримінально-правовий». Кримінальний кодекс України (*далі – КК України*) визначає, які суспільно небезпечні діяння є кримінальними правопорушеннями, а кримінальна протиправність діяння встановлюється лише цим Кодексом [1]. Однак кримінологічне пізнання не обмежується формальною юридичною межею діяння.

У сучасній кримінології злочинність обґрунтовано розглядається як складна соціальна реальність, що не зводиться до механічного підрахунку зареєстрованих правопорушень [2, с. 8]. Водночас поняття кримінально протиправної діяльності дедалі частіше використовується там, де необхідно описати не одиничне діяння, а процес, схему, повторювану практику, рольову взаємодію або організаційне забезпечення кримінальної активності.

© Фіалка М. І., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичну основу дослідження становлять праці українських кримінологів, у яких злочинність розкривається як багатовимірне явище. У різні періоди розвитку української кримінологічної науки власні підходи до сутності, змісту, структури, детермінації, показників, соціальних наслідків та запобігання злочинності формулювали А. М. Бабенко, О. М. Бандурка, В. С. Батиргареєва, І. Г. Богатирьов, В. В. Василевич, В. В. Голіна, Б. М. Головкін, І. М. Даньшин, О. М. Джужа, В. М. Дрьомін, А. П. Закалюк, А. Ф. Зелінський, А. В. Калініна, О. Г. Кальман, М. Г. Колодяжний, О. Г. Кулик, І. П. Лановенко, О. М. Литвинов, П. П. Михайленко, Ю. В. Орлов, Н. В. Сметаніна, В. О. Туляков, І. О. Христич, В. І. Шакун, С. С. Шрамко та інші вітчизняні дослідники.

Поряд із цим поняття «кримінально протиправна діяльність» досліджувалося значно менш системно, ніж поняття «злочинність». Безпосередньо або найближче до цієї проблематики зверталися А. А. Вознюк, А. О. Нікітін, О. В. Околіт, В. І. Павликівський, У. В. Терех, А. М. Ященко, а в суміжному аспекті кримінально-правової термінології, злочинної діяльності, злочинного впливу та організованих форм кримінальної активності – О. О. Дудоров, В. О. Навроцький, М. І. Хавронюк, та інші науковці.

Водночас розробленість поняття «кримінально протиправна діяльність» залишається недостатньою. У наявних працях воно переважно аналізується у кримінально-правовому, правозастосовному або спеціально-прикладному контексті, тоді як його власне кримінологічне співвідношення з поняттям «злочинність» не дістало системного висвітлення. Саме ця обставина зумовлює потребу в окремому розгляді відповідного співвідношення.

Постановка завдання. Метою статті є визначення кримінологічного співвідношення понять «злочинність» і «кримінально протиправна діяльність» та обґрунтування доцільності їх розмежування. Для досягнення цієї мети необхідно: розкрити зміст злочинності як базової категорії кримінології; встановити ознаки кримінально протиправної діяльності; визначити їх спільні та відмінні риси; запропонувати модель їх співвідношення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Злочинність є родовою кримінологічною категорією. Її межі задаються кримінальним законом, однак її зміст значно ширший за сукупність складів кримінальних правопорушень. У кримінологічній літературі слушно підкреслюється, що злочинність повинна аналізуватися через рівень, структуру, динаміку, латентність, ціну, детермінацію та соціальні наслідки [3, с. 124]. Тому зменшення або збільшення кількості зареєстрованих правопорушень саме по собі ще не пояснює реальний стан криміногенної ситуації.

На нашу думку, кримінально протиправна діяльність має інше аналітичне призначення. Вона дозволяє описати не загальний стан злочинності, а спосіб її фактичної реалізації. У цьому сенсі вона пов'язана з діяльнісним рівнем кримінологічного аналізу: підготовкою, вчиненням, забезпеченням, повторенням, використанням результатів або приховуванням кримінальних правопорушень. А. А. Вознюк та А. О. Нікітін звертають увагу, що в КК України відповідний термін використовується в різних контекстах і не має чіткого законодавчого визначення [8, с. 197–198]. Для кримінології це означає необхідність не лише фіксувати нормативне вживання поняття, а й визначати його аналітичну функцію. Такий підхід узгоджується з висновком про необхідність розглядати кримінологічний об'єкт через конкретні ознаки, а не через абстрактне перерахування проявів [5, с. 241].

Не кожне кримінальне правопорушення є кримінально протиправною діяльністю у повному кримінологічному значенні. Одиничне, ситуативне або імпульсивне діяння може бути кримінально протиправною поведінкою, але не завжди має ознаки діяльності. Діяльність передбачає внутрішній зв'язок між діями, певну мету, повторюваність або системність, використання способів, ресурсів і засобів. Саме тому в межах організованих або корупційних практик дослідники звертають увагу не лише на факт правопорушення, а й на інтерес юридичної особи, роль уповноваженої особи та організаційний контекст діяння [7, с. 121].

Злочинність і кримінально протиправна діяльність співвідносяться як явище і форма його поведінкового прояву. Злочинність охоплює масив кримінальних правопорушень, злочинців (кримінальних правопорушників), потерпілих, причини, умови, латентність і наслідки. Кримінально протиправна діяльність концентрує увагу на процесі, через який кримінальна активність організовується і відтворюється. Нами раніше підкреслювалось, що кримінологічна характеристика має фіксувати саме ті ознаки, які дозволяють пояснити об'єкт, а не лише формально його назвати [6, с. 166].

Для уточнення цього співвідношення доцільно виділити декілька критеріїв (*Див. Таблицю 1*).

Перший критерій стосується рівня узагальнення. Злочинність фіксує макрорівень кримінологічної реальності, тому її аналіз має охоплювати не лише обліковані діяння, а й латентну складову, соціальні наслідки, потерпілих і реакцію державних інституцій. Н. В. Сметаніна обґрунтовує, що інформаційна модель злочинності повинна відображати кількісні й якісні параметри явища, а не лише юридичну реєстрацію діянь [3, с. 83]. Кримінально протиправна діяльність, навпаки, дає можливість перейти від загальної характеристики явища до аналізу конкретного процесу його реалізації.

Другий критерій пов'язаний із суб'єктом. Злочинність як соціальне явище не має єдиного суб'єкта, оскільки формується сукупністю індивідуальних, групових, організованих, випадкових і професійних кримінальних проявів. Кримінально протиправна діяльність завжди передбачає певного носія активності: особу, групу, організовану структуру, службову особу або уповноважену особу юридичної особи. Саме тому у працях, присвячених юридичним особам, діяльнісний аспект пов'язується не тільки з фактом правопорушення, а й з організаційним інтересом та використанням статусу уповноваженої особи [7, с. 122].

Третій критерій полягає у часовій і функціональній зв'язаності. Окреме кримінальне правопорушення може бути завершеним юридичним фактом, тоді як кримінально протиправна діяльність охоплює підготовку, пошук ресурсів, комунікацію між учасниками, вибір способу, безпосереднє вчинення діяння, використання результату і приховування слідів. А. П. Закалюк слушно пов'язував пізнання злочинності з аналізом її причинного комплексу та механізмів відтворення [4, с. 142]. Цей висновок дозволяє стверджувати, що діяльнісний вимір необхідний саме для пояснення відтворення кримінальних практик.

Четвертий критерій має профілактичне значення. Якщо дослідник обмежується тільки поняттям злочинності, то він ризикує сформулювати занадто загальні заходи впливу. Якщо ж предметом аналізу стає кримінально протиправна діяльність, то можна конкретизувати точки запобіжного втручання: канали фінансування, документообіг, зв'язки між учасниками, способи легалізації результатів, інформаційні ресурси, корупційне прикриття. У наших попередніх дослідженнях наголошувалось, що кримінологічна характеристика повинна бути придатною для пояснення і подальшого практичного використання, а не лише для опису окремих ознак [5, с. 242].

Отже, кримінально протиправна діяльність не підміняє поняття злочинності, а деталізує один із її найбільш важливих рівнів. Вона особливо необхідна для аналізу організованої злочинності, корупційних схем, економічних посягань, незаконних ринків, кіберзлочинності та інших сфер, де кримінальний результат досягається не одиничною дією, а послідовним процесом. Саме в таких випадках кримінологічний аналіз повинен установлювати не лише факт правопорушення, а й логіку діяльності, її ресурсну базу, рольову структуру і здатність до відтворення.

Окремо слід ураховувати латентний вимір досліджуваного співвідношення. Злочинність може змінюватися у статистиці не тільки через реальне зростання або зниження кримінальної активності, а й через зміну виявлення, реєстрації, доступності потерпілих до правової допомоги або готовності повідомляти про подію. Кримінально протиправна діяльність у такій ситуації може не зникати, а переходити в інші способи, канали або

Таблиця 1

Співвідношення понять «злочинність» і «кримінально протиправна діяльність»

Критерій	Злочинність	Кримінально протиправна діяльність
Рівень аналізу	Макросоціальне кримінологічне явище, що має рівень, структуру, динаміку, латентність, детермінацію і наслідки.	Процес цілеспрямованих дій конкретних суб'єктів, пов'язаних із підготовкою, вчиненням, забезпеченням або приховуванням кримінальних правопорушень.
Обсяг поняття	Охоплює не лише діяння, а й осіб, потерпілих, умови, соціальні наслідки та реакцію інституцій.	Описує діяльнісний механізм кримінальної активності, її способи, ресурси, ролі та повторюваність.
Практичне значення	Дає підстави оцінити криміногенний стан суспільства, регіону чи сфери.	Дає підстави руйнувати конкретні схеми, канали забезпечення, зв'язки та форми приховування.
Співвідношення	Є родовою категорією.	Є структурно-функціональним проявом злочинності.

форми приховування. Тому нами вважається, що аналіз діяльності є необхідним доповненням до аналізу показників злочинності.

Важливим є і співвідношення досліджуваних понять із категорією кримінологічного портрета особистості злочинця (кримінального правопорушника). Якщо кримінологічна характеристика описує явище або його сегмент, то кримінологічний портрет концентрує увагу на типовому носії ознак [6, с. 166]. Кримінально протиправна діяльність у цьому зв'язку дозволяє поєднати обидва рівні: вона показує, як певний суб'єкт або група суб'єктів діє в межах конкретного кримінального сегмента, які ролі виконує, які ресурси використовує і як пристосовується до соціального контролю.

Не менш важливою є межа між кримінально протиправною діяльністю і ширшими антисоціальними практиками. Кримінологія не повинна включати до цього поняття будь-яку девіантну, ризикову або морально негативну поведінку, якщо вона не пов'язана з кримінально протиправним діянням. Водночас діяльність може охоплювати не лише закінчене правопорушення, а й підготовчі, забезпечувальні та приховувальні елементи, якщо вони функціонально спрямовані на кримінально протиправний результат.

Як видно з Таблиці 1, злочинність є ширшою категорією, а кримінально протиправна діяльність – одним із механізмів її існування. Такий підхід дозволяє уникнути двох методологічних помилок. Перша полягає у зведенні злочинності до суми кримінальних правопорушень. Друга – у надмірному розширенні поняття кримінально протиправної діяльності до будь-якої кримінально караної поведінки.

Практичне значення розмежування полягає в тому, що протидія злочинності та припинення кримінально протиправної діяльності мають різний масштаб. У першому випадку йдеться про вплив на соціальні детермінанти, інституційну спроможність, віктимізацію, правову культуру, економічні та територіальні чинники. У другому – про руйнування конкретних схем, каналів фінансування, ресурсного забезпечення, збуту, корупційного прикриття або приховування результатів. Саме тому сучасна кримінологія потребує поєднання макроаналізу злочинності із дослідженням конкретних кримінальних практик [3, с. 126].

Водночас кримінально протиправну діяльність не можна ототожнювати з будь-якою повторною кримінально протиправною поведінкою. Повторність є важливою, але недостатньою ознакою. Необхідно встановити внутрішній зв'язок між діями, їх спільну спрямованість, використання певного способу або ресурсу, а також здатність відповідної моделі відтворюватися. Саме таке розуміння дозволяє відмежувати ситуативний рецидив від діяльнісної кримінальної практики.

На нашу думку, запропоноване співвідношення має значення і для кримінологічного прогнозування. Прогноз злочинності орієнтований на можливу зміну рівня, структури, динаміки та латентності. Прогноз кримінально протиправної діяльності повинен виявляти імовірність появи нових схем, способів, ролей, каналів забезпечення і форм приховування. Тому ці прогнози пов'язані між собою, але не є однаковими за предметом.

Додатково слід враховувати, що діяльнісний підхід допомагає пояснити розрив між формальною кваліфікацією діяння і його кримінологічним змістом. Одне й те саме кримінальне правопорушення може бути випадковим епізодом, а може бути елементом сталої схеми. Саме тому феноменологічний аналіз злочинності, на необхідності якого наголошують О. М. Бандурка та О. М. Литвинов [2, с. 10], має доповнюватися аналізом способу діяльності, а не зупинятися на юридичній назві правопорушення.

Це має значення і для оцінки статистики. Кількісні показники дають уявлення про обсяг зареєстрованої злочинності, проте не завжди показують, чи змінюється сама кримінальна практика. Н. В. Сметаніна справедливо пов'язує якісний аналіз злочинності з розкриттям її внутрішньої структури та соціальних наслідків [3, с. 125]. Кримінально протиправна діяльність у цьому аспекті є інструментом уточнення того, які саме практики стоять за статистичними одиницями.

Такий підхід корисний і для оцінки ефективності заходів протидії. Якщо після втручання зменшилась кількість зареєстрованих кримінальних правопорушень, але залишилися незмінними канали фінансування, документообіг, коло посередників або способи приховування, то кримінально протиправна діяльність може бути лише тимчасово пригніченою. Навпаки, руйнування діяльнісного механізму здатне дати довгостроковий профілактичний ефект навіть тоді, коли статистичні показники реагують із запізненням.

У підсумку кримінально протиправну діяльність можна визначити як кримінологічно значущий процес цілеспрямованої, системної або організованої активності одного чи кількох суб'єктів, спрямованої на підготовку, вчинення, забезпечення, повторення, використання результатів або

приховування кримінальних правопорушень, що має внутрішній зв'язок між діями та здатність відтворюватися в певному соціальному середовищі.

Висновки. Проведений аналіз дає підстави для висновку, що поняття «злочинність» і «кримінально протиправна діяльність» не є тотожними. Злочинність є ширшою кримінологічною категорією, яка характеризує масове соціально обумовлене кримінально-правове явище з його рівнем, структурою, динамікою, латентністю, детермінацією та наслідками.

Кримінально протиправна діяльність має більш вузький, процесуально-поведінковий зміст. Вона відображає цілеспрямовану, системну або організовану активність суб'єктів, пов'язану з підготовкою, вчиненням, забезпеченням, повторенням або приховуванням кримінальних правопорушень.

Найбільш обґрунтованою є модель, за якою кримінально протиправна діяльність виступає структурно-функціональним проявом злочинності. Перспективним напрямом подальших досліджень є типологія кримінально протиправної діяльності за суб'єктом, сферою, рівнем організованості, латентністю та зв'язком із легальними інституціями.

Список літератури:

1. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text (дата звернення: 01.07.2026).

2. Бандурка О. М., Литвинов О. М. Злочинність як об'єкт феноменологічного аналізу. Право і безпека. 2015. № 3 (58). С. 6–10. URL: https://pb.univd.edu.ua/index.php/PB/article/view/107 (дата звернення: 01.07.2026).

3. Сметаніна Н. В. Наукові підходи до теорії злочинності у сучасній українській кримінології : монографія / за заг. ред. В. В. Голіної. Харків : Право, 2016. 192 с. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/handle/123456789/18106 (дата звернення: 02.07.2026).

4. Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика : у 3 кн. Кн. 1: Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки. Київ : Ін Юре, 2007. 424 с.

5. Фіалка М. І. До проблеми визначення змісту терміна «кримінологічна характеристика злочинності». Вісник Кримінологічної асоціації України. 2015. № 1 (9). С. 237–246. URL: https://dspace.univd.edu.ua/items/73ac1d0d-fbdb-484b-a2c9-516c66230143 (дата звернення: 02.07.2026).

6. Фіалка М. І. Кримінологічна характеристика та кримінологічний портрет особистості злочинця: сутність та співвідношення понять. Вісник Кримінологічної асоціації України. 2019. № 2 (21). С. 162–171. URL: https://dspace.univd.edu.ua/items/f9d02f94-dc3e-4811-bd5e-5dd87d1188bd (дата звернення: 02.07.2026).

7. Ященко А. М., Павликівський В. І. Заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб, кримінально протиправна діяльність уповноважених осіб яких пов'язана зі збройним конфліктом (war nexus): пропозиції удосконалення законодавства України та практики його застосування. Вісник Кримінологічної асоціації України. 2024. Т. 31, № 1. С. 116–129. DOI: https://doi.org/10.32631/vca.2024.1.09.

8. Вознюк А. А., Нікітін А. О. Терміни «кримінально протиправна діяльність» та «злочинна діяльність»: актуальні питання тлумачення і практики застосовування. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2025. Вип. 89, ч. 3. С. 195–208. DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.89.3.29.

Fialka M. I. CRIME AND CRIMINALLY UNLAWFUL ACTIVITY: PROBLEMS OF CORRELATION BETWEEN CONCEPTS IN CONTEMPORARY CRIMINOLOGICAL THEORY

The article provides a theoretical criminological analysis of the correlation between the concepts of crime and criminally unlawful activity. The relevance of the research is determined by the fact that criminological literature, criminal-law studies and applied law-enforcement practice frequently use these concepts together with the categories of criminal offence, criminally unlawful behaviour, criminal activity and criminal practice, while their conceptual boundaries are not always explained consistently. It is argued that crime is a broader criminological category describing a socially conditioned, historically variable, mass criminal-law phenomenon with its level, structure, dynamics, latency, determination, territorial manifestations and social consequences. Criminally unlawful activity, by contrast, has a predominantly behavioural and process-oriented meaning. It denotes purposeful, systematic or organised activity of one or several subjects aimed at preparing, committing, supporting, repeating or concealing criminal offences. The article establishes that identifying these concepts reduces crime to a set of acts and deprives criminally unlawful activity of its own analytical function. Criminally unlawful activity is proposed to be understood as a structural and functional manifestation of crime. This approach makes it possible to combine macro-level analysis of the criminogenic

state with the study of specific criminal practices, methods, roles, resources and mechanisms of concealment. The article proves that such differentiation has not only theoretical but also practical significance, since different levels of criminological analysis require different preventive measures: from influencing general determinants of crime to disrupting concrete schemes of criminally unlawful activity.

Keywords: *crime, criminally unlawful activity, criminological theory, criminal offence, criminally unlawful behaviour, criminal practice, crime prevention.*

Дата першого надходження статті до видання: 05.07.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 20.07.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 10.09.2026

УДК 343.3
DOI https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2026.4/33

Харитонов С. О.
https://orcid.org/0000-0002-2975-1743
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Єсауленко П. М.
https://orcid.org/0009-0009-9454-1759
Національний університет біоресурсів і природокористування України

ЗАПОБІГАННЯ ЛЕГАЛІЗАЦІЇ ЗЛОЧИННИХ ДОХОДІВ ТА ЗАХИСТ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ В УМОВАХ ДІДЖИТАЛІЗАЦІЇ ФІНАНСОВИХ СИСТЕМ: КОМПЛЕКСНИЙ АНАЛІЗ РЕГУЛЮВАННЯ ВІРТУАЛЬНИХ АКТИВІВ

У статті здійснено комплексне дослідження сучасного правового регулювання віртуальних активів як одного з ключових інструментів запобігання легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, та забезпечення національної безпеки України в умовах цифрової трансформації фінансових систем. Обґрунтовано, що розвиток технологій блокчейн, поширення криптовалют, децентралізованих фінансових платформ і цифрових активів поряд із позитивними економічними наслідками створюють нові ризики для фінансової безпеки держави, пов'язані з фінансуванням організованої злочинності, тероризму, ухиленням від оподаткування, обходом міжнародних санкцій та легалізацією незаконно одержаних доходів. Проаналізовано еволюцію законодавчого регулювання ринку віртуальних активів в Україні, починаючи з перших законодавчих ініціатив 2017 року та прийняття Закону України № 361-IX, Закону України «Про віртуальні активи», а також сучасного законопроєкту № 10225-д, спрямованого на гармонізацію національного законодавства з положеннями Регламенту Європейського Союзу MiCA. Окрему увагу приділено питанням класифікації віртуальних активів, особливостям їх оподаткування, діяльності постачальників послуг, пов'язаних із віртуальними активами, а також механізмам фінансового моніторингу відповідно до міжнародних стандартів FATF. Досліджено сучасні способи використання криптовалют організованими злочинними угрупованнями, зокрема застосування криптовалютних міксерів, децентралізованих платформ, стейблкоїнів та інших цифрових фінансових інструментів для приховування походження активів і здійснення транскордонних фінансових операцій. Визначено основні напрями вдосконалення державної політики у сфері фінансового моніторингу, серед яких впровадження сучасних технологій блокчейн-аналітики, розвиток міжнародного інформаційного співробітництва, підвищення професійної підготовки працівників правоохоронних органів, а також удосконалення нормативного регулювання діяльності учасників ринку віртуальних активів. Зроблено висновок, що ефективне поєднання сучасних міжнародних стандартів FATF, європейського регулювання MiCA та національних механізмів фінансового контролю є необхідною передумовою мінімізації ризиків використання цифрових активів у злочинній діяльності, підвищення ефективності державного фінансового моніторингу та зміцнення фінансової й національної безпеки України.

Ключові слова: *віртуальні активи, криптовалюта, легалізація доходів, відмивання коштів, фінансовий моніторинг, національна безпека, організована злочинність, цифрові фінансові технології, публічні послуги.*

Постановка проблеми. Стрімка цифровізація фінансової системи, розвиток технології блокчейн, поширення криптовалют та інших віртуальних активів суттєво змінили механізми функціонування світової економіки. Одночасно ці процеси створили нові можливості для легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансування тероризму, ухилення від оподатку-

© Харитонов С. О., Єсауленко П. М., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

вання, приховування активів організованих злочинних угруповань та обходу міжнародних санкцій. Для України проблема має особливе значення в умовах воєнного стану, коли фінансова безпека безпосередньо впливає на обороноздатність держави, ефективність функціонування бюджетної системи та виконання міжнародних зобов'язань перед Європейським Союзом і FATF. Незважаючи на прийняття Закону України «Про віртуальні активи», Закону України №361-IX та розроблення законопроєкту № 10225-д, механізм державного контролю за обігом цифрових активів досі перебуває на стадії формування. Зберігаються суттєві прогалини щодо оподаткування криптовалют, діяльності провайдерів послуг, пов'язаних із віртуальними активами (VASP), фінансового моніторингу та міжнародного співробітництва у сфері повернення активів. У зв'язку із цим особливої актуальності набуває комплексне дослідження сучасного правового регулювання віртуальних активів як одного із ключових інструментів забезпечення національної безпеки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми протидії легалізації злочинних доходів, організованій злочинності та використанню цифрових фінансових технологій досліджували як українські, так і зарубіжні науковці. Значний внесок у дослідження кримінально-правових засад протидії злочинів, пов'язаних з обігом криптовалют зробили В.Л. Гончарук, [1, с. 124–130] Н.О. Гуторова, [2, с. 42–56] О.О. Дудоров, [3, с. 500–509] М. Думчиков, [4, с. 117–122] Ю.В. Луценко, [5, с. 59–65] які дослідили взаємозв'язок між легалізацією (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом та економічною безпекою України, прослідкували проникнення транснаціональної злочинності на фінансові ринки держави.

Окремі аспекти державного фінансового моніторингу, запобігання відмиванню доходів та боротьби з кіберзлочинністю в умовах воєнного стану досліджували В.П. Захаров, [6, с. 180–186] Р.С. Орловський [7, с. 893–910] та інші науковці.

Питання правового статусу криптовалют і цифрових активів висвітлювали К.Г. Некіт, [8, с. 40–42] О. Шаров [9, с. 126–138] а також експерти FATF, MONEYVAL та інші. Разом із тим більшість існуючих досліджень присвячені або кримінально-правовим аспектам легалізації злочинних доходів, або окремим питанням правового регулювання криптовалют. Проте залишаються недостатньо вирішеними залишаються питання щодо: взаємозв'язку регулювання ринку віртуальних активів із забезпеченням національної безпеки; впливу новітніх європейських стандартів MiCA на українське законодавство; імплементації оновлених рекомендацій FATF щодо криптоактивів; сучасних механізмів використання криптовалют організованими злочинними угрупованнями; перспектив вдосконалення державного фінансового моніторингу в Україні.

Постановка завдання. Метою статті є комплексне дослідження сучасного правового регулювання віртуальних активів як складової системи запобігання легалізації злочинних доходів та забезпечення національної безпеки України, аналіз міжнародних стандартів FATF і MiCA, оцінка ефективності чинного законодавства та розроблення пропозицій щодо вдосконалення державного фінансового моніторингу.

Виклад основного матеріалу. Сучасна архітектура національної безпеки будь-якої суверенної держави безпосередньо залежить від стійкості її фінансово-економічної системи та здатності правоохоронних органів протидіяти транскордонним загрозам. У працях сучасних дослідників системно досліджується генезис та еволюція кримінальних викликів, які постають перед Україною в умовах глобалізації та воєнного стану. [10, с. 140–147] Протидія злочинності у світлі сучасного міжнародного правопорядку вимагає постійної адаптації національного законодавства до світових безпекових стандартів та посилення міждержавної координації.

Дослідження проблем протидії організованій злочинності та системній корупції показує, що сучасні злочинні угруповання дедалі частіше використовують високотехнологічні фінансові інструменти для фінансування своєї діяльності та маскування джерел походження незаконно отриманих капіталів. Проблеми організації протидії організованим злочинним угрупованням, які загрожують державній безпеці України, набувають критичної ваги у зв'язку з військовими діями, оскільки тіньова конвертація капіталів та виведення коштів за кордон безпосередньо знекровлюють оборонний потенціал країни. Таким чином, легалізація злочинних доходів та відмивання грошей виступають не просто економічними деліктами, а перетворюються на пряму загрозу суверенітету та конституційному ладу держави.

Ефективна протидія організованим транснаціональним злочинним угрупуванням у сучасних умовах неможлива без глибокого аналізу національного та зарубіжного досвіду боротьби з корупцією, а також без впровадження жорсткого

фінансового моніторингу за новими цифровими каналами переміщення активів. Саме на перетині кримінологічної теорії, міжнародного права та фінансових технологій лежить необхідність формування нової правової доктрини регулювання ринку віртуальних активів в Україні.

Історія формування нормативного поля для регулювання ринку віртуальних активів в Україні демонструє тривалий період правової невизначеності та пошуку оптимального балансу між державним контролем та стимулюванням цифрових інновацій. Перша хвиля активного обговорення правового статусу криптовалют у вітчизняному парламенті припала на 2017 рік, коли на розгляд було подано «Проєкт Закону про обіг криптовалюти в Україні» № 7183 та альтернативний законопроєкт № 7183-1 «Про стимулювання ринку криптовалют та їх похідних в Україні», а згодом – законопроєкти № 9083 та № 9083-1. Проте через відсутність єдиної концепції та неузгодженість із міжнародними стандартами всі ці ініціативи були відкликані 29 серпня 2019 року, що утворило тривалий правовий вакуум.

Першим вагомим кроком на шляху легалізації крипторинку стало ухвалення Закону України Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення № 361-IX від 6 грудня 2019 року, який регулює запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом. [11] У цьому нормативно-правовому акті вперше на законодавчому рівні було закріплено дефініцію «віртуальний актив» як цифрового вираження вартості, яким можна торгувати у цифровому форматі або переказувати і яке може використовуватися для платіжних або інвестиційних цілей. Наступним стратегічним кроком стало прийняття 17 лютого 2022 року профільного Закону України «Про віртуальні активи» № 2074-IX, набрання чинності яким, однак, було відтерміновано до моменту ухвалення відповідних змін до Податкового кодексу України щодо особливостей оподаткування операцій із віртуальними активами.

З позицій цивільного законодавства правова природа віртуальних активів характеризується специфічним дуалізмом. Згідно зі статтею 192 Цивільного кодексу України, єдиним законним платіжним засобом на території держави визначено гривню. Водночас стаття 179-1 Цивільного кодексу України класифікує віртуальні активи як «цифрові речі» [12]. Через це обмін криптовалюти на реальні товари, послуги або інші цифрові активи з юридичної точки зору не може вважатися класичним платежем, а кваліфікується як договір міни (бартеру). Така цивільно-правова конструкція вимагала створення спеціального фіскального та регуляторного механізму, який би дозволив інтегрувати цифрові речі у повноцінний господарський обіг, не порушуючи монополії національної валюти.

Технологічні особливості децентралізованих мереж створюють широкі можливості для трансформації класичних кримінальних схем. Головною перевагою криптовалют для тіньового сектору є псевдонімність транзакцій, швидкість транскордонних переказів та відсутність географічних обмежень для конвертації. Злочинні організації активно використовують спеціальні сервіси анонімізації – так звані криптоміксери. Механізм їхньої роботи полягає в тому, що внесені користувачем брудні кошти дробляться, перетворюються на умовні токени-«фішки» еквівалентної вартості, багаторазово перемішуються всередині платформи та виводяться на нові гаманці вже очищеними від первинних маркерів походження.

За даними міжнародних аналітичних центрів, зокрема Chainalysis та Europol, криптовалютні міксери широко використовуються для приховування походження цифрових активів, отриманих у результаті діяльності організованих злочинних угруповань, програм-вимагачів (ransomware), шахрайства та функціонування даркнет-маркетплейсів. Використання таких сервісів істотно ускладнює встановлення походження коштів та їх подальше відстеження правоохоронними органами. Згідно з Методологічним бюлетенем Міністерства фінансів України з питань протидії відмиванню коштів на 2026–2027 роки, сучасний кримінальний інструментарій зазнав суттєвих змін, а саме: використання SMSPs (соціальних платформ та зашифрованих месенджерів; транскордонні стейблкойн-потоки; створення дзеркальних криптосервісів; цифрові канали наркотрафіку [13].

Центральним елементом легалізації крипторинку в Україні є законопроєкт № 10225-д, який був підтриманий Верховною Радою за основу 3 вересня 2025 року.

Законопроєкт № 10225-д, гармонізований із положеннями Регламенту ЄС MiCA, передбачає класифікацію віртуальних активів на три основні категорії: токени, прив'язані до активів, токени електронних грошей та інші віртуальні активи, до яких належать, зокрема, Bitcoin, Ethereum

і Solana. Для забезпечення стабільності та прозорості ринку законопроєкт впроваджує чіткі правила оподаткування та обмеження для різних категорій учасників господарського обігу.

Законодавство передбачає кілька важливих винятків із правил оподаткування для громадян. По-перше, приріст вартості активу до моменту його фактичного продажу (конвертації у фіатну валюту) не підлягає оподаткуванню, тобто просте утримання монет на гаманці є податково нейтральним. По-друге, операції з обміну однієї криптовалюти на іншу (наприклад, конвертація Bitcoin на USDT) без залучення фіатного сегмента не створюють податкових зобов'язань.

Окрему увагу приділено процедурі податкової амністії (так званій «нульовій декларації»): фізичні особи отримують право легалізувати накопичені криптоактиви, сплативши спеціальний внесок у розмірі 5% від їхньої вартості, навіть за повної відсутності первинних документів, які б підтверджували джерела походження цих коштів. Натомість для бізнесу запроваджуються суворіші правила. Зокрема, наукові дослідження у сфері правового статусу віртуальних активів наголошують на необхідності обов'язкового складання та оприлюднення документа «White Paper» із вичерпною технічною та фінансовою інформацією про активи або ICO-проєкти для кожного учасника ринку, що має захистити інвесторів від шахрайських схем та фінансових пірамід.

Міжнародна група з розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням грошей (FATF) виступає головним регуляторним орієнтиром для національних систем фінансового моніторингу. Опубліковане 4 листопада 2025 року оновлене Керівництво та передовий досвід FATF спрямовані на суттєву активізацію глобальних зусиль щодо швидкого виявлення, арешту та повернення активів, одержаних злочинним шляхом. Цей документ містить практичні кейси з 38 провідних юрисдикцій і фокусується на швидкому збереженні цифрових доказів та віртуальних активів [14].

Для України імплементація цих рекомендацій має критичне значення, оскільки в листопаді 2025 року в державі розпочався процес розробки нової національної стратегії повернення активів. Новітні стандарти FATF орієнтують правоохоронну систему на застосування прогресивних інструментів, серед яких особливе місце посідають: розширена конфіскація: можливість вилучення майна та криптоактивів особи, якщо суд на основі обґрунтованих доказів переконаний, що вони мають злочинне походження, навіть за відсутності прямого вироку за конкретний предикатний злочин; конфіскація еквівалентної вартості: право стягнення будь-яких інших легальних активів фігуранта кримінального провадження, якщо безпосередні знаряддя злочину чи здобуті злочинним шляхом віртуальні активи були втрачені, знищені або назавжди заблоковані у децентралізованих мережах; спеціальні фонди відновлення активів: створення прозорих державних фондів, куди спрямовуватимуться конфісковані фінансові ресурси з метою компенсації збитків потерпілим від злочинів, захисту їхніх прав та відбудови пошкодженої інфраструктури; судовий контроль та пропорційність: забезпечення належних процесуальних гарантій та захисту прав третіх осіб, які діють добросовісно, що є базовою умовою підвищення довіри до системи кримінальної юстиції з боку міжнародних партнерів

Синхронізація національного законодавства України з рекомендаціями FATF дозволить не лише перекрити канали конвертації тіньових капіталів організованих злочинних угрупувань, але й надасть правоохоронним органам дієві механізми для повернення виведених за кордон активів.

Трансформація методів легалізації доходів вимагає докорінного перегляду підходів до організації роботи суб'єктів первинного та державного фінансового моніторингу. Враховуючи зарубіжний досвід протидії організованій злочинності, правоохоронні органи України повинні відмовитися від пасивного спостереження за банківськими транзакціями та перейти до проактивного аналізу децентралізованих мереж.

Основними векторами вдосконалення державного моніторингу в сучасних умовах мають стати: 1) впровадження автоматизованих аналітичних систем блокчейн-трасування; 2) посилення міжвідомчої та міжнародної співпраці; 3) підвищення кваліфікації кадрового потенціалу; 4) запровадження інституту обов'язкової сертифікації криптопроєктів.

Реалізація цих заходів дозволить нівелювати загрози другого та третього порядку, пов'язані з використанням новітніх зашифрованих каналів комунікації та стейблкойнів для фінансування протиправної діяльності.

Висновки. Проведене дослідження підтверджує, що стрімка цифровізація фінансових інструментів суттєво випереджає швидкість адаптації державного апарату контролю, створюючи нові лазівки для легалізації злочинних доходів та відмивання грошей.

Законопроєкт № 10225-д є компромісним правовим рішенням, яке здатне вивести український сегмент віртуальних активів із тіньової зони, встановити чіткі податкові правила для громадян та великого бізнесу, а також повністю заблокувати використання спрощеної системи оподаткування для сумнівних конвертаційних операцій. Водночас успіх цієї реформи залежатиме від здатності держави імплементувати сучасні стандарти FATF у сфері розширеної конфіскації та налагодити ефективний моніторинг децентралізованих ринків. Тільки за умов синергії жорсткого правоохоронного контролю, прозорого фіскального стимулювання та активного міжнародного співробітництва Україна зможе гарантувати свою фінансову стабільність та захистити національну безпеку від новітніх гібридних загроз.

Список літератури:

1. Гончарук В.Л. Вплив легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, на економічну сферу України в сучасних умовах. *Право.UA*. 2021 р. No 4. С. 124–130.

2. Гуторова Н.О. Протидія легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом: відповідність кримінального законодавства України та практики його застосування Acquis Communautaire. *Питання боротьби зі злочинністю*. 2023. Вип. 45. С. 42–56.

3. Каменський Д.В., Дудоров О.О. Відмивання злочинних доходів через операції з віртуальними валютами: нова загроза економічній безпеці. *Електронне видання «Аналітично-порівняльне правознавство».* 2024. № 1. С. 500–509.

4. Думчиков М. Особливості протидії легалізації злочинних доходів за допомогою віртуальних активів у кіберпросторі: практичний вимір. *Law. State. Technology.* 2022. Вип. 1. С. 117–122. DOI: https://doi.org/10.32782/LST/2022-1-18

5. Макаренко Н.К., Луценко Ю.В. Кіберзлочинність у сфері електронної торгівлі як прояв кримінального професіоналізму. *Право.ua.* 2023. Т. 3, с. 59–65.

6. Захаров В. П. Легалізація (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом: теоретико-правовий аспект. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: Юридичні науки*. 2014. № 801. С. 180–186.

7. Ruslan Orlovskyi, Sergiy Kharytonov, Igor Samoshchenko, Olha Us, Volodymyr Iemelianenko Countering Cybercrime Under Martial Law. *Journal of Cyber Security and Mobility* (Volume: 12, Issue: 6, November 2023) p. 893–910.

8. Некіт К.Г. Правовий статус криптовалют в Україні і світі. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2018 № 1. С. 40–42.

9. Шаров О. Глобальна криптовалюта як перспектива світової валютної системи. *Журнал європейської економіки*. 2018 т. 17, № 1. С. 126–138.

10. Мацола А.А. Кримінально-правова політика України в умовах воєнного стану. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*, 2025. Серія ПРАВО. Випуск 91: частина 4, с. 140–147.

11. Закон України Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/361-20#Text

12. Цивільний кодекс України URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text

13. Методологічний бюлетень Міністерства фінансів України з питань протидії відмиванню коштів на 2026–2027 роки URL: https://mof.gov.ua/uk/methodological_bulletins-875

14. Оновлене керівництво FATF щодо повернення активів URL: https://ti-ukraine.org/research/onovlene-kerivnytstvo-fatf-shhodo-povernennya-aktyviv/

Kharytonov S. O., Yesaulenko P. M. PREVENTION OF MONEY LAUNDERING AND PROTECTION OF NATIONAL SECURITY IN THE CONTEXT OF THE DIGITALIZATION OF FINANCIAL SYSTEMS: A COMPREHENSIVE ANALYSIS OF VIRTUAL ASSET REGULATION

The article presents a comprehensive study of the contemporary legal regulation of virtual assets as one of the key instruments for preventing money laundering and ensuring Ukraine's national security in the context of the digital transformation of financial systems. It is substantiated that the rapid development of blockchain technology, cryptocurrencies, decentralised financial platforms, and other virtual assets, while creating significant opportunities for economic growth and financial innovation, simultaneously generates new threats to financial security associated with organised crime, terrorist financing, tax evasion, sanctions circumvention, and the laundering of illicit proceeds. The study analyses the evolution of Ukraine's legal

framework governing virtual assets, beginning with the first legislative initiatives introduced in 2017 and continuing through the adoption of Law of Ukraine No. 361-IX, the Law of Ukraine «On Virtual Assets», and Draft Law No. 10225-d, aimed at harmonising national legislation with the provisions of the European Union's Markets in Crypto-Assets Regulation. Particular attention is devoted to the legal classification of virtual assets, taxation mechanisms, the regulation of virtual asset service providers, and the implementation of anti-money laundering measures in accordance with the Financial Action Task Force standards. The article further examines contemporary methods employed by organised criminal groups to exploit cryptocurrencies, including cryptocurrency mixers, decentralised platforms, stablecoins, and other digital financial instruments designed to conceal the origin of criminal proceeds and facilitate cross-border financial transactions. Based on the conducted analysis, the author identifies the principal directions for improving Ukraine's state financial monitoring system, including the introduction of advanced blockchain analytics technologies, strengthening international information exchange, enhancing the professional competence of law enforcement authorities, and improving the regulatory framework governing virtual asset market participants. It is concluded that the effective integration of FATF standards, the European MiCA regulatory framework, and national financial control mechanisms constitutes a fundamental prerequisite for minimising the misuse of virtual assets for criminal purposes, increasing the effectiveness of anti-money laundering measures, and strengthening Ukraine's financial and national security.

Keywords: *virtual assets, cryptocurrency, money laundering, anti-money laundering, financial monitoring, national security, organised crime, blockchain, public services.*

Дата першого надходження статті до видання: 14.07.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 27.07.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 10.09.2026

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА; СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА; ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

УДК 343.98:343.148:81’322.2
DOI https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2026.4/34

Воробйова Я. М.
Український науково-дослідний інститут спеціальної техніки та судових експертиз
Служби безпеки України

ПРАВОВІ ПРОБЛЕМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВІДПОВІДНОСТІ ПОРІВНЯЛЬНИХ ЗРАЗКІВ МОВЛЕННЯ ДЛЯ СУДОВОЇ ЕКСПЕРТИЗИ ВІДЕО-, ЗВУКОЗАПИСУ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: УКРАЇНСЬКО-РОСІЙСЬКИЙ МОВНИЙ АСПЕКТ

У статті досліджено правові проблеми забезпечення відповідності порівняльних зразків мовлення під час проведення судової експертизи відео-, звукозапису в умовах воєнного стану з урахуванням українсько-російського мовного аспекту.

Проаналізовано положення Кримінального процесуального кодексу України, Закону України «Про судову експертизу», Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень щодо мови кримінального провадження, порядку отримання зразків для експертизи та вимог до матеріалів, необхідних для проведення експертизи відео-, звукозапису.

Встановлено, що кримінальне процесуальне законодавство визначає українську мову як державну мову кримінального провадження та передбачає загальний процесуальний механізм отримання зразків для експертизи, проте не встановлює спеціального правила щодо мови порівняльних зразків мовлення залежно від мови досліджуваного запису. Водночас підзаконне нормативне регулювання передбачає для ідентифікаційного дослідження особи за лінгвістичними ознаками усного мовлення відповідність мови порівняльних зразків мові досліджуваних записів.

На цій основі визначено правову проблему, що виникає у ситуації, коли досліджуваний запис містить російськомовне мовлення, а порівняльні зразки отримуються українською мовою в межах процесуальної дії, яка здійснюється відповідно до вимог кримінального процесуального законодавства.

Доведено, що зазначена проблема не полягає у порушенні вимоги щодо мови кримінального провадження або в автоматичній недопустимості різномовних зразків, а у відсутності на рівні кримінального процесуального законодавства спеціального механізму забезпечення експертної співвідносності матеріалів.

З урахуванням особливостей кримінального провадження в умовах воєнного стану, коли джерелами доказової інформації можуть бути російськомовні аудіо- та відеозаписи, запропоновано напрями нормативного та практичного врегулювання проблеми: уточнення порядку формування порівняльних зразків з урахуванням мови досліджуваного мовлення, можливість отримання додаткових мовно співвідносних зразків за процесуально допустимою процедурою та чітке розмежування процесуальної належності зразка і його експертної придатності.

Ключові слова: *судова експертиза, судова експертиза відео-, звукозапису, порівняльні зразки мовлення, кримінальне процесуальне законодавство, судово-експертна діяльність, воєнний стан.*

© Воробйова Я. М., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

Постановка проблеми. В умовах правового режиму воєнного стану, запровадженого у зв'язку із збройною агресією російської федерації проти України, особливого значення набуває забезпечення належного доказування обставин кримінальних правопорушень, у тому числі шляхом використання спеціальних знань під час проведення судових експертиз. Одним із практично значущих напрямів у цій сфері є експертиза відео-, звукозапису, у межах якої можуть вирішуватися питання щодо ототожнення особи за фізичними параметрами голосу та за лінгвістичними ознаками усного мовлення. При цьому українська та російська мови не є тотожними мовними системами, а чинне нормативне регулювання не встановлює спеціальної вимоги щодо обов'язкового відбирання порівняльних зразків мовлення тією самою мовою, якою виконано досліджуваний запис.

Актуальність дослідження зумовлена випадками, коли досліджуваний належним чином отриманий відео-, звукозапис містить російськомовне мовлення, тоді як відповідні процесуальні дії у кримінальному провадженні здійснюються українською мовою.

Відповідно до статті 2 Кримінального процесуального кодексу (далі – КПК) України [1] завданнями кримінального провадження є, зокрема, забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду, а також забезпечення належної правової процедури. Стаття 29 КПК України [1] встановлює, що кримінальне провадження здійснюється державною мовою, а сторона обвинувачення, слідчий суддя та суд складають процесуальні документи державною мовою. Ця норма визначає загальне правило щодо мови кримінального провадження. Разом з цим, частина 3 статті 29 КПК України [1] гарантує учасникам кримінального провадження, які не володіють або недостатньо володіють державною мовою, право давати показання, заявляти клопотання і подавати скарги та виступати в суді рідною або іншою мовою, якою вони володіють, із забезпеченням у разі необхідності послуг перекладача.

Отже, на рівні Кримінального процесуального кодексу України законодавець врегульовує питання мови кримінального провадження та мовних прав його учасників. Разом з тим, КПК України не містить спеціального положення, яке б безпосередньо визначало мову порівняльного зразка усного мовлення, що надається для проведення експертизи, залежно від мови мовлення, зафіксованого у досліджуваному відео-, звукозаписі.

Зазначимо, що стаття 245 «Отримання зразків для експертизи» КПК України [1] передбачає процесуальний механізм отримання зразків для експертизи. Зокрема, у разі необхідності отримання зразків для проведення експертизи вони відбираються стороною кримінального провадження, яка звернулася за проведенням експертизи або за клопотанням якої експертизу призначено слідчим суддею. Ця стаття не встановлює спеціальних вимог до мови зразків усного мовлення та не визначає порядку співвідношення мови такого зразка з мовою мовлення, зафіксованого в об'єкті експертного дослідження.

Водночас, відповідні вимоги встановлені на підзаконному рівні регулювання судово-експертної діяльності, а саме наказом Міністерства юстиції України від 08 жовтня 1998 року № 53/5 [2, 3, 4], яким затверджено Інструкцію про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень і Науково-методичні рекомендації з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень. Сам наказ № 53/5 прийнятий, зокрема, відповідно до статей 7, 8 Закону України «Про судову експертизу» [5] з метою забезпечення єдиного підходу при проведенні судових експертиз та підвищення якості їх проведення.

Так, Закон України «Про судову експертизу» визначає правові, організаційні та фінансові основи судово-експертної діяльності, а стаття 1 визначає судову експертизу як дослідження експертом на основі спеціальних знань об'єктів, явищ і процесів з метою надання висновку з питань, що є або будуть предметом судового розгляду [5]. Отже, законодавча модель судової експертизи передбачає використання спеціальних знань та проведення дослідження за встановленими правилами, однак конкретні вимоги до матеріалів для окремих видів експертиз деталізуються в підзаконному акті.

В контексті цієї проблеми принципове значення має глава 20 розділу І Науково-методичних рекомендацій [2], що присвячена експертизі відео-, звукозапису. У ній як окреме завдання передбачено ототожнення особи за лінгвістичними ознаками усного мовлення. Для проведення такого дослідження експерту надається фонограма досліджуваної розмови та фонограма зразків усного мовлення особи у формі спонтанного діалогу або монологу. При цьому встановлено спеціальну вимогу: зразки мовлення особи, надані

для порівняння, повинні збігатися за мовою з мовленням у досліджуваних записах та бути зафіксованими у формі розгорнутих висловлювань.

Отже, виникає принципова відмінність між рівнями правового регулювання. На рівні КПК України встановлено загальне правило про здійснення кримінального провадження державною мовою, а також передбачено процесуальний механізм отримання зразків для експертизи. На рівні підзаконному встановлено спеціальну вимогу щодо збігу мови порівняльних зразків із мовою досліджуваного запису.

Саме ця різниця у рівнях нормативного регулювання формує правову проблему, що потребує наукового дослідження. Бо типовою є ситуація, за якої запис містить мовлення російською мовою, тоді як особа, мовлення якої підлягає ідентифікації, під час проведення процесуальної дії надає відповіді українською мовою. Це є можливим, зокрема, коли особа володіє обома мовами та в межах кримінального провадження користується українською мовою.

У цьому випадку формування порівняльного матеріалу українською мовою саме по собі відповідає загальному правилу статті 29 КПК України [1], щодо державної мови кримінального провадження. Проте з позиції спеціальних вимог до ідентифікаційного дослідження усного мовлення виникає питання про достатність такого матеріалу для порівняння з російськомовним досліджуваним записом, оскільки рекомендації вимагають збігу мови порівняльних зразків із мовою досліджуваних записів.

Тож, проблема полягає не у використанні російської мови як такої у кримінальному провадженні та не у необхідності здійснення процесуальних дій російською мовою. Проблема полягає у відсутності на рівні кримінального процесуального законодавства спеціального регулювання ситуації, коли мова об'єкта ідентифікаційного дослідження не збігається з мовою, якою здійснюється відповідна процесуальна дія та формується порівняльний матеріал, за наявності підзаконної нормативної вимоги щодо збігу мови таких матеріалів.

Зазначена проблема має особливе значення в умовах воєнного стану. Збройна агресія рф проти України зумовлює необхідність належного документування та розслідування кримінальних правопорушень, у межах яких джерелами доказової інформації можуть виступати аудіо- та відеоматеріали з російськомовним мовленням. У таких провадженнях якість і повнота ідентифікаційного дослідження можуть безпосередньо залежати від того, чи відповідає наданий експерту порівняльний матеріал установленим спеціальним вимогам.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика судової експертизи відео-, звукозапису, ідентифікації особи за голосом і мовленням, а також підготовки порівняльних зразків не є новою для української криміналістики та судово-експертної діяльності. Водночас, аналіз наукових праць свідчить, що основна увага дослідників зосереджувалася переважно на криміналістичних, експертних і процесуальних аспектах отримання та оцінювання зразків, тоді як питання співвідношення мови кримінального провадження, мови досліджуваного запису та мови порівняльного матеріалу в сучасних умовах потребує окремого комплексного дослідження.

Так, у праці І. А. Горбач-Кудрі та В. В. Журавля «Проблема отримання зразків для проведення ідентифікаційного дослідження особи за голосом і мовленням», розглядаються правові аспекти отримання зразків голосу та мовлення відповідно до українського кримінального і цивільного судочинства та визначають основні критерії, яким повинні відповідати такі зразки для подальшого ідентифікаційного дослідження [6]. Принципово важливо, що автори розглядають зразок голосу та мовлення як одну з передумов результативності самого ідентифікаційного дослідження. Такий підхід дозволяє розглядати вимоги до порівняльного матеріалу не ізольовано, а у зв'язку з можливістю експерта вирішити поставлене перед ним завдання.

Безпосередньо питання процесуального статусу та вимог до зразків при проведенні судової експертизи відео-, звукозапису досліджує Л. Ю. Долженко у статті «Особливості отримання зразків при проведенні судової експертизи відео-, звукозапису» (Міжнародний науковий журнал «Інтернаука», 2021). Автор розглядає отримання зразків у контексті подальшого призначення та проведення експертного дослідження, систематизує основні вимоги до зразків голосу та мовлення, а також зазначає, що зразки мають відповідати критеріям безперечності походження, необхідної кількості, якості та сумісності. Окремо серед вимог до експериментальних зразків названо відповідність мов, відповідність форм усного мовлення, наявність у зразку фраз і слів, які мали місце у досліджуваній фонограмі, а також необхідність урахування емоційного стану мовця [7].

Новий етап розвитку зазначеної проблематики представлений напрацюваннями В. Магери «Під-

готовка та надання матеріалів і засобів для криміналістичного дослідження відео- та звукозаписів» (Судова експертиза, 2025) [8], безпосередньо присвячених практичним заходам, необхідним для правильного відбору матеріалів та створення експериментальних зразків.

Важливим джерелом методичного характеру є також видання Українського науково-дослідного інституту спеціальної техніки та судових експертиз Служби безпеки України [9], яке включене до переліку рекомендованої Міністерством юстиції України літератури для використання під час проведення відповідних судових експертиз [10]. Це методичні рекомендації авторства В. В. Коломицева, Н. А. Ковальчук та І. О. Рябенко «Основи фонетичного аналізу під час проведення криміналістичного дослідження усного мовлення українськомовних дикторів», де зосереджено увагу на фонетичному аналізі мовлення та його використанні під час криміналістичного дослідження [9]. Праця має безпосереднє значення для розуміння того, що ідентифікаційне дослідження мовлення здійснюється із врахуванням конкретних мовних і фонетичних характеристик мовленнєвого матеріалу.

У зарубіжній науковій літературі питання ідентифікації мовця розглядається крізь призму об'єктивних фонетичних та мовних характеристик мовлення. Зокрема, M. Jessen, представник німецької школи судової фонетики, у статті «Судова фонетика» («Forensic phonetics») [11] розглядає фонетичні характеристики як один із базових компонентів судово-фонетичного дослідження мовця. Такий підхід має безпосереднє значення для нашого дослідження, оскільки дозволяє виходити з того, що ідентифікаційне порівняння здійснюється не лише за загальними акустичними властивостями голосу, а й з урахуванням особливостей реалізації мовлення, сформованих відповідною мовною системою.

Подальший розвиток цього підходу простежується у дослідженні «Судове розпізнавання мовця: новий метод на основі вилучення інформації про акцент і мову з коротких висловлювань» («Forensic speaker recognition: A new method based on extracting accent and language information from short utterances») Sajid Saleem, Fazli Subhan та співавторів [12], присвяченому розпізнаванню мовця, у якому окремо враховуються інформація про мову та акцент. Для нашої проблематики це має принципове значення, оскільки підтверджує необхідність розглядати мовну характеристику як складову ідентифікаційного матеріалу, а не як другорядну обставину його формування. Відповідно, якщо досліджуваний звукозапис містить мовлення однією мовою, а порівняльний матеріал – мовлення іншою, виникає питання про можливість коректного зіставлення відповідних мовленнєвих характеристик.

Безпосередньо проблему мовної невідповідності досліджуваного та порівняльного матеріалу розглядають D. Sztahó та A. Fejes (Угорщина) у статті «Вплив мовної невідповідності на автоматизоване судове порівняння голосу з використанням глибинних нейромережевих представлень» («Effects of language mismatch in automatic forensic voice comparison using deep learning embeddings») [13], у якій досліджено вплив language mismatch на результати судового порівняння голосу. Значення цієї роботи для української практики полягає в тому, що вона науково підтверджує необхідність урахування мовного чинника у випадках, коли мова досліджуваного і порівняльного матеріалу не збігається. З огляду на це, ситуація, за якої запис містить російськомовне мовлення, тоді як порівняльні зразки формуються під час процесуальної дії українською мовою, має розглядатися не лише як організаційне питання проведення експертизи, а як проблема забезпечення належної методичної співвідносності матеріалів, яка потребує правового врегулювання.

Постановка завдання. Мета дослідження полягає у визначенні правових проблем забезпечення відповідності порівняльних зразків мовлення під час проведення судової експертизи відео-, звукозапису в умовах воєнного стану у випадках невідповідності мови досліджуваного запису та порівняльних зразків, зокрема за українсько-російського мовного співвідношення, а також у визначенні можливих напрямів їх правового та практичного вирішення. Для досягнення поставленої мети передбачається: (1) визначити нормативні вимоги до мови кримінального провадження та порівняльних зразків мовлення; (2) встановити співвідношення положень кримінального процесуального законодавства і підзаконного нормативного регулювання судової експертизи відео-, звукозапису; (3) з'ясувати значення відповідності мови досліджуваного та порівняльного матеріалу для проведення ідентифікаційного дослідження; (4) визначити правові проблеми, що виникають у разі відмінності зазначених мов; (5) окреслити можливі напрями їх нормативного та практичного врегулювання з урахуванням особливостей кримінального провадження в умовах воєнного стану.

Виклад основного матеріалу дослідження. Виклад основного матеріалу необхідно розпочати з визначення нормативної ієрархії регулювання відповідних правовідносин. Відповідно до ст. 29 КПК України [1], кримінальне провадження здійснюється державною мовою, що визначає загальне правило використання мови під час здійснення процесуальної діяльності. Водночас зазначена норма не встановлює спеціальних вимог щодо мови порівняльних зразків мовлення, які отримуються для проведення ідентифікаційної експертизи відео-, звукозапису. Спеціальне нормативне регулювання судово-експертної діяльності здійснюється Законом України «Про судову експертизу» [5], Інструкцією про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень, затвердженою наказом Міністерства юстиції України від 08.10.1998 № 53/5 [2], та відповідними науковими та методичними рекомендаціями. Ці акти визначають порядок призначення і проведення експертизи та вимоги до матеріалів, необхідних для її проведення, однак не містять на рівні закону спеціального процесуального механізму вирішення ситуації, коли мова досліджуваного запису та мова отриманих у межах кримінального провадження порівняльних зразків не збігаються. Отже, виникає нормативно не врегульоване на рівні кримінального процесу питання забезпечення належної відповідності порівняльного матеріалу об'єкту експертного дослідження.

Визначене кримінальним процесуальним законом правило щодо мови провадження підлягає застосуванню і під час проведення процесуальних дій, у межах яких формуються матеріали, що надалі можуть бути використані для проведення судової експертизи. Водночас, правова природа таких матеріалів визначається не лише способом їх отримання, а й тим, яке експертне завдання вони мають забезпечити. У випадку ідентифікаційного дослідження голосу та мовлення порівняльні зразки є необхідною складовою матеріалів, наданих експерту, оскільки саме їх зіставлення з досліджуваним записом забезпечує можливість вирішення питання про тотожність мовця.

Відповідно до ст. 7-1 Закону України «Про судову експертизу» [5], підставою для проведення судової експертизи є відповідне судове рішення, рішення органу досудового розслідування або договір з експертом чи експертною установою у випадках, передбачених законом. Порядок організації призначення та проведення експертиз, вимоги до матеріалів, що надаються експерту, та оформлення результатів дослідження визначаються Інструкцією про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень, затвердженою наказом Міністерства юстиції України від 08.10.1998 № 53/5 [2].

Згідно з п. 1.1 зазначеної Інструкції [2], її положення визначають порядок призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень, організацію їх проведення, права, обов'язки та відповідальність експертів, а також порядок підготовки матеріалів, необхідних для проведення експертизи, та оформлення її результатів. Відповідно до п. 1.2.1 Інструкції [2], до криміналістичних видів судових експертиз належить, зокрема, експертиза відео-, звукозапису. Таким чином, дослідження відповідних об'єктів здійснюється в установленому нормативному порядку та передбачає підготовку комплексу матеріалів, необхідних експерту для вирішення поставлених питань.

Експерту мають бути надані об'єкти дослідження та матеріали, необхідні для проведення відповідного експертного дослідження. У разі проведення ідентифікаційного дослідження особи за голосом і мовленням такими матеріалами поряд із досліджуваним записом виступають порівняльні зразки мовлення [2]. Їх призначення полягає у забезпеченні можливості зіставлення ознак, виявлених у досліджуваному матеріалі, з відповідними ознаками мовлення особи, яка перевіряється.

Саме на цьому етапі загальне нормативне регулювання переходить у спеціальну площину експертного дослідження. Питання про достатність та придатність наданих матеріалів вирішується з урахуванням спеціальних знань експерта та методичних вимог відповідного виду експертизи. Тому, для ідентифікаційного дослідження голосу та мовлення значення має не лише факт отримання зразка від конкретної особи, а й його характеристики, які забезпечують можливість належного зіставлення з досліджуваним матеріалом.

Разом із тим ні КПК України, ні Закон України «Про судову експертизу» не містять спеціальної норми, яка б визначала мову порівняльних зразків мовлення залежно від мови досліджуваного звукозапису. Відповідні питання деталізуються у підзаконному нормативному забезпеченні судово-експертної діяльності. Зокрема, науково-методичні положення щодо проведення ідентифікаційного дослідження голосу та мовлення передбачають необхідність урахування характеристик порівняльного матеріалу, у тому числі його мовних особливостей. Отже, спеціальне експертне регулю-

вання встановлює вимоги до матеріалу з позиції можливості його використання для дослідження, тоді як кримінальне процесуальне законодавство визначає порядок його отримання в межах кримінального провадження.

При цьому нормативні положення підзаконного та методичного рівня підлягають застосуванню лише в межах, визначених законами України. Вони можуть конкретизувати порядок підготовки матеріалів для експертизи, але не можуть встановлювати інший порядок здійснення кримінального провадження або створювати винятки з установленої законом вимоги щодо його мови. У зв'язку з цим виникає питання практичного узгодження двох обставин: необхідності дотримання встановленого КПК України порядку проведення процесуальної дії та необхідності формування такого порівняльного матеріалу, який відповідає спеціальним вимогам ідентифікаційного дослідження мовлення.

Особливого значення це набуває у випадку, коли об'єктом експертного дослідження є запис російськомовного мовлення, а порівняльний матеріал отримується під час процесуальної дії українською мовою. У такій ситуації законодавство визначає порядок здійснення відповідної процесуальної дії, однак не встановлює спеціального механізму забезпечення мовної відповідності порівняльних зразків об'єкту експертного дослідження.

Таким чином, чинне нормативне регулювання визначає загальні правові підстави та порядок призначення і проведення судової експертизи відео-, звукозапису, однак не містить спеціального правила щодо співвідношення мови досліджуваного запису та мови порівняльних зразків. Ця обставина безпосередньо впливає на практику підготовки матеріалів до експертизи та зумовлює необхідність окремого розгляду вимог до порівняльних зразків мовлення, що становить наступний аспект дослідження.

Отже, процесуальна належність отриманого зразка та його експертна придатність є взаємопов'язаними, але не тотожними категоріями: законність отримання матеріалу не означає автоматичної достатності такого матеріалу для вирішення конкретного експертного завдання.

Саме тут виникає проблема, яка є предметом цього дослідження. Чинне кримінальне процесуальне законодавство встановлює державну мову кримінального провадження, однак не визначає спеціального порядку формування порівняльних зразків у випадку, коли мовлення в досліджуваному записі здійснюється іншою мовою. Відповідно, за наявності російськомовного досліджуваного запису та українськомовних порівняльних зразків питання полягає не в порушенні самої вимоги щодо мови кримінального провадження, а в тому, чи забезпечує такий матеріал умови для проведення належного ідентифікаційного дослідження та яким чином ця вимога може бути реалізована без відступу від КПК України. Українська та російська мови є різними мовними системами і мають власні фонетичні та орфоепічні норми. Тому одна й та сама особа, яка володіє обома мовами, реалізує своє мовлення відповідно до нормативних та артикуляційних особливостей конкретної мови. Зміна мови мовлення відповідно змінює частину ознак, які сприймаються та аналізуються під час фонетичного дослідження.

Якщо досліджуваний запис містить російськомовне мовлення, а порівняльний матеріал представлений виключно українським мовленням тієї самої особи, експерт отримує різномовні матеріали, сформовані за різними мовними нормами. Це не означає автоматичної неможливості проведення експертизи або автоматичної недопустимості такого матеріалу. Однак така обставина має бути врахована при визначенні можливості та меж ідентифікаційного дослідження, оскільки частина мовленнєвих ознак, що підлягають порівнянню, зумовлена саме мовою, якою реалізоване мовлення.

Водночас під час воєнного стану зазначена проблема набуває додаткового практичного значення. В умовах збройної агресії російської федерації у кримінальних провадженнях можуть використовуватися різні за походженням аудіо- та відеоматеріали, у тому числі записи російськомовного мовлення. Їх дослідження має здійснюватися з дотриманням загальних вимог кримінального процесуального законодавства та спеціальних правил судової експертизи. При цьому сам факт використання російської мови в об'єкті експертизи не може автоматично визначати процесуальний порядок отримання інших матеріалів, оскільки питання мови кримінального провадження врегульоване законом. Проблема полягає у необхідності забезпечити належну доказову та експертну цінність матеріалів без створення процесуального механізму, який суперечив би встановленим законом правилам.

На цій підставі доцільними є такі напрями нормативного та практичного врегулювання. Першим напрямом є нормативне уточнення порядку формування порівняльних зразків мовлення для

експертизи відео-, звукозапису. Доцільно на рівні відповідного нормативного акта чітко визначити, що під час підготовки матеріалів для ідентифікаційного дослідження враховується мова досліджуваного мовлення та, за можливості, забезпечується отримання порівняльного матеріалу тією самою мовою. Обґрунтуванням такої пропозиції є необхідність узгодити процесуальний порядок отримання матеріалів із спеціальними вимогами експертного дослідження.

Другим напрямом є закріплення механізму отримання додаткових порівняльних матеріалів у випадку, коли первинно надані зразки не забезпечують необхідної співвідносності з об'єктом дослідження. Такий механізм може передбачати можливість надання експертом мотивованого клопотання про додаткові матеріали у випадках, коли наявних зразків недостатньо для вирішення поставленого питання. Правовою підставою для такого підходу є положення КПК України та Закону України «Про судову експертизу», які пов'язують проведення експертизи з необхідністю надання експерту матеріалів, потрібних для виконання дослідження, а також покладають на експерта обов'язок провести повне й об'єктивне дослідження.

Третім напрямом є розмежування процесуальної належності та експертної придатності порівняльних зразків. На практичному рівні доцільно передбачити, що питання про те, чи достатні українськомовні зразки для дослідження російськомовного запису, не вирішується слідчим або прокурором самостійно як питання спеціальних знань. Процесуальний суб'єкт забезпечує законність отримання матеріалів, а експерт у межах своєї компетенції оцінює їх достатність і придатність для конкретного дослідження. Такий підхід відповідає розмежуванню функцій учасників кримінального провадження та спеціальної компетенції судового експерта.

Таким чином, оптимальним напрямом вирішення проблеми є не встановлення спрощеного правила про автоматичну обов'язковість однакової мови матеріалів, а створення нормативно визначеного механізму врахування мовної характеристики об'єкта під час формування порівняльних зразків та оцінювання їх експертної придатності. У випадку російськомовного досліджуваного запису пріоритетним має бути забезпечення можливості експерту отримати співвідносний російськомовний порівняльний матеріал у спосіб, який відповідає вимогам кримінального процесуального законодавства. Якщо це неможливо або наданий матеріал є різномовним, відповідна обставина повинна бути прямо врахована експертом при визначенні можливості, повноти та меж ідентифікаційного дослідження.

Висновки. Отже, в умовах воєнного стану та збройної агресії російської федерації проти України особливого практичного значення набуває проблема проведення судової експертизи відео-, звукозапису, коли досліджуване мовлення є російськомовним, а порівняльні зразки формуються українською мовою в межах кримінального провадження. Відсутність у КПК України спеціального механізму забезпечення відповідності мови досліджуваного та порівняльного матеріалу не є самостійним процесуальним порушенням, однак може впливати на повноту, обґрунтованість і валідність ідентифікаційного дослідження. Це безпосередньо стосується надійності доказової бази у кримінальних провадженнях, у яких використовуються російськомовні аудіо- та відеозаписи. Вирішення проблеми вбачається у нормативному уточненні порядку підготовки порівняльних зразків із урахуванням мови досліджуваного мовлення, зокрема можливості отримання за процесуально допустимою процедурою додаткових зразків російською мовою, а також у методичному визначенні порядку оцінювання експертом різномовного матеріалу та обов'язкового врахування цієї обставини при формуванні висновку. Такий підхід дозволить узгодити вимоги ст. 29 КПК України із завданням забезпечення належної якості та доказової надійності судової експертизи відео-, звукозапису в умовах воєнного стану.

Список літератури:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України : Кодекс України від 13.04.2012 № 4651-VI : станом на 09.08.2026. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17

2. Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень : наказ Міністерства юстиції України від 08.10.1998 № 53/5. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98

3. Про внесення змін до наказу Міністерства юстиції України від 08 жовтня 1998 року № 53/5 : наказ Міністерства юстиції України від 05.08.2021 № 2770/5. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/z1051-21

4. Про внесення змін до наказу Міністерства юстиції України від 08 жовтня 1998 року № 53/5 : наказ Міністерства юстиції України від 26.12.2012 № 1950/5. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/z0001-13

5. Про судову експертизу : Закон України від 25.02.1994 № 4038-XII : станом на 01.01.2026. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/4038-12

6. Горбач-Кудря І. А., Журавель В. В. Проблема отримання зразків для проведення ідентифікаційного дослідження особи за голосом і мовленням. *Криміналістичний вісник.* 2012. № 1 (17). С. 179–183.

7. Долженко Л. Ю. Особливості отримання зразків при проведенні судової експертизи відео-, звукозапису. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука».* 2021. № 6 (106), т. 2. С. 56–57.

8. Магера В. Підготовка та надання матеріалів і засобів для криміналістичного дослідження відео- та звукозаписів. Судова експертиза. 2025. № 1. С. 72–79. DOI: https://doi.org/10.32782/forensic.science.2025.1.10

9. Коломицев В. В., Ковальчук Н. А., Рябенко І. О. Основи фонетичного аналізу під час проведення криміналістичного дослідження усного мовлення українськомовних дикторів : методичні рекомендації. Київ : Український науково-дослідний інститут спеціальної техніки та судових експертиз Служби безпеки України, 2016. 53 с.

10. Про затвердження переліків рекомендованої науково-технічної та довідкової літератури, що використовується під час проведення судових експертиз : наказ Міністерства юстиції України від 08.05.2018 № 1467/5. URL: https://expertize-journal.org.ua/normativnie-documenti/7827-nakaz-ministerstva-yustitsiji-ukrajini-vid-08-05-2018-1467-5-pro-zatverdzhennya-perelikiv-rekomendovanoji-naukovo-tekhnichnoji-ta-dovidkovoji-literaturi-shcho-vikoristovuetsya-pid-chas-provedennya-sudovikh-ekspertiz

11. Jessen M. Forensic phonetics. Language and Linguistics Compass. 2008. Vol. 2, no. 4. P. 671–711. DOI: https://doi.org/10.1111/j.1749-818X.2008.00066.x

12. Sajid Saleem, Fazli Subhan, Noman Naseer, Abdul Bais, Ammara Imtiaz. Forensic speaker recognition: A new method based on extracting accent and language information from short utterances. *Forensic Science International: Digital Investigation.* 2020. Vol. 34. Art. 300982. DOI: https://doi.org/10.1016/j.fsidi.2020.300982

13. Sztahó D., Fejes A. Effects of language mismatch in automatic forensic voice comparison using deep learning embeddings. *Journal of Forensic Sciences.* 2023. Vol. 68, no. 3. P. 871–883. DOI: https://doi.org/10.1111/1556-4029.15250

Vorobiova Ya. M. LEGAL PROBLEMS OF ENSURING THE CORRESPONDENCE OF COMPARATIVE SPEECH SAMPLES FOR FORENSIC VIDEO AND AUDIO RECORDING EXAMINATION UNDER MARTIAL LAW: THE UKRAINIAN-RUSSIAN LANGUAGE ASPECT

The article examines the legal problems of ensuring the conformity of comparative speech samples in the course of forensic examination of video and audio recordings under martial law, taking into account the Ukrainian-Russian linguistic aspect.

The provisions of the Criminal Procedure Code of Ukraine, the Law of Ukraine "On Forensic Examination", and the Instruction on the Appointment and Conduct of Forensic Examinations and Expert Studies are analyzed with regard to the language of criminal proceedings, the procedure for obtaining samples for forensic examination, and the requirements for materials necessary for conducting forensic examination of video and audio recordings.

It is established that criminal procedural legislation defines Ukrainian as the state language of criminal proceedings and provides for a general procedural mechanism for obtaining samples for forensic examination; however, it does not establish a specific rule concerning the language of comparative speech samples depending on the language of the recording under examination. At the same time, subordinate regulatory provisions establish, for the identification examination of a person based on linguistic features of oral speech, the requirement that the language of comparative samples correspond to the language of the recordings under examination.

On this basis, a legal problem is identified that arises in a situation where the recording under examination contains Russian-language speech, while comparative samples are obtained in Ukrainian within the framework of a procedural action conducted in accordance with the requirements of criminal procedural legislation.

It is demonstrated that the problem does not consist in a violation of the requirement concerning the language of criminal proceedings or in the automatic inadmissibility of samples in different languages, but in the absence, at the level of criminal procedural legislation, of a specific mechanism for ensuring the expert comparability of the materials.

Taking into account the specific features of criminal proceedings under martial law, when Russian-language audio and video recordings may constitute sources of evidentiary information, the article proposes directions for normative and practical regulation of the problem: clarification of the procedure for forming comparative

samples with regard to the language of the speech under examination; the possibility of obtaining additional linguistically corresponding samples through a procedurally admissible procedure; and a clear distinction between the procedural admissibility of a sample and its suitability for forensic examination.

Keywords: *forensic examination, forensic examination of video and audio recordings, comparative speech samples, criminal procedural legislation, forensic expert activity, martial law.*

Дата першого надходження статті до видання: 17.07.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 31.07.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 10.09.2026

УДК 343.14
DOI https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2026.4/35

Горбунова К. В.
https://orcid.org/0000-0002-1120-2682
Харківський національний університет внутрішніх справ

Піддубна А. В.
https://orcid.org/0000-0003-1244-2263
Харківський національний університет внутрішніх справ

Нечаєва І. О.
https://orcid.org/0000-0001-8354-7594
Харківський національний університет внутрішніх справ

ПРОЦЕСУАЛЬНА ПРИРОДА ТА ПРОБЛЕМИ РОЗМЕЖУВАННЯ «ВИТРЕБУВАННЯ» ТА «ОТРИМАННЯ» ДОКАЗІВ СТОРОНОЮ ОБВИНУВАЧЕННЯ

У статті досліджено проблемні аспекти розмежування процесуальних категорій «витребування доказів» та «отримання доказів» у кримінальному провадженні України. Актуальність теми зумовлена реформуванням кримінального процесуального законодавства, необхідністю забезпечення ефективності досудового розслідування та гарантуванням дотримання прав і свобод його учасників. В результаті дослідження встановлено, що у правозастосовній практиці відсутність єдиного підходу до розуміння зазначених понять призводить до їх ототожнення, що негативно впливає на допустимість доказів та якість доказування.

Проаналізовано положення Кримінального процесуального кодексу України, наукові підходи учених та судову практику щодо збирання доказів стороною обвинувачення. Доведено, що витребування та отримання доказів є самостійними процесуальними категоріями, що відрізняються за суб'єктною ініціативою, ступенем добровільності, механізмом реалізації та правовими наслідками. Обґрунтовано, що витребування є процедурою ініціювання надання доказів шляхом звернення з вимогою, тоді як отримання є фактичним набуттям доказової інформації або її матеріальних носіїв.

Окрему увагу приділено проблемі відсутності чіткого нормативного регулювання витребування доказів, а також питанням допустимості доказів, отриманих у такий спосіб. Запропоновано напрями вдосконалення кримінального процесуального законодавства, зокрема щодо законодавчого закріплення визначень досліджуваних категорій та встановлення правових наслідків невиконання вимог сторони обвинувачення.

Ключові слова: *кримінальне провадження, доказування, докази, витребування доказів, отримання доказів, сторона обвинувачення, досудове розслідування, допустимість доказів.*

Постановка проблеми. У сучасних умовах реформування кримінального процесуального законодавства України особливого значення набуває забезпечення ефективності досудового розслідування та дотримання прав і свобод учасників кримінального провадження. Одним із ключових елементів реалізації завдань кримінального провадження є належне збирання доказів стороною обвинувачення. Водночас у правозастосовній практиці виникають труднощі щодо правильного розуміння та співвідношення таких процесуальних категорій, як «витребування доказів» та «отримання доказів».

Неоднозначність тлумачення вказаних понять призводить до різного застосування положень Кримінального процесуального кодексу України, що може негативно впливати на допустимість доказів, ефективність досудового розслідування та дотримання принципу законності. Особливо актуальним є питання визначення процесуальної

© Горбунова К. В., Піддубна А. В., Нечаєва І. О., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

природи витребування доказів як окремого способу збирання доказової інформації, а також його відмежування від безпосереднього отримання доказів уповноваженими суб'єктами кримінального провадження.

У зв'язку з цим, наукове дослідження різниці між витребуванням та отриманням доказів стороною обвинувачення має важливе теоретичне та практичне значення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика доказування у кримінальному провадженні неодноразово ставала предметом дослідження багатьох науковців. Значний внесок у розробку теоретичних засад доказування здійснили Ю.П. Аленін, В.В. Вапнярчук, О.В. Капліна, М.М. Михеєнко, В.Т. Маляренко, В.О. Попелюшко, М.А. Погорецький, Л.Д. Удалова та інші вчені.

Окремі аспекти збирання доказів стороною обвинувачення, у тому числі питання витребування документів, речей та відомостей, досліджувалися у працях І.В. Басистої, С.О. Ковальчука, А.В. Панова, В.М. Тертишника та інших науковців. Разом із тим, у сучасній юридичній літературі відсутній єдиний підхід до розмежування понять «витребування» та «отримання» доказів. Часто ці категорії використовуються як тотожні, що ускладнює формування єдиної правозастосовної практики.

Недостатньо дослідженими залишаються питання процесуальної форми витребування доказів, юридичних наслідків невиконання вимог сторони обвинувачення про надання доказів, а також критеріїв допустимості доказів, отриманих у результаті витребування.

Постановка завдання. Мета статті є здійснення комплексного аналізу понять «витребування доказів» та «отримання доказів» у кримінальному провадженні, визначення їх спільних і відмінних ознак, а також формулювання пропозицій щодо вдосконалення кримінального процесуального законодавства та практики його застосування.

Виклад основного матеріалу. Однією з основних функцій сторони обвинувачення у кримінальному провадженні є здійснення доказування, що передбачає збирання, перевірку та оцінку доказів. Відповідно до ст. 93 Кримінального процесуального кодексу України сторона обвинувачення здійснює збирання доказів шляхом проведення слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій, витребування та отримання від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, службових і фізичних осіб речей, документів, відомостей, висновків експертів та висновків ревізій і актів перевірок [1].

Аналіз зазначеної норми свідчить про те, що законодавець розмежовує поняття «витребування» та «отримання», використовуючи між ними сполучник «та». Це дає підстави вважати, що вказані категорії не є тотожними та мають самостійне процесуальне значення.

У науковій доктрині кримінального процесу витребування та отримання речей або документів традиційно розглядаються як два самостійні способи збирання доказової інформації сторонами кримінального провадження або судом [2, с. 223–229; 3, с. 1–24; 4, с. 117]. Ключова відмінність між досліджуваними правовими категоріями полягає у спрямованості процесуальної ініціативи. Витребування реалізується у вигляді направлення запиту (вимоги) про добровільне надання речей і документів. У свою чергу, отримання є пасивною формою акумуляції доказової інформації, яка полягає у прийнятті та приєднанні до матеріалів кримінального провадження речей або документів що надходять без відповідного попереднього запиту з боку органів досудового розслідування чи суду за ініціативним і добровільному рішенні суб'єкта, без процесуального спонукання.

Сторона обвинувачення зазвичай звертається до процедури витребування за наявності сукупності обставин: по-перше, існують достатні підстави вважати, що у певного підприємства, установи, організації чи фізичної особи знаходяться документи або інформація, які мають значення для кримінального провадження; по-друге, середовище зберігання документа не має самостійної доказової цінності або така цінність уже втрачена через зміну первинної обстановки; по-третє, відсутні підстави вважати, що документи можуть бути знищені чи змінені у проміжок часу між направленням вимоги та їх фактичним поданням [5, с. 81].

Процедура витребування документів органами досудового розслідування передбачає послідовність процесуальних дій: направлення письмової вимоги до відповідного адресата; виконання цієї вимоги суб'єктом, якому вона адресована; подальше прийняття отриманих документів та їх процесуальне фіксування у матеріалах кримінального провадження. Таким чином, витребування фактично зобов'язує органи державної влади, місцевого самоврядування, підприємств,

установ, організацій, посадових і фізичних осіб щодо надання необхідних документів. Водночас кримінальне процесуальне законодавство не встановлює ані чітких строків реагування на таку вимогу, ані юридичних гарантій її обов'язкового виконання.

З огляду на це, витребування є доцільним у ситуаціях, коли відомо місце знаходження речей і документів та їх володільця; відсутній ризик їх знищення, приховування або внесення змін у період між направленням запиту та отриманням; існують обґрунтовані очікування добровільного виконання вимоги. Втім, зазначений механізм не застосовується щодо документів, які містять конфіденційну інформацію професійного характеру, службову інформацію або відомості, що становлять державну таємницю, оскільки їх отримання можливе виключно в порядку тимчасового доступу до речей і документів (ст. ст. 162, 163 КПК України).

Як зазначає О.В. Капліна, витребування слід розуміти як звернення з вимогою про добровільне надання речей, документів або відомостей, що мають значення для кримінального провадження. Воно можливе лише тоді, коли достеменно відомо, де саме вони перебувають або зберігаються. При цьому законодавство не визначає єдиної обов'язкової форми реалізації такої вимоги, однак у науковій літературі перевага надається письмовій формі як більш процесуально визначеній та такій, що забезпечує належну фіксацію та допустимість доказів [6, с. 227].

Звісно, що у доктрині існує й альтернативна позиція, відповідно до якої відсутність у КПК України чітко визначених вимог щодо форми, змісту та відповідальності за невиконання вимоги про витребування фактично свідчить про обмеженість цього інструменту. Згідно з таким підходом, єдиними повноцінними процесуальними засобами отримання інформації залишаються тимчасовий доступ до речей і документів та обшук [7, с. 342].

С.В. Толокольніков розглядає витребування як спрощену процесуальну процедуру одержання доказів, яка не передбачає проведення слідчих (розшукових) дій у класичному розумінні. Її спрощений характер зумовлений добровільністю виконання вимоги та відсутністю примусових механізмів впливу на адресата [8, с. 123].

Отже, під витребуванням доказів доцільно розуміти процесуальну діяльність сторони обвинувачення, спрямовану на ініціювання надання певних речей, документів або відомостей шляхом звернення з відповідною вимогою до фізичних чи юридичних осіб. Витребування характеризується активною поведінкою уповноваженого суб'єкта, який формує та направляє вимогу про надання необхідної інформації чи матеріалів.

Натомість отримання доказів є ширшим за змістом поняттям, що охоплює безпосереднє набуття стороною обвинувачення фактичного володіння доказовою інформацією або матеріальними носіями доказів. Отримання може відбуватися як унаслідок витребування, так і в результаті добровільного надання доказів особами без попередньої вимоги, проведення слідчих (розшукових) дій або інших процесуальних заходів.

Окремо в науковій літературі отримання документів від органів державної влади, місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, а також фізичних і службових осіб розглядається як самостійний спосіб збирання доказів. Йдеться про випадки, коли передача матеріалів здійснюється виключно добровільно, без попереднього офіційного запиту з боку слідчого чи прокурора [9, с. 252; 10, с. 280].

Право на подання доказів є важливим елементом процесуального статусу учасників кримінального провадження, а також гарантією реалізації їхніх прав та інтересів. Для осіб, які не є учасниками провадження, таке подання може розглядатися як виконання громадянського або службового обов'язку. Однак у випадку добровільного надання документів ініціатива їх подання не належить стороні обвинувачення, що дає підстави окремим науковцям не вважати таке «отримання» повноцінним збиранням доказів.

У лінгвістичному аспекті терміни «отримувати» та «одержувати» у сучасній українській мові є синонімічними та означають прийняття або здобуття чогось, що надається, передається чи надходить від інших осіб. Натомість «збирати» трактується як процес систематичного об'єднання, накопичення або відбору елементів із різних джерел, що передбачає активну діяльність суб'єкта з формування цілісної сукупності даних або предметів [11, с. 441, 827].

Таким чином, витребування є способом ініціювання передачі доказів, тоді як отримання становить кінцевий результат відповідної процесуальної діяльності.

Важливо звернути увагу на те, що витребування доказів не завжди гарантує їх фактичне отримання. Особи, до яких звертається сторона обвинувачення, можуть відмовлятися надавати документи чи відомості, посилаючись на від-

сутність правових підстав, конфіденційність інформації або інші обставини. У таких випадках сторона обвинувачення змушена звертатися до слідчого судді з клопотанням про тимчасовий доступ до речей і документів відповідно до глави 15 КПК України [1].

На практиці досить поширеними є випадки, коли органи досудового розслідування направляють запити до підприємств, установ або організацій щодо надання певних документів. Проте правова природа таких запитів викликає дискусії. Частина науковців вважає їх формою витребування доказів, тоді як інші розглядають як окремий процесуальний інструмент отримання інформації.

Слід погодитися з позицією тих учених, які визначають витребування як самостійний спосіб збирання доказів. Його особливість полягає у відсутності примусового характеру. На відміну від тимчасового доступу до речей і документів або обшуку, витребування ґрунтується переважно на добровільному виконанні вимоги сторони обвинувачення.

Разом із тим отримання доказів може здійснюватися як у добровільному, так і в примусовому порядку. Наприклад, у результаті проведення обшуку слідчий або прокурор безпосередньо отримують доступ до речей та документів, що мають доказове значення. У цьому випадку отримання доказів відбувається незалежно від волевиявлення особи, у якої вони знаходяться.

Відмінність між витребуванням та отриманням доказів також простежується у їх функціональному призначенні. Витребування спрямоване на створення умов для подальшого отримання доказової інформації, тоді як отримання є завершальною стадією відповідного процесу.

Окремої уваги потребує питання допустимості доказів, отриманих у результаті витребування. Відповідно до положень КПК України доказ визнається допустимим за умови його отримання у порядку, встановленому законом. Якщо сторона обвинувачення отримала документи чи інші відомості без належного процесуального оформлення або з порушенням визначених процедур, це може стати підставою для визнання таких доказів недопустимими.

На нашу думку, доцільним є нормативне закріплення визначень понять «витребування доказів» та «отримання доказів» у КПК України. Це сприятиме однаковому застосуванню процесуального законодавства та мінімізує ризики визнання доказів недопустимими.

Крім того, потребує вдосконалення механізм відповідальності за безпідставну відмову у виконанні законних вимог сторони обвинувачення щодо надання документів або відомостей. Відсутність чітких правових наслідків ускладнює ефективне здійснення досудового розслідування та негативно впливає на оперативність кримінального провадження.

Висновки. Таким чином, витребування та отримання речей і документів є взаємопов'язаними, але не тотожними процесуальними категоріями у кримінальному провадженні. Витребування полягає у зверненні сторони обвинувачення з вимогою про надання доказів, тоді як отримання означає фактичне набуття доказової інформації або матеріальних носіїв доказів.

Основними відмінностями між зазначеними поняттями є їх правова природа, функціональне призначення, ступінь процесуального примусу та юридичні наслідки. Витребування має переважно ініціативний і добровільний характер, тоді як отримання може здійснюватися як добровільно, так і примусово.

З метою вдосконалення кримінального процесуального законодавства доцільно доповнити ч. 1 ст. 3 КПК України пунктами, що містять чіткі визначення досліджуваних категорій, а саме: «витребування доказів» як процесуальне звернення уповноваженої службової особи із законними вимогами про добровільне надання речей і документів, а «отримання доказів», визначити як факт безпосереднього набуття фізичного володіння речей і документів та процесуального закріплення цих об'єктів. По-друге: доповнити ст. 93 КПК України положеннями, які чітко регламентують форму та зміст письмового запиту (вимоги) сторони обвинувачення про витребування речей і документів, із обов'язковим зазначенням правових підстав та нормативно визначених строків його виконання. По-третє: доповнити КПК нормами, що визначають чіткі правові наслідки невиконання законних вимог сторони обвинувачення; по-четверте: уніфікувати судову практику щодо допустимості доказів, отриманих у результаті витребування.

Перспективи подальших наукових досліджень полягають у комплексному аналізі механізмів забезпечення допустимості доказів, отриманих стороною обвинувачення, а також у дослідженні міжнародного досвіду регулювання процедур збирання доказів у кримінальному провадженні.

Список літератури:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. Відомості Верховної Ради України. 2013. № 9–10, № 11–12, № 13. Ст. 88.
2. Капліна О.В. Збирання доказів сторонами кримінального провадження. Актуальні проблеми доказування у кримінальному провадженні : матер. Всеукр. наук.-практ. інтернет-конф., м. Одеса, 27 листопада 2013 р. Одеса : Юрид. літ, 2013. С. 223–229.
3. Ковальчук С.О. Способи збирання речових доказів стороною обвинувачення. *Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право».* 2014. № 2. С. 1–24. URL: http://lj.oa.edu.ua/articles/2014/n2/14kosdso.pdf
4. Старенький О.С. Кримінальні процесуальні гарантії захисника як суб'єкта доказування в досудовому розслідуванні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2016. 295 с.
5. Потомська Н.А., Грицюк І.В., Мілевський О.О. Збирання і дослідження документів при розслідуванні ухилень від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів): монографія. Київ : Центр учб. літ., 2013. 160 с.
6. Капліна О.В. Збирання доказів сторонами кримінального провадження. Актуальні проблеми доказування у кримінальному провадженні : матеріали Всеукр. наук.-практ. інтернет-конф. (Одеса, 27 листоп. 2013 р.). МОН України. Одеса : Нац. ун-т «Одеська юридична академія», 2013. С. 223–229.
7. Чемерис І.М. Проблемні питання збирання доказів у кримінальному провадженні. *Порівняльно-аналітичне право.* 2017. № 5. С. 341–343. URL: http://ekhsuir. kspu.edu/handle/123456789/12248.
8. Толокольніков С.В. Вдосконалення процесуальної форми витребування предметів і документів. *Вісник Академії адвокатури України*. 2012. № 1. С. 122–127.
9. Кримінальний процесуальний кодекс України : наук.-практ. комент. / за заг. ред. В.Г. Гончаренка, В.Т. Нора, М.Є. Шумила. Київ : Юстініан, 2012. 1224 с.
10. Кримінальний процесуальний кодекс України : наук.-практ. комент. / за заг. ред. В.Я. Тація, В.П. Пшонки, А.В. Портнова. Харків : Право, 2012; у 2 т. Т. 1. 768 с.
11. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. Київ ; Ірпінь : ВТФ Перун, 2005. 1728 с.

Horbunova K. V., Piddubna A. V., Nechaeva I. O. THE DIFFERENCE BETWEEN REQUESTING AND OBTAINING EVIDENCE BY THE PROSECUTION IN CRIMINAL PROCEEDINGS

This article examines problematic aspects of distinguishing the procedural categories of "requesting evidence" and "obtaining evidence" in criminal proceedings in Ukraine. The relevance of the topic is conditioned by the reform of criminal procedural legislation, the need to ensure the effectiveness of pre-trial investigation, and the guarantee of observance of the rights and freedoms of its participants. It is established that in law enforcement practice, the absence of a unified approach to understanding these concepts leads to their conflation, which negatively affects the admissibility of evidence and the quality of proof.

The provisions of the Criminal Procedure Code of Ukraine, scientific approaches of scientists and judicial practice regarding the collection of evidence by the prosecution are analyzed. It is proven that the request and receipt of evidence are independent procedural categories that differ in subjective initiative, degree of voluntariness, implementation mechanism and legal consequences. It is substantiated that the request is a procedure for initiating the provision of evidence by making a request, while receipt is the actual acquisition of evidentiary information or its material carriers.

Special attention is paid to the problem of the lack of clear regulatory regulation of the collection of evidence, as well as the issues of admissibility of evidence obtained in this way. Directions for improving criminal procedural legislation are proposed, in particular regarding the legislative consolidation of the definitions of the studied categories and the establishment of legal consequences of failure to comply with the demands of the prosecution.

Keywords: *criminal proceedings, proof, evidence, requesting evidence, obtaining evidence, prosecution, pre-trial investigation, admissibility of evidence.*

Дата першого надходження статті до видання: 11.07.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 20.07.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 10.09.2026

УДК 343.13:343.14:17.022.1
DOI https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2026.4/36

Горєлова В. Ю.
https://orcid.org/0000-0001-6536-2422
Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського

ВАГОМІСТЬ ДОКАЗІВ: ЕТИЧНО-ЕМПІРИЧНИЙ ВИМІР «П'ЯТОГО ЕЛЕМЕНТА»

Статтю присвячено емпіричній верифікації концепції вагомості доказів як «п'ятого елемента» кримінального процесуального доказування. Констатовано, що попереднє теоретичне обґрунтування цієї категорії потребує перевірки на матеріалі реальної судової практики. Акцентовано, що особливої значущості така перевірка набуває у контексті обрання запобіжних заходів, оскільки саме там законодавець прямо зобов'язує слідчого суддю враховувати вагомість наявних доказів. Досліджено 32 судові рішення, опубліковані в Єдиному державному реєстрі судових рішень за 2024–2025 роки, що належать до юрисдикції районних судів міста Києва, загальних апеляційних судів та Апеляційної палати Вищого антикорупційного суду. Розкрито суттєву диференціацію судової практики залежно від інстанції та спеціалізації суду. Визначено, що Апеляційна палата Вищого антикорупційного суду демонструє зразкове застосування категорії вагомості з належною аргументацією, тоді як суди першої інстанції переважно ігнорують цю категорію, а загальні апеляційні суди вдаються до описових конструкцій, уникаючи прямого використання терміну. З'ясовано, що найпоширенішими мовними маркерами прихованої вагомості є звороти «базуються на припущеннях», «непрямі підтвердження», «сумнівність джерел» та «брак переконливості». Зазначено необхідність законодавчого закріплення критеріїв вагомості доказів, а також розроблення методичних рекомендацій для суддів щодо аргументації в мотивувальній частині рішення. Обґрунтовано висновок, що вагомість доказів у судовій практиці постає не як суб'єктивне внутрішнє відчуття судді, а як об'єктивований через текст рішення етичний вибір, який підлягає контролю та критиці.

Ключові слова: *вагомість доказів, судовий розсуд, етика судді, Єдиний державний реєстр судових рішень, кримінальний процесуальний стандарт, емпіричне дослідження, мовні маркери, Вищий антикорупційний суд.*

Постановка проблеми. У попередніх теоретичних дослідженнях автора було обґрунтовано концепцію вагомості доказів як ключової етико-правової категорії, що забезпечує баланс між формальною законністю та матеріальною справедливістю. Розвиваючи ідеї М.Є. Шумила, В.П. Гмирка та В.С. Рудея щодо виокремлення вагомості як «п'ятого елемента» структури кримінальних процесуальних доказів поряд із належністю, допустимістю, достовірністю та достатністю [1, с. 279–288], автором було запропоновано власне визначення вагомості, розроблено систему критеріїв її оцінки, до якої увійшли першоджерельність, логічна когерентність, специфічність, стабільність та відповідність стандарту доказування, а також обґрунтовано етичну природу цієї категорії як імперативу суддівського переконання. Однак будь-яка теоретична конструкція, якою б досконалою вона не видавалася, потребує емпіричної верифікації. Постає запитання: чи працює категорія вагомості в реальній судовій практиці, як саме судді оцінюють докази як вагомі або невагомі та чи існує кореляція між теоретичним концептом і практичною реалізацією? Відповіді на ці запитання є необхідною умовою для подальшого розвитку теорії доказування та вдосконалення правозастосовчої діяльності.

Особливої актуальності зазначені питання набувають у контексті обрання запобіжних заходів, оскільки саме там законодавець прямо вимагає враховувати «вагомість наявних доказів» згідно з пунктами 1 та 11 частини першої статті 178 Кримінального процесуального кодексу України [2]. Від того, наскільки адекватно та аргументовано судді оцінюють вагомість доказів, залежить доля людини, зокрема вирішення питання про те, чи

© Горєлова В. Ю., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

буде вона перебувати під вартою чи на свободі. Відтак метою цього дослідження є емпірична перевірка концепції вагомості доказів як етичного імперативу через аналіз судових рішень, виявлення типових помилок правозастосування та формулювання пропозицій щодо їх подолання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти проблеми вагомості кримінальних процесуальних доказів побіжно розглядали у своїх працях Д.Б. Сергєєва, Т.В. Лукашкіна, Т.Г. Фоміна та В.В. Рожнова. Зокрема, Д.Б. Сергєєва, слушно наголошуючи на необхідності розроблення критеріїв оцінювання доказів, фактично ототожнює вагомість із достовірністю, що призводить до редукції складної природи цього феномену [3, с. 109]. Натомість Т.В. Лукашкіна та Т.Г. Фоміна ставлять під сумнів доцільність існування поняття «вагомість», пропонуючи замінити його категорією достатності [4, с. 684–685; 5, с. 96]. Однак така позиція, на переконання автора, суперечить сучасним стандартам змагального процесу та практиці Європейського суду з прав людини, яка послідовно використовує конструкцію weight of evidence. Дещо відмінною є позиція В.В. Рожнової, яка визнає вагомість якісною характеристикою доказів, проте залишає поза увагою її етичний вимір, обмежуючись суто процесуальним аналізом [6, с. 340–341].

Зарубіжний досвід дослідження вагомості доказів представлений у працях американських та британських процесуалістів, зокрема у Федеральних правилах доказування Сполучених Штатів Америки, де вагомість розглядається як інструмент оцінювання ступеня ймовірності факту за наявності певного доказу [7]. Європейський суд з прав людини, використовуючи конструкцію weight of evidence у рішеннях Prade v. Germany та Bouyid v. Belgium, не створює окремого стандарту доказування, але акцентує увагу на межах суддівського розсуду, який у міжнародній практиці отримав назву judicial discretion [8; 9]. Саме в царині цього розсуду етика зустрічається з правом, адже суддя має свободу вибору, однак ця свобода обмежена імперативом справедливості. Як наслідок, аналіз доктрини свідчить про відсутність єдиного підходу до аксіологічної природи вагомості доказів. Поза увагою дослідників залишається питання про те, чи може вагомість розглядатися як самостійна, «п'ята» характеристика кримінальних процесуальних доказів поряд із належністю, допустимістю, достовірністю та достатністю, а також який етичний імператив вона покликана виконувати в механізмі судового захисту прав людини. Жодне із зазначених досліджень не містить системного емпіричного аналізу застосування категорії вагомості в судовій практиці, що й зумовлює наукову новизну цієї розвідки.

Постановка завдання. Метою дослідження є емпірична верифікація концепції вагомості доказів як етичного імперативу через аналіз судових рішень, опублікованих в Єдиному державному реєстрі судових рішень, виявлення типових помилок правозастосування та формулювання практичних рекомендацій щодо вдосконалення мотивувальної частини судових рішень. Для досягнення поставленої мети необхідно провести контент-аналіз судових рішень, що містять термін «вагомість доказів» та його евфемізми, виокремити типові помилки при оцінці вагомості доказів, дослідити мовні маркери прихованої вагомості в судових рішеннях, а також запропонувати шляхи вдосконалення судової практики та законодавства.

Виклад основного матеріалу дослідження. Методологія дослідження. Емпіричну основу дослідження становлять судові рішення, опубліковані в Єдиному державному реєстрі судових рішень за період 2024–2025 років. Вибір саме цього часового проміжку зумовлений необхідністю дослідження найбільш актуальної практики, яка відображає сучасні тенденції правозастосування. Для формування вибірки використовувалися два типи пошукових запитів. До першої групи, яка передбачала пряме вживання терміну, увійшли запити «вагомість доказів», «вагомі докази», «ст. 178» разом із словом «вагомість», а також «обґрунтована підозра» разом із словом «вагомість». До другої групи, яка охоплювала мовні маркери або евфемізми, належали запити «не дають змоги з впевненістю» у поєднанні зі словом «докази», «базуються на припущеннях» разом із словом «підозра», «мають характер непрямих підтверджень», «не є достатньо переконливими» у поєднанні зі словом «докази», а також «сукупність доказів не досягає» разом із словом «підозра». Відбір рішень здійснювався за такими критеріями, як вид судочинства (кримінальне), категорія справ (ухвали про обрання або продовження запобіжних заходів відповідно до статті 178 КПК України), а також суди, до яких належали районні суди міста Києва як суди першої інстанції, загальні апеляційні суди та Апеляційна палата Вищого антикорупційного суду.

Загалом проаналізовано 32 судові рішення, з яких 10 становили ухвали судів першої інстанції, 15 – ухвали загальних апеляційних судів та

7 – ухвали Апеляційної палати Вищого антикорупційного суду. Такий обсяг вибірки є достатнім для виявлення типових тенденцій правозастосування та формулювання обґрунтованих аналітичних узагальнень. У процесі дослідження використовувалися методи контент-аналізу для виявлення частоти вживання терміну та його евфемізмів, якісного аналізу для дослідження мотивувальних частин рішень, а також типологізації для класифікації правозастосовчих помилок.

Виклад основного матеріалу дослідження. Проведений аналіз 32 судових рішень засвідчив суттєву диференціацію судової практики залежно від інстанції та юрисдикції. Перш за все слід зазначити, що Апеляційна палата Вищого антикорупційного суду демонструє стовідсоткове використання терміну «вагомість доказів» з високим рівнем аргументації. Натомість суди першої інстанції, зокрема Печерський, Солом'янський, Голосіївський, Дарницький та Подільський районні суди міста Києва, у переважній більшості випадків або ігнорують категорію вагомості, або вживають її декларативно без належного обґрунтування. Загальні апеляційні суди займають проміжну позицію: вони рідко використовують термін прямо, натомість вдаються до розгорнутих описових конструкцій, які за своєю суттю є евфемізмами.

На основі аналізу 32 судових рішень виокремлено шість типових помилок правозастосування, а також одне зразкове досягнення, яке отримало назву коректного застосування. По-перше, найпоширенішою помилкою в судах першої інстанції є ігнорування категорії вагомості, коли суддя обирає запобіжний захід, не аналізуючи вагомість доказів, обмежуючись загальними фразами про наявність обґрунтованої підозри. Ця помилка становить 60 відсотків випадків у судах першої інстанції. По-друге, значного поширення набуло декларативне вживання терміну, коли суддя вживає фразу «докази є вагомими» без жодної подальшої аргументації, що є формальною відповіддю на вимогу закону, однак не наповнює категорію вагомості реальним змістом. По-третє, у загальних апеляційних судах домінантною стратегією є використання евфемізмів, тобто непрямих описів, коли суддя описує вагомість, переважно її відсутність, через описові конструкції, не називаючи сам термін. Частота цього явища сягає 66,7 відсотка випадків у загальних апеляційних судах.

Окрім зазначених помилок, трапляються також ототожнення вагомості з достовірністю, коли суддя визнає доказ вагомим виключно тому, що він є внутрішньо несуперечливим, ігноруючи контекст та співвідношення з іншими доказами; ототожнення вагомості з допустимістю, коли доказ визнається вагомим через його формальну законність без аналізу його переконливої сили; а також ототожнення вагомості з достатністю, коли суддя плутає вагомість окремого доказу з достатністю сукупності, що може призводити до визнання достатньою сукупності слабких доказів. Зазначені три типи помилок трапляються значно рідше і становлять від 6,7 до 10 відсотків випадків залежно від інстанції. Натомість Апеляційна палата Вищого антикорупційного суду демонструє виключно коректне застосування категорії вагомості, коли суддя аргументовано пояснює, чому доказ є вагомим або невагомим, спираючись на критерії першоджерельності, когерентності, специфічності, стабільності та відповідності стандарту доказування.

Особливу наукову цінність становить аналіз евфемізмів, якими судді загальних апеляційних

Таблиця 1

Розподіл типів правозастосовчих помилок та коректного застосування категорії вагомості доказів за судовими інстанціями (2024–2025 рр.)

Тип підходу до оцінки вагомості доказів	Суди першої інстанції (n=10)	Загальні апеляційні суди (n=15)	Апеляційна палата ВАКС (n=7)
Ігнорування категорії вагомості	60%	0%	0%
Декларативне вживання	20%	13,3%	0%
Евфемістичне (непряме) використання	0%	66,7%	0%
Ототожнення з достовірністю	10%	6,7%	0%
Ототожнення з достатністю	10%	6,7%	0%
Ототожнення з допустимістю	0%	6,7%	0%
Коректне застосування	0%	0%	100%

Джерело: складено автором на основі аналізу 32 судових рішень з Єдиного державного реєстру судових рішень за 2024–2025 роки (зокрема, справ № 760/3451/24, № 761/4405/24, № 991/890/25, № 991/330/25 та ін.).

судів замінюють поняття вагомості. На основі аналізу 15 рішень загальних апеляційних судів виокремлено найпоширеніші мовні маркери прихованої вагомості. До них належать звороти «базуються на припущеннях», який зустрічається у 20 відсотках випадків та відповідає критерію специфічності; «непрямі підтвердження» з частотою 10 відсотків, що корелює з критерієм першоджерельності; «брак переконливості» або «відсутність переконливості» з частотою 20 відсотків, що відповідає критерію відповідності стандарту доказування; «сумнівність джерел» з частотою 10 відсотків, що стосується критерію стабільності; «вторинність даних» з частотою 10 відсотків, що також корелює з критерієм першоджерельності; «суперечливість свідчень» з частотою 10 відсотків, що відповідає критерію логічної когерентності; «брак деталізації» з частотою 10 відсотків, що стосується критерію специфічності; а також «недостатність зв'язку» з частотою 10 відсотків, що також відповідає критерію логічної когерентності.

Як видно з наведених даних, судді найчастіше апелюють до першоджерельності, яка разом охоплює 20 відсотків випадків, та логічної когерентності, яка також становить 20 відсотків. Натомість критерії стабільності та специфічності артикулюються значно рідше, що свідчить про недостатню увагу суддів до цих аспектів оцінки доказів. Окремої уваги заслуговують рішення, ухвалені з окремою думкою судді. У проаналізованій вибірці виявлено чотири рішення з окремими думками, а саме справи № 760/3451/24, № 991/890/25, № 991/330/25 та № 761/4405/24. В усіх чотирьох випадках суддя, який висловив окрему думку, не погоджувався з оцінкою вагомості доказів більшістю колегії. Це свідчить про те, що категорія вагомості є не лише теоретичною, а й практичною, реально впливаючи на долі людей та викликаючи принципові розбіжності серед суддів. Особливо показовою є справа № 760/3451/24, розглянута Київським апеляційним судом, де суддя в окремій думці зазначив, що більшість неправильно оцінила докази як непрямі підтвердження, тоді як насправді вони є прямими, але недостатньо вагомими. Це демонструє, що навіть у загальних апеляційних судах окремі судді готові артикулювати категорію вагомості більш коректно, ніж більшість колегії.

Дискусія. Проведене емпіричне дослідження підтверджує гіпотезу про те, що категорія «вагомість доказів» є необхідним інструментом оцінки доказів, який активно, хоча часто й опосередковано, використовується в національній судовій практиці. Водночас виявлено суттєві проблеми, які потребують невідкладного вирішення. По-перше, найяскравішим результатом дослідження є так званий ефект Вищого антикорупційного суду. Апеляційна палата цього суду демонструє стовідсоткове коректне застосування категорії вагомості, що, ймовірно, пов'язано з орієнтацією на міжнародні стандарти, практику Європейського суду з прав людини та високим рівнем професійної підготовки суддів. Цей досвід потребує поширення на інші суди через систему підвищення кваліфікації та обмін практиками.

По-друге, так званий ефект апеляційного фільтра підтверджується лише частково. Загальні апеляційні суди використовують категорію вагомості частіше та змістовніше, ніж суди першої інстанції, однак переважно в евфемістичній формі. Це свідчить про те, що проблема криється не в небажанні суддів, а в недостатньому рівні методичного забезпечення та професійної підготовки на рівні першої інстанції. По-третє, багатий масив евфемізмів, тобто мовних маркерів, є переконливим доказом того, що судді відчувають потребу в категорії вагомості, однак змушені вдаватися до описових конструкцій через відсутність легітимованого термінологічного апарату. Це створює ризик неузгодженості практики та знижує якість правосуддя. По-четверте, критерії стабільності та специфічності є слабкою ланкою суддівської аргументації. Вони майже не артикулюються навіть опосередковано, що вказує на необхідність посилення уваги до цих аспектів у методичних рекомендаціях та суддівській освіті. По-п'яте, окремі думки суддів демонструють, що категорія вагомості є полем суттєвих розбіжностей навіть у межах однієї колегії, що є додатковим аргументом на користь необхідності законодавчого врегулювання критеріїв вагомості.

Висновки. Проведене емпіричне дослідження дозволяє сформулювати кілька ключових висновків. По-перше, категорія «вагомість доказів» використовується в національній судовій практиці вкрай нерівномірно. Апеляційна палата Вищого антикорупційного суду демонструє зразкове застосування у ста відсотках випадків, суди першої інстанції переважно ігнорують цю категорію у 60 відсотках випадків, а загальні апеляційні суди вдаються до евфемізмів у 66,7 відсотка випадків. По-друге, типовими помилками правозастосування є ігнорування категорії вагомості, що домінує в судах першої інстанції, та евфемізми, що домінують у загальних апеляційних

судах. Ототожнення вагомості з достовірністю, допустимістю та достатністю трапляються значно рідше. По-третє, мовні маркери прихованої вагомості свідчать про потребу суддів у легітимізації терміну та розробленні методичних рекомендацій. Найпоширенішими евфемізмами є звороти «базуються на припущеннях», «брак переконливості», «непрямі підтвердження» та «сумнівність джерел». По-четверте, критерії стабільності та специфічності є найменш артикульованими в судовій практиці, що вказує на необхідність посилення уваги до них у методичних рекомендаціях та суддівській освіті. По-п'яте, окремі думки суддів підтверджують, що категорія вагомості є реальним інструментом впливу на судові рішення та полем принципових розбіжностей серед суддів.

Отримані результати засвідчують, що вагомість доказів функціонує у судовій практиці як необхідна ланка між формальною оцінкою доказу та внутрішнім переконанням судді, набуваючи водночас епістемічного і етичного значення. Видається доцільним розглянути можливість доповнення статті 94 Кримінального процесуального кодексу України чіткими критеріями оцінки вагомості доказів, зокрема першоджерельністю, логічною когерентністю, специфічністю, стабільністю та відповідністю стандарту доказування, як уже обґрунтовувалося в першій статті. Розробити методичні рекомендації для суддів щодо аргументації вагомості доказів у мотивувальній частині рішення з акцентом на критерії стабільності та специфічності, які зараз майже не використовуються. Підвищити вимоги до мотивувальної частини ухвал про обрання запобіжних заходів, зокрема щодо обґрунтування вагомості кожного доказу окремо, а не сукупності в цілому. Поширити досвід Вищого антикорупційного суду через систему підвищення кваліфікації суддів, оскільки практика Апеляційної палати цього суду демонструє зразкове застосування категорії вагомості. Перспективи подальших досліджень вбачаються у розширенні вибірки за рахунок рішень Верховного Суду, порівняльному аналізі практики оцінки вагомості доказів у країнах Європейського Союзу, а також у розробленні алгоритмів автоматизованого аналізу вагомості доказів з використанням технологій штучного інтелекту без нівелювання етичної складової цього процесу.

Список літератури:

1. Shumylo M.Ye., Gmyrko V.P., Rudei V.S. The weight of criminal judicial evidence. *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*. 2021. Vol. 28, No. 4. P. 279–288. DOI: https://doi.org/10.37635/jnalsu.28(4).2021.279-288.

2. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квітня 2012 року № 4651-VI. Відомості Верховної Ради України. 2013. № 9–13. Ст. 88. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text (дата звернення: 21.04.2026).

3. Сергєєва Д.Б. Проблеми визначення достовірності доказу як його властивості за новим Кримінальним процесуальним кодексом України. Юрист України. 2014. № 4 (25). С. 106–111.

4. Лукашкіна Т.В. Умови та підстави застосування запобіжних заходів за чинним КПК України. Правове життя сучасної України: матеріали Міжнар. наук. конф. викладачів і аспірантів. Одеса, 2014. С. 683–686. URL: http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/4074 (дата звернення: 21.04.2026).

5. Фоміна Т.Г. Обставини, які враховуються при обранні запобіжного заходу. *Форум права.* 2018. № 1. С. 95–104. URL: https://forumprava.pp.ua/files/095-104-2018-1----------15-.pdf (дата звернення: 21.04.2026).

6. Рожнова В.В. Значення наявних доказів при обранні запобіжного заходу: вітчизняне законодавство та міжнародні стандарти. *Актуальні проблеми держави і права.* 2019. Вип. 85. С. 339–342. URL: https://elar.navs.edu.ua/server/api/core/bitstreams/a2348fd7-a15e-4e88-9a38-7c30ff82b2ff/content (дата звернення: 21.04.2026).

7. Federal Rules of Evidence. 2021. URL: https://www.rulesofevidence.org/ (дата звернення: 21.04.2026).

8. Рішення Європейського суду з прав людини у справі Prade v. Germany (заява № 7215/10) від 3 березня 2016 року. URL: https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-160990 (дата звернення: 21.04.2026).

9. Рішення Європейського суду з прав людини у справі Bouyid v. Belgium (заява № 23380/09) від 28 вересня 2015 року. URL: https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-157670 (дата звернення: 21.04.2026).

Horielova V. Yu. THE WEIGHT OF EVIDENCE: THE ETHICAL-EMPIRICAL DIMENSION OF «THE FIFTH ELEMENT»

The article examines the empirical verification of the concept of the weight of evidence as the 'fifth element' of criminal procedural evidence-gathering. It is established that the prior theoretical substantiation of this category requires testing against actual judicial practice. It is emphasised that such verification is of particular significance in the context of imposing interim measures, as it is here that the legislator expressly mandates the

investigating judge to consider the weight of the available evidence. A total of 32 judicial decisions published in the Unified State Register of Court Decisions for 2024-2025 have been examined; these fall within the jurisdiction of the district courts of the city of Kyiv, the general courts of appeal, and the Appeals Chamber of the High Anti-Corruption Court. A significant differentiation in judicial practice depending on the instance and the specialisation of the court is revealed. It is established that the Appeals Chamber of the High Anti-Corruption Court demonstrates exemplary application of the category of 'weight of evidence' with cogent reasoning, whereas courts of first instance predominantly disregard this category, and the general courts of appeal resort to descriptive constructions, avoiding the direct use of the term. It is established that the most common linguistic markers of implicit weight are the expressions 'based on assumptions', 'indirect corroboration', 'questionable sources', and 'lack of persuasiveness'. The necessity of legislative consolidation of criteria for the weight of evidence, as well as the development of methodological guidelines for judges regarding argumentation in the reasoning part of a decision, is noted. The conclusion is substantiated that, in judicial practice, the weight of evidence emerges not as a judge's subjective inner conviction, but as an ethical choice objectified through the text of the decision, which is amenable to scrutiny and criticism.

Keywords: *weight of evidence, judicial discretion, judicial ethics, Unified State Register of Court Decisions, criminal procedural standard, empirical study, linguistic markers, High Anti-Corruption Court.*

Дата першого надходження статті до видання: 28.06.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 20.07.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 10.09.2026

УДК 343.14:343.985(477)
DOI https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2026.4/37

Погорецький М. А.
https://orcid.org/0000-0003-0936-0929
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Сергєєва Д. Б.
https://orcid.org/0000-0003-1005-7046
Національна академія Служби безпеки України

ВИКОРИСТАННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ЗНАНЬ ПІД ЧАС ДОПИТУ НЕПОВНОЛІТНІХ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ: ПРОЦЕСУАЛЬНІ ФОРМИ, ТАКТИЧНІ ЗАСАДИ ТА ДОКАЗОВЕ ЗНАЧЕННЯ ПОКАЗАНЬ

У статті сформовано цілісну процесуально-доказову модель використання психологічних знань під час допиту малолітніх і неповнолітніх у кримінальному провадженні. Актуальність дослідження зумовлена тим, що формальна законність допиту сама по собі не гарантує збереження первісного змісту повідомлення дитини, тоді як психологічна доцільність окремого прийому не виправдовує відступу від кримінальної процесуальної форми. Метою статті є визначення процесуальних форм, тактичних засад і доказового значення психологічно обґрунтованого допиту неповнолітнього, а також меж компетенції його учасників. Методологічну основу становлять формально-юридичний, системно-структурний, порівняльно-правовий і гносеологічний методи, психологічний підхід, аналіз судової практики та правове моделювання. Обґрунтовано трирівневу модель використання психологічних знань: психологічна компетентність професійного процесуального суб'єкта; спеціальні знання психолога як спеціаліста; судово-психологічна експертиза. Доведено, що вік дитини не створює презумпції недостовірності або підвищеної достовірності показань, а зумовлює підвищені вимоги до способу їх одержання, фіксації та перевірки. Сформульовано принцип комунікативної нейтральності та запропоновано використовувати категорію інформаційного забруднення показань для процесуальної перевірки походження відомостей. Розроблено п'ятиелементний тест необхідності повторного допиту, визначено реконструктивну, контрольну, змагальну та захисну функції повної аудіовізуальної фіксації. Запропоновано комплексний восьмиблоковий тест перевірки й оцінки показань неповнолітнього та диференційовану модель процесуальних наслідків дефектів допиту. Обґрунтовано, що психологічна оцінка повідомлення не може підміняти процесуальну оцінку доказу або надавати показанням наперед установленої сили. Практичне значення результатів полягає у можливості їх використання для вдосконалення законодавства, розроблення єдиного міжвідомчого протоколу інтерв'ювання дітей, підготовки слідчих, прокурорів, суддів і захисників та мотивованої судової оцінки показань неповнолітніх.

Ключові слова: *психологічні знання, допит, неповнолітній, малолітній, показання; пам'ять, навіюваність, комунікативна нейтральність, інформаційне забруднення показань, НІКГД, Барнахус, аудіовізуальна фіксація, допустимість, достовірність, оцінка доказів.*

Постановка проблеми. Допит неповнолітнього належить до тих процесуальних дій, у яких юридична форма і психологічний механізм одержання інформації найбільш тісно пов'язані. Формальна законність проведення допиту сама по собі не гарантує ні повноти повідомлення дитини, ні збереження його первісного змісту, ні можливості достовірно встановити, якою мірою отримана інформація відображає власний досвід неповнолітнього. Водночас психологічна доцільність певного прийому не надає права відступати від кримінальної процесуальної форми. Саме тому

© Погорецький М. А., Сергєєва Д. Б., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

використання психологічних знань під час допиту дитини необхідно досліджувати одночасно як процесуальну, криміналістичну, психологічну та доказову проблему [4; 6, с. 1–55; 7, с. 22–59; 8, с. 181–216; 9, с. 72–100; 10, с. 20–34; 11, с. 1–20; 12, с. 118–123].

Показання неповнолітнього можуть мати істотне, а в окремих провадженнях визначальне значення, особливо коли йдеться про домашнє або сексуальне насильство, події без сторонніх очевидців чи тривалу злочинну поведінку, що відбувалася у приватному середовищі. Проте дитина не є «зменшеною копією» дорослого свідка. Рівень розвитку мовлення, пам'яті, здатності розрізняти джерела інформації, розуміння часу і послідовності подій, емоційна реактивність та залежність від авторитетного дорослого змінюють умови, за яких інформація формується і відтворюється [21, с. 419–439; 22, с. 403–439; 34, с. 1–19; 35, с. 196–206; 36, с. 987–1030; 37, с. 1201–1231; 40; 41]. Це не означає презумпції ненадійності дитячих показань. Наукові дані, навпаки, вимагають відмови і від автоматичної недовіри до дитини, і від некритичного сприйняття її повідомлення лише через вік або емоційну переконливість [22, с. 403–439; 34, с. 1–19].

КПК України встановлює спеціальні правила допиту малолітньої або неповнолітньої особи, передбачає участь законного представника, педагога або психолога, а за необхідності лікаря, обмежує тривалість допиту, а також допускає депонування показань слідчим суддею за ст. 225 КПК України [4]. Окремі міжвідомчі акти розвивають механізми залучення психологів та впровадження правосуддя, дружнього до дитини [13; 14]. Разом із тим саме процесуальне законодавство не містить структурованого стандарту психологічно обґрунтованого інтерв'ювання, не визначає критеріїв вибору типів запитань, не встановлює достатньо чітких правил реагування на ризик попереднього навіювання, повторного опитування чи забруднення пам'яті.

Сучасний міжнародний підхід спрямований на поєднання двох цілей: отримати максимально повну і точну інформацію та водночас мінімізувати вторинну травматизацію і необґрунтоване повторне залучення дитини до процесу [23; 24; 25; 29; 30; 38; 43]. Модель «Барнахус», структуровані протоколи інтерв'ювання та повна аудіовізуальна фіксація відображають саме цю тенденцію. Однак їх застосування не повинно перетворюватися на формальну ознаку достовірності. Процесуальна цінність таких моделей залежить від якості конкретного інтерв'ю, компетентності учасників, дотримання права сторони захисту на перевірку доказу та мотивованої судової оцінки.

Центральна наукова проблема полягає у визначенні меж і форм використання психологічних знань під час допиту неповнолітніх та у з'ясуванні того, як психологічна якість способу одержання інформації впливає на допустимість, достовірність і доказове значення показань. Важливо також встановити межу між допустимим психологічним сприянням комунікації і недопустимим формуванням змісту повідомлення, а також між спеціальною психологічною оцінкою і процесуальною оцінкою доказів, що належить виключно уповноваженим суб'єктам кримінального провадження.

На нашу думку, психологічні знання під час допиту неповнолітнього не є факультативним гуманітарним доповненням до кримінальної процесуальної форми. У тій частині, в якій вони визначають спосіб комунікації, формулювання запитань, мінімізацію навіювання, збереження первісного змісту спогаду та можливість подальшої перевірки умов формування показань, вони становлять один із чинників належної організації отримання доказової інформації. Водночас психологічна якість допиту не замінює його процесуальної законності, а психологічна переконливість повідомлення не тотожна процесуальній достовірності доказу [6, с. 1–55; 7, с. 22–59; 8, с. 181–216; 9, с. 72–100; 10, с. 20–34; 15, с. 106–111; 16, с. 89–95; 39, с. 249–256].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика допиту неповнолітніх традиційно розробляється на перетині кримінального процесу, криміналістики та юридичної психології. У вітчизняній доктрині спеціальні психологічні знання щодо неповнолітніх учасників досудового розслідування комплексно досліджував О. Ю. Петечел [5, с. 1–19]. Новітні аспекти тактики і психології допиту висвітлюють О. І. Груздь і Є. В. Козачок [2, с. 23–28], В. А. Ташматов і А. П. Марущак [18, с. 183–187]. Для цієї статті методологічно значущими є також попередні дослідження доказів, допустимості та достовірності доказової інформації [6, с. 1–55; 7, с. 22–59; 8, с. 181–216; 9, с. 72–100; 10, с. 20–34; 15, с. 106–111; 16, с. 89–95; 39, с. 249–256], а також спільно обґрунтований підхід до криміналістичної тактики як системи наукових положень і способів практичної діяльності [11, с. 1–20]. Окремого значення для нашої аргументації набуває також правозахисний вимір діяльності правоохоронних органів: психологічно обґрунтована взає-

модія з неповнолітнім має здійснюватися в межах гарантій прав людини, процесуальної законності та можливості подальшої перевірки отриманої інформації [39, с. 249–256].

Зарубіжна психологічна наука накопичила значний емпіричний матеріал щодо дитячої пам'яті, навіюваності та впливу інтерв'юера. Класичні дослідження Стівена Сесі та Меггі Брук показали складну залежність навіюваності від когнітивних, соціальних і ситуаційних чинників [22, с. 403–439], а подальший огляд Меггі Брук і Стівена Сесі систематизував механізми змін дитячої пам'яті [21, с. 419–439]. Гейл Гудман і Анніка Меліндер звернули увагу на необхідність уникати як надмірного скептицизму, так і надмірного оптимізму щодо можливостей дітей як свідків [34, с. 1–19].

Важливий напрям досліджень стосується структури інтерв'ю. Майкл Лемб та співавтори експериментально й у польових умовах досліджували структурований протокол НІКГД і показали переваги відкритих спонукань порівняно із закритими та навідними запитаннями [37, с. 1201–1231]. Метааналіз Соні Брубейкер та співавторів підтвердив позитивне значення встановлення психологічного контакту і відкритого типу запитань для розкриття дітьми чутливої інформації [20, № 104930]. Сучасна Біла книга Європейської асоціації психології та права узагальнила науково обґрунтовані рекомендації щодо підготовки, проведення та фіксації судово-психологічних інтерв'ю з дітьми [36, с. 987–1030].

Окрему групу становлять праці, присвячені оцінюванню змісту дитячих повідомлень. Макс Штеллер і Гюнтер Кьонкен систематизували критеріальний аналіз змісту показань [42, с. 217–245]. Альдерт Врій у масштабному огляді перших досліджень критеріального аналізу змісту наголосив на обмеженнях цього підходу і неприпустимості його спрощеного використання як механічного «тесту правди» [44, с. 3–41]. Метааналіз Барбари Амадо, Рамона Арсе і Франсіски Фаріньї також підтверджує наукову цінність окремих критеріїв, але не усуває необхідності контекстної та процесуальної оцінки [19, с. 3–12]. Ірит Гершковіц, Еран Мелкман і Роніт Цур показали, що професійні судження про достовірність залежать не лише від змісту повідомлення, а й від віку, розвитку дитини та характеристик події [35, с. 196–206].

Незважаючи на значний масив наукових праць, залишається недостатньо розробленою цілісна процесуально-доказова модель використання психологічних знань. Потребує уточнення співвідношення психологічної компетентності суб'єкта допиту, участі спеціаліста-психолога та судово-психологічної експертизи; межі процесуальної ролі психолога; критерії допустимості повторного допиту; значення повної аудіовізуальної фіксації; а також спосіб інтеграції психологічних знань у судову оцінку показань без підміни судом або експертом один одного.

Наукову новизну нашого підходу пов'язуємо не з повторним описом відомих психологічних закономірностей дитячої пам'яті, а з їх інтеграцією у процесуально-доказову модель. Авторськими є функціональне розмежування трьох рівнів використання психологічних знань; формулювання принципу комунікативної нейтральності; процесуальне використання категорії інформаційного забруднення показань; п'ятиелементний тест необхідності повторного допиту; чотири функції аудіовізуальної фіксації; восьмиблоковий тест перевірки та оцінки показань; диференційована модель процесуальних наслідків дефектів допиту.

Постановка завдання. Метою статті є формування цілісної процесуально-доказової моделі використання психологічних знань під час допиту неповнолітніх у кримінальному провадженні, яка поєднує психологічні закономірності формування показань, криміналістичні засади професійного інтерв'ювання та вимоги кримінальної процесуальної форми, визначає межі компетенції учасників і дозволяє встановити значення психологічної якості допиту для допустимості, достовірності, перевірюваності та доказового значення отриманих показань.

Завдання дослідження полягають у тому, щоб визначити місце і форми використання психологічних знань під час допиту неповнолітніх; розкрити значення вікових, когнітивних, емоційних і комунікативних особливостей дитини для підготовки та проведення допиту; встановити межі компетенції слідчого, прокурора, суду, психолога та інших залучених фахівців; проаналізувати тактичні засади встановлення психологічного контакту, формулювання запитань і послідовності отримання інформації; визначити значення структурованих протоколів інтерв'ювання, аудіовізуальної фіксації та мінімізації повторних допитів; розмежувати психологічну оцінку показань і процесуальну оцінку доказів; узагальнити релевантні міжнародні стандарти та судову практику; сформулювати пропозиції щодо вдосконалення кримінальної процесуальної та криміналістичної моделі допиту неповнолітніх.

Матеріалами дослідження є положення КПК України, Конвенції ООН про права дитини, Ланзаротської конвенції, актів Ради Європи та Європейського Союзу, міжнародних стандартів правосуддя щодо дітей, українських міжвідомчих актів про залучення психологів і правосуддя, дружнє до дитини, практика Верховного Суду, Суду Європейського Союзу та Європейського суду з прав людини, а також сучасні українські й зарубіжні психологічні та правничі дослідження [1–44].

Формально-юридичний метод використано для аналізу процесуальних норм, системно-структурний для розмежування форм психологічного знання і ролей учасників, порівняльно-правовий для зіставлення українського регулювання з міжнародними стандартами, психологічний і гносеологічний підходи для аналізу механізмів сприйняття, пам'яті та відтворення, метод аналізу судової практики для встановлення процесуальних гарантій використання дитячих показань, а метод правового моделювання для формування авторського комплексного тесту їх перевірки та оцінки.

Виклад основного матеріалу. ***Психологічні знання у кримінальному провадженні: поняття, рівні та форми використання.*** Психологічні знання під час допиту неповнолітнього доцільно розуміти ширше, ніж спеціальні знання психолога. Вони охоплюють науково обґрунтовані відомості про закономірності психічного розвитку, сприйняття, уваги, пам'яті, мовлення, мотивації, емоційних реакцій і комунікативної поведінки дитини, які використовуються для організації процесуальної взаємодії, одержання інформації та її подальшої перевірки.

У межах кримінального провадження варто розрізняти щонайменше три рівні використання таких знань. Перший становить психологічна компетентність професійних учасників процесу. Слідчий, прокурор, суддя і захисник не перетворюються на психологів, однак мають розуміти базові закономірності дитячої комунікації, ризики навіювання і значення форми запитання. Психологічна компетентність тут є складовою професійної юридичної діяльності, а не самостійною формою спеціального доказування.

Психологічна компетентність процесуального суб'єкта не є факультативною «м'якою навичкою». Якщо інтерв'юер не здатний відрізнити психологічно нейтральне запитання від навідного або не розуміє впливу повторюваного запитання на дитячу відповідь, він може формально правильно провести процесуальну дію, але фактично погіршити якість доказової інформації. Водночас така компетентність не надає слідчому, прокурору, судді чи захиснику права самостійно діагностувати психічний стан дитини або підміняти спеціальне дослідження.

Другий рівень утворює залучення психолога як спеціаліста до процесуальної дії. Його функція полягає у професійному сприянні комунікації, адаптації способу взаємодії до віку і розвитку дитини, допомозі у формулюванні психологічно коректних запитань, розпізнаванні ознак надмірного стресу та запобіганні недопустимому психологічному впливу. Психолог не повинен перебирати на себе процесуальну функцію слідчого або прокурора, визначати винуватість, оцінювати допустимість доказів чи самостійно формувати предмет допиту поза межами процесуального завдання [4; 13; 14].

Психолог як спеціаліст не є співслідчим і не є суддею достовірності. Чим істотніше його втручання впливає на зміст запитань або напрям розповіді дитини, тим вищими мають бути вимоги до прозорості такого втручання та його аудіовізуальної фіксації. Інакше спеціальна допомога може трансформуватися у співформування змісту доказової інформації.

Третій рівень становить судово-психологічна експертиза. Вона необхідна лише тоді, коли для вирішення конкретного питання потрібне самостійне спеціальне дослідження, а не просто допомога під час комунікації. Висновок експерта має власну процесуальну форму та підлягає загальним правилам перевірки й оцінки [17]. Експертиза не повинна використовуватися як формальний спосіб підтвердити «правдивість» показань. Вирішення питання про достовірність доказу належить до процесуальної компетенції суду [15, с. 106–111; 16, с. 89–95].

Отже, участь психолога, психологічна компетентність слідчого і судово-психологічна експертиза мають різну юридичну природу. Їх змішування створює два протилежні ризики: або психологічні знання фактично ігноруються, або спеціалісту надається роль, якої кримінальний процесуальний закон йому не передбачає.

Психологічні особливості формування показань неповнолітнього. Показання є результатом не одноразового акту пригадування, а послідовного психічного процесу, що включає сприйняття події, кодування інформації, її збереження, подальшу реконструкцію та вербальне відтворення. На кожному етапі можливі зміни. Саме тому достовірність показань не можна виво-

дити лише з суб'єктивної впевненості дитини або емоційної яскравості розповіді [21, с. 419–439; 22, с. 403–439; 34, с. 1–19].

Вік сам по собі не визначає точність повідомлення. Молодші діти можуть точно відтворювати істотні елементи особисто пережитої події, особливо якщо їх спонукають до вільної розповіді. Водночас у них частіше виникають труднощі з календарною датою, тривалістю, кількістю повторень, точним порядком однотипних епізодів, просторовими і часовими співвідношеннями. Тому запитання дорослого, яке виходить із дорослої системи часових понять, може штучно створювати суперечність там, де дитина просто не володіє відповідною когнітивною схемою.

Особливого значення набуває джерельний моніторинг, тобто здатність розрізняти, чи певна інформація походить із власного сприйняття, розповіді іншої особи, припущення, сновидіння або повторної розмови. Чим більше дорослих обговорювали з дитиною подію до процесуального інтерв'ю, тим складніше відновити первісне джерело окремих деталей. Це особливо небезпечно у сімейних конфліктах і провадженнях щодо сексуального насильства, де дитину можуть багаторазово розпитувати батьки, лікарі, соціальні працівники та правоохоронці.

Для кримінального процесуального аналізу пропонуємо використовувати категорію інформаційного забруднення показань. Нею охоплюється ситуація, коли до процесуального повідомлення неповнолітнього можуть бути інтегровані елементи інформації, отримані після первинного сприйняття події внаслідок повторних розмов, навідних запитань, повідомлення чужої версії або інших форм зовнішнього впливу. Таке забруднення не означає автоматичної недостовірності всього повідомлення, але створює самостійний напрям перевірки походження конкретних відомостей.

Навіюваність також не є сталою особистісною властивістю, однаковою для всіх дітей. Вона залежить від віку, мовленнєвих можливостей, авторитету інтерв'юера, повторюваності запитань, очікуваної відповіді, стресу та соціальної мотивації [21, с. 419–439; 22, с. 403–439]. Повторення одного й того самого закритого запитання може сигналізувати дитині, що попередня відповідь була «неправильною», і стимулювати її змінити повідомлення. Саме тому повторне формулювання необхідно пояснювати нейтрально і використовувати лише за реальної потреби.

На цій підставі формулюємо принцип комунікативної нейтральності допиту неповнолітнього: форма, послідовність і повторюваність запитань не повинні повідомляти дитині, яку відповідь дорослий вважає правильною, бажаною або очікуваною. Порушення цього принципу не завжди автоматично зумовлює недопустимість доказу, але підлягає обов'язковому врахуванню при перевірці достовірності та доказового значення показань.

Травматичний досвід не має однозначного впливу на пам'ять. Центральні елементи події можуть зберігатися досить стійко, тоді як периферійні деталі, послідовність або час можуть відтворюватися фрагментарно. Мовчання, уникання, відкладене розкриття або зміна другорядних деталей не повинні автоматично тлумачитися ані як доказ правдивості, ані як ознака неправди. Їх значення визначається у контексті всієї доказової сукупності.

Тактичні засади психологічно обґрунтованого допиту. Підготовка до допиту неповнолітнього повинна починатися не з переліку запитань, а з визначення процесуальної мети, інформації, яка вже відома слідству, ризиків попереднього впливу, рівня розвитку і комунікативних можливостей дитини, необхідності участі психолога, перекладача чи лікаря, способу аудіовізуальної фіксації та можливості уникнути повторного виклику. Тактична рекомендація не може суперечити процесуальному статусу дитини та правам інших учасників [2, с. 23–28; 4; 11, с. 1–20; 18, с. 183–187].

На нашу думку, криміналістична ефективність допиту неповнолітнього повинна оцінюватися не кількістю отриманих відповідей, а якістю інформації, одержаної без формування її змісту самим інтерв'юером. Функціонально така ефективність охоплює інформаційну повноту, психологічну нейтральність, процесуальну правомірність і подальшу перевірюваність.

Психологічний контакт слід розуміти не як прийом здобуття довіри будь-якою ціною, а як стан комунікації, у якому дитина розуміє правила розмови, не відчуває тиску, знає, що може сказати «не знаю», «не пам'ятаю», «не розумію», виправити інтерв'юера і попросити перерву. Такий контакт має гарантійну функцію: він зменшує соціальне підпорядкування дитини дорослому та ймовірність відповіді, сформованої очікуванням інтерв'юера.

Після встановлення контакту пріоритет має надаватися вільній розповіді. Відкрите спону-

кання на кшталт прохання розповісти все, що пам'ятається про подію, створює менше ризиків навіювання, ніж запитання, які вже містять варіант відповіді. Подальше уточнення доцільно будувати від відкритих до більш конкретних запитань, не переходячи до закритої форми доти, доки інформацію можна отримати менш навідним способом [20, № 104930; 36, с. 987–1030; 37, с. 1201–1231].

Навідні запитання, припущення інтерв'юера, багаторазове повторення запитання, повідомлення дитині того, що «інші вже все розповіли», схвалення лише певного змісту відповіді або демонстрація очікуваної версії події створюють ризик забруднення показань. Недопустимими є також обіцянки бажаного процесуального результату залежно від відповіді, залякування, моральне засудження або використання почуття провини.

Спірним залишається використання допоміжних засобів, зокрема анатомічних ляльок, схем тіла, малюнків або предметів. Сучасні європейські рекомендації закликають не використовувати такі засоби як самостійний інструмент встановлення факту насильства та бути особливо обережними з їх сугестивним потенціалом [36, с. 987–1030]. Вони можуть мати допоміжну комунікативну функцію лише за належної професійної підготовки і після отримання максимально повної словесної розповіді.

Завершення допиту також має психологічне значення. Дитині слід надати можливість додати те, про що її не запитали, уточнити незрозуміле та завершити контакт у нейтральний спосіб. Не слід закінчувати інтерв'ю оцінкою того, «добре» чи «погано» дитина відповіла, оскільки це може вплинути на наступні повідомлення.

Структуроване судово-психологічне інтерв'ювання: НІКГД і модель «Барнахус». Одним із найбільш досліджених підходів до інтерв'ювання дітей є протокол Національного інституту здоров'я дитини та розвитку людини США, відомий за абревіатурою НІКГД. Його значення полягає не у буквальному відтворенні єдиного сценарію, а у доказово обґрунтованій структурі: підготовчий контакт, пояснення правил, тренування епізодичної пам'яті, перехід до теми події, максимальне використання відкритих спонукань і лише поступове уточнення [37, с. 1201–1231].

Дослідження показують, що структуровані протоколи підвищують частку інформації, отриманої у відповідь на відкриті запитання, і зменшують залежність від потенційно навідних способів комунікації. Саме тип запитання, а не сама назва протоколу, має безпосередній пізнавальний ефект. Метааналіз сучасних досліджень також підтверджує позитивний вплив підтримувального контакту та відкритих запитань на повідомлення дітьми чутливої інформації [20, № 104930].

Європейська модель «Барнахус» має іншу, ширшу природу. Це не лише методика інтерв'ю, а міждисциплінарна організація допомоги та правосуддя, у якій дитина отримує необхідні слідчі, психологічні, медичні та соціальні послуги у дружньому середовищі, а професійна взаємодія організовується так, щоб мінімізувати повторну травматизацію [38]. Українські міжвідомчі акти та практика поступово інтегрують ці підходи [13; 14].

Практика Верховного Суду підтверджує можливість належного процесуального використання показань дитини, одержаних у спеціалізованому середовищі за моделлю «Барнахус», за умови дотримання вимог КПК України щодо процесуальної форми допиту, належної участі передбачених законом осіб, технічної фіксації та забезпечення можливості змагальної перевірки. В ухвалі від 23 червня 2025 року у справі № 602/881/23 та постанові Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 24 березня 2026 року у справі № 487/1282/22 предметом судової перевірки були показання дітей, одержані у спеціалізованому середовищі з участю психолога та технічною фіксацією [1; 3]. Сам факт застосування моделі «Барнахус» не створює презумпції допустимості чи достовірності показань і не надає їм наперед установленої доказової сили.

Отже, НІКГД і «Барнахус» не слід ототожнювати. НІКГД визначає переважно якість способу інтерв'ювання; «Барнахус» визначає переважно якість міждисциплінарної організації; КПК України визначає процесуальну правомірність; судова оцінка визначає реальне доказове значення отриманих показань. Саме поєднання цих рівнів, а не абсолютизація одного з них, може забезпечити належну модель роботи з дитячими показаннями.

Повторний допит, аудіовізуальна фіксація та захист від вторинної травматизації. Принцип мінімізації повторних допитів має одночасно психологічну і доказову основу. Кожне нове інтерв'ю створює можливість для появи додаткової інформації, але водночас може змінювати структуру пам'яті, посилювати вплив попередніх запитань та поглиблювати стрес. Тому

метою має бути не абсолютна формула «лише один допит», а один належно підготовлений, максимально повний і якісно зафіксований первинний процесуальний контакт із подальшим повторенням лише за обґрунтованої необхідності [23; 24; 25; 29; 30; 36, с. 987–1030; 38; 43].

Пропонуємо п'ятиелементний тест необхідності повторного допиту. Повторна процесуальна дія є виправданою за наявності: 1) конкретної нової або невирішеної доказової потреби; 2) неможливості досягти відповідної мети шляхом дослідження наявного запису, інших доказів, допиту іншої особи або менш обтяжливого засобу; 3) оцінки ризику інформаційного забруднення з урахуванням попередніх розмов; 4) оцінки психологічного навантаження та ризику повторної травматизації; 5) належного мотивування і повної фіксації причин, предмета та перебігу повторного допиту. Повторний допит не повинен бути звичайним засобом усунення недоліків неналежно проведеного первинного інтерв'ю.

Повна аудіовізуальна фіксація має значення, яке виходить далеко за межі технічного документування. Вона дозволяє перевірити точне формулювання запитань, послідовність тем, тривалість пауз, втручання інших учасників, реакцію інтерв'юера на відповіді та можливі сугестивні впливи. Письмовий протокол не може повною мірою відтворити ці характеристики комунікації.

Повну аудіовізуальну фіксацію пропонуємо розглядати як процесуально-доказову гарантію перевірюваності походження показань. Вона виконує реконструктивну функцію, оскільки дозволяє відтворити реальний перебіг комунікації; контрольну, оскільки дає змогу виявити навідні запитання та інші форми впливу; змагальну, оскільки забезпечує стороні можливість перевіряти не лише текст відповіді, а спосіб її отримання; захисну, оскільки якісний первинний запис може зменшити потребу у повторному залученні дитини.

Аудіовізуальний запис також забезпечує реальнішу змагальну перевірку. Захист має можливість оцінити не лише підсумкову фразу дитини, а спосіб її отримання. Це особливо важливо тоді, коли повторний безпосередній допит у суді створює серйозний ризик для психічного стану дитини або не відповідає її найкращим інтересам.

Європейський суд з прав людини у справах «С. Н. проти Швеції», «Бокос-Куеста проти Нідерландів» та «Д. проти Фінляндії» розглядав питання використання показань дітей і необхідності забезпечення стороні захисту достатніх компенсаторних гарантій [31; 32; 33]. Із цієї практики не випливає абсолютне право обвинуваченого особисто допитувати дитину в залі суду. Вирішальним є те, чи мала сторона захисту реальну можливість поставити питання, оспорити спосіб отримання показань і чи не стала неперевірена заява єдиною або визначальною підставою обвинувального висновку без належних гарантій.

Подібний напрям простежується і у праві Європейського Союзу. У справі «Пупіно» Суд ЄС визнав важливість спеціальних способів одержання показань від особливо вразливих потерпілих; у справі «X за участю Y» розглядав можливість спеціальної процедури раннього одержання доказу від неповнолітньої потерпілої; у справі «Гамбіно і Гика» оцінював співвідношення захисту потерпілих від повторної віктимізації та вимог справедливого судового розгляду [26; 27; 28].

Узагальнення національної та європейської практики дозволяє сформулювати три судово-процесуальні принципи. По-перше, захист дитини може обґрунтовувати адаптацію форми отримання та дослідження показань, але не створює презумпції їх достовірності. По-друге, обмеження повторного безпосереднього допиту повинно компенсуватися підвищеною якістю первинної фіксації та реальною можливістю оспорювання. По-третє, суд повинен оцінювати не тільки зміст повідомлення дитини, а й спосіб його формування, отримання і перевірки, особливо якщо відповідні показання відіграють істотну роль у доказовій сукупності.

Оцінка показань неповнолітнього: допустимість, достовірність і доказове значення. Психологічна якість інтерв'ю та процесуальна допустимість показань є взаємопов'язаними, але нетотожними категоріями. Істотне порушення процесуальної форми може спричинити недопустимість доказу. Натомість використання методологічно слабких запитань, неповна фіксація або значний ризик попереднього навіювання можуть насамперед впливати на достовірність і доказове значення показань. У кожному випадку потрібен диференційований аналіз [4; 7, с. 22–59; 9, с. 72–100; 10, с. 20–34; 15, с. 106–111; 16, с. 89–95].

Психологічна переконливість поведінки не є доказовою достовірністю. Відсутність зорового контакту, плач, емоційна стриманість, паузи, зміна

темпу мовлення, незвичні жести або відкладене повідомлення не можуть самі по собі бути науково надійними індикаторами правди чи обману. Суд не повинен підміняти перевірку фактичних даних інтуїтивним враженням від того, чи «виглядала дитина правдивою».

Критеріальний аналіз змісту може бути корисним професійним інструментом, однак його результати не мають перетворюватися на механічну формулу «достовірно / недостовірно». Наукові огляди показують, що окремі критерії мають емпіричне підґрунтя, але точність залежить від контексту, якості інтерв'ю, віку і вербальних здібностей дитини [19, с. 3–12; 42, с. 217–245; 44, с. 3–41]. Саме тому психологічний висновок про характеристики повідомлення не замінює судову оцінку доказів.

Неприпустимо також ставити перед психологом або експертом питання, чи «говорить дитина правду» або чи «вчиняла конкретна особа кримінальне правопорушення». Такі формулювання виходять за межі спеціальної компетенції і фактично передають експертові функцію суду. Коректними можуть бути питання про індивідуально-психологічні особливості, здатність сприймати та відтворювати обставини, особливості комунікативного процесу або наявність психологічних чинників, які могли вплинути на конкретне повідомлення, якщо для цього є належна наукова методика [17].

Для комплексної перевірки та оцінки показань неповнолітнього пропонуємо авторський восьмиблоковий тест: 1) процесуальна правомірність одержання; 2) вікова та комунікативна придатність процедури; 3) професійна компетентність інтерв'юера та дотримання меж ролі психолога; 4) комунікативна нейтральність і ризик навіювання; 5) чистота інформаційного походження та можливе інформаційне забруднення; 6) повнота аудіовізуальної фіксації і можливість відновити перебіг інтерв'ю; 7) змістова та системно-доказова узгодженість показань; 8) ефективна змагальна перевірюваність. Цей тест не створює окремого «дитячого стандарту доказування» і не надає показанням наперед установленої сили. Його функція полягає у систематизації юридичних, психологічних, інформаційних і змагальних характеристик, які визначають реальну якість відповідного доказового матеріалу.

Після встановлення характеру дефекту пропонуємо застосовувати диференційовану модель процесуальних наслідків. Залежно від природи порушення та механізму його впливу на доказову інформацію наслідками можуть бути: недопустимість доказу; виникнення обґрунтованого сумніву в достовірності; зниження доказового значення окремих відомостей; необхідність додаткової перевірки. Не кожний дефект допиту неповнолітнього робить показання недопустимими, але жодний істотний дефект способу їх формування не повинен залишатися поза доказовою оцінкою.

Напрями вдосконалення законодавства і практики. Удосконалення законодавства не повинно зводитися до механічного збільшення кількості обов'язкових учасників допиту. Формальна присутність психолога сама по собі не забезпечує психологічно належного інтерв'ю. Доцільно нормативно уточнити функціональне призначення психолога; розробити єдиний міжвідомчий доказово обґрунтований протокол інтерв'ювання дітей; установити повну аудіовізуальну фіксацію як загальне правило з мотивованими винятками; конкретизувати критерії необхідності повторного допиту; посилити вимоги до судового мотивування у випадках, коли показання неповнолітнього мають істотне або визначальне значення.

Необхідно чіткіше визначити функцію психолога, розмежувавши психологічний супровід процесуальної дії, участь спеціаліста і судово-психологічну експертизу. Психолог повинен мати можливість рекомендувати адаптацію комунікації та сигналізувати про ризик шкоди дитині, але рішення щодо процесуального порядку, предмета доказування та юридичної оцінки повинні залишатися за компетентним процесуальним суб'єктом.

Повна аудіовізуальна фіксація допиту дитини має стати загальним правилом, відступ від якого потребує окремого мотивування. Одночасно слід встановити єдині вимоги до збереження оригінального цифрового запису, його копіювання, доступу сторін і перевірки цілісності.

Повторний допит повинен проводитися на підставі конкретної процесуальної потреби, яку неможливо досягти шляхом дослідження наявного запису, допиту іншої особи чи застосування менш обтяжливого засобу. Особливої уваги потребує ситуація, коли психолог обґрунтовано вказує на ризик повторної травматизації. Така рекомендація не зв'язує суд, однак має бути предметом мотивованого процесуального рішення.

Професійна підготовка слідчих, прокурорів, суддів і захисників повинна включати не лише норми глави 38 КПК України, а й базові положення психології дитячої пам'яті, методику відкритого інтерв'ювання, ризики сугестивних запи-

тань та принципи оцінки аудіовізуального запису. Психологічна компетентність у таких провадженнях є елементом якості правосуддя, а не факультативною «м'якою навичкою».

Висновки. Проведене дослідження дає підстави для висновку, що використання психологічних знань під час допиту неповнолітніх має комплексну процесуально-доказову природу. Запропоновано трирівневу модель їх використання: психологічна компетентність професійного процесуального суб'єкта; спеціальні знання психолога як спеціаліста; судово-психологічна експертиза. Кожен із цих рівнів має власне функціональне призначення і межі, а їх змішування створює ризик або фактичного ігнорування психологічної специфіки дитячої комунікації, або неправомірної передачі психологу чи експерту функцій, що належать процесуальному суб'єкту.

Психологічні знання під час допиту неповнолітнього слід розглядати не як факультативне доповнення до кримінальної процесуальної форми, а як один із чинників якості способу одержання доказової інформації. Водночас психологічна обґрунтованість способу допиту не замінює його процесуальної законності, а психологічна переконливість повідомлення не тотожна його доказовій достовірності.

Обґрунтовано необхідність розмежовувати подію, пам'ять про подію та процесуальне повідомлення про неї. Щирість дитини і достовірність її показань не є тотожними. Вік неповнолітнього сам по собі не створює ані презумпції недостовірності, ані презумпції підвищеної достовірності показань. Для кримінального процесуального аналізу походження відомостей запропоновано використовувати категорію інформаційного забруднення показань.

Сформульовано принцип комунікативної нейтральності допиту неповнолітнього, відповідно до якого форма, послідовність, повторюваність і мовне оформлення запитань не повинні повідомляти дитині, яку відповідь дорослий вважає правильною, бажаною або очікуваною. Психологічно обґрунтований допит має будуватися на зрозумілому поясненні правил комунікації, пріоритеті вільної розповіді, відкритих нейтральних спонукань і поступовому переході до конкретизації.

НІКГД-протокол та модель «Барнахус» мають різну юридико-функціональну природу. НІКГД є науково обґрунтованою моделлю структурованого інтерв'ювання, тоді як «Барнахус» становить міждисциплінарну організаційну систему. Жодна з цих моделей сама по собі не створює презумпції достовірності показань. Їх доказове значення залежить від фактичної якості інтерв'ю, дотримання кримінальної процесуальної форми, повноти фіксації та можливості ефективної змагальної перевірки.

Розроблено п'ятиелементний тест необхідності повторного допиту, який охоплює конкретну нову або невирішену доказову потребу; неможливість одержати необхідні відомості менш обтяжливим способом; оцінку ризику інформаційного забруднення; оцінку психологічного навантаження на дитину; мотивування рішення та повну фіксацію повторної процесуальної дії. Повна аудіовізуальна фіксація визначена як процесуально-доказова гарантія перевірюваності походження показань, що виконує реконструктивну, контрольну, змагальну та захисну функції.

Доведено необхідність чіткого розмежування спеціальної психологічної оцінки повідомлення та процесуальної оцінки доказу. Критеріальний аналіз змісту та інші психологічні методики не є «детекторами правди», не встановлюють юридичної достовірності показань і не можуть надавати їм наперед установленої доказової сили.

Запропоновано комплексний восьмиблоковий тест перевірки та оцінки показань неповнолітнього, який охоплює процесуальну правомірність; вікову й комунікативну придатність; професійну компетентність; комунікативну нейтральність; чистоту інформаційного походження; повноту та перевірюваність фіксації; змістову і системно-доказову узгодженість; ефективну змагальну перевірюваність. Обґрунтовано диференційовану модель наслідків дефектів допиту: недопустимість; обґрунтований сумнів у достовірності; зниження доказового значення; необхідність додаткової перевірки.

Удосконалення кримінального процесуального законодавства та практики України має бути спрямоване на нормативне уточнення функцій психолога під час допиту; розроблення єдиного міжвідомчого доказово обґрунтованого протоколу інтерв'ювання дітей; установлення повної аудіовізуальної фіксації як загального правила; конкретизацію критеріїв необхідності повторного допиту; посилення вимог до мотивування судової оцінки ключових показань неповнолітніх; системну ювенальну спеціалізацію слідчих, прокурорів, суддів і захисників.

Узагальнюючи, авторська модель психологічно обґрунтованого допиту неповнолітнього охоплює функціональний зв'язок: професійна психологічна компетентність; індивідуалізація

комунікації; процесуально визначена роль психолога; комунікативна нейтральність; вільна розповідь і ненавідні запитання; мінімізація інформаційного забруднення; повна аудіовізуальна фіксація; обґрунтоване обмеження повторних допитів; змагальна перевірка; диференційована процесуальна оцінка. Перспективи подальших досліджень пов'язані з емпіричною перевіркою української практики «Барнахус», розробленням національного доказово обґрунтованого протоколу інтерв'ювання та визначенням меж допустимого використання цифрових технологій аналізу мовлення без підміни психологічної експертизи й судової оцінки доказів.

Список літератури:

1. Верховний Суд. Ухвала від 23 червня 2025 р. у справі № 602/881/23.

2. Груздь О. І., Козачок Є. В. Окремі питання допиту неповнолітнього. *Українська поліцеїстика: теорія, законодавство, практика*. 2025. № 2 (14). С. 23–28. DOI: https://doi.org/10.32782/2709-9261-2025-2-14-5.

3. Касаційний кримінальний суд у складі Верховного Суду. Постанова від 24 березня 2026 р. у справі № 487/1282/22, провадження № 51-5299км24.

4. Кримінальний процесуальний кодекс України : Кодекс України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text.

5. Петечел О. Ю. Використання спеціальних психологічних знань щодо неповнолітніх учасників досудового розслідування : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 19.00.06. Київський національний університет внутрішніх справ. Київ, 2009. 19 с.

6. Погорецький М. А. Докази у кримінальному процесі: проблемні питання. *Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право»*. 2011. № 1 (3). С. 1–55.

7. Погорецький М. А. Допустимість доказів у кримінальному процесі та процесуальна доброчесність: доктрини і практика (порівняльно-правове дослідження). *Вісник кримінального судочинства*. 2025. № 1–2. С. 22–59. DOI: https://doi.org/10.17721/2413-5372.2025.1-2/22-59.

8. Погорецький М. А. Докази і доказування в зарубіжних доктринах та законодавстві: порівняльно-правовий аналіз. *Вісник кримінального судочинства*. 2026. № 1. С. 181–216. DOI: https://doi.org/10.59835/2413-5372.2026.1/181-216.

9. Погорецький М. А. Поняття доказів у кримінальному процесі: від нормативної дефініції до сучасної парадигми доказового права. *Вісник кримінального судочинства*. 2026. № 2. С. 72–100. DOI: https://doi.org/10.59835/2413-5372.2026.2/72-100.

10. Погорецький М. А., Лисаченко Є. І. Допустимість доказів у кримінальному процесуальному праві країн Європейського Союзу та його вплив на кримінальне судочинство України. *Вісник кримінального судочинства*. 2022. № 3–4. С. 20–34. DOI: https://doi.org/10.17721/2413-5372.2022.3-4/20-34.

11. Погорецький М. А., Сергєєва Д. Б. Криміналістична тактика: щодо визначення поняття. *Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право»*. 2012. № 1 (5). С. 1–20. URL: https://lj.oa.edu.ua/articles/2012/n1/12pmasvp.pdf.

12. Погорецький М. А., Сергєєва Д. Б. Проблемні питання реалізації процесуального статусу потерпілого у кримінальному провадженні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2017. Вип. 46. Т. 2. С. 118–123.

13. Про запровадження та реалізацію пілотного проєкту щодо залучення психологів до кримінальних проваджень за участю малолітніх, неповнолітніх осіб через регіональні / міжрегіональні центри з надання безоплатної правничої допомоги : наказ Міністерства юстиції України, Міністерства внутрішніх справ України, Офісу Генерального прокурора від 7 лютого 2023 р. № 493/5/67/32. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/z0247-23.

14. Про запровадження та реалізацію пілотного проєкту щодо імплементації міжнародних стандартів правосуддя, дружнього до дитини, у практичну діяльність : наказ Офісу Генерального прокурора, Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства юстиції України, Міністерства соціальної політики України від 1 червня 2023 р. № 150/445/2077/5/187. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/v0150905-23.

15. Сергєєва Д. Б. Проблеми визначення достовірності доказу як його властивості за новим Кримінальним процесуальним кодексом України. *Юрист України*. 2013. № 4 (25). С. 106–111.

16. Сергєєва Д. Б. Поняття та сутність достовірності доказу як його властивості. *Юрист України*. 2014. № 1. С. 89–95.

17. Сергєєва Д. Б. Судові експертизи у кримінальному провадженні : навч. посіб. Київ : Алерта, 2025. 262 с.

18. Ташматов В. А., Марущак А. П. Психологічні особливості допиту неповнолітніх. *Особистість та суспільство в цифрову еру: психологічний вимір* : матеріали IV міжнародної наук.-практ. конф. (Одеса, 21 червня 2024 р.). Одеса : НУ «ОЮА», 2024. С. 183–187. DOI: https://doi.org/10.32837/11300.28049.

19. Amado B. G., Arce R., Fariña F. Undeutsch hypothesis and Criteria Based Content Analysis: A meta-analytic review. *The European Journal of Psychology Applied to Legal Context*. 2015. Vol. 7. No. 1. P. 3–12. DOI: https://doi.org/10.1016/j.ejpal.2014.11.002.

20. Brubacher S. P. et al. Meta-analysis of the effects of two interviewing practices on children's disclosures of sensitive information: Rapport practices and question type. *Child Abuse & Neglect*. 2021. Vol. 113. 104930. DOI: https://doi.org/10.1016/j.chiabu.2021.104930.

21. Bruck M., Ceci S. J. The suggestibility of children's memory. *Annual Review of Psychology*. 1999. Vol. 50. P. 419–439. DOI: https://doi.org/10.1146/annurev.psych.50.1.419.

22. Ceci S. J., Bruck M. Suggestibility of the Child Witness: A Historical Review and Synthesis. *Psychological Bulletin*. 1993. Vol. 113. No. 3. P. 403–439. DOI: https://doi.org/10.1037/0033-2909.113.3.403.

23. Convention on the Rights of the Child. New York, 20 November 1989.

24. Council of Europe Convention on the Protection of Children against Sexual Exploitation and Sexual Abuse. Lanzarote, 25 October 2007. CETS No. 201.

25. Council of Europe. Guidelines of the Committee of Ministers of the Council of Europe on child-friendly justice. Adopted 17 November 2010.

26. Court of Justice of the European Union. Criminal proceedings against Maria Pupino, C-105/03, Judgment of 16 June 2005, ECLI:EU:C:2005:386.

27. Court of Justice of the European Union. Criminal proceedings against Massimo Gambino and Shpetim Hyka, C-38/18, Judgment of 29 July 2019, ECLI:EU:C:2019:628.

28. Court of Justice of the European Union. Criminal proceedings against X, intervening party Y, C-507/10, Judgment of 21 December 2011, ECLI:EU:C:2011:873.

29. Directive 2012/29/EU of the European Parliament and of the Council of 25 October 2012 establishing minimum standards on the rights, support and protection of victims of crime.

30. Directive (EU) 2016/800 of the European Parliament and of the Council of 11 May 2016 on procedural safeguards for children who are suspects or accused persons in criminal proceedings.

31. European Court of Human Rights. Bocos-Cuesta v. the Netherlands, no. 54789/00, Judgment of 10 November 2005. URL: https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-70963.

32. European Court of Human Rights. D. v. Finland, no. 30542/04, Judgment of 7 July 2009. URL: https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-93456.

33. European Court of Human Rights. S.N. v. Sweden, no. 34209/96, Judgment of 2 July 2002. URL: https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-60564.

34. Goodman G. S., Melinder A. Child witness research and forensic interviews of young children: A review. *Legal and Criminological Psychology*. 2007. Vol. 12. No. 1. P. 1–19. DOI: https://doi.org/10.1348/135532506X156620.

35. Hershkowitz I., Melkman E. P., Zur R. When Is a Child's Forensic Statement Deemed Credible? A Comparison of Physical and Sexual Abuse Cases. *Child Maltreatment*. 2018. Vol. 23. No. 2. P. 196–206. DOI: https://doi.org/10.1177/1077559517734059.

36. Korkman J., Otgaar H., Geven L. M. et al. White paper on forensic child interviewing: research-based recommendations by the European Association of Psychology and Law. *Psychology, Crime & Law*. 2025. Vol. 31. No. 8. P. 987–1030. DOI: https://doi.org/10.1080/1068316X.2024.2324098.

37. Lamb M. E., Orbach Y., Hershkowitz I., Esplin P. W., Horowitz D. A structured forensic interview protocol improves the quality and informativeness of investigative interviews with children: A review of research using the NICHD Investigative Interview Protocol. *Child Abuse & Neglect*. 2007. Vol. 31. No. 11–12. P. 1201–1231. DOI: https://doi.org/10.1016/j.chiabu.2007.03.021.

38. Lind Haldorsson O. European Barnahus Quality Standards: Guidance for Multidisciplinary and Interagency Response to Child Victims and Witnesses of Violence. PROMISE Project Series. Council of the Baltic Sea States Secretariat and Child Circle, 2017. URL: https://barnahus.eu/barnahus/the-practice-in-barnahus/standards/.

39. Pogoretskyi M. A., Serhieieva D., Pogoretskyi M. M., Lysachenko Y., Denysenko G. Human rights guarantees in the activities of law enforcement agencies of Ukraine. *Amazonia Investiga*. 2023. Vol. 12. No. 64. P. 249–256. DOI: https://doi.org/10.34069/AI/2023.64.04.24. URL: https://amazoniainvestiga.info/check/64/24-249-256.pdf.

40. Poole D. A., Lamb M. E. Investigative Interviews of Children: A Guide for Helping Professionals. Washington, DC : American Psychological Association, 1998.

41. Saywitz K. J., Camparo L. B. Evidence-Based Child Forensic Interviewing: The Developmental Narrative Elaboration Interview. New York : Oxford University Press, 2014.

42. Steller M., Köhnken G. Criteria-Based Statement Analysis. Psychological Methods in Criminal Investigation and Evidence / ed. D. C. Raskin. New York : Springer Publishing Company, 1989. P. 217–245.

43. United Nations Economic and Social Council. Guidelines on Justice in Matters involving Child Victims and Witnesses of Crime. ECOSOC Resolution 2005/20, 22 July 2005.

44. Vrij A. Criteria-Based Content Analysis: A Qualitative Review of the First 37 Studies. *Psychology, Public Policy, and Law*. 2005. Vol. 11. No. 1. P. 3–41. DOI: https://doi.org/10.1037/1076-8971.11.1.3.

Pohoretskyi M. A., Serhieieva D. B. USE OF PSYCHOLOGICAL KNOWLEDGE WHEN QUESTIONING MINORS IN CRIMINAL PROCEEDINGS: PROCEDURAL FORMS, TACTICAL PRINCIPLES AND EVIDENTIARY VALUE OF TESTIMONY

The article develops an integrated procedural and evidentiary model for the use of psychological knowledge when questioning children and adolescents in criminal proceedings. The relevance of the study arises from the fact that formal compliance with procedural rules does not by itself preserve the original content of a child's account, while the psychological appropriateness of a particular technique cannot justify a departure from criminal procedure. The purpose of the article is to define the procedural forms, tactical foundations and evidentiary significance of psychologically informed questioning of minors, as well as the limits of competence of the participants involved. The methodology combines formal legal, systemic and structural, comparative legal and epistemological methods with a psychological approach, analysis of judicial practice and legal modelling. Psychological knowledge is distinguished at three levels: professional psychological competence of investigators, prosecutors, judges and defence lawyers; specialised knowledge of a psychologist assisting in a procedural action; and forensic psychological expertise based on an independent expert examination. A child's age is shown not to create a presumption either of unreliability or of enhanced reliability, but to require stricter safeguards governing how testimony is elicited, recorded and tested. The article formulates the principle of communicative neutrality and proposes using the category of informational contamination of testimony for procedural analysis of the origin of reported information. It defines full audiovisual recording as a procedural and evidentiary safeguard performing reconstructive, control, adversarial and protective functions. A five-element test for the necessity of a repeated interview and an eight-block test for reviewing and evaluating a child's testimony are proposed. A differentiated model of the procedural consequences of interview defects is developed. Psychological assessment of a statement is distinguished from legal evaluation of evidence, and psychological methods are shown not to establish legal truthfulness or predetermined evidentiary weight. The results may be used to improve Ukrainian legislation, develop a unified interagency protocol for interviewing children, strengthen the professional training of criminal justice practitioners and support reasoned judicial evaluation of testimony given by minors.

Keywords: *psychological knowledge, child interview, minor, testimony, memory, suggestibility, communicative neutrality, informational contamination, forensic child interviewing, NICHD, Barnahus, audiovisual recording, admissibility, reliability, evaluation of evidence.*

Дата першого надходження статті до видання: 15.07.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 31.07.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 10.09.2026

СУДОУСТРІЙ; ПРОКУРАТУРА ТА АДВОКАТУРА

УДК 342.92
DOI https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2026.4/38

Пєтков С. В.
https://orcid.org/0000-0003-4160-767X
Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського

ПЕРЕВИБОРНІСТЬ СУДДІВ ЯК ЕЛЕМЕНТ БАЗОВОГО КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРИНЦИПУ НАРОДОВЛАДДЯ

У статті здійснено комплексний теоретико-правовий та критичний аналіз сучасного стану судової влади в Україні, висвітлено ключові деструктивні чинники її функціонування та запропоновано радикальну концепцію реформування судочинства на засадах автентичного народовладдя. Сучасна судова система де-факто трансформувалася у закриту, герметичну екосистему та касту, де довічне перебування на посаді, високі соціальні гарантії та специфічні привілеї (на кшталт щомісячного довічного грошового утримання) призвели до повного відриву суддівського корпусу від суспільства. В статті зазначено, що органи суддівського врядування (Вища рада правосуддя та Вища кваліфікаційна комісія суддів) тривалий час функціонували за принципом внутрішнього представництва, що блокувало реальне самоочищення системи, а конституційні гарантії незалежності суддів були інтерпретовані самою верствою як абсолютна безкарність і захисна «броня».

Особливу увагу приділено деструктивним проявам системної корупції. Корупція в судах кваліфікується не як абстрактна категорія, а як конкретна схема прикриття злочинної діяльності фінансово-промислових груп та кримінальних спільнот, що фактично формує «тіньову державу». У цьому контексті обґрунтовано необхідність проведення тотальної ретроспективної перевірки майна та коштів усіх суддів і пов'язаних із ними осіб за весь період незалежності України з подальшою конфіскацією незаконно набутих активів.

Додатково висвітлено кризові явища, зумовлені хронічним кадровим голодом, паралічем ВККС і ВРП та катастрофічним навантаженням на діючих суддів, що призводить до формування «конвеєрного» правосуддя та зниження якості судових рішень. Оцінено проблему низького професіоналізму та домінування пострадянського формалізму, які виступають «ширмою» для корупції та політичного впливу.

З метою подолання системної кризи розроблено трирівневу модель модернізації судової системи. Фундаментальним елементом дослідження є обґрунтування принципу перевиборності суддів місцевими громадами та населенням як прямого втілення статей 1 та 5 Конституції України щодо народовладдя. Спираючись на історичну пам'ять та автентичні традиції судочинства часів Запорозької Січі, де посада судді була виборною та передбачала дострокове зняття за несправедливість, автор пропонує запровадити жорсткий віковий ценз (від 35 років) та п'ятирічний практичний стаж для кандидатів. Процедура допуску має поєднувати професійний іспит, перевірку на доброчесність місцевими громадами та фінальне пряме обрання суддів громадянами на обмежений термін (чотирирічна каденція з правом переобрання не більше двох разів протягом життя). Для вищих інстанцій пропонується запровадження механізму «соціального ліфта», де право балотуватися до апеляційного чи касаційного суду мають лише особи, які успішно відпрацювали попередні каденції на нижчих рівнях.

У статті доведено необхідність повного демонтажу системи ексклюзивного «довічного грошового утримання» суддів. Запропоновано модель, за якої висока заробітна плата, медичне страхування та заходи безпеки є інструментами забезпечення незалежності виключно на

© Пєтков С. В., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

період виконання повноважень («тут і зараз»), а після завершення каденції пенсійне забезпечення має здійснюватися на загальних підставах за єдиною для всіх громадян формулою. Резюмується, що хоча запропонована концепція містить елементи ідеалістичності, вона виступає стратегічним ціннісним орієнтиром та необхідним фундаментом для руйнування корпоративної замкненості судової влади й перетворення її на прозорий інститут сервісу для громадян.

Ключові слова: *народовладдя, перевиборність суддів, судова реформа, судова влада, кругова порука, корупція, Вища рада правосуддя, єдине вікно правосуддя, каденція судді, довічне грошове утримання.*

Постановка проблеми. У статті обґрунтовано, що фундаментальною умовою існування України як суверенної, демократичної та правової держави є реалізація базового конституційного принципу народовладдя, закріпленого у статтях 1 та 5 Основного Закону, згідно з якими єдиним носієм суверенітету і джерелом влади в країні є народ. Попри те, що судова гілка влади нормативно визначена як ключова опора демократичного устрою, покликана забезпечувати систему стримувань і противаг та здійснювати правосуддя від імені народу, її реальний стан в Україні свідчить про глибоку інституційну кризу.

Головна проблема полягає в тому, що конституційні гарантії незалежності та недоторканності суддів були інтерпретовані самою системою як абсолютна безкарність та повна закритість від суспільства. Як наслідок, судова влада де-факто трансформувалася у закриту, герметичну екосистему та привілейовану касту, яка повністю відмежувалась від інтересів громадян та держави. Сучасна судова система демонструє ознаки системної деградації, що виражається у створенні «тіньової держави», де судове рішення розглядається як товар, а інтереси фінансово-промислових груп та кримінальних спільнот превалюють над верховенством права. Резонансні корупційні прецеденти у найвищих ешелонах судочинства, хронічний кадровий голод, викликаний тривалим паралічем органів суддівського врядування (ВРП та ВККС), а також «конвеєрний» характер правосуддя через катастрофічне навантаження на діючих суддів остаточно підривають суспільну довіру до суду як до легітимного арбітра. Окрім того, чинна модель «фасадної демократії», де право карати та звільняти суддів належить представникам тієї самої корпорації, унеможливлює природне самоочищення системи та консервує старі корупційні практики.

Актуальність даного дослідження зумовлена об'єктивною невідкладністю радикального переосмислення стратегії судової реформи в Україні. Традиційні механізми модернізації, що базувалися на концепції «преміальної лояльності» (високих заробітних плат) та залученні громадського контролю без надання йому реальних важелів впливу, виявилися лише частково дієвими та не змінили етичної мотивації суддівського корпусу. У сучасних умовах євроінтеграції та воєнних викликів виникає гостра потреба у демонтажі кастової солідарності та доівічних привілеїв суддівської знаті. Звернення до історичного коду українського народу – зокрема до традицій виборності та дострокового зняття суддів за несправедливість, які існували за часів Запорозької Січі, – дозволяє сформувати якісно нову концепцію правосуддя. Запровадження прямої підзвітності суддів перед виборцями через механізм перевиборності та обмежених каденцій є єдиним дієвим шляхом повернення судової влади в єдину правову й економічну реальність із українським народом, що й зумовлює високу теоретичну та практичну значущість статті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У контексті проблематики, цієї статті, питання реформування судової влади, забезпечення її незалежності та подолання корупційних проявів належать до найбільш дискусійних у вітчизняній та закордонній правовій науці. Теоретичне підґрунтя для дослідження інституту судової влади, принципу поділу влад та механізмів стримувань і противаг закладено у працях відомих українських учених-конституціоналістів та адміністративістів, зокрема Авер'янова В. Б., Битяка Ю. П. [1], вчення яких розкривають сутність взаємодії державних інститутів із громадянським суспільством. Протягом останніх років науковий дискурс суттєво змістився в бік оцінки інституційного оновлення судової влади в умовах євроінтеграційних та безпекових викликів, а також аналізу меж відповідальності суддівського корпусу, що простежується в роботах Пєткова С.В. та Берназюка Я.О. [2]. Окремі аспекти функціонування органів суддівського врядування, дисциплінарної відповідальності та прозорості правосуддя досліджувалися у працях таких авторів за останні

роки. Сикал М. М. та Шамрук Н. Б. аналізують правові та процедурні питання притягнення суддів до відповідальності, розглядаючи цей інститут як один з елементів системи «стримувань і противаг», що покликаний збалансувати суддівську незалежність із підзвітністю перед державою [3]. Оніщук М. В. приділяє увагу процесу кадрового оновлення через призму вимог Європейського Союзу, реформуванню ВККС та ВРП, а також підвищенню стандартів професійної підготовки майбутніх суддів у Національній школі суддів України [4].

Постановка завдання. Метою статті є комплексне теоретичне обґрунтування та розробка якісно нової, радикальної концепції реформування судової системи України шляхом впровадження інституту перевиборності суддів як базового та невід'ємного елементу конституційного принципу народовладдя. Для досягнення поставленої мети у дослідженні передбачено вирішення таких основних завдань. По-перше, проаналізувати деструктивні чинники та системні кризи у сучасній судовій владі України, зокрема прояви кастовості, корупції та кругової поруки, що базуються на корпоративному принципі. По-друге, дослідити інституційні причини неефективності чинної моделі дисциплінарної відповідальності суддів та діяльності органів суддівського врядування (ВРП та ВККС), які трансформувалися у механізми захисту суддівської знаті від суспільного контролю. По-третє, обґрунтувати теоретико-правову модель оптимізації судоустрою через перехід до трирівневої структури: уніфікованих судів першої інстанції («єдине вікно правосуддя»), апеляційних палат із чіткою галузевою спеціалізацією формування складу Верховного Суду як вищого органу правового арбітражу. Також, розкрити історико-правове підґрунтя ідеї виборності суддів, спираючись на автентичні традиції судочинства часів Запорозької Січі та досвід козацької демократії та розробити покроковий механізм допуску, громадського відбору та прямого обрання суддів різних рівнів місцевими громадами й населенням із чітким обмеженням термінів їхніх повноважень (чотирирічні каденції). Довести необхідність повного скасування інституту пожиттєвого грошового утримання суддів і переведення їхнього пенсійного забезпечення на загальнодержавні засади задля руйнування герметичності системи й повернення суддівського корпусу в єдину правову та економічну реальність із українським народом.

Виклад основного матеріалу. Сучасну судову владу України цілком характеризує латинський вислів «Lupus non mordet lupum» (вовк не кусає вовка) який є аналогом українського «ворон ворону око не виклює». Символізм прізвища одіозного судді Павла Вовка став для українського суспільства втіленням найгірших рис системи, де суд перетворився на закриту «зграю», що живе за власними законами, далекими від інтересів держави та права [5]. Приклад очолюваного ним Окружного адміністративного суду міста Києва (ОАСК) наочно продемонстрував, як судова інстанція може бути використана для блокування державних реформ, втручання в роботу вищих органів влади та забезпечення інтересів вузьких груп впливу. Коли суддя стає частиною такої ієрархії, він перестає бути арбітром і перетворюється на «хижака», для якого закон – лише інструмент маніпуляції, а принцип «**Lupus non mordet lupum**» «вовк не кусає вовка» – український аналог (прислів'я) «ворон ворону око не виклює» стає головною гарантією виживання та безкарності всієї системи.

Відповідно до Конституції України, Україна є суверенна і незалежна, демократична, соціальна, правова держава (ст. 1), в якій носієм суверенітету і єдиним джерелом влади є народ і саме він здійснює владу безпосередньо і через органи державної влади та органи місцевого самоврядування (ст. 5). Державна влада в Україні здійснюється на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу та судову (ст. 4), і ніхто не може узурпувати державну владу (ст. 5). Ці принципи закладені в Основний закон України є нормами прямої дії [6]. І вони цілком відповідають традиціям українського народу [7], та усталеній практиці провідних країн Світу [8].

Стратегія судової реформи [9] повинна розірвати цей ланцюг кастової солідарності, перетворивши «вовчу зграю» на прозорий інститут сервісу для громадян. Замість закритих кабінетів, де в ручному режимі вирішуються долі цілих галузей, має діяти відкрита модель, де народний мандат є єдиним джерелом легітимності судді. Тільки через демонтаж герметично закупореної судової системи та запровадження прямої відповідальності перед громадянами можна гарантувати, що в залах суду пануватиме закон, а не кулуарні домовленості чергового «вовчого лобі», яке роками тримає в заручниках правову систему України.

Згідно з Конституцією України, судова гілка влади є фундаментальною опорою демократич-

ного устрою, що діє на засадах поділу влади та виступає головним арбітром у правовідносинах між державою та громадянином. Вона наділена виключною функцією стримувань і противаг, забезпечуючи контроль за законністю дій законодавчої та виконавчої гілок, що запобігає узурпації владних повноважень та гарантує верховенство права. Як безпосередній прояв народовладдя, правосуддя здійснюється від імені народу, а участь громадян у забезпеченні справедливості – через інститут присяжних та відкритість процесів – є запорукою легітимності державної влади та захисту суверенних прав кожного українця.

Згідно з Розділом VIII Конституції України, правосуддя здійснюється виключно судами, а незалежність і недоторканність суддів гарантуються Основним Законом. Стаття 126 Конституції України чітко визначає підстави для звільнення судді, серед яких – порушення вимог щодо несумісності, вчинення істотного дисциплінарного проступку або грубе нехтування обов'язками, що є несумісним зі статусом судді. За дисциплінарну відповідальність відповідає Вища рада правосуддя (ВРП), яка має діяти як орган суддівського врядування, забезпечуючи очищення системи. На папері ця модель виглядає гармонійною та збалансованою, проте в реальності вона перетворюється на «фасадну демократію», оскільки ключові механізми контролю зосереджені всередині самої системи. Зокрема «винесення» дисциплінарної відповідальності суддів на найвищий конституційний рівень вносить дисбаланс в роботу самого інституту юридичної відповідальності, «створює» спеціальну суддівську дисциплінарну відповідальність та «ставить» її в інший статус аніж відповідальність інших громадян та представників інших гілок влади [10].

Основна причина, чому ця система не працює на практиці, полягає в тому, що конституційні норми про незалежність суддів були інтерпретовані самою системою як абсолютна безкарність та закритість від суспільства. І, наприклад, Вища рада правосуддя (ВРП), яка мала б бути «хірургом», що видаляє пухлини корупції. Коли орган, що карає, складається з колег та друзів тих, кого треба карати, дисциплінарна відповідальність перетворюється на інструмент вибіркового тиску на «незручних» суддів або, навпаки, на механізм легалізації сумнівних рішень через формальні перевірки. Таким чином, конституційний захист незалежності став «бронею» для кастовості «суддівської сім'ї», де народ України, який є джерелом влади, фактично усунутий від реального впливу на судову гілку влади.

Системна корупція в українських судах традиційно базується на ієрархічній залежності та «тіньовому» правосудді, де судове рішення розглядається як товар. Найбільш показовим фактом останніх років стало затримання голови Верховного Суду Всеволода Князєва у 2023 році за підозрою в отриманні хабаря у розмірі $2,7 млн [11]. Цей випадок продемонстрував, що корупційна вертикаль здатна пронизувати навіть найвищий орган судової влади, який мав би бути еталоном доброчесності та останньою інстанцією справедливості.

Окрім прямого підкупу, корупція проявляється через інституційний вплив фінансово-промислових груп [12]. Слід наголосити, що корупція – це не якась абстрактна субстанція, а реальна схема по прикриттю злочинних дій кримінальної спільноти (крадіжка державних (народних) коштів, вбивства, продаж людей, наркоторгівля, тощо). Суди нерідко стають інструментом у корпоративних конфліктах, де за допомогою сумнівних ухвал блокується робота підприємств або здійснюється легалізація незаконних активів. Мова йде про створення «тіньової держави». Важливим фактором тут є «кругова порука» всередині суддівської корпорації, коли органи суддівського самоврядування тривалий час блокували притягнення одіозних суддів до дисциплінарної відповідальності, зберігаючи статус-кво системи. Фактично частина суддів стає частиною цієї злочинної, корупційної «тіньової держави».

Ті факти про невідповідність способу життя суддів їхнім офіційним доходам лише вказують на необхідність тотальної перевірки суддів та всіх осіб хто з ними пов'язані на предмет отримання коштів. Громадська рада доброчесності неодноразово фіксувала випадки володіння елітною нерухомістю та автопарками, зареєстрованими на родичів, що формально дозволяло суддям проходити перевірки. Така тотальна корупція підриває довіру до системи на базовому рівні, оскільки громадяни сприймають суд не як арбітра, а як закритий привілейований клуб, що працює на власне збагачення. А відтак доречно не відкладаючи провести перевірку коштів та майна всіх суддів (та всіх державних службовців) та всіх хто їх оточує (сучасні технології дозволяють це зробити) за період з проголошення незалежності України, і, у разі встановлення порушень, провести конфіскацію у всіх родичів таких осіб і перш за все суддів, які незаконно збагатились за рахунок власного народу.

Проблема недоукомплектованості штатів судів переросла у фазу хронічного кадрового голоду, що безпосередньо впливає на доступ громадян до правосуддя. Станом на поточний період тисячі суддівських вакансій залишаються відкритими, а в окремих районах України існують суди, де взагалі немає жодного судді з повноваженнями. Це призводить до того, що справи роками лежать без розгляду, а право на справедливий суд у розумні строки стає декларативним, а не реальним.

Основною причиною такого стану став тривалий параліч ключових органів – Вищої кваліфікаційної комісії суддів (ВККС) [13] та Вищої ради правосуддя (ВРП) [14]. Через затримки у реформуванні цих інституцій та тривалі процедури відбору нових членів за участю міжнародних експертів, процеси призначення нових кадрів були фактично заморожені на кілька років. Водночас відбувався масовий відтік кадрів: досвідчені судді йшли у відставку, деякі, не бажаючи проходити нові етапи перевірок або через надмірне психологічне навантаження.

Наслідком кадрової дефіциту є катастрофічне навантаження на діючих суддів, що прямо пропорційно впливає на якість рішень. У деяких інстанціях один суддя змушений розглядати понад 150 – 200 справ на місяць, що фізично унеможливлює глибоке вивчення матеріалів та належне обґрунтування вердиктів. Це створює «конвеєрне» правосуддя, де формальні помилки стають неминучими, а судова система втрачає свою аналітичну функцію, перетворюючись на бюрократичний механізм реєстрації рішень.

Низький рівень підготовки частини суддівського корпусу своїм корінням іде у застарілу систему юридичної освіти та відсутність культури постійного професійного розвитку. Багато суддів, сформованих у пострадянській правовій парадигмі, тяжіють до формалізму та буквального прочитання норми закону, ігноруючи дух права та принципи справедливості. Це особливо помітно при розгляді справ, що потребують застосування практики ЄСПЛ або складних доктрин міжнародного гуманітарного права, які стали критично важливими для України.

Проблема професіоналізму також виявляється у нездатності судів ефективно працювати з новими категоріями справ, що виникають у процесі євроінтеграції та цифровізації економіки. Брак спеціалізованих знань у сферах інтелектуальної власності, кібербезпеки або складних фінансових інструментів призводить до ухвалення суперечливих рішень, які потім скасовуються у вищих інстанціях. Відсутність сталої судової практики (єдності правових позицій) створює ситуацію, коли аналогічні справи вирішуються по-різному, що дезорієнтує і бізнес, і громадян.

Зрештою, низька кваліфікація часто стає «ширмою» для корупції або політичного впливу: слабке обґрунтування рішення легше списати на непрофесіоналізм, ніж на злий умисел. Для подолання цієї проблеми необхідна не лише зміна освітньо-професійних програм у Національній школі суддів [15], а й запровадження жорстких стандартів безперервного навчання, які б враховували європейські стандарти. Без інтелектуального оновлення системи будь-які інституційні зміни залишатимуться лише зміною фасадів без якісної зміни суті правосуддя.

Концепція високої заробітної плати як головного запобіжника корупції виявилася лише частково дієвою. Логіка «преміальної лояльності» передбачала, що суддя з доходом у сотні тисяч гривень не ризикуватиме посадою заради хабаря, проте на практиці це не зупинило тих, чиї корупційні апетити вимірюються мільйонами доларів. Висока зарплата стала скоріше «бонусом» для системи, ніж реальним фільтром, оскільки без дієвого механізму невідворотності покарання вона лише підвищила рівень життя суддів, не змінивши їхньої етичної мотивації.

«Прозорий» відбір за участю громадських активістів також зіткнувся з серйозними викликами, перетворившись із незалежного фільтра на інструмент політизованого тиску або медійного протистояння. Громадська рада доброчесності [16] часто надає обґрунтовані висновки, проте правова необов'язковість цих рішень або їх ігнорування органами суддівського врядування (ВРП та ВККС) нівелює саму суть контролю. Більше того, надмірна концентрація на «публічності» процесу іноді призводить до того, що на посади проходять не найсильніші професіонали, а найбільш медійно стійкі кандидати, що поглиблює проблему низької кваліфікації.

Громадський контроль за діяльністю судів часто залишається фрагментарним і не здатним системно впливати на хід судочинства. Попри наявність численних моніторингових організацій, їхній вплив зазвичай обмежується резонансними справами у столиці, тоді як у регіонах суди залишаються закритими екосистемами. Відсутність реальних важелів впливу громади на долю конкретних суддів (окрім звернень до ВРП, які розглядаються роками) створює ілюзію контролю, яка лише поглиблює розчарування суспільства,

оскільки медійний шум навколо порушень рідко конвертується в реальні вироки або звільнення.

Сучасна судова система в Україні де-факто трансформувалася у закриту касту, де довічне перебування на посаді та високі соціальні гарантії створили умови для відриву суддівського корпусу від суспільства. Статус «пожиттєвого» судді, який перебуваючи на посаді отримує не заробітну плату, а суддівську винагороду, поєднаний із привілеєм у майбутньому на щомісячне довічне грошове утримання (яке значно перевищує звичайні пенсії), перетворив професію на закритий елітарний клуб. Таке забезпечення мало б гарантувати незалежність, проте в українських реаліях воно стало фундаментом для формування «суддівської знаті», яка захищена від економічних та соціальних потрясінь, що переживає решта народу, від імені якого вони чинять правосуддя.

Ключовою проблемою залишається відсутність дієвого механізму реальної відповідальності через принцип «судді судять суддів». Попри створення дисциплінарних органів, вирішальне слово у питаннях звільнення або притягнення до відповідальності залишається за представниками тієї самої корпорації. Це створює умови для реалізації латинського принципу *lupus non mordet lupum* (вовк не кусає вовка): система інстинктивно захищає своїх членів, розглядаючи будь-яку спробу зовнішнього покарання за недоброчесність як зазіхання на незалежність усієї гілки влади.

Внаслідок такої кругової поруки судова влада перетворилася на герметичну екосистему, де корпоративна солідарність переважає над суспільним обов'язком. Фактична неможливість притягнути суддю до відповідальності за завідомо неправосудні рішення або сумнівні статки зміцнює відчуття вседозволеності всередині системи. Це не лише консервує старі корупційні практики, а й унеможливлює природне самоочищення, адже «чужаки» або принципові реформатори всередині касти сприймаються як загроза і часто виштовхуються самою системою, що ще більше підсилює її кастовий, закритий характер.

Першим фундаментальним кроком до подолання системної кризи має стати повна відмова від заплутаної спеціалізації на рівні першої інстанції та перехід до єдиного вікна правосуддя. Створення універсальної судової вертикалі починаючи з місцевих (районих) судів дозволить громадянину звертатися за захистом своїх прав до однієї установи, незалежно від характеру спору – чи то цивільне питання, чи то адміністративний позов проти органу влади. Це ліквідує ганебну практику «футболу» між судами різних юрисдикцій, коли через штучні суперечки про підсудність розгляд справи затягується на роки, а людина втрачає віру в можливість отримати рішення в одному місці.

Другий рівень – апеляційний (обласний) – має стати ключовим фільтром якості, де запроваджується чітка галузева спеціалізація через систему фахових палат. У кожній апеляційній установі мають діяти окремі колегії: цивільна, кримінальна, господарська, адміністративна (для спорів із державою), антикорупційна та військова, що особливо актуально в сучасних реаліях. Справи на цьому етапі розглядаються трійкою суддів-професіоналів, які є вузькопрофільними експертами у своїй сфері. Така структура забезпечить глибокий аналіз правозастосування та виправлення помилок першої інстанції, не змушуючи суддів бути «універсалами», що знають усе, але поверхнево.

Касаційна інстанція повинна бути трансформована у найвищий орган правового арбітражу, що розглядає виключно питання процесуальних порушень або складні комплексні справи, які охоплюють кілька правових напрямів. Склад суду з п'яти суддів найвищого гатунку має формуватися за принципом випадкового відбору (рандомно) для кожної конкретної справи, що унеможливить попередні домовленості або кулуарний вплив на результат. Така модель перетворить Верховний Суд на справжнього вартового доктрини, де фахівці екстра-класу формують єдину судову практику, забезпечуючи передбачуваність права та остаточне торжество справедливості.

Реалізація конституційних принципів розбудови України як демократичної та правової держави має починатися з докорінного перегляду вимог до особи судді, де ключовим фактором стає не лише диплом, а й життєва зрілість. Запровадження вікового цензу на рівні президентського (35 років) забезпечить прихід у систему людей із сформованим світоглядом та етичним стрижнем, що критично важливо для ухвалення доленосних рішень. Обов'язковий п'ятирічний стаж роботи на «передовій» юриспруденції – адвокатом, нотаріусом чи прокурором – гарантує, що майбутній суддя знає практичні болі правової системи, а не лише теорію з підручників, що є необхідним фундаментом для першої ланки уніфікованих судів.

Процедура допуску до посади має включати багатоступеневий фільтр, який поєднує професійний іспит та громадську легітимізацію. Після підтвердження найвищого рівня знань з різних галузей права кандидат має пройти через «сито»

місцевої громади: перевірку на доброчесність профільними комісіями або громадськими радами при районних радах. Це дозволить відсіяти осіб із сумнівною репутацією ще на етапі висунення, оскільки саме місцеві депутати та активісти найкраще володіють інформацією про реальний спосіб життя та зв'язки кандидата, що проживає або працює в їхньому районі.

Фінальним і найважливішим етапом повинно стати пряме обрання судді мешканцями району, що перетворює суддю з відірваного від реальності чиновника на представника громади, наділеного її довірою. А обмеження каденції чотирма роками та можливість обіймати посаду лише двічі протягом життя докорінно руйнує «кастовість» та пожиттєву недоторканність. Така ротація та пряма підзвітність виборцям створюють умови, де суддя буде мотивований служити закону та справедливості, а не системі, адже кожен його вердикт прямо впливатиме на можливість переобрання та його репутацію серед співгромадян.

Історична пам'ять українського народу зберігає автентичні традиції судочинства, які базувалися на принципах виборності та жорсткої відповідальності перед громадою. У часи Запорозької Січі посада судді була виборною: козацтво обирало на загальних радах найбільш авторитетних і справедливих представників, які керувалися не лише писаним правом, а й звичаєвим кодексом честі. Важливою рисою козацької демократії була можливість дострокового зняття з посади та суворого покарання судді у разі викриття його у крадіжці чи несправедливості, що унеможливлювало перетворення влади на привілей. Ця традиція народного волевиявлення частково зберігалася в пам'яті старших поколінь як досвід обрання народних засідателів або місцевих суддів, що підкреслює глибоке коріння ідеї прямої підзвітності правосуддя безпосередньо народу.

Принцип виборності має послідовно поширюватися на вищі ланки, де кожен наступний рівень вимагає бездоганного досвіду на попередньому. Для обрання в апеляційний суд кандидат повинен бути зобов'язаний двічі відпрацювати на посаді районного судді, що гарантує наявність реального практичного досвіду та перевіреної репутації. Процедура має передбачати висунення кандидатур депутатами обласної ради за результатами фахових іспитів, після чого остаточне рішення ухвалює громада області шляхом прямого голосування. Такий підхід створює природний «соціальний ліфт», де право судити на рівні області отримують лише ті, хто довів свою справедливість перед місцевими громадами, а термін повноважень також обмежується двома каденціями.

Найвища інстанція – касаційний суд – стає вінцем професійної кар'єри, доступним лише для тих, хто двічі пройшов горнило апеляційної служби. Кандидати на цей рівень висуваються народними депутатами України, а обираються на всенародних виборах, що забезпечує найвищий рівень легітимності для суддів, які формують правову доктрину всієї держави. У цій моделі кожен суддя касації є «обраним народом», що робить його незалежним від кулуарних домовленостей. Водночас система залишає простір для певних варіацій: наприклад, подання кандидатур може здійснювати всенародно обраний Президент, а затвердження (вибори) проводити парламент, що також відповідає логіці представницької демократії та посилює систему стримувань і противаг.

Запровадження системи обмежених чотирирічних каденцій з правом переобрання на кожному рівні судової влади не більше двох разів могло б стати кардинальним механізмом оновлення системи, що мінімізує ризики формування сталих корупційних зв'язків та забезпечує постійну циркуляцію професійних кадрів. Поряд із цим, встановлення суворої норми про дострокове позбавлення посади за порушення суддівської етики, що супроводжується довічною забороною на здійснення суддівської діяльності, створило б дієвий інструмент персональної відповідальності та превентивного очищення судової гілки влади. Така модель, попри відхід від класичної доктрини безстрокового призначення, здатна підвищити рівень суспільної довіри до правосуддя шляхом перетворення посади судді з «довічного привілею» на динамічну професійну відповідальність, де право на здійснення правосуддя від імені держави є предметом постійної суспільної та професійної легітимності.

Головним аспектом реформи є демонтаж системи ексклюзивного «пожиттєвого грошового утримання», яке наразі робить суддів особливою верствою, не підвладною загальним економічним реаліям держави. Згідно з новою моделлю, всі преференції – висока заробітна плата, медичне страхування та заходи безпеки – надаються особі виключно на період виконання нею суддівських повноважень як інструмент забезпечення поточної незалежності. Це створює умови, за яких високий дохід є не пожиттєвим рентним активом, а компенсацією за надскладну працю та високу відповідальність «тут і зараз», що стимулює

суддю працювати на результат протягом визначеного законом терміну.

Після завершення каденції або виходу у відставку будь-яка винятковість припиняється: пенсійне забезпечення суддів має здійснюватися на загальних підставах, аналогічно до інших державних службовців чи працівників будь-яких інших сфер. Розмір виплат повинен безпосередньо залежати від суми страхових відрахувань та тривалості страхового стажу, нараховуючись за єдиною для всієї країни формулою після досягнення загальновизначеного пенсійного віку. Такий підхід не лише зрівнює суддю в правах та обов'язках з іншими громадянами, від імені яких він чинив правосуддя, а й змушує його бути зацікавленим у добробуті всієї держави, а не лише своєї закритої корпорації.

Висновки. Запропонована концепція реформування судочинства є не просто структурною перебудовою, а поверненням до справжнього змісту **народовладдя**, де суддя перестає бути недоторканним представником закритої касти. Вона цілком відповідає державотворчим традиціям українського народу [17]. Перехід до єдиної вертикалі судів, запровадження жорсткого вікового та професійного цензу, а головне – впровадження прямих виборів на всіх рівнях, створює систему, де легітимність влади виходить безпосередньо від громадянина. Це перетворює суд на сервіс справедливості, де кожен вердикт підкріплений не лише силою закону, а й мандатом народної довіри.

Ліквідація пожиттєвих привілеїв та переведення соціального забезпечення суддів на загальнодержавні засади остаточно руйнує кругову поруку та стимулює суддів жити в одній правовій та економічній реальності з народом. Коли висока зарплата та захист стають інструментами роботи, а не довічною рентою, мотивація судді зміщується з самозбереження в системі на бездоганне служіння праву. Така модель не лише відповідає історичному коду українського козацтва, а й закладає фундамент для сучасної, сильної та справедливої держави.

У підсумку, тільки через поєднання високого професіоналізму з прямою відповідальністю перед виборцями Україна зможе подолати корупцію та кадровий голод. Справедливий суд – це не будівля з колонами, а живий механізм, де досвідчені та мудрі представники громади чинять правосуддя, знаючи, що їхня влада є тимчасовою, а відповідальність перед історією та людьми – вічною. Саме цей шлях дозволить перетворити Україну на еталон правової держави, де закон один для всіх, а справедливість є найвищою цінністю.

Усвідомлення певної ідеалістичності такої концепції не применшує її стратегічного значення, адже саме такий еталон, що безкомпромісно втілює дух конституційних принципів верховенства права та підзвітності, має слугувати необхідним ціннісним орієнтиром для системних змін. Без подібного радикального виміру, що задає високу планку професійної гідності та відповідальності, судова система неминуче опиняється в полоні корпоративної замкненості, що й призводить до її стагнації та деградації, які ми спостерігаємо нині. Отже, подібні ідеї є не просто утопічними тезами, а фундаментом для формування запиту на якісно новий рівень правосуддя, де норми права нарешті стають реальним інструментом обмеження свавілля, а не лише паперовою декларацією.

Список літератури:

1. Авер'янов В. Б. (ред.). Адміністративне право України. Академічний курс. Київ : Юридична думка, 2004.
2. Берназюк Я. О., Величко В. О., Пєтков С. В. та ін. Конституція України. Науково-практичний коментар. Станом на січень 2020 р. Київ : Видавничий дім «Професіонал», 2020. 290 с.
3. Сикал М. М., Шамрук Н. Б. Дисциплінарна відповідальність суддів у сучасній правовій системі: процесуальні аспекти. *Актуальні проблеми правознавства*. 2019. Вип. 1 (17). С. 66–71. URL: https://api.dspace.wunu.edu.ua/api/core/bitstreams/83aded28-7cf3-40b0-8ac9-b5bc31df2fea/content
4. Оніщук М. В. Незалежність системи правосуддя — маркер демократичних перетворень в Україні. *Юридичний вісник України*. 2023. № 13–14 (1445–1446). С. 6–10. URL: https://court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/main_site/1681289891_M_Onochuk.pdf
5. ВП ВС залишила в силі рішення щодо притягнення до дисциплінарної відповідальності Павла Вовка. Юридична газета. 18 червня 2026 р. URL: https://yur-gazeta.com/golovna/vp-vs-zalishila-v-sili-rishennya-shchodo-prityagnennya-do-disciplinarnoyi-vidpovidalnosti-pavla-vovk.html
6. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр
7. Журавель М. В. Основні риси та принципи судового процесу в Гетьманщині другої половини XVII століття. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2012. № 1. С. 33–40. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/bmju_2012_1_6

8. Слободяник Н. С. Виборність суддів: зарубіжний досвід та перспективи для України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право.* 2015. Вип. 33. Т. 2. С. 173–177. URL: https://dspace.uzhnu.edu.ua/bitstreams/7abc112e-d20b-457a-b4ee-35490b7639e7/download

9. Про Стратегію розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021–2023 роки : Указ Президента України від 11.06.2021 № 231/2021. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/231/2021#n10

10. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 02.06.2016 № 1402-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text

11. Справа ексголови Верховного Суду Всеволода Князєва. ВАКС вирішив. URL: https://hacc-decided.ti-ukraine.org/uk/cases/52023000000000202

12. Про запобігання корупції : Закон України від 14.10.2014 № 1700-VII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text

13. Вища кваліфікаційна комісія суддів України. Офіційний сайт. URL: https://vkksu.gov.ua/

14. Вища рада правосуддя. Офіційний сайт. URL: https://hcj.gov.ua/

15. Національна школа суддів України. Офіційний сайт. URL: https://nsj.gov.ua/

16. Громадська рада доброчесності. Офіційний сайт. URL: https://grd.gov.ua/

17. Конституційні пакти Пилипа Орлика, новообраного гетьмана Війська Запорозького, з його присягою та підтверджувальною грамотою Короля Швеції, підписані у м. Бендери 5 квітня 1710 року. У: Маркевич М. История Малороссии : в 5 т. Москва, 1858. Т. 4. С. 315–342. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/uk-ru/001_002

Pietkov S. V. THE RE-ELECTABILITY OF JUDGES AS AN ELEMENT OF THE FUNDAMENTAL CONSTITUTIONAL PRINCIPLE OF POPULAR SOVEREIGNTY

The article provides a comprehensive theoretical-legal and critical analysis of the current state of the judiciary in Ukraine, highlights the key destructive factors affecting its functioning, and proposes a radical concept for judicial reform based on the principles of authentic popular sovereignty. The contemporary judicial system has de facto transformed into a closed and insulated ecosystem and caste, where life tenure, extensive social guarantees, and specific privileges (such as lifetime monthly judicial remuneration) have resulted in the complete detachment of the judiciary from society. The article notes that judicial governance bodies (the High Council of Justice and the High Qualification Commission of Judges of Ukraine) have long operated according to the principle of internal representation, thereby preventing genuine self-purification of the system, while constitutional guarantees of judicial independence have been interpreted by the judicial elite as absolute impunity and a protective "shield."

Particular attention is devoted to the destructive manifestations of systemic corruption. Corruption within the judiciary is characterized not as an abstract category but as a specific mechanism for concealing the criminal activities of financial-industrial groups and organized criminal networks, effectively contributing to the formation of a "shadow state." In this context, the necessity of conducting a comprehensive retrospective audit of the assets and financial resources of all judges and their affiliated persons throughout the entire period of Ukraine's independence is substantiated, with the subsequent confiscation of unlawfully acquired assets.

The article further examines crisis phenomena caused by chronic personnel shortages, the paralysis of the High Qualification Commission of Judges and the High Council of Justice, and the excessive workload imposed on sitting judges, which has resulted in the emergence of "conveyor-belt justice" and a decline in the quality of judicial decisions. The problems of insufficient professionalism and the dominance of post-Soviet formalism are assessed as factors that serve as a "screen" for corruption and political influence.

In order to overcome the systemic crisis, a three-level model for the modernization of the judicial system is developed. A fundamental element of the study is the substantiation of the principle of judicial re-electability by local communities and the population as a direct implementation of Articles 1 and 5 of the Constitution of Ukraine concerning popular sovereignty. Drawing upon historical memory and the authentic judicial traditions of the Zaporizhian Sich, where judicial offices were elective and judges could be removed prematurely for injustice, the author proposes the introduction of a strict age requirement (not less than 35 years) and a minimum of five years of practical legal experience for candidates. The admission procedure should combine a professional examination, an integrity assessment conducted by local communities, and the final direct election of judges by citizens for a limited term (a four-year mandate with the possibility of re-election no more than twice during a lifetime). For higher judicial instances, the introduction of a "social elevator" mechanism is proposed, whereby only individuals who have successfully completed previous terms at lower judicial levels may stand for election to appellate or cassation courts.

The article demonstrates the necessity of completely dismantling the system of exclusive lifetime judicial remuneration. A model is proposed under which high salaries, medical insurance, and security measures serve

as instruments for ensuring judicial independence solely during the exercise of judicial powers ("here and now"), while, following the completion of a judicial term, pension provision should be granted on general grounds according to a unified formula applicable to all citizens. It is concluded that although the proposed concept contains certain idealistic elements, it serves as a strategic value-oriented benchmark and a necessary foundation for overcoming the corporate isolation of the judiciary and transforming it into a transparent institution dedicated to serving citizens.

Keywords: *popular sovereignty, judicial re-electability, judicial reform, judiciary, mutual protectionism, corruption, High Council of Justice, one-stop justice system, judicial term of office, lifetime judicial remuneration.*

Дата першого надходження статті до видання: 15.07.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 27.07.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 10.09.2026

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО. ПОРІВНЯЛЬНЕ ПРАВОЗНАВСТВО

УДК 342.9
DOI https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2026.4/39

Боровик Л. А.
https://orcid.org/0000-0002-8997-0577
Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука

ЗАГАЛЬНОСИСТЕМНІ ІНСТРУМЕНТИ ОРГАНІЗАЦІЇ ОБ'ЄДНАНИХ НАЦІЙ (ООН), ЯКІ СПРЯМОВАНІ НА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СВОБОДИ СЛОВА ТА БЕЗПЕКИ ЖУРНАЛІСТІВ

У статті, спираючись на аналіз норм міжнародного законодавства, виділено та охарактеризовано загальносистемні інструменти Організації Об'єднаних Націй (ООН), які спрямовані на забезпечення свободи слова та безпеки журналістів. Констатовано, що завдяки Статуту ООН, універсальним міжнародним договорам, резолюціям Генеральної Асамблеї, Ради Безпеки, Ради з прав людини, а також діяльності договірних органів і спеціальних механізмів було створено цілісну систему міжнародних стандартів, спрямованих на гарантування права на свободу вираження поглядів, забезпечення безпечних умов здійснення журналістської діяльності та протидію безкарності за злочини, вчинені щодо журналістів. Прийняті Організацією міжнародні документи не лише закріпили основоположні принципи свободи слова, а й забезпечили їх подальший розвиток відповідно до сучасних викликів, зокрема пов'язаних із цифровізацією інформаційного простору, зростанням кількості нападів на журналістів, поширенням онлайн-переслідувань та необхідністю посилення боротьби з безкарністю. Попри це констатовано, що План дій ООН щодо безпеки журналістів та проблеми безкарності став важливим практичним інструментом координації діяльності держав, міжнародних організацій та інститутів громадянського суспільства у сфері захисту журналістів.

Ключові слова: *інструменти, Організація об'єднаних націй, забезпечення, свобода слова, безпека журналістів.*

Постановка проблеми. Організація Об'єднаних Націй відіграє ключову роль у формуванні універсальної міжнародно-правової системи захисту свободи слова та прав журналістів. Саме в межах ООН було закладено основи міжнародних стандартів свободи вираження поглядів, визначено обов'язки держав щодо забезпечення належних умов для здійснення журналістської діяльності, а також сформовано комплекс загальносистемних інструментів, спрямованих на моніторинг виконання міжнародних зобов'язань, оцінку стану дотримання прав журналістів і вироблення рекомендацій щодо їх ефективного захисту. Універсальний характер механізмів ООН забезпечує узгоджений підхід до розвитку міжнародних стандартів у цій сфері та сприяє їх імплементації на національному рівні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій**.** Окремі проблемні питання, щодо діяльності журналістів в Україні та всьому світі, неодноразово потрапляли у поле зору різних науковців. Зокрема, їм приділяли увагу: А.С. Бондарчук, К.М. Буряк, О.С. Демчук, О.О. Довганя, М.М. Олашин, О.В. Острогляд, В.І. Павликівський та багато інших. Втім, незважаючи на значний теоретичний доробок, в українській науковій літературі недостатньо опрацьованим є питання характеристики інструментів Організації Об'єднаних Націй (ООН), які спрямовані на забезпечення свободи слова та безпеки журналістів.

Постановка завдання. Саме тому метою статті є: охарактеризувати загальносистемні інструменти Організації Об'єднаних Націй (ООН), які спрямовані на забезпечення свободи слова та безпеки журналістів.

© Боровик Л. А., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

Виклад основного матеріалу. Організація Об'єднаних Націй відіграє провідну роль у становленні та розвитку універсальної системи міжнародного захисту прав людини. Саме під її егідою було сформовано міжнародно-правову основу, яка визначає фундаментальні права і свободи людини, встановлює міжнародні стандарти їх забезпечення та покладає на держави відповідні зобов'язання щодо їх дотримання. Одним із невід'ємних елементів цієї системи є свобода вираження поглядів, реалізація якої має особливе значення для здійснення журналістської діяльності. Усвідомлюючи роль журналістів у забезпеченні права суспільства на інформацію та функціонуванні демократичного суспільства, ООН послідовно розвиває міжнародно-правові стандарти їхнього захисту. Свідченням цього є значна кількість міжнародних документів, ухвалених Генеральною Асамблеєю ООН, Радою Безпеки, Радою з прав людини, договірними органами та іншими інституціями системи ООН, які формують комплексну нормативну основу забезпечення свободи слова, безпеки журналістів та боротьби з безкарністю за злочини, вчинені щодо них, серед таких документів, як вбачається, доцільно виділити наступні:

– Загальна декларація прав людини (1948), яка стала першим універсальним міжнародним актом, який закріпив основоположні права і свободи людини та визначив засади їх міжнародного захисту. Хоча Декларація не містить спеціальних положень щодо статусу чи діяльності журналістів, низка її норм формує міжнародно-правову основу здійснення журналістської діяльності. Насамперед, стаття 19 проголошує право кожної людини на свободу переконань і на їх вільне вираження, що включає свободу безперешкодно дотримуватися своїх переконань, а також шукати, одержувати і поширювати інформацію та ідеї будь-якими засобами і незалежно від державних кордонів. Поряд із цим, стаття 18 гарантує кожній людині право на свободу думки, совісті та релігії, що є однією з передумов вільного формування переконань і здійснення права на їх вираження. Стаття 20 закріплює право на свободу мирних зборів і асоціацій, яке має значення, зокрема, для діяльності професійних журналістських об'єднань. Водночас Декларація встановлює й загальні гарантії, необхідні для реалізації будь-яких прав і свобод [1];

– Резолюція Генеральної Асамблеї ООН про захист журналістів, які виконують небезпечні місії в районах збройного конфлікту (1970). Документ виходить із визнання того, що журналісти, які висвітлюють збройні конфлікти, виконують суспільно значущу функцію, забезпечуючи міжнародну спільноту об'єктивною інформацією про події, однак через характер своєї професійної діяльності постійно наражаються на серйозну небезпеку. У зв'язку з цим Генеральна Асамблея наголосила на необхідності створення ефективних міжнародно-правових гарантій їхньої безпеки. У резолюції зазначається, що чинні на той час норми міжнародного гуманітарного права не повною мірою враховували специфіку професійної діяльності журналістів у районах збройних конфліктів, тому виникла потреба у виробленні спеціального міжнародного документа, який би визначав їхній правовий статус і встановлював додаткові гарантії захисту. З цією метою Генеральному секретарю ООН було доручено здійснити консультації з державами, спеціалізованими установами та іншими компетентними міжнародними організаціями щодо підготовки відповідного міжнародного договору [2];

– Резолюція Ради з прав людини (A/HRC/RES/21/12) про безпеку журналістів (2012). Це перша спеціальна резолюція Ради ООН з прав людини, повністю присвячена безпеці журналістів. У ній, зокрема: підтверджується, що право на свободу вираження поглядів, гарантоване статтею 19 Загальної декларації прав людини та статтею 19 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, є однією з основ демократичного суспільства; визнається особлива роль журналістів у висвітленні питань, що становлять суспільний інтерес; висловлюється занепокоєння випадками залякування, переслідування, насильства та безкарності щодо журналістів; держави закликаються створювати безпечні умови для здійснення журналістської діяльності та проводити ефективні розслідування злочинів проти журналістів [3];

– Резолюція Генеральної Асамблеї ООН «Інформація на службі людства» (2020). У контексті захисту прав журналістів ця резолюція має опосередковане значення. Її головна мета полягає у підтвердженні міжнародних принципів свободи інформації, свободи преси, незалежності та плюралізму медіа. Саме ці принципи створюють нормативне середовище, необхідне для здійснення журналістської діяльності, однак питання фізичної безпеки журналістів чи відповідальності за злочини проти них резолюція не регулює;

– Резолюція Ради з прав людини про просування, захист та здійснення прав людини в Інтернеті (2021). У даному документі ООН закликає всі держави вирішувати питання безпеки в мережі Інтернет відповідно до своїх міжнародно-право-

вих зобов'язань у сфері прав людини, забезпечуючи захист свободи вираження поглядів, свободи об'єднань, права на приватність та інших прав людини в онлайн-середовищі, зокрема через національні демократичні та прозорі інституції, що діють на засадах верховенства права, таким чином, щоб гарантувати свободу і безпеку в Інтернеті та зберегти його роль як важливого чинника економічного, соціального і культурного розвитку. Окрім того, рішуче засуджує всі порушення та зловживання правами людини, такі як катування, позасудові страти, насильницькі зникнення, свавільні затримання, видворення, залякування, переслідування, а також гендерно зумовлене насильство, вчинені щодо осіб за здійснення ними своїх прав людини та основоположних свобод в Інтернеті, і закликає всі держави забезпечити притягнення винних до відповідальності [4]. Хоча Резолюція Ради ООН з прав людини A/HRC/RES/32/13 «Заохочення, захист і здійснення прав людини в Інтернеті» (2016) безпосередньо не присвячена захисту журналістів, вона має важливе значення для забезпечення їхніх прав, насамперед у сфері цифрової журналістики, свободи вираження поглядів та безпеки професійної діяльності в онлайн-середовищі. Документ підтверджує фундаментальний принцип, згідно з яким права людини, гарантовані в офлайн-просторі, повинні однаковою мірою забезпечуватися і в цифровому середовищі. Це положення є особливо важливим для журналістів, оскільки їхня професійна діяльність дедалі більше пов'язана з використанням мережі Інтернет як основного засобу пошуку, обробки та поширення інформації. Резолюція підтверджує дію права на свободу вираження поглядів відповідно до статті 19 Загальної декларації прав людини та Міжнародного пакту про громадянські і політичні права незалежно від засобів комунікації, що створює міжнародно-правову основу для захисту діяльності журналістів у цифровому просторі;

– Резолюція Ради з прав людини про свободу думки та її вираження (2022). Основні положення резолюції зводяться до такого: підтверджується, що право на свободу думки та свободу вираження поглядів, включаючи свободу шукати, одержувати і поширювати інформацію та ідеї незалежно від державних кордонів, гарантується статтею 19 Загальної декларації прав людини та статтею 19 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права; наголошується, що свобода вираження поглядів є однією з основ демократичного суспільства, необхідною умовою сталого розвитку, верховенства права, належного врядування, боротьби з корупцією та дезінформацією; підкреслюється важлива роль журналістів, працівників медіа, правозахисників та інших осіб, які сприяють реалізації права на свободу вираження поглядів, а також висловлюється занепокоєння порушеннями їхніх прав, зокрема насильством, залякуванням, переслідуванням, свавільними затриманнями та іншими формами тиску; державам нагадується про їхній обов'язок створювати безпечні та сприятливі умови для реалізації права на свободу вираження поглядів як в онлайн-, так і в офлайн-середовищі; підтверджується мандат Спеціального доповідача з питання про заохочення і захист права на свободу думки та її вираження, а також визнається важливість його діяльності для розвитку міжнародних стандартів у цій сфері [5]. У контексті захисту журналістів ця резолюція має загальний, а не спеціальний характер. Водночас вона прямо визнає важливу роль журналістів у реалізації цього права та наголошує на необхідності їхнього захисту від порушень, що робить її важливим елементом міжнародної нормативної бази у сфері забезпечення свободи журналістської діяльності;

– Резолюція Генеральної Асамблеї ООН про безпеку журналістів та проблему безкарності (2013). Даною Резолюцією ООН закликає держави-члени докладати максимальних зусиль для запобігання насильству щодо журналістів і працівників засобів масової інформації, забезпечувати притягнення винних до відповідальності шляхом проведення неупереджених, оперативних та ефективних розслідувань усіх випадків насильства, що належать до їхньої юрисдикції, притягувати винних до суду та забезпечувати потерпілим доступ до належних засобів правового захисту. Окрім того, держави мають створювати безпечне та сприятливе середовище, у якому журналісти могли б незалежно виконувати свою професійну діяльність без необґрунтованого втручання, зокрема шляхом: прийняття відповідних законодавчих заходів; підвищення обізнаності суддів, працівників правоохоронних органів, військовослужбовців, журналістів і громадянського суспільства щодо міжнародних стандартів у сфері прав людини та міжнародного гуманітарного права, які стосуються безпеки журналістів; здійснення моніторингу та документування нападів на журналістів; публічного засудження таких нападів; виділення необхідних ресурсів для їх розслідування та судового переслідування [6].

Варто відзначити, що протягом років було також прийнято: Резолюцію Ради з прав людини (A/HRC/RES/27/5) про безпеку журналістів (2014); Резолюцію Генеральної Асамблеї ООН (A/RES/69/185) про безпеку журналістів та проблему безкарності (2014); Резолюцію Генеральної Асамблеї ООН (A/RES/70/162) про безпеку журналістів та проблему безкарності (2015); Резолюцію Ради з прав людини (A/HRC/RES/33/2) про безпеку журналістів (2016); Резолюцію Генеральної Асамблеї ООН (A/RES/72/175) про безпеку журналістів та проблему безкарності (2017); Резолюцію Ради з прав людини (A/HRC/RES/39/6) про безпеку журналістів (2018); Резолюцію Генеральної Асамблеї ООН (A/RES/74/157) про безпеку журналістів та проблему безкарності (2019); Резолюцію Ради з прав людини (A/HRC/RES/45/18) про безпеку журналістів (2020); Резолюція Генеральної Асамблеї ООН (A/RES/76/173) про безпеку журналістів та проблему безкарності (2021); Резолюція Генеральної Асамблеї ООН (A/RES/76/173) про безпеку журналістів та проблему безкарності (2021); Резолюція Ради з прав людини (A/HRC/RES/51/9) про безпеку журналістів (2022); Резолюція Генеральної Асамблеї ООН (A/RES/78/215) про безпеку журналістів та проблему безкарності (2023); Резолюція Ради з прав людини (A/HRC/RES/59/15) щодо безпеки журналістів (2025); Резолюція Генеральної Асамблеї ООН (A/HRC/RES/59/15) про безпеку журналістів (2025); Резолюція Ради з прав людини (A/HCR/62/L.12/Rev.1) про безпеку журналістів (2026) [7]. Зауважимо, що дані документи не створюють нових міжнародно-правових норм, а послідовно розвивають, конкретизують і адаптують вже існуючі стандарти до нових викликів. Саме в цьому полягає їх ключове призначення. Втім, їх значення розкривається у наступному: підтвердження того, що свобода вираження поглядів, гарантована статтею 19 Загальної декларації прав людини та статтею 19 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, поширюється на журналістську діяльність; визнання особливої ролі журналістів у забезпеченні права суспільства на отримання інформації; засудження вбивств, насильницьких зникнень, катувань, незаконних затримань, залякування, переслідування та інших порушень прав журналістів; заклик до держав забезпечувати ефективне, незалежне та неупереджене розслідування злочинів проти журналістів і притягнення винних до відповідальності; наголошення на необхідності боротьби з безкарністю як однієї з головних умов забезпечення безпеки журналістів; поступове поширення міжнародних стандартів на нові сфери, зокрема цифрову безпеку журналістів, захист жінок-журналісток, журналістів-фрілансерів, працівників медіа в умовах збройних конфліктів та в онлайн-просторі.

Окрім зазначеного вище, слід вказати, що прагнучи створити вільне та безпечне середовище для журналістів та працівників ЗМІ, у 2012 році Організація Об'єднаних Націй розробила на основі участі багатьох зацікавлених сторін першу в історії систематичну глобальну стратегію захисту журналістів, яка об'єднує органи ООН, національні органи влади, засоби масової інформації та організації громадянського суспільства. План дій ООН щодо безпеки журналістів та проблеми безкарності стосується фундаментальних аспектів запобігання, захисту та судового переслідування. Цей План став результатом процесу, розпочатого у 2010 році на прохання Міжурядової програми розвитку комунікації ЮНЕСКО (МПРК). Потім його було схвалено Радою головних виконавчих директорів Організації Об'єднаних Націй та представлено у Відні на другій Міжвідомчій нараді ООН з питань безпеки журналістів у листопаді 2012 року. План передбачає коаліційний та цілісний підхід до його реалізації, який координується ЮНЕСКО як спеціалізованою установою ООН у сфері сприяння вільному потоку інформації. Він включає шість напрямків: підвищення обізнаності; встановлення стандартів та розробка політики; моніторинг та звітність; розбудова потенціалу та дослідження. Для реалізації цього Плану було проведено тисячі заходів на глобальному та національному рівнях, що відображено у спеціальних інформаційних бюлетенях [8; 9, с. 162].

Протягом перших десяти років реалізації Плану дій ООН щодо безпеки журналістів та вирішення проблеми безкарності було досягнуто значного прогресу у сприянні створенню безпечнішого та сприятливішого середовища для журналістів і працівників засобів масової інформації. Це відбулося попри скорочення простору свободи преси, зниження довіри громадськості до професійної журналістики та руйнування бізнес-моделей медіа. Водночас за останнє десятиліття виникли нові виклики та були допущені невдачі у сфері забезпечення свободи слова та безпеки журналістів, які не були передбачені на початковому етапі розроблення Плану. До таких викликів належать цифрове стеження, онлайн-насильство та кіберзлочинність, що особливо впливають на жінок-журналісток; зростання масштабів дезінформації та поширення мови ворожнечі; а також стрімкий

розвиток цифрових технологій, який викликає занепокоєння щодо зловживань цифровими платформами та ролі інтернет-компаній у забезпеченні свободи слова і безпеки журналістів. До цих викликів також належить використання стратегічних позовів проти участі громадськості (SLAPP), які часто подаються проти журналістів з метою перешкодити їм висвітлювати питання, що становлять суспільний інтерес, а також зростаюча потреба в наданні екстреної допомоги журналістам як у конфліктних, так і в неконфліктних умовах. Під час Універсального періодичного огляду в рамках Ради ООН з прав людини діяльність держав-членів оцінюється, зокрема, за їхніми зусиллями щодо забезпечення свободи слова та безпеки журналістів. Нещодавно державам-членам також було надано інструменти, що містять приклади передового досвіду у цій сфері [8]. Таким чином, посилення реалізації Плану в наступному десятилітті вимагає вирішення цих нових викликів.

Висновки. Проведений аналіз свідчить, що Організація Об'єднаних Націй сформувала універсальну міжнародно-правову основу забезпечення свободи слова та захисту журналістської діяльності. Завдяки Статуту ООН, універсальним міжнародним договорам, резолюціям Генеральної Асамблеї, Ради Безпеки, Ради з прав людини, а також діяльності договірних органів і спеціальних механізмів було створено цілісну систему міжнародних стандартів, спрямованих на гарантування права на свободу вираження поглядів, забезпечення безпечних умов здійснення журналістської діяльності та протидію безкарності за злочини, вчинені щодо журналістів.

Особливістю діяльності ООН у цій сфері є її послідовний та еволюційний характер. Прийняті Організацією міжнародні документи не лише закріпили основоположні принципи свободи слова, а й забезпечили їх подальший розвиток відповідно до сучасних викликів, зокрема пов'язаних із цифровізацією інформаційного простору, зростанням кількості нападів на журналістів, поширенням онлайн-переслідувань та необхідністю посилення боротьби з безкарністю. Водночас План дій ООН щодо безпеки журналістів та проблеми безкарності став важливим практичним інструментом координації діяльності держав, міжнародних організацій та інститутів громадянського суспільства у сфері захисту журналістів.

Список літератури:

1. Загальна декларація прав людини. Прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 року / URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015/conv#Text
2. Al-Moslamani K. A. M. J. The Legal Protection of Journalists and Media in Conflict Zones: thesis submitted for the degree of Doctor of Philosophy. Brunel Law School, Brunel University, 2017. 309 p.
3. Safety of journalists : resolution / adopted by the Human Rights Council / URL: https://digitallibrary.un.org/record/736875?
4. Resolution adopted by the Human Rights Council on 1 July 2016 32/13. The promotion, protection and enjoyment of human rights on the Internet / URL: https://right-docs.uwazi.io/en/entity/rqysz5a2gzg?page=1
5. Resolution adopted by the Human Rights Council on 8 July 2022
6. The safety of journalists and the issue of impunity : Resolution adopted by the United Nations General Assembly on 18 December 2013. A/RES/68/163. United Nations General Assembly. New York, 2014. 3 p. / URL: https://www.refworld.org/legal/resolution/unga/2014/99768
7. Basic Texts Related to the Safety of Journalists (Last update: 15 June 2024) / URL: https://www.unesco.org/en/safety-journalists/basic-texts
8. Journalism – an essential but dangerous profession. Official website UN URL: https://www.un.org/en/safety-journalists
9. Лихвар В.В. Статут ООН із питань міжнародно-правової відповідальності. *Часопис Київського університету права*. К., 2024. № 4. С. 160–164.

Borovyk L. A. SYSTEM-WIDE INSTRUMENTS OF THE UNITED NATIONS (UN) AIMED AT ENSURING FREEDOM OF SPEECH AND SAFETY OF JOURNALISTS

Based on the analysis of international law, the article identifies and characterizes the system-wide instruments of the United Nations (UN) aimed at ensuring freedom of speech and safety of journalists. It is stated that thanks to the UN Charter, universal international treaties, resolutions of the General Assembly, the Security Council, the Human Rights Council, as well as the activities of treaty bodies and special mechanisms, a comprehensive system of international standards aimed at guaranteeing the right to freedom of expression, ensuring safe conditions for journalistic activities, and combating impunity for crimes committed against journalists has been created. The international instruments adopted by the Organization have not only

enshrined the fundamental principles of freedom of speech but also ensured their continued development in response to modern challenges-particularly those associated with the digitalization of the information space, the rise in attacks on journalists, the spread of online harassment, and the need to step up the fight against impunity. Nevertheless, it has been acknowledged that the UN Plan of Action on the Safety of Journalists and the Issue of Impunity has become an important practical tool for coordinating the activities of states, international organizations, and civil society institutions in the field of journalist protection.

Keywords: *instruments, United Nations, ensuring, freedom of speech, safety of journalists.*

Дата першого надходження статті до видання: 09.07.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 24.07.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 10.09.2026

УДК 342.92
DOI https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2026.4/40

Шамрай Б. М.
https://orcid.org/0000-0002-0076-9368
юридична служба Збройних Сил України

НАПРЯМИ ПРОТИДІЇ ЮРИДИЧНИМ ОПЕРАЦІЯМ РФ ПРОТИ СИСТЕМИ СТРАТЕГІЧНОГО КЕРІВНИЦТВА УКРАЇНИ

У статті здійснено комплексний науковий аналіз стратегічних напрямів протидії юридичним операціям (Lawfare) російської федерації, що спрямовані на дестабілізацію системи стратегічного керівництва Сил оборони України в умовах 2026 року. Обґрунтовано, що сучасна правова парадигма національної оборони трансформується з пасивного регулятора у дієвий інструмент відсічі збройній агресії. Автором деталізовано механізми використання ворогом «юридичної війни» як методу створення правового хаосу, дискредитації вищого військово-політичного керівництва та штучного блокування процесів прийняття стратегічних рішень. Досліджено ключові вектори деструктивного впливу, зокрема: спроби делегітимізації конституційного статусу Президента України як Верховного Головнокомандувача, індукування конфліктів компетенцій між Міністерством оборони та Генеральним штабом ЗСУ в процесі імплементації J-структури, а також зловживання міжнародно-правовими інструментами для переслідування українського офіцерського складу. Особливу увагу приділено аналізу маніпуляцій у сфері оборонних закупівель та використанню запитів на публічну інформацію як засобів розвідувальної діяльності. У роботі запропоновано перехід до стратегії активних правових контр-операцій, що базується на чотирьох стовпах: забезпеченні внутрішньої юридичної стійкості через делімітацію повноважень, наступальній міжнародно-правовій стратегії, правовому захисті інформаційно-кіберпростору та цифровізації оборонного управління за стандартами НАТО. Доведено, що інституціоналізація взаємодії в силах оборони України (далі – СОУ) вимагає остаточного законодавчого закріплення нових стандартів управління, де правова стійкість визнається рівнозначною бойовій потужності. Сформульовано висновки щодо необхідності створення «юридичного щита» для командування та впровадження системи «Стратегічного дашборду» для моніторингу та нівелювання правових ризиків у реальному часі.

Ключові слова: *юридична війна, lawfare, стратегічне керівництво, Сили оборони України, J-структура, конституційна легітимність, воєнний стан, стандарти НАТО, юридичні операції.*

Постановка проблеми. Трансформація системи стратегічного керівництва СОУ в 2026 році реалізується в умовах безпрецедентного масштабу гібридних загроз. Сучасна система є результатом унікальної трансформації, де фундаментальні норми Конституції України пройшли випробування безпосередньою відсіччю агресії. Це не просто ієрархія, а складна динамічна система, побудована на балансі між демократичним цивільним контролем та професійною військовою автономією.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика правопорушень проти порядку несення військової служби досліджувалась у працях І. Коропатніка [1], І. Шопіної [2], І. Копотуна [3], М. Микитюка [4], С. Пєткова [5]. Питання нормативного регулювання дисциплінарної відповідальності в період воєнного стану висвітлювали П. Богуцький [6], В. Пашинський [7]. Проте, трансформація системи стратегічного керівництва Збройних сил України на сучасному етапі потребує подальшого дослідження та розробки. Зокрема, залишається недостатньо вивченим аспект протидії цілеспрямованим юридичним операціям агресора проти суб'єктів стратегічного планування. Попри наявні напрацювання, поза увагою дослідників часто залишається питання інтегрованої протидії концепції «Lawfare» у контексті імплементації J-структури управління. Потребує уточнення механізм захисту стратегічних рішень

© Шамрай Б. М., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

від маніпулятивного використання інструментів доступу до публічної інформації та правових засобів дискредитації оборонних закупівель.

Постановка завдання. Метою статті є визначення пріоритетних напрямів правової політики щодо захисту системи стратегічного керівництва України від юридичних операцій рф, а також розробка рекомендацій із впровадження активних правових контрзаходів для забезпечення інституційної цілісності СОУ.

Виклад основного матеріалу. Трансформація системи стратегічного керівництва Сил оборони України в 2026 році реалізується в умовах безпрецедентного масштабу гібридних загроз, що обумовлює необхідність системного переосмислення правових засад функціонування оборонного відомства.

Для належної реалізації поставленої мети цієї роботи, доцільно надати визначення терміну «Lawfare». Юридична операція в контексті гібридної війни (найчастіше позначається терміном «Lawfare») і визначається як стратегічне використання національних та міжнародних правових інструментів, правових інституцій та нормативних актів для досягнення конкретних військово-політичних цілей, що традиційно досягалися за допомогою кінетичної сили. У межах гібридного протистояння право виступає не як обмежувальний фактор, а як асиметричний інструмент агресії, спрямований на делегітимізацію дій противника, паралізацію його процесу ухвалення рішень через загрозу кримінального переслідування та маніпулювання нормами міжнародного права для виправдання власної експансії або прихованих операцій [8].

З наукової точки зору, така операція є багаторівневим процесом, що інтегрує правову агресію в загальну канву інформаційно-психологічного та кінетичного тиску. Вона охоплює створення штучних правових колізій, використання «м'якої сили» через міжнародні трибунали для блокування оборонних спроможностей жертви, а також інструменталізацію прав людини як приводу для гуманітарних інтервенцій або дестабілізації внутрішнього правопорядку. Таким чином, юридична операція перетворює правове середовище на повноцінний театр бойових дій, де перемога визначається не лише фізичним контролем над територією, а й встановленням домінуючої юридичної інтерпретації подій у світовому правовому дискурсі.

Визначення юридичної операції (Lawfare) як інструменту гібридної війни ґрунтується на синтезі концепцій міжнародного права, воєнної доктрини та політологічних досліджень останніх десятиліть. Ключовими джерелами для такого аналізу є:

По-перше, академічна концепція Чарльза Данлапа, генерал-майора США (Charles J. Dunlap Jr.), який є основоположником сучасного терміна «Lawfare» [9]. У своїх працях він визначив це явище як «використання права як зброї війни». Саме він вперше науково обґрунтував, що право може використовуватися не для встановлення справедливості, а як заміна кінетичних засобів для досягнення військової переваги.

По-друге, теорія гібридних загроз та асиметричних конфліктів. Джерелом служать дослідження таких експертів, як Френк Хоффман (Frank Hoffman), який описував гібридні війни як поєднання регулярних, нерегулярних та інформаційно-юридичних методів [10].

По-третє, міжнародне гуманітарне право. Інформація базується на аналізі Женевських конвенцій [11] [12] та протоколу до них [13], а також Римського статуту [14]. Наукове визначення враховує, як агресор може маніпулювати концепціями «захисту цивільного населення» або «права на самооборону» (згідно зі Статтею 51 Статуту ООН) для легітимізації агресії.

По-четверте, досвід сучасної російсько-української війни. Важливим джерелом є аналіз практичних кейсів, які українські та закордонні юристи-міжнародники класифікують як юридичну агресію рф: концепція «правової окупації» (використання законодавства країни-окупанта на захоплених територіях), Маніпулятивні позови до Міжнародного суду ООН та ЄСПЛ для створення викривленого правового наративу, використання терміна «паспортизація» як юридичного інструменту гібридного впливу.

Таким чином, це визначення є результатом міждисциплінарного підходу, що поєднує класичну військову теорію (Clausewitz [15]) з сучасними реаліями «правової війни», де юридичне поле стає повноцінним доменом бойових дій поряд із сушею, морем, повітрям, космосом та кіберпростором.

У сучасних реаліях право набуває статусу повноцінного інструменту національної оборони, оскільки російська федерація системно експлуатує колізії, законодавчі прогалини та механізми м'якої сили з метою легалізації дестабілізуючих впливів на державне управління. У цьому контексті забезпечення інституційної цілісності та функціональної автономії суб'єктів стратегічного керівництва виступає критичною передумовою

збереження національної стійкості та гарантії ефективної відсічі збройній агресії, що безпосередньо випливає із конституційного обов'язку держави захищати суверенітет, територіальну цілісність та недоторканність України (статті 1, 17, 106 Конституції України [16]). Інтеграція до стандартів Північноатлантичного альянсу [17] та імплементація J-структури управління [18] вимагають не лише матеріально-технічного оновлення, а й формування стійкого, адаптивного нормативно-правового базису, здатного гарантувати безперервність та передбачуваність управлінських процесів. Відтак, пріоритетним напрямом правової політики має стати унеможливлення маніпулятивного тлумачення норм національного законодавства та створення превентивних механізмів нейтралізації юридичних операцій противника, спрямованих на підрив єдності системи стратегічного командування.

Ключовою особливістю системи стратегічного керівництва Силами оборони України є її багаторівневість, що забезпечує життєздатність держави у критичні моменти. Рівень політичної волі – представлений Президентом України та РНБО, де формуються засади національної стійкості. Рівень військово-політичної стратегії – де Ставка та Міністерство оборони перетворюють політичні вектори на конкретні ресурси та оборонні директиви. Рівень інтелектуального планування та оперативного мистецтва – де Головнокомандувач та Генеральний штаб здійснюють безпосереднє управління силами на полі бою, впроваджуючи сучасні стандарти управління та принципи людиноцентризму. Від конституційних повноважень Верховного Головнокомандувача до науково обґрунтованого планування Генерального штабу – кожна ланка відіграє критичну роль у забезпеченні суверенітету та територіальної цілісності України.

Ворог використовує інструменти «юридичної війни» (Lawfare) [19] для створення правового хаосу, дискредитації керівництва та блокування процесів прийняття рішень [20]. На основі аналізу наданих матеріалів та контексту стратегічного керівництва Силами оборони України у 2026 році, опису негативних юридичних операцій з боку Російської Федерації, спрямованих на дестабілізацію взаємодії українських суб'єктів, можна структурувати наступним чином [21].

Першочерговим вектором протиправного впливу виступає системна делегітимізація конституційного статусу та владних повноважень вищих посадових осіб держави. У цьому контексті російська федерація реалізує скоординовані інформаційно-правові кампанії, спрямовані на ерозію конституційно-правового положення Президента України як Верховного Головнокомандувача Збройних Сил України. Шляхом маніпулятивного тлумачення нормативних актів, що регулюють строки перебування на посаді в умовах воєнного стану, противник намагається штучно індукувати суспільну та міжнародну недовіру до легітимності наказів Верховного Головнокомандувача. Кінцевою метою зазначених юридичних операцій є параліч функціонування Ставки Верховного Головнокомандувача, підрив нормативно-правових підстав мобілізаційних заходів та дестабілізація єдиного ланцюга стратегічного командування, що суперечить засадам неперервності та конституційної легітимності державної влади, гарантованим Конституцією України [16].

Другим стратегічним напрямом протидії є запобігання штучному індукуванню конфліктів компетенцій у системі оборонного управління. Експлуатуючи процеси адаптації України до стандартів Північноатлантичного альянсу та імплементацію J-структури, противник прагне сформувати інституційний розкол між органами цивільного керівництва та військовим командуванням. Шляхом інформаційно-правових інтервенцій, зокрема тиражування в медіа-середовищі та через залучення афілійованих осіб сфабрикованих правових позицій рф намагається створити хибну правозастосовну парадигму про нібито вихід Міністерства оборони України за межі адміністративно-ресурсних повноважень та втручання в сферу оперативного командування, що відповідно до національного законодавства належить до виключної компетенції Головнокомандувача Збройних Сил України. Метою зазначених юридичних маніпуляцій є дестабілізація конституційно визначеного балансу між демократичним цивільним контролем над сектором безпеки і оборони та професійною автономією військового керівництва, що провокує внутрішні інституційні конфлікти, паралізує міжвідомчу координацію та підриває цілісність єдиного ланцюга стратегічного управління [22].

Третім вектором правового впливу виступає інструменталізація міжнародно-правового поля «Lawfare», спрямована на ізоляцію та дискредитацію вищого військового керівництва [23]. Стратегічною метою зазначених дій є формування додаткового психологічного тиску на суб'єктів ухвалення рішень та штучне відволікання інтелектуальних і організаційних ресурсів команду-

вання на забезпечення юридичного захисту, що об'єктивно знижує інтенсивність та якість стратегічного планування в умовах триваючої збройної агресії.

Четвертим напрямом правового впливу виступає системна дискредитація механізмів оборонних закупівель. Залучаючи агентурні мережі, противник реалізує скоординовані операції, спрямовані на блокування матеріально-технічного забезпечення Збройних Сил України. Шляхом ініціювання безпідставних кримінальних проваджень щодо посадових осіб Міністерства оборони на основі сфабрикованих звинувачень у корупційних правопорушеннях, синхронізованих із критичними етапами закупівель озброєння, рф прагне індукувати адміністративний параліч логістичних ланцюгів та підірвати довіру міжнародних партнерів до доброчесності, прозорості й ефективності управління державними оборонними ресурсами [24].

По-п'яте, атаки на секретність та систему управління – використання юридичних механізмів (запити на публічну інформацію, адвокатські запити) для викриття таємних аспектів взаємодії. Проводячи спроби через судові рішення отримати доступ до алгоритмів прийняття рішень або деталей мобілізаційного розгортання, маскуючи це під захист прав людини, з метою розкрити реальну структуру бойового управління та дислокацію органів розвідки [25].

Відповідно протидія юридичній агресії рф потребує переходу від пасивного захисту до активних правових контр-операцій. Це передбачає використання національного та міжнародного права як інструменту зміцнення стійкості Сил оборони України (СОУ) [26]. Систематизація заходів правової протидії реалізується у чотирьох взаємопов'язаних напрямах: 1) Забезпечення внутрішньої юридичної стійкості. Законодавче удосконалення статусу Ставки Верховного Головнокомандувача та чітке розмежування компетенцій між Міноборони і Генштабом усувають підґрунтя для інституційних маніпуляцій. Формалізація процедур розподілу ресурсних запитів та персоналізація відповідальності гарантують неперервність стратегічного управління. 2) Наступальна міжнародно-правова стратегія. Превентивна документальна фіксація злочинів РФ та підготовка контр-позовів нівелюють спроби дискредитації командування. Юридичний супровід планування, дотримання норм МГП та стандартів НАТО формують стійкий «правовий імунітет» ЗСУ. 3) Правовий захист інформаційно-кіберпростору. Режимність доступу до стратегічних даних та інституціоналізація при РНБО міжвідомчих аналітичних груп забезпечують блокування джерел дезінформації. Санкційне протидіяння учасникам ворожих юридичних операцій захищає цілісність алгоритмів ухвалення рішень. 4) Правове забезпечення закупівель та J-структури. Цифровізація оборонного замовлення, прозорість мобілізаційних процесів та чітка регламентація функцій у штабних директоратах усувають бюрократичні ризики, трансформуючи правову визначеність в інструмент оперативної ефективності [27].

Таким чином, першочерговим кроком щодо внутрішньо-правового зміцнення системи стратегічного керівництва України в контексті юридичних атак ворога є чітка нормативна делімітація повноважень між усіма суб'єктами СОУ для усунення «сірих зон». Необхідно інституціоналізувати статус Ставки та уточнити законодавство про державну таємницю з урахуванням викликів цифровізації. Створення системи «Стратегічного дашборду» з юридично верифікованими даними дозволить оперативно відбивати бюрократичні атаки. Чіткі протоколи взаємодії за стандартами НАТО мають стати частиною національного права.

Щодо інтеграції парадигми C4ISR у систему юридичної безпеки та протидії Lawfare, автором запропонована концептуальна модель, яка реформує традиційні підходи до правового забезпечення бойових дій, трансформуючи їх у високотехнологічну систему «цифрового імунітету» на базі архітектури C4ISR. У межах першого блоку (ISR) здійснюється конвергенція технічної розвідки та правового моніторингу, де дані супутників, БПЛА та засобів РЕБ стають верифікованою доказовою базою для міжнародних судових інституцій. Такий підхід дозволяє превентивно ідентифікувати ворожі інформаційно-психологічні операції, що мімікрують під юридичні претензії, забезпечуючи перехід від реактивного захисту до проактивного управління юридичними ризиками в інформаційному та правовому просторі.

Механізм формування юридичної легітимності військових рішень та інституційний захист. Центральна ланка моделі базується на інтелектуальному ядрі C2 (Command & Control), де реалізується функція автоматизованого Legal Compliance. Використання стратегічних дашбордів та алгоритмів перевірки на відповідність стандартам НАТО (зокрема серії APP) та нормам міжнародного гуманітарного права гарантує «юридичну чистоту» кожного оперативного розпорядження.

Кінцева фаза моделі «Block Effect» – забезпечує матеріалізацію правового імунітету через автоматизоване архівування обґрунтувань ухвалених рішень. Це створює стійкий «юридичний щит» для командного складу, перетворюючи кожне бойове завдання на доказово підкріплений акт, захищений від маніпуляцій у межах міжнародного правового поля.

Українська влада на міжнародному рівні в юридичній війні повинна перейти до наступальної стратегії, ініціюючи власні юридичні процеси проти вищого керівництва рф у міжнародних судах. Це включає створення «юридичного щита» для українських командирів через офіційне підтвердження відповідності їхніх дій міжнародному гуманітарному праву. Юридична служба ЗСУ має стати суб'єктом стратегічних комунікацій, що роз'яснює правову чистоту оборонних операцій. Активне використання міжнародних трибуналів нівелює зусилля ворога з дискредитації наших захисників [28].

Юридична протидія передбачає впровадження жорстких протоколів цифрової та інформаційної безпеки, щодо захисту інформації в межах систем C4ISR. Необхідно законодавчо закріпити механізми швидкого блокування юридичних диверсій у кіберпросторі та захистити персональні дані військовослужбовців. Правоохоронна система має бути адаптована до виявлення «юридичних агентів впливу», які працюють на замовлення агресора. Юридична строгість у поєднанні з технологічністю повинна гарантувати конфіденційність стратегічного планування [29]. Інституціоналізація взаємодії в Силах оборони України у 2026 році досягла рівня, коли правова стійкість є рівнозначною бойовій потужності. Ефективна протидія юридичним операціям рф можлива лише за умови єдності замислу між Президентом, Урядом та військовим командуванням. Впровадження людиноцентричного підходу та цифрових систем управління дозволяє нейтралізувати правові провокації ворога. Подальша інтеграція в євроатлантичний безпековий простір вимагає остаточного закріплення нових стандартів взаємодії на рівні законів.

Висновки. Узагальнюючи результати проведеного дослідження, слід констатувати, що правова протидія юридичним операціям рф є невід'ємною складовою загальної стратегії стримування та забезпечення національної стійкості. Сучасне правове поле в умовах 2026 року остаточно трансформувалося з пасивного регулятора суспільних відносин у динамічний інструмент «юридичного імунітету». Це вимагає від держави переходу до проактивної моделі законодавчого захисту, яка б унеможливлювала використання демократичних інститутів – таких як запити на публічну інформацію або маніпулятивні судові позови – як засобів дестабілізації стратегічного управління та розвідувального проникнення в архітектуру оборони.

Фундаментальною умовою забезпечення інституційної стійкості Сил оборони України є повна ліквідація нормативних «сірих зон» у повноваженнях суб'єктів стратегічного керівництва. Юридична формалізація функціонування J-структури та чітка законодавча делімітація компетенцій між Міністерством оборони, Генеральним штабом та Ставкою Верховного Головнокомандувача створюють монолітну правову конструкцію. Такий підхід зводить нанівець ворожі кампанії з делегітимізації наказів командування та запобігає штучному провокуванню інституційних конфліктів, що є критично важливим для збереження єдності замислу в умовах ведення високоінтенсивних бойових дій.

Сучасна модель керівництва Україною у 2026 році базується на чіткому розмежуванні політичних, адміністративних та військових функцій, що відповідає стандартам НАТО. Такий розподіл є фундаментом демократичного цивільного контролю і дозволяє уникнути надмірної концентрації влади, забезпечуючи фаховий підхід від формування бюджету до планування операцій.

Створення та активна роль Ставки Верховного Головнокомандувача довели ефективність механізму надзвичайного управління. Ставка стала критично важливою платформою для оперативного синтезу розвідувальної інформації та військових дій, що дозволяє державі миттєво реагувати на юридичні та кінетичні загрози в режимі реального часу.

Аналіз Стратегії воєнної безпеки України [30] свідчить про докорінну зміну ідеології: від радянської моделі «перемоги за будь-яку ціну» до моделі «безпека людини – безпека країни». Це відображається у пріоритетності збереження життя особового складу та цифровізації військової освіти, що є найкращою відповіддю на спроби ворога дискредитувати українське командування.

Генеральний штаб остаточно трансформувався в центр стратегічного інтелекту. Впровадження J-структури дозволяє не лише ефективно вести бойові дії, а й проактивно моделювати майбутні виклики у кіберпросторі. Подальший розвиток системи лежить у площині глибшої цифровізації та зміцнення міжнародної інтеграції у колективну систему безпеки.

На міжнародній арені Україна повинна остаточно перехопити ініціативу, перейшовши від стратегії виправдання до стратегії юридичного наступу. Формування «юридичного щита» для українського офіцерського складу через офіційну верифікацію відповідності операцій нормам міжнародного гуманітарного права має супроводжуватися масштабною кампанією з ініціювання процесів проти вищого керівництва рф. Створення власних юридичних прецедентів у міжнародних трибуналах дозволить автоматично девальвувати будь-які спроби ворожого lawfare-впливу та забезпечить належний рівень дипломатичної та правової підтримки з боку західних партнерів.

Ефективність протидії сучасним загрозам безпосередньо залежить від технологізації правової сфери. Впровадження цифрових інструментів, таких як «Стратегічний дашборд» з юридично верифікованими даними, та законодавче закріплення посилених протоколів безпеки для систем C4ISR дозволяють автоматизувати процеси захисту інформації. Поєднання юридичної строгості з новітніми технологіями гарантує конфіденційність стратегічного планування та оперативність ухвалення рішень, трансформуючи правову визначеність у реальну бойову перевагу на театрі воєнних дій.

Список літератури:

1. Військове право : підручник / за заг. ред. І. М. Коропатніка, І. М. Шопіна. Київ : Алерта, 2019. 648 с.
2. Шопіна І. М. Напрями протидії правовому нігілізму й підвищення правової культури в умовах збройного конфлікту високої інтенсивності. *Правовий часопис Донбасу*. 2025. № 4. С. 187–191. DOI: https://doi.org/ 10.32782/2523-4269-2025-93-187-191
3. Військові правопорушення. Навчально-практичний посібник. Пєтков С.В., Копотун І.М., Коропатнік І.М., Алієв Р.В., Коломоєць О.Д., Катеринчук К.В., Кривенко О.В., Пєтков В.П., Ануфрієв М.І., Дубенко О.І., Золотарьова М.К., Бортняк К.В., Грицай Т.Г., Сивка В.В., Сингаївська І.В., Ховпун О.С. К. Видавничий дім «Професіонал». 2022. 360 с.
4. Військові злочини за законодавством України. Загальні поняття, відмежування понять військовий та воєнний злочин, кримінально-правова характеристика, нормативно- правове забезпечення, особливості правозастосування під час воєнного стану, актуальна судова практика. / укл.: Коропатнік І. М., Микитюк М. А., Павлюк О. О., Пєтков С. В. Київ. ВД «Професіонал», 2023. 550 с.
5. Військові і воєнні злочини за законодавством України та міжнародним гуманітарним правом. Воєнні злочини армії росії в Україні 2014-2022. Практичний посібник. Пєтков С.В., Журавльов Д.В., Дрозд О.Ю., Дрозд В.Г. К.: Видавничий дім «Професіонал». 2022. 280 с.
6. Військове право України. Підручник. Авт. кол.: Авдошин І.В., Безкоровайний С.Я., Бережний А.М., Богуцький П.П., Возник М.В., Гайдулін О.О., Гончарук С.Т., Діхтієвський П.В., Дяченко В.І., Карпенко М.І., Калюжний Р.А., Колодій А.М., Коломієць В.М., Котляренко О.П., Кривенко О.В., Медвідь Л.П., Панасевич Л.А., Пашинський В.Й., Піскун І.І., Потомський Ю.В., Прохоренко М.М., Смолянюк В.Ф., Ступак Д.Б., Тимошенко В.А., Тична Б.М., Туркот М.С., Фівкін П.М., Шамрай Б.М., Шульгін В.В., Ященко В.А. / За заг. ред. Колодія А.М., Кривенка О.В., Пашинського В.Й. Київ: Київ: НУОУ ім. Івана Черняховського, 2019. 392 с.
7. Збройна боротьба в системі міжнародного права: навч. посіб. [для курсантів, слухачів, студентів НА СБ України] /Авдошин І. В., Пашинський В. Й. Київ: Нац. акад. СБУ, 2016. 156 с. (С. 19–88).
8. Charles J. Dunlap Jr. Law and Military Interventions: Preserving Humanitarian Values in 21st Century Conflicts, 2001. URL: https://people.duke.edu/~pfeaver/dunlap.pdf. (дата звернення: 10.05.2026)
9. Hoffman G. Frank. Conflict in the 21st Century: The Rise of Hybrid Wars. Potomac Institute for Policy Studies. 2007. 72 pages. URL: https://www.potomacinstitute.org/images/stories/publications/potomac_hybridwar_0108.pdf. (дата звернення: 10.05.2026)
10. LAWFARE: https://www.lawfaremedia.org/topics/armed-conflict/. (дата звернення: 10.05.2026)
11. Женевська конвенція про поліпшення долі поранених і хворих у діючих арміях від 12 серп. 1949 р. : ратифікована Законом України від 10.12.1991 № 1939-XII. Відомості Верховної Ради України. 1992. № 10. Ст. 141. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_151 (дата звернення: 10.05.2026).
12. Женевська конвенція про поводження з військовополоненими від 12 серп. 1949 р. : ратифікована Законом України від 10.12.1991 № 1940-XII. Відомості Верховної Ради України. 1992. № 10. Ст. 142. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153 (дата звернення: 10.05.2026).
13. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I) від 8 черв. 1977 р. : ратифікований Законом України від 10.12.1991 № 1942-XII. Відомості Верховної Ради України. 1992. № 10. Ст. 144. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199 (дата звернення: 10.05.2026).

14. РИМСЬКИЙ СТАТУТ МІЖНАРОДНОГО КРИМІНАЛЬНОГО СУДУ. Римський статут ратифіковано із заявами Законом № 3909-IX від 21.08.2024. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text. (дата звернення: 10.05.2026).

15. Willam M/ Darley. Clausewitz's Teory of war and Information operations. JFQ 2006/ ndupress.ndu.edu. URL: https://apps.dtic.mil/sti/tr/pdf/ADA481639.pdf. (дата звернення: 10.05.2026).

16. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр (дата звернення: 10.05.2026).

17. Стандарти НАТО та їх адаптація в Україні під час дії воєнного стану. Матеріально-технічне забезпечення за стандартами НАТО в Україні 2022 (озброєння, спеціальна техніка, витратні матеріали). Практичний посібник. Пєтков С.В., Копотун І.М., Коропатнік І.М., Кривенко О.В., Ануфрієв М.І. Київ: Видавничий дім «Професіонал», 2022. 496 с.

18. Доктрина зі стратегічних комунікацій : ВКП 10-00(49).01 / Управління стратегічних комунікацій Апарату Головнокомандувача Збройних Сил України ; затв. Головнокомандувачем Збройних Сил України від 12.10.2020 № 3135/НВГШ. Київ, 2020. 32 с.

19. Davies, John; Inglis, Brinsley (1957). «Divorce, The Royal Commission, and the Conflict of Laws». The American Journal of Comparative Law, Volume 6, Issue 2–3, Spring-Summer 1957, Pages 215–234, https://doi.org/10.2307/837517. (дата звернення: 10.05.2026)

20. Мельник С. М. Адміністративно-правові форми взаємодії суб'єктів військового управління України і НАТО. *Економіка. Фінанси. Право.* 2019. № 6/1. С. 6–10.

21. Медончак О. Міністерство оборони України: структура, функції та реформи 2026. URL: https://www.fair.org.ua/ministerstvo-oborony-ukrayiny-struktura-funkcziyi-ta-reformy-2026/. (дата звернення: 10.05.2026).

22. Мельник С. М. Адміністрування реформування сектору безпеки і оборони України у контексті розвитку співробітництва з НАТО. *Прикарпатський юридичний вісник.* 2019. № 1 (26). С. 161–165.

23. Державні гарантії захисту соціальних прав військовослужбовців і членів їх сімей: загальний соціальний захист військовослужбовців членів їх сімей; соціальний захист військовослужбовців і членів їх сімей в особливий період (зокрема під час воєнного стану); міжнародний аспект соціального захисту військовослужбовців (стандарти НАТО) / Укл. : Джус О.А., Золотарьова М.К., Копотун І.М., Макарова Т.П., Микитюк М.А., Павлюк О.О., Пасіка С.П., Пєтков С.В., Скриньковський Р.М., Сопільник Л.І., Чубенко А.Г., Шевченко А.М. Київ. ВД «Професіонал», 2023. 594 с.

24. Колюх В. Правове регулювання оборони України: теоретичні аспекти. Концептуальні засади розвитку вітчизняного адміністративного права та процесу: тенденції, перспективи, практика : колективна монографія / Є. Герасименко, П. Діхтієвський, Н. Задирака,Т. Коломоєць, В. Клинчук та ін.; за заг. ред. П. Діхтієвського, В. Пашинського. Рига, Латвія : "Baltija Publishing", 2022. 986 с.

25. Стандарти НАТО та їх адаптація в Україні під час дії воєнного стану. Організація адміністративного забезпечення за стандартами НАТО в Україні. Практичний посібник. Пєтков С.В., Копотун І.М., Коропатнік І.М., Кривенко О.В., Ануфрієв М.І. Київ: Видавничий дім «Професіонал», 2022. 446 с.

26. Стандарти НАТО та їх адаптація в Україні під час дії воєнного стану. Організація медичного забезпечення за стандартами НАТО в Україні 2022. Практичний посібник. Пєтков С.В., Копотун І.М., Коропатнік І.М., Кривенко О.В., Ануфрієв М.І. Київ: Видавничий дім «Професіонал», 2022. 432 с.

27. Стандарти НАТО та їх адаптація в Україні під час дії воєнного стану. Організація оперативного забезпечення за стандартами НАТО в Україні. Практичний посібник. Пєтков С.В., Копотун І.М., Коропатнік І.М., Кривенко О.В., Ануфрієв М.І. Київ: Видавничий дім «Професіонал», 2022. 410 с.

28. Сирський, О., Семененко, О., Лебеденко, А., & Шевченко, О. (2026). Методологічні особливості побудови ієрархії керівних документів щодо застосування та розвитку Збройних Сил України: візія, доктрина, стратегія, концепція. *Міжнародний науковий журнал «Military Science»*, 3(4), 7–26. https://doi.org/10.62524/msj.2025.3.4.1. (дата звернення: 10.05.2026)

29. Про організацію взаємодії між Збройними Силами України, іншими складовими сил оборони та представниками медіа на час дії правового режиму воєнного стану: Наказ головнокомандувача збройних сил України від 03.03.2022 № 73. URL: https://mod.gov.ua/diyalnist/normativno-pravova-baza/nakaz-golovnokomanduvacha-zsu-vid-03-03-2022-roku-73-zi-zminami. (дата звернення: 10.05.2026).

30. Стратегія воєнної безпеки України «Воєнна безпека – всеохоплююча оборона» прийнятої Радою національної безпеки і оборони України 25 березня 2021 року. Указ Президента України від 25 березня 2021 року № 121/2021. URL: https://www.president.gov.ua/news/prezident-zatverdiv-strategiyu-voyennoyi-bezpeki-ukrayini-67361. (дата звернення: 10.05.2026).

Shamrai B. M. DIRECTIONS OF COUNTERACTION TO THE LEGAL OPERATIONS OF THE RUSSIAN FEDERATION AGAINST THE STRATEGIC GUIDANCE SYSTEM OF UKRAINE

This article provides a comprehensive scholarly analysis of the strategic directions for countering lawfare operations conducted by the Russian Federation with the aim of destabilising the strategic command and control system of Ukraine's Defence Forces in the context of 2026. It is argued that the contemporary legal paradigm of national defence is undergoing a fundamental transformation from a passive regulatory framework into an effective instrument for countering armed aggression.

The author examines in detail the mechanisms through which the adversary employs 'legal warfare' as a means of generating legal uncertainty and institutional disorder, undermining the legitimacy and credibility of the highest military and political leadership, and deliberately obstructing strategic decision-making processes. The principal vectors of such destructive influence are analysed, including attempts to delegitimise the constitutional status of the President of Ukraine as Supreme Commander-in-Chief; the artificial creation of jurisdictional and institutional conflicts between the Ministry of Defence and the General Staff of the Armed Forces of Ukraine in the course of implementing the J-structure; and the misuse of international legal instruments for the purpose of pursuing Ukrainian military personnel and officers.

Particular attention is devoted to the analysis of manipulative practices in the field of defence procurement and to the exploitation of requests for access to public information as instruments of intelligence-gathering and hostile reconnaissance. The article proposes a transition towards a strategy of active legal counter-operations founded upon four principal pillars: strengthening domestic legal resilience through the clear delimitation of powers and competences; pursuing an assertive international legal strategy; ensuring legal protection of the information and cyberspace domains; and digitalising defence governance in accordance with NATO standards.

It is demonstrated that the institutionalisation of interaction within Ukraine's Defence Forces (hereinafter referred to as the 'DFU') requires the definitive legislative consolidation of new governance standards, under which legal resilience is recognised as being of equal strategic importance to military capability. The article concludes that there is a pressing need to establish a 'legal shield' for military command structures and to introduce a 'Strategic Dashboard' capable of monitoring, assessing and mitigating legal risks in real time.

Keywords: *lawfare, legal warfare, strategic command and control, Defence Forces of Ukraine, J-structure, constitutional legitimacy, martial law, NATO standards, legal operations.*

Дата першого надходження статті до видання: 08.07.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 20.07.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 10.09.2026

ФІЛОСОФІЯ ПРАВА

УДК 340.12:321.01
DOI https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2026.4/41

Шевченко Л. А.
https://orcid.org/0000-0002-0453-5892
Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди

ПРАВОРОЗУМІННЯ ЯК МЕТОДОЛОГІЧНА ОСНОВА СУЧАСНОЇ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ ПРИНЦИПУ ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА

У статті досліджено взаємозв'язок сучасних підходів до праворозуміння та інтерпретації принципу верховенства права у практиці Європейського суду з прав людини. Обґрунтовано, що праворозуміння виступає методологічною основою тлумачення цього принципу, визначаючи зміст його структурних елементів і критерії оцінки діяльності держави. Проаналізовано основні типи праворозуміння, що сформувалися у юридичній науці, зокрема позитивістський, природно-правовий, соціологічний та інтегративний. Встановлено, що для дослідження сучасної інтерпретації принципу верховенства права визначального значення набуває аксіологічний підхід, який розглядає право як систему фундаментальних правових цінностей, а не лише як сукупність формально встановлених норм.

Особливу увагу приділено аналізу правових позицій Європейського суду з прав людини, сформульованих у справах Sunday Times v. the United Kingdom, Brumărescu v. Romania, Sovtransavto Holding v. Ukraine, Merit v. Ukraine та Beian v. Romania. Послідовний аналіз цих рішень дав змогу простежити еволюцію змісту принципу верховенства права: від вимоги належної якості закону до формування комплексної системи взаємопов'язаних елементів, що охоплює юридичну визначеність, остаточність судових рішень, незалежність судової влади, ефективний судовий захист та єдність судової практики. Доведено, що практика ЄСПЛ виходить за межі нормативно-позитивістського розуміння права та найбільшою мірою кореспондує із засадами аксіологічного підходу, відповідно до якого право оцінюється через його здатність забезпечувати справедливість, людську гідність, свободу, юридичну визначеність і реальний захист прав людини.

Наукова новизна дослідження полягає в комплексному аналізі практики Європейського суду з прав людини крізь призму сучасних підходів до праворозуміння та обґрунтуванні положення про те, що саме праворозуміння визначає методологічні засади інтерпретації принципу верховенства права. Зроблено висновок, що сформовані ЄСПЛ правові позиції поступово інтегруються у національне правозастосування, сприяючи утвердженню змістовного розуміння принципу верховенства права в українській судовій практиці.

Ключові слова: *праворозуміння, верховенство права, аксіологічний підхід, методологія права, інтерпретація права, Європейський суд з прав людини, юридична визначеність, правові цінності, практика ЄСПЛ, права людини.*

Постановка проблеми. Принцип верховенства права належить до фундаментальних засад сучасної правової держави та міжнародного правопорядку. Попри широке використання цієї категорії в національному законодавстві, міжнародних актах і судовій практиці, її зміст не можна вважати остаточно визначеним. Практика свідчить, що одна й та сама категорія «верховенство права» наповнюється різним змістом залежно від історичного розвитку правових систем, особливостей правової традиції та підходів до розуміння самого права. Особливо наочно ця тенденція простежується у практиці Європейського суду з прав людини, який не обмежується формаль-

© Шевченко Л. А., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

ним тлумаченням принципу верховенства права, а розкриває його зміст через такі взаємопов'язані елементи, як правова визначеність, ефективний судовий захист, пропорційність, повага до остаточності судових рішень, доступ до правосуддя, заборона свавілля та інші фундаментальні гарантії. Такий підхід свідчить, що інтерпретація верховенства права ґрунтується на певній концепції праворозуміння.

Разом з тим у сучасній юридичній науці питання взаємозалежності праворозуміння та інтерпретації принципу верховенства права залишається недостатньо дослідженим. Переважна більшість наукових праць присвячена окремо теоріям праворозуміння або окремо аналізу принципу верховенства права, тоді як методологічний зв'язок між цими явищами не отримав належного комплексного висвітлення. Ця обставина зумовлює необхідність дослідження того, як зміна концепцій праворозуміння впливає на формування сучасного змісту принципу верховенства права.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз юридичної наукової літератури засвідчив, що питання верховенства права, котрі розглядаються крізь призму праворозуміння, є предметом дослідження низки вітчизняних учених, які досліджують їх в таких напрямах:

– теоретико-методологічні засади праворозуміння, в межах якого досліджуються поняття, типи та сучасні концепції праворозуміння, їх світоглядні й методологічні основи, еволюцію сучасних концепцій праворозуміння (П. Рабінович, М. Козюбра, С. Максимов, О. Стовба, С. Сливка, Ю. Корнелюк, І. Кравцов, А. Бондар, І. Стадник, В. Мішегліна та ін.);

– принцип верховенства права: сутність, зміст та елементи, що представлено працями, в яких розкрито зміст принципу верховенства права та його складових, роль у функціонуванні демократичної правової держави (М. Козюбра, С. Погребняк, С. Шевчук, С. Головатий, А. Заєць, П. Рабінович, Ю. Ремінська, Н. Камінська, Г. Попадинець, Л. Чеханюк та ін.);

– аксіологічний (ціннісний) вимір верховенства права, який відображено в дослідженнях верховенства права як ціннісного феномена, що виходить за межі нормативного позитивізму і характеризується правовими цінностями (К. Горобець, С. Максимов, С. Погребняк, І. Кравцов, С. Гладкий, І. Вороніна, М. Слабак та ін.);

– практика ЄСПЛ як джерело розвитку принципу верховенства права, який пов'язаний з аналізом практики Європейського суду з прав людини та її впливу на формування змісту принципу верховенства права й української правової системи (П. Рабінович, М. Козюбра, С. Шевчук, А. Пухтецька, Н. Петечел, О. Литвин, О. Крижова, Т. Цувіна та ін.).

Попри значний науковий доробок щодо праворозуміння та принципу верховенства права, недостатньо дослідженим залишається питання того, яким чином сучасні підходи до праворозуміння впливають на інтерпретацію принципу верховенства права у практиці Європейського суду з прав людини.

Постановка завдання. Метою статті є з'ясування впливу сучасних підходів до праворозуміння на інтерпретацію принципу верховенства права у практиці Європейського суду з прав людини та визначення методологічних засад його сучасного розуміння.

Виклад основного матеріалу. Чому принцип верховенства права, незважаючи на його універсальне визнання, у різних правових системах та навіть у практиці одного міжнародного судового органу отримує різне змістовне наповнення? На нашу думку, відповідь на це питання слід шукати насамперед у площині праворозуміння, яке визначає аксіологічні та методологічні засади інтерпретації права.

В юридичній науці традиційно виходять із того, що інтерпретація правових норм залежить від застосовуваних методів тлумачення [1; 2]. Разом з тим не менш важливим є питання про те, що саме розуміється під правом, адже відповідь на нього визначає як підходи до тлумачення окремих норм, так і зміст фундаментальних правових принципів.

Праворозуміння являє собою систему уявлень про сутність, зміст, соціальне призначення та функціонування права, що формується як у теоретичній, так і в практичній площині. Воно відображає інтелектуальне осмислення права та знаходить вияв у різних концепціях його природи й ролі в суспільстві. Оскільки сприйняття права залежить від історичних, культурних і соціальних особливостей розвитку суспільства, існує плюралізм типів праворозуміння [3, с. 10].

Типологія праворозуміння передбачає класифікацію основних підходів до розуміння права за їх визначальними ознаками. Кожен тип праворозуміння відображає певне бачення сутності права, сформоване світоглядними переконаннями суб'єкта пізнання образа права, та акцентує увагу на тих його властивостях, які вважаються визначальними [4, с. 10].

Найпоширенішою ознакою, яку науковці покладають в основу розмежування праворозуміння на типи, є вихідні концептуальні ідеї, відповідно до яких воно поділяється на природно-правове (юснатуралістичне), позитивістське (нормативістське) і соціологічне [4, с. 15; 5, с. 69]. Позитивістське праворозуміння пов'язує право насамперед із системою формально встановлених державою норм, природно-правове – виходить із того, що право не вичерпується законодавством і охоплює також принципи справедливості, свободи, рівності та людської гідності, соціологічне – спрямоване на дослідження права як соціального явища, що відображає об'єктивні закономірності суспільного життя та певною мірою є автономним щодо держави [5, с. 70].

Поряд із класичними типами праворозуміння сучасна теорія права виокремлює й інтегративне праворозуміння, яке належить до некласичних підходів і ґрунтується на прагненні поєднати переваги традиційних концепцій права для його комплексного осмислення [6, с. 38–39].

Незважаючи на різноманітність сучасних концепцій праворозуміння, їх об'єднує прагнення пояснити сутність права та його роль у суспільстві. Разом з тим для дослідження інтерпретації принципу верховенства права особливого значення набуває не стільки класифікація типів праворозуміння, скільки аксіологічний підхід до права, який дає змогу розглядати право не лише як систему формально встановлених норм, а як носія фундаментальних правових цінностей, через які розкривається зміст цього принципу.

Зазначимо, що попри поступове утвердження принципу верховенства права в правовій системі України, його розуміння залишається дискусійним. У законодавстві цей принцип переважно відображений крізь призму нормативно-позитивістського підходу, який пов'язує його із забезпеченням пріоритету конституційно гарантованих прав і свобод людини та громадянина як основи діяльності органів державної влади й посадових осіб [7, с. 16]. Водночас у сучасній юридичній науці верховенство права дедалі частіше розглядається у ширшому, аксіологічному вимірі – як принцип, що ґрунтується на фундаментальних правових цінностях, визначаючи засади функціонування демократичної держави, здійснення правосуддя та забезпечення прав людини [8, с. 46].

Особливе значення для з'ясування сучасного розуміння принципу верховенства права має практика Європейського суду з прав людини, в рішеннях якого цей принцип отримав змістовне наповнення через такі елементи, як юридична визначеність, пропорційність, незалежність суду, ефективний судовий захист та інші фундаментальні вимоги. Аналіз окремих прецедентних рішень ЄСПЛ дає змогу простежити, яке розуміння права лежить в основі інтерпретації Судом принципу верховенства права.

Справа *«Санді Таймс» проти Сполученого Королівства»* (*Sunday Times v. the United Kingdom. Справа № 6538/74. Страсбург, 26 квітня 1979 року*) [9]. Досліджуючи питання, чи було втручання держави «встановлене законом», ЄСПЛ сформулював одну зі своїх фундаментальних правових позицій. Суд зазначив, що поняття «закон» охоплює не тільки формальне існування нормативного акта, але й вимоги до його якості. Закон має бути доступним, достатньо чітким і сформульованим із такою точністю, щоб особа, за потреби отримавши належну юридичну консультацію, могла розумно передбачити наслідки своєї поведінки. Лише за таких умов втручання держави відповідає вимогам Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [10] та принципу верховенства права. У цьому рішенні чітко простежується відхід ЄСПЛ від суто формального розуміння закону. Для Суду вирішальним стає не сам факт існування нормативного акта, а його якість, доступність і передбачуваність. Вимога «якості закону» свідчить, що право оцінюється не тільки за формальними ознаками, але й за його здатністю забезпечувати юридичну визначеність і довіру особи до держави. На наш погляд, саме з цього рішення фактично розпочинається формування матеріального змісту принципу верховенства права у практиці ЄСПЛ.

Наступним кроком у розвитку цієї правової позиції стало поширення вимог верховенства права вже на сферу правозастосування. Якщо у справі *«Санді Таймс» проти Сполученого Королівства»* ЄСПЛ сформулював критерії якості закону, то у справі *«Брумареску проти Румунії» (Brumărescu v. Romania. Заява № 28342/95. Страсбург, 28 листопада 1999 року*) [11] Суд показав, що навіть якісний закон не гарантує верховенства права за відсутності стабільності судових рішень. ЄСПЛ наголосив, що одним із фундаментальних аспектів принципу верховенства права є legal certainty. Вона передбачає повагу до принципу res judicata, відповідно до якого остаточне судове рішення, що набрало законної сили, не повинно переглядатися лише з метою повторного розгляду справи або досягнення іншого результату. Суд зазначив, що можливість безпідставного пере-

гляду остаточних судових рішень підриває довіру до правосуддя та несумісна з принципом верховенства права. У такий спосіб верховенство права вже не обмежується вимогами до законодавства, а охоплює і вимоги до діяльності судової влади та стабільності судових рішень.

Справа *«Совтрансавто-Холдінг» проти України» (Sovtransavto Holding v. Ukraine. Заява № 48553/99. Страсбург, 25 липня 2002 року)* [12]. На перший погляд, справа стосується корпоративного спору та гарантій справедливого судового розгляду. Однак її значення виходить далеко за межі конкретних майнових правовідносин. Особливість полягає в тому, що предметом оцінки Суду стає вже не окремий закон і навіть не окреме судове рішення, а функціонування судової системи загалом. ЄСПЛ наголосив, що принцип верховенства права є однією з основних засад Конвенції, а його головним елементом виступає правова визначеність. Суд підкреслив, що втручання органів виконавчої влади у судові процедури, а також можливість багаторазового перегляду остаточних судових рішень підривають довіру до судової системи та несумісні з вимогами справедливого судового розгляду. ЄСПЛ також зазначив, що нестабільність судових рішень і відсутність передбачуваності правозастосування порушують баланс між публічними інтересами та захистом прав особи. На особливу увагу заслуговує окрема думка п. Кабрала Баррето який наголосив, що «… процедура опротестування становить одне з найбільш серйозних і очевидних порушень принципу авторитету судового рішення, принципу, що, власне, становить основу демократичного суспільства, яке прагне до верховенства права, як це визначено Конвенцією» [12]. На відміну від попередніх справ, Суд оцінює як законність окремих процесуальних дій, так й їхній вплив на функціонування правосуддя як інституції. За такого підходу верховенство права пов'язується як із захистом індивідуальних прав, так і зі спроможністю держави забезпечити незалежність суду та стабільність судової системи. Право постає як інституційний механізм забезпечення справедливості, стабільності, передбачуваності та довіри до правосуддя.

Подальший розвиток цієї правової позиції простежується у справі *«Меріт проти України» (Merit v. Ukraine. Заява № 66561/01. Страсбург, 30 березня 2004 року)* [13], в якій Суд переносить увагу зі стабільності судової системи на ефективність судового захисту конкретної особи. ЄСПЛ встановив порушення п. 1 ст. 6 Конвенції у зв'язку з надмірною тривалістю кримінального провадження, а також порушення ст. 13 Конвенції через відсутність ефективного національного засобу юридичного захисту. Із цього рішення випливає, що право на справедливий судовий розгляд не може обмежуватися лише формальною можливістю звернення до суду. Держава зобов'язана забезпечити таку організацію судової системи, яка гарантуватиме розгляд справ упродовж розумного строку та надаватиме особі дієві механізми захисту у разі порушення цього права. У цій справі ЄСПЛ ще більше зміщує акцент із формального існування процесуальних гарантій на їх практичну ефективність. Саме можливість особи реально захистити своє право, а не лише формально звернутися до суду, стає критерієм відповідності принципу верховенства права. За такого підходу право оцінюється через його практичну дієвість, а не лише нормативне закріплення.

Однак навіть ефективний судовий захист не забезпечує повною мірою реалізацію принципу верховенства права, якщо судова практика залишається непослідовною. Логічним продовженням цієї лінії стало рішення у справі *«Беян проти Румунії» (Beian v. Romania. Заява № 30658/05. Страсбург, 6 грудня 2007 року)* [14], у якому ЄСПЛ пов'язав юридичну визначеність із єдністю судової практики. Правова позиція Суду свідчить, що сама по собі наявність різних підходів у судовій практиці не є несумісною з Конвенцією. Проте коли глибокі й тривалі розбіжності існують у практиці найвищого судового органу держави і не усуваються ефективними механізмами забезпечення єдності судової практики, це підриває принцип правової визначеності, який є одним із фундаментальних елементів верховенства права. ЄСПЛ розглядає право як узгоджену систему послідовного та однакового застосування системи нормативних приписів. За такого підходу юридична визначеність забезпечується як якістю законодавства, так і передбачуваністю судової практики. Верховенство права передбачає, що аналогічні справи повинні вирішуватися за єдиними правовими підходами, оскільки лише за цієї умови забезпечуються рівність перед законом, довіра до судової влади та стабільність правового порядку. Суд демонструє ціннісне праворозуміння, відповідно до якого право існує у послідовності та єдності судового тлумачення і застосування закону.

Ця справа завершує логіку, яку ЄСПЛ послідовно формував у попередніх рішеннях. Якщо якість закону, остаточність судових рішень та ефективність судового захисту забезпечують

юридичну визначеність у конкретній справі, то єдність судової практики гарантує її на рівні всієї судової системи. Тому однакове застосування права стає необхідною умовою реалізації принципу верховенства права, забезпечуючи рівність перед законом, передбачуваність судових рішень і довіру до правосуддя.

Проведений аналіз практики Європейського суду з прав людини дає підстави стверджувати, що зміст принципу верховенства права розкривається Судом як цілісна система взаємопов'язаних правових цінностей. Послідовно розвиваючи свої правові позиції, ЄСПЛ формує такі складові верховенства права, як якість закону, правова визначеність, стабільність судових рішень, незалежність судової влади, ефективність судового захисту та єдність судової практики. У сукупності вони характеризують критерії, яким повинно відповідати право в демократичному суспільстві. Сучасна інтерпретація принципу верховенства права найбільшою мірою кореспондує із засадами аксіологічного підходу до праворозуміння, у межах якого право розглядається як інструмент забезпечення людської гідності, свободи, справедливості, юридичної визначеності та довіри до держави. Формальна чинність правової норми як така вже не є достатньою умовою її відповідності вимогам верховенства права. Вирішального значення набуває здатність права забезпечити реальне й ефективне здійснення прав людини.

Сформульовані ЄСПЛ підходи поступово знаходять відображення і в національній судовій практиці. Як справедливо зазначає М. Козюбра, якщо раніше посилання на принцип верховенства права у мотивувальних частинах судових рішень переважно мали декларативний характер, то нині дедалі частіше трапляються рішення, у яких аргументовано застосовуються його окремі складові, зокрема принципи юридичної визначеності та пропорційності [15]. Це свідчить про поступове утвердження змістовного підходу до розуміння принципу верховенства права у вітчизняному правозастосуванні.

Висновки. Проведене дослідження дає підстави сформулювати такі висновки. Праворозуміння виступає методологічною основою інтерпретації принципу верховенства права, оскільки саме від підходу до розуміння права залежить зміст його структурних елементів та критерії оцінки діяльності держави. Аналіз практики ЄСПЛ засвідчив еволюцію змісту принципу верховенства права від вимоги належної якості закону до комплексної системи взаємопов'язаних правових цінностей, що охоплює юридичну визначеність, остаточність судових рішень, незалежність суду, ефективний судовий захист та єдність судової практики. Практика ЄСПЛ демонструє інтерпретацію принципу верховенства права, яка виходить за межі нормативно-позитивістського розуміння права та найбільшою мірою кореспондує із засадами аксіологічного підходу, відповідно до якого право оцінюється через його здатність забезпечувати справедливість, юридичну визначеність, людську гідність і реальний захист прав людини. Сформовані ЄСПЛ правові позиції поступово інтегруються у національне правозастосування, сприяючи утвердженню змістовного розуміння принципу верховенства права в українській судовій практиці.

Список літератури:

1. Навроцька Ю. О. Тлумачення права як зміст інтерпретаційної діяльності: загальнотеоретична характеристика. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право.* 2022. Том 1. № 72. С. 223–230. URL: https://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/272775/268302 (дата звернення: 26.06.2026).

2. Лепіш Н. Я. Наукове розуміння тлумачення норм права. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична.* 2015. № 4. С. 12–24. URL: https://surl.li/njevav (дата звернення 20.06.2026).

3. Корнелюк Ю. Позитивістське та природне праворозуміння в працях Б. Кістяківського. Jurnalul juridic național: teorie și practică. 2019. № 3 (37). С. 10–14. URL: http://www.jurnaluljuridic.in.ua/archive/2019/3/part_1/2.pdf (дата звернення: 26.06.2026).

4. Козюбра М. Праворозуміння: поняття, типи та рівні. *Право України.* 2010. № 4. С. 10–21. URL: https://surl.lt/dllkzj (дата звернення: 30.06.2026).

5. Кравцов І. Поняття та основні типи праворозуміння. *European political and law discourse*. 2018. Volume 5. Issue 5. P. 66–71 URL: https://eppd13.cz/wp-content/uploads/2018/2018-5-5/12.pdf (дата звернення: 26.06.2026).

6. Мішегліна В. М. Юридичні символи в інтегративному праворозумінні: теоретичні аспекти. *Право і суспільство.* 2018. № 2. С. 36–41. URL: https://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2018/2_2018/part_1/8.pdf (дата звернення: 01.07.2026).

7. Камінська Н. В. Верховенство права як визначальна конституційна засада вирішення виборчих спорів (методологічні підходи). *Філософські та методологічні проблеми права.* 2020. № 2 (20). С. 15–22. DOI: https://doi.org/10.33270/02202002.15 (дата звернення: 30.06.2026).

8. Казарян В. М., Зернюк В. В., Лозовський Д. Є. Ґенеза принципу верховенства права. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2021. № 8. С. 46–51. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2021-8/10

9. Справа «Санді Таймс» проти Сполученого Королівства» (Sunday Times v. United Kingdom) : Рішення Європейського суду з прав людини. *Центр демократії та верховенства права.* URL: https://cedem.org.ua/library/sprava-sandi-tajms-proty-spoluchenogo-korolivstva-2/ (дата звернення: 21.06.2026).

10. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 20.06.2026).

11. Справа «Брумареску проти Румунії» : Рішення Європейського суду з прав людини. *LIGA360.* URL: https://ips.ligazakon.net/document/SO2355 (дата звернення: 20.06.2026).

12. Справа «Совтрансавто-Холдінг» проти України» : Рішення Європейського суду з прав людини. *Законодавство України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_043#Text (дата звернення: 21.06.2026).

13. Справа «Меріт проти України» : Рішення Європейського суду з прав людини. *Законодавство України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_110#Text (дата звернення: 23.06.2026).

14. Справа «Беян проти Румунії» : Рішення Європейського суду з прав людини. *Харківська правозахисна група «Довідник юриста»*. URL: https://lawyer.khpg.org/1422544424 (дата звернення: 21.06.2026).

15. Козюбра М. І. Верховенство права, права людини і місцеве самоврядування: проблеми взаємозв'язків. *Наукові записки НаУКМА.* 2017. Том 200. Юридичні науки. С. 67–71. URL: https://surl.li/gbdpbv (дата звернення: 01.07.2026).

Shevchenko L. A. LEGAL UNDERSTANDING AS THE METHODOLOGICAL BASIS OF THE MODERN INTERPRETATION OF THE PRINCIPLE OF THE RULE OF LAW

The article examines the relationship between contemporary approaches to legal understanding and the interpretation of the rule of law in the case-law of the European Court of Human Rights. It substantiates that legal understanding serves as the methodological foundation for interpreting the rule of law, determining both the content of its structural elements and the criteria for assessing the activities of the State. The paper analyses the main types of legal understanding developed in legal theory, including the positivist, natural law, sociological and integrative. It is argued that the axiological approach is of particular importance for understanding the contemporary interpretation of the rule of law, as it views law not merely as a system of formally enacted legal rules but as a carrier of fundamental legal values.

Special attention is paid to the legal positions developed by the European Court of Human Rights in the cases of Sunday Times v. the United Kingdom, Brumărescu v. Romania, Sovtransavto Holding v. Ukraine, Merit v. Ukraine, and Beian v. Romania. The analysis of these judgments demonstrates the gradual evolution of the rule of law from the requirement of the quality of law towards a comprehensive system of interrelated legal values, including legal certainty, the finality of judicial decisions, judicial independence, effective judicial protection, and consistency of judicial practice. The study proves that the Court's interpretation extends beyond the limits of normative legal positivism and corresponds most closely to the principles of the axiological approach, according to which law is evaluated through its ability to ensure justice, human dignity, freedom, legal certainty and effective protection of human rights.

The scientific novelty of the research lies in the comprehensive analysis of the case-law of the European Court of Human Rights through the prism of contemporary approaches to legal understanding and in substantiating the proposition that legal understanding constitutes the methodological basis for interpreting the rule of law. It is concluded that the legal positions developed by the European Court of Human Rights are gradually being integrated into the national legal system, contributing to the establishment of a substantive understanding of the rule of law in Ukrainian judicial practice.

Keywords: *legal understanding, rule of law, axiological approach, methodology of law, legal interpretation, European Court of Human Rights, legal certainty, legal values, ECtHR case-law, human rights.*

Дата першого надходження статті до видання: 01.07.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 20.07.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 10.09.2026

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ЮРИДИЧНОЇ НАУКИ

УДК 342.9:004:347.998.85
DOI https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2026.4/42

Чечотка В. Д.
https://orcid.org/0009-0006-5964-9834

ПРАВО ОСОБИ НА ОСКАРЖЕННЯ ПУБЛІЧНО-УПРАВЛІНСЬКОГО РІШЕННЯ, ПРИЙНЯТОГО З ВИКОРИСТАННЯМ ІНФОРМАЦІЙНИХ СИСТЕМ

У статті досліджуються адміністративно-правові засади реалізації права особи на оскарження публічно-управлінських рішень, прийнятих із використанням інформаційних систем. Обґрунтовано, що використання інформаційних систем у публічному управлінні не повинно призводити до звуження змісту або обсягу права особи на ефективний захист від неправомірних публічно-управлінських рішень. Особливого значення в таких умовах набуває забезпечення можливості з'ясування підстав прийняття рішення, перевірки коректності використаних даних, встановлення впливу автоматизованих процедур на його зміст, а також отримання ефективного адміністративного та судового захисту.

У статті аргументовано, що ступінь автоматизації процесу прийняття рішення має істотне значення для визначення обсягу процесуальних гарантій особи під час його оскарження. Акцентовано, що ефективність механізму оскарження безпосередньо залежить від забезпечення особі доступу до інформації про фактичні та правові підстави прийнятого рішення. Обґрунтовано, що складність технологічного механізму функціонування інформаційної системи не може виправдовувати непрозорість діяльності суб'єкта публічного адміністрування або позбавлення особи можливості ефективно спростувати рішення, яке стосується її прав та інтересів.

Автором проаналізовано проблеми визначення предмета перевірки під час оскарження таких рішень, зокрема співвідношення контролю за законністю публічно-управлінського рішення та перевірки процедур використання інформаційної системи. Доведено необхідність збереження належного людського контролю у випадках, коли автоматизоване рішення може мати істотний негативний вплив на правове становище особи.

На підставі проведеного дослідження визначено напрями вдосконалення адміністративно-правового регулювання права особи на оскарження публічно-управлінських рішень, прийнятих із використанням інформаційних систем. Аргументовано необхідність нормативного закріплення спеціальних процесуальних гарантій, які передбачали б право особи на отримання зрозумілого обґрунтування рішення, доступ до відомостей про використання автоматизованих процедур у процесі його прийняття, можливість оскарження як самого рішення, так і істотних порушень процедури його формування.

Ключові слова: *публічно-управлінське рішення, право на оскарження, адміністративна процедура, інформаційні системи, автоматизоване прийняття рішень.*

Постановка проблеми. Активне впровадження інформаційних систем у діяльність суб'єктів публічного адміністрування істотно впливає на порядок прийняття публічно-управлінських рішень та реалізацію прав осіб, яких такі рішення стосуються. Використання автоматизованого опрацювання даних і цифрових алгоритмів здатне підвищити оперативність та ефективність публічного управління, однак водночас породжує нові ризики для забезпечення законності, обґрунтованості й прозорості рішень. У такому контексті особливої актуальності набуває забез-

© Чечотка В. Д., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

печення права особи на ефективне оскарження публічно-управлінського рішення, прийнятого з використанням інформаційної системи, зокрема можливості перевірки підстав його прийняття, правильності використаних даних та дотримання встановленої процедури.

З огляду на це виникає необхідність у проведенні комплексного науково-правового дослідження адміністративно-правових гарантій реалізації права особи на оскарження публічно-управлінських рішень, прийнятих із використанням інформаційних систем, а також визначення напрямів удосконалення правового регулювання у цій сфері.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Деякі питання щодо оскарження адміністративних актів досліджували такі науковці, як В. О. Величко, В. С. Зубенко, І. М. Кравчук, О. О. Маркова, Н. Р. Смірнова, А. Школик, та ін. Водночас у цьому дослідженні акцентовано увагу на недостатньо досліджених питаннях реалізації права особи на оскарження публічно-управлінських рішень, прийнятих із використанням інформаційних систем, зокрема щодо визначення особливостей предмета такого оскарження, обсягу інформації, доступної особі для обґрунтування скарги, можливості перевірки автоматизованих процедур прийняття рішення та забезпечення ефективного адміністративного і судового контролю з урахуванням положень законодавства та сучасних наукових підходів у цій сфері.

Постановка завдання. Метою статті є визначення особливостей реалізації права особи на оскарження публічно-управлінських рішень, прийнятих із використанням інформаційних систем, а також з'ясування проблем правового забезпечення ефективного адміністративного та судового контролю за такими рішеннями. Для досягнення поставленої мети були вирішені такі **завдання**: визначено зміст права особи на їх адміністративне та судове оскарження; з'ясовано особливості визначення предмета перевірки законності таких рішень, зокрема щодо використаних даних та автоматизованих процедур; окреслено основні проблеми забезпечення доступу особи до інформації про підстави прийняття рішення та його належного обґрунтування; розроблено пропозиції щодо вдосконалення адміністративно-правового регулювання з метою забезпечення ефективної реалізації права особи на оскарження публічно-управлінських рішень, прийнятих із використанням інформаційних систем.

Виклад основного матеріалу. Використання інформаційних систем у діяльності публічної адміністрації зумовлює необхідність переосмислення змісту права особи на оскарження адміністративного акта. Як слушно зазначає А. Школик, адміністративне та судове оскарження адміністративних актів є двома самостійними способами захисту прав, свобод і законних інтересів приватної особи, які мають бути чітко врегульовані законодавством із визначенням послідовності та умов їх використання [1, с. 72]. У контексті цифровізації публічного адміністрування це положення набуває додаткового значення, оскільки особа повинна мати можливість оскаржити не лише кінцевий результат діяльності адміністративного органу, а й ті процедурні та інформаційні передумови, які зумовили його прийняття.

Відправною нормативною гарантією є ч. 1 ст. 18 Закону України «Про адміністративну процедуру», відповідно до якої особа має право на оскарження рішень, дій чи бездіяльності адміністративного органу в порядку адміністративного оскарження та/або в судовому порядку. Водночас частина друга цієї статті покладає на адміністративний орган обов'язок повідомити особу про спосіб, порядок і строк оскарження адміністративного акта, який негативно впливає на її право, свободу чи законний інтерес [2]. Таким чином, законодавець закріплює альтернативність адміністративного і судового способів захисту, а не встановлює загального правила обов'язкового попереднього адміністративного оскарження.

Зміст права на адміністративне оскарження конкретизовано у ст. 78 Закону України «Про адміністративну процедуру». Воно належить особі, яка вважає, що адміністративним актом або його виконанням порушено чи може бути порушено її право, свободу або законний інтерес, а також особі, на права якої негативно впливає процедурне рішення, дія чи бездіяльність адміністративного органу [2]. При цьому законодавець передбачає широкий перелік способів захисту: припинення певної дії адміністративного органу; визнання дії протиправною та усунення її наслідків; визнання протиправним і скасування адміністративного акта; відновлення порушеного права та усунення негативних наслідків; визнання бездіяльності протиправною та зобов'язання вчинити певні дії.

Право на оскарження такого акта не може бути ефективним, якщо особа не має можливості встановити, які саме відомості були використані адміністративним органом, звідки вони отримані, чи були вони актуальними та достовірними, яким чином були опрацьовані та який вплив мали на

кінцевий результат [3, с. 17]. Тому доступ до матеріалів адміністративної справи в цифровізованому провадженні повинен охоплювати не лише традиційні документи, а й релевантні цифрові дані, електронні документи, відомості про інформаційний обмін між реєстрами, результати автоматизованої перевірки та інші матеріали, без яких неможливо реконструювати процес формування рішення.

У цьому аспекті слушною є позиція І. Кравчук щодо необхідності створення правових механізмів, які забезпечують отримання юридично значущої інформації про порядок надання дистанційних адміністративних послуг, належну ідентифікацію особи, нормативне врегулювання міжвідомчої інформаційної взаємодії та юридичне оформлення електронних документів [4, с. 59].

Особливе значення у цьому контексті має Закон України «Про публічні електронні реєстри». Відповідно до його ст. 4 одними з основних принципів функціонування публічних електронних реєстрів є гарантування об'єктивності, актуальності, достовірності, повноти та захищеності реєстрових даних, презумпція їх достовірності, відкритість і доступність реєстрових даних, а також гарантування правоволодільцю доступу до будь-якої реєстрової інформації про нього, його майно, майнові, правові та інші спеціальні статуси [5]. Ці положення мають безпосереднє значення для реалізації права на оскарження, адже встановлюють не лише технологічні стандарти функціонування реєстрів, а й правові вимоги до якості інформації, яка потенційно може бути покладена в основу публічно-управлінського рішення.

Водночас ст. 19 Закону України «Про публічні електронні реєстри» встановлює, що інформація про об'єкти реєстрів є офіційною з моменту її внесення до відповідного реєстру, а внесена інформація презюмується достовірною [5]. Така презумпція є необхідною для стабільності цивільного та публічного обороту, проте вона не може тлумачитися як абсолютна заборона на оспорювання реєстрових даних. Навпаки, закон прямо передбачає обов'язок повідомляти держателя або адміністратора реєстру про обставини, які дають обґрунтовані підстави вважати внесену інформацію недостовірною.

Отже, у випадку коли адміністративний акт прийнято на підставі інформації електронного реєстру, предметом оскарження фактично може стати не лише юридична оцінка адміністративним органом відповідних обставин, а й достовірність інформаційної передумови такого рішення. Особа повинна мати можливість доводити, що реєстрові дані були помилковими, неповними, неактуальними або сформованими з порушенням установленої процедури.

Зазначені вимоги конкретизовано у ст. 72 Закону України «Про адміністративну процедуру». Мотивувальна частина повинна забезпечувати особі можливість правильно зрозуміти адміністративний акт та реалізувати право на його оскарження. У ній мають бути наведені фактичні обставини справи, зміст документів і відомостей, врахованих під час розгляду, посилання на докази та інші матеріали, на яких ґрунтуються висновки адміністративного органу, а також детальна правова оцінка встановлених обставин [2]. Таким чином, мотивування є не формальною частиною адміністративного акта, а передумовою ефективності права на його оскарження.

Отже, предмет перевірки під час адміністративного оскарження повинен охоплювати щонайменше чотири групи питань: 1) компетенцію адміністративного органу та наявність установленої законом підстави для прийняття акта; 2) правильність встановлення фактичних обставин; 3) достовірність, актуальність, повноту та законність використання цифрових даних; 4) дотримання порядку функціонування інформаційної системи та встановленої законом процедури автоматизованого опрацювання інформації.

Водночас важливо розмежовувати законність рішення та технічну безпомилковість інформаційної системи. Суд або суб'єкт адміністративного оскарження не повинен замінювати адміністратора системи чи проводити технічний аудит програмного забезпечення, якщо це не має правового значення для конкретної справи. Однак у разі доведення того, що технічний збій, помилка алгоритму, некоректний обмін даними між реєстрами або неправильне налаштування автоматизованої процедури вплинули на зміст адміністративного акта, такі обставини набувають безпосереднього юридичного значення та повинні бути включені до предмета перевірки.

У цьому контексті особливо важливою є позиція Н. Смірнової, яка, досліджуючи реалізацію адміністративно-правових норм через інформаційно-комунікаційні технології, звертає увагу на необхідність належної організації інформаційної взаємодії та цифрової архітектури публічних послуг [6, с. 167]. Водночас, як слідує з положень Закону України «Про публічні електронні реєстри», реєстрова інформація може створюватися автоматично, зокрема шляхом електронної

інформаційної взаємодії реєстрів, а інформація, необхідна для надання публічних послуг, повинна отримуватися суб'єктом надання послуги безпосередньо з відповідних реєстрів [4]. Тому чим більше публічне адміністрування спирається на автоматизований обмін даними, тим більшого значення набувають правові гарантії перевірки їх походження та достовірності.

Зі свого боку, судове оскарження забезпечується ст. 5 Кодексу адміністративного судочинства України (далі – КАС України), відповідно до якої кожна особа має право звернутися до адміністративного суду, якщо вважає, що рішенням, дією чи бездіяльністю суб'єкта владних повноважень порушені її права, свободи або законні інтереси. Серед способів судового захисту Кодекс передбачає, зокрема, визнання протиправним і скасування індивідуального акта, визнання дій або бездіяльності протиправними, а також інші способи захисту, які не суперечать закону та забезпечують ефективний захист прав, свобод та інтересів особи [7].

Отже, використання інформаційної системи не створює окремого виду судової юрисдикції чи спеціального способу судового захисту [8, с. 3]. Предметом адміністративного судочинства залишається перевірка рішення, дії або бездіяльності суб'єкта владних повноважень, однак у межах такої перевірки суд має дослідити цифрові обставини, які безпосередньо вплинули на формування спірного рішення.

При цьому КАС України встановлює важливу процесуальну гарантію у ч. 2 ст. 77: в адміністративних справах про протиправність рішення, дії чи бездіяльності суб'єкта владних повноважень обов'язок доказування їх правомірності покладається на відповідача. Більше того, суб'єкт владних повноважень повинен надати суду всі наявні в нього документи та матеріали, які можуть бути використані як докази у справі [7]. У справах щодо автоматизованих рішень ця норма має особливе значення, адже істотна частина доказової інформації перебуває саме у володінні адміністративного органу або технічного адміністратора відповідної інформаційної системи.

Предмет доказування у таких справах, відповідно до ст. 73 КАС України, повинен визначатися з урахуванням не тільки фактичних обставин, що безпосередньо стосуються позивача, а й обставин, які підтверджують законність цифрового механізму формування спірного рішення. Водночас статті 74–76 КАС України вимагають, щоб докази були допустимими, достовірними та достатніми [7]. Тому інформація, автоматично сформована інформаційною системою, не повинна набувати наперед визначеної доказової сили лише внаслідок свого цифрового походження. Її доказове значення залежить від законності джерела, способу формування, цілісності та достовірності відповідних даних.

Однак сучасне правове регулювання залишається недостатньо визначеним у частині права особи отримати пояснення щодо автоматизованого формування рішення. Законодавство достатньо детально регламентує форму адміністративного акта, його мотивування та доступ до реєстрової інформації, але не встановлює універсального переліку відомостей, які адміністративний орган повинен надати особі у разі, якщо рішення було сформовано або істотно визначено автоматизованою процедурою. Унаслідок цього може виникати ситуація, коли особа формально отримує мотивований адміністративний акт, але фактично не здатна зрозуміти, чому саме система сформувала відповідний результат.

З огляду на це вважаємо доцільним удосконалити адміністративно-правове регулювання шляхом закріплення спеціальної цифрової гарантії права на оскарження. Її зміст доцільно пов'язати з правом особи отримати у зрозумілій формі інформацію про факт використання автоматизованої процедури, джерела даних, істотні фактичні обставини, які були визначені системою, а також про посадову особу або адміністративний орган, відповідального за остаточне прийняття рішення.

Другою необхідною гарантією є закріплення обов'язку адміністративного органу у випадку оскарження автоматизованого рішення забезпечити повторний людський розгляд справи, якщо особа наводить обґрунтовані доводи щодо помилки у вихідних даних, неправильного застосування алгоритмічних критеріїв або інших обставин, які могли вплинути на результат. Такий підхід логічно випливає з частини третьої ст. 60 Закону України «Про адміністративну процедуру», відповідно до якої відповідальність за автоматично прийнятий адміністративний акт несе саме адміністративний орган [2].

Ще однією гарантією має стати чітке визначення того, що оскарження цифрового рішення включає можливість оспорювання його інформаційної та процедурно-алгоритмічної основи. Така можливість особливо необхідна у випадках, коли рішення приймається на основі інформації, отриманої в порядку електронної взаємодії декількох реєстрів. Особа повинна мати право поставити

під сумнів не лише кінцевий юридичний висновок адміністративного органу, а й конкретну інформаційну передумову, яка стала його причиною.

Водночас адміністративне оскарження повинно залишатися реальним, а не суто формальним механізмом самоконтролю. О. Маркова, аналізуючи зарубіжний досвід, звертає увагу на переваги первинного перегляду адміністративного рішення самим органом або адміністративним органом вищого рівня, серед яких можливість самоконтролю, повторного вирішення справи по суті та зменшення навантаження на суди, водночас відзначаючи ризики упередженості та запізнілого захисту [9, с. 155]. У цифровому середовищі ці ризики можуть посилюватися, якщо орган, який прийняв автоматизований акт, фактично обмежується підтвердженням результату, сформованого тією самою інформаційною системою. Тому особа, яка оскаржує цифрове рішення, повинна мати доступ до незалежного від первинного автоматизованого результату перегляду.

Таким чином, право особи на оскарження публічно-управлінського рішення, прийнятого з використанням інформаційної системи, слід розглядати як комплексне суб'єктивне публічне право, що включає можливість оскаржити сам адміністративний акт, його процедурні передумови, використані для його прийняття дані, а у випадках істотного впливу автоматизованих процедур – і законність застосування відповідного цифрового механізму. Ефективність цього права залежить від доступу особи до достатньої інформації про фактичні та правові підстави рішення, можливості спростувати недостовірні дані, перевірити правильність процедури їх автоматизованого опрацювання та отримати незалежний перегляд результату.

Відтак подальше вдосконалення адміністративно-правового регулювання доцільно здійснювати шляхом адаптації загальних гарантій адміністративного та судового оскарження до специфіки інформаційних систем. Зокрема, необхідно нормативно закріпити право особи на інформацію про використання автоматизованих процедур, деталізувати вимоги до мотивування рішень, прийнятих на підставі реєстрових даних, визначити обов'язок адміністративного органу зберігати цифровий слід формування рішення, забезпечити доступ до відповідних матеріалів у межах адміністративного та судового оскарження та гарантувати можливість людського перегляду автоматизованого результату.

Висновки. Таким чином, право особи на оскарження публічно-управлінського рішення, прийнятого з використанням інформаційної системи, охоплює не лише можливість вимагати перегляду його кінцевого результату, а й перевірку фактичних даних, покладених в його основу, дотримання адміністративної процедури та правомірності застосування автоматизованих засобів. Ефективність адміністративного і судового оскарження безпосередньо залежить від доступу особи до інформації про підстави прийняття рішення, його належного мотивування та можливості спростування недостовірних або неповних цифрових даних. З огляду на це цифровізація публічного адміністрування потребує посилення процесуальних гарантій особи, зокрема закріплення права на отримання інформації про використання автоматизованих процедур, джерела та зміст використаних даних, забезпечення належної фіксації процесу формування рішення та можливості його повторного людського перегляду.

Список літератури:

1. Школик А. Адміністративне та судове оскарження адміністративних актів: зарубіжний досвід та висновки для України. *Адміністративне право і процес.* 2026. № 1. С. 64–76. DOI https://doi.org/10.32782/2227-796X.2026.1.06.

2. Про адміністративну процедуру: Закон України від 17.02.2022 № 2073-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2073-20#Text.

3. Величко В. О., Бондар А. О. Правові засади оскарження адміністративних актів органів місцевого самоврядування. *Вісник пенітенціарної асоціації України*. 2025. № 2(32). С. 10–19. ORCID: 0000-0002-5540-5545, ORCID: 0009-0000-8736-9756.

4. Кравчук І. М. Правові особливості інформаційних суспільних відносин при наданні дистанційних адміністративних послуг. *Інформація і право.* 2019. № 1(28). С. 52–60.

5. Про публічні електронні реєстри: Закон України від 18.11.2021 № 1907-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1907-20#Text.

6. Смірнова Н. Р. Реалізація адміністративно-правових норм через інформаційно-комунікаційні технології: концептуальні засади. *Дис. … д-ра філософії:* 081. Одеса, 2023. 228 с. URL: https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/ad7496e1-f719-43dc-a4a6-42875ff38866/content.

7. Кодекс адміністративного судочинства України від 06.07.2005 № 2747-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text.

8. Зубенко В. С. Процесуальні засоби оскарження нормативно-правових актів у системі адміністративних судів. *Академічні візії*. 2025. № 48. С. 1–13. DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.17329204.

9. Маркова О. О. Оскарження адміністративного акта в межах адміністративної процедури: порівняльно-правовий аналіз. *Вісник ХНУВС*. 2023. № 2(101). С. 151–162. DOI: https://doi.org/10.32631/v.2023.2.44.

Chechotka V. D. THE RIGHT OF AN INDIVIDUAL TO APPEAL A PUBLIC ADMINISTRATIVE DECISION MADE USING INFORMATION SYSTEMS

The article examines the administrative and legal principles of the implementation of the right of an individual to appeal public administrative decisions made using information systems. It is substantiated that the use of information systems in public administration should not lead to a narrowing of the content or scope of the right of an individual to effective protection against unlawful public administrative decisions. Of particular importance in such conditions is the provision of the possibility of clarifying the grounds for making a decision, checking the correctness of the data used, establishing the impact of automated procedures on its content, as well as obtaining effective administrative and judicial protection. The article argues that the degree of automation of the decision-making process is of significant importance for determining the scope of procedural guarantees of an individual during its appeal. It is emphasized that the effectiveness of the appeal mechanism directly depends on providing the individual with access to information about the factual and legal grounds for the decision. It is substantiated that the complexity of the technological mechanism of the functioning of the information system cannot justify the opacity of the activities of the subject of public administration or the deprivation of a person of the opportunity to effectively refute a decision that affects his rights and interests.

The author analyzes the problems of determining the subject of verification when appealing such decisions, in particular the ratio of control over the legality of a public administrative decision and verification of the procedures for using the information system. The need to maintain proper human control in cases where an automated decision can have a significant negative impact on the legal position of a person is proven.

Based on the research, directions for improving the administrative and legal regulation of a person's right to appeal public administrative decisions made using information systems are identified. The need for regulatory consolidation of special procedural guarantees is argued, which would provide for the right of a person to receive a clear justification for the decision, access to information about the use of automated procedures in the process of its adoption, and the possibility of appealing both the decision itself and significant violations of the procedure for its formation.

Keywords: *public administrative decision, right to appeal, administrative procedure, information systems, automated decision-making.*

Дата першого надходження статті до видання: 12.07.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 31.07.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 10.09.2026

УДК 342.7:614.2
DOI https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2026.4/43

Куценко А. О.
https://orcid.org/0009-0008-6990-3060
ПрАТ «Інститут репродуктивної медицини»

СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПРАВОВОГО ЗАХИСТУ ПРАВ ПАЦІЄНТІВ У СИСТЕМІ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я

Статтю присвячено розкриттю сучасного стану та перспектив правового захисту прав пацієнтів у системі охорони здоров'я. Загальновідомо, що на сучасному етапі розвитку української держави реформування системи охорони здоров'я та її інтеграція до європейського правового простору зумовлюють необхідність докорінного переосмислення механізмів захисту прав людини. Центральним об'єктом в медичних правовідносинах є пацієнт, чиї права на життя, здоров'я, гідне ставлення та отримання якісної медичної допомоги є абсолютними цінностями. Проте, попри декларування цих прав на конституційному рівні, практична реалізація та правовий захист пацієнтів в Україні часто стикаються із серйозними викликами. Законодавчі колізії, недостатня правова обізнаність громадян, відсутність дієвих досудових механізмів урегулювання медичних спорів та специфіка зобов'язань у медицині підтверджують, що чинна система потребує оновлення. Дослідження сучасного стану та визначення перспектив розвитку правового захисту прав пацієнтів є критично важливим для побудови правової держави та забезпечення національної безпеки у сфері охорони здоров'я.

У роботі досліджено проблему правового статусу пацієнта, яка загострилася внаслідок проведення медичної реформи та впровадження категорії «медична послуга». Виявлено, що головними деструктивними чинниками, які впливають на ефективність традиційних юридичних механізмів захисту, є надмірний процесуальний тягар доказування причинно-наслідкового зв'язку, тривалість судових процедур та латентна «корпоративна солідарність» під час проведення судово-медичних експертиз. Окрему увагу приділено новітнім викликам цифровізації медицини (eHealth, телемедицина) та ризикам порушення медичної таємниці у цифровому просторі.

Обґрунтовано необхідність удосконалення вітчизняного медичного права на основі досвіду країн Європейського Союзу. Запропоновано конкретні напрями реформування системи, зокрема кодифікація законодавства шляхом прийняття Медичного кодексу України, активне впровадження інституту медичної медіації для досудового врегулювання спорів, створення інституту Медичного омбудсмена, а також перехід до страхової моделі no-fault (відшкодування шкоди пацієнтам без обов'язкового доведення вини лікаря). Встановлено, що всі ці заходи що дозволять зняти деструктивний юридичний тиск з медиків і гарантувати швидку компенсацію постраждалим.

Ключові слова: *e-Health, права пацієнтів, медична послуга, медичне право, правовий захист, захист прав споживачів, Медичний омбудсмен.*

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку нашої держави, який характеризується масштабними суспільно-політичними трансформаціями, євроінтеграційними процесами та тривалим правовим реформуванням, проблема забезпечення і захисту прав людини набуває особливої актуальності. У цьому контексті однією з найбільш чутливих та соціально значущих сфер є система охорони здоров'я, де правовідносини безпосередньо стосуються фундаментальних благ кожної особи, а саме її життя та здоров'я. В центрі цих відносин лежить пацієнт, чий правовий статус вимагає не лише формального декларування, але й створення дієвого, збалансованого та прозорого механізму юридичного захисту. Попри те, що право на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування закріплене на конституційному рівні, а також регламентоване низкою спеціальних законів та міжнародно-правових актів, ратифікованих Україною, практична реалізація

© Куценко А. О., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

цих гарантій стикається зі значними системними перешкодами.

Впровадження медичної реформи, зміна принципів фінансування закладів охорони здоров'я та перехід до моделі ринку медичних послуг суттєво змінили характер взаємодії між лікарем, пацієнтом та державою, проте правове поле не повною мірою встигає реагувати на ці динамічні зміни. Спостерігається суттєвий дисбаланс у правовідносинах «пацієнт – медичний заклад», де громадяни часто залишаються незахищеними через брак чітких законодавчих алгоритмів відшкодування шкоди, завданої здоров'ю, складність доведення лікарських помилок та дефектів надання медичної допомоги, а також через низький рівень загальної правової обізнаності населення. Додаткової актуальності проблема набуває в умовах динамічної цифровізації медицини, розширення використання системи eHealth, телемедицини та штучного інтелекту, що породжує нові виклики для захисту персональних даних та збереження медичної таємниці.

В той же час чинна судова система розгляду медичних спорів залишається надмірно тривалою, дорогою та часто неефективною, що зумовлює гостру необхідність в теоретичному обґрунтуванні та практичному впровадженні альтернативних способів врегулювання конфліктів, зокрема медичної медіації, та створенні інституту медичного омбудсмена. Відтак, комплексний науковий аналіз сучасного стану правового захисту пацієнтів, виявлення прогалин та колізій у чинному законодавстві та визначення чітких перспективних напрямів модернізації медичного права України є надзвичайно важливими не лише для підвищення якості національного правосуддя, але й для забезпечення соціальної стабільності, гуманізації медицини та виконання міжнародних зобов'язань нашої держави на шляху до європейської спільноти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дану проблематику досліджували такі науковці як Д. Білий, Д. Веремчук, В. Кучер, В. Теремецький, І. Чеховська та інші. Попри наявність цілого масиву теоретичних напрацювань, поза увагою науковців часто залишаються аспекти, зумовлені новітніми викликами, зокрема цифровізацією медицини (функціонування систем eHealth та телемедицини), захистом персональних даних пацієнтів у цифровому середовищі, правовим статусом штучного інтелекту в діагностиці, а також специфікою реалізації та захисту прав пацієнтів у кризових умовах. Водночас, у вітчизняній доктрині досі триває дискусія щодо декриміналізації медичних помилок, впровадження досудових інститутів (медичного омбудсмена) та розвитку альтернативних способів вирішення спорів (медіації), що й зумовлює необхідність даного дослідження.

Постановка завдання. Метою статті є розкриття сучасного стану та перспектив правового захисту прав пацієнтів у системі охорони здоров'я.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до ст. 3 Конституції України «людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави» [1]. Одним з таких невід'ємних прав є право на охорону здоров'я і медичну допомогу. Указані конституційні положення знайшли своє втілення у численних вітчизняних нормативних актах, зокрема у сфері охорони здоров'я, які є гарантіями забезпечення та реалізації конституційного права людини і громадянина в цій галузі діяльності держави, що є актуальним питанням сьогодення [2]. Забезпечення практичного втілення цього права є надзвичайно гострим питанням для України. Це зумовлено системною кризою національної охорони здоров'я та тривалим погіршенням демографічних показників і загального рівня здоров'я громадян під впливом комплексу деструктивних факторів.

Дослідження сучасного стану правового захисту пацієнтів потребує першочергового аналізу понятійно-категоріального апарату та чинної нормативної бази. У вітчизняній юриспруденції під поняттям «пацієнт» розуміють фізичну особу, яка звернулася за медичною допомогою та/або якій надаються медичні послуги. Правовий статус пацієнта є комплексним інститутом, що поєднує в собі конституційні права людини (зокрема, закріплене у статті 49 Конституції України право на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування) та галузеві права, регульовані Цивільним кодексом України [3] та Основами законодавства України про охорону здоров'я [4]. Головними елементами цього статусу є право на таємницю про стан здоров'я, право на вибір лікаря та методів лікування, а також фундаментальне право на інформовану добровільну згоду на медичне втручання.

Проте аналіз чинного законодавства свідчить про наявність суттєвих термінологічних

колізій. Зокрема, у зв'язку з реалізацією медичної реформи та переходом до фінансування за принципом «гроші йдуть за пацієнтом», у правове поле було активно впроваджено дефініцію «медична послуга». Вказана тенденція зумовила гостру науково-практичну дискусію щодо правової природи статусу пацієнта, зокрема в контексті доцільності поширення на ці правовідносини норм Закону України «Про захист прав споживачів» [5]. Сучасні правозастосовні тенденції демонструють дедалі чіткіше вирішення цього питання, оскільки угоди про медичне обслуговування за своєю юридичною природою кваліфікуються як цивільно-правові зобов'язання з надання послуг. Водночас специфіка медичної діяльності, де результат лікування часто залежить від біологічних особливостей організму і не може бути абсолютно гарантований, унеможливлює повне ототожнення пацієнта із звичайним споживачем товарів чи послуг. Відтак, існує гостра потреба в кодифікації медичного законодавства та прийнятті єдиного Медичного кодексу України, який би чітко розмежував поняття «медична допомога» (як конституційна гарантія) та «медична послуга» (як економіко-правова категорія).

Як зазначає В. Термецький, правове регулювання відносин щодо захисту прав споживачів медичних послуг має певні особливості, що залежать від наявності договірних конструкцій, укладених між споживачем та надавачем медичних послуг. Так, у разі отримання медичної допомоги в межах програми медичних гарантій основним джерелом правового регулювання є договір про медичне обслуговування населення, медичні стандарти надання медичної допомоги та медичне законодавство. За наявності укладеного договору про надання медичних послуг основним засобом правового регулювання відносин буде договірна норма, а також загальні положення цивільного і медичного законодавства. У разі надання невідкладної (ургентної) медичної допомоги поза договірними конструкціями, правове регулювання буде гуртуватися на нормативно-правових актах медичного законодавства [6].

В. Кучер провівши аналіз національного законодавства засвідчив, що Україна сьогодні не має єдиного нормативно-правового акта, у якому були б визначені права пацієнтів, а їх закріплення в нормативно-правових актах різної юридичної сили та спеціалізації має несистемний характер. Так, пацієнту гарантується: право на вільний вибір лікаря та вибір методів лікування, а також право на отримання достовірної і повної інформації про стан свого здоров'я. Захист прав пацієнта може здійснюватися в неюрисдикційній та юрисдикційній формах. Неюрисдикційний захист прав пацієнта передбачає самозахист своїх прав і законних інтересів. В свою чергу юрисдикційній – це адміністративний порядок відновлення порушеного права або захист порушених прав та інтересів у судовому порядку. У випадку порушення цивільних прав та інтересів особа має право звернутися до суду за захистом особистого немайнового права [7].

Відтак, на даний час захист прав пацієнтів в Україні здійснюється за допомогою трьох основних юридичних механізмів: цивільно-правового, адміністративного та кримінально-правового. Найбільш динамічним є цивільно-правовий інструментарій, який реалізується через судове оскарження дій чи бездіяльності медичних працівників та заявлення позовів про відшкодування матеріальної та моральної шкоди, завданої ушкодженням здоров'я. Велике значення у цій сфері має врахування практики Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ), зокрема у контексті статей 2 (право на життя) та 8 (право на повагу до приватного і сімейного життя) Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [8]. ЄСПЛ неодноразово наголошував, що держави зобов'язані впроваджувати ефективну незалежну судову систему, здатну встановити причини смерті або ушкодження здоров'я пацієнтів та притягнути винних до відповідальності.

Попри це, практична реалізація судового захисту в Україні залишається вкрай ускладненою. Головною перешкодою є своєрідний «тягар дозування» та специфіка процесу доказування у медичних справах. Пацієнт змушений самостійно доводити наявність складу цивільного правопорушення (протиправну поведінку лікаря, наявність шкоди тощо), а головне – причинно-наслідковий зв'язок між діями медика та погіршенням стану здоров'я. Оскільки головним доказом у таких справах є висновок комісійної судово-медичної експертизи, пацієнти стикаються із проблемою «корпоративної солідарності» експертів, які також є представниками медичної спільноти. Це зумовлює низький відсоток задоволення позовів та затягування судових процесів на роки. Кримінально-правовий механізм (зокрема, стаття 140 Кримінального кодексу України щодо неналежного виконання професійних обов'язків медичним працівником) також демонструє низьку ефективність через високий стандарт доказування умислу чи злочинної недбалості, що часто при-

зводить до закриття справ за закінченням строків давності.

Додатковим дестабілізуючим чинником у сучасних реаліях стали виклики цифровізації системи охорони здоров'я. Масштабне впровадження електронної системи охорони здоров'я (eHealth) та сервісів телемедицини актуалізувало питання кібербезпеки та збереження медичної таємниці. Випадки несанкціонованого доступу до електронних медичних карток чи витоку персональних даних пацієнтів створюють нові види правопорушень, для захисту від яких чинне адміністративне та кримінальне законодавство України ще не має достатньо гнучких та суворих інструментів.

Отже, низьке матеріально-технічне забезпечення закладів охорони здоров'я; наявність правових колізій в системі нормативно-правових актів щодо захисту прав пацієнтів; вкрай обмежене фінансування закладів охорони здоров'я та відсутність матеріальних заохочень лікарів і медичного персоналу; недостатність фінансових ресурсів на утримання закладів охорони здоров'я вторинного рівня; неналежне виконання програм державних фінансових гарантій; обмежений перелік страхових випадків, що покриваються обов'язковим медичним страхуванням; відсутність страхування відповідповідальності лікарів та медичних працівників; відсутність омбудстмена з питань захисту прав пацієнтів; недостатність коштів місцевих бюджетів на фінансування закладів охорони здоров'я та інші чинники негативним чином впливають на рівень правового захисту прав пацієнтів в Україні [9].

При цьому слушно зазначає Д. Веремчук, що для ефективного захисту прав людини у сфері охорони здоров'я необхідно забезпечити комплексний підхід до вирішення існуючих проблем. Це включає не лише вдосконалення правового регулювання та гарантій доступу до медичних послуг, але й реформу медичної системи, створення умов для реалізації прав людини у цій сфері, запровадження міжнародних стандартів на національному рівні та боротьбу з соціально-економічними чинниками, які обмежують доступ до якісної медичної допомоги. Важливим є також підвищення рівня медичної грамотності населення, що дозволить кожному громадянину ефективно захищати свої права на охорону здоров'я [10].

Таким чином, усунення виявлених недоліків та адаптація вітчизняного медичного права до стандартів Європейського Союзу потребує впровадження принципово нових підходів. Перспективним напрямом розвитку є децентралізація та гуманізація процесу вирішення медичних спорів шляхом розвитку альтернативних способів урегулювання конфліктів. Зокрема, досвід країн ЄС (таких як Франція та Німеччина) демонструє високу ефективність медичної медіації. Залучення незалежного посередника (медіатора) дозволяє закладу охорони здоров'я та пацієнту досягти компромісу у досудовому порядку, конфіденційно, без значних фінансових витрат та тривалих судових позовів, що є вигідним для обох сторін.

Не менш важливим заходом має стати створення спеціалізованого державного інституту правового захисту – Медичного омбудсмена (Уповноваженого з прав пацієнтів). Цей орган повинен функціонувати як незалежний «арбітр», наділений повноваженнями проводити моніторинг дотримання прав пацієнтів, розглядати скарги громадян на якість медичного обслуговування, здійснювати незалежні розслідування та виступати суб'єктом законодавчої ініціативи.

Крім цього, на рівні матеріального права перспективним є перехід від концепції «пошуку та покарання винного лікаря» до європейської моделі «страхування професійної відповідальності медичних працівників» та «безвитребуваного відшкодування шкоди» (система no-fault). За такої системи пацієнт, який постраждав від медичного інциденту (навіть за відсутності прямої вини лікаря, наприклад через непередбачувану реакцію на препарат), отримує швидку фінансову компенсацію із спеціального страхового фонду. Це не лише гарантує реальний захист майнових та особистих немайнових прав пацієнта, але й знімає надмірний психологічний та юридичний тиск з медичного персоналу, стимулюючи лікарів відкрито фіксувати помилки задля підвищення загальної безпеки медичних послуг.

Висновки. Таким чином, на сьогоднішній день існує термінологічна колізія, що виникла внаслідок медичної реформи через активне впровадження поняття «медична послуга». На основі аналізу правової природи договорів про медичне обслуговування можна спостерігати тенденцію судової практики до визнання пацієнта споживачем у розумінні Закону України «Про захист прав споживачів». Водночас слід враховувати специфіку медичної діяльності, яка унеможливлює повне ототожнення пацієнта з класичним споживачем і вимагає кодифікації законодавства шляхом прийняття Медичного кодексу України. Крім цього, спостерігається низька ефективність традиційних цивільно-правових, адміністративних

та кримінально-правових інструментів захисту. Головною перешкодою визначено надмірний процесуальний «тягар доказування» протиправності дій лікаря та причинно-наслідкового зв'язку, що посилюється проблемою лікарської поруки під час судово-медичних експертиз. Тому виникає необхідність імплементації передового європейського досвіду охорони здоров'я. Пріоритетними напрямами реформування слід вважати розвиток інституту медичної медіації як ефективного способу досудового врегулювання спорів, створення незалежного інституту Медичного омбудсмена (Уповноваженого з прав пацієнтів), а також перехід до страхової моделі no-fault (відшкодування шкоди пацієнтам без обов'язкового доведення персональної вини лікаря), що дозволить зняти деструктивний юридичний тиск з медиків і гарантувати швидку компенсацію постраждалим.

Список літератури:

1. Конституція України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text.

2. Чеховська І. В. Приватно-правові засади захисту прав людини у соціальній державі : монографія. Ірпінь : Державний податковий університет, 2023. 566 с.

3. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р. № 435-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text.

4. Основи законодавства України про охорону здоров'я: Закон України від 19 листопада 1992 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12.

5. Про захист прав споживачів: Закон України від 12 травня 1991 р. № 1023-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1023-12#Text.

6. Теремецький В. І. Медичні послуги і права пацієнтів: сучасні підходи до правового захисту. *Збірник наукових праць «Приватне право і підприємництво».* 2025. Випуск 25. С. 266–277. DOI: https://doi.org/10.32849/2409-9201.2025.25.30.

7. Кучер В. О. Судовий спосіб захисту прав пацієнтів. *Науковий вісник Ужгородського національного університету.* 2024. Випуск 86. С. 146–151. DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.86.2.23.

8. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини) від 04 листопада 1950 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text

9. Білий Д.О. Адміністративно-правовий захист прав пацієнтів медичної сфери: дис. на здобуття наук. ступ. доктора філософії. К.: Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана, 2022. 200 с.

10. Веремчук Д. А. Практичні аспекти охорони і захисту прав людини у сфері охорони здоров'я населення. Правове регулювання прав людини у сфері приватного права: матер. круглого столу (м. Острог, 14 травня 2025 р.). Острог: Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2025. С. 11–13.

Kutsenko A. O. CURRENT STATE AND PROSPECTS OF LEGAL PROTECTION OF PATIENTS' RIGHTS IN THE HEALTHCARE SYSTEM

The article is devoted to revealing the current state and prospects of legal protection of patients' rights in the health care system. It is well known that at the current stage of development of the Ukrainian state, the reform of the health care system and its integration into the European legal space necessitate a fundamental rethinking of the mechanisms for protecting human rights. The central object in medical legal relations is the patient, whose rights to life, health, dignified treatment and receiving quality medical care are absolute values. However, despite the declaration of these rights at the constitutional level, the practical implementation and legal protection of patients in Ukraine often face serious challenges. Legislative conflicts, insufficient legal awareness of citizens, the lack of effective pre-trial mechanisms for resolving medical disputes, and the specifics of obligations in medicine confirm that the current system needs to be updated. Researching the current state and determining the prospects for the development of legal protection of patients' rights is critically important for building a rule of law and ensuring national security in the field of healthcare.

The paper examines the problem of the patient's legal status, which has become more acute as a result of the medical reform and the introduction of the category of «medical service». It was found that the main destructive factors that affect the effectiveness of traditional legal protection mechanisms are the excessive procedural burden of proving causation, the duration of court proceedings, and latent «corporate solidarity» during forensic medical examinations. Special attention is paid to the latest challenges of the digitalization of medicine (eHealth, telemedicine) and the risks of violating medical confidentiality in the digital space.

The need to improve domestic medical law based on the experience of the European Union countries is substantiated. Specific directions for reforming the system are proposed, in particular, codification of

legislation through the adoption of the Medical Code of Ukraine, active implementation of the institute of medical mediation for pre-trial settlement of disputes, creation of the institute of the Medical Ombudsman, as well as the transition to a no-fault insurance model (compensation of damage to patients without the obligatory proof of the doctor's guilt). It is established that all these measures will allow to remove destructive legal pressure from doctors and guarantee prompt compensation to victims.

Keywords: *e-Health, patients' rights, medical service, medical law, legal protection, consumer protection, Medical Ombudsman.*

Дата першого надходження статті до видання: 10.07.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 31.07.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 10.09.2026

Відомості про авторів

Баранкова В. В. – кандидат юридичних наук, доцент кафедри цивільної юстиції та адвокатури Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Барган С. С. – доктор філософії з права, викладач кафедри права Криворізького національного університету

Боровик Л. А. – кандидат педагогічних наук, доцент, член-кореспондент Міжнародної кадрової академії, доцент кафедри кримінально-правових та адміністративно-правових дисциплін Міжнародного економіко-гуманітарного університету імені академіка Степана Дем'янчука

Ваолевська Л. А. – доктор юридичних наук, професор, керівник Дослідницької служби Верховної Ради України

Воробйова Я. М. – начальник відділу досліджень відео-, звукозапису Українського науково-дослідного інституту спеціальної техніки та судових експертиз Служби безпеки України

Гаркот А. І. – аспірант юридичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка

Голець В. В. – кандидат історичних наук, доцент, директор Північноукраїнського інституту імені Героїв Крут ПрАТ «ВНЗ « Міжрегіональна Академія управління персоналом»

Горбунова К. В. – доктор філософії, доцент кафедри кримінального процесу та організації досудового слідства навчально-наукового інституту № 1 Харківського національного університету внутрішніх справ

Горєлова В. Ю. – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри державно-правових і гуманітарних наук Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського

Громко В. Я. – кандидат юридичних наук, доцент кафедри права імені академіка УАН о. Івана Луцького, Закладу вищої освіти «Університет Короля Данила», голова експертної ради Івано-Франківського науково-дослідного інституту дослідження проблем енергоефективності

Єсауленко П. М. – доктор філософії у галузі права, асистент кафедри міжнародного права та порівняльного правознавства Національного університету біоресурсів і природокористування України

Захарчук Р. А. – PhD, фізична особа – підприємець

Іванова А. В. – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри морського права ьНаціонального університету «Одеська морська академія»

Коротич О. В. – аспірант кафедри приватного та публічного права Київського національного університету технологій та дизайну

Кравченко О. В. – кандидат юридичних наук, доцент, асистент кафедри адміністративного права та адміністративної діяльності Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Кропивний Є. В. – PhD, фізична особа – підприємець

Кузьма Т. М. – кандидат історичних наук, доцент кафедри політології та міжнародних відносин Рівненського державного гуманітарного університету

Куценко А. О. – кандидат медичних наук, генеральний директор ПрАТ «Інститут репродуктивної медицини»

Ласько І. М. – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри соціального права Львівського національного університету імені Івана Франка

Легеза Ю. О. – доктор юридичних наук, професор, старший науковий співробітник відділу публічно-правових досліджень Інституту правотворчості та науково-правових експертиз Національної академії наук України

Лісніченко А. С. – доктор філософії в галузі права, начальник відділу з питань діяльності місцевих органів виконавчої влади, місцевого самоврядування та адміністративно територіального устрою Департаменту публічного права Міністерства юстиції України

Лубінець Д. В. – доктор філософії в галузі політології

Луценко Ю. В. – Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського

Макарова Т. П. – доктор філософії права, старший викладач кафедри державно-правових і гуманітарних наук Навчально-наукового гуманітарного інституту Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського

Мельничук Р. В. – кандидат юридичних наук, доцент кафедри державно-правових дисциплін Приватного вищого навчального закладу «Європейський університет»

Мищак І. М. – доктор історичних наук, професор, перший заступник керівника Дослідницької служби Верховної Ради України

Нечаєва І. О. – старший викладач кафедри кримінального процесу та організації досудового слідства навчально-наукового інституту № 1 Харківського національного університету внутрішніх справ

Паризький І. В. – доктор економічних наук, кандидат юридичних наук, проректор зі стратегічного розвитку Вищого навчального закладу «Національна академія управління»

Пєтков С. В. – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри державно-правових і гуманітарних наук Навчально-наукового гуманітарного інституту Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського

Пєшков В. В. – доктор філософії в галузі права

Піддубна А. В. – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінального процесу та організації досудового слідства навчально-наукового інституту № 1 Харківського національного університету внутрішніх справ

Погорецький М. А. – доктор юридичних наук, професор, перший проректор Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Подолян Ю. О. – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри транспортного права факультету соціально-економічних та правових наук Національного транспортного університету

Присяжнюк О. В. – кандидат юридичних наук

Пушкар О. А. – кандидат юридичних наук, докторант Державного податкового університету

Савенко В. В. – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри теорії та історії держави і права Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова

Самойленко Г. В. – PhD, фізична особа – підприємець

Сергєєва Д. Б. – докторка юридичних наук, професорка, заслужена юристка України, головна наукова співробітниця Національної академії Служби безпеки України

Синчук С. М. – аспірант кафедри трудового права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Токар П. Т. – кандидат юридичних наук, начальник Головного управління Національної поліції в Харківській області

Тулянцева В. А. – кандидат юридичних наук, доцент кафедри цивільного, господарського та екологічного права Національного технічного університету «Дніпровська політехніка»

Фіалка М. І. – кандидат юридичних наук, професор, професор кафедри права гуманітарно-правового факультету Національного аерокосмічного університету «Харкіський авіаційний інститут»

Харитонов С. О. – доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри кримінально-правової політики Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Холодков А. В. – PhD, фізична особа – підприємець

Циганов О. Г. – доктор юридичних наук, доцент, провідний науковий співробітник відділу науково-правових експертиз Інституту правотворчості та науково-правових експертиз Національної академії наук України

Цьомра В. Ю. – доктор філософії в галузі права, завідувач кафедри державно-правових і гуманітарних наук Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського

Чечотка В. Д. – доктор філософії галузі знань публічне управління та адміністрування

Шамрай Б. М. – кандидат юридичних наук, заслужений юрист України, полковник юстиції, начальник Центрального юридичного управління Генерального штабу Збройних Сил України – начальник юридичної служби Збройних Сил України

Шевченко Л. А. – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри державно-правових дисциплін, кримінального права і процесу Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди

Щербатюк О. О. – PhD, фізична особа -підприємець

Юсупов В. А. – доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент Академії гірничих наук, завідувач кафедри права Криворізького національного університету

Науковий журнал

ВЧЕНІ ЗАПИСКИ
ТАВРІЙСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ В.І. ВЕРНАДСЬКОГО

Серія: Юридичні науки

Том 37 (76) № 4 2026

Коректура • *І. Чудеснова*

Комп'ютерна верстка • *О. Молодецька*

Адреса редакції:
Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського
м. Київ, вул. Джона Маккейна, 33
Електронна пошта: editor@juris.vernadskyjournals.in.ua
Сторінка журналу: www.juris.vernadskyjournals.in.ua

Формат 60×84/8. Гарнітура Times New Roman.
Папір офсетний. Цифровий друк. Обл.-вид. арк. 30,82. Ум. друк. арк. 36,03.
Зам. № 0826/692. Наклад 150 прим.
Дата розміщення онлайн: 10.09.2026. Дата друку: 17.09.2026.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1
Телефони: +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 7623 від 22.06.2022 р.